

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKİLÂP TARİHİ
ENSTİTÜSÜ

REPUBLIC OF TURKEY
ISTANBUL UNIVERSITY
INSTITUTE OF ATATÜRK'S PRINCIPLES
AND REFORMS

Haziran 2024 / June 2024

Dizinler / Indexing and Abstracting

Web of Science – Emerging Sources Citation Index (ESCI)

SCOPUS

TÜBİTAK ULAKBİM TR Dizin

Directory of Open Access Journals (DOAJ)

ERIH PLUS

EBSCO Central & Eastern European Academic Source

Research Bible (ResearchBib)

İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM)

Sosyal Bilimler Atıf Dizini (SOBIAD)

Sahibi / Owner

Prof. Dr. Mustafa BUDAK

İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
Istanbul University, Institute of Atatürk Principles and History of Reforms, Istanbul, Turkey

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü / Responsible Manager

Doç. Dr. Hayrünisa ALP

İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
Istanbul University, Institute of Atatürk Principles and History of Reforms, Istanbul, Turkey

Yazışma Adresi / Correspondence Address

İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü,
Süleymaniye Mahallesi, Bozdoğan Kemerli Caddesi, No: 8, Fatih, İstanbul, Türkiye
Telefon / Phone: +90 (212) 440 00 00 / 10626 / 10437
E-mail: rpts@istanbul.edu.tr
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuydta>
<http://iupress.istanbul.edu.tr/tr/journal/rpts/home>

Yayıncı / Publisher

İstanbul Üniversitesi Yayınevi / Istanbul University Press
İstanbul Üniversitesi Merkez Kampüsü, 34452 Beyazıt,
Fatih / İstanbul, Türkiye
Telefon / Phone: +90 (212) 440 00 00

Baskı / Printed by

İlbey Matbaa Kağıt Reklam Org. Muc. San. Tic. Ltd. Şti.
2. Matbaacılar Sitesi 3NB 3 Topkapı / Zeytinburnu,
İstanbul - Türkiye
www.ilbeymatbaa.com.tr
Sertifika No: 51632

Dergide yer alan yazılardan ve aktarılan görüşlerden yazarlar sorumludur.
Authors bear responsibility for the content of their published articles.

Yayın dili Türkçe, İngilizce, Almanca ve Fransızca'dır.
The publication languages of the journal are Turkish, English, German and French.

Haziran ve Aralık aylarında, yılda iki sayı olarak yayımlanan uluslararası, hakemli, açık erişimli ve bilimsel bir dergidir.
This is a scholarly, international, peer-reviewed and open-access journal published biannually in June and December.

Yayın Türü / Publication Type: Yaygın Süreli / Periodical

DERGİ YAZI KURULU / EDITORIAL MANAGEMENT

Baş Editör / Editor-in-Chief

Prof. Dr. Mustafa BUDAK

İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
- mustafa.budak@istanbul.edu.tr

Baş Editör Yardımcıları / Co-Editor in Chiefs

Doç. Dr. Hayrünisa ALP

İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
- hyralp@istanbul.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Yakup AHBAB

İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
- yakup.ahbab@istanbul.edu.tr

Yazı Kurulu Üyeleri / Editorial Management Board Members

Prof. Dr. Serkan TUNA

İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
- serkan.tuna@istanbul.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Ramazan TOPDEMİR

İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
- ramazan.topdemir@istanbul.edu.tr

Kitap İnceleme Editörü / Book Review Editor

Arş. Gör. Dr. Ali ŞAHİN

İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
- alishahin@istanbul.edu.tr

Editöryal Asistanları / Editorial Assistants

Arş. Gör. Umut DERE

İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
- umutdere@istanbul.edu.tr

Arş. Gör. Anıl DİNCEL

İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
- anildinzel@istanbul.edu.tr

Arş. Gör. Duygu SAYGIN

İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
- duygu.saygin@istanbul.edu.tr

Dil Editörleri / Language Editors

Doç. Dr. Önder KOCATÜRK

İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
- onder.kocaturk@istanbul.edu.tr

Elizabeth Mary EARL

İstanbul Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksek Okulu, İstanbul, Türkiye
- elizabeth.earl@istanbul.edu.tr

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Mustafa BUDAK	İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, İstanbul, Türkiye - mustafa.budak@istanbul.edu.tr
Prof. Dr. Halil BAL	İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye - balhalil@istanbul.edu.tr
Prof. Dr. Mustafa DELİCAN	İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, İstanbul, Türkiye - mdelican@istanbul.edu.tr
Prof. Dr. Ş. Can ERDEM	Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye - cerdem@marmara.edu.tr
Prof. Dr. Fethi GEDİKLİ	İstanbul Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Kamu Hukuku Bölümü, İstanbul, Türkiye - fgedikli@istanbul.edu.tr
Prof. Dr. Şükrü HANİOĞLU	Princeton Üniversitesi, Yakın Doğu Çalışmaları Bölümü, New Jersey, ABD - hanioglu@princeton.edu
Prof. Dr. Cemil HASANLI	Bakü Devlet Üniversitesi, Tarih Fakültesi, Avrupa ve Amerika Ülkelerinin Yeni ve Modern Tarihi Bölümü, Bakü, Azerbaycan - jhasanli@yahoo.com
Prof. Dr. Mehmet Akif OKUR	Yıldız Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, İstanbul, Türkiye - maokur@yildiz.edu.tr
Prof. Dr. Kenan OLGUN	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Ankara, Türkiye - kolgun@ybu.edu.tr
Prof. Dr. Vasif QAFAROV	Azerbaycan Millî İlimler Akademisi, Tarih Enstitüsü, Bakü, Azerbaycan - vasifqafarov@rambler.ru
Prof. Dr. Musa QASIMLI	Bakü Devlet Üniversitesi, Tarih Fakültesi, Avrupa ve Amerika Ülkelerinin Yeni ve Modern Tarihi Bölümü, Bakü, Azerbaycan - musa_qasimli@hotmail.com
Prof. Dr. Ali SATAN	Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye - ali.satan@marmara.edu.tr
Prof. Dr. Zaza TSURTSUMIA	St. King Tamar Üniversitesi, Türkoloji Bölümü, Tiflis, Gürcistan - zaza.tsurtsumia@gmail.com
Prof. Dr. Selma YEL	Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü, Ankara, Türkiye - selmayel@gazi.edu.tr
Doç. Dr. Ramazan Erhan GÜLLÜ	İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye - ramazan.gullu@istanbul.edu.tr
Doç. Dr. Emanuel PLOPEANU	Köstence Ovidius Üniversitesi, Tarih ve Siyaset Bilimi Fakültesi, Köstence, Romanya - emmiplp@yahoo.com
Doç. Dr. Michael REYNOLDS	Princeton Üniversitesi, Yakın Doğu Çalışmaları Bölümü, New Jersey, ABD - mar123@princeton.edu
Doç. Dr. Manizheh SADRİ	İslam Azad Üniversitesi, Tarih Bölümü, Tebriz, İran - msadri18@gmail.com
Dr. Öğr. Üyesi Embiye MEHMET KAZIMOVA	Şumnu Konstantin Preslavski Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Şumnu, Bulgaristan - emi_mehmed777@abv.bg
Dr. Öğr. Üyesi Metin ÖMER	Köstence Ovidius Üniversitesi, Ovidius Bilim, Kültür ve Maneviyat Enstitüsü, Köstence, Romanya - metinomer@yahoo.com

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Editörden / From The Editor

Mustafa BUDAK..... VIII

Araştırma Makaleleri / Research Articles

The Concept of the Middle East and the Historical Breaking Points of the Middle East (1878-1979)
Orta Doğu Kavramı ve Orta Doğu'nun Tarihsel Kırılma Noktaları (1878-1979)

Hulusi KÖSE 1

Avrupalı Büyük Devletlerin Basın Organlarına Göre 1908 Jön Türk İhtilali ve Meşrutî Yönetime Yeniden Geçilmesi

The Young Turk Revolution of 1908 and the Restoration of Constitutional Rule According to the Press Organs of the Great European Powers

Pir Murat SİVRİ 27

Makedonya'da Son İslahat: İngiliz-Rus İslahat Tasarısı (8 Mart 1908)

The Last Reform in Macedonia: The British-Russian Reform Bill (8 March 1908)

Nuran KOLTUK..... 73

Kolera Hastalığı ve II. Meşrutiyet Yıllarında Bu Hastalığa Karşı Toplumsal Bilinçlendirmeyi Arttırma Çabaları (1908-1914)

Efforts to Raise Social Awareness Against Cholera During the Second Constitutional Years (1908-1914)

Ümüt AKAGÜNDÜZ..... 91

1908-1920 Yılları Arasında Osmanlı Meclis-i Mebusanında Millet Tanımı Tartışmaları

Debates on the Definition of Nation in the Ottoman Chamber of Deputies between 1908 and 1920

Sadık SARISAMAN, Yusuf Cihat ZORBACI..... 125

Mütareke'den Cumhuriyet'e Türk Edebiyatında Malûl Gazi Tiplmeleri ve Malûl Gazi Algısı

Disabled Veteran Characters in Turkish Literature from the Armistice through the Republican Period and the Perception of Disabled Veterans

Mehmet BEŞİKÇİ..... 169

14. Süvari Tümeni'nin Harp Raporuna Göre Afyonkarahisar Muharebesi (1 – 8 Ekim 1921)

The Battle of Afyonkarahisar According to the War Report of the 14th Cavalry Division (October 1-8, 1921)

Çağlar ÖNGEL..... 209

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Araştırma Makaleleri / Research Articles

- Images of "the Republican Citizen" Designed in the Context of National Identity
Construction in Türkiye during the Early Republican Period
Ulusal Kimlik Bağlamında Tasarılanan Cumhuriyet Vatandaşı İmajları
Hadiye Yılmaz ODABAŞI, Deniz Ülke ARİBOĞAN 251
- Vitrinleri Dolduran İthal Malların Bedeli: Kademeli Borç Tahkimi (1958-1965)
The Cost of Imported Goods Filling The Showcases: Gradual Debt Consolidation (1958-1965)
Ferhat AKYÜZ 279
- Turgut Özal Dönemi Türkiye-İsrail Siyasi İlişkilerinin Türk Basınına Yansımaları (1983-1993)
The Reflections of Türkiye-Israel Political Relations in the Turkish Press (1983-1993)
during the Period of Turgut Özal
Enes KÜÇÜK 317
- Klasik Türk Müziği Kategorisinin Doğuşu ve Rauf Yekta:Öteki Müzikler Karşısında Klasik Türk Müziği
The Emergence of the Category of Turkish Classical Music and Rauf Yekta: Turkish Classical
Music Versus Other Musics
Onur Güneş AYAS 363
- A Music-Oriented Analysis of the Cultural Relations between Türkiye and the USSR
Türk-Sovyet Kültürel İlişkilerine Müzik Yönlü Bir Bakış
Esra ÖZKAN KOÇ, Hanife SARAÇ 401

EDİTÖRDEN

Geçen yıl (2023), Lozan Barış Antlaşması ile Cumhuriyet'in ilanının 100. yılını kutladık ve "nice yüzyıllara" diye gururla haykırdık. Bu kez, 2024 yılı ile birlikte yüzüncü yıllara devam ediyoruz. Hilafetin ilgası, Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun kabulü, Şeriye ve Evkaf Vekaleti yerine Diyanet İşleri Başkanlığı ile Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekaleti yerine Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'nin kurulması gibi Türkiye'de siyaset, eğitim, din ve askerî açılarından dönüm noktaları olan önemli/radikal tarihi değişimler gerçekleşmiştir. Hiç şüphesiz bu radikal değişimler, 1924 yılından sonraki yıllarda da devam etmiş ve böylece çağdaş Türkiye'nin inşası gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.

Bilindiği gibi tarih, geçmişin anlaşılması olduğu kadar geleceğin inşası demektir. Mesela millet, milliyetçilik ve vatandaşlık, yüz yıl önce olduğu gibi bugün de üzerinde tartışılan kavramlardır. Bu sayımızda, ilgili konular hakkında iki makale bulunmaktadır. Bunun yanı sıra II. Meşrutiyet'ten günümüze kadar siyaset, edebiyat, dış politika, sağlık, müzik ve müzik tarihi hakkında orijinal makaleler dergimizde yer almaktadır.

Bugün Orta Doğu, son Gazze olaylarından dolayı adeta yangın yeridir. Bundan dolayı Orta Doğu/Yakın Doğu kavramlarının tarihi geçmişleri her zaman ilgi çekici olmuştur. Hulusi KÖSE, *The Concept of the Middle East and the Historical Breaking Points of the Middle East (1878-1979)* adlı İngilizce makalesinde, yaklaşık yüz yıllık bir zaman diliminde Orta Doğu kavramı ve Orta Doğu'nun tarih kırılma noktalarını değerlendirmiştir.

Dikkat çekicidir ki bu sayımızda, II. Meşrutiyet ve sonrası dönemle ilgili, dört makale mevcuttur. Bunlardan birincisi Pir Murat SİVRİ'ye ait olup *Avrupalı Büyük Devletlerin Basın Organlarına Göre 1908 Jön Türk İhtilali ve Meşrutî Yönetime Yeniden Geçilmesi* başlığını taşımaktadır. Sivri'ye göre II. Meşrutiyet'in ilanı Batı kamuoyunda merakla izlenmiş, Balkan ülkelerinde de ise kendi çıkarlarına zarar vereceği düşüncesiyle şüpheyle karşılanmıştır. Sivri'nin makalesi, arşiv belgeleri ve mevcut literatür ışığında, esas olarak II. Meşrutiyet'in Batı'da nasıl karşılandığı sorusuna cevap aramaya çalışmıştır.

Nuran KOLTUK, *Makedonya'da Son İslahat: İngiliz-Rus İslahat Tasarısı (8 Mart 1908)* adlı makalesinde, 1878 tarihli Berlin Antlaşması ile Osmanlı Devleti'ne bırakılan Makedonya'da, yine aynı antlaşma ile sağlanan statükonun devamı amacıyla devreye sokulan İngiliz-Rus islahat tasarısını incelemiş ve tasarının Makedonya'daki yansımalarını anlatmıştır.

Ümüt AKAGÜNDÜZ'ün *Kolera Hastalığı ve II. Meşrutiyet Yıllarında Bu Hastalığa Karşı Toplumsal Bilinçlendirmeyi Artırma Çabaları (1908-1914)* adlı çalışması da bir Osmanlı sağlık tarihi araştırmasıdır. Bu makalenin amacı, II. Meşrutiyet devrinde kolera salgınına karşı halkı bilinçlendirme faaliyetlerini incelemektir.

Sadık SARISAMAN ve Yusuf Cihat ZORBACI adlı yazarlar, yüz yıllık bir millet ve milliyetçilik tartışmaları sürecinde, II. Meşrutiyet'ten TBMM'nin açılışına kadar olan dönem arasında, Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda konuyla ilgili yapılan tartışmaları değerlendirmişlerdir. Bu değerlendirmeler, Sarısaman ve Çorbacı tarafından *1908-1920 Yılları Arasında Osmanlı Meclis-i Mebusanında Millet Tanımı Tartışmaları* adlı makalede yapılmıştır.

Mütareke'den Cumhuriyet'e Türk Edebiyatında Malûl Gazi Tiplemeleri ve Malûl Gazi Algısı adlı makale ise Mehmet BEŞİKÇİ'ye aittir. Beşikçi'nin makalesi, bir tarihiçi bakış açısından 1912-1922 yılları arasında malûl gazilerin Türk edebiyatında nasıl temsil edildiklerine yoğunlaşmıştır. Ayrıca makalenin periyodu, 1923-1946 yıllarını kapsamakla birlikte mukayese amacıyla 1981 yılına kadar uzanmaktadır.

Çağlar ÖNGEL'in makalesi ise bir askerî tarih çalışmasıdır. Sakarya Muharebesi'nden sonra pek bilinmeyen Afyonkarahisar Muharebesi'nde görevli olan 14. Süvari Tümeni'nin raporları ışığında söz konusu muharebe, bu makalede ilk defa değerlendirilmiştir. Öngel'in makalesi *14. Süvari Tümeni'nin Harp Raporuna Göre Afyonkarahisar Muharebesi (1 – 8 Ekim 1921)* adını taşımaktadır.

Hadiye YILMAZ ODABAŞI ve Deniz Ülke ARIBOĞAN adlı yazarlar, yine yüz yıllık bir tartışma konusu olan Cumhuriyetçi vatandaşlığı millî kimlik bağlamında değerlendirmişlerdir. *Images of "the Republican Citizen" Designed in the Context of National Identity Construction in Türkiye during the Early Republican Period* adlı İngilizce bu makale, Cumhuriyet'in ilk yıllarına odaklanmıştır. Yazarların iddiası, millî kimliklerin inşa sürecinin sadece siyasi, iktisadi, sosyolojik süreçler olmayıp, psikolojik ve hissi bağlar içeren bir süreç olduğudur ve buradan hareketle Türk kimliğinin de tüm bu süreçlerin bileşkesi olarak şekillendiği hususudur.

Ferhat AKYÜZ'ün *Vitrinleri Dolduran İthal Malların Bedeli: Kademeli Borç Tahkimi (1958-1965)* başlıklı makalesi, bahsi geçen yıllar arasındaki borç tahkimine ve özellikle 1960 borç tahkimine odaklanmıştır. Bir ekonomi makalesi olan bu çalışmanın ana kaynağı Devlet Arşivleri Başkanlığı belgeleridir.

Bir doktora öğrencisi olan Enes KÜÇÜK'ün makalesi, günümüze oldukça yakın bir tarih çalışmasıdır. *Turgut Özal Dönemi Türkiye-İsrail Siyasi İlişkilerinin Türk Basınına Yansımaları (1983-1993)* adını taşıyan bu makalenin amacı, Turgut Özal devri Türkiye-İsrail ilişkilerini Türk basını üzerinden incelemektir. Sonuç olarak yazar, 1983-1991 yılları arasında İsrail ile ikili ilişkilerin gelişmediği, ondan sonra bir gelişme kaydedtiği sonucuna varmıştır.

Bu sayının iki müzik/müzik tarihi makalesinden biri Onur Güneş AYAS'a aittir. *Klasik Türk Müziği Kategorisinin Doğuşu ve Rauf Yekta: Öteki Müzikler Karşısında Klasik Türk Müziği* adlı makalesinde Ayas, Rauf Yekta'nın klasik Türk müziğini ayrı bir kategori olarak inşa ederken diğer müzikler arasında nasıl konumlandığını incelemiştir. Yazar, Rauf Yekta'nın bu konuda öncü olduğu iddiasındadır.

Dergimizin bu sayısının son makalesi, Esra ÖZKAN KOÇ ve Hanife SARAÇ adlı yazarlar tarafından kaleme alınmış İngilizce bir makale olup *A Music-Oriented Analysis of the Cultural Relations between Türkiye and the USSR* başlığını taşımaktadır. Makale, 1930'lu yıllar içindeki Türk-Sovyet kültür ilişkilerini karşılıklı müzik etkinlikleri üzerinden değerlendirmiştir. Tabiatıyla bu müzik temelli faaliyetlerin Türk-Sovyet dış ilişkilerine olumlu yansıdığı üzerinde de durulmuştur.

Yeni sayılarda buluşmak dileğiyle...

Prof. Dr. Mustafa BUDAK

Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi Editörü

FROM THE EDITOR

Last year (2023), we celebrated the 100th anniversary of the Treaty of Lausanne and the proclamation of the Republic, proudly proclaiming “many more centuries to come.” This time, with the year 2024, we continue into the next hundred years. Significant/radical historical changes have taken place in Türkiye, marking turning points in politics, education, religion, and the military. These include the abolition of the Caliphate, the enactment of the Unification of Education Law, the establishment of the Presidency of Religious Affairs instead of the Ministry of Sharia and Pious Foundations, and the establishment of the General Staff Presidency instead of the Ministry of General Staff. Without a doubt, these radical changes continued in the years after 1924, and thus the construction of contemporary Türkiye was attempted.

As it is known, history means not only understanding the past but also building the future. Indeed, concepts like nation, nationalism, and citizenship are still debated today, just as they were a hundred years ago. In this issue, there are two articles on the relevant topics. Additionally, our journal features original articles on politics, literature, foreign policy, health, music, and music history from the Second Constitutional Era to the present.

Today, the Middle East is in turmoil due to the recent events in Gaza, resembling a fire ground. Therefore, the historical backgrounds of the concepts of the Middle East/Near East have always been intriguing. In his English article titled *The Concept of the Middle East and the Historical Breaking Points of the Middle East (1878-1979)*, Hulusi KÖSE evaluates the concept of the Middle East and its historical turning points over approximately a century.

It is noteworthy that in this issue, there are four articles related to the period of the Second Constitutional Era and beyond. The first of these is authored by Pir Murat SİVRİ and titled *The Young Turk Revolution of 1908 and the Restoration of Constitutional Rule According to the Press Organs of the Great European Powers*. According to Sivri, the proclamation of the Second Constitution was closely watched with curiosity in Western public opinion but viewed with skepticism in the Balkan countries due to concerns it might harm their interests. Sivri’s article primarily seeks to answer how the Second Constitution was perceived in the West, based on archival documents and existing literature.

Nuran KOLTUK, in her article titled *The Last Reform in Macedonia: The British-Russian Reform Bill (8 March 1908)* examines the Anglo-Russian reform proposal activated in Macedonia, which was left to the Ottoman Empire by the Berlin Treaty of 1878 with the aim of maintaining the established status quo. She explores the reflections of this proposal in Macedonia.

Ümüt AKAGÜNDÜZ’s work titled *Efforts to Raise Social Awareness Against Cholera During the Second Constitutional Years (1908-1914)* is a study in Ottoman health history. The aim of this article is to examine the efforts during the Second Constitutional Era to raise public awareness about the cholera epidemic.

Authors Sadık SARISAMAN and Yusuf Cihat ZORBACI have evaluated the debates in the Ottoman Parliament regarding nation and nationalism during the period from the Second Constitutional Era to the opening of the Grand National Assembly of Türkiye over a century-long discourse. These evaluations were made by Sarisaman and Çorbacı in their article *Debates on the Definition of Nation in the Ottoman Chamber of Deputies between 1908 and 1920*.

The article *Disabled Veteran Characters in Turkish Literature from the Armistice through the Republican Period and the Perception of Disabled Veterans* is authored by Mehmet BEŞİKÇİ. Beşikçi's article focuses on how disabled veterans were represented in Turkish literature from 1912 to 1922 from a historian's perspective. Additionally, the article covers the period up to 1981 for comparative purposes, although its main period of study is from 1923 to 1946.

Çağlar ÖNGEL's article is a military history study. In this article, the Battle of Afyonkarahisar, which is not well-known much after the Battle of Sakarya, is evaluated for the first time in the light of the reports of the 14th Cavalry Division, which was assigned to this battle. Öngel's article is titled *The Battle of Afyonkarahisar According to the War Report of the 14th Cavalry Division (October 1-8, 1921)*.

Hadiye YILMAZ ODABAŞI and Deniz Ülke ARIBOĞAN have evaluated Republican citizenship within the context of national identity, again a topic of debate for a century. The English article titled *Images of "the Republican Citizen" Designed in the Context of National Identity Construction in Türkiye during the Early Republican Period* focuses on the early years of the Republic. The authors claim that the process of constructing national identities involves not only political, economic, and sociological aspects but also psychological and emotional bonds. From this perspective, they argue that Turkish identity is also shaped as a synthesis of all these processes.

Ferhat AKYÜZ's article titled *The Cost of Imported Goods Filling the Showcases: Gradual Debt Consolidation (1958-1965)* focuses on debt consolidation during the mentioned years, particularly emphasizing the 1960 debt consolidation. This economic study primarily draws upon documents from the State Archives Presidency.

Enes KÜÇÜK, a doctoral student, has authored an article that constitutes a recent historical study. Titled *The Reflections of Türkiye-Israel Political Relations in the Turkish Press (1983-1993) during the Period of Turgut Özal*, the article aims to examine Türkiye-Israel relations during the Turgut Özal period through the Turkish media. The author concludes that between 1983 and 1991, bilateral relations with Israel did not develop significantly but saw progress thereafter.

This issue features two music/music history articles, one authored by Onur Güneş AYAS. In his article titled *The Emergence of the Category of Turkish Classical Music and Rauf Yekta: Turkish Classical Music Versus Other Musics*, Ayas examines how Rauf Yekta positioned classical Turkish music as a distinct category among other music genres. The author argues that Rauf Yekta was a pioneer in this regard.

The final article in this issue of our journal, authored by Esra ÖZKAN KOÇ and Hanife SARAÇ, is an English article titled *A Music-Oriented Analysis of the Cultural Relations between Türkiye and the USSR*. The article evaluates Turkish-Soviet cultural relations in the 1930s through mutual music activities. It also emphasizes how these music-based interactions positively influenced Turkish-Soviet foreign relations.

Looking forward to meeting you in new issues...

Prof. Mustafa BUDAK

Editor of Recent Period Turkish Studies Journal

The Concept of the Middle East and the Historical Breaking Points of the Middle East (1878-1979)

Orta Doğu Kavramı ve Orta Doğu'nun Tarihsel Kırılma Noktaları (1878-1979)

Hulusi KÖSE*

*Dr., İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü (Doktora Mezunu), İstanbul, Türkiye

ORCID: H.K. 0009-0000-7193-4490

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Hulusi Köse,
İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü (Doktora Mezunu),
İstanbul, Türkiye
E-posta/E-mail: kosehulusi@gmail.com

Başvuru/Submitted: 01.02.2024

Revizyon Talebi/Revision Requested:
02.02.2024

Son Revizyon/Last Revision Received:
27.03.2024

Kabul/Accepted: 28.05.2024

Atıf/Citation: Köse, Hulusi. "The Concept of the Middle East and the Historical Breaking Points of the Middle East (1878-1979)." *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-Recent Period Turkish Studies* 45 (2024): 1-26.
<https://doi.org/10.26650/YTA2024-1430261>

ABSTRACT

The concept of the modern Middle East originated in the 19th century due to the colonial ambitions of Western nations. Since then, the Middle East has been a battleground for Western powers seeking to assert control over its political, strategic, and economic interests.

This study examines the historical construction of the "Middle East" concept, focusing on the period between 1878 and 1979 as a critical juncture. It analyzes how this construction shaped the perception of the region in Western public opinion.

The article is divided into two main parts. The first part examines how the Middle East was perceived as a geographical, sociological, and political asset for specific political goals in the modern era. It then analyzes the events that shaped the concept of the Middle East from the late 19th century to the late 20th century within this ideological framework. The focus is not on providing a chronological account of Middle Eastern developments in the modern era but on assessing how the events between 1878 and 1979 have influenced the Western public's perception of the "Middle East" today.

Keywords: Middle East, Eastern Question, International Relations, World War I, World War II, the Israel Problematic, Palestine, Jerusalem

ÖZ

Modern Orta Doğu kavramı, 19. yüzyılda Batı devletlerinin kolonyal gündemlerinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. O tarihten günümüze kadar Orta Doğu toprakları, Batılı güçlerin siyasi, stratejik ve iktisadi amaçları ekseninde hâkimiyet kurma çabalarına sahne olmuştur.

Bu çalışmada, Orta Doğu kavramının nasıl ortaya çıktığı ve 1878-1979 yılları arasında Orta Doğu'nun tarihsel kırılma noktaları ile bunun Batı kamuoyu algısına etkisi incelenecektir.

Makale, temelde iki ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde; belirli siyasi amaçlar

doğrultusunda Orta Doğu'nun coğrafi, sosyolojik ve politik bir imkân olarak modern dönemde nasıl kavramsallaştırıldığı ele alınmaktadır. Ardından 19. yüzyılın son çeyreğinden 20. yüzyılın ilk üç çeyreğine dek, zihinlerdeki Orta Doğu kurgusunun şekillenmesine yol açan gelişmeler, bu düşünsel bağlam içinde değerlendirilmektedir. Burada amaçlanan Orta Doğu olarak nitelenen bölgedeki gelişmelerin modern dönemde kronolojik bir dökümünü yapmak değildir. Bunun yerine 1878-1979 yılları arasında yaşanan gelişmelerin, günümüzde özellikle Batı kamuoyunun zihninde oluşturduğu "Orta Doğu" algısına etkisi incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Orta Doğu Kavramı, Doğu Meselesi, Uluslararası İlişkiler, Birinci Dünya Savaşı, İkinci Dünya Savaşı, İsrail Sorunsalı, Filistin, Kudüs

Introduction: Conceptualization of the Middle East

The modern conceptualization of the “Middle East” is, from the very beginning and by itself, the result of an attitude towards the “East” as being different, more distant and separate from the West. This was not just a political interest. The French used the term “Near East” for the lands owned by the Ottoman Empire. The British, on the other hand, started to use the term “Middle East” from the beginning of the 20th century.¹ Throughout the 19th century, Western scholars, artists and travelers attached meanings to what was happening in the East more different than ever before. Navid Mohseni defined the Western approach to the East during this period as follows: “*The East was not just a place to be discovered somewhere out there. It was gradually transformed from an independent entity into an extension of the European powers.*”² This analysis developed by Mohseni for photographers and travelers provides clues for understanding the Middle East agendas of the great European powers at the end of the century.

The “Eastern Question”, one of the most important diplomatic agendas of 19th century Europe, especially with the Treaty of Berlin in 1878, has gradually transformed into an unnamed Middle East problem. The Ottoman Empire, which until then had managed to maintain the extent of its territories in Europe, Asia and Africa in a certain balance, lost most of its European territories at the Berlin Conference and in just over thirty years, it was almost completely transformed into an Asian state.³ With the deterioration of the Ottoman territorial balance in favor of the Asian continent, the “Eastern Question” had now transformed into a partition strife for the Ottoman Middle East, which had previously been referred to as the Near East together with Iran. The emergence of the ‘Middle East’ as a concept also took place in this period, which cannot be considered as a coincidence.⁴

As discussed in this study, the outlines of the Middle East have been shaped by the political and geostrategic interests of the people who are not native to the region and as the definition of these interests changed, the description and boundaries of the Middle

1 Muzaffer Erendil, *Çağdaş Orta Doğu Olayları*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1992, p. 5.

2 Navid Mohseni, “Images of the Middle East: Exploring a Fascination”, *Critique: Critical Middle Eastern Studies* 7, No. 13, (September 1998), p. 86.

3 “The Congress of Berlin and Its Consequences”, *The North American Review*, Vol. 127, No. 265, (November-December 1878), p. 392-405.

4 Mustafa Keskin, *Emperyalizm ve Ön Asya, Beşinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri II*, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1997, p. 301.

East has transformed too.⁵ The interest in the Middle East has been shaped and refined in the modern era. For this reason, in the last quarter of the 19th century, not only strategists and politicians but also theologians became more interested in a more familiar East within the East. It is important in this respect that one of the most concrete geographical descriptions of the Middle East in this period came from Francis Upham, a Biblical academician. Upham's conceptualization of the "Near" or "Middle" East, which considers Mesopotamia as the center, had even made its way into the Sunday school curriculum of churches.⁶

According to some people, the Campaign in Egypt marked the beginning of the history of the modern Middle East. According to Christopher Catherwood, Napoleon's Battle of Egypt revived the Islamic world's bad memories from the Middle Ages.⁷ However, it would not be a very accurate assessment to start the modern history of the region from this point. This is because the aims of this campaign were not basically much more different from Napoleon's campaigns in, for example, Germany or Russia. On the other hand, this expedition was not carried out in line with the idea of the balance of European power, but on the contrary, it was organized especially in opposition to the conceptualization of the "East Problem" by the European great powers.

In the eyes of Europeans, the phenomenon of the "Near East", which German scholars in the mid-19th century tried to define without political or strategic clarity, also played a major role in the construction of what would later be called the Middle East, in other words, an East that was "closer" to Europe than India, China or Japan.⁸

It has been claimed that the term "Middle East" was first used in the 1850s in the British Indian Office of the British Empire.⁹ Although it is not proven, this information is important for understanding how colonial objectives were instrumental in the emergence of the Middle East as a political concept. Besides, the fact that the concept of the Middle East has become well known and used precisely is closely related to this purpose.

5 Luke McKernan, "The supreme moment of the war: General Allenby's entry into Jerusalem", *Historical Journal of Film Radio and Television*, Vol. 13, No. 2 (1993), p. 169-180.

6 Hüseyin Yılmaz, "The Eastern Question and the Ottoman Empire: The Genesis of the Near and the Middle East in the Nineteenth Century", *Is There a Middle East: The Evolution of a Geographical Concept*, ed. by Michael E. Bonnie, Abbas Amanat, Michael Ezekiel Gasper, Stanford University Press, Stanford, 2012, p. 21.

7 Christopher Catherwood, *A Brief History of the Middle East: From Abraham to Arafat*, Carol and Graf Publishers, New York, 2006, p. 108.

8 Hüseyin Yılmaz, "The Eastern Question and ...", p. 19.

9 Peter Beaumont, Gerald H. Blake, Malcolm Wagstaff, *The Middle East: A Geographical Study*, London, Wiley, 1976, p.43.

When Alfred Thayer Mahan, an American naval historian and strategist, characterized the region between the Gulf of Aden and India as the “Middle East” in his article “*The Persian Gulf and International Relations*” in 1902, he was not only naming a geography that had been subjected to strategic, political and civil tensions for more than a century, he was also initiating a debate on which regions were or should be included in this geography.¹⁰ Mahan’s ‘Middle East’ was the name of the region between the Suez Canal and Singapore, in other words, for its inventor, the Middle East was an element of the British colonial agenda.¹¹ Yet, according to Mahan, the British navy should have the capability to use force in Aden, India and the Persian Gulf when an opportunity arose.¹²

The person who popularized Mahan’s concept of the Middle East was Valentine Chirol, the head of the external relations department of *The Times* newspaper. In 1902 and 1903, when he published a series of twenty articles titled “The Middle East Problem”, Chirol made the concept of the Middle East known, at least to the Anglo-Saxon community, and made its use permanent.¹³ Both Mahan and Chirol were interested in the region for political rather than cartographic^{14*} concerns. For example, according to Mahan, the Baghdad railway line, which the German Empire helped in building within the borders of the Ottoman Empire, was a development that would prevent the Russians from expanding their influence towards the south and was a positive one. However, Chirol could not be so optimistic about this and other growing German interest in the region.¹⁵

Two and a half years before Mahan’s article, Scottish-born British general and diplomat Thomas Edward Gordon had published an article titled *The Middle East Problem*.¹⁶ Gordon did not claim that he had invented a new concept to define a region, nor even generally draw boundaries for what he called the Middle East.¹⁷ Like his other contemporaries and colleagues who intended to define the region, he was pursuing political and strategic determinations that were distinctive and useful for his country.

10 Alfred Thayer Mahan, “The Persian Gulf and International Relations” *National Review*, (September 1902), p. 39.

11 Mahan, “The Persian Gulf and International Relations”, p. 39.

12 Mahan, “The Persian Gulf and...”, p. 39; Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik*, Küre Yayınları, 19. Baskı, İstanbul, 2004, p. 130.

13 Roderic H. Davison, “Where is the Middle East?” *Foreign Affairs*”, Vol: 38, New York, 1959-1960, p. 667-668.

14 * Cartographic: Related to cartography (study and practice of making maps).

15 Valentina Chirol, *The Middle East Question: Or Some Problems of Indian Defence*, John Murray, Albemarle Street, London, 1903, p. 224-229.

16 Clayton R. Coppes, “Captain Mahan, General Gordon, and the Origins of the Term ‘Middle East’”, *Middle Eastern Studies*, Vol. 12, No. 1 (Jan. 1976), p. 96.

17 Coppes, “Captain Mahan, General...”, p. 96.

Mahan was probably unaware of Gordon's definition, and that is not very important anyway.¹⁸ At very similar dates, various individuals, driven by expansionist political and strategic motives, attempted to define and establish boundaries for a sizable piece of land that was not under their control. Equally interesting is the fact that, like the "Eastern Question" the Middle East has been defined as a "problem" from the very moment it drew political attention.

The Middle East is also important in terms of religions. Christianity, Islam and Judaism were born in this region. The region is also rich in diversity in terms of sects.¹⁹ Over time, while defining the Middle East, the territories included in this region have differed. In general, the term Middle East is used to describe the region extending to Egypt in the west, Iran in the east, Türkiye in the north and the Arabian Peninsula in the south.²⁰ At this point, there is an issue that should be kept in mind. The definitions regarding the region, like those of Mahan, have always been part of political agendas. While Theodor Herzl, in the same year as Mahan, described the Palestinian territories as *Altneuland* (The Old-New Land), he was undoubtedly in search of a political legitimacy in his own way.²¹ In this context, Zionism, which is also referred to as Jewish nationalism, can be defined as "a universal movement for the settlement of Jews in Palestine as an independent state and the revival of Judaism there with all its institutions" in the modern sense.²²

Moreover, throughout the 20th century, political struggles concerning the Middle East region would shape how the region was defined. Particularly in the second half of the century, areas that were not previously considered part of the Middle or Near East would be included if they became involved in a cycle of violence. In fact, even as late as 1957 and 1958, the descriptions of American President and Secretary of State of the time about the Middle East varied widely.²³

1. The Beginning of Modern Middle East History (1878-1939)

In the years when the concept of the Middle East emerged, there were two independent states in the region at one level or another: the Ottoman Empire and Iran.

18 Coppes, "Captain Mahan, General..." p. 96.

19 Bernard Lewis, *Ortadoğu'nun Çoklu Kimliği*, translated by Mehmet Harmancı, Sabah Kitapları, İstanbul, 2000, p. 27-28.

20 W. Cleavend, *Modern Orta Doğu Tarihi*, translated by Mehmet Harmacı, Agora Yayınları, İstanbul, 2008, p.1.

21 Martin Kramer, "The Middle East: Old and New", *Daedalus*, Vol. 126, No. 2 (Spring 1997), p. 89.

22 M. Kemal Öke, *Siyonizm ve Filistin Sorunu 1880-1923*, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul, 2011, p. 29.

23 Roderic H. Davison, "Where is the Middle East", p. 666.

The Ottoman Empire was suffering from continuous and large-scale territorial losses. Moreover, with the free trade agreement it signed with the British in 1838, it had become a semi-colony, and as of 1881, it left the management of its debts in the hands of its creditors, that is, it was deprived of the right to have a control over its revenues.²⁴ Iran, on the other hand, was already under heavy pressure for a long time because of the power struggle between Britain and Russia in the region, known as *The Great Game*.²⁵ This situation reveals that non-regional states did not approach the Middle East with the responsibility of a kind of “white man’s mission” to fill the gap for centralized power, as is often claimed.²⁶ Yet both states held considerable territories in what came to be known as the Middle East now sometimes through centralization efforts and sometimes through forced and often short-term alliances with local powers.

Both the Ottoman Empire and Iran were trying to resist the Western powers’ (including Russia) imperial pressures, with inspiration they received again from the Western powers. Indeed, this situation would later become an indispensable component of the history of the Middle East in the 20th century. On December 23, 1876, during an international conference held in Istanbul, the transition of the Ottoman Empire into a constitutional order was declared,²⁷ however, due to another international crisis within a year and a half, officially the parliamentary system and actually the entire constitution, were laid aside.²⁸ However, the aim of the Ottoman Empire’s foreign policy during this period was to prepare a ground for the improvement of the situation of the Ottoman Empire by minimizing foreign intervention. In this context, it is seen that Sultan Abdulhamid II aimed to extricate the country from the situation it was in by achieving unity in domestic and foreign policy.²⁹ For this purpose, he attached importance to Pan-Islamism and Islamic unity. It is clearly evident that in the background of this idea there

24 Özge Varol, *II. Abdülhamit Dönemi’nde Düyun-u Umumiye İdaresi, Kuruluşu ve İşleyişi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007, p. 90.

25 David Fromkin, “The Great Game in Asia”, *Foreign Affairs*, Vol. 58, No. 4 (Spring 1980), p. 936.

26 In his poem “White Man’s Burden”, written in 1899, the English poet Rudyard Kipling talks about the civilizing responsibility of Western colonial powers in the lands they dominated. Rudyard Kipling, *White Man’s Burden*, Internet Modern History Sourcebook, (Online) <http://www1.udel.edu/History-old/fıgal/Hist104/assets/pdf/readings/11whitemanburden.pdf>, 3 December 2023.

27 Yavuz Abadan, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Anayasa Sistemine Geçiş Hareketleri”, *Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin 100. Yılına Armağan: Meclis ve Milli Egemenlik Yazıları Seçkisi*, edit. by Hamit Emrah Beriş, TBMM Yayınları, Ankara, 2022, p. 85.

28 Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, translated by Yasemin Saner, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, p. 113-117.

29 Selim Deringil, “II. Abdülhamid’in Dış Politikası”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C. II, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, p. 304.

were features such as religion, nationality and continental unity.³⁰ By the summer of 1908, the constitutionalism had been restored.³¹ A similar constitutional revolution had taken place in Iran in 1906.³² It should be noted here that it is not possible to talk about a comprehensive revolutionary movement with the participation of large masses of people in either the Ottoman Empire or Iran.

2. The Impact of the First World War on the Middle East

World War I has long been known as a war that resulted from the long-standing animosity of the European powers and in which the parties settled their scores with each other. In this context, it would not be correct to limit World War I to the period between the summer of 1914 and November 1918. World War I was essentially a ‘Long Decade War’ and its first front was the Ottoman-Italian Battle for the rule of Tripolitania in 1911. This war also had a significant impact on the formation of the known polarization of World War I.³³ The last treaty of World War I was the Lausanne Peace Treaty in July 1923. With the Treaty of Lausanne, Türkiye’s borders with its two new neighbors, Syria and Iraq (excluding the province of Mosul for the time being), were drawn.³⁴ Both the beginning and the end of the war were located in the vast geography of the Middle East.

On the other hand, above all, World War I was a war of colonization. During the war, the great powers aimed to acquire new colonies by utilizing their “colonial capabilities”, that is, the human and economic potential of the colonial territories. From this point of view, it would not be inaccurate to refer to World War I as the “The First Partition War”. World War I is closely related to the fate of the Middle East lands in this very aspect. In this regard, it has always been debated in Türkiye whether the Ottoman Empire should or should not participate in World War I or on which side it should be. However, neither participating in the war nor choosing a side in the war was a matter of preference for the Ottoman Empire. It is difficult to say that the similar treaties that envisaged the division of the state’s territories in the Middle East among the Entente Powers would not have been concluded even if the Ottoman Empire had remained neutral. Moreover, the

30 Cezmi Eraslan, *II. Abdülhamid ve İslam Birliği*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1992, p. 23-24.

31 N. Nazif Tepedenlioğlu, *İlan-ı Hürriyet ve Sultan II. Abdülhamit Han*, Yeni Çığır Kitapevi, İstanbul, 1960, p. 6.

32 Kaan Dilek, “İran’da Meşrutiyet Hareketi ve Dönemin Siyasi Gelişmeleri”, *Akademik ORTA DOĞU*, C. 2, Vol. 1, 2007, p. 66.

33 Rachel Simon, “Italo-Turkish War (1911-1912)”, *International Encyclopedia of the First World War*, (Online) http://encyclopedia.1914-1918-online.net/pdf/1914-1918-Online-italo-turkish_war_1911-1912-2016-08-23.pdf, 2 November 2023.

34 Yusuf Hikmet Bayur, *Türkiye Devleti’nin Dış Siyaseti*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995, p. 162-172.

agreement between the British and Russian Empires, as early as 1907, recognizing British consent to Russian activities in the Ottoman Empire, serves as a proof of this.³⁵ In fact, the desire of the Ottoman Empire to join the war on the side of the Entente States was not accepted by these states themselves.

World War I laid the foundation of today's Middle East in many ways as well as a political phenomenon. Firstly, it fundamentally and irreversibly changed the map of the region. More importantly, it has created a geography where more than one state is sovereign, and more are seeking sovereignty. This does not only apply to the mainland nations that are the "primary components" of empires. The opinion leaders of the colonized nations also supported participation in the war in the hope of being treated more equally with the mainland nations that had colonized them. Mohandas Gandhi, for example, is known to have supported the recruitment of Indian soldiers into the British army with this kind of motivation.³⁶ Britain and France, which dominated the Middle East after World War I, played a major role in shaping the current borders. The influence of the British on the determination of the borders of Iraq, Kuwait, Saudi Arabia, and later Iran is known.³⁷ In that process, the influence of colonialism on the region was also decisive in shaping the borders.³⁸ One of the developments that caused the change in the map of the region during this period was the growing Arab nationalism in the region. The revolt of Sharif Hussein against the Ottoman Empire is one of them. In addition to the rising Arab nationalism, the British imperial agenda also played a role in the emergence of this revolt.³⁹

At the end of the war, the region had more than one owner. The Turkish Republic, as the main inheritor of the Ottoman Empire, has retreated to the north of Asia Minor and the ancient Mesopotamian geography. The British Empire made enormous gains. After the armistice with the Ottoman Empire, they captured Mosul, which for many reasons would become a strategic piece of territory.⁴⁰ France, too, now extended its colonial presence throughout the Middle East, albeit not as large as the British. The French Empire that established mandates in Syria and Lebanon was once again putting into

35 Beryl J. Williams, "The Strategic Background to the Anglo-Russian Entente of August 1907", *The Historical Journal*, Vol. 9, No. 3 (1966), p. 360-373.

36 Robert Gerwarth, Erez Manela, *Empires At War*, Oxford University Press, England, 2014, p.10.

37 Mesut Özcan, "Ortadoğu'da Sınırlar ve Sorunlar", *Anlayış Dergisi*, Vol. 74, 2009, p. 45.

38 Mesut Özcan, *Sorunlu Miras Irak*, Küre Yayınları, İstanbul, 2003, p. 4-5.

39 For detailed information, see; Bülent Özdemir, Eftal Irkçıatal, *İngiliz Arap Büro Raporlarında Arap Ayaklanması Bir İsyanın Kodları*, Yitik Hazine Yayınları, İzmir, 2011, p. 34-87.

40 Nevin Coşar, Sevtap Demirci, "The Mosul Question and the Turkish Republic: Before and after the Frontier Treaty, 1926", *Middle Eastern Studies*, Vol. 42, No. 1, (Jan., 2006), p. 123.

practice what Robinson and Gallagher analyzed as the “official mind of imperialism”.⁴¹ However, “as a significant consequence of the administrative structure based on the divide and rule principle, the French administration in Syria and Lebanon was increasingly emerging as an arbitrary, sectarian, exploitative, and corrupt government in practice.”⁴² Britain intervened in the Basra region from the very beginning of the war. Its aim - whether it was the Russians who were its allies, or the Germans who were its enemies - was to control the region, especially the oil fields that are of particular concern to British interests in Iran.⁴³

There was also a military operation that constituted one of the agendas of the British throughout the World War I. Despite the defeat at Kut-al-Amara in 1916, British troops marched into Baghdad in 1917.⁴⁴ Iraqi Sunni Arabs were the last “element” to leave the Ottoman Empire. Until World War I, local leaders had no agenda towards independence and were instead concerned about land ownership or water issues.⁴⁵ In this respect, it is not possible to include the British attack on Iraq - as was common throughout the 19th century - in the scenario of a European great power helping Ottoman vassals who revolted due to poor governance. During this period, Iraq was incorporated into the British Empire’s territory largely within the framework of an imperial strategy and a set of imperial objectives. The borders of the Middle Eastern countries between 1914 and 1922 are considered to be the product of a colonial period in which a Western perspective was applied. British officials were the key factor in the formation of the states of Iraq and Jordan. The borders of Saudi Arabia, Kuwait and Iraq were drawn by a British officer with the 1922 Uqair Convention. And the borders of Syria and Lebanon were drawn by France. The allocations between Muslims and Christians in this country were also made by the French.⁴⁶

41 J.P Spagnolo, “French Influence in Syria Prior to World War I: The Functional Weakness of Imperialism”, *Middle East Journal*, Vol. 23, No. 1, (Winter 1969), p. 45.

42 James Barr, *Kırmızı Çizgi, Paylaşılamayan Toprakların Yakın Tarihi*, translated by Ekin Can Göksoy, Pegasus Yayınları, İstanbul, 2016, p. 137.

43 Judith S. Yaphe. “War and Occupation in Iraq: What Went Right? What Could Go Wrong?”, *Middle East Journal*, Vol. 57, No. 3, (Summer 2003), p. 383.

44 Judith S. Yaphe. “War and Occupation in Iraq: What Went Right? What Could Go Wrong?”, p. 383.

45 Judith S. Yaphe. “War and Occupation...”, p. 383-384.

46 David Fromkin, *A Peace to End All Peace: The Fall of the Ottoman Empire and the Creation of the Modern Middle East*, Henry Holt and Company, New York, 2001, p. 8.

3. The Middle East in the Interwar Period (1919-1939)

The main factor in the political climate in the Middle East after World War I was the mandate regimes established under British and French dominance. The new authorities were, in themselves, an element of change after centuries of Ottoman rule. More than that, they foreshadowed the changes in the future. The British colonial authorities consolidated their power through the tribes they deemed close to cooperation under intense insurgency pressure.⁴⁷ In the meantime, of course, the elimination of the administrative and political legacy of the Ottoman Empire was one of the main power practices of the British mandate. As Dodge diagnosed, the British mandate administration “*emphasized the rural area to such an extent that it considered Islam, which it identified with the city, as ‘an obstacle to development’ and responsible for all Iraq’s maladies*”.⁴⁸ Here, the city or Islam refers to Sunni Islam, while the rural area refers to the Shia sect. More precisely, while the British mandate administration consolidated its power through a very archaic practice of divide-and-rule, it was also defining the basic axes of the spiral of violence that the country would be thrown into for the next hundred years. The violent environment, characterized by insurgencies and internal conflicts among Iraqis, has made the military an indispensable actor of the political order in Iraq and civil politicians only realized that they could “stay in power with the consent” of the military.⁴⁹ Otherwise, those who were amongst the military class actually took power.

In Iraq, the 1920 revolt led to the formation of a kingdom in 1921 and the formal termination of the British mandate in 1932.⁵⁰ The French mandate in Syria also demonstrated that power in the modern era is a zero-sum game. While the French tried to consolidate their power in Syria, they had to contend with a kind of “pluralist” revolt involving formations from different parts of the country and all these revolts led to the emergence of a new Syrian identity, especially after 1925.⁵¹ The French administration had an oppressive character. It was also evident in the economic structure.

47 Brian P. Sharp, *British Colonization of Iraq, 1918-1932*, Marine Corps University, Unpublished Master’s Thesis, Virginia, 2008, p. 5.

48 Tobdy Dodge, *Inventing Iraq: The Failure of Nation Building and a History Denied*, Columbia University Press, New York, 2003, p. 135.

49 Charles Tripp, *A History of Iraq*, Cambridge University Press, New York, 2002, p. 94.

50 Salah Eddine Mehideb, *British Presence in the Middle East: Emancipation or Colonization, Case Study: Iraq 1918-1958*, University of Mentouri, Unpublished PhD Dissertation, Constantine, Algérie, 2010, p. 32-41.

51 Hamit Bozarslan, *Orta Doğu: Bir Şiddet Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, p. 62.

For example, French Franc was placed at the center of the Syrian economy, and the management of the monetary mechanism was entrusted to French bankers, not Syrians.⁵²

The revolts defined the character of the new mandate administrations in a very decisive way. Even in Egypt (this country had been under British colonial rule since 1882), a country with a more “deep-rooted” colonial tradition than Iraq and Syria, there was a revolt whose level of participation surprised even its organizers. The fact that this revolt, coupled with large-scale strikes, produced a “workers’ movement” helps to understand why a kind of socialism specific to the Arab world was proposed by this country in the 1950s.⁵³ In Palestine, the native Arab population was in a state of reaction against two phenomena. Especially the reactions led by large families living in the Palestinian territories created unrest against both the British mandate and the growing Jewish population there. This situation was bringing the Palestinian character of the reaction’s ethnic nationalism to the fore compared to other Arabs living under the mandate. After the 1920 and 1929 anti-Zionist reactions, the last and largest Arab reaction, which began in Palestine in 1936, was directed against both British military forces and Jewish settlers.⁵⁴ The reactions were suppressed in the bloodiest way imaginable, through mass punishment methods. To emphasize the continuity in the British colonial mind, the following example would be illustrative: “*The Essex regiment, which had bloodily suppressed the Irish independence movement in the 1920s, carried out similar violence in Palestine in 1937.*”⁵⁵

In the period after World War I, there were both rebellions in the territories under the mandates, and the elite families of the mentioned countries were involved in the governance of the states that emerged as a result of these rebellions. Public participation in governance is not much in question at this early stage. There were not such as democratic political parties just as nowadays, at that time. The middle and lower middle classes have been able to have a say in state governance mainly with social mobilization through educational institutions and, of course, the military, and often through their rise to the top of the state through undemocratic processes. This process was also the case for the Turks and Iranians who had a state before the war. The modernization practices

52 Mehmet Akif Okur, “Emperyalizmin Ortadoğu Tecrübesinden Bir Kesit: Suriye’de Fransız Mandası”, *Bilig*, Vol. 48, (Winter 2009), p. 142.

53 William J. Handley, “The Labor Movement in Egypt”, *Middle East Journal*, Vol. 3, No. 3, (July 1949), p. 277-292.

54 Süleyman Özmen, *Ortadoğu’da Etnik Dini Çatışmalar ve İsrail*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2001, p. 153-154.

55 Matthew Hughes, “From Law and Order to Pacification: Britain’s Suppression of the Arab Revolt in Palestine, 1936–39”, *Journal of Palestine Studies*, Vol. 39, No. 2, (Winter 2010), p. 15-16.

of the interwar period in both Türkiye and Iran were similar. Starting from the late 1920s, efforts such as The Sun Language Theory or the Turkish History Thesis, which emphasized the pre-Islamic existence of the Turkish nation, came to the fore in Türkiye.⁵⁶ With almost the same motivation, Reza Shah changed the name of his country to Iran in 1935. Perhaps the most symbolic of all was the fact that both countries have chosen to eliminate Arabic words from their languages to prove that they demanded to be in a participation of Western civilization.⁵⁷

In Türkiye, Mustafa Kemal established a nation state as a result to be the partition of the Ottoman Empire and sharpened the nationalist character of the regime. In Iran, which had been subject to nearly a century of British and Russian colonial rivalry, Reza Shah aimed to cultivate a sense of high national self-confidence. On the other hand, neither country was in conflict with the new world order established after World War I, which was based on the interests of colonial powers that had imposed their presence in the Middle East by force of arms. The Turkish War of Independence between 1919 and 1922 can be considered as an early example of post-World War I revisionism. Türkiye followed a rational and balanced foreign policy during in the early Republican period. It did not make territorial claims except the Sanjak of Alexandretta (İskenderun)^{58*}, which was under French mandate in Syria and displayed a reconciliatory attitude on the critical Mosul issue. Especially after the cession of this province to Iraq in 1926, Türkiye improved its relations with the victors of the post-war order and even signed a tripartite alliance treaty with Britain and France on the eve of World War II.⁵⁹

4. Establishment of the Continuous Front (1939-1956)

During the Second World War (1939-1945), the Middle East was not as directly affected as it was during the First World War. Of course, when viewed from another perspective, the region was already under occupation and heavy foreign power influence. Türkiye, as described by one of its wartime foreign ministers Numan Menemenciöğü, managed to keep itself out of the conflict with an “*active neutrality*” policy.⁶⁰

56 Soner Çağaptay, “Race, Assimilation and Kemalism: Turkish Nationalism and the Minorities in the 1930s,” *Middle Eastern Studies*, Vol. 40, No. 3, (May 2004), p. 86-101.

57 John R. Perry, “Language Reform in Turkey and Iran”, *Men of Order: Authoritarian Modernization under Atatürk and Reza Shah*, Ed. Touraj Atabaki, Erik Jan Zürcher, I.B. Tauris, London, New York, 2004, p. 246-250.

58 * Today’s Hatay

59 İsmail Soysal, *Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları I. Cilt (1920-1945)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2000, p. 608-617.

60 Selim Deringil, *Turkish Foreign Policy during the Second World War: An Active Neutrality*, New York, Cambridge University Press, Cambridge, 1989, p. 1.

In the post-war world, the nationalism of the people of the region was also radicalized. Now, there were more opportunities for a mass mobilization with nationalist motives. For example, the number of university students in Egypt, which was 3,000 in 1920, rose to 32,000 in 1950. In Iraq and Syria, similar trends were observed during the same period.⁶¹ The increasing level of education among the urban population meant the emergence of a rising middle class. This class's unique demands led to the emergence of new political views in the region. In various countries of the Middle East, the Ba'ath (Resurrection) parties, which would rule for a long time in the coming years and become a political concept, emerged as a result of such a sociological climate.⁶² After merging with Akram al-Hourani's Arab Socialist Party in 1953, the Ba'ath Party, which was founded by Michel Aflaq, a Syrian Christian Arab, advocated for the transformation of the Arab people into a mold consisting of scientific socialism and nationalism through revolution and self-sacrifice as a spiritual duty.⁶³ However, in terms of its consequences, World War II had its most traumatic effects on Palestine. The "formulation" of the state of Israel by the UN at such a time in history, influenced by the Holocaust, and the immediate acceptance of this formulation by the West -for example, the recognition of Israel by the United States just eleven minutes after its declaration of independence-, further strengthened the momentum of the nationalist transformation of the Arabs in the region.⁶⁴ In other words, another Western intervention in the region was going to increase the Middle East's propensity for violence, and the strengthening of this trend was going to be likely to pave the way for new Western interventions.

On the other hand, the view that associates the establishment of Israel with the Holocaust is also common. For example, according to Walter Laqueur, European Zionism was unable to prevent this tragedy, and the Israeli state, which was founded as a result, owes its existence to it.⁶⁵ Although there are significant and legitimate objections to this view, the argument was not groundless, given the strong anti-Semitic influence on the European continent that began in the early modern period. With the establishment of the State of Israel, the Jewish people were happy to have reached the inevitable point of history. For the Palestinians and the Arab community in the region, it was a *disaster* and for the people of the region, who felt that they had been subjected to conspiracies

61 Hamit Bozarslan, *Orta Doğu...*, p. 77.

62 John F. Devlin, "The Baath Party: Rise and Metamorphosis", *The American Historical Review*, Vol. 96, No. 5, (Dec. 1991), p. 1396-1407.

63 John F. Devlin, "The Baath Party: Rise and Metamorphosis", p. 1397.

64 Michael Ottolenghi, "Harry Truman's Recognition of Israel", *The Historical Journal*, Vol. 47, No. 4 (Dec. 2004), p. 964.

65 Walter Laqueur, *A History of Zionism*, Holt, Rinehart and Winston, New York, 1972, p. 564.

since World War I, it was a trap of Zionist invasion and British plot.⁶⁶ The establishment of a Jewish theocratic state right in the heart of their ancient lands pushed the Arabs towards a nationalist and socialist reaction in line with the spirit of the era.

In the 1950s Middle East, the country where nationalism and socialism interactively generated a strong power dynamic was Egypt. Indeed, certain members of the Muslim Brotherhood movement, whose roots trace back to the 19th century, individuals like Sheikh Karbala al-Ghazali, were able to advocate for Muslim socialism in 1951.⁶⁷ Of course, it would be appropriate to limit the Muslim Brotherhood's relationship with Arab socialism with this exceptional example. The briefly mentioned socialist-oriented Arab nationalism, ignited by Michel Aflaq, found its counterpart in Egypt with the *Free Officers* organization.⁶⁸ Founded in 1949 by Gamal Abdel Nasser, the organization seized power from King Farouk in a coup d'état only three years later, on 23 July 1952.⁶⁹ The priority of the free officers in Egypt was, of course, Egypt. As Nasser said, they were fighting in Palestine, but their dreams were tied to Egypt.⁷⁰ Nevertheless, Nasser's ambitious vision was inevitably addressing the burning agenda of the people of the region. Egypt was supporting Algeria's struggle for independence and even had a brief United Arab Republic experience with Syria.⁷¹ Although his army was destroyed in the War of 1956 by the British-French-Israeli coalition, he gained a great victory in political terms. The essence of Nasser's victory lay in his ability to convert more than half a century of protest and rebellion of the people of the region into a political discourse that was most compatible with the conditions of the time. He became one of the leaders of the Arab world and even of the Non-Aligned Movement, which was the most prominent organization of that period and symbolized by the phrase "*From the rebellious gulf to the roaring ocean, we are with you, O Nasser!*".⁷²

66 Mamdouh Nofal, Fawaz Turki, Haidar Abdel Shafi, Inea Bushnaq, Yezid Sayigh, Shafiq al-Hout, Salma Khadra Jayyusi and Musa Budeiri, "Reflections on Al-Nakba", *Journal of Palestine Studies*, Vol. 28, No. 1, (Autumn 1998), p. 20.

67 Hamit Bozarslan, *Orta Doğu...*, p. 87.

68 Hamit Bozarslan, *Orta Doğu...*, p. 88.

69 Baha Abu-Laban, "The National Character in the Egyptian Revolution", *The Journal of Developing Areas*, Vol. 1, No. 2, (Jan., 1967), p. 179.

70 Hamit Bozarslan, *Orta Doğu...*, p. 90.

71 Monte Palmer, "The United Arab Republic: An Assessment of Its Failure", *Middle East Journal*, Vol. 20, No. 1, (Winter 1966), p. 50.

72 O.M. Smolansky, "Moscow and the Suez Crisis, 1956: A Reappraisal", *Political Science Quarterly*, Vol. 80, No.4 (Dec., 1965), p. 604.

5. Inevitable Reactions (1956-1979)

The most obvious result of the 1956 Suez Crisis from the perspective of the Middle East was the irreversible establishment of Cold War realities in the region. The already declining hegemony of the UK and France after World War II paved the way for the US to completely take over their role with this war. The fact that the US almost indexed its regional policy to Israel's security turned the Soviet Union into an actor of the Middle East policy in favor of the Arabs. The construction of the Aswan Dam, one of the main elements of the 1956 crisis, was undertaken by the Soviet Union.⁷³ The Ba'ath-type regimes established as a result of military coups in Syria, Iraq and Libya also developed close relations with the Soviet Union. Following the crisis environment in Syria in 1957 and the Ba'athist coup in Iraq in 1958, Soviet influence in the region gained even more ground.⁷⁴ Türkiye and Reza Pahlavi's Iran acted in co-operation with the United States in this period.⁷⁵ In fact, such involvement of the Soviet Union in the politics of the region was not something that the Middle Eastern countries, especially Egypt, were very glad about. Moreover, except for Iran, the Soviet Union did not leave any trace in the memory of the people of the region and, of course, the statesmen.

Throughout the more than forty-year history of the Cold War, the position of few countries has changed as much as that of Iran. After the dual occupation, although the monarchy was re-established in 1946, it did not last long. The unrest, especially in the cities, brought nationalist leader Mohammad Mossadegh to power. Mossadegh, who completed his education in the West and held a doctorate in law, had the same thoughts for Iranian oil as Nasser had for the Suez Canal.⁷⁶ When he attempted to nationalize the Anglo-Iranian oil company, he faced a severe British embargo.⁷⁷ And then he was overthrown.⁷⁸ When considered together with the events in Egypt, the picture is actually quite clear. The great Western powers have been determined to restrict the policy-making arena of the countries in the region as much as they can. Another reality that complements this situation is, in such moments, the presence of local leaders in the

73 Mehmet Gönlübol. *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996, p. 279.

74 Kamel S. Abu Jaber, *Arap Baas Sosyalist Partisi*, translated by Ahmet Ersoy, Altınok Matbaası, Ankara, 1970, p. 167-174.

75 Türkiye became a member of NATO in 1952; (Online), https://www.nato.int/nato-welcome/index_tr.html 18 December 2023.

76 Hamid Dabashi, *İran: Ketlenmiş Halk*, translated by Emine Ayhan, Metis Yayınları, İstanbul, 2008, p. 141.

77 Reza Ghasimi, "Iran's Oil Nationalization and Mossadegh's Involvement with the World Bank", *Middle East Journal*, Vol. 65, No. 3, (Summer 2011), p. 443.

78 Ebu'l Fazl Dilaveri, *Modern İran'da Şehir, Kimlik ve Siyaset, İran: Ulusal Kimlik İnşası*, edit. by Hamid Ahmedi, translated by Hakkı Uygur, Küre Yayınları, İstanbul, 2009, p. 150-151.

region who understand very well the messages of Western states reminding Middle Eastern countries of their limits. Reza Pahlavi, son of Reza Shah, was such a person. Shah Pahlavi, who embarked on a radical reform movement similar to what his father had done and called the *White Revolution* (İnkılab-ı Sefid), which began in 1963 and lasted until 1978, tried to keep close co-operation with Western countries while trying to make his country's outlook similar to the West.⁷⁹ Reza Pahlavi, like his father, attached great importance to having a large army. For example, the increased revenues generated by the 1973 oil crisis were largely spent on equipping the army. At the same period, in 1973-74, the poorest 10 percent of the population in Iran could spend only 1.3 percent of total expenditures.⁸⁰ Considering the geography of his country, Shah Pahlavi thought that he had made the right choice. This is a situation that should be dwelled upon. When a statesman in the region established close relations with the West, his view of his region and his country would become almost identical to that of the Western great powers. The psychiatrist Frantz Fanon, who was born in a French colony, was probably referring to something exactly like this when he reported his observations on Algeria and spoke of the colonization of minds.⁸¹

Nevertheless, when it was the time, the powerful army that Reza Pahlavi had built up was not enough to maintain his power. He lost his power due to reform movements that were illiberal, lacked mass support, and even attracted the reaction of large groups of people, especially conservatives and socialists. The Shah's repressive, inequitable and uncompromisingly pro-USA foreign policy had created a large socialist base around the TUDEH Party. This base played an active role in the process that led to the overthrow of the Shah and provided significant support to the Islamic Revolution in its early days.⁸² At the end of the whole process of the rebellion, the Islamic Republic was established, which was of great interest even to Michel Foucault in terms of the power-knowledge debate.⁸³ In less than thirty years, Iran has witnessed three regimes, each of which emerged as the antithesis of its predecessor. The recent regime change had implications even beyond Iran. On the other hand, the Islamic Revolution in Iran was a development that fundamentally shook the mental algorithm of the Cold War. Until then, there was

79 Ali M. Ansari, "The Myth of the White Revolution: Mohammad Reza Shah, 'Modernization' and the Consolidation of Power", *Middle Eastern Studies*, Vol. 37, No. 1, 2001, p. 1.

80 Ervand Abrahamian, *A History of Modern Iran*, Cambridge University Press, New York, 2008, p. 420-421.

81 Peter D'Errico, "What's a Colonized Mind?", *Indian Country*, (Online) <http://indiancountrytodaymedianetwork.com/2011/12/12/what-colonized-mind>. 15 November 2023.

82 Farhang Jahanpour, "Iran: The Rise and Fall of the Tudeh Party", *The World Today*, Vol. 40, No. 4, (Apr. 1984), p.154.

83 Mahmoud Khatami, "Foucault on the Islamic Revolution of Iran", *Journal of Muslim Minority Affairs*, Vol. 23, No. 1, (April 2003), p. 121-125.

one main opponent and ideology for the United States and its potential or existing allies. The Islamic Revolution in Iran had led to the opening of a new front for the United States on the territory of its most reliable ally in the region. In this respect, the Islamic Revolution, together with the military intervention of the Soviet Union in Afghanistan, which could be considered as an indirect consequence of the Islamic Revolution itself, was redefining the content of the ideological polarization in the Middle East and where exactly the Middle East was located.⁸⁴

While the Cold War was in progress, the Egyptian army had suffered a heavy defeat in the Suez Crisis of 1956, but the effects of the 1967 Six-Day War were much more traumatic for the Arab countries of the region. The definitive defeat in 1967 had come at a time when the Arab world was feeling very good about itself. Although it was a clear military defeat, the Suez Crisis of 1956 created a feeling of political triumph as a result, moreover, in 1962, Algeria had also carried out its independence revolution, which had a very symbolic meaning for the people of the region. Now, what happened in 1967 was a definitive defeat that would strengthen the belief in the West's historic conspiracy against the Middle East. The wheels of modern history were once again turning in the region. Another deep disappointment affected the people of the Middle East, especially the Palestinians during the 1970s.⁸⁵

In 1957, al Fatah was established, and in 1964, the Palestine Liberation Organization (PLO) undertook the cause of Palestine.⁸⁶ Not just the PLO or al Fatah, several structures served to the activation of Palestinian-centered political movements during this period. Any type of mobilization by Palestinian organizations, which were deprived of the opportunity to fight on an equal basis with the enemy during this period, was identified by the West with terrorism as *a priori*.

While all these developments were taking place, the relations between Arab leaders were directly affecting regional events. For example, the relations of King Faisal of Saudi Arabia of the time with his Egyptian counterpart Gamal Abdel Nasser were very bad, only when he made an agreement with his successor, Anwar Sadat, the countries of the region were able to realize embargoes against the United States as a policy

84 Nayef R.H Al-Rodhan, Greame P. Herd, Lisa Watanabe, *Critical Turning Points in the Middle East: 1915-2015*, Palgrave Macmillan, New York, 2011, p. 117.

85 Hillel Frisch, "The PLO and the Arabs in Israel 1967-93: Politicization or Radicalization?" *Nationalism and Ethnic Politics*, Vol. 2. No. 3, 1996, p. 446-464.

86 Veysel Ayhan, "HAMAS: Filistin Direnişinde Politik İslam", *Ortaoğu Etütleri*, C. 1, Vol. 1, Temmuz 2009, p. 103-104.

alternative.⁸⁷ Colonel Muammar Gaddafi's Libya was also able to emerge in this period as a kind of "centrifugal" force relying on the opportunities offered by their natural resources.⁸⁸ Given that a president who wanted to nationalize Iran's underground resources was overthrown in order to preserve Anglo-American hegemony in Iran, the political and economic-political power of the Middle Eastern governments in the 1970s was considerable.

By 1970, the balance was being re-established in the Middle East. Monarchies were overthrown in Egypt, Iraq, Tunisia, Yemen and Libya. In Syria and Algeria, as well as in Sudan and South Yemen, foreign administrators had already been replaced by local ones.⁸⁹ Combined with the opportunities offered by the possession of the most valuable natural resources, this new map of the region was creating important consequences. The Middle East was no longer a geography of peoples and governments whose borders were drawn by Western diplomats in secret meetings, and whose fate was decided for them.

Conclusion

The history of the modern Middle East is in fact the story of the vision of non-native people towards the region. Cemil Meriç also says that the concept of "Middle East" is a concept created by the Western states on the axis of their own interests, but it is also adopted and accepted by the people of the region.⁹⁰ Even the names of many Middle Eastern countries are the result of the Western colonial powers' conception of these countries and their inhabitants. When Italy, after occupying the Tripolitania province of the Ottoman Empire, named it Libya, it was referring to the Roman-ness of these lands. When Britain invented the Trans-Jordan, it was implementing a management technique that was committed to alienating the region from its inhabitants.

Here, one should not fall into the error of the mainstream Orientalist point of view. According to this perspective, the Muslim Middle East geography is an exceptional place that is inert, closed to change in terms of its internal changes and different from other regions of the world in these respects.⁹¹ On the contrary, the people of the Middle

87 Charles Issawi, "The 1973 Oil Crisis and After," *Journal of Post Keynesian Economics*, Vol. 1, No. 2 (Winter 1978-1979), p. 12.

88 Charles Issawi, "The 1973 Oil Crisis and After", p. 9-11.

89 Charles Issawi, "The 1973 Oil Crisis and After", p. 4.

90 Cemil Meriç, *Kırk Ambar*, Ötüken Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 1980, p. 287-288.

91 Erhan Keleşoğlu, "Filistin'den Bir Toplumsal Hareket: Hamas", *Toplumsal Hareketler: Tarih, Teori Deneyim*, der.: Y. Doğan Çetinkaya, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, p. 513.

East have also undergone significant mental and sociological transformations with their own dynamics and have been able to demonstrate their will to “dominate their history” in many moments of recent history. All examples aside, even taking into account the transformation of the groups leading the struggle of the Palestinian people, it would be inconsistent with reality to attribute inertia or passivity to the people of the Middle East. Besides, the aim of this study is not to analyze the internal political dynamics of the region in detail. Rather, it is aimed to discuss the role of non-regional Western powers in the process of violence in the recent historical experience of a geography characterized by a tendency towards conflict and violence from a totalistic point of view.

The most important thing is to avoid all totalizing approaches when thinking about the region that has started to be described as the Middle East in the last century, likely irreversibly so. This situation is, first of all, demographically impossible. The Middle East does not only consist of Arabs. Apart from Egypt, the most populated countries in the region are Türkiye and Iran, and these countries are not Arab. On the other hand, it is a misconception to see the region as solely comprised of a Muslim population particularly due to the influence of the current situation. An even more grave misconception is to see the people of different religious beliefs in the region as rigidly separated from each other.

On the other hand, the history of the modern Middle East is basically a history of transformation. First of all, there is a transformation in terms of political geography. In the early 20th century, there was no independent country in the region except Türkiye and Iran. Between World Wars I and II, new political entities emerged with the establishment of monarchies in Egypt, Iraq and Saudi Arabia. Probably the most important new political phenomenon of the post-war period was the establishment of Israel in 1948 and its considerable territorial expansion through invasion in a short period of time. In the early 1970s, many new states, from Kuwait to Qatar, Bahrain to the United Arab Emirates, became actors in regional politics, empowered by their natural resource opportunities. In addition, the vision of the Middle East has also expanded over time. Previously, the south-west of the region was being kept limited to Egypt. However, both the presence of natural resources of high geopolitical value and the governmental structures that are now defined as “identical” with the Middle East have led to Libya, Algeria and even the two other Maghreb countries, Tunisia and Morocco, being conceived within the borders of the Middle East.

The main element of transformation was the change in the roles of actors. As mentioned above, the Middle East was more open to the influence of the political visions of the Western colonial powers in the early 20th century. This situation reinforced the idea of “inert, passive and ready to accept” Middle Easterner. But since the last quarter of the 20th century, in Iran, Libya and Palestine, the people or leaders of these countries continue to develop the ability to realize Wilson’s famous principle of “*right of self-determination*” in a much more authentic way.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

REFERENCES

1. Scientific Research Works

- Abrahamian, Ervand: *A History of Modern Iran*, Cambridge University Press, New York, 2008.
- Abadan, Yavuz: “Osmanlı İmparatorluğu’nda Anayasa Sistemine Geçiş Hareketleri”, *Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin 100. Yılına Armağan: Meclis ve Milli Egemenlik Yazıları Seçkisi*, der.: Hamit Emrah Beriş, TBMM Yayınları, Ankara, 2022.
- Abu-Laban, Baha: “The National Character in the Egyptian Revolution”, *The Journal of Developing Areas*, Vol. 1, No. 2, (Jan. 1967), p. 179.
- Al-Rodhan, Nayef R.H, Greame P. Herd, Lisa Watanabe: *Critical Turning Points in the Middle East: 1915-2015*, Palgrave Macmillan, New York, 2011.
- Ansari, Ali M.: “The Myth of the White Revolution: Mohammad Reza Shah, ‘Modernization’ and the Consolidation of Power”, *Middle Eastern Studies*, Vol. 37, No.1, 2001, p.1.
- Ayhan, Veysel: “HAMAS: Filistin Direnişinde Politik İslam”, *Ortadoğu Etütleri*, C. 1, Vol. 1, Temmuz 2009, p. 103-104.
- Barr, James: *Kırmızı Çizgi, Paylaşılmayan Toprakların Yakın Tarihi*, translated by Ekin Can Göksoy, Pegasus Yayınları, İstanbul, 2016.
- Bayur, Yusuf Hikmet: *Türkiye Devleti’nin Dış Siyaseti*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995.

- Beaumont, Peter, Gerald H. Blake, Malcolm Wagstaff: *The Middle East: A Geographical Study*, Wiley, London, 1976.
- Bozarslan, Hamit: *Orta Doğu: Bir Şiddet Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.
- Catherwood, Christopher: *A Brief History of the Middle East: From Abraham to Arafat*, Carol and Graf Publishers, New York, 2006.
- Chiról, Valentina: *The Middle East Question: Or Some Problems of Indian Defence*, John Murray, Albemarle Street, London, 1903.
- Cleavend, W.: *Modern Orta Doğu Tarihi*, translated by Mehmet Harmacı, Agora Yayınları, İstanbul, 2008.
- Coppes, Clayton R.: "Captain Mahan, General Gordon, and the Origins of the Term 'Middle East'", *Middle Eastern Studies*, Vol. 12, No. 1 (Jan. 1976), p. 96.
- Coşar, Nevin, Demirci, Sevtap: "The Mosul Question and the Turkish Republic: Before and after the Frontier Treaty, 1926", *Middle Eastern Studies*, Vol. 42, No. 1, (Jan. 2006), p.123.
- Çağaptay, Soner: "Race, Assimilation and Kemalism: Turkish Nationalism and the Minorities in the 1930s," *Middle Eastern Studies*, Vol. 40, No. 3, (May 2004), p. 86-101.
- Dabashi, Hamid: *İran: Ketlenmiş Halk*, translated by Emine Ayhan, Metis Yayınları, İstanbul, 2008.
- Davison, Roderic H.: "Where is the Middle East", *Foreign Affairs*, Vol. 38, No.4 (Jul. 1960), p. 666-668.
- Davutoğlu, Ahmet: *Stratejik Derinlik*, Küre Yayınları, 19. Baskı, İstanbul, 2004.
- Deringil, Selim: *Turkish Foreign Policy during the Second World War: An Active Neutrality*, Cambridge University Press, Cambridge, New York, 1989.
- Deringil, Selim: "II. Abdülhamid'in Dış Politikası", *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C. II, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985.
- Devlin, John F.: "The Baath Party: Rise and Metamorphosis", *The American Historical Review*, Vol. 96, No. 5, (Dec. 1991), p. 1396-1407.
- Dilaveri, Ebu'l Fazl: *Modern İran'da Şehir, Kimlik ve Siyaset, İran: Ulusal Kimlik İnşası*, Ed. Hamid Ahmedi, çev.: Hakkı Uygur, Küre Yayınları, İstanbul, 2009.
- Dilek, Kaan: "İran'da Meşrutiyet Hareketi ve Dönemin Siyasi Gelişmeleri", *Akademik ORTA DOĞU*, C. 2, Vol. 1, 2007, p. 66.
- Dodge, Toby: *Inventing Iraq: The Failure of Nation Building and a History Denied*, Columbia University Press, New York, 2003.
- Eraslan, Cezmi: *II. Abdülhamid ve İslam Birliği*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1992.

- Erendil, Muzaffer: *Çağdaş Orta Doğu Olayları*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1992.
- Frisch, Hillel: “The PLO and the Arabs in Israel 1967–93: Politicization or Radicalization?” *Nationalism and Ethnic Politics*, Vol. 2. No. 3, 1996, p. 446-464.
- Fromkin, David: *A Peace to End All Peace: The Fall of the Ottoman Empire and the Creation of the Modern Middle East*, Henry Holt and Company, New York, 2001.
- Fromkin, David: “The Great Game in Asia”, *Foreign Affairs* Vol. 58, No. 4 (Spring 1980), p. 936.
- Gerwarth, Robert, Manela, Erez: *Empires At War*, Oxford University Press, England, 2014.
- Ghasimi, Reza: “Iran’s Oil Nationalization and Mossadegh’s Involvement with the World Bank”, *Middle East Journal*, Vol. 65, No. 3, (Summer 2011), p. 443.
- Gönlübol, Mehmet: *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996.
- Handley, William J.: “The Labor Movement in Egypt”, *Middle East Journal*, Vol. 3, No. 3, (July 1949), p. 277-292.
- Hughes, Matthew: “From Law and Order to Pacification: Britain’s Suppression of the Arab Revolt in Palestine, 1936–39”, *Journal of Palestine Studies*, Vol. 39, No. 2, (Winter 2010), p. 15-16.
- Issawi, Charles: “The 1973 Oil Crisis and After,” *Journal of Post Keynesian Economics*, Vol. 1, No. 2 (Winter 1978-1979), p. 4-12.
- Jaber, Kamel S. Abu: *Arap Baas Sosyalist Partisi*, translated by Ahmet Ersoy, Altınok Matbaası, Ankara, 1970.
- Jahanpour, Farhang: “Iran: The Rise and Fall of the Tudeh Party”, *The World Today*, Vol. 40, No. 4, (Apr. 1984), p.154.
- Kandil, İsmail: *Meclis-i Mebusanın Çalışmaları 1914-1918*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2023.
- Keleşoğlu, Erhan: “Filistin’den Bir Toplumsal Hareket: Hamas”, *Toplumsal Hareketler: Tarih, Teori Deneyim*, der.: Y. Doğan Çetinkaya, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, p. 513.
- Keskin, Mustafa: *Emperyalizm ve Ön Asya, Beşinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri II*, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1997.
- Khatami, Mahmoud: “Foucault on the Islamic Revolution of Iran”, *Journal of Muslim Minority Affairs*, Vol. 23, No. 1, (Apr. 2003), p. 121-125.
- Kramer, Martin: “The Middle East: Old and New”, *Daedalus*, Vol. 126, No. 2 (Spring 1997), p. 89.

- Laqueur, Walter: *A History of Zionism*, Publisher: Holt, Rinehart and Winston, New York, 1972.
- Lewis, Bernard: *Ortadoğu'nun Çoklu Kimliği*, translated by Mehmet Harmancı, Sabah Kitapları, İstanbul, 2000.
- Mahan, Alfred Thayer: "The Persian Gulf and International Relations" *National Review*, (September 1902), p. 39.
- Mehideb, Salah Eddine: *British Presence in the Middle East: Emancipation or Colonization, Case Study: Iraq 1918-1958*, University of Mentouri, Constantine, Unpublished PhD Dissertation, Algérie, 2010.
- McKernan, Luke: "The supreme moment of the war: 'General Allenby's entry into Jerusalem'", *Historical Journal of Film Radio and Television*, Vol. 13, No. 2, 1993, p. 169-180.
- Meriç, Cemil: *Kırk Ambar*, Ötüken Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 1980.
- Mohseni, Navid: "Images of the Middle East: Exploring a Fascination", *Critique: Critical Middle Eastern Studies* 7, No. 13, (September 1998), p. 86.
- Nofal, Mamdouh-Fawaz Turki, Haidar Abdel Shafi, Inea Bushnaq, Yezid Sayigh, Shafiq al-Hout, Salma Khadra Jayyusi and Musa Budeiri: "Reflections on Al-Nakba", *Journal of Palestine Studies*, Vol. 28, No. 1, (Autumn 1998), p. 20.
- Okur, Mehmet Akif: "Emperyalizmin Ortadoğu Tecrübesinden Bir Kesit: Suriye'de Fransız Mandası", *Bilig*, Vol. 48, (Winter 2009), p. 142.
- Ottolenghi, Michael: "Harry Truman's Recognition of Israel", *The Historical Journal*, Vol. 47, No. 4 (Dec. 2004), p. 964.
- Öke, M. Kemal: *Siyonizm ve Filistin Sorunu 1880-1923*, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul, 2011.
- Özcan, Mesut: "Ortadoğu'da Sınırlar ve Sorunlar", *Anlayış Dergisi*, S. 74, 2009, p. 45.
- Özcan, Mesut: *Sorunlu Miras Irak*, Küre Yayınları, İstanbul, 2003.
- Özdemir, Bülent, Irkçatal, Eftal: *İngiliz Arap Büro Raporlarında Arap Ayaklanması Bir İsyanın Kodları*, Yitik Hazine Yayınları, İzmir, 2011.
- Özmen, Süleyman: *Ortadoğu'da Etnik Dini Çatışmalar ve İsrail*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2001.
- Palmer, Monte: "The United Arab Republic: An Assessment of Its Failure", *Middle East Journal*, Vol. 20, No. 1, (Winter 1966), p. 50.
- Perry, John R.: "Language Reform in Turkey and Iran", *Men of Order: Auhoritarian Modernization under Atatürk and Reza Shah*, ed.: Touraj Atabaki, Erik Jan Zürcher, I.B. Tauris, London, New York, 2004.

- Sharp, Brian P.: *British Colonization of Iraq, 1918-1932*, Marine Corps University, Unpublished Master's Thesis, Virginia, 2008.
- Smolansky, O.M.: "Moscow and the Suez Crisis, 1956: A Reappraisal", *Political Science Quarterly*, Vol. 80, No. 4 (Dec., 1965), p. 604.
- Spagnolo, J.P.: "French Influence in Syria Prior to World War I: The Functional Weakness of Imperialism", *Middle East Journal*, Vol. 23, No.1, (Winter 1969), p. 45.
- Soysal, İsmail: *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)*, C. 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2000.
- Tepedenlioğlu, N. Nazif: *İlan-ı Hürriyet ve Sultan II. Abdülhamit Han*, Yeni Çığır Kitapevi, İstanbul, 1960.
- Tripp, Charles: *A History of Iraq*, Cambridge University Press, New York, 2002.
- Williams, Beryl J.: "The Strategic Background to the Anglo-Russian Entente of August 1907", *The Historical Journal*, Vol. 9, No. 3 (1966), p. 360-373.
- Yaphe, Judith S.: "War and Occupation in Iraq: What Went Right? What Could Go Wrong?", *Middle East Journal*, Vol. 57, No. 3, (Summer 2003), p. 383-384.
- Varol, Özge: *II. Abdülhamit Dönemi'nde Düyun-u Umumiye İdaresi, Kuruluşu ve İşleyişi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007.
- Yılmaz, Hüseyin: "The Eastern Question and the Ottoman Empire: The Genesis of the Near and the Middle East in the Nineteenth Century", *Is There a Middle East: The Evolution of a Geographical Concept*, ed. by Michael E. Bonnie, Abbas Amanat, Michael Ezekiel Gasper, Stanford, Stanford University Press, 2012.
- Zürcher, Erik Jan: *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, translated by Yasemin Saner, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.

2. Online Sources

- D'Errico, Peter: "What's a Colonized Mind?", *Indian Country*, (Online) <http://indiancountrytodaymedianetwork.com/2011/12/12/what-colonized-mind>. 15 November 2023.
- Kipling, Rudyard: *White Man's Burden*, Internet Modern History Sourcebook, (Online) <http://www1.udel.edu/History-old/figal/Hist104/assets/pdf/readings/11whitemanburden.pdf>, 3 December 2023.

Simon, Rachel: “Italo-Turkish War (1911-1912)”, *International Encyclopedia of the First World War*, (Online) http://encyclopedia.1914-1918-online.net/pdf/1914-1918-Online-italo-turkish_war_1911-1912-2016-08-23.pdf, 2 November 2023.

Türkiye became a member of NATO in 1952: (Online) https://www.nato.int/nato-welcome/index_tr.html, 18 June 2023.

Avrupalı Büyük Devletlerin Basın Organlarına Göre 1908 Jön Türk İhtilali ve Meşrutî Yönetime Yeniden Geçilmesi

The Young Turk Revolution of 1908 and the Restoration of Constitutional Rule According to the Press Organs of the Great European Powers

Pir Murat SİVRİ*

*Öğr. Gör. Dr., Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, İstanbul, Türkiye

ORCID: P.M.S. 0000-0002-4948-6326

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Pir Murat Sivri,
Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, İstanbul, Türkiye
E-posta/E-mail: pirmurat.sivri@sbu.edu.tr

Başvuru/Submitted: 05.12.2023

Revizyon Talebi/Revision Requested:
26.12.2023

Son Revizyon/Last Revision Received:
23.02.2024

Kabul/Accepted: 23.02.2024

Atıf/Citation: Sivri, Pir Murat. "The Young Turk Revolution of 1908 and the Restoration of Constitutional Rule According to the Press Organs of the Great European Powers" *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-Recent Period Turkish Studies* 45 (2024): 27-72.
<https://doi.org/10.26650/YTA2024-1400617>

ÖZ

II. Meşrutiyet'in ilanı Batı kamuoyunda merakla takip edildi. Gerek Batılı devlet adamları gerekse basın bu olay üzerinde ciddiyetle durdu. Devlet adamları her ne kadar siyasi nezaket gereği Meşrutiyet'in ilanından dolayı Osmanlı makamlarını tebrik etseler de bu gelişmenin kendi ülkeleri için yol açacakları vaziyeti uzun uzadıya analiz etmekten geri durmadılar. İngiltere ve Fransa gibi ülkeler için Meşrutiyet'in ilanı olumlu bir gelişme olarak kabul edilirken, Rusya ve Almanya açıkça Meşrutiyet'in ilanından duydukları endişeyi dile getirdiler. Yine Yunanistan ve Bulgaristan gibi küçük Balkan ülkeleri de Makedonya'daki çıkarlarına zarar vereceğini düşünerek Meşrutiyet'i şüpheyle karşıladılar. Buna karşılık Batı basını ise büyük ölçüde Meşrutiyet'in Doğu'da yeni bir gelişme evresine sahne olacağı düşüncesiyle bu hareketi destekler bir tutum sergiledi. Bu çalışmada başta basın materyalleri olmak üzere arşiv belgeleri ve telif eserler ışığında II. Meşrutiyet'in Batı kamuoyunda nasıl karşılandığı sorusuna cevap aranmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: II. Meşrutiyet, Osmanlı Devleti, İngiltere, ABD, Rusya, Fransa, Almanya, Basın

ABSTRACT

The declaration of the Constitutional Monarchy was followed with great interest by Western public opinion. Both Western statesmen and the press dwelt on this event seriously. Although statesmen congratulated the Ottoman authorities on the proclamation of the Constitutional Monarchy as a matter of political courtesy, they did not refrain from analyzing at length what this development meant for their own countries. For countries like Britain and France, the proclamation of the Constitutional Monarchy was a positive development, while Russia and

Germany openly expressed their concerns. Small Balkan countries such as Greece and Bulgaria were also skeptical of the Constitutional Monarchy, believing that it would harm their interests in Macedonia. The Western press, on the other hand, largely supported the Constitutional Monarchy, believing that it would pave the way for a new phase of development in the East. This study seeks to answer the question of how the Constitutional Monarchy was received by Western public opinion in the light of archival documents, especially press materials and copyrighted works.

Keywords: Second Constitutional Monarchy, Ottoman Empire, Britain, USA, Russia, France, Germany, Press

Extended Abstract

After nearly thirty years of Sultan Abdülhamid's rule, the Constitutional Monarchy was reinstated on July 23, 1908, through the efforts of the Committee of Union and Progress. The Unionists, who had lived in exile in Europe for many years, believed that an Ottoman Empire with a parliamentary system and a constitution would restore its lost prestige in the West. The Committee of Union and Progress saw the salvation of the Ottoman Empire, which was considered a "sick man" by the West, in adopting Western systems. Motivated by these ideas, the Unionists forced Sultan Abdülhamid to declare the Constitutional Monarchy following a rebellion they initiated in Macedonia.

The re-proclamation of the Constitutional Monarchy aroused great excitement in Europe. Both statesmen and the press took the issue seriously. European statesmen congratulated the Ottoman authorities on the proclamation of the Constitutional Monarchy as a matter of diplomatic courtesy, but they also rigorously analyzed the potential impacts on their own countries. Especially Britain and France seemed pleased with the declaration of the Constitutional Monarchy. Britain, which had conflicted with Sultan Abdul Hamid's administration for years, thought that it could better align with the new regime and increase its investments in the Ottoman Empire. For this reason, many British statesmen, particularly British Foreign Secretary Edward Grey, supported the Constitutional Monarchy. However, they harbored doubts about its success and followed this movement with a mix of sympathy and skepticism. France adopted a similar attitude.

Conversely, other European states such as Germany and Russia were apprehensive about the Constitutional Monarchy. Germany, the only European state that had long enjoyed healthy relations with the Ottoman Empire, feared losing this influence under the new regime. Russia, on the other hand, was concerned that the new regime would strengthen the Ottoman Empire, thwarting its longstanding aim to dismantle it and seize its territories in the Balkans and the Mediterranean. Russia also feared that Britain might sympathize with the Ottoman Empire after the declaration of the Constitutional Monarchy and return to its policy of preserving its territorial integrity. However, Britain

had no intention of reverting to its traditional Ottoman policy; it only wanted to keep the Ottoman Empire in a position that would not harm European politics.

The small Balkan states of Greece and Bulgaria were also concerned about the Constitutional Monarchy. Both states, having claims over Macedonia, preferred the continuation of unrest in the region. The declaration of the Constitutional Monarchy, however, brought an end to the unrest in Macedonia and ceased the activities of local gangs, restoring Ottoman authority in the region. This situation worried Greece and Bulgaria.

In addition to the official views of states, the Western press also followed the Constitutional Monarchy closely. The British and French press, in particular, were largely positive about the Constitutional Monarchy. Headlines such as “The End of the Eastern Question” and “The Awakening of the East” reflected hopes that the Constitutional Monarchy would elevate the Ottoman Empire to the level of European states. However, this goodwill and support in Europe came to an abrupt end in October 1908. A chain of events, including Bulgaria declaring its independence, Greece annexing Crete, and Austria annexing Bosnia, put the Ottoman Empire in a difficult situation early on.

Faced with these crises, the Ottoman Empire expected support from European states and public opinion. However, it did not receive the anticipated support from any state or organization. European states found it in their interest to support the perpetrators of these events rather than the Ottoman Empire. Consequently, the Committee of Union and Progress realized that the idea of European support for the Ottoman Empire through the Constitutional Monarchy was merely a dream. This realization led the Unionists to intensify their rhetoric against Europe in the subsequent years. Ultimately, these tensions culminated in the Ottoman Empire opposing the European powers in the Great War.

Giriş

Avrasyacılığın kurucularından Nikolay Trubetskoy, Avrupa merkezci görüşü tenkid ederken iki kavrama atıf yapmaktadır. Bunlar “Şovenizm” ve “Kozmopolitizm” dir. Şovenizm tek bir ırkın üstünlüğü esasını kabul ederken, Kozmopolitizm, bundan farklı olarak çeşitli milletlerin bir araya getirdiği biricik uygarlığın (Batı uygarlığı) hâkim uygarlık olduğu iddiasındadır. Bu iki görüş her ne kadar birbiriyle çelişiyor görünse de esasında her ikisi de Batı dışındaki medeniyetleri görmezden gelme noktasında ittifak halindedir. Dolayısıyla bu fikirler Avrupa merkezçiliğın omurgasını oluşturmaktadır.¹ Bu kavramların Osmanlı Meşrutiyeti ile ilgisine gelince, burada özellikle Kozmopolitizm’in önermeleri üzerinde durmak gerekir. Buna göre medeniyet biricik ve tek bir kültüre sahip olmalıdır. Gayrimedeni halklar da bu kültürü kabul etmeli ve ona katılarak medeni halklar ailesi içindeki yerini almalıdır. Şüphesiz Kozmopolitizm’e göre bu Batı medeniyetidir. Öte taraftan Doğu, “hantal”, “uyuşuk” ve “despotik” tir. Bu haliyle Doğu, bir medeniyet meydana getiremez. O halde ancak Batı’ya benzeyerek yaşama hakkına sahip olabilir.

Bu zihinsel kodlar iyice anlaşıldığında Batı’nın Osmanlı Meşrutiyeti’ne bakışı daha anlaşılır hâle gelecektir. Zira Batı’ya göre II. Meşrutiyet, uzun yıllar despotik bir idare ile yönetilen Osmanlı Devleti’nin Batı ile intibak evresinin başlangıcıdır. Peki Osmanlı’daki bu yeni idarenin başarıya ulaşma şansı var mıdır? Gerçekten bir Doğu halkı Avrupaî tarzda bir yönetim usulünü benimseyebilir mi? Osmanlı Meşrutiyeti Doğu için yeni bir uyanış evresinin başlangıcı olabilir mi? Böylelikle “Şark Sorunu” nihayete erdirilebilir mi? Meşrutiyet’in tesisi Batı ile Osmanlı arasındaki mevcut sorunları çözüme kavuşturabilir mi? Osmanlı, Batı’nın bir parçası haline gelebilir mi? Daha da önemlisi Meşrutiyet sayesinde Osmanlı Devleti “hasta adam” konumundan çıkıp yeniden büyük güçler hanesine adını yazdırabilir mi? Meşrutiyet, devletin parçalanmasının önüne geçebilir mi? Bu makalede II. Meşrutiyet’in ilanının ardından Batılı siyasetçiler ve aydınların bu sorulara verdikleri cevaplar irdelenmektedir.

1. 1908 Jön Türk İhtilali Öncesinde Balkanlar’da Genel Durum ve Avrupalı Büyük Devletler

Meşrutiyet hareketinin Makedonya’dan başlaması tesadüf değildi. Balkanlar öteden beri Anadolu’ya nispetle daha iyi fiziki şartlara sahip olduğu gibi, Osmanlı entelektüel düşüncesinin şekillendiği merkezlerin başında geliyordu. Bunun yanı sıra Osmanlı

1 Nikolay Trubetskoy, *Avrupa ve Beşeriyet*, Küre Yayınları, çev. Vügar İmanov, İstanbul, 2012, s. 15-17.

Devleti'nin en önemli askerî kuvvetlerinden birini teşkil eden III. Ordu'nun Makedonya'da bulunması bölgeyi önemli kılan öğelerden bir diğeri idi. 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'ni takip eden yıllarda Avrupalı güçlerin Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmaya yönelik hamlelerini çoğu kez Makedonya üzerinden dillendirmeleri buradaki Osmanlı aydın ve subaylarını devletin bekâsı noktasında oldukça hassaslaştırmıştı. 13 Temmuz 1878 tarihli Berlin Antlaşması'nın bölgede ön gördüğü bazı düzenlemeler Osmanlı Devleti'nin Makedonya'daki hâkimiyetini zedeleyici nitelikteydi. Buna göre Bulgaristan, özerk bir idareye kavuştuğu gibi Makedonya ve Bosna'da da bazı ıslahat programları öngörülüyordu. Bu durum Avrupalı büyük güçlerin ıslahat programlarını denetleme bahanesiyle Osmanlı'nın iç işlerine mütemadiyen müdahale etmelerine yol açacaktı.²

Bölgede revizyonist emelleri olan Rusya, Avusturya-Macaristan, Almanya ve İngiltere gibi devletler burada yaşayan çeşitli gayrimüslim etnik grupların sözde hamileri olma sıfatıyla sürekli olarak Osmanlı Devleti'ne müracaat etmekte ve reform taleplerini yinelemekteydiler. Bunun yanı sıra Yunanistan, Sırbistan ve Bulgaristan gibi Balkan devletlerinin sürekli olarak Makedonya'daki ırkdaşlarını tahrik etmeleri işleri daha da karmaşık bir hale getiriyordu. Osmanlı Devleti çoğu kez kendi potasında eriterek uygulamaya koyduğu bu reform paketlerinden müspet bir sonuç alamamakta idi. Makedonya'daki huzursuzluk gün geçtikçe artmakta ve farklı unsurların oluşturdukları çetelerin şiddet faaliyetleri bölgede yaşamayı zorlaştırmakta idi.

1902 yılında Makedonya'daki çete faaliyetleri hız kazandı. Osmanlı Devleti, hem bu isyanları sona erdirmek, hem de Avrupalı devletlerin baskısını azaltmak maksadıyla Kasım 1902'de Makedonya'daki jandarma ve polis teşkilatında birtakım yenilikler öngören bir talimatname yayınladı. Fakat bu tedbirden müsbet bir sonuç alınamaması üzerine Rusya ve Avusturya-Macaristan'ın önerisi ile bölgede sözde asayiş sağlama adına yeni bir program hazırlandı. Mürzsteg Kararları adıyla Bâbiâli'ye dayatılan ıslahat programı Osmanlı Devleti'nin bölgedeki hâkimiyetini zedeleyici ağır maddeler içeriyordu. Osmanlı'nın tehditle kabul etmek zorunda kaldığı bu programdan -başlardaki kısmı sükûna rağmen- kalıcı bir başarı elde edilemedi. Dahası bölgedeki çete faaliyetleri eskisinden daha kesif hâle büründü ve Makedonya'da durum âdeta içinden çıkılmaz bir hâl aldı.³

2 Ayşe Zişan Furat, "Berlin Antlaşması Sonrasında Balkanlar'da Cemaat-i İslamiyelerin Teşekkülü (1878-1918)", *OTAM*, C. 33, 2013, s. 63-93.

3 Ali Dikici, "Osmanlı Makedonyasında Kurulan İlk Uluslararası Polis Barış Koruma Misyonu: Mürzsteg Reform Programı", *Karadeniz Araştırmaları*, C. 24, 2010, s. 75-108.

Makedonya’da şiddetin dozunun giderek arttığı ve Avrupalı devletler tarafından Osmanlı’nın hukukunun yok sayıldığı bu zaman diliminde, III. Ordu mensubu subaylar başta olmak üzere bölgedeki Osmanlı aydını arasında birtakım hoşnutsuzluklar meydana çıkmaya başladı. Öteden beri meşrutiyetçi talepleri ile ön plana çıkan Osmanlı subay ve aydınları, özelde Makedonya’yı, genelde ise Osmanlı Devleti’ni içinde bulunduğu buhrandan korumak adına 1906 yılında Selanik’te *Osmanlı Hürriyet Cemiyeti* adında gizli bir cemiyet kurdular.⁴ Meşrutiyet’in yeniden ilanının Osmanlı Devleti’nin mevcut sorunlarını çözeceğini düşünen cemiyet, Eylül 1907’de Ahmet Rıza önderliğindeki *Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti* ile birleşerek daha güçlü bir konuma yükseldi. Bu birleşmenin ardından cemiyet, *Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti* adını aldı.⁵ Selanik’te ordu mensubu subayların bu harekete katılmaları anlamlıydı. Zira subaylar öteden beri Makedonya’da merkezi idarenin zaafına⁶ şahit olduklarından dolayı Meşrutiyet fikrine sıkı sıkıya taraftar idiler. Ayrıca ileride Sultan II. Abdülhamid’i tahtan indirip Meşrutiyet’i ilan etmek için ordunun gücüne duyulan ihtiyaç ortadaydı. Böylelikle 1907 yılı sonu itibarıyla *İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC)* neredeyse örgütlenmesini tamamlamış vaziyetteydi. Artık harekete geçmek için son damlanın bardağı taşırması bekleniyordu.

İTC’ye göre Meşrutiyet’i yeniden ilan etmenin yegâne yolu geniş kapsamlı bir isyan hareketi tertip etmektir. Bu durumda ordunun desteğine duyulan ihtiyaç ortadaydı. Şüphesiz bu görev ancak büyük bir çoğunluğu İTC mensubu olan Selanik’teki III. Ordu subayları tarafından yerine getirilebilirdi. Böylelikle son hazırlıklarını tamamlayan İTC, 1908’in sonbaharında isyanı başlatmaya karar verdi. Fakat bu sırada yaşanan bir gelişme bütün planları bir anda değiştirdi ve isyanın tarihini erkene çekti. İngiltere ile Rusya arasında imzalanan dostluk antlaşmasını pekiştirmek ve bazı meseleleri çözüme kavuşturmak üzere iki devletin hükümdarları 9 Haziran’ında 1908’de Reval’de bir araya geldi. Reval’deki görüşmenin asıl gündem maddesi Almanya’nın silahsızlandırılması olmasına rağmen, kamuoyuna yapılan açıklamada -Almanya’yı tedirgin etmemek için zirvenin Makedonya ıslahatı hakkında olduğunun bildirilmesi Osmanlı Devleti’nde

4 M. Şükrü Hanioglu, “İttihat ve Terakki Cemiyeti”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 23, s. 476-484.

5 Sina Akşin, *100 Soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1980, s. 60.

6 1878 Berlin Antlaşması ile birlikte Osmanlı Devleti’nin Makedonya’daki hâkimiyeti ciddi mânâda zedelenmişti. Avrupalı devletlerin desteği ile kurulan özerk Bulgaristan Prenslığı’nin sürekli olarak Makedonya’ya yönelik revizyonist taleplerde bulunması bölgede asayiş problemlerine yol açmıştı. Bölgede hak talep eden Rum ve Sırp çetelerinin hem Osmanlı’ya hem de Bulgarlara karşı örgütlenmeleri Makedonya’yı âdeta ateş çemberi haline getirmişti. Osmanlı Devleti bir yandan farklı etnik grupların silahlı eylemlerini bastırmaya çalışırken, diğer yandan dan Avrupalı büyük güçlerin bölgeye yönelik ıslahat taleplerine cevap vermek zorunda kalıyordu. Bu durum Makedonya’daki Osmanlı idaresini zaafa uğratmaktaydı. Kaya Bayraktar, “Makedonya Sorunu ve Avrupa Müdahalesi”, *BLLIG*, C. 69, 2014, s. 1-28.

âdeta infiale sebebiyet verdi. Avrupa basınının da etkisiyle Reval’de Osmanlı’nın paylaşılmasına karar verildiğine dair yanlış bir kanaat dillendirilmeye başlandı.⁷

Bu söylentiler özellikle Makedonya’daki İTC mensupları arasında endişe ile karşılandı. Tüm bu gelişmelerden Sultan II. Abdülhamid yönetimini sorumlu tutan ve artık Meşrutiyet’in ilanının yegâne çare olduğuna karar veren İttihatçılar, derhal harekete geçerek isyan ateşini başlattılar. 1908’in Haziran’ında Selanik Merkez Kumandanı Nazım Bey’in bir suikastla öldürülmesiyle başlayan olayları 3 Temmuz’da Niyazi ve Enver beylerin dağa çıkması izledi. İsyana kısa sürede Makedonya’da yayıldı. Makedonya’nın muhtelif şehirlerinde bazı muhalif grupların da desteğini alan İttihatçılar, Meşrutiyet’i ilan ettiklerini kamuoyuna duyurdular. İsyana büyük ölçüde bölgedeki ordu mensuplarının katılmasından dolayı çaresiz kalan Sultan II. Abdülhamid ise daha fazla direneme-yerek 24 Temmuz 1908’de bir irade ile Meşrutiyet’i yeniden ilan etti.⁸

İttihatçılar zannedildiği gibi müşterek bir fikir etrafında birleşen insanlar değillerdi. Farklı siyasi fikir ve fraksiyonlara sahip olmalarına karşın, hepsinin ortak olduğu nokta Sultan II. Abdülhamid muhalifliği ve Meşrutiyet taraftarlığı idi. Avrupa devletleri gibi anayasa ve meclise sahip bir Osmanlı’nın yeniden büyük devletler hanesine adını yazdıracağını savunuyorlar ve böylelikle imparatorluktaki farklı etnik ve dinî unsurların sükûnet içinde yaşayacağını düşünüyorlardı. Onlara göre “istibdat” ve “keyfi” idare içten içe Osmanlı’yı kemirmekte ve devletin çöküşüne yol açmaktaydı. Osmanlı aydınının Meşrutiyet’ten büyük beklentileri vardı. Her şeyden önce Meşrutiyet, Avrupa’nın Osmanlı’ya saygı duymasına yol açacak ve büyük güçlerin müdahalesini engelleyecekti. Böylelikle uluslararası arenada Osmanlı Devleti saygın bir konuma yükselecek ve bu da ülkeye yabancı sermayenin gelmesine imkân verecekti. Ayrıca Meşrutiyet’in iç güvenliği sağlaması, halkı refah ve mutluluğa kavuşturması umuluyordu.⁹

Otuz iki yıllık aranın ardından yeniden ilan edilen Meşrutiyet, İttihatçıların zannettiği gibi Osmanlı Devleti’nde iç huzurun ve refahın sağlanmasına kâdir olacak mıydı? Bir diğer husus; İttihatçıların zannettiği gibi Meşrutiyet’in ilanı ile Düvel-i Muazzamanın nezdinde Osmanlı Devleti’nin kaybolan itibarı geri gelecek miydi? Her şeyin yoluna girmesi gerçekten Meşrutiyet’e mi bağlıydı?

7 Necmettin Alkan, “1908 Jön Türk İhtilalinin Başlamasında Reval Buluşmasının Önemi”, *Toplumsal Tarih*, C. 175, 2008, s. 48-52.

8 Necdet Hayta, “İngiltere Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Sir Charles Hardinge’in Raporuna Göre 1908 Reval Görüşmeleri”, *18. Türk Tarih Kongresi*, C. 18, 2018, s. 1271-1283.

9 Kenan Olgun, *1908-1912 Osmanlı Meclis-i Mebusanı’nın Faaliyetleri ve Demokrasi Tarihimizdeki Yeri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2008, s. 38-42.

2. İngiltere'nin Tavrı

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın sonuna kadar geleneksel olarak Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma politikası güden İngilizler, bu tarihten itibaren bu siyasetlerini terk etmişler ve hatta 1895 yılında Lord Salisbury'nin girişimiyle Osmanlı'yı parçalamaya yönelik bir plan ortaya atmışlardı. İngiliz yönetiminin başından beri Sultan II. Abdülhamid ile yıldız barışık değildi. Onu doğudaki İngiliz nüfuzuna mukavemet eden bir “despot” olarak görüyorlar ve Osmanlı'da İngiliz yanlısı bir yönetimin iş başına gelmesi için mesai sarf ediyorlardı. Meşrutîyet'in ilanı başlangıçta İngilizlere bu fırsatı vermiş gibi görünüyordu. Bu vesile ile İngilizler, eskiden olduğu gibi Osmanlı'ya nüfuz edebilir ve bu ülkedeki yatırımlarını artırma şansına erişebilirlerdi.¹⁰ Fakat Meşrutîyetin yeniden tesisi, Türk-İngiliz ilişkilerini 93 Harbi öncesindeki konuma yükseltebilir miydi? 1907'de Osmanlı Devleti'nin geleneksel düşmanı Rusya ile ittifak antlaşması imzalayan İngiltere, buna rağmen geleneksel Osmanlı politikasına dönüş yapabilir miydi? Doğrusu İngiltere'nin Meşrutîyet'in ilanını nasıl karşılayacağı ve yeni yönetimden ne gibi beklentiler içine gireceği merak konusu idi.

2.1. İngiliz Basımında II. Meşrutîyet

Yerli ve yabancı kaynaklarda öteden beri İngilizlerin, Jön Türkleri desteklediği tezi ileri sürülmektedir. Bu görüş kısmen doğru olsa da İngilizlerin, Jön Türklerin başarısına şüpheyle baktıkları muhakkaktır. Nitekim İngiliz yönetimi, Makedonya'daki Jön Türk ayaklanmasının önemini kavrayamamış ve resmî yazışmalarda bu olaya ikinci derecede önem atfedilmişti. Ancak ayaklanmanın sonlarına doğru İngiltere Dışişleri Bakanlığı, bu hareketin devrime yol açabileceğini kavramış görünüyordu.¹¹

24 Temmuz 1908'de Meşrutîyet'in yeniden ilanına dair resmî fermanın yayınlanmasından sonra İngiliz kamuoyunda konu hararetle tartışılmaya başlandı. Özellikle İngiliz basını bu tartışmaların merkezinde yer alıyordu. İngiltere'nin tirajı en yüksek gazetelerinden biri olan *The Times*, sütunlarında Meşrutîyet'in ilanı ile ilgili haberlere geniş yer ayırdı. *The Times*'in Meşrutîyet'in ilanı ile ilgili ilk yorumları genellikle olumluydu.¹²

10 Ernest Edmondson Ramsaur, *Jön Türkler ve 1908 İhtilali*, çev. Nuran Ülken, Sander Yayınları, İstanbul, 1972, s. 161-162.

11 Joseph Heller, *British Policy Towards The Ottoman Empire 1908-1914*, Page Bros (Norwich) Ltd, London, 1983, s. 9. Jön Türk ayaklanmasının ilk günlerinde İngilizlerin olaylara resmî yaklaşımı için bkz. Ümmügülüm Candegir, “II. Meşrutîyet'in Kabulünün İngiliz Belgelerine Yansımaları”, *Geçmişten Günümüze Tarih Araştırmaları*, der. Mutlu Adak, Gazi Kitabevi, Ankara, 2020, s. 419-437.

12 *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Hariciye Nezâreti Siyasi Kalemî (HR.SYS)*, 1859/44 (II. Meşrutîyet hakkında *The Times* ve *Standard* gazetelerinde yer alan bazı haberlerin tercümelere).

Gazeteye göre bütün Avrupa'yı etkilemesi beklenen bu hareket, Osmanlı'nın "despotik" ve "otokratik" tavrından vazgeçtiği için değerliydi. Jön Türkler, farklı dinî grupları sürrekli olarak ezen ve ülkeyi yolsuzluğa sürükleyen yönetimi işbaşından uzaklaştırarak büyük bir devrime imza atmışlardı. Sultan II. Abdülhamid ise esasen gönülsüz de olsa III. Ordu'nun gücü karşısında diz çökmek mecburiyetinde kalmıştı. Fakat gazeteye göre yine de Meşrutiyet'in başarısını değerlendirmek için vakit erken sayılırdı. Zira kâğıt üzerinde Anayasa hazırlamak pek bir anlam ifade etmiyordu. Yakın zamanda Meşrutiyet ilan eden, ancak kısa bir süre sonra Anayasayı rafa kaldıran İran'ın durumu örnek olarak gösteriliyordu.¹³

Meşrutiyet'in ilanında asıl paya sahip olan ordu mensuplarını oligarşik bir yapılanmaya gitmemeleri hususunda uyarın *The Times*, ayrıca Makedonya meselesine de dikkat çekmekte ve Meşrutiyet'in ardından bölgede sağlanan sükûnu umut verici bulmaktaydı.¹⁴ Yine siyasi suçlular için af çıkarılması ve hafiyeliğin kaldırılması gibi meseleler de *The Times*'in memnuniyetle karşıladığı gelişmelerdendi.¹⁵ Gazeteye göre İngiltere'nin geçmişteki kavgası hiçbir zaman Türk milletiyle değil, onu görmezden gelen Sultan II. Abdülhamid idaresine karşıydı. Jön Türkler gayretlerinde başarılı olmaları durumunda İngiltere'nin sağlam ve sarsılmaz desteğine sonuna kadar güvenebilirlerdi. Kaldı ki Jön Türkler şu ana kadar yaptıkları faaliyetleriyle gayet uzlaşmacı bir imaj çiziyorlardı. *The Times* aynı zamanda Osmanlı'daki bu gelişmelerin tüm İslam âlemini de etkileyeceğini ilave etmekteydi.¹⁶ Osmanlı maliyesi ve kurumlarının içler acısı haline de temas eden *The Times*, Osmanlı makamlarına birtakım çözüm önerilerinde bulunmakta idi. Buna göre Osmanlı Devleti, maliyesini ayağa kaldırmak için hızlı bir yapılanma sürecine gitmeli, israf önlenmeli ve bu konuda Avrupalı uzmanlara başvurulmalı idi. Böylelikle Osmanlı, tıpkı Japonya'nın yaptığı gibi Avrupa'nın güvenini kazanabilirdi.¹⁷

The Times tüm bu teklif ve temennilerinin yanı sıra, daha önce İstanbul'da bulunan ve Osmanlı Devleti'ni yakından tanıyan bazı İngiliz aydın ve uzmanlarının mektuplarını yayımlayarak İngiliz kamuoyunda Meşrutiyet yanlısı sempati oluşturmaya çalıştı. Bu mektuplarda genellikle olumlu izlenimler aktarılmaktaydı. Türklerin İngilizlerin eski dostu olduğu ve Osmanlı'daki yeni rejime destek vermenin bu dostluğun bir gereği olduğu sıklıkla ifade edilmekteydi.¹⁸ Uzun süre İstanbul'da ticaretle meşgul olan Ermeni

13 "The Young Turkey Movement", *The Times*, 25 July 1908, s. 7.

14 "Turkey: The Sultan's Concessions", *The Times*, 27 July 1908, s. 8.

15 "The Turkish Constitution: Demonstrations in the Capital", *The Times*, 28 July 1908, s. 7.

16 "The Revolution in Turkey", *The Times*, 31 July 1908, s. 21.

17 "The Future of Turkish Policy", *The Times*, 31 August 1908, s. 7.

18 "The New Era in Turkey", *The Times*, 31 July 1908, s. 13.

Yardım Komitesi Eski Başkanı J. William Whittall, *The Times*'a gönderdiği bir mektubunda, Osmanlı'daki Türk unsurunun varlığına dikkat çekmekte ve İngiliz halkına Türklere sempati duymaları için çağrı yapmaktaydı. Whittall'a göre eski rejimin bütün kötü icraatları Türk olmayan etnik gruplar tarafından yerine getirilmekteydi. Gerçek Türkler hiçbir zaman böyle işlere kalkışmamakla birlikte, son yılların bütün acısını onlar omuzlarında taşımaktaydılar. Fakat onların içler acısı hali hiçbir zaman Avrupa kamuoyunda gündeme gelmemekteydi: “Bir Ermeni'ye dokunulduğunda hemen diplomatik temsilcileri vasıtasıyla harekete geçen Avrupalı devletler, liberal fikirlere sahip olduğundan dolayı sık sık ölüme terk edilen Türkler karşısında sessiz kalmaktaydı”.¹⁹ Eski bir İngiliz diplomatı tarafından *The Times*'a gönderilen bir diğer mektupta ise Meşrutîyet'in farklı etnik gruplar arasındaki birleştirici rolüne dikkat çekilerek İstanbul'da yaşanan bir olay üzerinden yeni rejimin karakteri sembolize edilmekteydi:

“Daha geçen bir Türk subayı, bir Rum'un kahrolsun Bulgarlar diye bağırması üzerine söze girerek 'her birimiz bir mezar kazmalıyız. Onu geniş ve derin kazmalı ve tüm öfkemizi içine gömmeliyiz. Üzerine de mermer levhayla bu mezardan diriliş olmayacaktır diye yazmalıyız' dediğine şahit oldum”.²⁰

The Times'in dışında *Daily Telegraph* gazetesinin de Meşrutîyetle ilgili haber ve yorumları sütunlarına taşıdığı görülmektedir. Gazetenin Osmanlı'daki yeni gelişmelerle ilgili izlenimleri genellikle olumluydu. İttihatçılara birtakım öneriler sunan gazete, eski memurların yerine namuslu memurların tayin edilmesini istemekte ve ayrıca Makedonya'da izlenecek ıslahat programı için de görüşlerini ifade etmekteydi. Gazeteye göre meşrutî idarenin birkaç ay daha devam etmesi halinde Makedonya'daki huzursuzluk kendiliğinden sona erecek ve çeteciler silahlarını bırakmaya mecbur kalacaklardı.²¹ Yine İngiltere'nin önemli yayın organlarından *Standard* gazetesinin de Meşrutîyet'e açıkça destek verdiği ve Osmanlı'ya yardımda bulunmak üzere İngiliz ricaline çağrıda bulunduğu görülmektedir. Gazete ayrıca İstanbul'daki yeni rejimin Avrupa'yı Şark politikasını gözden geçirmeye mecbur bırakacağını ifade etmekte ve Osmanlı'daki yatırımları Almanya'ya kaptırmamak için İngiliz hükümetini uyarmaktaydı.²² Bu yayınların

19 “The Revolution in Turkey”, *The Times*, 3 August 1908, s. 6. Whittall'ın görüşünü destekleyen başka bir mektup için bkz. “The New Era in Turkey”, *The Times*, 15 August 1908, s. 8.

20 “The New Era in Turkey”, *The Times*, 15 August 1908, s. 8. Balkan Komitesi Başkanı J. Westlake'nin görüşleri için ayrıca bkz. J. Westlake, “The Balkan Committee and the Turkish Revolution”, *The Times*, 5 September 1908, s. 8.

21 *BOA, Yıldız Esas Kamil Paşa Evrakı (Y.EE.KP)*, 32/3186 (II. Meşrutîyet'in ilanı üzerine Osmanlı Devleti'ndeki gayrimüslimlerin tepkileri ve Jön Türklerin faaliyetlerine dair Avrupa gazetelerinde yer alan bazı haberlerin tercümeleleri).

22 *BOA, HR.SYS*, 1859/44 (II. Meşrutîyet hakkında *The Times* ve *Standard* gazetelerinde yer alan bazı haberlerin tercümeleleri).

yanı sıra *Daily News*²³ ve *Levant Herald*²⁴ gazetelerinde de benzeri olumlu yorumları görmek mümkündür.

Meşrutiyet'in ilanı münasebetiyle İngiliz basınında yapılan değerlendirmelerin dışında bazı kurumsal ve kişisel yorumların da çeşitli kanallar aracılığı ile İstanbul'a iletildiği bilinmektedir. Bu dönemde Londra'da faaliyet gösteren *Uluslararası Meşrutiyet Komitesi*, Meşrutiyet'in ilanı üzerine bir toplantı gerçekleştirdi ve İstanbul'daki bu hürriyetçi gelişmeyi tebrik ederek Osmanlı Devleti'nin de bu komiteye üye olabileceğine dair kararını kamuoyu ile paylaştı.²⁵ Yine İngiliz aydınları nezdinde de Meşrutiyet'in uyandırdığı intiba oldukça müspetti. Gençlik yıllarında Osmanlı topraklarında bulunmuş olan Max Montesole adındaki bir İngiliz aydın, Osmanlı Hariciye Nezareti'ne bir telgraf göndererek Meşrutiyet'i tebrik etti ve yeni rejimin ayakta kalması için birtakım önerilerde bulundu. Tebrik mesajlarının ardından gelen bu uyarı çabaları aslında Osmanlı Devleti'nin Meşrutiyet'i yürütmeye kabiliyetinin yetersizliğine dair şüphelerin dışı vurumundan başka bir şey değildi. Montesole de böyle düşündüğünden, dört yüz elli senedir istibdatla yönetilen Osmanlı'da meşruti sisteme geçişin kolay olmayacağını vurgulamaktaydı. Montesole ayrıca vatan hainlerinden intikam alınmaması ve bunların serbest bırakılması gibi garip bir teklifte bulunmaktaydı.²⁶

2.2. İngiliz Siyasetçilerin II. Meşrutiyet Hakkındaki Görüşleri

İngiliz basını ve aydınının Meşrutiyet ile ilgili görüşleri şüphesiz önemliydi. Fakat Osmanlı Devleti açısından asıl bağlayıcı olan husus İngiliz resmî görüşüydü. Meşrutiyet'in ilanı zannedildiği gibi İngiltere'nin Osmanlı politikasında yumuşamaya sebebiyet verecek miydi? Jön Türk hareketinin başarıyla sonuçlandığına dair İstanbul'daki İngiltere Büyükelçilik müsteşarı Barclay'ın merkeze gönderdiği telgraf, İngiliz devlet adamları tarafından heyecan ve sempati ile karşılandı. İngiltere Dışişleri Bakanı Edward Grey, Barclay'a telgraf göndererek Meşrutiyet'in ilanından dolayı yeni hükûmetin tebrik edilmesini istedi.²⁷ Barclay'ın söz konusu tebrik ziyaretinin ardından İngiliz devlet adamları birbiri ardına Meşrutiyet'le ilgili görüşlerini açıklamaya başladılar.²⁸

23 “La Turquie Devient Parlementaire”, *La Temps*, 26 Juillet 1908, s. 1.

24 “La Liberte Religieuse Dans La Nouvelle Turquie”, *La Croix*, 25 Août 1908, s. 5.

25 *BOA, HR.SYS*, 1858/27 (Avrupa'da toplanan *Uluslararası Meşrutiyet İdaresi Konferansı*'nın Osmanlı Meşrutiyeti hakkındaki düşünce ve beklentileri hakkında 8 Ağustos 1908 tarihli bir rapor.)

26 *BOA, HR.SYS*, 1858/32 (Londra Sefaretinden Hariciye Nezareti'ne gelen 18 Ağustos 1908 tarihli telgraf).

27 Ümmügülsüm Candeğer, *II. Meşrutiyet'in Kabulü...*, s. 419-437.

28 Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılap Tarihi*, C. 1, Kısım 2, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1964, s. 97-98; Bayram Soy, “1908 Jön Türk Devrimi'ne İngiltere'nin Yaklaşımı”, *Doğu Batı*, C. 2, 2008, s. 143-178.

İngiliz devlet adamlarının ilk aşamada Meşrutîyet ile ilgili görüşleri oldukça iyimserdi. Bu iyimserlik salt bir sempatiden ziyade reel politikanın gereği olarak düşünülmüştü. Nitekim 25 Temmuz 1908’de İngiliz diplomat Block’dan Hindistan Genel Valisi Hardinge’e gönderilen mektupta, İngiltere’nin Osmanlı yanlısı bir politika başlatması gerektiği, aksi takdirde yeni hareketin Almanlara yönelebileceği ifade edildi. Esasında Londra’da da hâkim olan düşünce bu yöndeydi. Meşrutîyet’in ilanının ardından Makedonya’daki kısmi sükûnet havası, Osmanlı Devleti ile ilişkileri yeniden olumlu bir atmosfere taşımak noktasında İngilizleri umutlandırmış görünüyordu.²⁹ Bu nedendir ki İngiltere Dışişleri Bakanı Edward Grey, Avam Kamarası’ndaki ilk resmî açıklamasında Meşrutîyet rejimine duyduğu sempatiyi açıkça ifade etti. Bu olumlu ifadesine rağmen Edward Grey meseleye temkinli yaklaşmakta ve Meşrutîyet’in başarısı için zamana ihtiyaç olduğunu bildirmekteydi.³⁰

Edward Grey’in temkinli sempatisi resmî yazışmalarda da kendini açıkça göstermekteydi. 31 Temmuz 1908’de İstanbul’a yeni atanan İngiltere Büyükelçisi Gerard Lowther’e gönderdiği telgrafta şu sözlerle İngiltere’nin uygulayacağı politikayı özetlemekteydi:

“Türkleri şüphelendirmekten kaçınmalıyız. Ama eğer kendi işlerini gerçekten iyi yaparlarsa, teşvik ve desteğimizin çok sağlam olacağını anlamalarını sağlamalıyız ve başkalarının dışardan herhangi bir müdahalesini reddedeceğimiz konusunda onları ikna etmeliyiz. (...) Açıktır ki kavgamız Türk milletiyle değil onların da protesto ettikleri eski hükümetledir.”³¹

Buna rağmen Grey, eski rejim taraftarlarının Meşrutîyet’i yıkmasından ve İTC hareketinin askerî despotizme dönüşmesinden duyduğu endişeyi de dile getirmekte idi.³² Grey, ayrıca sağlam bir ekonomi politikası izlemeleri konusunda Jön Türklere tavsiyeler vermekte ve finansal destek sözünde bulunmaktaydı. Esasında Grey’in finansal destekle kastettiği şey İngiliz sermayesini Osmanlı topraklarında daha verimli hale getirmektir.³³

Edward Grey’in görüşleriyle uyumlu olarak Meşrutîyet’in ilanının ilk günlerinde İngiltere hükümeti, Jön Türklerin sempatisini kazanmak adına birtakım tedbirler aldı. Hayatları tehlikede olan bazı eski rejim mensuplarının İngilizlere sığınma talepleri

29 Joseph Heller, *British Policy...*, s. 10.

30 BOA, *Yıldız Sadâret Hususi (Y.A.HUS)*, 524/5 (Hariciye Nezaretinden Sadaret makamına gelen 16 Temmuz 1324 tarihli tezkire). Grey’in nutkunun Avrupa basınındaki yankıları için bkz. “Diplomacy and Peace”, *The Times*, 29 July 1908, s. 11.

31 *British Documents on the Origins of the War 1898-1914*, Vol. V: The Near East The Macedonian Problem and the Annexation of Bosnia, ed. G.P. Gooch-Harold Temperley, London, 1928, s. 263.

32 *British Documents on the Origins of the War...*, Vol. V, s. 266.

33 *British Documents on the Origins of the War...*, Vol. V, s. 266.

reddedildi.³⁴ Ayrıca Edward Grey'in emriyle Sultan II. Abdülhamid'in hafiyе teşkilatının üyelerinin yurt dışına kaçmak üzere İngiliz Sefaretine başvurularının kabul edilmesine karar verildi.³⁵ Diğer taraftan Osmanlı Devleti ise İngiltere'nin sempatisini sürekliliğe getirmek adına diplomatik kanalları canlı tutmaya gayret etti. İngiltere Dışişleri Bakan yardımcısı ile görüşen Londra'daki Osmanlı Sefiri, açıkça yeni rejimin İngiltere'ye duyduğu sempatiyi ifade etti. Ayrıca Jön Türk hareketinin liderlerinden Ahmed Rıza Bey de İngiliz Kralı ve Edward Grey'e teşekkür mektubu göndererek ikili ilişkileri pekiştirmeye çalıştı.³⁶

Edward Grey'in tüm bu ılımlı görüşlerinin reel politikadaki karşılığı Makedonya meselesinde kendini gösterdi. Meşrutiyet'in ilanıyla bölgedeki asayişsizliğin bir anda son bulması üzerine Avrupalı devletler müdahale kararını askıya almaya karar vermişlerdi. Özellikle İngiltere hükümeti nezdinde Meşrutiyet rejiminin Makedonya'daki kargaşayı sona erdireceğine dair bir görüş hâkimdi.³⁷ Esasında Edward Grey, Meşrutiyet rejiminin tek başına Makedonya'daki durumu düzeltmeye kâfi gelmeyeceğini biliyordu.³⁸ Fakat kamuoyuna yaptığı açıklamada bölgede asayişin kendiliğinden tesis edildiğini belirterek müdahaleye şimdilik gerek kalmadığını ifade etti.³⁹ Çok açık ki Grey, bu mutedil açıklamaları ile Jön Türklerin gönlünü kazanmaya çalışmış ve ayrıca diğer Avrupalı devletlerin bölgeye ani müdahalesini engelleyerek Makedonya'ya yönelik İngiliz planlarını revize etme yoluna gitmişti.

Meşrutiyet'in ilanı münasebetiyle olumlu görüşlerini paylaşan bir diğer devlet adamı Winston Churchill idi. Bu sıralarda İngiltere Ticaret Bakanı olarak görev yapan Churchill, İngiliz madencilere irat ettiği nutkunda Osmanlı'daki yeni gelişmeleri memnuniyetle karşıladığını bildirdi. Ona göre Meşrutiyet rejimi, Osmanlı Devleti ile İngiltere arasındaki eski husumetleri sona erdirecek ve yeni bir sayfanın açılmasına zemin hazırlayacaktı. Churchill ayrıca parlamenter sistemin İngiliz icadı olduğunu ifade ederek, bu sistemin Osmanlılar tarafından kabulünü İngiliz başarısı olarak görüyordu.⁴⁰

34 İngiliz kayıtlarından yalnızca Arap İzzet Paşa'nın İngilizlere sığınma teklifine sıcak bakıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim İzzet Paşa'nın bir İngiliz gemisiyle Çanakkale Boğazından geçişi esnasında gemi Türk yetkililerce durdurulmak istenmişse de buna müsaade edilmemiştir. Fakat bu olay Osmanlı ile İngiltere arasında herhangi bir krize sebebiyet vermemiştir. *British Documents on the Origins of the War...*, Vol. V, s. 249-253.

35 Ümmügülüm Candeğer, *II. Meşrutiyet'in Kabulü...*, s. 419-437.

36 *BOA, HR.SYS*, 1859/1 (Londra Sefaretinden Hariciye Nezareti'ne gelen 3 Eylül 1908 tarihli telgraf).

37 *BOA, Y.A.HUS*, 523/194 (Hariciye Nezaretinden Sadaret makamına gelen 15 Temmuz 1324 tarihli tezkire).

38 *British Documents on the Origins of the War...*, Vol. V, s. 308.

39 "La Turquie Nouvelle", *La Croix*, 29 Juillet 1908, s. 3.

40 *BOA, HR.SYS*, 1858/40 (Londra Sefaretinden Hariciye Nezareti'ne gelen 17 Temmuz 1908 tarihli tahrirat).

İngiliz devlet adamlarına ve kamuoyu nezdindeki genel olumlu kanaate rağmen Meşrutîyet'in başarısını şüpheyle karşılayanların sayısı da azımsanmayacak ölçüde çoktu. Özellikle Osmanlı topraklarında görev yapan İngiliz diplomatların önemli kısmı açıkça şüphelerini dile getiriyorlardı. Bazı diplomatlar, henüz Meşrutîyet'in ilk günlerinde bu hareketi maaşını alamayan askerlerin kalkışması olarak nitelendirmişlerdi.⁴¹ İstanbul'daki İngiliz diplomatlardan Fitzmaurice, açıkça yeni idarenin Müslüman ve Hıristiyanlar arasında yeni çatışmalara sahne olabileceğinden bahisle, bunun sonucu olarak Türklerin radikal bir hilafet siyasetine sarılabileceklerinden endişe duyuyordu.⁴²

Meşrutîyet'in ilk günlerinde İngiltere'nin İstanbul sefiri olarak tayin edilen Gerard Lowther de benzer endişelere sahipti. Lowther, başından beri Müslümanlarla Hıristiyanların sükûn içinde yaşayabilecekleri bir düzenin tesisini şüpheyle karşılamaktaydı.⁴³ Bununla birlikte İstanbul'a ayak bastığında büyük bir protokol ve halkın sevgi gösterileri ile karşılanması onda geçici bir iyimserlik uyandırmıştı.⁴⁴ Fakat göreve başladıktan bir ay sonra İttihatçılarla ilgili kaygıları ayyuka çıkmaya başladı. Lowther açıkça İttihatçıları milliyetçi çizgiye kaymakla itham etmekle beraber, Osmanlı Devleti'ndeki rejimin askerî diktatörlüğe dönüşme ihtimalinden endişe ediyordu.⁴⁵

Başlangıçta Meşrutîyet rejiminin Osmanlı Devleti ile İngiltere arasındaki buzları eriteceği düşünülse de pratikte bu hiçbir zaman böyle olmadı. Osmanlı'daki yeni rejim İngiltere için bir fırsat olduğu kadar aynı zamanda tehditti. Meşrutîyet'e rağmen İngiltere'nin geleneksel Osmanlı politikasına dönmesinin imkânı yoktu. İngiltere, 1907 yılında Osmanlı Devleti'nin tarihi düşmanı Rusya ile ittifak antlaşması imzalayarak açıkça tarafını belli etmişti. Bu durumda İngiltere'nin Osmanlı ile ilişkilerini Rusya'ya gücendirecek ölçüde geliştirmesi beklenemezdi.⁴⁶

Öte taraftan İngiltere, Meşrutîyet'in Mısır ve Hindistan'da uyandıracığı etkiden ciddi manada çekinmekteydi. Özellikle Mısır'da Anayasal hükûmetin tesisine dair beklentilerin dillendirilmesi kaçınılmazdı.⁴⁷ Hindistan'da da Aligarh Okulu'ndan yetişen Müslüman aydınların benzeri taleplerde bulunması an meselesiydi. Bu tehlikenin farkında olan Edward Grey, Osmanlı Meşrutîyet'inin Hindistan ve Mısır üzerindeki

41 *British Documents on the Origins of the War...*, Vol. V, s. 250.

42 Bayram Soy, "1908 Jön Türk Devrimi'ne İngiltere'nin Yaklaşımı", s. 143-178.

43 *British Documents on the Origins of the War...*, Vol. V, s. 262.

44 "Welcome To the British Ambassador", *The Times*, 31 July 1908, s. 9.

45 Joseph Heller, *British Policy...*, s. 14.

46 Feroz Ahmad, "Great Britain's Relations With The Young Turks 1908-19914", *Middle Eastern Studies*, C. 2, 1966, s. 302-329.

47 "The Egyptian Question", *The Times*, 28 August 1908, s. 5.

muhtemel etkileri konusunda İngiliz diplomatlarını uyarmaktaydı. Grey, 31 Temmuz 1908'de Lowter'e gönderdiği telgrafında Meşrutiyet'in Mısır ve Hindistan'da yol açabileceği tehlikeleri şu ifadelerle dile getirmekteydi:

“Eğer Osmanlı Devleti gerçekten bir anayasa yapar ve onu ayakta tutarak güçlenirse bunun sonuçları hiçbirimizin tahmin edemeyeceği yerlere ulaşır. Bunun Mısır'da etkisi çok büyük olacak ve Hindistan'da da kendini hissettirecektir. Şimdiye kadar Müslüman tebaamızı Osmanlı Devleti'nin istibdatla idare edildiğini söyleyerek dizginleyebildik. Halife tarafından yönetilen Müslümanların durumu ile bizim tarafımızdan yönetilenlerin koşullarını karşılaştırma fırsatı bulan Müslümanlar, genellikle bizim lehimize olan farkı kabul etmeye hazır oldular. Ama şimdi Osmanlı Devleti bir parlamento kurar ve hükümetini güçlendirirse bu durum değişecek, Mısır'da anayasa talebi büyük güç kazanacak ve bu taleplere direnme gücümüz azalacaktır.”⁴⁸

2.3. Ekim Buhramı ve İngiltere

Meşrutiyet'in ilanının Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında oluşturduğu iyi atmosfer oldukça kısa sürdü. 1908'in Ekim ayında Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesi, Bosna'nın Avusturya, Girit'in ise Yunanistan tarafından ilhak edilmesi gibi hadiseler karşısında İngiltere'nin sessiz kalması, İttihatçılar nezdinde tam manasıyla bir hayal kırıklığı meydana getirdi.⁴⁹ Oysa İTC erkânı, Meşrutiyet ilanı ile birlikte İngiltere'nin Osmanlı'yı destekleme politikasına döneceğine dair kuvvetli inanç besliyordu. Öte taraftan İngiltere'nin ise tek gayesi Osmanlı Devleti'ne mevcut statükoyu benimsetmek ve onu Avrupa siyasetinde bir tehlike unsuru olmaktan çıkarmaktı.

İngiliz kamuoyundaki iyimser havaya rağmen İngiltere'nin süreci iyi idare edememesi İTC'yi başka arayışlara sevk etti. Özellikle 31 Mart Vakası'nı takip eden aylarda İTC'nin despotik bir görüntü vermeye başlaması ve Alman politikasına dönüş sinyalleri vermesi İngiltere ile ilişkilerin büyük ölçüde hasar almasına yol açtı. Nitekim 1910 yılına gelindiğinde İngiltere artık Meşrutiyet rejimi ile ilgili beklentilerini büyük ölçüde rafa kaldırmıştı. İngiltere'nin Doğu Departmanı Daimi Müsteşarı Charles Hardinge, İttihatçıların askerî diktatörlüğü benimsediklerini ve Almanlara yanaştıklarını rapor etmekteydi.⁵⁰ Lowther ise 9 Ekim 1910'da Grey'e gönderdiği mektubunda, Jön Türklerin eşitlik ve özgürlük ilkesinden ayrılarak Pan-İslamist bir karaktere büründüklerini söylemekte ve bunun doğurabileceği sonuçlar karşısında hükümetini uyarmaktaydı.⁵¹ Sonuç

48 Feroz Ahmad, “Great Britain's Relations With The Young Turks 1908-1914”, s. 302-329.

49 Joseph Heller, *British Policy...*, s.14.

50 Joseph Heller, *British Policy...*, s. 33-34.

51 *The National Archives (TNA), Foreign Office (FO)*, 424/225 (Asiatic Turkey and Arabia: October to December 1910 [Sir G. Lowther'dan Sir Edward Grey'e], no: 715, 09.10.1910, İstanbul, 20-27).

olarak İngiltere'nin Meşrutîyet rejimine duyduğu sempati oldukça kısa ömürlü oldu ve ilk başlardaki karşılıklı güven ilişkisi bir müddet sonra yerini güvensizliğe bıraktı.

3. Fransa'nın Tavrı

Osmanlı eliti açısından Meşrutîyet'in ilanının Fransa'daki yankıları büyük önem taşımaktaydı. Zira Osmanlı aydını ve eliti öteden beri Fransa'daki hürriyetçi gelişmelerden etkilendiği gibi, İTC de örgütlenmesini büyük ölçüde Paris'te gerçekleştirmişti. Bu açıdan bakıldığında Fransa'nın Osmanlı'da Meşrutî bir rejimi arzuladığı ve desteklediği sonucu çıkarılabilir. Fransa bu tarihlerde Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünden yana tavır takınmaktaydı. Osmanlı topraklarında ciddi yatırımlarının olması ve aynı zamanda bölgedeki Katolik nüfusun hamiliğini üstlenmesi Fransa'nın bu tavrını anlaşılır kılmaktadır. Fakat Fransa'nın Sultan II. Abdülhamid yönetimine şüpheyle baktığı gibi Osmanlı Devleti'nin Almanya ile yakınlaşmasından duyduğu rahatsızlık da ortadaydı. Bu devlet üzerindeki maddî nüfuzunu Almanya'ya kaptırmak istemeyen Fransa'nın Osmanlı'da Sultan II. Abdülhamid'in gücünü sona erdirecek ve kendisiyle uyum içinde çalışacak Meşrutî bir rejimi desteklemesi anlaşılır bir durumdur.⁵²

3.1. Fransız Basınında II. Meşrutîyet

Fransa resmî görüşünün muğlaklığına⁵³ karşın Fransız basınının Meşrutîyet'in ilanını yakından takip ettiği ve bu gelişmeden büyük heyecan duyduğu anlaşılmaktadır. Fakat bütün Batı basınında görülen tereddütler Fransız basınında da kendini göstermiş ve özellikle Sultan II. Abdülhamid'in karşı bir hamleyle yeniden keyfî idareye dönebileceği ihtimalinin altı çizilmiştir. Öte taraftan Meşrutîyet'in başarısını değerlendirmek için zamana ihtiyaç olduğu yorumu Fransız basınında da baskın bir ifade olarak yerini almıştır.⁵⁴

İngiliz basınından farklı olarak Fransız basını, Makedonya'daki isyanın seyrini daha doğru takip etmiş ve bu hareketin Sultan II. Abdülhamid rejimine karşı hürriyetçi bir ayaklanma olduğu yorumunda bulunmuştu. Yine zaman zaman İngiliz basınında yinelenen isyanın maaş alamayan subayların kalkışması olduğu yönündeki iddialar da Fransız basını tarafından tekzip edilmiştir. Sonuç olarak Fransız basını, bu isyanın doğrudan doğruya Meşrutîyet'i ilan etmek üzere girilen bir hareket olduğunu tespit edebilmiştir.⁵⁵

52 Ernest Edmondson Ramsaur, *Jön Türkler ve 1908 İhtilali...*, s. 161-162.

53 Meşrutîyet'in ilk günlerinde Fransa Dışişleri Bakanlığı, Jön Türklere hayırsever bir sempati gösterilmesi şeklinde görüş paylaşırsa da ilerleyen dönemlerdeki Fransız resmî görüşünü takip etmek güçtür. Fransa arşivlerinde yapılacak detaylı bir çalışmanın bu muğlaklığı gidereceği umulmaktadır.

54 "Opinion in France" *The Times*, 28 July 1908, s. 7.

55 "En Macédoine", *La Croix*, 24 Julliet 1908, s. 1.

Fransa'nın tirajı yüksek yayınlarından biri olan *La Croix* gazetesi sayfalarında Meşrutiyet'in ilanına genişçe yer verdi ve büyük ölçüde sempatik bir tavırla Osmanlı'daki gelişmeleri okuyucularına aktardı. Gazetenin İstanbul muhabirinden aldığı bilgilere göre İstanbul'da ortam bir anda değişmiş, insanlar rejim tarafından gözetlenme korkusu olmaksızın her köşede birbirleriyle rahatça sohbet edebilir hale gelmişlerdi.⁵⁶ Muhabirin aktardığı bilgilere göre İstanbul tanınmaz bir haldeydi. Öncesinde sessiz ve kasvetli olan şehir bir anda sevince bürünmüştü. Müslümanlar ve Hıristiyanlar arasındaki kavgalar unutulmuştu bu iki unsur da kardeşlikten dem vurmaya başlamışlardı.⁵⁷ İstanbul'daki bu atmosfer *La Temps* gazetesi muhabirinin de dikkatini çekmiş ve Meşrutiyet'in şehirde yol açtığı değişikliği şu ifadelerle gazete idaresine bildirmişti:

*“İki yıl önce geldiğim Türk başkentinin eskiden olduğu gibi korkunç bir rejim altında ezildiğini düşünüyordum. Fakat platformdan iner inmez eski dönemi hatırlayıp korkularımı dile getirdiğimde, bagajımla ilgilenen otel görevlisi bana çok ikna olmuş bir ses tonuyla şöyle dedi: ‘Ah! Hayır efendim, artık özgür olduğumuza göre her şey çok daha hızlı ilerleyecek’. Gerçekten de bir zamanlar valizlerimizi ters çeviren, en küçük kitaba el koyan ve film rulolarına büyük şüphle bakan gümrük memurları, şimdi dalgın bir şekilde ilk çantaya bakıyor ve geri kalanını açmıyordu bile. Türkiye’de kesinlikle bir şeyler değişmişti.”*⁵⁸

La Croix ve *La Temps*'in yanı sıra Fransa'nın önemli gazetelerinden biri olan *Petit Parisien* de Meşrutiyet yanlısı bir tutum sergiledi. *Petit Parisien*'e göre Osmanlı'daki bu hareketi memnuniyetle karşılaması gereken bir ülke varsa o da Fransa idi. Fransa, Osmanlı'da liberal bir yönetimin iş başına gelmesinden son derece memnundu. *Petit Parisien* ayrıca Jön Türklerin düzgün bir program benimsemeleri halinde Fransa'nın Osmanlı'ya içten bir sempati duyacağını ifade etmekteydi.⁵⁹

Fransız basınının en çok memnuniyet duyduğu gelişmelerden biri de İstanbul'da basının ani yükselişiydi. Meşrutiyet'in ilanını müteakip İstanbul'da birbiri ardına yayınlanan gazeteler, Osmanlı'da hürriyetin nişanesi olarak kabul görmüştü. Yine eski rejim tarafından tutuklanan siyasi suçluların serbest bırakılması ve hafiyeliğin kaldırılması gibi meseleler memnuniyetle karşılanırken, Selim Melhame ve Arap İzzet Paşa gibi bazı eski dönemin sevilmeyen isimlerinin ülkeyi terk etmesinden de hoşnutluk duyulmuştu.⁶⁰

56 “La Turquie Devient Parlementaire”, *La Temps*, 26 Juillet 1908, s. 1.

57 “La Turquie Nouvelle”, *La Croix*, 29 Juillet 1908, s. 3.

58 “La Constitution A Constantinople”, *La Temps*, 3 Août 1908, s. 2.

59 “The Attitude of France”, *The Times*, 18 August 1908, s. 3.

60 “La Turquie Nouvelle”, *La Croix*, 30 Juillet 1908, s. 2.

Fransız basınının Meşrutîyet'in ilanı münasebetiyle üzerinde yoğunlaştığı konulardan biri de Makedonya meselesidir. Esasında Avrupa basını Makedonya meselesi ile Meşrutîyet'in ilanı arasında doğrudan bir ilişki kurmuş ve yeni rejimin bölgedeki karşıklığı ne ölçüde sona erdirebileceği üzerinde düşünmüştü. Avrupa'daki genel kanaatle uyumlu olarak Fransız basını da Türklerin yeni idari sistemleri sayesinde dış müdahaleye gerek kalmaksızın Makedonya meselesini çözebileceğine dair olumlu bir görüş ifade etmişti.⁶¹

Fransız basını tarafından İttihatçıların kişiliklerine dair de birtakım çıkarımlar yapılarak İTC mensuplarına övgüler dizildi. Onların anayasayı sağlam temeller üzerine oturtmaya çalıştıkları ifade edildi.⁶² Fransız basınına göre İTC bütün duruma hâkimdi. Bakanlar ve memurların tayininden, polis ve zabitanın hareketine kadar bütün idari mekanizma İTC'nin elindeydi. Hatta cemiyetin gücünden dolayı Sultan II. Abdülhamid dahi kendisini İTC'nin âzası ve reisi olarak takdim etmişti. Talat, Enver, Niyazi ve Cemal Beylerin aksine Fransız basını cemiyet içinde Şeyhülislam Cemaleddin Efendi'nin gücüne atıfta bulunarak onun Müslüman ahali üzerindeki nüfuzuna dikkat çekmekteydi.⁶³

Meşrutîyet'in ilanı Fransız aydınının da ilgisini çekmiş görünüyordu. Meşhur Fransız tarihçi ve siyasetçi Gabriel Hantaux, Meşrutîyet'in ilanı üzerine bir makale kaleme alarak görüşlerini kamuoyu ile paylaştı. Hantaux'a göre Osmanlı meşrutiyeti Tanzimat ve Islahat fermanları ile 1876 Anayasasının devamından başka bir şey değildi. Bununla birlikte Hantaux, Meşrutîyet'in askerî ve merkezîyetçi bir karaktere sahip olduğunu iddia etmekle birlikte bu yeni hareketin batıcı özelliğine de dikkat çekmekteydi. Ayrıca II. Meşrutîyet'i I. Meşrutîyet'le mukayese eden Hantaux, çarpıcı gözlemlerde bulunmaktaydı. Ona göre, Mithat Paşa zamanındaki Jön Türklerin sayısı az olduğu gibi, deneyimsiz kişilerdi. Fakat aradan geçen otuz yıllık zamanda Jön Türkler kendilerini geliştirmişler ve büyük bir aydın zümre haline gelmişlerdi. Öyle ki Osmanlı Devleti'nin en ücra köşesinde dahi bir Jön Türk'e rastlamak mümkündü. Daha da önemlisi Jön Türklerin en baskın özelliklerinden biri Fransız kültürü ile yetişmiş olmalarıydı. Onların bu vasfı Osmanlı Devleti'nin Fransa ile iyi bir ilişki tesis etmesine zemin hazırlamaktaydı. Yine Hantaux'a göre Meşrutîyet, yerli bir hareketti ve bu vasfından dolayı başarıya ulaşma şansı yüksekti. Bir Asya kavminin Avrupalı demokratik değerleri kendi mizacına uydurarak yeni bir doktrin meydana getirmesi ilk defa görülmüş bir şey değildi.

61 "La Turquie Nouvelle", *La Croix*, 31 Juillet 1908, s. 1.

62 "La Turquie Nouvelle", *La Croix*, 31 Juillet 1908, s. 1.

63 *BOA, Y.E.E.K.P.*, 32/3186 (II. Meşrutîyet'in ilanı üzerine Osmanlı Devleti'ndeki gayrimüslimlerin tepkileri ve Jön Türklerin faaliyetlerine dair Avrupa gazetelerinde yer alan bazı haberlerin tercümelemi).

Bunun en bariz örneği yakın zamanda büyük bir modernleşme akımı başlatan Japonya idi. Türkler de tıpkı Japonlar gibi bir uyanış hamlesi başlatarak büyük bir güç haline gelebilirlerdi. Hantaux, bir Jön Türk liderinin “*Padişahı elimizde tutuyoruz, o bizim Mikadomuz olacak*” sözünü bu yargısına örnek olarak göstermekteydi.⁶⁴

Bir diğer Fransız aydını olan M. J. Denais de Patria, dergisinde kaleme aldığı makalesinde Meşrutiyet’in ilanını değerlendirdi. Meşrutiyetin başarısı konusunda o da tıpkı Hantaux gibi düşünüyordu. Denais’e göre Osmanlı Devleti, Sultan III. Selim döneminden beri Batı medeniyeti dairesine geçmek için birtakım reform hareketleri başlatmış ve halk demokrasiyi benimseme noktasında belirli bir idrak seviyesine getirilmişti. Lamartine, Eliéw Reclus ve diğer pek çok Batılı aydının iltifatına mazhar olan Türk milleti, yapabileceğinden daha fazlasını gerçekleştirerek dünyayı şaşırtacaktı. Tıpkı Japonya gibi Osmanlı Devleti de Avrupalı değerleri benimseyecek ve adını güçlü devletler hanesine yazdıracaktı.⁶⁵

Birçok gazetenin Meşrutiyet hakkındaki sempatilerinin aksine, Fransız basını içinde eleştirilerini neşreden gazeteler de mevcuttur. Bu yönüyle Fransız basını tam manasıyla fikir ve söylem birliği içinde değildir. Sözgelimi bir Fransız gazetesi, Jön Türklerin Avrupa’nın kendilerinden taleplerini yerine getirmeye muktedir olmadıklarını iddia ettikten sonra Meşrutiyet’in inandırıcı olmadığını söylemektedir. Buna göre Osmanlı Devleti, mevcut hâliyle gelecek vadetmediği için Avrupa’nın gözetimi altında tutulmalı ve gerektiğinde bu devlete müdahale edilmelidir. Yine bazı gazeteler Meşrutiyet’in ilanını müteakip Diyarbakır ve Musul gibi bölgelerdeki isyanları örnek göstererek yeni rejimin başarısını sorgulama yoluna gitmişlerdir.⁶⁶ Bununla birlikte *La Croix* gibi büyük ölçüde Meşrutiyet’e destek olan gazetelerin de zaman zaman sütunlarında bazı eleştiri yazılarına yer verdiği görülmektedir. Muhtemelen bir Türk aydını tarafından kaleme alınan 11 Ağustos 1908 tarihli bir köşe yazısında İTC yönetimi ağır şekilde eleştirilmektedir. Yazara göre Meşrutiyet’in ilanı muğlak bir gelişme olarak kalmıştır. Halk ve entelektüel sınıf devletin nereye gideceğinden habersiz, endişe verici bir ruh hali içindedir. Ortada resmen bir hükümetin olmaması bu belirsizliği daha da çekilmez hale getirmektedir. İTC erkânı ve memuru ne yapacağından habersiz, sadece halkın kendilerine gösterdiği teveccühle ilgilenmektedir. Dahası İTC’nin gelecek için herhangi bir plan ve programı bulunmamaktadır.⁶⁷

64 “La Réforme Turquie”, *La Croix*, 22 Août 1908, s. 3.

65 “La Vraie Turquie”, *La Croix*, 27 Août 1908, s. 4.

66 *BOA, YEEKP*, 32/3186 (II. Meşrutiyet’in ilanı üzerine Osmanlı Devleti’ndeki gayrimüslimlerin tepkileri ve Jön Türklerin faaliyetlerine dair Avrupa gazetelerinde yer alan bazı haberlerin tercümeleleri).

67 “L’ère Constitutionnelle”, *La Croix*, 11 Août 1908, s. 3.

Bunların yanı sıra bazı gazeteler ise Meşrutîyet'in ilanına sempati duymakla birlikte Osmanlı'daki bu harekete temkinle yaklaşmışlardır. Sözelimi Paris'te neşredilen *Journal des Debats*, İran Meşrutîyetinin başarısızlığını örnek göstererek Müslüman ülkelerde anayasa ve parlamentonun tesisinin zaman alabileceğini bildirmiştir. *La Temps* gazetesi ise Meşrutîyet'in başarılı olması durumunda "Doğu Sorunu" nun yeni bir boyut kazanacağını ve bunun Makedonya reformu üzerinde büyük bir etki yapacağını ifade etmektedir.⁶⁸

3.2. Fransız Basınında Ekim Buhranı

1908 Ekim buhranı Fransız basını için âdeta bir sınav niteliğindedir. Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan ettiği, Bosna ve Girit'in ise Avrupalı devletler tarafından ilhak edildiği bu olaylar zincirine karşı Fransız basınının tavrı merak konusu idi. Meşrutîyet'in ilanını hararetle destekleyen Fransız basınının bu olaylar karşısında da Osmanlı sempatisini devam ettirmesi umuluyordu. Fakat umulduğu gibi olmadı. Fransız basını bir anda Meşrutîyet'e verdiği desteği bir kenara iterek Ekim buhranında açıkça Avrupalı devletlerden yana bir tavır benimsedi. Son zamanlarda Osmanlı'yı destekleyen *La Croix* gazetesi dahi Girit'in ilhaki karşısında Yunanistan'ın haklılığına vurgu yaptı. Bosna'nın ilhakını ise herhangi bir yoruma yer vermeksizin sıradan bir olay gibi okuyucularına aktardı.⁶⁹ Yine aynı gazete Bulgaristan'ın bağımsızlığından yana bir tavır sergileyerek Osmanlı Ordusu'nun müdahaleye hazır olmadığı yönünde propagandada bulundu.⁷⁰ Diğer Fransız gazeteleri de benzeri bir tutum sergileyerek Bulgaristan'ın yanında yer aldılar. *La Croix*'dan farklı olarak bazı gazeteler Osmanlı Ordusu'nun Bulgaristan'a müdahale edeceğine dair yorumlarda bulundular.⁷¹ Sonuç olarak Fransız basının Osmanlı ve Meşrutîyet sempatisi, tıpkı İngiltere örneğinde olduğu gibi katı gerçekler karşısında buharlaşıp yok oldu. Ekim buhranı Avrupa'nın Jön Türklere sempatisinin sonu ve Osmanlı-Avrupa bozuşmasının başlangıcını teşkil etmekteydi.

4. Amerika Birleşik Devletleri'nin Tavrı

Osmanlı Devleti açısından Meşrutîyet'in ilanının ABD'deki yankıları Avrupa'daki etkilerine göre ikinci derecede önemli bir gelişmeydi. Zira ABD uzak bir coğrafyada bulunuyordu ve Osmanlı Devleti ile ilişkileri oldukça sınırlı düzeydeydi. Bununla

68 Gülnihal Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi-Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne Resepsiyon Süreci (1839-1939)*, TTK Basımevi, Ankara, 1996, s. 86-87.

69 "Le Calme de la Turquie", *La Croix*, 9 Octobre 1908, s. 2.

70 "Une Note Bulgare", *La Croix*, 11 Octobre 1908, s. 2.

71 *BOA, Y.E.E.KP*, 32/3186 (II. Meşrutîyet'in ilanı üzerine Osmanlı Devleti'ndeki gayrimüslimlerin tepkileri ve Jön Türklerin faaliyetlerine dair Avrupa gazetelerinde yer alan bazı haberlerin tercümelemi).

birlikte bu tarihlerden itibaren küresel güç olma yolunda önemli adımlar atan ABD, Osmanlı Devleti'ndeki misyonerlik faaliyetlerine ciddi bir önem atfetmekteydi ve tıpkı Avrupalı devletler gibi Osmanlı hükümetinden birtakım imtiyazlar koparmanın derdindeydi. Bu amaçla ABD Başkanı Theodore Roosevelt, Osmanlı hükümetinden Amerikan vatandaşlarına ve kurumlarına Avrupalılara ve diğer Avrupa kurumlarına davrandıkları gibi davranmalarını talep etti. Bunun karşılığında Roosevelt, Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmamama taahhüdünde bulundu. Meşrutiyet'in ilanı öncesinde iki devlet arasındaki ilişkiler oldukça samimi bir çizgide ilerlemekteydi. Sultan II. Abdülhamid ile Başkan Roosevelt'in karşılıklı hediyeleşmeleri ise ilişkileri güçlendiren unsurlardan biriydi.⁷²

4.1. ABD Basınında II. Meşrutiyet

İkili ilişkilerin sınırlı düzeyde olmasına rağmen Meşrutiyet'in ilanı ABD'de ilgiyle karşılandı. Devlet adamlarının yanı sıra Amerikan basını da süreci yakından takip ederek kamuoyunu gelişmelerden haberdar etti. Fakat Amerikan basınının konuya yaklaşımını büyük ölçüde ciddiyetten uzaktı ve Osmanlı'daki gelişmeler daha çok magazinsel bir üslupla okuyuculara aktarılmaktaydı. Avrupa menşeli ajanslardan bilgi alan Amerikan basını, bu bilgilere tuhaf kabul edilebilecek bazı yorumlar katmaktaydı. Ayrıca ilginç bir şekilde Amerika'da yaşayan Türk devlet görevlilerinin yaşantıları ve dünya görüşleri üzerinden Osmanlı'da meydana gelen hürriyetçi gelişme açıklanmaya çalışılmaktaydı.

Makedonya'daki isyanın ilk günlerinden itibaren Amerika basını gelişmeleri takip etti. İsyana ilgili bilgiler Avrupa'daki haberler ile büyük ölçüde paralellik arz etmekteydi.⁷³ İttihatçıların Meşrutiyet taleplerini görmezden gelen Amerika basını, tıpkı İngiliz basını gibi isyanın maaşlarını alamayan subayların adi bir kalkışması olduğu yönünde görüş bildirmekteydi.⁷⁴ Fakat Meşrutiyet'in ilan edilmesinden sonra Amerika basınının dili bir anda değişti. İsyancıların gerçek amaçlarının Meşrutiyet'i ilan etmek olduğu anlaşıldığından dolayı ilerleyen günlerdeki yorumlar bu temel üzerine yapılmaya başlandı. ABD'nin tirajı yüksek gazetelerinden *The Washington Times*, 26 Temmuz 1908 tarihli sayısında İstanbul'daki gelişmeleri aktararak bu hareketi Osmanlı despotizminin ölümü olarak niteledi. Gazeteye göre Osmanlı Devleti yıllardır yaşadığı kaostan bir günde çıkmış ve âdeta yeni bir ulus inşa edilmişti. Bu yeni dönemin mimarı olan İttihatçılar, Sultan II. Abdülhamid'e karşı güçlü bir konum elde etmişlerdi. Yine gazetenin

72 Yousef Omar, "USA Diplomacy Towards the Counter-Revolution and Sultan Abdul Hamid II's Dethronement (1909)", *History Studies*, C. 13, S. 2, 2021, s. 423-448.

73 "The Monastir Uprising", *New-York Tribune*, 24 July 1908, s. 3.

74 Cemal Güven, "II. Meşrutiyet'in İlanının Amerikan Basınına Yansımaları", *Tarihin Peşinde*, C. 1, 2009, s. 37-49.

yorumuna göre Sultan II. Abdülhamid, ihanete uğrama ve suikast korkusu içinde yaşamaktaydı.⁷⁵

The Washington Herald gazetesi ise Meşrutîyetle Türklerin özgürlüklerine kavuştuklarını ifade etmekle birlikte, meseleye daha temkinli bir şekilde yaklaşmakta ve Anayasanın mutlak bir barış getirmekten uzak olduğunu belirtmekteydi. Genel af meselesine de temas eden gazete, Sultan II. Abdülhamid'in İTC tarafından af kanunu çıkarılmaya zorlandığı yorumunda bulunmaktaydı.⁷⁶

Amerika basını, Meşrutîyet'in başarısı ve desteklenmesi noktasında fikir birliği içinde değildi. Hareketin icra şekli ve sonuçlarıyla ilgili farklı yorumlar mevcuttu. Sözgelimi *New-York Tribune* gazetesi Meşrutîyet'in başarısını şüpheyle karşılamaktaydı. İran Meşrutîyetinin başarısızlığını örnek gösteren gazete, Osmanlı'da da meşrutî hareketin aynı akıbete uğrayabileceğini ifade etmekteydi. Gazeteye göre despotik yönetime alışmış bir ülkede Mithat Paşa'nın "paslı mekanizmasını" devreye sokmak tehlikeli bir işti ve Türk "komedyası" kolaylıkla bir Avrupa draması haline gelebilirdi. Zira Avrupa, Osmanlı Devleti'nin çöküşüne hazır değildi.⁷⁷

Esasında Amerika basınının yorumları büyük ölçüde ciddiye alınacak cinsten değildi. Nitekim çoğu zaman Osmanlı Devleti ve Meşrutîyetle ilgili yalan haberler kamuoyuna sürülmekte ve magazinsel öğeler ön plana çıkarılmakta idi. Sözgelimi *The Washington Times*, 5 Ağustos tarihli sayısında Sultan II. Abdülhamid'e suikast yapıldığına dair bir habere yer verdi. Buna göre Sultan II. Abdülhamid, Yıldız Sarayında üst düzey bir İttihatçı tarafından göğsünden bıçaklanmış, fakat kalın manto giydiği için yara almadan kurtulmuştu.⁷⁸ *New-York Tribune*'de yayınlanan başka bir haberde ise Sultan II. Abdülhamid'in İTC'nin baskısıyla kardeşi Mehmed Reşad lehine tahttan feragat edeceği iddia edilmekteydi.⁷⁹ İlginç bir şekilde Amerikan basınındaki yalan haberler genellikle Sultan II. Abdülhamid'i hedef almaktaydı. *The Washington Times* da bu asparagas fuyasına uyararak Sultan II. Abdülhamid'in İTC'nin baskılarına dayanamayarak ülkeyi terk etmeye karar verdiğine dair bir habere yer verdi. İddiaya göre Üsküdar açıklarında gizemli bir yata birkaç gündür Sultan'ın altınları ve değerli eşyaları yükleniyordu.⁸⁰ Yine *The Washington Times*, İTC'nin Sultan II. Abdülhamid'in şahsi servetini talep

75 "Grany to Turkey Makes New Nation", *The Washington Times*, 26 July 1908, s. 3.

76 "Liberty for Turkish", *The Washington Herald*, 25 July 1908, s. 4.

77 "The Sultan's Coup; A Comedy in Statecraft", *New-York Tribune*, 26 July 1908, s. 4.

78 "Sultan is Stabbed By Palace Official", *The Washington Times*, 5 August 1908, s. 1.

79 "Turkey's Indemnity", *New-York Tribune*, 12 October 1908, s. 4.

80 "Sultan to Flee, is Credited Rumor", *The Washington Times*, 10 August 1908, s. 3.

ettiğine dair bir bilgiye yer vererek yalan haberler zincirini uzatmaktaydı.⁸¹ *The Washington Herald* gazetesi ise yalan haber işinde daha da ileri giderek, İTC'nin padişaha sadece bir eş alması ve haremdeki diğer kadınları serbest bırakması için baskı yaptığına dair absürt kabul edilebilecek bir haberi okuyucularına sundu.⁸²

Meşrutiyet'i Osmanlı'daki sosyal değişimler üzerinden okumaya çalışan Amerika basınının gündeme getirdiği konulardan biri de tesettür meselesi idi. Osmanlı'daki yeni rejimin Türk kadınına başörtüsünü açma serbestliği verip vermeyeceği uzun uzadıya Amerika basınında tartışıldı. İlginç bir şekilde bu mesele Osmanlı'daki özgürlüğün ölçütü olarak kabul gördü.⁸³ İlerleyen günlerde bu konu yeniden gündeme geldi. *The Washington Times* gazetesinde yer alan “*Türk kadını imanını terk ediyor*” başlıklı bir makalede Amerika'daki bazı Türk yetkililerin eşleri üzerinden Türk kadınının sosyal değişimi izah edilmeye çalışıldı. Makaleye göre Osmanlı Devleti'nin eski *Washington* Sefiri Mehmed Ali Bey'in eşi klasik bir Türk kadınıydı. Birçok Müslüman kadını gibi peçe takan bu kadın, Amerika'da kaldığı süre boyunca münzevi bir hayat yaşamış ve sosyal hayatın içinde pek az yer almıştı. Bu haliyle Mehmed Ali Bey'in eşi tipik bir şarklı kadın imajı çiziyordu. Türk Sefaretinin birinci kâtipliğine atanan Sıtkı Bey'in eşi ise tamamen farklıydı. Gazetenin yazdığına göre “o da bir Türk kadını olmasına rağmen Meşrutiyet'ten sonra türbanı bir kenara atmış ve hatta Hıristiyanlığı benimseyerek Amerika'nın sosyal yaşantısı içinde kendine yer edinmeye çalışmıştı”. Makaleye göre “bu haliyle Sıtkı Bey'in eşi Jön Türkler tarafından temsil edilen hayat tarzına tam manasıyla intibak etmiş görünüyordu”.⁸⁴ Esasında Amerika basını tarafından ileri sürülen bu bilgilerin doğruluğu tartışma konusu olduğu gibi, temel gayenin sansasyonel yorumlarla okuyucunun dikkatini çekmeye çalışmak olduğu anlaşılmaktadır.

Amerika basınının Meşrutiyet'in ilanı dolayısıyla üzerinde durduğu meselelerden biri de Osmanlı Devleti'nin Amerika'daki temsil şekli idi. ABD uzun zamandır Osmanlı Devleti ile daha yakın ilişkiler kurmak ve Avrupalı devletlere verilen ekonomik imtiyazlardan yararlanmak adına İstanbul'daki temsilciliğini büyükelçilik statüsüne çıkarmak istiyordu. Aynı şekilde Osmanlı Devleti'nin de Washington'daki temsilciliğinin bu statüye yükseltilmesini umuyordu. 1907 yılında Mehmed Ali Bey'in ortaelçi sıfatıyla Washington Sefaretine atanması ABD'yi bu konuda umutlandırdı. Fakat Meşrutiyet'in

81 “Half Sultan's Wealth Demanded for Country”, *The Washington Times*, 12 August 1908, s. 6.

82 “Turkish Widows”, *The Washington Herald*, 9 August 1908, s. 4.

83 “Turkish Envoy's Doubt If Women Go Unveiled”, *The Washington Times*, 26 July 1908, s. 1.

84 “Turkish Women Deserts Faith”, *The Washington Times*, 14 August 1908, s. 7.

ilanıyla birlikte Mehmed Ali Bey'in ABD'deki görevi tartışma konusu haline geldi.⁸⁵ Mehmed Ali Bey, Sultan II. Abdülhamid'in meşhur bürokratlarından Arap İzzet Paşa'nın oğluydu ve bu hâliyle eski rejimin temsilci olarak algılanıyordu. İzzet Paşa'nın Meşrutiyet'in ardından yurt dışına kaçması Mehmed Ali Bey'in de ABD'deki resmî görevini tartışma konusu haline getirdi. Nitekim bir müddet sonra Mehmed Ali Bey, İTC yönetimi tarafından görevinden azledildi.⁸⁶ Bu hadise Amerika basınında büyük yankı uyandırdı ve Mehmed Ali Bey hakkında deyim yerindeyse karalama kampanyası başlatıldı.⁸⁷

İlerleyen günlerde Mehmed Ali Bey ile ilgili haberler birbiri ardına Amerika basınında yer almaya başladı. İttihatçılar tarafından Mehmed Ali Bey'e suikast yapılacağı iddia edildi. Bu habere göre Mehmed Ali Bey korku içinde Kalvert caddesindeki evinde saklanmakta ve sivil polis tarafından evi korunmaktaydı.⁸⁸ Ayrıca Amerika basını tarafından firari İzzet Paşa'nın oğlunun yanına iltica edeceği belirtilerek, bu durumdan duyulan rahatsızlık ifade edildi.⁸⁹ Mehmed Ali Bey'in ABD'yi terk etmesinden sonra dahi onunla ilgili haberler basında yer almaya devam etti. Bu haberlerin birinde Mehmed Ali Bey'in birçok kişiyi dolandırdığı ve faturalarını dahi ödemediği ülkeden ayrıldığı iddiası yer almaktaydı. Dahası Türk sefaretine ait ödeneği de çaldığı ima edilmekteydi.⁹⁰ Fakat daha sonra bu haber tekzip edildi.⁹¹

Muhtemelen Mehmed Ali Bey ile ilgili bu olumsuz haberlerin kaynağı Osmanlı Devleti'nin New York temsilcisi Münci Bey idi. Mehmed Ali Bey'in aksine Münci Bey sıkı bir ittihatchiydi. New York'taki Türkleri Mehmed Ali Bey hakkında kışkırtmak adına ciddi mesai sarf eden Münci Bey, onun ülkeyi terk etmesinden sonra geçici olarak Osmanlı sefaretine vekâlet etmeye başladı.⁹² Münci Bey, Amerika basını tarafından Osmanlı'daki yeni rejimin temsilcisi olarak görülüyordu ve Mehmed Ali Bey'e kıyasla hürriyetçi karakterine atf yapılıyordu.⁹³ Münci Bey zaman zaman Amerika basınına

85 Zeynep Bostan, *Modern Osmanlı Hariciyesinin İnşası ve II. Abdülhamid Döneminde Diplomasi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2009, s. 157-158.

86 Mehmed Ali Bey Suriye kökenli olduğundan dolayı onun azledilmesi Amerika'daki Suriye lobisi tarafından tepkiyle karşılandı. Bkz. "Ali Bey's Enemies Work for His Fall", *The Washington Times*, 11 August 1908, s. 1; Aykut Kansu, *1908 Devrimi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995, s. 253-254.

87 "Turkish Minister May be Recalled", *The Washington Times*, 5 August 1908, s. 1.

88 "Mehmed Ali Bey Asks for Guard", *The Washington Herald*, 14 August 1908, s. 1.

89 "Fugitive Pasha Not in Washington", *The Washington Times*, 19 August 1908, s. 6.

90 "Mehmed Ali Bey Escapes Arrest", *The Washington Herald*, 26 August 1908, s. 1.

91 "Ali Bey Paid Bills", *The Washington Herald*, 27 August 1908, s. 1.

92 Aykut Kansu, *1908 Devrimi...*, s. 195.

93 "Turkish Minister Gets His Recall", *The Washington Herald*, 12 August 1908, s. 1.

verdiği demeçlerle Osmanlı'daki yeni rejim hakkında Amerika'da kamuoyu oluşturmaya çalıştı. Sultan II. Abdülhamid'i şiddetle eleştiren Münici Bey, onu despot ve makya-velist olmakla suçladı. Yıllardır yabancılara satılan sanayinin, tarımın ve diğer üretim araçlarının Meşrutiyet sayesinde yeniden Türk milletine iade edileceğini ifade etti. Yine Münici Bey'e göre yeni rejim dinî ayrımcılığı ortadan kaldıracak ve bütün cemaatler Osmanlı ülkesinde barış içinde yaşayacaklardı. Ayrıca Osmanlı Devleti, Batı ile uyum içinde olacağından Avrupalı devletlerin müdahalesinden kurtulacaktı.⁹⁴

4.2. ABD'li Siyasetçilerin II. Meşrutiyet Hakkındaki Görüşleri

Basının yanı sıra Amerikalı devlet adamları da Meşrutiyet'in ilanını ilgiyle takip ettiler. 25 Temmuz 1908'de ABD'nin İstanbul Büyükelçisi Leishman, Dışişleri Bakanlığını Osmanlı'daki gelişmelerden haberdar etti.⁹⁵ İstanbul'daki durumu yakından takip eden Leishman, Meşrutiyet'in kansız bir şekilde gerçekleşmesine vurgu yapmakta ve halkın Sultan II. Abdülhamid yönetiminden duyduğu memnuniyetsizliği dile getirmekteydi. Leishman ayrıca ileride anayasal hükümet ile Sultan arasında ortaya çıkacak çatışma hakkında hükümetini uyarmaktaydı. Leishman'ın ihtiyatlı yaklaşımına karşı ABD'nin resmî politikası Meşrutiyet'i desteklemek yönündeydi. ABD Başkanı Roosevelt, açıkça meşrutî yönetimi desteklediğini ifade ederek, yeni idarenin Osmanlı'da kalıcı barışı sağlamaya yardımcı olacağı yönündeki temennisini dile getirdi.⁹⁶ Roosevelt ayrıca Leishman vasıtasıyla Meşrutiyetin ilanından dolayı Sultan II. Abdülhamid'i tebrik etti.⁹⁷ Fakat görünürdeki bu desteğe rağmen ABD, Bulgaristan'ın bağımsızlığı ile Girit ve Bosna'nın ilhakı gibi meseleler karşısında Osmanlı Devleti'ni desteklemekten geri durdu.⁹⁸

94 Mundji Bey, "The Regenerated Ottoman Empire", *The North Amerikan Review*, C. 188, 1908, s. 395-403. Münici Bey, Osmanlı Devleti'nin Batı ve ABD ile ilişkilerine son derece önem vermekteydi. Özellikle II. Abdülhamid döneminde gerginleşen Türk-İngiliz ilişkilerinin yeniden canlanmasını umut ediyor ve ayrıca Fransa'nın da Osmanlı açısından önemine temas ediyordu. Münici Bey, Almanya hakkında ise daha farklı bir düşünceye sahipti. Muhtemelen II. Abdülhamid ile II. Wilhelm arasındaki yakınlaşmadan dolayı Almanya'ya mesafeli idi. Bu sebeplerdir ki *Boston Herald* gazetesine verdiği bir demeçte Alman hükümeti hakkına bazı eleştirilerde bulundu. Bu demeç Hariciye Nezareti tarafından endişe ile karşılandı ve Münici Bey, Almanya hakkında neşriyatta bulunmaktan men edildi. İTC hükümeti her ne kadar İngiliz yakınlaşmasına önem verse de Almanya'yı gücendirmek istemiyordu. Münici Bey derhal savunmasını yazarak Hariciye Nezareti'ne gönderdi ve Amerika basınının konuyu kapsamından saptırdığını iddia etti. Ona göre Amerika basını, Avrupa basınından farklı olarak yalan haberleriyle ön plana çıkmaktaydı ve bu nedenden dolayı Amerika basınının haberlerine ihtiyatla yaklaşılmalıydı. Bkz. *BOA, HR.SYS, 67/42* (M-30.08.1908); *BOA, Hariciye Nezâreti Tahrirât-ı Hariciye Odası (HR.TH)*, 367/99 (M.14.09.1908). Münici Bey'in kısa vekâletinin ardından Washington Sefaretine Hüseyin Kâzım Bey tayin edildi. "Report That the Sultan Will Send Hussein Kiazim Bey to Washington", *New-York Tribune*, 15 August 1908, s. 2; Aykut Kansu, *1908 Devrimi...*, s. 195.

95 "The Sultan's Coup; A Comedy in Statecraft", *New-York Tribune*, 26 July 1908, s. 4.

96 Yousef Omar, *USA Diplomacy Towards The Counter-Revolution...*, s. 423-448.

97 "Mr. Roosevelt Sends Congratulations on Constitution", *New-York Tribune*, 4 August 1908, s. 3.

98 "Think War Clouds Will Be Scattered", *New-York Tribune*, 9 October 1908, s. 1.

5. Almanya'nın Tavrı

II. Meşrutîyet öncesinde Osmanlı Devleti'nin Avrupa'da ilişkilerinin tek iyi olduğu devlet Almanya idi. Kayzer II. Wilhelm'in 1888 ve 1898'de Osmanlı'ya yaptığı ziyaretler neticesinde ikili ilişkiler zirveye ulaşmış ve âdeta bir ittifak halini almıştı. Bu iki tarafın da faydalandığı bir ittifaktı. Osmanlı Devleti'nin Almanya'yı arkasına alarak diğer Batılı devletlere karşı denge siyaseti izlemesine karşılık Almanya da gün geçtikçe Osmanlı toprakları üzerindeki mâli nüfuzunu arttırmaktaydı. Diğer taraftan Almanya'nın Osmanlı ordusu üzerinde ciddi bir etkisi söz konusu idi. Birçok Osmanlı subayı Almanya'da yetişmiş ve Alman askerî sistemini benimsemişti. Dolayısıyla Almanya'nın Sultan II. Abdülhamid'in otoritesini kısıtlayacak ve en büyük rakibi İngiltere ile ittifak tesis etmeye çalışacak bir idareden rahatsızlık duyacağı açıktır. Bu itibarla Almanya'nın Meşrutîyet'in ilanından memnun olmadığı söylenebilir.⁹⁹ Fakat Almanlar resmî açıklamalarında, siyasetin doğası gereği bu memnuniyetsizliklerini ifade etmekten kaçınmışlar ve hatta Meşrutîyet'i destekler bir dil kullanmışlardır.

5.1. Alman Basınında II. Meşrutîyet

Necmettin Alkan'ın aktardığı bilgilere göre Alman basını Meşrutîyet'in ilanı konusunda fikir birliği içinde değildi. Gerek Makedonya'da başlayan isyanın mahiyeti gerekse Meşrutîyet'in ilanı akabindeki gelişmeler üzerinde farklı yorumlar mevcuttu. Sözelimi *Frankfurter* gazetesi muhabiri Selanik'teki gösterileri çocukça nitelendirmekte idi. Fakat yine de Meşrutîyet'in kansız bir şekilde gerçekleştirilmesini takdir etmekteydi.¹⁰⁰ Başlangıçtaki bu ihtiyatlı yaklaşımına rağmen *Frankfurter* gazetesinin ileriki sayılarında Meşrutîyet'e tam destek verdiği görülmektedir. Meşrutîyet'i bütün Doğu halkları açısından değerlendiren gazete, Osmanlı, Rusya ve İran'daki müstebit hükümdarlara rağmen Meşrutîyet'in Doğu halkları tarafından benimsendiğini yazmaktadır. Fakat gazete, Osmanlı özelinde bazı tehlikelerin altını çizerek Meşrutîyet taraftarlarını uyarmaktaydı. Buna göre Sultan II. Abdülhamid'in fikren Meşrutîyet'e taraftar olması düşünülemezdi ve ilk fırsatta otoriter yönetime geçmenin yollarını arayacağı muhakkaktı. Bu nedenden dolayı Osmanlı parlamentosu ipleri sıkı tutup Sultan'ın bu teşebbüsüne mânî olmalıydı. Gazete ayrıca İTC erkânına da bazı uyarılarda bulunmakta idi. Özellikle farklı etnik unsurların parlamentoya seçilmesi esnasındaki bazı menfi yaklaşımları hatırlatan gazete, bütün etnik ve dinî gruplar arasında tam bir eşitlik olması

99 Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılap Tarihi...*, C. 1, Kısım 2, s. 96.

100 Necmettin Alkan, *Mutlakıyetten Meşrutîyete II. Abdülhamid ve Jöntürkler*, Selis Kitaplar, İstanbul 2009, s. 273; Necmettin Alkan, "Osmanlı-Alman Münasebetlerinde Kırılma Noktası: 1908 Jön Türk İhtilali ve Alman Matbuatı", *Yüzüncü Yılında İkinci Meşrutîyet*, IRCIA, 2008, s. 17-42.

durumunda parlamentonun yaşayabileceğini ifade etmekteydi. Jön Türkleri “millî bir kibre” bürünmekle suçlayan gazete bu tutumun Osmanlı’nın bütünlüğüne zarar vereceğini belirtmekteydi.¹⁰¹

Köln gazetesi ise Meşrutiyet’in Almanya için olumsuz sonuçlanabileceği hakkında bazı fikirlere yer vermekteydi. Buna göre Meşrutiyet, ülke genelinde maddî iyileşmeyi teşvik edecek ve bunun sonucu olarak Batılı güçler Osmanlı toprakları üzerinde Almanya’nın nüfuzuna benzer bir mevki elde edeceklerdi.¹⁰² Yine bazı Alman gazeteleri Jön Türklerin başarısı konusunda şüphelerini dile getirerek İran Meşrutiyetinin akıbetini örnek olarak göstermekteydiler.¹⁰³ Meseleye farklı bir gözle yaklaşan *Berliner Tageblatt* gazetesi ise Meşrutiyet’in ilanının Jön Türk muhalefetini ve Makedonya’ya Batı müdahalesini engellemek için Sultan II. Abdülhamid ve Sait Paşa tarafından ustaca kurgulandığını yazmaktaydı.¹⁰⁴

Alman basını içinde özellikle *Vorwärts* gazetesi, Meşrutiyet ve Jön Türkler aleyhindeki tutumuyla ön plana çıkmaktaydı. Gazeteye göre Meşrutiyet tamamen halk desteğinden mahrumdu ve İTC kesinlikle demokrat bir görüntü arz etmiyordu. Dahası İTC yüksek sınıfların partisi olduğundan onun başlattığı hareketten büyük bir devrim beklenmezdi. *Sozialistische Monatshefte* dergisinde bir makale kaleme alan Janko Sakasow ise *Vorwärts*’in görüşlerinin aksine Jön Türk ihtilalinin bir orta sınıf hareketi olduğunu ve Şark’taki saray ihtilallerinden çok, Avrupa’daki devrimlere benzediğini söylemekteydi. İttihatçıları orta sınıf ideologları olarak tanımlayan Sakasow, Meşrutî yönetim sayesinde Osmanlı Devleti’nin “Şark Sorunu”nu çözeceğine inanıyordu. *Preussische Jahrbücher*’de yayınlanan bir makalede ise Jön Türkler ile gayrimüslim Osmanlı tebaası arasında yapılan ittifaka temas edilerek Jön Türklerin Meşrutiyet’in eşitlik ilkesini terk etmeleri halinde, bu ittifakın sona ereceği ve dolayısıyla iç kavganın başlayacağı ifade edilmekteydi.¹⁰⁵

Alman basınının önemli yayın organlarından biri olan *Reichpost* gazetesi olumlu bir kanaat ileri sürerek, Meşrutiyet’in Makedonya üzerindeki İngiliz-Rus planlarını suya düşürdüğünü iddia etmekteydi. Aynı gazeteye göre Sultan II. Abdülhamid’i rahatlıkla kontrol edebilen Batılı devletler, Osmanlı meclisini kolaylıkla etkileri altına

101 *BOA, Y.EE.KP*, 32/3186 (II. Meşrutiyet’in ilanı üzerine Osmanlı Devleti’ndeki gayrimüslimlerin tepkileri ve Jön Türklerin faaliyetlerine dair Avrupa gazetelerinde yer alan bazı haberlerin tercümelere).

102 *Köln* gazetesinden naklen “The Grand Vizier and Germany”, *The Times*, 11 August 1908, s. 5.

103 Alman basınından naklen “Germany Opinion”, *The Times*, 25 July 1908, s. 7.

104 *Berliner Tageblatt* gazetesinden naklen “Les Changements Politiques A Constantinople”, *La Temps*, 26 Julliet 1908.

105 Necmettin Alkan, *Selanik’in Yükselişi Jön Türkler Abdülhamid’e Karşı 1908 İhtilali*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012, s. 312-323.

alamayacaklardı. Alman basınının üzerinde durduğu meselelerden biri de Meşrutîyet’le birlikte Almanya’nın Osmanlı üzerindeki etkisinin kaybolacağı söylentisi idi. Avrupa basını tarafından sıklıkla ifade edilen bu yorum, *Kölnische* gazetesi tarafından şiddetle tekdiz edildi. İlgili gazete Almanya ile Osmanlı Devleti arasındaki münasebette kazanan tarafın Osmanlı olduğunu ifade ederek yeni yönetimin Alman dostluğunu devam ettireceğini vurguladı.¹⁰⁶ Yarı resmî Alman gazetesi *Nord Zeitung* ise diğer basın kuruluşlarından farklı olarak daha ılımlı ve dikkatli ifadelerle Meşrutîyet’in ilanını değerlendirmekteydi. Gazeteye göre Osmanlı’daki koşulların ilerici ve hürriyetçi bir çizgide ilerlemesini Almanya kadar içtenlikle isteyen başka bir devlet yoktu. Gazete ayrıca Osmanlı Devleti’nin Meşrutî rejim sayesinde büyük güçler arasına girmesini temenni ederek, bu sayede Balkanlarda ve Anadolu’da barışın sağlanacağını ifade etmekteydi.¹⁰⁷

5.2. Alman Siyasetçilerin II. Meşrutîyet Hakkındaki Görüşleri

Alman basın yorumunun yanı sıra asıl merak edilen konu resmî Alman görüşüydü. İngilizlere göre Meşrutîyet, her ne kadar Osmanlı toprakları üzerindeki Alman nüfuzunu tehlikeye soksa da Almanya’nın bu hareketten umduğu birtakım menfaatler vardı. Buna göre Kayzer II. Wilhelm, Meşrutîyet’in İngilizlerin sömürgesindeki Müslüman halkları aynı talep için harekete geçireceğini ve bu durumun İngiltere’yi zora sokacağını umuyordu.¹⁰⁸ İslam dünyasında böylesine bir hareketin gerçekleşmesi gerçekten de İngiltere’yi sıkıntıya sokabilir ve bu durum Almanya’nın işine yarayabilirdi. Fakat bu ihtimal tek başına Almanya’nın Meşrutîyet’ten menfaat elde etmesi için yeterli değildi. Önceden de ifade edildiği gibi Almanya, Meşrutîyetle idare edilen bir Osmanlı’dan menfaatten çok zarar görebilirdi.

Almanya açıkça Jön Türklerin iş başına gelmesini istemiyordu. Zira Sultan II. Abdülhamid’in şahsi idaresi bu devlete büyük mâli fırsatlar sağlamaktaydı. Meşrutîyet’in ilanından on gün önce kaleme alınan bir raporda Almanlar, Jön Türklerden duydukları rahatsızlığı açıkça ifade etmekteydiler. İstanbul’daki Alman temsilcisi Kiderlen’den merkeze gönderilen bu raporda, Jön Türklerin derin bir bilgi sahibi olmaksızın Avrupa parlamenter sistemlerinden etkilenerek ülkelerinde birtakım ıslahat yapmak isteyen Batı kafalı kişiler olduğu söyleniyordu. Rapora göre Jön Türklerin zihni Batılı fikirlerle zehirlenmişti ve esasında bu kişiler kendi başlarına tehlikeli sayılmazlardı.¹⁰⁹ Bu itibarla söylenebilir ki birçok Avrupa devleti ile birlikte Almanya da Jön

106 Necmettin Alkan, *Mutlakıyetten Meşrutîyete...*, s. 280-291.

107 “German Semi-Official Opinion”, *The Times*, 10 August 1908, s. 5.

108 *British Documents on the Origins of the War...*, Vol. V, s. 308-309.

109 Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılap Tarihi...*, C. 1, Kısım 2, s. 96.

Türklerin Osmanlı'da idareyi ele geçirebileceklerini tahmin edememiş ve yanlış analizlerde bulunmuştur. Bu durum Jön Türk hareketinin Batı'dan fonlandığı görüşünün yeni-den değerlendirilmesi lüzumunu ortaya koymaktadır.

Meşrutiyet'in ilan edildiği günlerde Almanya'yı asıl ilgilendiren mesele bu hareketin kökenini tespit edebilmektir. Zira Meşrutiyet'in İngiltere veya Fransa'nın desteği ile ilan edilmiş olma ihtimali Almanya'yı tedirgin etmekteydi. Bu sebeptendir ki Alman hükümeti konu hakkında ilk önce Paris ve Londra büyükelçiliklerinden bilgi istedi. Almanya'nın Paris büyükelçisi Nadony, Jön Türk hareketi üzerine yazdığı uzun bir raporda hareketin tarihçesinden bahsettikten sonra komitenin Fransa'da örgütlendiğine dikkat çekti. Fakat bu tek başına Meşrutiyet'in Fransa desteği ile ilan edildiğini kanıtlamak için yeterli bir delil değildi.¹¹⁰ Almanya'nın Londra büyükelçisi Kont Metternich ise meslektaşından daha farklı bir yaklaşımla, Meşrutiyet'in Alman menfaatine uygun olacağını iddia etmekteydi. Alman büyükelçi, Paris ve Londra'da örgütlenen Jön Türkler ile Selanik grubu arasında kesin bir ayırım yaparak Meşrutiyet'in çoğu ordu mensubu olan Selanik grubu tarafından gerçekleştirildiğine dikkat çekmekteydi. Büyükelçiye göre Avrupa grubunun İngiliz ve Fransız sempatisine karşın Meşrutiyet'i gerçekleştiren Osmanlı subayları büyük ölçüde Almanya'da yetiştiklerinden, bu durum Almanya'nın menfaatine idi. Zira Osmanlı subayları tam manasıyla Almanlar gibi düşünmekteydiler. Diğer taraftan İngiltere eliyle kuvvetlendirilecek bir Osmanlı'ya Rusya rıza göstermeyeceğinden dolayı bu durum gelecekte İngiliz-Rus ihtilafına sebebiyet verebilirdi. İngiltere'nin böyle bir tehlikeyi göze alması oldukça zordu.¹¹¹

Diğer taraftan Almanya'nın St. Petersburg büyükelçisi Pourtales, Almanya Başbakanı Bülow'a gönderdiği bir raporda Rusya'nın Meşrutiyet hakkındaki tutumuna yer vermektedir. Buna göre Jön Türk hareketi, Almanya'nın Balkanlara yönelik Pan-Slavist tutumunda herhangi bir değişikliğe meydan vermeyecekti. Osmanlı'nın rejimi ne olursa olsun Rusya, Osmanlı topraklarındaki Slavların ve Hıristiyanların hâmilliği rolünü üstlenmeye devam edecekti. Dolayısıyla Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki anlaşmazlık devam edeceğinden Almanya bu işten menfaatli çıkacaktı. Almanya'nın İstanbul büyükelçisi Kiderlen ise merkeze gönderdiği ilk raporunda Alman menfaati hakkında analizde bulunmaktan çok Jön Türkler ile Sultan II. Abdülhamid arasındaki anlaşmazlığa temas etmekteydi.¹¹² Fakat büyükelçi merkeze gönderdiği ikinci raporunda daha isabetli analizlerde bulunarak Jön Türk hareketinin başarısız olacağı

110 Gülnihal Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi...*, s. 81-82.

111 Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılap Tarihi...*, C. 1, Kısım 2, s. 96.

112 Gülnihal Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi...*, s. 83-84.

öngörüsünde bulundu. Büyükelçiye göre Osmanlı hükûmeti tarafından ortaya atılan reform paketi uygulanabilir değildi. Sözelimi reform kapsamında gayrimüslimlerin de askere alınacağı ifade edilse de bunu uygulamanın zorluğu ortada idi. Müslüman askerlerin gayrimüslim subayların emrine itaat etmeyeceği aşikârdı. Diğer taraftan yine reform paketi gereğince bütün etnik gruplar arasında yasa önünde eşitlik ilkesinin benimsenmesi de büyük karışıklara sebebiyet verebilirdi. Zira Müslümanlar, Hıristiyanlarla aynı haklara sahip olmayı istemeyecek, bu da birtakım toplumsal huzursuzluğu beraberinde getirecekti. Bu karışık ortamda şüphesiz Almanya birtakım menfaatler elde edebilirdi.¹¹³

Görüldüğü gibi Alman diplomatlar Meşrutîyet'in Osmanlı-Alman ilişkilerinde oluşturacağı etki üzerinde farklı görüşlere sahiptiler. Buna karşılık Alman devlet adamlarının Osmanlı Meşrutîyet'i hakkındaki görüşleri daha yeknesaktır. Alman devlet adamlarının büyük ölçüde Meşrutîyet'i olumladıkları görülmektedir. En azından Osmanlı belgelerine yansıyan tutum bu şekildedir. Fakat ifade etmek gerekir ki bunlar kamuoyuna yansıtılan görüşler olduğu için siyasetin doğası gereği olumlu olmak mecburiyetindedir. Sözelimi Kayzer II. Wilhelm, Osmanlı'nın Berlin sefiri ile yaptığı görüşmede Anayasanın ilanından dolayı Sultan II. Abdülhamid'e tebriklerini bildirmiş ve Osmanlı'daki kaosun sona ereceğine dair umutlarını ifade etmiştir.¹¹⁴ Diğer taraftan Jön Türklerin Alman taraftarı olduğu noktasında Kayzer'in Londra büyükelçisi Kont Metternich'in görüşlerinden etkilendiği anlaşılmaktadır. Zira Kayzer II. Wilhelm, kamuoyuna verdiği bir demeçte Meşrutîyet hareketine liderlik eden subayların Almanya'da eğitim gördüklerini ve Alman sempatisine sahip olduklarını yinelemiştir.¹¹⁵

Meşrutîyet hakkında değerlendirmede bulunan bir diğer devlet adamı Almanya Başbakanı Prens Bülow'dur. Prens Bülow, güncel siyaset üzerine Alman halkına irat ettiği nutkunun sonunda Osmanlı'daki gelişmeleri değerlendirerek Meşrutîyet hakkındaki görüşlerini ifade etmiştir. Alman Milletvekili Şeydeman'ın Jön Türkleri ihtilalci ve şarlatan olarak nitelendirmesine şiddetle karşı çıkan Bülow, Kayzer II. Wilhelm'in görüşleriyle de uyumlu olarak Jön Türkleri Almanya'da eğitim gören, bilgili ve Almanlara sempati duyan kimseler olarak takdim etmiştir. Meşrutîyet'in kan dökülmeksizin gerçekleştiğini vurgulayan Bülow, bundan dolayı da Jön Türklere olan hayranlığını belirtmiştir. Bülow'un konuşmasında ciddiyetle üzerinde durduğu noktalardan biri de

113 Gülnihal Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi...*, s. 89-90.

114 *BOA, HR.SYS*, 1858/22 (M-05.08.1908) (Stockholm eski sefiri Şerif Paşa'dan Hariciye Nezareti'ne gelen 5 Ağustos 1908 tarihli tahrirat).

115 Ernest Edmondson Ramsaur, *Jön Türkler ve 1908 İhtilali...*, s. 166.

Meşrutiyet rejiminin Osmanlı ile Almanya arasındaki ittifakı sona erdireceğine dair Avrupa kamuoyundaki olumsuz görüştür. Bu görüşe şiddetle karşı çıkan Bülow, Almanya'nın eski idareyle olduğu gibi yeni rejimle de ilişkilerini aynı samimiyetle devam ettireceğini vurgulamıştır. Osmanlı Devleti'nin siyaseten ve iktisaden güçlü olmasını temenni eden Alman Başbakan, Almanya'nın hiçbir zaman Osmanlı topraklarında gözü olmadığını da ifade etmiştir.¹¹⁶

Kayzer II. Wilhelm ve Bülow'un yanı sıra Almanya Dışişleri Bakanı da Meşrutiyet dolayısıyla fikirlerini beyan ederek iyi temennilerde bulunmuştur. Alman bakan, Osmanlı sefiri ile yaptığı görüşmede Sultan II. Abdülhamid'i tebrik ettikten sonra Meşrutiyet'in bilhassa Makedonya'daki iyi tesirleri üzerinde durmuştur. Meseleyi daha çok Makedonya sorunu etrafında değerlendiren Alman bakan, özellikle Alman siyasi çevrelerinde ve Avrupa basınında Meşrutiyet hakkındaki itimsizliğe vurgu yapmıştır. Alman bakana göre Rusya'nın ve Balkan komitesinin Makedonya ıslahatı hakkında İngiltere hükûmetine yaptığı baskı, İngiliz basınının Meşrutiyet hakkında itimsizliğine sebebiyet vermiştir.¹¹⁷

Meşrutiyet dolayısıyla fikirleri en çok merak edilen Alman devlet adamlarının başında General Von der Goltz geliyordu. Goltz, uzun yıllar Osmanlı Ordusu'nun modernizasyonunda görev yaptığından dolayı Türk subayları üzerinde ciddi bir etkiye sahipti. Nitekim Goltz, *Neue Freie* gazetesine verdiği bir demeçte Osmanlı'daki Meşrutiyet hareketi değerlendirdi. Goltz'a göre Meşrutiyet'in ilanını Osmanlı subayının maddi yetersizliklerinin yol açtığı huzursuzluktan ziyade sarayın sürekli olarak gözetleme ve casusluk faaliyetlerinden dolayı subayların yönetimden duyduğu rahatsızlığa dayanıyordu. Meşrutiyet'in ilanını Osmanlı subaylarının eylemleri çerçevesinden değerlendiren Goltz, eski idarenin başarılı bir şekilde devrildiğini söylemekte ve Osmanlı Ordusu'nun modernizasyonu için yeni idareye çağrı yapmaktaydı.¹¹⁸

Alman devlet adamlarının “sempati” ifadelerine rağmen Almanya'nın aydın çevrelerinde Meşrutiyet'in Osmanlı-Alman ilişkilerinde dönülmez yaralar açtığına inanan kimseler vardı. Necmettin Alkan'ın aktardığı bilgilere göre, *Alldeutsche Blätter* dergisinde yayınlanan bir makalede Meşrutiyet'le birlikte eski dönemin sona erdiği belirtilerek İngiltere'nin Osmanlı kamuoyunu Almanların aleyhine çevirmek için elinden gelen propagandayı yapacağı ifade edilmekteydi. İstanbul'daki izlenimlerini okuyucularına

116 BOA, HR.SYS, 22/15 (Berlin Sefaretinden Hariciye Nezareti'ne gelen 12 Ağustos 1908 tarihli tahrirat).

117 BOA, HR.SYS, 1858/6 (Berlin Sefaretinden Hariciye Nezareti'ne gelen 29 Temmuz 1908 tarihli tahrirat).

118 “German Semi-Official Opinion”, *The Times*, 10 August 1908, s. 5.

aktaran Fritz Braun ise Almanya'nın Osmanlı'da itibar kaybına uğradığı görüşünü yineleyerek Jön Türklerin Fransız ve İngiliz sempatilerine dikkat çekmekteydi.¹¹⁹

5.3. Ekim Buhranı ve Almanya

Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan ettiği, Girit ile Bosna'nın Yunanistan ve Avusturya-Macaristan tarafından ilhakıyla sonuçlanan Ekim buhranı, Almanya açısından tam manasıyla bir sınavdı. Özellikle Almanya'nın resmî müttefiki Avusturya-Macaristan'ın Bosna'yı ilhakı, Almanya için ciddi ikileme neden oldu. Meşrutîyet'in mevcut ilişkileri zedelediğini düşünen ve Osmanlı ile ilişkilerdeki zararını en aza indirmeye çalışan Almanya'nın Bosna'nın ilhakkına sessiz kalması, Jön Türkler tarafından nefretle karşılanabilir ve bu durum Osmanlı kamuoyunda büyük bir Alman aleyhtarlığının ortaya çıkmasına neden olabilirdi. Dahası Osmanlı Devleti'nin Avusturya'nın haksız ilhakkına karşı başlattığı boykot hareketi, ilişkileri daha da kırılğan bir hale getirebilirdi. Öte taraftan Almanya, resmî müttefiki Avusturya'yı bu eyleminden dolayı kınayamayacağından dolayı ortamı yumuşatacak bir formül bulmalıydı. Bu karmaşık durum karşısında Kayzer II. Wilhelm resmî açıklamada bulunarak bulutları dağıtmaya çalıştı. Osmanlı Devleti ile Almanya arasındaki dostane ilişkilerin son olaylardan dolayı bozulmuş gibi görüldüğü yönündeki söylentileri değerlendiren Kayzer, Almanya'nın hiçbir şekilde bu olaylarda dâhili ve ortaklığı olmadığını belirtti. II. Wilhelm'e göre Avusturya bu eylemini önceden hükûmete haber vermediğinden dolayı Almanya suçlu sayılmazdı.¹²⁰

Kayzer II. Wilhelm'in ihtiyatlı ifadelerine karşılık Almanya Başbakanı Bülow açıkça Avusturya'nın yanında olunması yönünde bir açıklamada bulundu. Bülow'a göre son olaylar her ne kadar Osmanlı Devleti'ni mâli anlamda zarara sokmasa da Berlin Antlaşması ile tesis edilen Avrupa güvenliğini tehlikeye sokabilecek tarzdaydı. Esasında Almanya'nın da Balkanlarda iktisadi menfaatleri olmasına rağmen bu meselede Alman hükûmeti kendini tehlikeye atacak herhangi bir hamlede bulunmayacaktı. Bülow ayrıca Almanya'nın Avusturya'ya sadakatının devam edeceğini bildirerek, ilhak kararından İtalya ve Rusya ile birlikte haberdar olduklarını söylüyordu. Hatta Bülow, alaycı bir tavırla ilhakin zamanı ve şekli hakkında kendilerine haber vermediğinden dolayı Avusturya hükûmetine teşekkür etmekteydi. Böylelikle Avusturya kendilerini büyük bir ikilemden kurtarmış oluyordu. Bununla da yetinmeyen Bülow, ilhak olayından haberdar olduktan sonra müttefiklerine ne şekilde yardım edebileceklerine dair istişarede bulduklarını da itiraf etmekteydi. Açıklamasının devamında Osmanlı'daki Alman-İngiliz rekabetine değinen Bülow, bu

119 Necmettin Alkan, *Mutlakıyetten Meşrutîyete...*, s. 281-282.

120 *BOA, HR.SYS*, 1859/8 (Berlin Sefaretinden Hariciye Nezareti'ne gelen 17 Ekim 1908 tarihli tahrirat).

rekabeti gereksiz gördüğünü belirtmekte ve Balkanlarda sükûnun sağlanması için birlikte çalışılması gerektiğini ilave etmekteydi.¹²¹ Esasında Jön Türkler, Bosna meselesinden dolayı Almanya'yı karşılarına alacak durumda değillerdi. İlhakı takip eden günlerde Avusturya'ya karşı başlatılan boykot hareketinde ve mitinglerde zaman zaman Almanya'nın ikili tavrından duyulan rahatsızlık da dile getirilse de bu durum hiçbir zaman için krize dönüşmedi. Hatta kısa bir zaman sonra Avusturya'ya uygulanan boykot dahi sona erdirildi. Meşrutiyet'in ilerleyen günlerinde ise Jön Türkler, bilhassa İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ni siyaseten ve iktisaden desteklemeyeceğini anladıklarından dolayı Alman ittifakına yeniden önem vermeye başladılar. Bu süreç önce 1913'te Alman Askerî Misyonu'nun İstanbul'a gelmesi, ardından da Osmanlı Devleti'nin Almanların yanında Birinci Dünya Savaşı'na girmesiyle sonuçlandı.

6. Avusturya'nın Tavrı

Meşrutiyet öncesinde Avusturya'nın Balkanlarda yoğun bir şekilde hâkimiyet mücadelesine girdiği görülmektedir. Makedonya meselesine doğrudan doğruya müdahil olan Avusturya, öteden beri Bosna-Hersek üzerinde de hak iddia etmekteydi. Dolayısıyla tıpkı Rusya gibi Avusturya da güçlü bir Osmanlı Devleti'nin varlığından endişe duymakta ve bu devletin parçalanmasının yollarını aramaktaydı. Bu sebeptendir ki Avusturya, Meşrutiyet'in ilanının hemen ardından Jön Türklerin Sultan II. Abdülhamid'den daha güçlü bir pozisyona gelmelerinden endişe ederek Bosna-Hersek'i işgal etti.¹²² Diğer taraftan Avusturya hükûmeti ticaret ve demiryolu imtiyazları gibi konularda Jön Türklerin kendilerine zorluk çıkaracaklarını düşünüyordu. Buna karşılık Meşrutiyet'in ilanı dolayısıyla Avusturya'yı memnun eden tek gelişme Makedonya'da İngiliz-Rus reform programının geri çekilmesi oldu. Sonuç olarak Avusturya'nın Meşrutiyet'i endişe ile karşıladığı ve bu rejim değişikliğinin Osmanlı'yı yeniden canlandıracağından korktuğu muhakkaktır.¹²³

6.1. Avusturya Basınında II. Meşrutiyet

Makedonya'daki isyan oldukça erken bir dönemde Avusturya basınına yansdı. Avusturya'nın tirajı yüksek gazetelerinden *Neue Freie* gazetesi Resneli Niyazi ve adamlarının dağa çıkışını haber etmekle birlikte bu isyanın Jön Türk hareketiyle bir ilgisinin olup olmadığının henüz anlaşılmadığını yazmaktadır. Dolayısıyla birçok diğer Avrupa basını gibi Avusturya basınına da isyanın mahiyetini tam olarak idrak edemediği anlaşılmaktadır.¹²⁴

121 BOA, HR.SYS, 22/15 (Berlin Sefaretinden Hariciye Nezareti'ne gelen 8 Aralık 1908 tarihli tahrirat).

122 Ernest Edmondson Ramsaur, *Jön Türkler ve 1908 İhtilali...*, s. 162-163.

123 *British Documents on the Origins of the War...*, Vol. V, s. 308-309.

124 Necmettin Alkan, *Mutlakıyetten Meşrutiyete...*, s. 264.

Avusturya hükûmetinin menfî tavrına rağmen *Neue Freie* gazetesinin Meşrutîyet hakkındaki değerlendirmeleri genellikle olumluydu. Hatta gazetede yayınlanan bir makalede Bosna-Hersek'te halihazırda oluşturulmuş olan toplumsal özerkliğin tamamlayıcısı olarak bir Anayasa yapmak için Avusturya hükûmetine çağrıda bulunmaktaydı. Gazeteye göre Bosna-Hersek'teki muhtelif etnik ve dinî gruplara mensup unsurlar ancak bir Anayasa etrafında bir arada tutulabilirdi.¹²⁵

Neue Freie gazetesi Meşrutîyet'in ilanının ertesi günü uzun bir makale yayınlayarak Jön Türklere tam destek verdiğini açıkladı. Meşrutîyet'in ilanını "dünyayı sallayan önemli bir olay" olarak değerlendiren gazete, akabinde Avrupa diplomasisini eleştirdi. Gazeteye göre Türk meseleleri karşısında yeteneksiz kalan Avrupa diplomasisi, Jön Türklerin yükselişini de görememişti. Fakat Avrupa diplomasisinin keşfedemediği Jön Türkler büyük işlere imza atmış, Mürzsteg, Reval ve Sultan II. Abdülhamid'in keyfiliğini paramparça etmişlerdi.¹²⁶

6.2. Avusturya'nın II. Meşrutîyet'in Olumsuz Etkilerinden Korunmak İçin Aldığı Bazı Tedbirler

Avusturya'nın en ciddi yayın organlarından birinin Meşrutîyet ve Jön Türkler hakkında sempatisini açıkça ilan etmesine rağmen Avusturya hükûmetinin bazı endişeleri söz konusu idi. Fransız basınına göre Viyana'daki hükûmet çevresi Osmanlı'daki Anayasanın özellikle Balkanlardaki etnik gruplar üzerinde olumsuz bir tesir meydana getireceğini düşünüyordu. Hükûmet, Katolik Hırvatlar, Ortodoks Sırlar ve Müslüman Boşnaklar arasındaki kaçınılmaz kavgalardan korkuyordu.¹²⁷ Bu sebeptendir ki Avusturya hükûmeti, dünya kamuoyuna Osmanlı'daki durumu belirsiz göstermeye çalışmaktaydı. Hükûmetin iddiasına göre Osmanlı'da parlamenter sisteme geçiş sadece padişah için değil, aynı zamanda hükûmetin dizginlerini ele geçirmeye çalışan Jön Türkler için de zor olacaktı. Zira af kararı henüz uygulanmadığı gibi hafiye teşkilatı varlığını koruyordu ve sansür henüz ortadan kaldırılmamıştı. Avusturya, bu durum karşısında Meşrutîyet'in başarısızlığa uğrayabileceğini iddia etmekteydi.¹²⁸

Balkanlardaki tehlikenin yanı sıra Avusturya hükûmeti için asıl endişe kaynağı Macarlardı. Zira Osmanlı Devleti'nin Budapeşte şebkelerinin ifadesine göre

125 "La Turquie Constitutionnelle", *La Temps*, 1 Août 1908, s. 2.

126 Necmettin Alkan, *Mutlakıyetten Meşrutîyete...*, s. 288.

127 "La Turquie Constitutionnelle", *La Temps*, 27 Juillet 1908, s. 2; "The Austro-Hungarian Standpoint", *The Times*, 10 August 1908, s. 5.

128 "Anxiety in Vienna", *The Times*, 31 July 1908, s. 9.

Meşrutiyet'in ilanı Macaristan'da büyük bir sevinç ve memnuniyet meydana getirmişti. Özellikle Macaristan bağımsızlık partisinin bazı milletvekillerinin açıkça Osmanlı'daki Anayasal sisteme sempatilerini ifade etmeleri, şüphesiz Avusturya'yı rahatsız eden bir gelişme idi. Bu dönemlerde bağımsızlık tasavvurları iyice ayyuka çıkan Macaristan'ın Osmanlı Devleti ile iyi ilişkiler içinde olması ve Balkanlarda herhangi bir toprak iddiasında bulunmaması, Avusturya'yı zora sokan bir durumdu.¹²⁹

Avusturya bir taraftan bu endişelere sahipken diğer taraftan Meşrutiyet'in Makedonya'daki tesirini lehine çevirmek üzere birtakım hamlelerde bulunmakta idi. Rusya'nın 29 Temmuz 1908'de Makedonya üzerindeki ıslahat programını durdurduğunu ilan etmesi üzerine Avusturya, Makedonya'daki birliklerini geri çekerek bu bölgedeki yeni statüye taraftar görünmeye çalışmıştı. Esasen Avusturya bu hareketi ile Makedonya üzerindeki İngiliz-Rus planlarını da durdurmaya gayret etmekteydi. Diğer taraftan Avusturya-Macaristan Dışişleri Bakan Erentel, Jön Türk hareketinin güçlenmesinden duyduğu endişenin bir sonucu olarak bakanlar kuruluna verdiği muhtıradan, Arnavutluk'un bağımsızlığına kavuşturulması, Sırbistan'ın bir parçasının kendisine verilerek Bulgaristan'ın büyütülmesi ve geri kalan kısmının Avusturya tarafından alınması gerektiğini ifade etti. Erentel ayrıca Osmanlı'da Meşrutiyet'in ilanından dolayı Bosna-Hersek'te de aynı şeyin yapılması zaruretinden dolayı bu toprakların fiilen işgal edilmesi gerektiği tezini savundu. Buna karşılık ise Rusya'nın düşmanlığını çekmemek için bu devlete Boğazlarda kolaylık tanınması gerektiğini ifade etti. Bu plan Avusturya tarafından büyük ölçüde kabul edildi. Sırbistan topraklarının bir kısmının işgal edilmesinden başka hukuken Osmanlı Devleti'ne bağlı olan Bosna-Hersek, Ekim 1908'de ilhak edildi. Böylelikle Meşrutiyet'in henüz başında Jön Türkler büyük ölçüde yıpratılmış oldu. Bu aynı zamanda Avrupalı büyük devletlerin Osmanlı'daki meşruti idareye rağmen kendi menfaatlerinden vazgeçemediklerinin en bariz örneği idi.¹³⁰

7. Rusya'nın Tavrı

Meşrutiyet'in ilanına tepkisi en çok merak edilen devletlerin başında Rusya gelmekteydi. Zira bu devletin Osmanlı Devleti üzerinde birtakım revizyonist emelleri bulunmakta idi. Berlin Kongresinden sonra İngiltere ve Fransa'nın da etkisiyle Rusya'nın Osmanlı toprakları üzerindeki hak iddiası zayıflamış görünüyordu. Esasında Rusya son dönemlerde yönünü Uzakdoğu'ya çevirmiş ve 1905'te Japonya karşısında aldığı mağlubiyetin ardından kısmen kendi kabuğuna çekilmişti. Fakat buna rağmen bu devlet

129 BOA, HR.SYS, 1858/33 (Peşte Baş Şehbenderliğinden Hariciye Nezareti'ne gelen 12 Ağustos 1908 tarihli tahrirat).

130 Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılap Tarihi...*, C. 1, Kısım 2, s. 93-94.

Balkanlardaki emellerinden hiçbir zaman vazgeçmedi. Bu doğrultuda Makedonya ıslahatı konusunu sürekli olarak gündemde tuttu. Buna karşılık Sultan II. Abdülhamid ile Rus Çarı II. Nikolay arasındaki ilişkiler oldukça iyi düzeyde idi. Her iki devlet adamı da mutlak hükümlerine halel gelmemesi noktasında fikir birliği içindeydiler. Dolayısıyla bu dönemde Rusya'nın Osmanlı Devleti'ndeki mevcut statükodan memnun olduğu iddia edilebilir. Zira Osmanlı Devleti'nde meydana gelecek hürriyetçi bir inkılap, Rus çarının tahtını tehlikeye sokabileceği gibi Rusya'da yaşayan Müslüman nüfusun da benzer taleplerde bulunmasına neden olabilirdi. Gerçi her ne kadar Rusya, 1905 yılında Meşrutîyet ilan ederek çeşitli unsurlara Duma'da temsil hakkı verse de esasında bu tam manasıyla Meşrutîyet vasfını taşımaktan uzaktı. Öte taraftan Rusya'nın Jön Türklerden yana ciddi endişesi vardı. Jön Türkler, Fransız kültürüyle ve Rus düşmanlığı ile yetişmiş aydın bir sınıftı ve haliyle iktidara gelmeleri durumunda Rusya ile çatışma içinde olabilirdiler. Sonuç olarak Rusya'nın Meşrutîyet'i olumlamadığı ve ondan endişe duyduğu çıkarımında bulunulabilir.¹³¹

7.1. Rus Basınında II. Meşrutîyet

Rusya'nın olumsuz tavrı Rus basınında açıkça kendini göstermişti. Gazetelerin önemli bir kısmı Meşrutîyet'in Osmanlı'daki Hıristiyan tebaaya çok az fayda sağlayacağı görüşünü ileri sürmekteydi. Ayrıca Jön Türklerin, Makedonya ıslahatının önünde ciddi bir engel teşkil edeceğine dair yorumlar mevcuttu. Rus basınının dikkat çektiği noktalardan biri de Sultan II. Abdülhamid'in tutumu idi. Sultan'ın er yada geç vad edilen reformları askıya alacağına dair yaygın bir kanaat mevcuttu.¹³²

Rus basınının önemli yayın organlarından biri olan *Novoe Vremya* gazetesi de Meşrutîyet'in başarısı ile ilgili kısmen menfi bir tutum sergilemekteydi. Meseleyi Makedonya meselesi bağlamında değerlendiren gazete, Jön Türklerin millî karakterinden endişe duymakta ve Rusya'nın Makedonya'yı Türk yönetiminin "kötü uygulamalarından" koruma yetkisine sahip olduğunu belirtmekte idi. *Vremya*'ya göre Balkanların Slav nüfusu sadece Anayasa ile avutulmamalı, Müslümanlarla eşit haklara sahip olmaları da temin edilmeliydi. Bundan dolayı Makedonya'da özerk yönetim tesis edilmeli ve reformlar acilen devreye sokulmalıydı.¹³³

131 Ernest Edmondson Ramsaur, *Jön Türkler ve 1908 İhtilali...*, s. 162.

132 "The Sultan's Coup; A Comedy in Statecraft", *New-York Tribune*, 26 July 1908, s. 4.

133 Necmettin Alkan, *Mutlakîyetten Meşrutîyete...*, s. 283; "Russian Ambassador's Pessimism", *The Times*, 27 July 1908, s. 8.

7.2. Rus Siyasetçilerin II. Meşrutiyet Hakkındaki Görüşleri

Rus basınındaki bu menfi tavra rağmen temsil makamındaki Rus devlet adamlarının Meşrutiyet hakkındaki görüşleri olumlu idi. Daha doğrusu siyasi nezaket gereği müspet bir üslup benimsemişlerdi. Nitekim Osmanlı Devleti'nin Rusya sefiri, St. Petesburg'da Rus Reis-i Vükelâsı ile yaptığı görüşmeden oldukça memnun kalmıştı. Türk sefirinin merkeze gönderdiği rapora göre hem Rus çarı, hem de Rus kamuoyu Osmanlı'daki yeni idareden sonuna kadar memnundu. Hatta Çar II. Nikolay, Rusya'nın Osmanlı'daki yeni idareye muhabbetle bakacağına dair şifahi teminata bulunmakta idi.¹³⁴ Fakat bu sözler Osmanlı sefirinin gönlünü almaktan öte bir anlam taşımıyordu. Zira II. Nikolay, Osmanlı'ya verdiği bu olumlu imaja rağmen Meşrutiyet'in başarısı noktasında endişeli idi. Nitekim İngiltere'nin St. Petersburg'daki temsilcisi A. Nicolson ile yaptığı görüşmede Meşrutiyet'le birlikte Osmanlı'daki bütün zorlukların ortadan kalktığı ve Müslümanlar ile Hıristiyanların kardeşçe yaşayacakları görüşünü inandırıcı bulmadığını açıkladı. Çar'a göre Osmanlı'daki yeni idareye sempatik bir uyanıklıkla bakılmalıydı. Almanya'nın Osmanlı'da edindiği konuma da dikkat çeken II. Nikolay, bu devlete tanıyan ekonomik ayrıcalıkların yeni yönetim tarafından kısıtlanmasını ummaktaydı.¹³⁵

Rus çarının bu çift taraflı görüşüne ilaveten Rus diplomatlar da Meşrutiyet'in başarısından ciddi endişe duymakta idiler. Rus diplomasisinin odaklandığı nokta şüphesiz Makedonya meselesi idi. Meşrutiyet'in ilanından iki gün önce Rusya, İngiltere'ye uzun bir muhtıra vererek Reval buluşmasında karar altına alınan Makedonya'da jandarma ve adliye ıslahatının tahakkukunu talep etmişti. Fakat İngiltere Dışişleri Bakanı 27 Temmuz 1908'de bu muhtıraya verdiği cevapta Makedonya'da Meşrutiyet'in ilanı dolayısıyla çete faaliyetlerinin durmasını sebep göstererek ıslahatın ertelenmesini istedi. Büyük devletlerin tepkisinden çekinen Rusya, İngiltere'nin teklifini kabul ederek "Türkler tarafından yeni duruma karşı güvensizlik sayılabilecek her türlü teşebbüsten uzak durmak" bahanesiyle Makedonya'daki ıslahat programının askıya alındığını nota ile diğer ilgili devletlere bildirdi. Fakat bu karara şerh koyan Rusya, Makedonya'da durumun eskiye dönmesi halinde müdahalenin kaçınılmaz olduğunu belirtmekten de geri durmadı.¹³⁶

Esasında Rusların genel görüşünü İstanbul'daki Rus büyükelçisi M. Zinovieff'in fikirleri üzerinden de okumak mümkündü. M. Zinovieff, *Novoe Vremya*'ya verdiği röportajında Meşrutiyet'in samimiyetinden şüphe duyduğunu açıkça ilan etti. Ona göre

134 BOA, HR.SYS, 1859/2 (St. Petesburg Sefaretinden Hariciye Nezareti'ne gelen 10 Eylül 1908 tarihli tahrirat).

135 *British Documents on the Origins of the War...*, Vol. V, s. 309-310.

136 Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılap Tarihi...*, C. 1, Kısım 2, s. 93.

Osmanlı Anayasası ciddi reformlar içermiyordu. Anayasanın Osmanlı'daki Slav nüfusuna kârdan çok zarar getireceğini düşünüyordu. Rus büyükelçi ayrıca Makedonya reformunun akıbeti hakkında da endişelerini dile getirmekteydi.¹³⁷ M. Zinovieff'in menfi görüşlerine karşın Rusya Dışişleri Bakanı Iswolsky, meseleye daha ılımlı yaklaşmakta idi. Makedonya ıslahatın askıya alınmasını doğru bir hamle olarak değerlendiren Iswolsky, Meşrutîyet'in Osmanlı'da yol açacağı değişimi kestirmenin zor olduğunu bildirdi. Rus bakana göre Osmanlı'ya her türlü müdahaleden kaçınılmalı ve dikkatli bir gözetim esası kabul edilmeliydi. Avusturya-Macaristan'ın konumu üzerindeki şüphelerini de dile getiren Iswolsky, Jön Türklerin herhangi bir Avrupa müdahalesi riskini ortadan kaldırmak için ellerinden gelenin en iyisini yapacaklarını bildirdi.¹³⁸

Rusya'nın tüm bu süreçte en çok endişelendiği meselelerden biri de Meşrutîyet'in Rusya Müslümanları üzerindeki muhtemel etkisi idi. Bu dönemde Rusya dâhilinde yirmi milyon kadar Müslüman yaşamaktaydı ve görünüşe göre Meşrutîyet bu kitle üzerinde hatırı sayılır bir etki meydana getirmiş, bölgeden hilafet makamına birbiri ardına tebrik telgrafları gelmişti. Nitekim ilerleyen süreçte, bilhassa Türk basını ve münevverlerinin Rusya Müslümanları hakkındaki neşriyatı bu endişeyi haklı çıkarmaktadır.¹³⁹

Öteden beri Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün aleyhinde olan Rusya, Ekim 1908'de Bulgaristan bağımsızlığını ilan ettiğinde siyasi desteğini Bulgarlardan esirgemedi. Her ne kadar Rusya ilk aşamada Berlin Antlaşmasına aykırı olduğu gerekçesiyle Bulgaristan'ın bağımsızlığını tanımaktan kaçınsa da bu durum uzun sürmedi. Kısa bir müddet sonra bu devletin bağımsızlığını tanıdığı gibi Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasındaki tazminat anlaşmazlığında da arabulucu bir rol üstlenmeye çalıştı.¹⁴⁰

8. Yunanistan'ın Tavrı

Yunanistan'ın Meşrutîyet hakkında takınacağı tavır merak konusu idi. Zira Osmanlı Devleti sınırları içinde hatırı sayılır Rum nüfusu vardı ve bunların Yunanistan ile organik bağları bulunuyordu. Dolayısıyla Osmanlı Anayasasının getireceği eşitlik ilkesi görünürde Rum vatandaşlara fayda sağlayabilirdi. Diğer taraftan Rumların Osmanlı Meclis-i Mebusan'nın da temsil hakkına da sahip olmaları, Yunanistan için memnuniyet verici bir gelişme olarak kabul edilebilirdi. Fakat Meşrutîyet'in ilanının Makedonya'da

137 "Russian Ambassador's Pessimism", *The Times*, 27 July 1908, s. 8; *British Documents on the Origins of the War...*, Vol. V, s. 309-310.

138 *British Documents on the Origins of the War...*, Vol. V, s. 309.

139 *BOA, Y.A.HUS*, 525/8 (Hariciye Nezaretinden Sadaret makamına gelen 20 Ağustos 1324 tarihli tezkire).

140 Şahin Doğan, "Rus Kaynakları Işığında Bulgaristan'ın Bağımsızlık İlanı", *Balkan Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, C. 9, S. 2, 2020, s. 306-329.

kısa süre de olsa sükûnu sağlaması, Yunanistan için esasında menfi bir gelişme olarak kabul edilebilir. Yunanistan öteden beri Makedonya'nın bir kısmında hak iddia ettiğinden dolayı çete faaliyetlerini desteklemekte ve bölgedeki çatışma ateşini körüklemekte idi. Dolayısıyla Makedonya'da asayişin sağlanması, Yunanlıların bölgeye yönelik emellerini zedelemiş oluyordu. Böylelikle Yunanistan'ın hem Meşrutiyet'ten birtakım faydalar umduğu hem de onun Makedonya'da mevcut statüyü bozmasından endişe duyduğu iddiasında bulunulabilir.

Meşrutiyet hakkında Yunanistan devlet görüşünün muğlaklığına karşın halkın ve basının tavrını genel hatlarıyla ölçmek mümkündür. İngilizlere göre Yunan halkı Meşrutiyet'ten son derece memnundu. Zira Meşrutiyet sayesinde Osmanlı'daki Helen ırkının Türk ve Bulgarlara karşı üstün geleceğine inanılıyordu.¹⁴¹

Özellikle Meşrutiyet'in Yunan halkı üzerinde oluşturduğu hüsnü tesir dikkate değerd. Osmanlı'nın Atina sefirinin aktardığı bilgilere göre Atina'daki Türk sefaretinin önünde toplanan Yunan halkı “yaşasın padişah, yaşasın Kânûn-i Esâsi, yaşasın Osmanlı milleti” sloganlarıyla sevinç gösterilerinde bulunmaktaydı.¹⁴² Bunun dışında Atina Belediye binası önünde tertip edilen bir mitinge Atinalıların yanı sıra Osmanlı tebaası Rumlar ile Giritliler ve Sisamlılar da katılmış ve bu miting büyük sevinç gösterilerine sahne olmuştu. Miting başkanlık eden Votiras adındaki bir Yunan aydını etkili bir konuşma yaparak Yunan halkını Osmanlı'daki gelişmelerden haberdar etti. Konuşmasında Türkler ile Yunanlıları kardeş ilan eden Votiras, yüzyıllardır süregelen keyfi idarenin iki milleti birbirine düşman ettiğine temas ederek Meşrutiyet'le birlikte bu düşmanlığın yerini dostluğa bıraktığını belirtti.¹⁴³ Miting ve gösteriler tertip etmenin yanı sıra Yunan halkı, İstanbul'a tebrik telgrafları göndererek Osmanlı devlet adamlarını tebrik ettiler.¹⁴⁴

Yunan basınının Meşrutiyet'e yaklaşımı da oldukça olumlu görünüyordu. Yunan basını Anayasa'nın içtenlikle uygulanması halinde Osmanlı'ya yabancı müdahalesinin ortadan kalkacağına inanıyordu. Ayrıca Meşrutiyet'in Bulgaristan'ın Makedonya'daki revizyonist emellerine darbe olacağı kanaati sıklıkla vurgulanmakta idi.¹⁴⁵ Yunan basınına göre Osmanlı'daki Rum unsuruna Türklerle eşit haklar verilmesi halinde Osmanlı

141 *British Documents on the Origins of the War...*, Vol. V, s. 310-311.

142 *BOA, HR.SYS*, 1858/13 (Atina Sefaretinden Hariciye Nezareti'ne gelen 2 Ağustos 1908 tarihli tahrirat).

143 *BOA, HR.SYS*, 1858/20 (Atina Sefaretinden Hariciye Nezareti'ne gelen 4 Ağustos 1908 tarihli tahrirat). Atina mitinginin İngiliz basınındaki yankıları için bkz. “Demonstration at Athens”, *The Times*, 3 August 1908, s. 5.

144 Bu telgrafların içinde özellikle Hristol A. Helipolos imzasıyla Sadaret makamına gönderilen telgraf dikkat çekicidir. Burada Türkler ile Yunanlıların ortak ahlâkları ve tarihi yakınlıkları üzerinde durularak iki millet arasındaki yakınlaşma arzusu dile getirilmektedir. Bkz. *BOA, HR.SYS*, 1858/2.

145 “Macedonian Rejoicings”, *The Times*, 27 July 1908, s. 8.

Devleti'nin büyük bir sorunu ortadan kalkacak ve Türkler ile Rumlar kol kola çalışarak ülkeyi yaşanabilir bir hale getireceklerdi. Bunun etkisi özellikle Makedonya'da kendini hissettirecekti. Öyle ki daha şimdiden Yunan konsoloslarının tavsiyelerine uyan Rum çeteleri silahlarını bırakmışlardı.¹⁴⁶

Atina'daki Osmanlı sefaretinden gönderilen bir telgrafta, Yunan devlet adamlarının Meşrutîyet ilanından dolayı memnuniyetlerinin ve padişahı tebriklerinin ifade edilmesi en azından Yunanistan'ın diplomatik nezaket kurallarına riayet ettiğini göstermektedir.¹⁴⁷ Fakat bu nezaket ifadelerinin reel politikada hiçbir karşılığı olmamış ve Yunanistan, Meşrutîyet'in ardından Osmanlı'nın yaşadığı ilk siyasi krizi fırsat bilerek Girit'i ilhak etmiştir.

9. Bulgaristan'ın Tavrı

Muhtemelen Meşrutîyet'in ilanından en çok endişe duyan devlet Bulgaristan idi. Zira bu sıralarda bağımsızlık arifesinde ve hazırlığında olan Bulgaristan, Makedonya'daki çatışmanın en büyük faillerinden biriydi. Öteden beri Makedonya'nın bir kısmını Bulgaristan Prensiğine katmak için ciddi mesai sarf eden Bulgar çeteleri, Meşrutîyet dolayısıyla faaliyetlerine ara vermek zorunda kaldı. Bölgedeki sükûnet ortamı hiç şüphesiz Bulgar siyasi emellerine vurulmuş darbe idi. Fakat İngilizlere göre Bulgarların bu durumu fırsata çevirmesi imkân dâhilindeydi. Öyle ki Meşrutî sistemin düzgün yürümemesi ve anarşinin tekrardan patlak vermesi halinde Bulgaristan bu durumu lehine çevirip bağımsızlığı ilan etmek için uygun ortamı oluşturabilirdi.¹⁴⁸ Nitekim böyle de olacaktı.

Bulgar basını, resmî devlet görüşüyle de uyumlu olarak Osmanlı'daki Meşrutî rejime şüpheyile baktı. Hatta bu durumun Bulgar Prensiğine ile Osmanlı arasında çatışma doğurabileceğini ifade etti.¹⁴⁹ Bulgaristan'ın önemli yayın organlarından *Denevni gazetes*i ise Osmanlı'yı zor durumda bırakma adına Prensiğe bağlı Bulgarların da Osmanlı Mebusan Meclisinden temsil hakkının bulunması gerekliliğini savundu. Daha da ileri giden gazete Bulgaristan'a yönelik ıslahatın başlaması için Osmanlı'yı tehditkâr bir dille uyardı.¹⁵⁰

146 "Greece and the New Situation", *The Times*, 4 August 1908, s. 5. Ayrıca bkz. Gülnihal Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi...*, s. 88.

147 *BOA, HR.SYS*, 1858/4 (Atina Sefaretinden Hariciye Nezareti'ne gelen 27 Temmuz 1908 tarihli tahrirat).

148 *British Documents on the Origins of the War...*, Vol. V, s. 309-310.

149 "Bulgarian Views", *The Times*, 27 July 1908, s. 8.

150 *BOA, Y.A.HUS*, 524/63 (Bulgaristan Komiserliğinden Sadaret makamına gelen 16 Temmuz 1324 tarihli tezkire).

Basının yanı sıra Bulgar resmî devlet görüşü de Meşrutiyet'e şüpheyle bakmaktaydı. Resmî çevrelere göre Sultan II. Abdülhamid gibi "despot" bir karaktere sahip olan hükümdarın başkanlık ettiği Meşrutî rejimin yaşama ihtimali oldukça düşüktü. Siyasi af konusuna da değinen Bulgar devlet adamları, sayıları iki bini bulan tutuklu Bulgarlar için de müspet bir karar verilmediğinden şüphelerini yinelemektedirler.¹⁵¹

Bulgar devlet adamları arasında özellikle Londra'daki Bulgar temsilcisi Stansiyof'un görüşleri dikkat çekici idi. İngiltere Dışişleri Bakanı Grey ile gerçekleştirdiği görüşme de Osmanlı'daki gelişmelere değinen Stansiyof, Meşrutiyet'in başarısızlığına kesin bir gözle baktığını ifade etti. Zira ona göre bu hareket maaş alamayan genç Osmanlı subaylarının kalkışmasından ibaretti.¹⁵²

Başından beri Meşrutiyet'i şüpheyle karşılayan ve ondan duyduğu rahatsızlığı açığa ifade eden Bulgaristan, öteden beri hayalini kurduğu bağımsız Bulgaristan'ı ilan etmek için yoğun bir siyasi çaba içine girdi. Nitekim Osmanlı'nın içinde bulunduğu siyasi krizi de değerlendiren Bulgaristan, Ekim 1908'de bağımsızlık kararını tüm dünya kamuoyuna bildirdi.¹⁵³

10. İtalya'nın Tavrı

Avrupalı büyük devletler arasında Meşrutiyet'in ilanı ile en az ilgili görünen devlet İtalya idi. Öteden beri Trablusgarp'ta emelleri olan İtalya, zaten bölgeden bazı ekonomik imtiyazlar elde ettiğinden dolayı Osmanlı'nın mevcut statükosunun devamından yana bir politika takip etmekteydi.¹⁵⁴

Meşrutiyet'le ilgili İtalyan resmî görüşünün kısmen Osmanlı belgelerine yansıdığı görülmektedir. Nitekim İtalya'nın eski Dışişleri bakanlarından Kont Kipyra, gazeteye verdiği demeçte Meşrutiyet'in başarıya ulaşacağını ifade etmekle birlikte gayretlerinden dolayı Jön Türklerden de özgülüyle bahsetmektedir. Meşrutiyet karşıtı bir hareketin yaşamasına ihtimal vermeyen Kont Kipyra, Avrupalı devletlerin de artık Osmanlı'nın iç işlerine müdahale etmemeleri gerektiği uyarısında bulunmaktadır.¹⁵⁵ Yine İtalya Kralı III. Vittorio Emanuele de Osmanlı'nın Roma sefiri ile yaptığı görüşmede Osmanlı'daki

151 "Bulgarian Attitude", *The Times*, 28 July 1908, s. 7.

152 Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılap Tarihi...*, C. 1, Kısım 2, s. 101. Edward Grey ile Stansiyof arasındaki görüşme için bkz. *British Documents on the Origins of the War...*, Vol. V, s. 308-309.

153 Şahin Doğan, "Rus Kaynakları Işığında Bulgaristan'ın Bağımsızlık İlanı", s. 305-329.

154 Ernest Edmondson Ramsaur, *Jön Türkler ve 1908 İhtilali...*, s. 163.

155 *BOA, Y.E.E.K.P.* 32/3186 (II. Meşrutiyet'in ilanı üzerine Osmanlı Devleti'ndeki gayrimüslimlerin tepkileri ve Jön Türklerin faaliyetlerine dair Avrupa gazetelerinde yer alan bazı haberlerin tercümelemi).

gelişmeleri memnuniyetle değerlendirdiğini ifade ederek, Meşrutîyet'in devleti yeni bir ilerleme evresine sokacağına dair temennilerini sunmaktadır.¹⁵⁶

İtalyan devlet adamlarının iyi temennilerine rağmen Meşrutîyet'in ilanının ardından yaşanan bir gelişme Jön Türkler ile İtalya arasına soğukluk girmesine neden olmuştur. Sultan II. Abdülhamid'in meşhur devlet adamlarından Selim Melhame Paşa, Jön Türkler tarafından hakkında yakalanma emri çıkarıldığından dolayı İtalya'ya kaçtı. Bu olay ilk zamanlarda Jön Türkler ile İtalya arasında kısmi bir gerginliğe sebebiyet verse de sonrasında unutulup gitti.¹⁵⁷

Sonuç

Meşrutîyet'in ilanı şüphesiz Batı kamuoyunda heyecan uyandıran bir gelişme idi. Bir şark imparatorluğunun klasik otokratik kodlarından sıyrılıp Batılı bir yönetim tarzını benimsemesi kayda değer bir olay olarak görülmüştü. Üstelik bu imparatorluk Batı tarafından "hasta adam" olarak nitelendirilen ve çöküşüne kesin gözüyle bakılan bir devlettir. Dahası Osmanlı Devleti'nin mevcudiyeti, Batı'nın gözünde "Şark Sorunu"nun bizzat kendisi idi. Durum böyle iken Osmanlı'nın "hantal" ve "hasta" vücudu Meşrutîyet operasyonu ile tedavi edilebilir miydi? Meşrutîyet sayesinde Osmanlı Devleti, Batı ile yeni bir intibak evresi yakalayabilir ve böylelikle varlığını devam ettirebilir miydi? Osmanlı elitinin Meşrutîyet'ten en büyük beklentisi buydu. Yeni rejim sayesinde Sultan II. Abdülhamid'in yaklaşık otuz yıllık şahsi idaresinin acı hatıralarının unutulacağı ve Avrupa ile ilişkilerde beyaz bir sayfanın açılacağı umuluyordu. Osmanlı elitinin bu beklentilerine karşın Batı siyasi çevreleri meseleye tamamen pragmatik bir gözle bakmakta ve Meşrutîyet'in kendileri için kâr-zarar hesabını yapmakta idiler. Meşrutîyet ilan edildiğinde neredeyse bütün Batılı devlet adamları siyasi nezaket gereği Osmanlı makamlarını tebrik ederek yeni rejimin başarısı için iyi temennilerde bulundular. Fakat perde arkasında olayı iyice analiz ederek gerektiğinde şüphe ve endişelerini ifade etmekten geri durmadılar. Meşrutîyet'in ilanı birçok Batı devleti için olumlu bir gelişme olarak görüldü. Özellikle İngiltere ve Fransa, Osmanlı'daki bu özgürlükçü atmosferi kendi menfaatlere uygun kabul ettiler. Zira bu iki devletin de Sultan II. Abdülhamid'in şahsi idaresiyle ciddi problemleri bulunuyordu. Bu iki devlet nezdindeki genel kanaat gelişmeleri şüpheli bir sempati ile izlemek yönündeydi. Diğer taraftan Rusya ve Almanya ise büyük ölçüde Osmanlı'daki yeni rejimden hoşnutsuzdular. Özellikle Almanya, II. Abdülhamid döneminde Osmanlı üzerinde elde ettiği kazanımları kaybetme endişesi

156 BOA, HR.SYS, 526/6 (Roma Sefaretinden Hariciye Nezareti'ne gelen 18 Kasım 1908 tarihli tahrirat).

157 "La Turquie Constitutionnelle", *La Temps*, 1 Août 1908, s. 2.

taşıdığından İttihatçılara şüpheyle bakıyordu. Rusya ise öteden beri Osmanlı Devleti'ni yıkma tasavvurlarına sahip olduğundan dolayı yeni rejimin Osmanlı'da dirilişe neden olmasından ve bu devletin özellikle İngiltere ile iyi ilişkiler kurmasından endişe ediyordu.

Bulgaristan ve Yunanistan gibi küçük Balkan devletleri ise halihazırda Makedonya'daki karışıklıktan fayda sağladıklarından dolayı Meşrutiyet'in getirdiği sükûnet ortamından rahatsızdılar. Fakat 20. yüzyıl'ın başlarından itibaren Avrupa'da taşlar yerine oturmuştu. Büyük savaş öncesinde karşılıklı ittifaklar tesis edilmiş ve saf-lar belirginleşmişti. Dolayısıyla hiçbir Batılı devlet müttefikini karşısına almak pahasına Osmanlı Devleti'ndeki Meşrutî idarenin mutlak savunuculuğunu yapacak konumda değildi. Sözelimi İngiltere, Osmanlı üzerindeki revizyonist tasavvurları ile bilinen Rusya ile ittifak halinde olduğundan Osmanlı ile ilişkilerini Rusya'yı gücendirmeyecek seviyede tutmaya gayret ediyordu. Diğer taraftan Meşrutiyet öncesinde Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki yegâne müttefiki olan Almanya'nın resmî olarak Avusturya-Macaristan ile ittifak halinde olduğundan dolayı ilişkilerde önceliği Osmanlı'ya vermesi beklenemedi. Bu sebeptendir ki Meşrutiyet'e rağmen Avusturya-Macaristan, Bosna'yı ilhak ettiğinde Almanya sessizliğe gömülmeğe başka çare bulamadı. Aynı durum Girit'in ilhakı ve Bulgaristan'ın bağımsızlığı meselelerinde de kendini gösterdi. Osmanlı Devleti, açıkça Meşrutiyet'in ilanı dolayısıyla Batılı devletlere zeytin dalı uzatmasına rağmen bu krizde de Avrupa'dan umduğu desteği bulamadı. Düvel-i muazzama olarak adlandırılan Batılı devletler, menfaatlerini Balkan devletlerini desteklemekte buldular. Üstelik Berlin Antlaşması'nda Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'daki statüsü garanti altına alınmasına rağmen. Sonuç olarak Meşrutiyet'in ilanı Batı'daki kısmi heyecan ve beklentilere rağmen Düvel-i Muazzama'nın Osmanlı siyasetinde esaslı bir değişime yol açmadı. Böylelikle Osmanlı elitinin umutları suya düştü ve bu durum ilerleyen süreçte siyasi erkin otokratik bir yapıya evrilerek Batı karşıtı bir üslup benimsemesine zemin hazırladı.

Batı basınının ise Meşrutiyet üzerindeki değerlendirmeleri siyasi erkin tavrından çoğu kez farklılık arz ediyordu. Basın, büyük ölçüde siyasi kaygıların ötesinde meseleyi değerlendirdiğinden Meşrutiyet'i olumlama yoluna gitti. Avrupa'nın tirajı yüksek ve liberal gazeteleri Meşrutiyet'in ilanından büyük beklentilere girdiler. Bu olayı “Şark Buhranının Sonu” ve “Doğu'nun Uyanışı” gibi başlıklarla okuyucularına duyurdular. Meşrutiyet'i Osmanlı toplumunun Batı ile intibakının vasıtası olarak gördüler. ABD basınının olayı magazinsel bir üslupla okuyucularına aktarma çabasına karşın Avrupa basını daha gerçekçi analizlerde bulunarak Osmanlı'daki gelişmelerden kamuoyunu haberdar etmeye çalıştı. Avrupa basınının üzerinden en çok durduğu konulardan biri

Makedonya meselesiydi. Birçok gazete tarafından Meşrutîyet'in ilanının Makedonya meselesini kendiliğinden çözeceği görüşü paylaşıldı. Yine Avrupa basını tarafından hafiyeliğin ve sansürün kaldırılması, siyasi suçlulara af getirilmesi ve idari kadrolara ehil kişilerin atanması gibi kararlar memnuniyetle karşılanarak Osmanlı'daki dönüşümün doğal gerekleri olarak görüldü. Buna karşılık Sultan II. Abdülhamid ve çevresine şüpheyle bakıldı. Eski kadronun Meşrutîyet'i ortadan kaldırmaya teşebbüs edebileceği vurgulandı. Avrupa basını Meşrutîyet'i Osmanlı Devleti'nin dirilişine vesile olacak bir gelişme olarak algıladı. Bu konuda Japonya ile mukayese edilen Osmanlı Devleti'nin tıpkı bu devlet gibi Asya'nın yeni gücü olacağı ifade edildi. Ayrıca Meşrutîyet'in tüm İslam âleminin uyanışına vesile olacağına dair kanaatler paylaşıldı. Fakat tüm bu olumlu yorum ve temennilere rağmen Osmanlı eliti günün sonunda Avrupa basınının da tam manasıyla desteğini alamadı. Öyle ki Ekim buhranı patlak verdiğinde Meşrutîyet rejimine karşı izhar etikleri destekten dolayı Osmanlı Devleti'ni desteklemesi beklenen Avrupa basını, tam tersine bu krizde Yunanistan, Bulgaristan ve Avusturya-Macaristan'ın yanında yer aldı.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Kaynakları

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

The National Archives (TNA)

2. Resmî Yayınlar

British Documents on the Origins of the War 1898-1914, Vol.V: The Near East The Macedonian Problem and the Annexation of Bosnia, ed. G.P. Gooch-Harold Temperley, London, 1928.

3. Süreli Yayınlar

La Croix

La Temps

New-York Tribune

The Washington Herald

The Washington Times

The Times

4. Araştırma Eserler

Ahmad, Feroz: “Great Britain’s Relations With The Young Turks 1908-1914”, *Middle Eastern Studies*, C. 2, 1966, s. 302-329.

Akşin, Sina: *100 Soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1980.

Alkan, Necmettin: “1908 Jön Türk İhtilalinin Başlamasında Reval Buluşmasının Önemi”, *Toplumsal Tarih*, C. 175, 2008, s. 48-52.

Alkan, Necmettin: “Osmanlı-Alman Münasebetlerinde Kırılma Noktası: 1908 Jön Türk İhtilali ve Alman Matbuatı”, *Yüzüncü Yılında İkinci Meşrutiyet*, IRCIA, 2008, s. 17-42.

Alkan, Necmettin: *Mutlakıyetten Meşrutiyete II. Abdülhamid ve Jöntürkler*, Selis Kitaplar, İstanbul, 2009.

Alkan, Necmettin: *Selanik’in Yükselişi Jön Türkler Abdülhamid’e Karşı 1908 İhtilali*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012.

Bayraktar, Kaya: “Makedonya Sorunu ve Avrupa Müdahalesi”, *BİLİG*, C. 69, 2014, s. 1-28.

Bayur, Yusuf Hikmet: *Türk İnkılap Tarihi*, C. 1, Kısım 2, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1964.

Bostan, Zeynep: *Modern Osmanlı Hariciyesinin İnşası ve II. Abdülhamid Döneminde Diploması*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2009.

Bozkurt, Gülnihal: *Batı Hukukunun Türkiye’de Benimsenmesi -Osmanlı Devleti’nden Türkiye Cumhuriyeti’ne Resepsiyon Süreci (1839-1939)*, TTK Basımevi, Ankara, 1996.

Candeğer, Ümmügülüm: “II. Meşrutiyet’in Kabulünün İngiliz Belgelerine Yansıması”, *Geçmişten Günümüze Tarih Araştırmaları*, der. Mutlu Adak, Gazi Kitabevi, Ankara, 2020, s. 419-437.

- Dikici, Ali: “Osmanlı Makedonya’sında Kurulan İlk Uluslararası Polis Barış Koruma Misyonu: Mürzsteg Reform Programı”, *Karadeniz Araştırmaları*, C. 24, 2010, s. 75-108.
- Doğan, Şahin: “Rus Kaynakları Işığında Bulgaristan’ın Bağımsızlık İlanı”, *Balkan Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, C. 9, S. 2, 2020, s. 306-329.
- Furat, Ayşe Zişan: “Berlin Antlaşması Sonrasında Balkanlar’da Cemaat-i İslamiyelerin Teşekkülü (1878-1918)”, *OTAM*, C. 33, 2013, s. 63-93.
- Güven, Cemal: “II. Meşrutîyet’in İlanının Amerikan Basına Yansımaları”, *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 1, 2009, s. 37-49.
- Hayta, Necdet: “İngiltere Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Sir Charles Hardinge’in Raporuna Göre 1908 Reval Görüşmeleri”, *18. Türk Tarih Kongresi*, C. 18, 2018, s. 1271-1283.
- Heller, Joseph: *British Policy Towards The Ottoman Empire 1908-1914*, Page Bros (Norwich) Ltd, London, 1983.
- Kansu, Aykut: *1908 Devrimi*, İletişim Yayınları İstanbul, 1995.
- Mundji Bey: “The Regenerated Ottoman Empire”, *The North Amerikan Review*, C. 188, 1908, s. 395-403.
- Olgun, Kenan: *1908-1912 Osmanlı Meclis-i Mebusanı’nın Faaliyetleri ve Demokrasi Tarihimizdeki Yeri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2008.
- Omar, Yousef: “USA Diplomacy Towards The Counter-Revolution And Sultan Abdul Hamid II’s Dethronement (1909)”, *History Studies International Journal of History*, C. 13, S. 2, 2021, s. 423-448.
- Ramsaur, Ernest Edmondson: *Jön Türkler ve 1908 İhtilali*, çev. Nuran Ülken, Sander Yayınları, İstanbul, 1972.
- Soy, Bayram: “1908 Jön Türk Devrimi’ne İngiltere’nin Yaklaşımı”, *Doğu Batı*, C. 2, 2008, s. 143-178.
- Trubetskoy, Nikolay: *Avrupa ve Beşeriyet*, Küre Yayınları, çev. Vügar İmanov, İstanbul, 2012.

Makedonya'da Son Islahat: İngiliz-Rus Islahat Tasarısı (8 Mart 1908)

The Last Reform in Macedonia: The British-Russian Reform Bill (8 March 1908)

Nuran KOLTUK*

*Öğr. Gör. Dr. Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Tekirdağ, Türkiye

ORCID: N.K. 0000-0002-9286-496X

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Nuran Koltuk,
Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Fen-
Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Tekirdağ,
Türkiye

E-posta/E-mail: nkoltuk@nku.edu.tr

Başvuru/Submitted: 25.04.2023

Revizyon Talebi/Revision Requested:

16.05.2023

Son Revizyon/Last Revision Received:

14.06.2023

Kabul/Accepted: 26.07.2023

Atf/Citation: Koltuk, Nuran. "The Last Reform in Macedonia: The British-Russian Reform Bill (8 March 1908)." *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-Recent Period Turkish Studies* 45 (2024): 73-89.
<https://doi.org/10.26650/YTA2024-1287763>

ÖZ

Berlin Antlaşması ile Bulgarlardan alınarak, Osmanlı Devleti'ne bırakılan Makedonya gerek üzerinde yaşayan etnik unsurların gerek Avrupa Devletlerinin çıkarlarının çatıştığı bir bölgeydi. 1878'den sonra, Bulgarların Ayastefanos Antlaşması ile elde ettikleri sınırlara yeniden ulaşmak için Makedonya'da giriştikleri faaliyetlere, Rum ve Sırp'ların benzer yollarla karşılık vermeleri kaotik bir ortam yarattı. Bulgarların, Avrupa'nın dikkatini bölgeye çekerek Berlin Antlaşması'nda öngörülen islahatların yapılmasını sağlama ve böylece özerk bir Makedonya'ya kavuşma isteği vardı. Avrupa Devletleri için ise Balkanlardaki tüm gelişmelerin 1856'da oluşturulan Avrupa uyumunu bozma ihtimali söz konusuydu. 1878'de Avrupa Devletleri Balkanlarda bir statüko oluşturmuştu. Bu statükonun bozulması Avrupa savaşına yol açabilirdi. Bu nedenle Makedonya'da ortaya çıkan istikrarsızlık, Avrupa Devletlerini harekete geçirdi. Bölgede, Avrupa Devletlerinin kontrolünde bir dizi islahat programı uygulandı. Her bir islahat programı, Osmanlı Devleti'nin bölge üzerindeki nüfuzunu aşama aşama yok ederken, 1908'de yeni bir islahatla daha karşılaşıldı. Asayişin sağlanamadığı bahanesiyle İngiltere ve Rusya tarafından hazırlanan tasarı, Makedonya'da özerk bir yönetim öngörüordu. Ne var ki islahat tasarısı beklenmedik sonuçlar doğurdu. Bu çalışmada Makedonya için önerilen İngiliz-Rus islahat tasarısı incelenecek ve tasarının Makedonya'daki yansımaları üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Makedonya, İngiltere, Rusya, Islahat, İttihat ve Terakki Cemiyeti

ABSTRACT

Macedonia, which was acquired by the Ottoman Empire from Bulgaria through the Berlin Treaty and mandated to undergo reforms, became a region of conflicting interests involving European countries and various ethnic groups. After the events of 1878, Bulgarians engaged in activities aiming to reclaim

the territories lost after the Ayastefanos Treaty, triggering tensions with Greeks and Serbians. Macedonia became a battleground for Bulgarian, Greek, and Serbian factions engaging in violent conflicts. Bulgarians sought to push for the implementation of the Berlin Treaty reforms, drawing attention to the region in pursuit of an autonomous Macedonia similar to the example of Crete. However, for European countries, there was a fear that developments in the Balkans could disrupt the unity established in 1856, potentially leading to a wider European conflict. In 1878, Britain, France, Germany, Austria-Hungary, Russia, and Italy established a status quo in the Balkans to prevent any country from gaining an undue advantage that could spark a continental war. The instability in Macedonia prompted European intervention, resulting in a series of reforms that diminished the Ottoman Empire's influence in the region. In 1908, a new reform proposal emerged, jointly presented by Britain and Russia, suggesting autonomous governance under the pretext of security concerns. However, the reform proposal yielded unexpected outcomes. This study explores the ramifications of the British-Russian proposal for Macedonia.

Keywords: Macedonia, Britain, Russia, Reform, the Committee of Union and Progress

Extended Abstract

Macedonia (including Thessaloniki, Bitola, Kosovo), with its diverse population including Greeks, Bulgarians, and Serbs, posed significant challenges for the Ottoman Empire between 1878-1908. Initially acquired by Bulgaria through the Treaty of San Stefano, Macedonia was subsequently transferred to the Ottoman Empire under the Treaty of Berlin. Consequently, after 1878, Bulgarians aimed to regain the borders established by the Treaty of San Stefano. They initially focused on securing independent churches and schools in Macedonia and attempted to convert Greeks and Serbs to the Bulgarian Church to bolster their population. The Greeks and Serbs responded in kind, forming committees to counter Bulgarian activities. Moreover, amidst internal conflicts, these groups clashed with Ottoman soldiers. Another tactic employed by Bulgarians to reclaim the San Stefano borders was to incite European intervention through organized revolts. The Bulgarian rebellions in 1902 and 1903 were particularly bloody, leaving Macedonia embroiled in prolonged instability. The European States (Britain, France, Germany, Austria-Hungary, Russia, Italy) had conflicting interests in the Balkans and considered the situation in Macedonia crucial. Their compromise in 1878 aimed to prevent the collapse of the Ottoman Empire, even amidst territorial losses, to maintain European peace. Four reform programs were implemented between 1903 and 1907, each aimed at restoring order and diminishing Ottoman influence.

With the implementation of the first reform program, Austria-Hungary and Russia gained influence over the administration of Macedonia. In the Vienna Reform Program, the two states agreed that the police and gendarmerie in the region would be organized by European officers. However, the program could only be implemented for a very short time. The large-scale revolt of the Bulgarians in 1903 drew the attention of the European

States to Macedonia. Thus, in 1904, a broader program to restore order in Macedonia was adopted by the Ottoman government. As part of the Mürzsteg Program, two civil servants, an Austrian and a Russian, were appointed to assist the inspector general assigned to Macedonia by the Ottoman government. Their purpose was to conduct inspections and address the complaints of the Christian population. In addition, the organization of gendarmerie units was to continue in order to maintain public order. The final two reforms aimed to ensure that the financial and judicial affairs of Macedonia were under the control of the European states. The implementation of the reform programs, initially planned for two years, was continuously extended until 1914.

However, these reforms were deemed insufficient, prompting Britain and Russia to propose the Anglo-Russian reform program. This program aimed to appoint a Christian governor to Macedonia, reduce the number of soldiers, and increase the number of gendarmes under European control. With the implementation of the Anglo-Russian reform program, Macedonia was intended to have an autonomous structure under the control of the European states, allowing it to make its own decisions while remaining tied to the Ottoman Empire. The Ottoman Empire declared that it would never accept this reform program. The reform draft was also not immediately accepted by other states.

On the other hand, the Anglo-Russian reform bill mobilized the Committee of Union and Progress, which had been rapidly organizing among the officers of the Third Army in Macedonia since 1907. Working towards the declaration of the Constitutional Monarchy for the second time, the Committee was closely monitoring developments in Macedonia. The Committee of Union and Progress opposed Europe's intervention in Macedonia once again, believing that the last proposed reform program would lead to the loss of Macedonia. Additionally, the proposal to reduce the number of soldiers in the Anglo-Russian reform draft would weaken the Committee's power in Macedonia and hinder the declaration of the Constitutional Monarchy. Consequently, the draft had unexpected repercussions for the European states. The Committee of Union and Progress, which had been secretly organized in Macedonia, emerged into the open to demonstrate its power to the European states. The Anglo-Russian reform bill, along with other factors, delayed the proclamation of the Second Constitutional Monarchy from the planned time. In this study, the Anglo-Russian reform bill will be analyzed, and its consequences will be emphasized.

Giriş

Berlin Antlaşması'nın imzacı devletleri -İngiltere, Fransa, Almanya, Avusturya-Macaristan, Rusya ve İtalya- 1903 yılından itibaren Makedonya'da yönetime müdahil oldukları ıslahat programları uyguluyorlardı. İslahat programları, Hıristiyanların korunmasını temel alarak, bölgede yaşanan, etnik unsurlar ve bu unsurlar ile Osmanlı Devleti arasındaki çatışmaları sonlandırmaya yönelikti. Bölgede ıslahatların kapısını aralayan ise 1902 ve 1903 yıllarında Bulgar, Makedon komitelerinin Makedonya'da çıkardıkları iki büyük isyandı. Bulgarlar, bu isyanlar ile Avrupa devletlerinin Makedonya'ya müdahalesini sağlayarak, Hıristiyan vali atanması ve uluslararası bir yönetim tarafından idare edilmesi amacını güdüyordu¹.

Nitekim Bulgar isyanları, onların taleplerini tam olarak karşılamasa da Avrupa devletlerinin bölgeye müdahalesini sağladı. 1902 isyanından sonra, uygulanamamış olmakla birlikte Viyana İslahat Programı (21 Şubat 1903) Osmanlı Devleti'ne dayatıldı². Fakat Makedonya'nın geleceği üzerinde etkili ve her anlamda dönüm noktası olan Mürzsteg İslahat Programı idi. 14 Ocak 1904'te uygulanmaya başlanan program ile Vilâyât-ı Selâse Umûmî Müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa'nın yanına ıslahat programının uygulanmasını denetleyecek biri Avusturyalı ve diğeri Rus olmak üzere iki sivil görevli atandı. Programın önemli maddelerinden biri de jandarmanın yeniden düzenlenmesinin Avrupalı subaylara bırakılması ve bunların Avrupalı bir generalin komutasında bulunmasıydı³. Böylece Makedonya'da idari işlerde iki sivil görevlinin bulunmasının yanı sıra devletin silahlı bir gücünün düzenlenmesi işi de Avrupa devletlerinin kontrolüne geçmişti.

Makedonya'nın geleceği üzerinde etkisi olan üçüncü ıslahat malî konuda idi. Bu konuda 1905 yılında hazırlanan program ile Makedonya'da malî kontrolün sağlanması için altı Avrupa devleti ile Osmanlı murahhaslarından oluşan "Malî Murakabe Komisyonu" kuruldu. Osmanlı Devleti her ne kadar ayak dirediyse de Almanya dışında diğer devletlerin Midilli ve Limni adalarını işgal etmesi ile programı kabul etti (5 Aralık 1905)⁴. Komisyonun kurulması ile Avrupa devletleri, yönetim, jandarmanın düzenlenmesi ve Makedonya'nın gelirleri ve giderleri üzerinde söz sahibi oldu.

1 Fikret Adanır, *Makedonya Sorunu*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, Kasım 2001, s. 197.

2 Güler Yarcı, *Türk Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Diplomasisinde Makedonya Meselesi (1876-1912)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1996, s. 193-194.

3 Güler Yarcı, *Türk Arşiv Belgelerine...*, s. 246-251.

4 Güler Yarcı, *Türk Arşiv Belgelerine...*, s. 303.

Dördüncü ıslahat ise adlî ıslahattı. Avrupa devletleri adlî işlerin de kendi istedikleri şekilde düzenlenmesini istiyordu. Bu konuda yapılan düzenleme ile her vilayette biri Müslüman diğeri gayrimüslim iki adli müfettiş bulunması kabul edildi ve Bâb-ı Âlî ayrıntıları içeren bir layiha hazırladı (15 Eylül 1907) ⁵. Böylece 1907 Eylül'ünde Makedonya'da dördüncü ıslahat da uygulamaya konmuş bulunuyordu. Makedonya, askerî, malî ve adlî kontrol altına alınmıştı. Osmanlı Devleti her bir ıslahatla Makedonya üzerindeki hakimiyetini biraz daha kaybetti. İngiliz-Rus ıslahat tasarısı ise Avrupa devletlerinin İkinci Meşrutiyet'in ilanından önce Osmanlı Devleti'ne teklif ettikleri son ıslahattı.

1- İngiliz-Rus ıslahat Tasarısı Öncesinde Yaşanan Siyasî Gelişmeler

Makedonya'da asayişin sağlanmasında asker sayısının azaltılıp, ecnebî subaylar kontrolündeki jandarma sayısının artırılmasını içeren İngiliz-Rus ıslahat tasarısı bölgede uygulamaya konulan dört ıslahat programının devamı olarak gündeme geldi. Aslında tasarının İngiltere ve Rusya tarafından hazırlanmış olması, Balkanlar üzerinde 1903'ten beri ıslahat projelerinin düzenleyicisi olan Avusturya-Macaristan ve Rusya arasındaki iş birliğinin bozulduğunu gösteriyordu. Nitekim 1907 yılında Avrupa devletlerinin bloklaşmasında değişmeler söz konusuydu. Rus-Japon Antlaşması imzalandıktan sonra, 31 Ağustos 1907'de İngiltere ve Rusya arasında Asya ve Arap yarımadası üzerindeki çıkar çatışmasını sonlandıran ve Rusya'yı Makedonya sorununda İngiltere'ye yakınlaştıran Petersburg Antlaşması imzalandı. Ayrıca İngiltere'nin boğazların Rusya'ya açılması konusunda daha önceki siyasetini değiştirebileceğini ifade etmesi, iki ülkenin Balkanlar ile ilgili politikalarını doğrudan etkiledi⁶. Petersburg Antlaşması'ndan kısa bir sonra, Eylül 1907'de Rusya Dışişleri Bakanı Isvolsky Marienbad'da İngiltere Kralı tarafından kabul edildi. Bu ziyaret temelde, İngiltere ve Rusya arasında, İran üzerinde uzlaşılan anlaşmanın imzalanması nedeniyle yapılmıştı. Fakat Balkanları ilgilendiren asıl gelişme, ziyaret sırasında Mürzsteg Programı'nın da bahis konusu edilmesi ihtimaliydi⁷. Zira Mürzsteg ıslahat Programı'nın yürütülmesi sırasında Avrupa Devletleri açısından bazı aksaklıklar ortaya çıkmıştı. Örneğin Jandarma nizamnamesinin 64. ve 65. maddeleri

5 *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Hariciye Siyasi (HR. SYS), 1147/1_71.* (Hariciye Nezareti'nce yazılan 2 Eylül 1323 [15 Eylül 1907] tarihli rapor).

6 Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, C. I, Ks: I, TTK, Ankara, 1991, s. 218, 220.

7 *BOA, HR. SYS, 1147/1_172.* (Berlin Sefareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 22 Ağustos 1323 [4 Eylül 1907] tarihli yazı).

Rumeli Müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa ile Jandarmanın düzenlenmesinden sorumlu General Degiorgis⁸ arasında anlaşmazlık konusuydu⁹.

Diğer taraftan 1906'da Mürzsteg İslahat Programı'ndan beri Makedonya ıslahatlarının görüldüğü Yabancı Askerî Delegation Komisyonu toplantısında, General Degiorgis jandarma sayısının artırılmasını ve Rumeli kökenli olanların askerlik yapmadan doğrudan jandarmaya alınmasını talep etmişti¹⁰. Bâb-ı Âli taleplerin karşılanması konusunda istekli olmadı. İngiltere, Osmanlı jandarmasını icra yetkisi olan yabancı subaylar idaresinde güçlendirme fikrindeydi. Nitekim İngiltere Büyükelçisi Nicholas O'conor Haziran 1907'de Bâb-ı Âli'ye gümrük vergisinin ve üç vilayeteki jandarma sayısının artırılması konusunda bazı önerilerde bulundu¹¹. O'conor'un düşüncesi, Makedonya'da bulunan askerlerin 2.000-3.000 kişi azaltılıp, jandarmanın 1.000 kişi artırılması şeklindeydi. Bu şekilde bütçeye ek bir masraf çıkarılmamış olacaktı. İngiltere'nin bu önerisi karşısında Sultan II. Abdülhamid, çetelerin bastırılması ve takibi için seyyar müfrezelere 3.000-4.000 kişi eklenmesi tezini ileri sürdü¹².

Temmuz 1907'de İngiltere Büyükelçisi O'conor Bâb-ı Âli'ye, jandarma sayısının 1000 kişi artırılmasını, jandarma birliklerinin küçük seyyar müfrezeler halinde düzenlenmesini, her birinin başına Jandarma Tensikatı'ndan sorumlu İtalyan General Degiorgis tarafından güvenilir subaylar atanmasını içeren teklifi sundu. Seyyar birlikler, askerî birlikler ile koordineli bir şekilde çetelerin takip ve bastırılmasında kullanılacaktı. Sultan II. Abdülhamid, İngiltere'nin bu teklifini jandarma sayısının artırılması dışında önemsemedi. Makedonya'da mevcut 10.000 kişilik jandarma birliklerinin Almanya'da eğitim görmüş olan Esat Paşa komutasına verilmesine dair teklifte

8 İtalyan General Emilio Degiorgis Mürzsteg reform programı çerçevesinde Makedonya'ya Jandarma tensikatı Kumandanı olarak tayin edildi. Gül Tokay, *Makedonya Sorunu: Jön Türk İhtilalinin Kökenleri (1903-1908)*, Afa Yayıncılık, İstanbul, 1995, s. 98. Ayrıca yine Mürzsteg tasarısında yer alan jandarmanın düzenlenmesi için Avrupa devletlerinin her birinden gönderilecek yabancı subaylar generalin emrinde bulunacaktı. Güler Yarıcı, *Türk Arşiv Belgelerine...*, s. 247-249.

9 BOA, *Yıldız Perakende Hariciye Evrakı (Y. PRK. HR) 35/41*. (Hariciye Nezareti'nden Sadaret'e gönderilen 23 Mart 1323 [10 Nisan 1907] tarihli yazı). Bu maddelerde herhangi bir operasyonda jandarmaya nizamiye askerinin yardım etmesi kararı vardı. Ayrıca jandarmaya yapılacak yardımın engellenmesi durumunda tahkikat yapılması gerekiyordu. General Degiorgis bu tahkikatta jandarma müfrezesinin başındaki yabancı subayın da bulunmasını istiyordu. Fakat Hüseyin Hilmi Paşa buna itiraz etmiş ve konu Avrupa devletlerinin sefirlerine kadar ulaşmıştı.

10 Gül Tokay, "Makedonya Reformları ve Güvenlik Güçleri", *Türkiye'de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti*, der.: Evren Balta Paker, İsmet Akça, Bilgi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 137.

11 Douglas Dakin, *The Greek Struggle In Macedonia 1897-1913*, Thessaloniki, Museum Of The Macedonian Struggle Institute, For Balkan Studies, 1993, s. 340; Osmanlı Hükümeti Mürzsteg Programı'nın ardından gümrük vergilerinin ıslahat işlerinde kullanılması için %3 artırılmasını istemiş, mali reform kabul edildikten sonra bu isteği tekrarlamasına rağmen sonuç alamamıştı. Nihayet 25 Nisan 1907'de Avrupa Devletleri gümrüklerin artırılması konusunda anlaşma sağladı. Bkz.: Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı...*, s. 215.

12 Douglas Dakin, *The Greek...*, s. 340.

bulunarak, teklifin askerî delegeler tarafından görüşülmesini talep etti. Padişah jandarma birliklerinin Bulgar ve Sırp çetelerine ağır kayıplar verdirdiği üzerinde durdu. Ancak müzakereler sonucunda Bâb-ı Âli jandarma sayısının artırılması kararını kabul etti. Fakat bu konuda hemen harekete geçmedi. İngiliz hükümetinin baskısı da gevşedi¹³.

1-20 Ekim 1907'de Yabancı Askerî Delegeler Komisyonu'nun toplantısı Makedonya için dönüm noktası oldu. Toplantı Jandarmanın düzenlenmesinden sorumlu General Degiorgis başkanlığında yapılmış ve Alman, Avusturya-Macaristan, Fransız, İtalyan ve İngiliz delegeler katılmıştı. Toplantıda üç vilayetin asayiş için Avusturya ve Rusya tarafından öneriler sunuldu¹⁴. Rus önerisi jandarma sayısının 5850'ye çıkarılması ve ayrıca 7.000-8.000 kişilik özel eğitilmiş askerler eklenerek yaklaşık çete takibi ve bastırılması için 13.000 kişilik bir güç oluşturulmasıydı. Avusturya önerisi ise her biri yabancı subaylar tarafından kumanda edilen ve 30 jandarmadan oluşan 100 seyyar birlik kurulmasıydı. Bu öneri sadece 20 yabancı subayın daha istihdamını gerektiriyordu¹⁵. Toplantıda jandarma sayısının artırılmasına yönelik bir karar çıkmadı fakat Makedonya'yı ilgilendiren son derece önemli kararlar alındı. İki seneliğine çağrılan ecnebî subayların sürelerinin uzatılması, jandarmanın bütçe ve giyim sorunları, yabancı askerî delegelerin yetkilerinin artırılarak sivil ve askerî görevliler ile doğrudan haberleşmeleri, jandarma bütçesi üzerindeki kontrolün Hilmi Paşa'dan alınarak İtalyan General Degiorgis'e bırakılması, ordu subaylarının jandarma üzerindeki baskısının kaldırılması için adli reformların uygulamaya konulması, çete takibi yapan avcı taburlarının görevinin de jandarmaya bırakılması gibi konuları içeren on dört madde halindeki kararlar muhtıra haline getirilerek toplantıda delegesi bulunan hükümetlere ve Bâb-ı Âli'ye gönderildi¹⁶.

Makedonya'da askerinin etkinliğinin azaltılarak, yabancı kontrolünde güvenlik gücü oluşturulmasına yönelik alınan kararlar Osmanlı Devleti tarafından tepkiyle karşılandı. Bâb-ı Âli toplantıda alınan ve kendisine tavsiye edilen önerileri kabul etmedi. Jandarmanın şimdiye kadar çetelerle mücadelede başarılı olamadığı, bütçe açıklarının asker sayısının fazlalığından değil, Avrupa devletlerinin reformlarından kaynaklandığını ileri sürdü. Ayrıca Seraskerlik, bölgede yeni bir teşkilatlanma içerisindeydi. Olayların bastırılması için kullanılan Avcı Taburlarında bölgeyi tanımayan tecrübesiz subaylar

13 Douglas Dakin, *The Greek...*, s. 341-342.

14 Gül Tokay, *Makedonya Sorunu...*, s. 81-82

15 Douglas Dakin, *The Greek...*, s. 342.

16 Toplantıda; Alman delege Albay van Alten, Avusturya-Macaristan delegesi Albay Goiginger, İngiliz delege Albay Bonham, Fransız delege Albay Veraud, İtalyan delege Albay Albera, Rus delege General Schostak yer aldı. Gül Tokay, *Makedonya Sorunu...*, s. 81-82.

yerine deneyimli subaylar görevlendirildi¹⁷. Bu yeni teşkilatlanma içerisinde üç vilayete sadece çete takibi ile görevlendirilecek üç alay¹⁸, üç alaya bağlı olarak da birinci sınıf nizamiye ve rediflerden 56 tabur oluşturuldu¹⁹. Ayrıca Hüseyin Hilmi Paşa tarafından seyyar müfrezeler kuruldu ve Avrupa Devletleri bilgilendirildi²⁰.

18 Aralık 1907'de İngiltere Makedonya'da olayların yatıştırılmadığını ileri sürerek Avrupa devletlerine; jandarma birliklerinin tüm kontrolünün Avrupalı subaylar tarafından üstlenilmesi, jandarma sayısının artırılması, bir seyyar jandarma kıtasının oluşturulmasına dair tamim gönderdi. İngiltere'nin gevşemiş olan jandarma tensikatını yeniden uluslararası boyuta taşımasının temel nedeni, Bâb-ı Âli'nin petrol imtiyazı verilmesi ve İngiliz çıkarlarının olduğu rıhtım şirketlerine dair güçlükler çıkarması gibi İngiliz ticari taleplerini karşılamamasıydı²¹. Bâb-ı Âli bu teklifi kabul etmeyeceğini Avusturya ve Rusya'ya kesin bir dille bildirdi²².

İngiltere'nin jandarma ile ilgili önerisinden kısa bir süre sonra Avrupa devletlerinin Balkan politikasını etkileyecek bir gelişme yaşandı. Avusturya-Macaristan Bâb-ı Âli'den demiryolları ile ilgili talepte bulundu. Avusturya Dışişleri Bakanı Aehrenthal, 27 Ocak 1908'de Bosna demiryollarının Mitroviçe'deki Osmanlı demiryolları ile bağlanmasını istediklerini açıkladı. Böylece Avusturya mallarının Sırbistan'ın devre dışı bırakılarak doğrudan Akdeniz ve Ege Denizi'ne inebileceği ticarî bir kazanım elde etmiş olacaktı²³. Bu talep özellikle Rusya'da heyecana neden oldu. Avusturya siyasi işler ile iktisadî meselelerin farklı olduğunu ileri sürüyor ve Rusya'daki heyecanın bir süre sonra yatışacağını düşünüyordu. Aehrenthal demiryolları ile ilgili taleplerinin Avusturya-Rusya ittifakı ve Mürzsteg Programı dışında değerlendirilmesi gerektiği inancındaydı ve Makedonya ıslahatının etkilenmeyeceğini vurguluyordu²⁴.

17 Gül Tokay, "Makedonya Reformları ve Güvenlik Güçleri", s. 136.

18 *BOA, HR. SYS*, 1094/17_2. (Hariciye Nezareti'ne gönderilen 13 Şubat 1323 [26 Şubat 1908] tarihli Sadaret tezkiresi).

19 Gül Tokay, "Makedonya Reformları ve Güvenlik Güçleri", s. 138.

20 *BOA, Yıldız Sadaret Hususi (Y. A. HUS)*, 520/129. (Paris Sefiri Aristarki Bey'den Hariciye Nezareti'ne gönderilen 23 Mart 1324 [5 Nisan 1908] tarihli yazının tercümesi).

21 Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı...*, s. 217. İngiliz hükümetinde son yıllarda Almanya ve Fransa'nın Osmanlı Devleti üzerinden kazançlarını artırdıkları, İngiltere'nin ise mali olarak dışlandığı düşüncesi hakimdi. Alman ve Fransız şirketleri rıhtım ve tramvayların yapımına el atmıştı. Erol Utubelen, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye, Çağdaş Yayınları*, İstanbul, 1982, s. 54.

22 *BOA, Y. A. HUS*, 520/129_3. (Paris Sefiri Aristarki Bey'den Hariciye Nezareti'ne gönderilen 23 Mart 1324 [5 Nisan 1908] tarihli tahriratın tercümesi).

23 Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı...*, s. 231.

24 *BOA, HR. SYS*, 168/72_002. (Viyana Sefareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 1 Şubat 1324 [14 Şubat 1908] tarihli yazı).

Avusturya-Macaristan'ın bu hamlesinden hemen sonra 28 Ocak 1908'de İngiltere Makedonya ıslahatının yeniden görüşülmesi talebini diğer devletlere bildirdi²⁵. Bu gelişmeler yaşanırken Bâb-ı Âli, 1907 yılı Avrupa delegelerinin katıldığı Askerî Komisyon tarafından talep edilen ecnebî subayların ve malî komisyonun görev süresinin yedi yıl uzatılmasını onayladı. Böylece Makedonya'da, ıslahatların denetimi, jandarmanın düzenlenmesi, askerî ve malî kontrol 1914'e kadar Avrupa devletlerinin güdümünde devam edecekti. Diğer yandan Avusturya-Macaristan ve Rusya tarafından yürütülen Makedonya ıslahatlarında, İngiltere ilk kez inisiyatif alıyor, Bâb-ı Âli ise Avusturya-Macaristan'a talep ettiği demiryolu imtiyazını vererek, Rusya ile Avusturya-Macaristan arasında bir çatlak oluşturuyordu²⁶. Bu durumda Makedonya üzerinde Avusturya-Macaristan ve Rus liderliği sona erdi. Diğer taraftan Bâb-ı Âli Balkan Devletlerinin yeni demiryolu imtiyazı talepleri ile karşı karşıya kaldı.

Diğer taraftan Rusya'nın 3 Şubat 1908'de Petersburg'da başbakanın katıldığı bir toplantıda Balkan politikasında değişiklik olacağına dair belirtiler vardı. Rus Başbakanı P. Stolipin, Bulgaristan'ın Makedonya'ya askerî müdahalede bulunacağını düşünüyordu. Son zamanlarda sürekli olarak Bulgaristan Makedonya konusunda Rusya tarafından kontrol altına alınmıştı. Bu nedenle Stolipin'in katıldığı toplantıda, ıslahatların ilerlememesi ve Makedonya'da Rus nüfuzunun kaybedilmemesi için İngiltere ile ortak çaba sarf edilmesi gereği üzerinde duruldu²⁷. İngiltere'nin Balkanlarda en itibarlı devletler olarak yer alan Avusturya ve Rusya'dan daha ileri giderek ıslahat işini ele alması ve Avusturya'nın Bosna demiryolunun Mitroviçe'ye bağlanma hamlesi Rusya'nın politikasını değiştirmesine sebep olmuştu²⁸.

2- İngiliz-Rus ıslahat Tasarısı: Hıristiyan Vali Tayini ve Askerlerin Sayısının Azaltılması Projesi

İngiltere'nin Makedonya reformlarının başarısızlığını ileri sürerek başlattığı yeni ıslahat tasarısı, esasında Makedonya'nın özerkliğine neden olacak bir düzenlemeydi. Demiryolu savaşları üzerine 3 Mart 1908'de İngiltere, Avrupa devletlerine Makedonya ıslahatına dair bir genelge gönderdi. Genelge; maaşı Makedonya bütçesinden karşılanmak üzere üç vilayet için Osmanlı tebaası olmak şartıyla -Müslim ya da

25 BOA, Y. A. HUS, 520/129_3. (Paris Sefiri Aristarki Bey'den Hariciye Nezareti'ne gönderilen 23 Mart 1324 [5 Nisan 1908] tarihli tahriratın tercümesi).

26 M. Şükrü Hanioğlu, *Preparation For A Revolution, The Young Turks: 1902-1908*, Oxford University Press, New York, 2001, s. 234.

27 Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı...*, s. 232-233.

28 BOA, Y. EE. KP, 32/3136. (Kamil Paşa'dan Mabeyn'e gönderilen 7 Şubat 1323 [20 Şubat 1908] tarihli rapor).

Gayrimüslim- genel bir vali tayin edilerek, emrine yabancı subaylar ve jandarma gücü verilmesi, bütçe açıklarının kapatılabilmesi için üç vilayeteki askerî kıtaların azaltılması ve çetelerin Makedonya'ya geçmesine engel olunması için Atina, Sofya ve Belgrat'a baskı yapılması maddelerini içeriyordu. İngiltere, bu şartlara karşılık Avrupa devletlerince Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün garanti edilmesini istiyordu²⁹. İngiliz Dışişleri Bakanı Edward Grey, İstanbul'daki İngiliz elçisinin defalarca Sultan II. Abdülhamid ile görüştüğünü, eşkıya çetelerinin bastırılması için jandarmanın sayısının artırılarak askerinin yerine istihdam edilmesinin kabul edildiğini açıkladı. Fakat Osmanlı Devleti için askerinin azaltılması hayati bir meseleydi ve İngiltere'nin asker sayısının azaltması teklifi, 1907 yılından beri Bâb-ı Âli'ye sunduğu önerilerin hiçbirinde yer almamıştı. Sultan II. Abdülhamid İngiliz sefiri ile yaptığı görüşmelerde asker sayısının azaltılmasına değil jandarma sayısının artırılmasına onay vermişti. İngiltere'nin yeni teklifine hiçbir şekilde izin verilmeyeceği açıklandı³⁰.

İngiltere'nin teklifi üzerine Bâb-ı Âli, sefirleri vasıtasıyla teklifin Hıristiyan genel vali tayini ve askerinin azaltılması maddelerinin diğer devletlerce kabul edilmemesi için etkin bir diplomasi yürüttü. Bu teklif ile Makedonya'nın Doğu Rumeli'nin sonuna benzeyeceği, Osmanlı ecdadının kanlarını dökerek fethettikleri yerlerin asla feda edilemeyeceği ısrarla vurgulandı. Bâb-ı Âli diplomasisini, Rumeli'de Avusturya-Macaristan, Rusya, Fransa ve hatta Yunanistan ile Sırbistan'ın çıkarlarının Bâb-ı Âli ile birlikte olduğu, teklifin sadece Bulgaristan Prensliği'nin çıkarlarına uygun bulunduğu tezine dayandırdı³¹.

İngiltere'nin üç vilayet için bir genel vali tayini ve ordunun azaltılmasına dair önerisi önce Rusya tarafından da kabul edilmedi. 26 Mart 1908'de Rusya kendi teklifini İngiltere'ye ilettili. Rus teklifinde; üç vilayete Hıristiyan tek bir vali yerine Hüseyin Hilmi Paşa'nın genel müfettişliğinin vergi artırımı süresince (1914) devam etmesi, devletlerin kararı olmadan azledilmemesi, köylerde mahallî köy bekçileri teşkilatı oluşturulması, Avrupalı generalin maliye komisyonu toplantılarına iştiraki, maliye komisyondaki yabancı devlet delegelerinin iki ajan sivilin yetkilerine sahip olması, yabancı subayların Osmanlı hizmetine alınması ancak tayin yetkisinin bağlı olduğu devlete ait olması ve ayrıca jandarma sayısının artırılması yer aldı. Rusya İngiltere'nin Hıristiyan bir vali tayini ve ordunun sayıca azaltılması önerisini desteklememişti³².

29 Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı...*, s. 235

30 *BOA, Y. A. HUS*, 520/129_3. (Paris Sefiri Aristarki Bey'den Hariciye Nezareti'ne gönderilen 23 Mart 1324 [5 Nisan 1908] tarihli tahriratın tercümesi).

31 *BOA, Yıldız Perakende Elçilik, Şehbenderlik Evrakı (Y. PRK. EŞA)*, 52/21. (Paris Sefareti'nden Mabeyn'e gönderilen 28 Şubat 1323 [12 Mart 1908] tarihli yazı).

32 Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı...*, s. 235.

4 Nisan 1908’de İngiltere, Rus teklifi üzerinde bazı düzeltmeler yaparak kabul etti. Genel müfettişin Bâb-ı Âli’ye sormadan bütçeyi onaylaması, yabancı generalle birlikte asayişin temin için emrine seyyar jandarma birlikleri verilmesi ve memurların tayin ve azillerinde yetkili olması, Bâb-ı Âli’ye iletmeden memurlara emir vermesi İngiltere’nin yaptığı düzeltmelerdi³³. Böylece Makedonya kendi kararlarını alabilen ve Osmanlı Devleti’ne pamuk ipliğiyle bağlı özerk bir yapıya kavuşturulacaktı.

Avrupa devletleri İngiliz-Rus tasarısını kendi aralarında birçok kez müzakere etti. Makedonya hakkında Rusya tarafından hazırlanan layihanın son hali İngiltere’ye gönderildi ve İngiltere’nin daha önce planlanmış “Reval” buluşmasından önce Rusya’ya resmî kanallardan cevap vermesi beklendi. Diğer devletlerin onayından sonra kararlaştırılan maddeler bir nota haline getirilecek ve Bâb-ı Âli’ye sunulmak üzere İstanbul sefirlerine gönderilecekti³⁴. Fakat İngiliz-Rus İslahat Tasarısı Reval Mülakatı’ndan (9 Haziran 1908) önce bir sonuca ulaşmadı ve devletler arasındaki müzakereler devam etti³⁵. Bu yüzden İngiltere ve Rusya arasında, ıslahatın düzenlenmesinden daha önce planlanan Reval mülakatında, Makedonya meselesinin görüşüleceğine kesin gözüyle bakılıyordu³⁶. Nitekim Londra sefiri Reval Mülakatı’ndan bir gün önce, Rumeli ıslahatı hakkında Rusya ve İngiltere arasında cerayan eden müzakerenin devam ettiği, görüşmelerin iki devlet için müspet sonlanacağı ve yakında bu konuda bir teşebbüste bulunulacağı bilgisini veriyordu. Hatta sefire göre Makedonya hakkındaki müzakere sonucunda Genel Müfettiş Hüseyin Hilmi Paşa’ya hareketlerinde Bâb-ı Âli’den serbest olma yetkisinin verilmesi, malî ıslahatta görevli memurların yetkilerinin genişletilmesi, eşkıya tabibine mahsus jandarmalar ile askerlerden oluşan seyyar kollar tertibi ve ecnebî zabitanın yardımının artırılması talebinde bulunulacaktı³⁷.

Esasında Reval mülakatı İngiltere ve Rusya’nın Almanya’ya duydukları şüphe üzerine, aralarındaki sorunları çözmek için planlanmıştı. Görüşmede; İran, Afgan hududu, Girit, Balkan demiryolları, Almanya ve Avusturya’ya karşı izlenecek politika ve

33 Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı...*, s. 236.

34 *BOA, Y. A. HUS*, 522/51. (Sadrazam Ferit Paşa’nın 26 Mayıs, 11 Haziran 1324 [8, 24 Haziran 1908] tarihli tezkireleri).

35 *BOA, Y. A. HUS*, 522/125. Petersburg Sefareti’nden Hariciye Nezareti’ne gönderilen 31 Mayıs 1324 [13 Haziran 1908] tarihli yazı).

36 *BOA, Y. A. HUS*, 521/118. (Londra Sefareti’nden Hariciye Nezareti’ne gönderilen 8 Mayıs 1324 [21 Mayıs 1908] tarihli yazı).

37 *BOA, Y. PRK. EŞA*, 52/59. (Londra Sefiri Mehmed Rifat Bey’den Mabeyn Başkıtabeti’ne gönderilen 26 Mayıs 1324 [8 Haziran 1908] tarihli yazı).

Makedonya gibi çeşitli konular görüşüldü³⁸. Görüşmenin temelinde Osmanlı Devleti yer almıyordu, fakat görüşülen konular son derece gizli tutulurken bilerek Makedonya meselesinin görüşüleceği bilgisi sızdırılmıştı³⁹. Ancak Makedonya'da asker sayısının azaltılarak Avrupa güdümündeki jandarma sayısını artırma ve özerk bir yönetim kurmak için düzenlenen İngiliz-Rus ıslahat tasarısı, İkinci Meşrutiyet'in ilanı ile yarım kaldı. İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra Makedonya'da uygulanan bütün ıslahat tasarıları ve programları Avrupa devleti tarafından kaldırıldı.

3- İngiliz-Rus İslahat Tasarısının Makedonya'da Yansımaları

Makedonya'da özerk bir yönetim tasarlayan ıslahat programı, Bulgar, Rum ve Sırlar tarafından farklı değerlendirildi. İngiltere ve Rusya'nın Makedonya için ileri sürdükleri teklifler Bulgaristan Prenslığı'nde sevinçle karşılandı. Bulgaristan Prensi Okinograd sayfiyesinde bakanlar kurulunu topladı. Prens, Avusturya-Macaristan'a Mitroviçe demiryolunun Bosna ile bağlanmasına izin verilmesi ve Rusya'nın İngiltere'nin teklifini kabul etmemesi üzerine nasıl davranılacağını müzakere etti. Bu sırada İngiltere ıslahat tasarısı ile ilgili teklifini Rusya'ya sunmuştu. Toplantıda bazı bakanlar Avrupa devletlerinin bu konudaki anlaşmazlıklarından faydalanarak -Doğu Rumeli'nin ilhakinde olduğu gibi- Makedonya'ya askerî bir müdahale yapılması şeklinde hareket edilmesinin doğru olacağı görüşündeydi. Fakat bu düşünce Osmanlı-Yunan savaşında edinilmiş tecrübeye binaen, sonuçlarının kestirilememesi ve Sırbistan ve Romanya'nın Bulgaristan'a tecavüz edebileceği endişesiyle reddedildi⁴⁰.

Rus tasarısının İngiltere tarafından kabul edilmesinden sonra ise Bulgar Hükümeti, İngiltere ve Rusya'ya teşekkürlerini bildirdi ve çok sayıda miting yapılarak, teşekkür telgrafları çekildi⁴¹. Filibe'de yapılan mitingde, İngiltere dışında Avrupa devletlerinin etkisiz faaliyetlerde bulunduğu eleştirisi yapılırken, İngiliz Dışişleri Bakanı E. Grey'e ve Balkan Komitesi azalarına teşekkür edildi⁴². Zira Bulgar menfaatleri için Londra'da aktif politika yürüterek, Bulgarlar lehine kamuoyu oluşturan Balkan Komitesi, İngiltere

38 BOA, Y. A. HUS, 522/125. (Petersburg Sefareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 27 Mayıs 1324 [9 Haziran 1908] tarihli yazı); Edward F. Knight, 1908 İhtilali'nin Hikâyesi: Jön Türkler ve II. Abdülhamid, Kariyer Yayıncılık, İstanbul, Şubat 2010, s. 110.

39 İsmail Hami Danişmend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, C. IV, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1972, s. 355.

40 BOA, Sadaret Mümtaze Bulgaristan evrakı (A. MTZ. (04)), 165/64. (Bulgaristan Komiserliği'nden Sadaret'e gönderilen 29 Mart 1324 [11 Nisan 1908] tarihli tezkire).

41 BOA, Yıldız Perakende Arzuhal, Jurnal (Y. PRK. AZJ), 54/13. (Bulgaristan Komiserliği İkinci Katibi Hilmi Bey'den Sadaret'e gönderilen 30 Mart 1324 [12 Nisan 1908] tarihli tezkire).

42 BOA, Yıldız Perakende Müfettişlikler ve Komiserlikler Tahriratı (Y. PRK. MK), 22/72. (Bulgaristan Komiserliği İkinci Katibi Hilmi Bey'den Sadaret'e gönderilen 31 Mart 1324 [13 Nisan 1908] tarihli tezkire; Fikret Adanır, Makedonya Sorunu..., s. 265.

Dışişleri Bakanı Grey'in teklifini son derece olumlu bulduğunu açıklamış ve “Avrupa’da Türklerin hükmüne son vermek için” Rusya ve Avusturya’nın İngiltere ile birleşmesi gerektiğini ifade etmişti⁴³.

İngiltere’nin ıslahat teklifinin gerçekleştirilmesi amacıyla Makedonya’da Bulgar ahalî ve komiteler tarafından da toplantılar yapıldı. Bulgaristan Prenslîği İngiltere’nin talimatı üzerine birbirinden ayrılmış Makedon komitelerinin birleştirilmesi için çaba sarfediyordu⁴⁴. İç Makedon Devrimci Örgütü uzun süreden beri kendi içerisinde farklı kollara bölünmüştü. Saravof, H. Matov ve D. Gruev Bulgar milliyetçiliğini, Yane Sandanski liderliğindeki Serez grubu ise Balkan federasyonu kurulması fikrini benimsemişti. Ayrıca Yüksek Makedon Komitesi de silahlı çeteleri ile varlığını sürdürüyordu⁴⁵. İdeolojik ayrılıkların yanı sıra Kasım 1907’de Sandanski’nin Boris Sarafov ve Garvanov’u öldürtmesi İç Makedon Devrimci Örgütü içindeki ayrılığı daha da derinleştirmişti⁴⁶. Dahili Komite’nin içindeki bölünmüşlük İngiliz-Rus ıslahat tasarısına bakışı da değiştiriyordu. 31 Mart 1908’de Dahili Örgüt’ün Sarafov kanadından H. Matov, Bulgar subaylarından iki kişi ve Makedonya Bulgarlarından yirmi kişi Sofya’da Pezplatno Trapeze Riba’da bir kongre düzenledi⁴⁷. Kongreye Sandanski ve Strumitsa (Ustorumca) gurubu davet edilmedi⁴⁸. Kongrede İngiliz tasarısı kabul edildiği takdirde, Makedonya’daki tüm çetelerin feshedilmesi ve sadece Rum, Sırp, Arnavut ve Türklerin saldırılarına karşı silahlanılması kabul edildi. Ayrıca ıslahatın reddedilmesi halinde geniş çaplı isyan çıkarılması fikri de benimsendi⁴⁹. Makedonya’nın özerkliğini, Bulgaristan ile birleşme için atılacak ön adım olarak düşünen Sarafovistler için bundan sonraki hedef halkın savaş için hazırlanmasıydı⁵⁰. İç Makedon Devrimci Örgütü 1903’te İinden isyanı öncesinde, Avrupa devletlerine genel vali tayin edilmesi ve Avrupa devletleri temsilcilerinden oluşan karma bir komisyon kurulması talebinde bulunmuştu. Bu ıslahat

43 BOA, Y. A. HUS, 522/48. (Bulgaristan Komiserliği’nden Mabeyn’e gönderilen 23 Mayıs 1324 [5 Haziran 1908] tarihli tezkire).

44 BOA, Yıldız Mütenevvi Evrakı (Y. MTV), 307/200. (Edirne İkinci Ordu Komutanı Nasır Paşa’dan Sadaret’e gönderilen 15 Mart 1324 [28 Mart 1908] tarihli yazı).

45 Mehmet Hacısalihoğlu, *Jön Türkler ve Makedonya Sorunu (1890-1918)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2008, s. 115-116.

46 Mehmet Hacısalihoğlu, *Jön Türkler...*, s. 121.

47 BOA, A. MTZ. (04), 164/60. (Umum Erkân-ı Harbiye Dairesi’nden Sadaret’e gönderilen 18 Mart 1324 [31 Mart 1908] tarihli yazı).

48 Mehmet Hacısalihoğlu, *Jön Türkler...*, s. 127.

49 BOA, Yıldız Perakende Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği (Y. PRK. TKM), 51/25. (Times Gazetesi’nin Sofya’dan aldığı haberlere dayanarak yayınladığı 31 Mart 1908 tarihli yazının tercümesi).

50 BOA, Teftişat-ı Rumeli Müteferrik Evrakı (TFR. I. M), 20/1947. (Heyet-i takibiye azasından Enver Bey tarafından Rumeli Müfettişliği’ne gönderilen 2 Nisan 1324 [15 Nisan 1908] tarihli yazı).

tasarısıyla, genel vali tayini İngiliz teklifinde, Avrupa komisyonu kurulması da Rus teklifinde yer alıyordu⁵¹.

Rum ve Sırp lar ise İngiliz-Rus ıslahat tasarısına olumlu yaklaşmadı. Çünkü Makedonya'nın özerkliğinin, Bulgaristan tarafından ilhak edilmesini kolaylaştıracağı düşünülüyordu. Her iki unsur da bunun bir örneğini, 1885'te Osmanlı Devleti'ne bağlı özerk bir vilayet olan Doğu Rumeli'nin Bulgar Prenslığı tarafından ilhakında yaşamıştı⁵². Rum ve Sırp lar tasarıya tepki duyarken, Bulgar Prenslığı kabul edilecek İngiliz-Rus tasarısının uygulanması için elinden geleni yapacağını, çete teşkiline ve Makedonya'ya geçmelerine asla izin vermeyeceğini Bâb-ı Âli'ye bildirdi⁵³. Fakat Bulgar hükümetinin sükunetin sağlanması için aldığı karar, Rum ve Sırp çeteleri tarafından Bulgarlara karşı ortak saldırılara girişilmesi ile sonlandı. Özerk Makedonya'ya karşı olan Rum ve Sırp lar 28 Nisan 1908'de Selanik'te toplanarak Bulgarlara karşı ortak faaliyet yürütmeyi planladı⁵⁴. Bu plan gereğince Makedonya'da en yoğun çete eylemleri yapan Bulgarların sessizliğinin bozulması ve olayların tırmandırılması hedeflendi. Bunda kısmen başarılı da olundu.

31 Mayıs'ta Bulgar hükümeti, Rum ve Sırp ların suçsuz Bulgar halkına saldırıları ile ilgili olarak Bâb-ı Âli'ye muhtıra verdi. Muhtırada Prenslık, Osmanlı Devleti ile yapılan anlaşmaya sadık kaldıklarını ve çetelere izin vermediklerini bildiriyor, karşılığında Bâb-ı Âli'nin de Rum ve Sırp çetelerini sıkı takibe alarak saldırıları engellemesini istiyordu. Muhtırada menfi şekilde oluşacak kamuoyu baskısının başka türlü yatıştırılamayacağı da vurgulanıyordu⁵⁵. Yaşanan saldırılar karşısında İç Makedon Devrimci Örgütü delegeleri, alınacak tedbirleri görüşmek üzere Sofya'da toplandı. Selanik'te bulunan Rum mahallesi ve kiliseyi dinamitleme, Selanik, Kosova ve Manastır'daki tüm Rumları itlaf etme kararı olarak, bunu Makedonya'da bulunan çetelere ilettiler. "*Rum, Sırp ve Türkler tarafından katledilen*" Bulgarlar hakkında hükümetin dikkatini çekmek üzere, Bulgaristan'ın her yerinde büyük mitingler düzenlenmesi kararlaştırıldı⁵⁶.

51 BOA, *Yıldız Perakende Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği* (Y. PRK. TKM), 51/25. (Times Gazetesi'nin Sofya'dan aldığı haberlere dayanarak yayınladığı 31 Mart 1908 tarihli yazının tercümesi).

52 Mahir Aydın, *Şarki Rumeli Vilâyeti*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1992, s. 226.

53 BOA, Y. PRK. MK, 22/90. (Bulgaristan Komiserliği'nden Sadaret'e gönderilen 24 Nisan 1324 [7 Mayıs 1908] tarihli yazı).

54 BOA, *Bâb-ı Âli Evrak Odası* (BEO), 3321/249028. (Bulgaristan Kapı Kethüdalığı'ndan gönderilen 27 Nisan 1324 [10 Mayıs 1908] tarihli yazı).

55 BOA, TFR. I. M, 38/3790. Sadaret'ten Rumeli Müfettişliği'ne gönderilen 11 Haziran 1324 [24 Haziran 1908] tarihli yazı).

56 BOA, A. MTZ. (04), 167/56. (Umum Erkân-ı Harbiye Dairesi'nden Sadaret'e gönderilen 31 Mayıs 1324 [13 Haziran 1908] tarihli yazı).

Komitenin aldığı kararlar üzerine Bulgar hükümeti de Sırp çetelerinin ve Rum çetelerinin Bulgar halka karşı giriştikleri saldırılarının intikamını alacaklarını ilan etti. Kalabalık çeteler oluşturularak saldırıya geçilecekti⁵⁷. Bu açıklamadan sonra 12 Haziran'da Sofya'da Dahili Komite de yeniden toplandı. Rum ve Sırp çetelerinin saldırılarına karşı faaliyette bulunmak için Dahiliye nazırı ve Başbakan ile görüşüldü. Makedonya'da yaşayan Bulgarlara yardıma gitmelerine izin verilmesi ve hükümetin de yardım etmesi talep edildi. Başbakan Bâb-ı Âli'nin beş-on gün içerisinde çetelerin mahvedileceği sözünü verdiğini ve bunu beklemenin yararlı olacağını söylüyordu. Aynı zamanda Köstendil-Kumanova demiryolu hattının inşası için Osmanlı Devleti'nden izin bekleediklerini ve bu durumda bir hareket yapılmamasını komitelerden istedi⁵⁸.

Bâb-ı Âli ise muhtırada bahsedilen saldırıları teyit etti. Fakat Bulgar hükümetinin iddia ettiği gibi çete olaylarının artmadığını ve sıkı takip edildiklerini bildirdi⁵⁹. Bulgar hükümetinin Rum ve Sırp çetelerinin saldırılarına karşı ciddi kamuoyu oluşturma isteği seziliyordu. Fakat İngiltere dışında Avrupa devletlerinin hiçbiri 1908 ortalarında Makedonya'da yeni bir karışıklık çıkmasını istemiyordu. Belgrad sefirine göre; 1905'te yaşadığı iç karışıklıklardan sonra yeni yeni toparlanan Rusya, Balkanlarda Slav işini halletmek niyetinde değildi. Siyasî mahfillerde Bulgar Prenslığı'nin Sırbistan'a savaş açma ihtimali dillendiriliyordu. Bulgaristan hızla silahlanıyor ve sınırlarındaki kuvvetlerini artırıyor. Belgrad sefiri tüm bu hazırlıkların asıl nedeninin Bulgar-Sırp savaşı değil Makedonya meselesini kendi lehine çözmek için Osmanlı-Bulgar savaşı olduğunu Bâb-ı Âli'ye bildirdi⁶⁰. Avrupa'da İngiliz-Rus tasarısı imzalandıktan sonra Bâb-ı Âli'nin Bulgaristan'ın bağımsızlığını onaylayacağı söylentileri de yayılmıştı⁶¹. Fakat tüm bu gelişmeler İkinci Meşrutiyet'in ilanını etkisiz kaldı ve Makedonya'da yeni bir dönem başladı.

Sonuç

İngiliz-Rus ıslahat tasarısı hayata geçirilememiş bir proje olarak kaldı ise de Makedonya'nın geleceği ve İkinci Meşrutiyet'in ilanında son derece etkili oldu. Tasarı

57 *BOA, A. MTZ. (04)*, 167/69. (Rumeli Müfettişliği'nden Sadaret'e gönderilen 20 Mayıs 1324 [2 Haziran 1908] tarihli şifre).

58 *BOA, A. MTZ. (04)*, 168/24. (Umum Erkân-ı Harbiye Dairesi'nden Sadaret'e gönderilen 18 Haziran 1324 [1 Temmuz 1908] tarihli yazı).

59 *BOA, TFR. I. A.*, 39/3802. Bulgaristan Kapıkethüdalığı'ndan gelen 24 Haziran 1324 [7 Temmuz 1908] tarihli muhtıra sureti).

60 *BOA, Y. PRK. TKM.*, 52/70. (Belgrad Sefareti'nden Mabeyn İkinci Katibi İzzet Paşa'ya gönderilen 12 Haziran 1324 [25 Haziran 1908] tarihli yazı).

61 Gül Tokay, *Makedonya Sorunu...*, s. 86.

1903'ten beri Makedonya'nın idaresinin Avrupa Devletleri tarafından kontrol edildiği sürecin devamı niteliğindedir. Ancak diğerlerinden farklı olarak bu ıslahat tasarısı, Makedonya'yı özerk bir yapıya kavuşturuyordu. Oysa Makedonya Osmanlı Devleti'nin Avrupa kıtasındaki beş vilayetin üçünü kapsayan önemli bir bölgeydi. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin Anadolu'dan önce Balkanlarda yeşermiş olması bölgeyi manevi olarak değerli kılıyordu. Oysa İngiliz-Rus ıslahat tasarısı Makedonya'nın kısa sürede kaybedilmesine yol açacak bir gelişmeydi.

Tasarının en büyük etkisi İttihat ve Terakki Cemiyeti üzerinde görüldü. Uzun bir geçmişi olan İttihat ve Terakki Cemiyeti, ikinci kez kuruluşundan sonra, 1908 Mayıs'ına kadar Makedonya'da gizli olarak faaliyetlerini yürütüyordu. Cemiyet Üçüncü Ordu subayları arasında yayılan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ile 1907 yılında birleştikten sonra Makedonya'da örgütlenmeye hız vermişti. Teşkilatın en güçlü unsurları o bölgedeki genç subaylardı. İngiltere'nin Makedonya'ya Hıristiyan bir vali tayini ve asker sayısının azaltılması teklifi, Cemiyet'in telaşa kapılmasına yol açtı. İttihat ve Terakki Cemiyeti, İngiliz tasarısının Makedonya'yı Osmanlı hakimiyetinden koparacağını düşünüyordu. Tasarının kabulü ile bütün Rumeli elden çıkabilirdi. Bu ise devletin sınırlarının İstanbul kapılarına kadar dayanmasına neden olacaktı. İngiliz-Rus ıslahat tasarısı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Rumeli'ye dair düşünceleri üzerinde de etkili oldu. Cemiyete göre Makedonya meselesi "*Türklerin varlığı meselesiydi*". Bu yüzden Makedonya'yı kaybetmektense büyük bir savaşı bile göze almak gerekirdi.

İngiltere'nin ıslahat teklifi Cemiyet'in açığa çıkmasının nedenlerinden de biriydi. İttihat ve Terakki Cemiyeti Makedonya'da 1909 yılı sonbaharında bir ihtilal planlamış olmasına rağmen, Mayıs 1908'de açığa çıkma kararı aldı. Onu bu karara iten sebeplerden biri, İngiliz-Rus İslahat Tasarısı ile Makedonya'nın yeni bir müdahaleye maruz kalma ihtimaliydi. Makedonya'nın yeni bir dış müdahale ile karşılaşması ve İngiliz-Rus ıslahat tasarısında ön görülen asker sayısının azaltılması, cemiyetin varlığını tehlikeye sokacak bir gelişmeydi. Üçüncü Ordu'nun dağıtılması veya azaltılması cemiyetin zayıflamasına neden olacak ve meşrutiyetin elde edilmesini güçleştirecekti.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni harekete geçirmenin yanı sıra İngiliz-Rus ıslahat tasarısı Meşrutiyet'in ilanına da katkı sundu. Tasarının duyulması Üçüncü Ordu içinde teşkilatlanmayı hızlandırdığı gibi, kitleleri harekete geçirmek için uygun bir fırsat sundu. İttihat ve Terakki Cemiyeti gerek İngiliz teklifini ve gerekse de Reval mülakatını Meşrutiyet'in ilanı için propaganda malzemesi olarak kullandı.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Kaynakları⁶²

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

2. Araştırma Eserler

Adanır, Fikret: *Makedonya Sorunu*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, Kasım 2001.

Aydın, Mahir: *Şarkî Rumeli Vilâyeti*, TTK, Ankara, 1992.

Bayur, Yusuf Hikmet: *Türk İnkılabı Tarihi*, C. I, Ks. I, TTK, Ankara, 1991.

Dakin, Douglas: *The Greek Struggle in Macedonia 1897-1913*, Thessaloniki, Museum Of The Macedonian Struggle Institute, For Balkan Studies, 1993.

Hacısalihioğlu, Mehmet: *Jön Türkler ve Makedonya Sorunu (1890-1918)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2008.

Hanioğlu, M. Şükrü: *Preparation For A Revolution, The Young Turks: 1902-1908*, Oxford University Press, New York, 2001.

Knight, Edward F.: *1908 İhtilali'nin Hikâyesi: Jön Türkler ve II. Abdülhamid*, Kariyer Yayıncılık, İstanbul, Şubat 2010.

Tokay, Gül: "Makedonya Reformları ve Güvenlik Güçleri", *Türkiye'de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti*, der.: Evren Balta Paker-İsmet Akça, Bilgi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 125-146.

Tokay, Gül: *Makedonya Sorunu: Jön Türk İhtilalinin Kökenleri (1903-1908)*, Afa Yayıncılık, İstanbul, 1995.

Ulubelen, Erol: *İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1982.

Yarcı, Güler: *Türk Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Diplomasisinde Makedonya Meselesi (1876-1912)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1996.

62 Kullanılan belgelerin künnyeleri dipnotlarda gösterilmiştir.

Kolera Hastalığı ve II. Meşrutiyet Yıllarında Bu Hastalığa Karşı Toplumsal Bilinçlendirmeyi Arttırma Çabaları (1908-1914)

Efforts to Raise Social Awareness Against Cholera During the Second Constitutional Years (1908-1914)

Ümüt AKAGÜNDÜZ*

*Prof. Dr., Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Fen-
Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Kırşehir,
Türkiye

ORCID: Ü.A. 0000-0002-1785-1122

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Ümüt Akagündüz,
Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Fen-Edebiyat
Fakültesi Tarih Bölümü, Kırşehir, Türkiye
E-posta/E-mail: umutakagunduz1@gmail.com

Başvuru/Submitted: 11.09.2023

Revizyon Talebi/Revision Requested:
20.02.2024

Son Revizyon/Last Revision Received:
14.05.2024

Kabul/Accepted: 28.05.2024

Atf/Citation: Akagündüz, Ümüt. Efforts
to Raise Social Awareness Against
Cholera During the Second Constitutional
Years (1908-1914)* *Yakın Dönem Türkiye
Araştırmaları-Recent Period Turkish Studies* 45
(2024): 91-124.
<https://doi.org/10.26650/YTA2024-1358719>

ÖZ

Bu araştırmanın amacı, II. Meşrutiyet yıllarında yaşanan kolera salgınlarından hareketle bu hastalığa karşı alınan önlemleri ve bu önlemlerin halka yansıtılma biçimlerini analiz etmektir. XIX. yüzyıl boyunca sanayileşme ve düzensiz şehirleşmenin gölgesinde kitlesel ölümlere sebep olan kolera Osmanlı Devleti'nde de belirgin kırılma anları yaratmıştır. Koleranın sebep olduğu korku, sağlık politikalarından belediye hizmetlerine uzanan geniş bir ağı dönüştürmüştür. Toplumsal, ekonomik, politik kırılmalara sirayet ederek diğer salgınlara bütünleşen hastalığın etkileri dönem yayınlarında sıklıkla işlenmiştir. Dergilerde, kitaplarda, meclis tartışmalarında, devlet arşivlerinde salgının yoğunlaştığı yıllarda daha belirgin olmak üzere koleraya odaklanan pek çok veri bulunmaktadır. Hastalığın niteliğini ve onunla nasıl mücadele edilebileceğini belirginleştiren bu veriler, bilimsel, pragmatik, popüler bilginin aktarılma biçimlerini de somutlaştırmaktadır. Tarama modeli ve doküman analizi kullanılarak yazılan bu makalede kolera hastalığının yerel ve küresel seyrine odaklanan literatür ile dönem koşullarını seslendiren arşiv belgelerinden, süreli yayınlardan, kitaplardan ve zabıt ceridelerinden yararlanılmıştır. Basın-yayın hayatından elde edilen veriler, koleranın 1909-1913 yılları arasında artan etkileri bağlamında sağlık politikalarının halkın bilinçlendirilmesine de odaklanıldığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Kolera, II. Meşrutiyet, Salgın Hastalıklar, Toplumsal Bilinçlendirme

ABSTRACT

This study evaluates the measures against cholera based on the epidemics experienced in the Second Constitutional years. In the 19th century, cholera, which caused numerous deaths worldwide due to industrialization and poor urbanization, also affected the Ottoman Empire. The fear caused by cholera led

to transformations in health policies and municipal services. Cholera, which also impacted the Second Constitutional Period, spread throughout the country, especially in Istanbul, between 1909 and 1913. The cholera epidemics, coupled with domestic and foreign political chaos, were frequently emphasized in the publications of the time. Periodicals, books, parliamentary debates, and state archives from the period provide much information on the epidemic. These data illuminate the nature of the disease and the struggles against it, embodying scientific, pragmatic, and popular methods of information dissemination. This article employs survey models and document analysis, utilizing literature that focuses on the local and global course of cholera, as well as archive documents, periodicals, books, and memorandums that clarify the period's conditions. The data from the press and publication life reveal that, in addition to health policies, public awareness was also significant in the fight against cholera.

Keywords: Cholera, Second Constitutional Monarchy, Epidemics, Social Awareness

Extended Abstract

Cholera, which occurs due to consuming food and drinks contaminated with the vibrio cholerae bacterium, is a severe disease characterized by watery diarrhea. The bacterium is a comma-shaped gram-negative pathogen that can survive in both oxygenated and anaerobic environments. After an incubation period of 1-4 days, symptoms such as muscle aches, exhaustion, nonstop vomiting, and rice-water-like diarrhea appear. Excessive fluid loss causes tissues to shrink, and the skin changes color between black and blue. Death is inevitable as kidney failure occurs due to unrecoverable fluid loss.

The spread of cholera in the 19th century also impacted the Ottoman Empire due to its geopolitical and geostrategic position. This study examines the global and local historical development of cholera, particularly during the Second Constitutional years. It aims to shed light on the disease's agenda between 1908 and 1914, examining its place in intellectual and social contexts in terms of raising social awareness about cholera. This qualitative research uses documentary scanning to obtain valid data from archival documents, minutes, periodicals, regulations, and books. A literature review was also conducted for documentary validation. Data from these scans were classified and evaluated through document analysis.

Cholera's ability to survive in varied environments has enabled epidemics to turn into pandemics amid climatic changes and socio-economic conditions. Although cholera had been present in India for centuries, it became a global issue in the 19th century due to industrialization and urbanization. Due to its geopolitical and geostrategic position, the Ottoman Empire faced several cholera epidemics in 1831, 1846, 1849, 1854, 1865, 1871, 1893, and 1902, particularly in Istanbul. Measures against these epidemics were hampered by technical failures, financial difficulties, rigid ideologies, and unplanned policies. Nevertheless, the state continued to combat epidemics by strengthening

legal regulations, improving the conditions for physicians, and enhancing the quality of health institutions.

Between 1908 and 1914, the chaotic environment, compounded by internal and external political conditions, was further strained by epidemics. Cholera epidemics, particularly severe in Istanbul from 1909 to 1913, were added to a series of events including the proclamation of Constitutionalism and the Balkan Wars. The surge in the disease during 1910 and 1911, exacerbated by refugees from the Balkan Wars, mobilized bureaucrats, physicians, and media. Parliamentary debates at the time show that combined efforts of civil and military bureaucrats, doctors, and vaccination processes helped mitigate cholera's impact. The chaos in Istanbul due to cholera also highlighted the importance of social awareness. The early years of the period saw a boom in press and publishing, which, coupled with print capitalism and logistical modernization, expanded information channels. The set of ideas that defined cholera and its characteristics aimed to break the misconceptions about the disease. These ideas focused on the relationship between nutrition and cholera, emphasizing how dietary habits could influence the spread and severity of the disease. Attention was drawn to the fine line between the digestive system and cholera, highlighting the importance of understanding how the disease affects and is affected by digestive health. The correct cleaning methods were pointed out, emphasizing their role in preventing the spread of cholera. Furthermore, practices that should be carried out to avoid contracting the disease were clearly explained. These comprehensive ideas and guidelines kept both individuals and institutions alert and informed about the development and spread of cholera.

Between 1909 and 1913, the problems caused by cholera, in addition to existing domestic and foreign policy issues, intensified both collective and individual efforts to enhance intellectual discourse. When examining the intellectual atmosphere of the period, it is evident that reactions to epidemics such as cholera accelerated the public's and individuals' engagement with everyday, objective knowledge. As can be easily seen when the intellectual atmosphere of the period is investigated, the reaction to epidemics such as cholera accelerated the activities of the individual and society's acquaintance with every day, objective knowledge. Cholera epidemics, which played a pivotal role in transforming the dynamics of the industrialized world, catalyzed significant changes during the Second Constitutional Monarchy years. The collective awareness, planning, and institutionalization developed during these epidemics significantly impacted health and municipal policies inherited by the Republican Era. The psychological distress caused by epidemics among individuals, cities, and states also shaped these policies.

Giriş

Ulaşımın artan hızıyla yayılan kolera, sanayileşen dünyanın etkili hastalıklarından birisiydi. *Vibrio cholerae* bakterisiyle kirlenmiş yiyecek ve içeceklerin tüketilmesi sonucu ortaya çıkan kolera sulu ishalle karakterize edilebilecek akut bir hastalıktır.¹ Hastalığa yol açan bakteri virgül biçiminde gram negatif bir patojen olup hem oksijenli hem de oksijensiz ortamlarda yaşayabilir. Tuzlu, alkali sulardaki plankton ve organik maddelerle bütünleşen bu patojen *serogrup O1* ve *nonserogrup O139* olarak sınıflandırılmaktadır.² 1-4 günlük kuluçka sonrasında, hastalığın semptomları aralıksız kusma ve pirinç suyu benzeri ishale eşlik eden kas ağrıları ve bitkinlikle belirginleşir. Çok fazla sıvı kaybından dolayı vücuttaki dokular küçüldüğünden deri siyah ile mavi arasında renk değiştirir. Sıvı kaybı giderilemediği için böbrekler iflas edeceğinden ölüm kaçınılmaz olur.³ Kolerada tanı ve tedavinin hızı, hastalıkla mücadelede belirleyicidir. Ağır hastalarda tuz, şeker ve sudan oluşan sıvı desteğinin ivediyle tatbiki zaruridir. Direnç söz konusu olduğundaysa damar yolu tedavisiyle antibiyotik tedavisine başlanmalıdır.⁴

İnsan ile doğa arasında gelişen ve farklılaşan tarihsel bağlamların yarattığı dönüşümler değerlendirilebilecek yeni konu başlıkları, temalar sunarak geçmişin algılamalarına yönelik yeni birikimler yaratmaktadır. Bugünün gündeminde yer edinen insan merkezli, canlı merkezli, çevre merkezli etik tartışmalar⁵ tarihçeleri siyasi tarihin dışında yeni kanallara yönlendirmektedir. XIX. yüzyılda koleranın gösterdiği geniş çaplı yayılım, jeopolitik ve jeostratejik konumu nedeniyle Osmanlı Devleti'ni de etkilemiştir. Uzun soluklu savaşlar, kolektif eksikliler, bürokratik çözümsüzlükler ile ekonomik sorunlar devleti ve toplumu salgın hastalıklarla iç içe kılmıştır. Koleranın sıklığının yarattığı karamsar ortamsa düzenleyici, engelleyici ve geliştirici sağlık politikalarına yön vermiştir. Bu çalışmada koleranın küresel ve yerel tarihsel gelişiminden hareketle II. Meşrutiyet yıllarındaki seyri ve etkileri değerlendirilecektir. Makalede 1908-1914 yılları arasında koleranın yarattığı etkiler bağlamında sağlık politikalarının toplumsal bilinçlendirmeye yansımaları biçimlerinin analiz edilmesi amaçlanmaktadır. Öte yandan hastalıklardan doğal

1 Tish Davidson, "Cholera", *Gale Encyclopedia of Medicine*, Gale Group, Farmington Hills, 2002, s. 781.

2 Farah Bahrani-Mougeot, "Enteropathogenic Bacteria", *The Desk Encyclopedia of Microbiology* Elsevier, London, 2004, s. 408; J.G. Morris, "Cholera and Other Vibrioses", *The International Encyclopedia of Public Health*, Elsevier, New York, 2008, s. 684-685.

3 Carol Turkington, Bonnie Ashby, *Encyclopedia of Infectious Diseases*, Facts on File, New York, 1998, s. 46, Tish Davidson, "Cholera", s. 781

4 Carol Turkington, Bonnie Ashby, *Gale Encyclopedia...*, s.47.

5 Bu etik tartışmalar hakkında bkz.: Ramazan Alabaş, Seval Yınılmez Akagündüz, "The Ethical Value of Human and Environmental Relations: The Place of Environmental Ethics in Geography Curriculum and Textbooks in Turkey". *International Journal of Education and Scientific Researches*, 5(16), 2021, s. 1851-1906.

felakatlere uzanan çevresel etkileşimlerin, merkez-çevre ilişkileri bağlamlarında değişken toplumsal izlerine odaklanmak güç ilişkilerinin farklılaşan seyrine de katkı sağlayabilir.⁶ 1908’de meşrutiyetin yeniden ilan edilmesi meclis tutanakları, dergiler, gazeteler ve kitaplarda daha gelişkin bilgi ağları yaratmıştır. Koleranın, II. Meşrutiyet yıllarındaki seyrini irdeleyen bu çalışma nitel bir araştırmadır. Nitel araştırmalarda toplanan nesnelere, tanımlar, metaforlar ve tasvirler bağlamlarından kopartılmaksızın irdelenmektedir.⁷ Bu çerçevede geçerli veri paketleri zabıt cerideleri, süreli yayınlar, nizamnameler ve dönem kitapları yoğunluklu olmak üzere yer yer arşiv belgelerinden yararlanılarak bölgesel taramayla elde edilmiştir.⁸

1. Kolera Hastalığı ve Osmanlı Devleti’ne Yansımaları

Vibrio cholerae bakterisinin farklı ortamlar ve canlılar üzerinde yaşayabilmesi iklimsel kırılmalar ve sosyo-ekonomik şartlar bağlamında epidemilerin pandemiye dönüşmesine zemin hazırlamıştır.⁹ 1817’de Bengal’da yaşanan geniş çaplı sel felaketi koleranın afet bölgesine giden Batılı asker ve tüccarlar tarafından hızla diğer bölgelere yayılmasını sağlamıştır. 1826’da Avrupa’ya ulaşan hastalık düzensiz, sağlıksız kentlerle karşılaşmıştır. Açıkçası sanayileşmeyle plansız şehirleşmenin yarattığı karmaşa, 1817-1923 yılları arasında derin korkular yaratan altı büyük kıtalararası kolera salgınına zemin hazırlamıştır.¹⁰

1817-1823 yılları arasındaki ilk pandemi 1821’de Umman’a, 1822’de Nepal, Siyam, Java, Burma, Çin ve Japonya’ya, 1823’te Osmanlı Devleti ile İran’a ulaştı.¹¹ 1830’da Hindistan, Afganistan, Kazakistan hattından Moskova’ya uzanan salgın, 1831 Ayaklanmalarının etkisiyle hızla Polonya ve Avusturya’ya yayıldı.¹² 1832’de Macaristan, Fransa ve İngiltere’ye 1834’te Hollanda ve Norveç’e ulaşan salgın, kıtlık çeken İrlandalı göçmenler aracılığıyla Amerika’ya taşındı.¹³ 1837’de Güney Amerika ülkelerini esir alan hastalık 1846’da Japonya ile Osmanlı Devleti hattından tekrar Asya’ya döndü.¹⁴

6 Zeynep Küçükceran, “Seller, Bataklıklar ve Dönüşen Tarım Bilgisi: Bursa ve Mihaliç”, *Kebikeç*, 45, 2018, s. 256.

7 Rauf Arıkan, *Araştırma Yöntem ve Teknikleri*, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 2013, s. 21; Bruce L. Berge, Howard Lune, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Eğitim Yayınları, Konya, 2015, s. 19.

8 Ali Yıldırım, Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Seçkin Yayınları, Ankara, 2006, s. 186.

9 İsmail Yaşayanlar, “Bir Hastalık Olarak Kolera ve Tarihteki Kolera Pandemileri”, *Toplumsal Tarih*, 296, 2018, s. 52.

10 Dorothy H., Crawford, *Deadly Companions: How Microbes Shaped Our History*, Oxford University Press, New York, 2007, s. 130-131.

11 Dhiman Barua, “History of Cholera”, *Cholera*, der.: William B. Greenough, Springer, New York, 1992, s. 8.

12 Steven Hause, William Maltby, *Western Civilization: A History of European Society*, Wadsworth Publishing, Belmont, 2004, s. 439.

13 Dhiman Barua, “History of Cholera”, s. 9.

14 Edward Palmer Thompson, “Mayhew and the Morning Chronicle”, *The Unknown Mayhew*, Schocken Books, New York, 1972, s. 21.

Koleranın belirsiz karakteri maneviyatın ve psikolojinin sınırlarını da zorladı. Koleranın varlığına inanmayan 1831 devrimcileri nüfusu azaltmak için suların zehirlendiğini iddia ettiler. Prusya’da ise belirsizliği anlamlandıramayan kitleler sağlık çalışanlarıyla soyluların evlerine zarar verdiler.¹⁵ Paris’in mezarçıları 1832’deki salgında cesetleri taşımayı reddedince sokaklar cesetlerle doldu. İngiltere’nin çılgın çeteleriye önlemlere uyanlar ile doktorlara saldırıp hastaneleri yaktılar.¹⁶ 1853-1859 yılları aradaysa üçüncü kıtalararası kolera salgını yaşandı. 1853-1855 arasında hastalık İngiltere, Kanada, Osmanlı Devleti, İtalya, Fas, Sudan, Brezilya gibi ülkelere yayılırken 1854-1859 yılları arasında Uganda, Madagaskar, Mozambik, Filipinler, Kore gibi ülkelerde de yoğunluk arttı.¹⁷ Diğer yandan 1850’lerde hastalığın kökenine yönelik araştırmalar da hızlandı. Hastalığın su kaynaklı olduğuna inanan John Snow (1813-1858) 1854 Londra Salgınına koleralı çeşmenin pompasını çıkartarak durdurdu.¹⁸ Filippo Pacini (1812-1883) tarafından ise 1854’te *vibrio cholera* basilisinin ön keşfi gerçekleştirildi.¹⁹

1863-1879 yılları arasındaki dördüncü küresel salgında da geniş çaplı kayıplar yaşandı. 1865 Mekke salgınında 30.000 kişi, 1866 İtalya salgınında 113.000 kişi, 1866 Almanya salgınında 115.000 kişi, 1869 Zanzibar salgınında 70.000 kişi, 1870 Kiev salgınında 130.000 kişi, 1873 Macaristan salgınında ise 190.000 kişi hayatını kaybetti.²⁰ Diğer yandan mikrop teorisinin 1890’lı yıllarda kabul görmeye başlaması salgınlarla mücadelede hijyen politikalarını belirginleştirdi.²¹

1881’de Hindistan’da başlayan yeni salgın Mekkeli hacılar aracılığıyla hızla diğer ülkelere yayıldı. 1883 Mısır salgınında 58.000 kişi ölürken salgının seyrini izleyen Robert Koch’un (1843-1910) *vibrio cholera* bakterisini keşfetmesi kime karşı savaşıldığını somutlaştırdı.²² Sanitasyon, kanalizasyon ve içme suyu yatırımları sayesinde İngiltere beşinci dalgadan daha az etkilendi.²³ Bu arada Avrupa’da başlayan dönüşümün

15 Dorothy Porter, *Public Health Encyclopedia of European Social History From 1350 to 2000*, C. 1 Charles Scribner’s Sons, New York, 2001, s. 521.

16 Kenneth F. Kiple, “*Health and Disease*”, *Encyclopedia of European Social History from 1350 to 2000*, C. 1, Charles Scribner’s Sons, New York, 2001, s. 213.

17 Dhiman Barua, “History of Cholera”, s. 12.

18 J. Donald Hughes, *An Environmental History of the World: Humankind’s Changing role in the Community of Life*, Routledge, New York, 2001, s. 21.

19 Donatella Lipp ve. Eduardo Gotuzzo, “The Greatest Steps towards the Discovery of *Vibrio Cholerae*”, *Clinical Microbiology and Infection* 20, 2013, s. 192-193.

20 Dhiman Barua, “History of Cholera”, s. 13-14.

21 Steven Hause, William Maltby, *Western...*, s. 440.

22 Dhiman Barua, “History of Cholera”, s. 14.

23 Lois N. Magner, *History of Medicine*, Taylor & Francis Group, Florida, 2005, s. 525.

izleri, ticari ve diplomatik çıkarlar nedeniyle uluslararası boyut da kazandı.²⁴ 1890'lı yıllarda ABD, Almanya, Fransa, Avusturya gibi ülkeler salgından daha az etkilenirken Güney Amerika, Uzakdoğu ile Hindi Çin'i salgının yeni merkez üsleri oldular.²⁵ 1899-1923 yılları arasını kapsayan altıncı küresel dalganın ilk kıvılcımları 1900'de Afganistan'da ortaya çıktı. 1902'de Mekke'ye ulaşan hastalık, Sina Yarımadası'ndaki her türlü önleme rağmen 1903'te hızla Suriye, Mısır, Anadolu ve İran'a, 1904'te ise Rusya'ya yayıldı.²⁶ 1909'da Avrupa'ya ulaşan kolera 1910-1913 yılları arasında Ortadoğu ve Avrupa'yla sınırlı kalmayarak Çin, Filipinler, Japonya, Kore ve Tayland gibi Uzakdoğu ülkelerine de ulaştı.²⁷

İran-Irak-Basra, Mısır-Suriye, Odessa-Sivastapol ve Pire-Selanik hatlarındaki ulaşım yolları ile ticari olanaklar kolera'yı yüzyıl boyunca Osmanlı topraklarına taşıdı. Özellikle hac zamanlarıyla sefer zamanları hastalığın yayılımını hızlandırmaktaydı.²⁸ İlk olarak 1822'de Basra Körfezi'nden giriş yapan hastalık 1823'te Urfa, Diyarbakır ve Halep gibi güney illerine ulaşırken İstanbul 1831'de kolera'yla tanıştı. 26 Temmuz-1 Ağustos arasında hafif bir seyir izleyen günlük vakalar, 3 Ağustos-5 Ağustos arasında 123'e çıkarken 5 Ağustos-10 Ağustos arasında 200'e fırladı. 1831 salgınında İstanbul'da 5-6 bin arası ölüm yaşandı.²⁹ Sultan II. Mahmut'un iktidar yıllarının sağlık reformları geleneksel Osmanlı tıbbıyla bütünleşerek ilk sınavlarından birisini bu salgın sırasında verdi.³⁰ Mustafa Behçet'in hazırladığı "İllet-i Cedide" adlı eser, devletin dikkatinin göstergesiydi.³¹ 1838'de "Meclis-i Tahaffuz'un" açılmasına ön ayak olan kolera, halk sağlığı düşüncesini de ülke gündemine taşıdı.³² 1846'da kolera ülke topraklarını tekrar ziyaret etti. 1846'da Hicaz ve Bağdat'ı etkileyen salgının 1847'de İstanbul'a yaklaşması devleti harekete geçirdi. Trabzon'dan Eylül 1847'de hareket eden "Sultan" isimli İngiliz

24 Peter N. Stearns, *Globalization in World History*, Routledge, New York, 2010, s. 105.

25 Dhiman Barua, "History of Cholera", s. 14.

26 Dhiman Barua, "History of Cholera", s. 15.

27 Dhiman Barua, "History of Cholera", s. 15; Clive Pointing, *Yeni Bir Bakış Açısıyla Dünya Tarihi*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2011, s. 746.

28 "Koleraya Karşı İttihaz Olunacak Tedabir-i Tahaffuziye ve Mânia-i İstilaiye Hakkında Talimatname", Dâhiliye Nezareti Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi Neşriyatı, Matbaa-i Osmaniye, Dersaadet, 1330, s. 11-12.

29 Süleyman Numan, *Tıp Fakültesi Seririyat-ı Tıbbiye Derslerinden: Kolera*, Matbaa-i Ebuzziya, Kostantiniye, 1326, s. 11. Süleyman Numan'ın bu eseri dönemin önemli tıp dergilerinden olan Osmanlı Seririyat Mecmuası'ndaki yazılarının kitaplaştırılmış halidir. Yazar bu derginin 6-10 aralığındaki sayılarında kolera'nın detaylı anlatımını yapmıştır.

30 Nancy Gallagher, "Diseases", *Encyclopedia of the Modern Middle East and North Africa*, C. 2, Thomson Gale, Farmington Hills, 2004, s. 712.

31 Sonradan "Kolera Risalesi" adını alan eserden 4.000 adet basılarak mahalle muhtarlarıyla devlet memurlarına dağıtıldı. Bkz.: Nuran Yıldırım, "İstanbul'un Kolera ile Tanışması: 1831 Salgını", *Toplumsal Tarih*, 316, Nisan 2020, s. 63.

32 Hüseyin Özgür, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Temizlik ve Halk Sağlığı Hizmetleri", *Osmanlı*, C. 5, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 124.

vapurunda koleralı hastaların bulunduğu öğrenilince vapur ve Trabzon 10 günlük karantinaya alındı.³³ Bu yıllarda halkın karantina sürecine yönelik takındığı olumsuz tavır devleti oldukça zorladı. Örneğin 1845'te Aydın, Manisa havalisine giden 2500 hacı karantinadan kaçarken 1848 Halep salgınında karantina müdürünün uyguladığı tavizsiz politika ölümler yüz yüze gelmesine neden oldu.³⁴

1854 Kırım Savaşı sırasında Fransızların karantina tedbirlerine uymamaları kolera- dan 3200-3500 arası kişinin ölmesine neden oldu.³⁵ Diğer yandan 1858'de açılan İskenderiye-Kahire-Süveyş demiryolu hattının hacıların taşınmasını kolaylaştırması yeni salgınlara kapı araladı.³⁶ 1863'te Hindistan'da başlayan salgın 1865'te Hicaz'a ulaş- şıp 15.000'den fazla kişiyi öldürdü. Kızıldeniz ve Mısır hattından Avrupa'ya yayılan hastalık aynı yıl İstanbul'da da etkili oldu.³⁷ Mısır menşeli bir geminin salgını saklama- sı üzerine tersanedeki işçilere bulaşan hastalık hızla İstanbul'a yayıldı.³⁸ İstanbul'u ol- dukça etkileyen 1865 salgınının gücü ancak "Hocapaşa Yangını"³⁹ ile kırılabilir. Yangın öncesinde günlük vaka sayısı 1000 iken yangın sonrasında bu sayı 100'e düştü.⁴⁰ 1865 salgını hacıları bahane eden Avrupalıların Müslüman devletlerin işçilerine karışmaları- na da zemin hazırladı. Uluslararası bir konferans çağrısında bulunan Avrupalılar İran ve Osmanlı Devleti'nden hacılara yönelik tedbirleri sıkılaştırmalarını istediler.⁴¹

1866-1870 yılları arasında küçük çaplı salgınlar şeklinde kendisini gösteren hastalık 1871'de yeniden İstanbul'a ulaş- şıp yaklaşık 5 bin kişinin vefatına sebep oldu.⁴² 1873'te

33 Bütün bunlarla birlikte karantinanın bitişinden sekiz gün sonra Trabzon'dan 256 yolcusuyla hareket eden "İstanbul" adlı vapur, kolera'yı İstanbul'a ulaştırdı. 1849'a kadar İstanbul'u etkileyen salgında 9237 kişi kolera'ya yakalanırken 4.275 kişi vefat etti. Bkz.: Süleyman Numan, *Tıp Fakültesi...*, s. 13.

34 Nuran Yıldırım, "Kolera Salgınlarında Alınan Karantina Önlemleri ve Osmanlı Toplumsal Yaşamındaki Yansımaları (1831-1918)", *IX. Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildirileri*, Nobel Yayınevi, Ankara, 2006, s. 335-339.

35 Süleyman Numan, *Tıp Fakültesi...*, s. 14. Erol Karıcı, "Kolera ile Mücadelede Örnek Bir Sağlık Müessesesi: Sinop Tahaffuzhanesi ve Faaliyetleri (1892-1908)", *XVII. Türk Tarih Kongresi*, 4/5, Ankara, 2018, s. 1874.

36 Orhan Koloğlu, "Osmanlı Basınında 1865 Kolera Salgını, İstanbul Sağlık Konferansı ve Mirza Malkom Han", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 6/2, 2005, s. 139.

37 Erol Karıcı, "Kolera ile Mücadelede", s. 1875.

38 "Büyük Kolera" olarak adlandırılan bu yeni salgın dalgası dört ayda 30.000'e yakın ölüme neden oldu. İstanbul'dan güney vilayetlerine uzanan salgın Halep başta olmak üzere Beyrut, Şam, Hama ve Humus'ta derin izler bıraktı. Bkz.: Mesut Ayar, *Osmanlı Devleti'nde Kolera Salgını...*, s. 23., Süleyman Numan, *Tıp Fakültesi...*, s. 15.

39 Söz konusu yangın 1826 tarihli aynı bölgede çıkan yangına paralel bir yayılım göstermiştir. Elvanzade Mahallesi'nde başlayan yangın Çifte Saraylar'dan Çemberlitaş ve Tavukpazarı'nda şarap satan dükkanlara yayıldıktan sonra Nuruosmaniye civarına zarar vererek Sedefçiler'de sönmüştür. Bkz.: Sibel Gürses Söğüt, "Yeni Belgelerle 1865 Hocapaşa Yangınının Sınırları", *Toplumsal Tarih*, 263, 2015, s. 75-76.

40 Güliden Sarıyıldız, "XIX Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Kolera Salgını", *Tarih Boyunca Anadolu'da Doğal Afetler ve Deprem Semineri*, İstanbul Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2002, s. 314-315.

41 Orhan Koloğlu, "Osmanlı Basınında 1865 Kolera Salgını, İstanbul Sağlık Konferansı ve Mirza Malkom Han", s. 150.

42 Süleyman Numan, *Tıp Fakültesi...*, s. 16.

Vidin’de başlayan kolera salgınıysa Rusçuk, Tırnova, Hezergad, Plevne, Şumhu, Berkofçe ve Orhaniye gibi vilayetlere hızla yayıldı.⁴³ 1882’de Hicaz’da 4.500 kişinin ölmesiyle yeniden Osmanlı topraklarına giren kolera 1884’te İskenderiye ve Kahire’de 1886’da Edirne’de, 1889’da Bağdat’ta, 1890’da ise Musul’da etkili oldu.⁴⁴ XIX. yüzyılın son çeyreğinde Batı’daki yapısal dönüşümler tıbbi bakımı hayırseverlikten uzmanlığa taşırken halk sağlığı politikalarına yönelik adımları da arttırdı. 1870’te “İdare-i Umumiye-i Tıbbiye Nizamnamesi” ilan edilene kadar sağlık hizmetlerini kurumsal bir olgu olarak görmekten ziyade bireysel hekim atamalarıyla dönüştürmeye çalışan Osmanlı Devleti koruyucu sağlık hizmetleri ile halk sağlığını gündeme getiren “Memleket Tabipliği” uygulamasını başlattı.⁴⁵ 1893 Hicaz salgınında 30.000’den fazla kişinin ölmesi Osmanlı Devleti’ne yönelik uluslararası baskının artmasına neden oldu. Avrupalılar salgının Osmanlı Devleti’nin yetersiz politikalarından kaynaklandığını savunurken Osmanlı Devleti ise Rusya’yı suçladı.⁴⁶ Diğer yandan yurtdışından getirilen uzmanların tavsiyeleriyle koleranın yayılmasının altında yatan teknik eksiklikler araştırılıp Beyoğlu, Gedikpaşa ve Üsküdar’da tebhirhaneler açıldı.⁴⁷ 1893 salgını nedeniyle İstanbul’da 2.639 vakanın 1.588 tanesi vefat etti.⁴⁸ Bu salgın sırasında mikrop teorisinin ilkelerini benimsemiş yabancı uzmanların çabalarıyla İstanbul kanalizasyon sistemlerinin yetersizliği belirginleştirildi.⁴⁹ Bu arada Bursa, karantina önlemleri, tahaffuzhaneler, telgraf şebekeleri ve gıda yardımları sayesinde aynı salgını çok daha başarılı şekilde atlatabildi.⁵⁰ Diğer yandan yer yer yaşanan depremlerde kolera salgınlarının seyrini yönlendirdi. 1890’da Erzincan’da 1893’te Malatya’da, 1894’te İstanbul’da meydana gelen depremler kolera salgınlarını şiddetlendirdi.⁵¹

43 Tuna gazetesine göre 1873’te dünya genelinde koleraya yakalanan kişi sayısı 433.295 iken ölen kişi sayısı 183.549’dur. Bkz.: Kâmil Çolak, “Tuna Gazetesi Perspektifinden Tuna Vilayetindeki 1873 Tarihli Kolera Salgını”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25, 2011, s. 86.

44 Mesut Ayar, *Osmanlı Devleti’nde...*, s. 26-28.

45 Erdem Aydın, “19. Yüzyılda Osmanlı Sağlık Teşkilatlanması”, *OTAM*, 15, 2004, s. 196.

46 Nursal Kumaş, “Bursa’da Kolera Salgını ve Alınan Karantina Önlemleri (1890-1895)”, *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12/21, 2011, s. 209.

47 Nuran Yıldırım, Hakan Ertin, “1893-1895 İstanbul Kolera Salgınında Avrupalı Uzmanlar ve Osmanlı Devleti’nde Sağlık Modernizasyonuna Katkıları”, *Anadolu Kliniği Tıp Bilimleri Dergisi*, 25/1, 2020, s. 88-92. Örneğin, dezenfeksiyon istasyonları, hastaneler ve tecrit barakalarından oluşan gelişkin “Sinop Tahaffuzhanesiyle” salgının ülkeye giriş kanalları kontrol altında tutulmaya çalışıldı. Bkz.: İsmail Yaşayanlar, “Hicaz Yolunda Kolera: Rusya Müslümanlarının Kullandığı Karadeniz Hac Yolu ve Koleranın Yayılımına Etkisi”, *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, 4/2, 2015, s. 196-197.

48 Süleyman Numan, *Tıp Fakültesi...*, s. 119.

49 Nuran Yıldırım, Hakan Ertin, “1893-1895 İstanbul Kolera Salgınında Avrupalı Uzmanlar ve Osmanlı Devleti’nde Sağlık Modernizasyonuna Katkıları”, s. 99-100.

50 Nursal Kumaş, “Bursa’da Kolera Salgını ve Alınan Karantina Önlemleri (1890-1895)”, s. 223.

51 Muhammed Dağ, Şükran Köse, Fevzi Çakmak, “Osmanlı Döneminden Günümüze Türkiye’de Deprem ile Bulaşıcı ve Salgın Hastalıklar Arasındaki İlişki”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXXVIII/2, 2023, s. 469-470.

Bütün bunlarla birlikte arşiv belgeleri koleraya karşı bilimsel kurallara öncelik verildiğini de göstermektedir. Belgelerden tedavinin uzmanlarca gerçekleştirilmesi, hastaların tedaviye zorlanmamaları, hekim tercihinde özgürlük, uygun tedavi yapılan hastanın vefatı durumunda doktorun sorumlu tutulmaması ve hekimlerin yeminlerine bağlılıkları gibi ilkelerin kabul edildiği çıkartılabilmektedir.⁵² Ancak bu ilkeler düzleminde hareket edilse de hekim sayısındaki sınırlılıklar, mali istikrarsızlıklar, altyapı yetersizlikleri, teknik eksiklikler, bilinçsizlik ve kaderci düşünce salgınların sürekliliğine katkı sağlamıştır.⁵³

2. II. Meşrutiyet Yıllarında Kolera Hastalığının Seyri

Mikrop teorisinin yaygınlaşması, artan belediye hizmetleri ve toplumsal bilinçlenme, Batılı ülkelerin XX. yüzyılın başlarında kolerayı kontrol altına almalarını sağlamıştır. Yüzyıl başındaki bu dönüşümün toplumsal, ekonomik ve siyasal kaoslarla uğraşan Osmanlı Devleti için geçerli olduğu söylenemezdi. Ciddi etkiler bırakan 1902-1904 Irak kolerasına 16.199 kişi yakalanırken 11.831 kişi vefat etti.⁵⁴ Ekim 1907-Ocak 1908 yılları arasında İstanbul'da yaşanan salgınsa Rusya kaynaklıydı.⁵⁵ Rusya menşeiili vapurların sıkıca kontrol edilmelerine rağmen salgının güçlenmesi kolerayı cesetlerin vapurlardan denize atıldığı söylentisini yaydı. Söylentiler insanları kayıklardan uzak tutarken salyangoz, tarak ve ahtapot gibi deniz canlılarının tüketilmesi yasaklandı.⁵⁶ Rusya'dan doğu vilayetlerine yayılan yeni bir kolera dalgasıysa Karadeniz hattından dolaşarak 1910'da İstanbul'a ulaştı. Salgının artan yoğunluğu nedeniyle Cerrahpaşa, Demirkapı, Nuhkuyusu, Şişli ve Yenibahçe'ye yataklı alanlar kuruldu.⁵⁷ Salgın süresince İstanbul'da 1910'da 798 kişi 1911'de ise 1.583 kişi öldü.⁵⁸ Ülke genelindeyse 18.876 kişi koleraya

52 Elif Gültekin, "Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgelerine Göre 19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Kolera Tedavilerine Getirdiği Kurallar", *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları*, 22, 2016, s. 92.

53 Mesut Ayar, "Osmanlı'nın Rumeli Topraklarında 1892-1895 Kolera Salgını", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 17, 2010, s. 28. Örneğin, 1894 Mekke salgınında kurulan etüv istasyonuna hacıların çirliçiplak sokulacakları söylentisinin yayılması istasyonun tahrip edilmesiyle sonuçlanmıştır. Bkz.: Nuran Yıldırım, "Kolera Salgınlarında Alınan Karantina Önlemleri ve Osmanlı Toplumsal Yaşamındaki Yansımaları (1831-1918)", s. 335-339.

54 Erol Karacı, "Osmanlı Devleti'nde Bakterioloji Öğretiminin Öncüsü Doktor Hamdi Aziz Paşa ve 1902-1904 Irak Kolerasına Dair Tespitleri", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 49, 2020, s. 409.

55 Süleyman Numan, *Tıp Fakültesi...*, s. 19.

56 Nuran Yıldırım, "Su ile Gelen Ölüm: Kolera ve İstanbul Suları", *Toplumsal Tarih*, 145, 2006, s. 10.

57 Eylül-Kasım 1910'da Zonguldak, Sinop, Divriği, İzmit, Bursa, Bandırma, İzmir, Ankara, Akşehir, Edirne, Selanik ve Manastır'a yayılan hastalık 1911'e doğru Bağdat, Basra, Musul, Mekke, Medine ve Cidde'ye ulaştı. Mayıs 1911'de yeniden İstanbul'u ziyaret eden kolera Kasımpaşa, Tophane, Beyoğlu, Tahtakale, Hasköy ve Büyükdere'de de etkisini hissettirdi. Bkz.: Ekrem Kadri Unat, "Osmanlı İmparatorluğu'nda 1910-1913 Yıllarındaki Kolera Salgınları ve Bunlarla İlgili Olaylar", *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları*, 1, 1995, s. 59-60.

58 Şehremaneti Sıhhiye Müdüriyeti, *Dersaadet'in 1330 Senesine Mahsus Sıhhi İstatistikdir*, Dersaadet, 1331/1915-1916, s. 26.

yakalanırken 12.143 kişi vefat etti.⁵⁹ Salgının yıkıcı etkisi nedeniyle İstanbul'daki resmi ve özel eğitim kurumları yer yer tatil de edildi.⁶⁰

Salgın, Hükümete ve Dahiliye Nezaretine yönelik eleştirileri de arttırmıştır. Şükrü Kamil'e göre saat dokuzda dördüncü belediye dairesine sedyeyle getirilen bir şahıs, gece saat ikiye kadar sedye üzerinde sokak ortasında bırakılmıştı. Davutpaşa İskeleyi'nde ölen bir hayvan ise üç gün ahırda kaldıktan sonra dördüncü gün tekrar iskeleye getirilmişti.⁶¹ 1910-1911 salgınları meclis tartışmalarında da yansımıştır. Mehmet Tevfik Efendi ile Hüsnü Bey koleradan ölen hacıların cenazelerinin ülkeye nasıl getirilebileceğini tartışmışlardır.⁶² Hastalığın fakir mahallerde yaygın olması nedeniyle hükümetin telaşlanmadığını iddia eden Kırkor Zohrap Efendi ise görevlerini yapmayanların uzaklaştırılmasını önermiştir.⁶³ Diğer yandan Konya Mebusu Mehmet Efendi ise hastalık çıkınca hekimlerin ilgili bölgelere tayin edilmelerini eleştirerek önleyici sağlık politikalarına işaret etmiştir.⁶⁴ Esat Paşa ise parasızlık nedeniyle İzmir, Bayındır ve Kula'daki salgınlara yeterince müdahale edilememesinin İstanbul'u yeni salgınlara açık bıraktığını aktarmıştır.⁶⁵ Mehmet Cavit ise salgınlar başladığında para istenmesinin nedenlerini sorgulamıştır. Ona göre kolera yayılmadan önce kolerayı engelleyecek paylar bütçeden ayrılmalıydı.⁶⁶

Vatandaşların ve köylülerin salgınlara gerekli hassasiyeti göstermemeleri de eleştirilmiştir. Örneğin İpek mebusu İbrahim Efendi konuyla ilgili şunları aktarmıştır:

“Bir memlekette baytarın fâidesi, bir memlekette doktorun fâidesi derecesindedir. Geçen sene İstanbul'da kolera oluyordu. Günde 40 tane adam ölüyordu. Doktorlar uğraşılıyorlar; fakat herifin evine giremiyorlardı. Herifin evi pislik içinde. Kendisi yediğine, içtiğine bakmıyor, dikkat etmiyor, iyice koleraya tutuluyor, sonra da doktor geliyor, onu

59 Ekrem Kadri Unat, “Osmanlı İmparatorluğu'nda 1910-1913 Yıllarındaki Kolera Salgınları ve Bunlarla İlgili Olaylar” s. 62.

60 Şeyhmus Bingül, “II. Abdülhamid Döneminde İstanbul'da Bulaşıcı ve Salgın Hastalıklara Karşı Alınan Tedbirler: Mektep Tatilleri”, *Yüzcüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Salgın Hastalıklar Özel Sayısı, 2020, s. 93.

61 Koleraya normal kanunların değil ancak savaş kanunlarının işleyeceğini hatırlatan Şükrü Kâmil sokakların durumunu şu şekilde anlatmaktadır: “Beşiktaş iskelesinden her gün süprütüler yine denize dökülüyor sokaklarda pislikten geçilmiyor. Bunları bu müfettiş, bu rüesâ(reisler) beyler, şehremîni ile belediye rüesâsıyla iyi geçinmek için hoş görüyorlar. Buna muhâlefet eden arkadaşlarını tahkîr(hakaret) ediyorlar. Sonra hekim bulamıyoruz deniyor. Böyle şerâit dahilinde nasıl hekim olunur. Hangi tabib bu sıfatlarla icrâ-i vazife (görevini yerine getirmek) edebilir.” Bkz.: Şükrü Kâmil, “Kolera İstihzası”, *Tababet-i Hazıra*, 18, 16 Teşrin-i Sani 1326/29 Kasım 1910, s. 285.

62 *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi (MMZC)*, Devre (D): 1, İçtima (İ): 2, İnikad (İN): 104, Celse (Ce): 2, Cilt (C): 5, 22 Mayıs 1326/4 Mayıs 1910, s. 717.

63 *MMZC*, D: 1, İ: 3, İN: 4, Ce: 1, C. 1, 6 Teşrin-i Sani 1326/19 Kasım 1910, s. 48.

64 *MMZC*, D: 1, İ: 3, İN: 29, Ce: 1, C. 2, 12 Kanun-ı Sani 1326/25 Ocak 1911, s. 290.

65 *MMZC*, D: 1, İ: 3, İN: 29, Ce: 1, C. 2, 12 Kanun-ı Sani 1326/25 Ocak 1911, s. 293.

66 *MMZC*, D. 1, İ: 4, İN: 24, Ce. 2, C. 2, 28 Teşrin-i Sani 1327/6 Aralık 1911, s. 143.

bir kordona alıyor. Bizim baytarlarımız da köylere bakıyor ki bir yerde hastalık zuhur etmemiş, köylüler hayvanın derisinden istifade etmek için derisini soyuyor. Sonra hastalıklı deriyi götürüp bir yere atıyor, bir köşeye atıyor, diğer hayvanlar o lâşeyi(leşler) kokluyorlar, buluşuyorlar, o lâşe de çayırın ortasında duruyor, ondan sonra, aman baytar, serum getirsin deniyor.”⁶⁷

Bu arada koleralı cenazeleri kaldırmayan imamlar da gündeme taşınmıştır. Denizli’de belli bir miktar para almadan cenazeleri kaldırmayan imamlar İctihat’ta eleştirilmiştir: “Bugün hükmünü icra etmekte olan kolera hastalığından vefat eden kimselerin techiz ve tekfini için onar, on beşer mecdiye para almadıkça hocalar gusl ve defnetmiyorlar.”⁶⁸ Kütahya’daysa halkın kolera’yı gizlediği anlatılmıştır. Kütahya köylerinde kıştan beridir kolera’nın bulunduğu, kışın şiddeti ve halkın cehaleti nedeniyle hastalığın duyulmadığı hatta gönderilen doktorlar ve sağlık çalışanlarına rağmen hastalıkların saklanmaya devam ettiği belirtilmiştir.⁶⁹

1912-1913 Balkan Savaşları sırasında da kolera gücünü korumuştur. Muharebeler sırasında koleralı hastaların gönderildiği Yeşilköy “Kolera Tarlası” adıyla anılırken Sultanahmet, Ayasofya ve Şehzadebaşı camilerinin bahçelerine hastalar yerleştirilmiştir.⁷⁰ Balkan Savaşları sırasında 581 tanesi subay 47.031 tanesi er olmak üzere 47.612 kişi kolera’ya yakalanırken 158 subay ile 12.070 er hayatını kaybetmiştir.⁷¹ 1912’de İstanbul’da vefat eden kişi sayısı 1.277 iken 1913’te bu sayı 238’dir.⁷² Anlaşılacağı üzere muhacirler ile cepheden gelen askerlerin ülke topraklarına girişi hastalığın seyrini yoğunlaştırmıştır. 1913’te hastalık kontrol altına alınmıştır. Hastaların naklinde sedyelerin, otomobillerin, ambulansların kullanılması ile çağdaş bakteriyoloji yöntemlerinin uygulanmaya başlaması vakaların artışı dizginlemiştir. 1912 yılında 2,5 ay zarfında görülen vaka sayısı 2529 iken 1913’te 6,5 ay zarfında⁷³ görülen vaka sayısı 238’dir.⁷⁴

1917, 1918 yıllarında hastalık ufak-tefek vakalar şeklinde seyretti. Özellikle Taberiye, Halep ve Şam’da büyük kolera vakaları yaşandı. 1918’de kolera ciddi oranda

67 MMZC, D. 1, İ. :3, İN: 88, Ce: 2, C: 6, 18 Nisan 1327/1 Mayıs 1911, s. 80.

68 “Mahkeme-i Enam”, *İctihat*, 29, 15 Ağustos 1327/28 Ağustos 1911, s. 822.

69 Matbuat, “Anadolu’da Salgın Hastalıklar”, *Sırat-ı Müstakim*, 150, 7 Temmuz 1327/20 Temmuz 1911, s. 317.

70 Şükran Cengiz, vd., “Balkan Savaşlarında Kolera Mücadelesi”, *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi*, 21, 2013, s. 105.

71 Şükran Cengiz, vd., “Balkan Savaşlarında Kolera Mücadelesi”, s. 111.

72 Şehremaneti Sıhhiye Müdüriyeti, *Dersaadet* 1330, s. 26.

73 “Dersaadet 1329 Senesine Mahsus Sıhhi İstatistik” adlı eser ile “Dersaadet 1330 Senesine Mahsus Sıhhi İstatistik” adlı eserde vaka ve ölüm sayılarında bir karışıklık olduğu görülmektedir. 1329 tarihli istatistiklerde vaka sayısı 238 iken 1330 tarihli istatistiklerde ölü sayısı 238’dir.

74 Şehremaneti Sıhhiye Müdüriyeti, *Dersaadet 1329 Senesine Mahsus Sıhhi İstatistikdir*, Matbaa-i Arsak Gorayan, Dersaadet, 1330/1914-1915, s. 42-43.

kontrol altına alındı. 1917’de ülke genelinde 1.800 kişi koleraya yakalanırken 1918’de İstanbul’da koleraya yakalanan kişi sayısı sadece 31’di.⁷⁵ Sıhhiye müdürü Adnan Bey’e göre bu başarının sırrı aşılama değildir.⁷⁶ 1908’de 600 kişiyi aşılamanın Rus doktorlarının vaka sayısını sıfıra indirmeleri önemli bir başarıydı.⁷⁷ Osmanlı Devleti’nde ise 2 milyon kişiyeye yapılan 5.360 kilo aşı sayesinde dört yıllık süreçte vaka sayısı 1581’e ölü sayısı ise 986’ya düşmüştür.⁷⁸ Öyle ki 1918’de katıldığı meclis oturumunda aşılamanın kolerayla mücadelede anahtar haline geldiğini aktaran Sıhhiye Müdürü Adnan Bey, kolera patlak veren yerlerde yapılan aşılama sonrasında vesika alan aşılların ilgili bölgelerden hemen uzaklaştırıldıklarını anlatmıştır.⁷⁹

3. Kolera Hastalığı Karşısında Toplumsal Bilinçlendirmeyi Arttırma Çabaları

Koleranın 1910-1913 yılları arasında yarattığı gündelik karmaşa bu hastalığa yönelik yayınları arttırmıştır. Açıkçası, ölüm korkusunun yarattığı pragmatik ruh hali, 1908-1914 yılları arasında merkezden çevreye uzanan rasyonel, basit bilgi bilinçlendirmelerini hızlandırmıştır. Süreli yayınlar ile kitaplarda hastalığın niteliği ile etkilerini irdeleyen pek çok yazı kaleme alınmıştır. Örneğin Doktor Kâmil hastalığın belirtilerini ve gelişimini okuyucularına detaylandırarak anlatmıştır.⁸⁰

Akil Muhtar ile Besim Ömer’e göre, mevsimsel koşullar, uhrevi görevler ve ulaşım olanakları kolerayı yönlendirse de hastalığın yayılmasındaki temel etkenler bilgisizlik ile belediye hizmetlerindeki eksikliklerdir.⁸¹ Karantina yöntemlerinin salgınları

75 MMZC, D: 3, İ: 2, İN: 56, Ce: 1, C. 2, 25 Şubat 1334/25 Şubat 1918, s. 480.

76 Elif Gültekin, “Sultan II. Abdülhamid Döneminde Koleraya Karşı İlaç Geliştirme Çalışmaları”, *Bilgi*, 92, 2020, s. 115-134.

77 Şerafettin Mağmumi, “Terakkiyat-ı Fenniyyeden: Kolera Aşısı”, *İstisare*, 5, 4 Teşrin-i Evvel 1324/17 Ekim 1908, s. 226.

78 Şükran Cengiz, vd., “Balkan Savaşlarında Kolera Mücadelesi”, s. 111.

79 Sadece İstanbul’da 300.000 kişiye aşı yapıldığını söyleyen Adnan Bey, aşının gerekli yerlere hızla ulaştırılabilmesi için omuzlarında aşılar, serumlar taşıyan takımlar oluşturulduğunu da belirtmiştir. Bkz.: MMZC, D: 3, İ: 2, İN: 56, s. 480.

80 Konu hakkında Doktor Kâmil şunları aktarmakta: “Yirmi dört saat içinde 10, 20, 30 ve daha çok kere gelen ishallerle beraber geçirti, hicırık, bulantı ve kusmak gibi mide bozgunlukları da başlar. Bir iki günden bir haftaya kadar süren bu rahatsızlıklar hastayı son derece zayıf ve halsiz bir hâle getirir. Eğer hastalık hafif ise kolera, üç gün içinde pek bol bir ter dökerek iyileşir. Hastalık ağırsa hastanın her hâli daha çok fenâlaşmaya başlar. Ameller(ishaller) büsbütün sıklıkla, renksiz, kokusuz, sancısız ishaller bir düzeye akıp durun bir taraftan da ardi arası kesilmeyen sürekli ve öğürtüsüz olarak mideden birçok sular boşanır. Aşağıdan yukarıdan gelmekte olan sular içinde pişmiş pirinç tanecekleri veya yumurta akı parçacıkları gibi beyaz renkli bağırsak kazıntuları görülür. Hastanın vücudundan bir düzeye çıkan bu sular hastada hiçbir şeyle yatıştırılmayan bir susuzluk yaptığı gibi kendisini de son derece zayıf düşürür. Hâli bu kadar ağırlaşan koleranın rengi solar, yüzü erir, gözleri çukura batar, burnu sivrilir, sesi kısılır, yüzü, kol ve bacakları soğuyup donar ve dudakları ile yüzü morarıp siyahımtırak olur, derisinin her tarafı kupkuru olur. Mide, kol ve baldır taraflarında pek keskin sancılar olur.” Bkz.: Doktor Kâmil, *Kolera Can Kurtaran, Necm-i İstikbal Matbaası, İstanbul, 1328/1912-1913*, s. 14-15.

81 Akil Muhtar, Besim Ömer, *Kolera Hastalığında İttihazi Lazım Gelen Tedâbir ve Ettibâya Rehber*, Arşak Garveyan Matbaası, İstanbul, 1327/1911-1912, s. 19-20.

engellemeye değil yavaşlatmaya yaradığına değinen Ragıp Ata ise planlı belediye hizmetleri ile bireysel-toplumsal bilinç aktarımlarına değinmiştir.

“Bâzı belediyeler zannedilir ki hastalık şehre girdikten sonra bir takım evâmîr (emirlerler) ile ötede beride tecrîd (ayırma) hastaneleri açmakla, mahallere birkaç tabîb ilâve etmekle hastalık vukûu haber alınabilen hanelerin önüne bir kordon koymakla, ahâlîye birkaç nasihat vermekle hastalığın önünü almak mümkündür. Vâkıa bu tedâbirde heyet-i mecmuası (geneli) itibâriyle hâiz-i kıymet olabilir, belki hastaların adedini tanzim (düzenleme) eder. Fakat koleraya karşı katî bir tedbîr değildir.”⁸²

Yani, kentlerin içme suyu ve kanalizasyon sorunları kolera gelmeden önce çözümlenliydi. Trabzon’daki kanalizasyon sisteminin işleyişi bu duruma örnek olabilirdi. Hekim, bu kentteki abdesthanelerin sularının diğer evlerin bahçelerine aktığını, dışarıdaki sularla karışıp sokaklarda yol aldığını, kokulu sulara bulanmış yağmur sularının damlara ulaştığını, bu suların içme sularına, kuyu sularına karıştığını anlatmaktadır. Dergiye göre ortada bıçaktan, kurşundan değil belediyelerin plansızlığından, bireylerin bilinçsizliğinden yararlanan ufacak mikropların gerçekleştirdiği bir cinayet vardır.⁸³ Akil Muhtar ile Besim Ömer de kolera salgınlarının anlık önlemlerle engellenemeyeceğini hatırlatmıştır. Onlara göre, kanalizasyon yani su meselesi ile hanlar, oteller ve bekâr odaları gibi mekânlardaki hijyen sorunları özenle takip edilmeliydi. Bu sorunların çözümlenebilmesi için ilgili memurlar hükümetleri sürekli şekilde uzun vadeli çalışmalarına teşvik etmeliydi.⁸⁴

Diğer yandan kolera mikrobu niteliği ile etkilerinin bilimsel kriterlere uygun şekilde anlatılmasını isteyen Ragıp Ata ise şunları aktarmıştır: “*Kolera mikrobu nun suret-i sirâyetini (bulaşma biçimleirini) bilmek, yalnız tıbbî bir nazarîyeyi öğrenmek değildir, hastalıktan fennî, makûl bir surette tevakkî(sakinme) ancak bu nazarîyeyi bilmekle kabil olur.*”⁸⁵ Doktor Eyüb’e göre öncelikle hastalığın yayılmasının altındaki nedensellik bireylere kavratılmalıydı. Örneğin bilinçsiz insanların, hastalık sırasında ya da hastalığı atlattıktan sonra ishal ya da kusmuk bulaşmış eşyalarını gerekli önlemleri almadan derede yıkamaları bakterilerin derenin akış yönündeki köylere, kasabalara ulaşmasına neden olabilirdi. Ayrıca açıkta bırakılan koleralı elbiseler, kusmuklar ve dışkılar kuruduktan sonra rüzgarla ya da daha kurumadan sineklerle insani yaşam noktalarına ulaşabilirdi.⁸⁶ Dahiliye Nezareti’nin talimatnamesi de kolera nın bulaşma şekillerini belirginleştirmiştir.

82 Doktor Galib Ata, “Sıhhate İtina: Koleraya Karşı”, *Şehbal*, 28, 1 Teşrin-i Evvel 1326/14 Ekim 1910, s. 66.

83 Hekim, “Kolera Bize Neler İsbat Etti? -II”, *Hekim*, 19, 1 Teşrin-i Evvel 1326/14 Ekim 1910, s. 173.

84 Akil Muhtar, Besim Ömer, *Kolera...*, s. 82.

85 Doktor Galib Ata, “Sıhhate İtina: Koleraya Karşı”, s. 67.

86 Doktor H. Eyüb, “Kolera”, *Hekim*, 14, 15 Temmuz 1326/28 Temmuz 1910, s. 122.

Buna göre koleranın pislikleri yatağına, elbisesine, yemek yediği kaplara, tuvaletler aracılığıyla kuyulara, çeşmelere, dere-göl yakınlarına hatta bu sularla yıkanan meyvele-re-sebzelere bulaşabilirdi. Ayrıca halk arasında sık sık gezen sütçü, aşçı, ekmekçi, yemişçi, şerbetçi ve muhallebiciler ile su yollarına yakın mekanlara gömülen koleralı ölümler de hastalığı yayabilirdi.⁸⁷

Koleralı hastalarla aynı odada, aynı kompartımanda, aynı kamarada kalanlara yönelik uygulamalar da detaylandırılmıştır. Başta işçiler, köylüler, fakirler, kıptiler, aşiret mensupları ve kirliler olmak üzere koleralılarla yolculuk edenler ancak karantina uygulaması sonrasında gündelik yaşamlarına dönebilirlerdi.⁸⁸ Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi'ne göre hastalık daha çok işçiler ile fakirlerin yaşadığı mekânlarda görüldüğünden sağlık ekipleri sık sık bu tür mekânları kontrol ederek yanlış adet ve yöntemleri sonlandırmalıydılar.⁸⁹ Fehmi'ye göre, toplumsal statü ile kolera arasındaki bağ da göz önünde tutulmalıdır. Beslenme yetersizliği nedeniyle koleranın fakir, sağlıklı, kişilerde yaygınlaştığını belirten yazar konuyla ilgili şunları söylemiştir:

“Kolera istilâsı hengâmesinde(karışıklığında) bir şehir veya bir köy halkının içtikleri su aynı membadan olduğu halde neden herkes bu hastalığa tutulmuyor? Her hastalığa karşı vücud-ı beşerde bir mukâvemet(direnç) mevcûd olup bu mukâvemet muâfiyet tevliid(meydana getirmek) etmektedir. Muâfiyet meselesini izâh edelim. Koleraya yakalanan eşhâsın pek azı müstesnâ(benzerlerinden ayrı) olmak üzere çoğu zayıf, kansız, tagaddileri(beslenme) nâ-kâfi yani sefâlet-i fizyolojiyeye maruz kimselerdir.”⁹⁰

Bütün bunlarla birlikte kitaplar ve makaleler aracılığıyla koleranın dokunma ve havayla bulaşmadığı da kavratılmaya çalışılmıştır. Doktor Kâmil bu hususta hastalığın bulaşma döngüsünü şu şekilde aktarmıştır:

“Bağırsaklarında solucan ve yumurtacıkları bulunan bir kimsenin bir kenara pisletip bağırsaklarındaki yumurtacıklardan birkaçını oraya atmış olduğunu ve o sırada yağın bir yağmurun veya oradan geçen bir suyun o yumurtacıkları önüne katıp etrafında bulunan bahçenin marul,

87 *Koleraya Karşı İttihaz Olunacak Tedabir-i Tahaffuziye ve Mânia-i İstilaiye Hakkında Talimatname*, Dâhiliye Nezareti Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi Neşriyatı, Matbaa-i Osmaniye, Dersaadet, 1330/1914-1915, s. 76.

88 Konu hakkında şunlara değinilmiştir: “*Intân (bulaşıcı hastalık) şüphesi ziyâde olanlar şüpheli hastalar gibi tecrid-i cebriye (zorunlu ayrı tutma) vaz olunurlar ve beş gün müddetle tecrid altında müşâhedeye alındıktan sonra serbest bırakılırlar. Eğer mümkünse bu müddet zarfında bir defâ madde -i gâitalarında(dışkı) bakteriyoloji muâyenesi yapılır. Alelâde intân şüpheliler buldukları mahallerde izâç (tedirgin etme) ve izrâr (zarar verme) olunmadan beş gün müddetle taht-ı müşâhedeye alınırlar yani her gün tabib-i resmî veya küçük sıhhiye memuru veya tathîr(temizleme) memuru veya tabib-i resmî tarafından tayîn edilecek herhangi bir memur veya jandarma veya polis vasıtasıyla lâakal (en azından) üç günde bir kere şahsiyetleri görülecek hasta oldukları yatağa düşmedikleri tahkik(soruşturma) olunacaktır.*” Bkz.: *Koleraya Karşı İttihaz...*, s. 45.

89 *Koleraya Karşı İttihaz...*, s. 60.

90 Doktor Galip Ata, “Sihate İtina: Koleraya Karşı”, s. 66.

salata, lahana gibi sebzeleri üstüne yaysın veyâhût orada bulunan havuz, sarnıç, kuyu suyu gibi sular içine saçsın! İşte solucan yumurtacıklarına bulaşmış olan bu gibi çiğ sebze ve meyveler ve sular hiç haşlanmadan veya kaynatılmadan yenilip içilecek olursa bağırsaklara geçen yumurtacıklar insanda solucan hastalığı yaparlar.”⁹¹

Ebulmuhsin Kemal de koleranın havadan geçmediğini hatırlatmak zorunda kalmıştır. Tükürük, kan, gözyaşı, idrar ve nefesin kolera mikrobu barındırmadığına değinen yazara göre, kolera havayla bulaşsaydı tozlarıyla meşhur İstanbul’da hastalanmayan kalmazdı.⁹² Kavun ya da karpuzların içlerinin değil dışlarının mikroplu olduğunu anlatan Rıza Rasim ise gerekli temizlik yapıldıktan sonra bu ürünlerin tüketilebilmesini önermiştir.⁹³ Deniz, okyanus ve nehir sularının kolera mikrobuyla dolu olmadığını hatırlatan Doktor Ragıp ise bu hastalığın yayılmasında suyun oynadığı rolü insani bilinçsizliklere bağlamıştır. Ona göre, doğru kanalizasyon sistemleri ve içselleştirilmiş korunma tedbirleriyle sudan kaynaklanan negatif döngü rahatlıkla kırılabilirdi.⁹⁴ Örneğin bilinçsiz bireylerin kolerayı dışkılarını ve kusmuşlarını nehirlere, denizlere boşaltmaları suları kolera mikrobuyla doldurabilirdi.⁹⁵ Lağımara ve lağım çukurlarına yakın eski usul borulu, tazyiksiz, sızıntılı hatlardan koleranın yararlandığına değinen Doktor Cemil Necib havanın değil bu hatalardan kaynaklanan bulaşık sularla yıkanan ellerin, sebzelerin, meyvelerin hastalığa zemin hazırladığını belirtmiştir.⁹⁶

Sindirim sistemi düzleminde kolera-mide ilişkisine yönelik de aktarımlar gerçekleştirilmiştir. Doktor Kâmil midedeki ekşi suyun hastalığın ilk aşamalarındaki önemini şu şekilde anlatmıştır: “Midenin içine ağızımız içindeki salya gibi bir su sızar bu su limon gibi ekşi olduğundan kolera tohumlarını öldürebilir. İşte kolera salgını varken mide bozukluğunun iyi olmamasının sebebi budur. Yani midesi sağlam olanların midelerine kolera tohumları girmiş olsa bile mide içindeki ekşi su tohumların hepsini öldürebilir.”⁹⁷ Sağlam midenin kolera mikrobuna geçit vermediğini belirten Fehmi ise okuyucularına mide sağlıklarına özen göstermelerini önermiştir.⁹⁸ Doktor Ragıp’a göre, hazmı zorlaştıran ekşi yemekler, çiğ besinler ile soğuk içecekler mideyi koleraya açık hale getirebilirdi.⁹⁹

91 Doktor Kâmil, *Kolerada Can...*, s. 11.

92 Ebulmuhsin Kemal, “Konferans: Kolera Hakkında”, *Tedrisat Mecmuası*, 22, 9 Kanun-u Sani 1329/22 Ocak 1914, s. 123.

93 Rıza Rasim, “Kolera Hakkında-II”, *Hekim*, 18, 15 Eylül 1327/28 Eylül 1911, s. 351.

94 Doktor Galip Ata, “Sıhate İtina: Koleraya Karşı”, s. 67.

95 Akil Muhtar, Besim Ömer, *Kolera...*, s. 13.

96 Doktor Cemil Necib, “Kolera Hakkında”, *Mektepli*, 23-24, 5 Kanun-ı Evvel 1329/18 Aralık 1913, s. 419.

97 Doktor Kâmil, *Kolerada Can...*, s. 12-13.

98 Fehmi, “Kolera”, *Risale-i Mevkute-i Bahriye*, 3/6, 31 Mart 1917, s. 283.

99 Doktor Galip Ata, “Sıhate İtina: Koleraya Karşı”, s. 66.

Sağlıklı bünyelerin gizli taşıyıcı olabilecekleri de hatırlatılmaktadır. Nevsal-i Afiyet okuyucularını sağlıklı insanların bağırsaklarında kolera bakterilerinin haftalarca yaşayabilecekleri noktasında uyarılmıştır. “*Bu mikroplar oralarda haftalarca karârgir olur ve şerâit-i müsâadeyi (uygun şartları) bulunca yine hiçten, birdenbire bir kolera istilâsı hâsıl edebilirler. Mikropların böyle muhtefî (gizlenen) kalabilecekleri müddetin birkaç ay kadar uzun olabileceği Tor Tahaffuzhânesi’nde icrâ kılınan son müşâhedât ve tecâribden müstebân(açıkça ortaya koymak) olmaktadır.*”¹⁰⁰ Akil Muhtar ile Besim Ömer’e göre de tek başlarına dışarıda yaşayamayan vibriyonlar hasta olan ama hasta görünmeyen kişilerce etrafa yayılabilirdi.¹⁰¹ Hastalığa yakalanan iyileşen ya da hastalığı ayakta atlatan kişilerin gaitalarında kolera mikrobonun elli güne kadar yaşayabildiğini hatırlatan Hekim ise gaitaların dikkatlice tetkike getirilmeleri hususunda okuyucularını uyarılmaktadır. Öyle ki sağa sola sıçrayan gaitalar bu ufacık düşmanları her tarafa sirayet ettirebilirdi.¹⁰² Bakteriolog Rifat, test yapılması istenen gaitaların öncelikle sabunlu su sonra birkaç defa kaynamış su ile yıkanmış, baş aşağı çevrili, ıslaklığı giderilmiş ağzı sıkı ufak bir cam kavanozda yirmi dört saati geçmeden laboratuvarlara ulaştırılmasını önermektedir.¹⁰³

Koleranın yayılmasında rol oynayan hayvanlar da dönem basımına yansımıştır. Örneğin 1909’da Mecmua-i Fünun-ı Baytariye adlı dergide tifo ve koleranın balıklar aracılığıyla yayılabildikleri gündeme getirilmiştir.¹⁰⁴ İzak Benatar ise yer kurtlarının koleranın yayılmasındaki rolüne değinmiştir.¹⁰⁵ Besim Ömer ise böceklerin, sineklerin uzuvlarına bulaşan mikropların yemekler aracılığıyla insanlara ulaşabildiklerinin herkeşe anlatılmasını istemiştir.¹⁰⁶

Koleranın yayılma sürecindeki bu çeşitlilik doğal olarak temizlik meselesine de odaklanılmasına neden olmuştur. Kolera vakalarının genellikle temizlik kurallarına uyulmayan yerlerde arttığını anlatan Cemil Necip temizliğin gerekliliğine dikkat

100 Besim Ömer, *Nevsal-i Afiyet*, C. 4, Matbaa-i Ahmet İhsan, Dersaadet, 1322, s. 522.

101 Akil Muhtar, Besim Ömer, *Kolera...*, s.18.

102 Hekim, “Kolera Bize Neler İspat Etti? -I”, *Hekim*, 18, 15 Eylül 1326/28 Eylül 1910, s. 163.

103 Bakteriolog Rifat, “Kolera Hakkında Malumat”, *Hekim* 2/1, 1 Kanun-u Sani 1326/14 Ocak 1911, s. 217.

104 İmzasız, “Esmak ve Emraz-ı Mikrobiye”, *Mecmua-i Fünun-ı Baytariye*, 1/15, 1 Mayıs 1325/14 Mayıs 1909, s. 474-475.

105 *Gustov küçük bir havuzun kolera mikroplarıyla mülevves(karışık) olduğunu gördükten klorkilis ile suyu takim (sonuçsuz bırakmak) emiş mikroplar harap olduğu gibi su içindeki kurtlarda telef olmuş, suyun kenarına ve dibine serilmiş bir halde kalmıştır. Bu hal Gustavın nazar-ı dikkatini celb eder; bunlardan birkaçını alıp bir suda yıkadıktan sonra havanda ezmiş bir parça alıp gerek adı ve gerek kanlı jeloze zer etmiştir. Bir müddet sonra jelozen sathındaki kolonileri müâlaa emiş, kolera mikroplarının evsâf-ı şekliye ve hayâtîyesini tamamen görmüştür.* Bkz.: İzak Benatar, “Yer Kurtları Vasıtasıyla Koleranın İntişarı”, *Osmanlı Seririyat Mecmuası*, 24, Şubat 1327/Şubat 1912, s. 566.

106 Besim Ömer, *Nevsal...*, s. 519.

çekmektedir.¹⁰⁷ Hekim'e göre hastanın vücudundan çıkan suyla temasta bulunulmamalı, hastanın odası kireçli-ilaçlı sularla yıkanmalı, pislenmiş elbiseleri eğer vefat etmişse kaynar suda yıkanmadan kimseye verilmemeli hatta yakılmalı, ellere temas söz konusu ise eller derhal sıcak su ve sabunla temizlenmeliydi.¹⁰⁸ Doktor Kâmil'in konuya yaklaşımı ise şu şekildedir.: "*Hasta donuna veyâhût yatağına etmişse hasta bakıcısı kirlenmiş şeyleri hemen toplayıp ilaçlamalı veya yakmalı veyâhût kaynatmalıdır. Eğer hasta ölmüş veya kurtulmuşsa elbise, çamaşır, yatak takımı, mendil, peşkir (geniş havlu) gibi şeyleri kaynar suda temizlemeli ve daha iyisi pek değersiz olan şeyleri ateşte yakmaktır.*"¹⁰⁹ Giyilmiş iç çamaşırları, kullanılmış yataklar ve bez parçalarının ithali yasak olmakla beraber sandıkların derininde korunarak gelen bu tür yeni eşyaların gerekli kontroller ve temizlikler yapıldıktan sonra iç piyasaya sürülebilecekleri de aktarılmıştır. Yolcuların eşyaları ile trenler ve vapurlar tarafından gönderilen ev eşyaları da gerekli görülürse temizlenecekti.¹¹⁰ Ellerin kaynar su ile yıkanmasının mümkün olmadığını belirten Rıza Rasim ise yemeklerden önce sabunlanan ellerin limon tozundan yapılmış suyla durulanmasını önermiştir. Koleranın ekşi şeylerden hoşlanmadığı argümanından yola çıkan yazar, okuyucularına ekşi limonata ya da kızılıklık şurubu içebileceklerini de söylemektedir.¹¹¹ Temizlik tartışmasına İslami söylemler bağlamında yaklaşan Doktor Cemil Necip'e göre ise abdest almakla, namaz kılmanın getirdiği temizlik koleranın en büyük düşmanıdır.¹¹²

Mikrop teorisinin yaygınlaşmasıyla beraber özellikle tüccarları ve hacıları etkileyen karantinanın gerekliliği de eleştirilmeye başlanmıştır. İstanbul'un ticareti ile hacıların seyahatlerini allak bullak eden karantina uygulamalarını *Tearûf-i Müslimin* şu şekilde gündeme taşımıştır: "*Hiçbir devlet karantina filân hülyâsıyla memleketinin ticâretini sekte-dâr edemez. Zirâ bir tüccârın muâmelesi pek çok tüccâra tesir eder. Bizde ise ne memleketin menfâatini tasavvur ederler ve ne de mazeretini, karantina belasıyla on ve on beş bin hacı İstanbul'a hiç uğramadan geçmeye mecbûr oluyor. Halbuki beher hacı İstanbul'da beşer lira bıraksa, yetmiş beş bin lira bırakmış oluyor.*"¹¹³ Dergiye göre, lağımları kontrol altına alınmayan, sokakları pislikten geçilmeyen, suları kirli bir kentte karantina uygulamaları uygulamalarının başarılı olmasını beklemek olası değildir.¹¹⁴

107 Doktor Necip Cemil, "Kolera Hakkında", s. 418.

108 Hekim, "Kolera Bize Neler İsbat Etti? -II", s. 173.

109 Doktor Kâmil, *Kolerada Can...*, s. 25.

110 Akil Muhtar, Besim Ömer, *Kolera...*, s. 81.

111 Rıza Rasim, "Kolera Hakkında-II", s. 350.

112 Doktor Necip Cemil, "Kolera Hakkında", s. 420.

113 Ayn Elif, "Kolera Neden Tevâris Ediyor", *Tearûf-i Müslimin*, 1/23, 11 Teşrin-i Sani 1326/25 Kasım 1910, s. 365.

114 Ayn Elif, "Kolera Neden Tevâris Ediyor", s. 365.

Koleranın hacılar aracılığıyla Avrupa'ya ulaştığına inanan çevrelerin önyargıları da irdelenmiştir. İngiliz destekli “El-Ehram” gazetesine göre 92.000 Mısırlının ölmesine neden olan 1901 salgını, karantina bölgesinden hurma ile zezem suyu kaçıran bir hacı tarafından başlatılmıştı. Bu nedenle hacılara yönelik karantina kurallarının sıkılaştırılmasını isteyen gazeteye Sebilürreşad tepki göstermiştir. Sebilürreşad'a göre üç sene boyunca Anadolu, Suriye ve Irak topraklarını dolaşan salgın doğrudan Hicaz bölgesiyle alakalı değildi. Salgının Rusya kaynaklı olduğunu iddia eden dergi okuyucularına şu bilgileri vermiştir: “*Ne garîb düşünce! Acabâ Mısır 'da 1901 senesi felâketini hazırlayan kolera mikrobunun mutlakâ Hicaz hurmasında, Zemzem suyunda gelmiş olması neden malûm oluyor? Mısır 'a yalnız Hicaz 'dan avdet(dönüş) edenler mi geliyor? Mısır 'ın kapıları başkaları için, başka memleketlerden gelenler için kapalı mı?*”¹¹⁵

Din ile kolera hastalığı arasındaki ilişki sadece karantina düzleminde ele alınmamıştır. Ekonomik kayıplar nedeniyle doktorlara ve sağlık çalışanlarına yönelen bağnaz tavır da irdelenmiştir. Canla başla çalışan sağlık çalışanlarının bağnaz kişilerin saldırılarına uğramalarını eleştiren Rıza Rasim, sıklıkla ölüm tehlikesine maruz kalan, dinlenme zamanlarından taviz veren, sekiz misli parayla yapılacak işi yarım maaş fazlayla yapan sağlık çalışanlarının haklarının yenmemesini istemiştir.¹¹⁶ Bağnazlığın toplumsal etkilerini eleştiren isimlerden bir tanesi de Mehmet Akif'tir. Yazar, kendisine gönderilen mektuplardan birisinde koleraya karşı İstanbul'un dört tarafında dualar okutulmasının, hafızlar gezdirilmesinin önerildiğini ifade etmiştir. Koleraya çare olmayan bu uygulama ona göre sadece maneviyata seslenebilirdi. Yıldız Sarayı'nda Buhariler yüksek sesle tilavet ederken hastalıktan korunma tedbirlerinin en üst noktada uygulandığını aktaran Akif, dua kitaplarına değil bilimsel, akılcı, gerçekçi yöntemlere değinmiştir.¹¹⁷

Bazı çevrelerin mikropların varlığını kabul etmemeleri üzerinde de durulmuştur. Mikroskopların mikropların varlığını kanıtladığını hatırlatan M. Safvet, demagojiden uzak durulmasını önerirken bu canlılara inanılmamasının hastalıklara zemin hazırladığını, onlarla mücadeleyi engellediğini savunmuştur. Hz. Muhammed'den örnekler veren yazar İslam ile bilimin ahengini hadislerden aldığı örneklerle anlattıktan sonra bunların

115 H.S., “Karantina Yalnızca Hacılara mı?”, *Sebilürreşad*, 1/273, 21 Teşrinisani 1329/4 Aralık 1913, s. 200.

116 Doktor Rıza Rasim, “Kolera Hakkında-I”, *Hekim*, 17, 1 Eylül 1327/14 Eylül 1911, s. 342-344.

117 Akif'in konu hakkındaki şu görüşleri dikkat çekicidir: *Herkesçe malûm olan bu hakâyıkı tekrardan maksadımız okumakla, üflemele hastalık müdâvâtına (hastayı tedavi etme) kalkışmak zannedildiği gibi dindârane bir usûl olmadığını, bizim dinimize aslâ böyle bir şey sığmayacağını söylemektir. Kurân-ı Kerim hastalara, ölümlere okumak için nazil olmamıştır. Kurân'daki şifâ, cehelenin anladığı gibi değildir! Fıkra meşhûrdur ya. Arabinin biri uyuza tutulmuş develeri için Hazret-i Ali'den duâ istemiş müşârün-ileyh de uyuza karşı en mesûr duâların katran kadar müessir olamayacağını söylemiştir. Bkz. Mehmet Akif, “Hasbihal: Koleraya Dair”, *Sırat-ı Müstakim*, 115, 4 Teşrinisani 1326/17 Kasım 1910, s. 178-179.*

varlığını kanıtlayacak aletlerin Müslümanlar tarafından yapılamamış olmasının nedenlerini sorgulamıştır.¹¹⁸

Bilinç aktarımının mikrop teorisi düzleminde tartışılan bu seyri, annelerin kilit rolünü de belirginleştirmiştir. Annenin hastalıkların yayılmasında ve sonlandırılmasındaki önemine dikkat çeken Necmeddin Sadak, mikroplardan korunma yöntemlerinin en başta annelere öğretilmesini istemiştir. Çocuk kolerasının¹¹⁹ yeterince önemsenmemesini eleştiren Necmeddin Sadak, kolera üzerinden nüfus tartışmasına da odaklanmıştır. Adalar gibi küçük bir mahiyette bile pek çok çocuğun bu hastalığa yakalandığını belirten yazar, çocukların yaşatılmadığı bir dünyada kadınlara çocuk doğurun denmesinin yanlışlığını şu çarpıcı tespit ile sorgulamıştır: “*O halde nüfusumuzu çoğaltmak çareleri içinde tevlidâtı (doğurmak) çoğaltmayı ne gözle tavsiye edebiliriz. Her sene doğan çocuklardan belki yüzde 89’nu kaybederken kadınlarımıza “Daha fazla doğurunuz” demode “Mahrûmiyetlerinizi, ıstırâplarınızı, acılarınızı beyhûde yere kat kat arttırınız” demekle müsâvidir(eşittir).*”¹²⁰ Anadolu’nun hastalıklar karşısındaki çaresizliği Sırat-ı Müstakim’e de yansımıştır. Anadolu çocuklarının savaşlar nedeniyle bin bir çeşit sınırdan tüketilmesini eleştiren dergi, hastalıkları da unutmamıştır. Koleranın Anadolu’yu yordüğünü savunan dergi, vatanın savunulabilmesi için dört bir tarafa gençlerin gönderilmesine hak vermekle beraber hastalıklar karşısındaki çaresizliği eleştirmektedir.¹²¹

Doktor Eyüp’e göre halka, hastalığı gizli tutmamanın, hastalık karşısında hemen ilgili makamlarla iletişime geçmenin önemi de öğretilmeliydi.

“Herkesin efrâd-ı ailesi meyânında(arasında) zuhûr edecek şüpheli bir hastalığı derhâl dâire ve etbâ-i belediyeye mâlûmât vermeye kanunen mecbûr tutulmalıdır. Böyle bir maraz-ı müntinin(kokuşmuş) vukû halinde yapılacak en birinci tedbîr hastayı ve hasta ile münâsebette bulunan saîr efrâd-ı aileyi kâmilten(tamamen) ayrı ayrı mahallere tecrîd(ayırma) yani mevzî bir karantina tatbîk etmektir.”¹²²

118 M. Safvet, “Din-i Mubin İslam ve Kolera”, *Beyanülhak*, 85, 12 Zilkade 1328/15 Kasım 1910, s. 1613, 1617.

119 Aslında çocuk kolerası olarak bahsedilen çocuk ishalidir. Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti’nin 1938’de yayımlanan “Çocuk İshali” adlı eserinde bu durum şu şekilde ifade edilmiştir: “Çocuk ishali vaktinde baktırılmayıp, tedbir alınmaz ve tedavi edilmezse pek çok çocukların ölümüne sebebiyet vereceği için buna (Çocuk kolerası) adı da verilmiştir. Kolera kadar öldürücü ve tehlikeli bir ishal olduğundan dolayı bu ad takılmıştır.” Bkz.: *Çocuk İshali*, Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti, Ankara, 1938, s. 2.

120 Bütün bunlarla beraber yazar, Anadolu’daki kayıpların boyutlarını da gündeme taşımakta. “Pâyitahta bu kadar tahribât olursa acaba bakımsız Anadolu’da neler oluyor? Köylerde günde kaç çocuk ölüyor. Türü türü musibetlerle(felaketler) her gün biraz daha fazla boşalan bu zavallı memleketi bu gidişle kime bırakacağız. Bilmem her halde âtiyi (gelecek) nüfus itibâriyle düşünmek insanın tüylerini ürpertiyor.” Bkz.: Necmeddin Sadık, “Hafta Musahabesi: Çocuk Kolerası”, *Yeni Mecmua*, 60, 5 Eylül 1918, s. 141.

121 Matbuat, “Anadolu’da Salgın Hastalıklar”, s. 317.

122 Doktor H. Eyüp, “Kolera”, s. 124.

Koleralı hastaları tespit eden doktorların yerel hükümet ve karantina doktorlarıyla iletişim halinde olmaları da beklenmiştir.¹²³ Dahiliye Nezareti Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi ise hastalıkların takibinde polise, askerlere ve sağlık müdürlerine düşen görevleri hatırlatmıştır. Buna göre polisler her koşulda sağlık memurlarına yardım etmeli, sağlık memurları her olayı ilgili güvenlik güçlerine bildirmeli, askeri kumandanlar ise her vakadan sağlık çalışanlarını bilgilendirmeliydi. Bu arada halkın vakaları haber vermekten korkmaması için güvenlik güçleriyle sağlık çalışanlarının uyumlu olmaları, nazik hareket etmeleri mecburiydi.¹²⁴ Konu ile ilgili şu cezaî ekte yapılmıştır: “*Eğer haber vermez ve hastanızı saklarsanız evvelâ emrâz-ı sarîye nizâm-nâmesinin birinci, ikinci, üçüncü ve dördüncü bendine karşı geleceğinizden ağır cezâ görürsünüz. Sanîyen(ikinci olarak) hastanıza hekim vaktiyle yetişemeyeceğinden hastanızı tedbirsizlikle öldürmüş olursunuz.*”¹²⁵ Salgınlar sırasında tatil edilen okulların süratle açılması için gerekli önlemlerin alındığı da görülmekte. Buna göre bir yerde son kolera vakasından on gün sonra bir vaka görülmezse fenni temizlik yapıldıktan sonra okullar açılabilirdi.¹²⁶ Belgelere kolera halka bulaşmaması için hasta askerlerin ilgili makamlara bildirilmeleri de yansımıştır.¹²⁷ Ayrıca terhis edilen askerler aracılığıyla kolera yayılma ihtimaline karşı gerekli önlemlerin alınması da istenmiştir. Koleraya karşı gerçekleştirilen bu mücadelede gerekli ilaçlar, araçlar önceden sağlanmalı, temizliğe itina gösterilmeli ve sağlık çalışanlarına yönelik projeler hazırlanmalıydı.¹²⁸

Dönem yayınlarında hastalığa ilişkin bireysel mücadeleyi belirginleştiren öneri ve önlemler de yansımıştır. Kolera mikrobusunun 58-60 derecede yok olduğunu hatırlatan Rıza Rasim suların kaynatılmasını, yiyeceklerin çok iyi pişirilmesini, hatta ekmeğin kabuklarının ateşe tutulduktan sonra tüketilmesini önermiştir.¹²⁹ Ebulmuhsin Kemal ise meyvelerin komposto halinde tüketilmesini, sütlerin kaynatılmadan içilmemesini hatırlatmıştır.¹³⁰ Ragıp Ata

123 İskenderun’da gerekli bilgilendirmeler yapılmadığından 12 yaşındaki bir çocuğun kolera ölmesi üzerine salgın hastalıklara bağlamında şu hatırlatma yapılmıştır: “*İşbû tabîbin ancak on beş gün sonra ve vukûat-ı saîre vebaya zuhûr etmesi üzerine itâsı malûmât eylemesi mucib-i mesûliyet-i ahvâlden görülmekle bâdemâ(bundan sonra) vilâyette askerî ve mülkî bilcümle etibbânın (doktorlar) tedâvi ettikleri hastalar üzerlerinde kolera ve vebadan şüpheye dâir araz(belirtîler) gördükleri surette hastalığın nev-i mâhiyeti (türünün niteliği) anlaşılaraq ona göre tedâbir-i seri ittihâz(kabul etme) ve icrâ olunmak üzere hükümet-i mahalliye ve civar karantina etibbâsına derhâl malûmât verilmesi.*” Bkz.: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye Nezareti (DH. MUI), 41/35, 25 Zilkade 1327/8 Aralık 1909.

124 Koleraya Karşı İttihaz..., s. 65.

125 Koleraya Karşı İttihaz..., s. 78.

126 BOA, Dahiliye Mektubi Kalemî (MF.MKT), 1163/55, 29 Şevval 1328/3 Kasım 1910.

127 BOA, İdari Kısım (DH.İD), 166/5, 07 Şevval 1331/9 Eylül 1913.

128 BOA, Hukuk Müşavirliği Kalemî (DH.HMŞ), 22/67, 23 Safer 1332/21 Ocak 1914.

129 Doktor Rıza Rasim, “Kolera Hakkında-I”, s. 344.

130 Ebulmuhsin Kemal, “Konferans: Kolera Hakkında” s. 128.

ise salatadan mahrum kalmak istemeyenlerin %3 oran tartarik asit¹³¹ karışımına sahip sular-
dan yararlanabileceklerini belirtmiştir.¹³² Beyanülhak da salgının artan yoğunluğuna paralel
nelerin önemsenmesi gerektiğini anlatmakta. Taharet için bile kaynamış suların kullanılma-
sı, bulaşıkların kaynamış sularla yıkanması, sineklerin içecekler ve yemeklerin üzerine kon-
masının engellenmesi, ham ve çürük meyvelerin yenmemesi, ishal yapma ihtimali nedeniyle
çok fazla kavun-karpuz tüketilmemesi, mideyi bozan hamur işleri ile meşrubatlardan uzak
durulması, evlerin temizlenmesi, ayakkabılarla evin içine girilmemesi, soğuk ve rutubetten
uzak durulması önlemlerin bir kısmıdır.¹³³ Yukarıdaki önlemlere ek olarak Doktor Kâmil ise
kaynamamış suyla ağızın çalkalanmamasını, tuvaletlerin katran, kireç ve göz taşından oluşan
temizleyicilerle yıkanmasını, çamaşırların mutlaka ütülenmesini önermiştir.¹³⁴ Süleyman ise
kolera dezenfeksiyonunun nasıl yapılacağını tarif etmiştir:

“Tavsiye edilen dezenfeksiyon maddeleri 1 kireç sütunu. Bunu hazırlamak için 1 litre parça-
lanmış saf sönmüş kireç, 4 litre su. Sudan 4/3 litre yapılacak kaba konulur. Bunun üzerine kireç
ilâve edilir. Kireç suyu emerek tuz haline girince bunun üzerine dört litreden kalan su ilave
edilir ve lebûn (süt kıvamı) haline almak üzere karıştırılır. Bu suretle istihzâr (hazırlama) edi-
len kireç sütü hemen kullanılmayacaksa kapalı bir kab derinine konulur. Muhâfaza edilir ve
istimâl (kullanma) olunacağı zaman iyice karıştırılarak kullanılır.”¹³⁵

Ebulmühsin ise okuyucularından kolerayı yerlerden gelenleri evlerine kabul etmeye-
rek bu evlerden gelen yemekleri yememeleri noktasında uyarmıştır.¹³⁶ Bakkal, aşçı, ma-
nav, kasap gibi meslek sahiplerinin bulunduğu dükkanların belediyelerce düzenli kont-
rol edilmeleri, vakti geçmiş sebze, meyve ve etler ile ilgili kayıtların tutulması, kurallara
uymayanlara cezaların yazılması, camiler yakınında bulunan genel tuvaletler, oteller ve
hanların sürekli kontrol edilmeleri, midye ve istiridye gibi deniz ürünlerinin risk duru-
munda hemen toplatılması gibi önlemler de belgelere yansımıştır.¹³⁷ Bu arada iyileşme
sürecini hızlandırmaya yönelik tedavi önerileri de okuyuculara ulaşmıştır.¹³⁸

131 Tartarik asit çeşitli bitkiler, şaraplar ve meyvelerde bulunan organik bir kimyasal maddedir. Tartarik asit gıdalara
ekşimsi bir tat vermekte, metallerin parlatılmasında, yünlerin boyanmasında, şarapların mayalanmasında ve gazoz
yapımında kullanılır.

132 Doktor Galip Ata “Sihhate İtina: Koleraya Karşı”, s. 67.

133 “Kolera Hakkında Tedabir”, *Beyanülhak*, 79, 13 Eylül 1326/26 Eylül 1910, s. 1527-1528.

134 Doktor Kâmil, *Kolera Can...*, s. 27.

135 Süleyman Numan, *Tıp Fakültesi...*, s. 196

136 Ebulmuhsin Kemal, “Konferans: Kolera Hakkında” s. 128.

137 *BOA, Yıldız Perakende Evrakı Şehremaneti Maruzatı (Y.PRK.SH.)*, 7/48, 29 Zilhicce 1325/2 Şubat 1908.

138 Örneğin Doktor Eyüp kusmaya karşı şu tarifi vermiştir: “İstifragâ karşı. Nane 20 damla, kloroform 40 damla, sıbğ-ı
afyon 25 damla, ispiroto 8 dirhem karıştırılıp günde birkaç defâ onar damla yarım fincan buzlu suya damlatılıp içirilir.
Eğer istifragâ ilaçla kesilmez ve mide pek ziyâde ise yüzde iki hamız(ekşimttrak) lebûn mahlûlü(çözölmüş) ile mideyi
yıkamalıdır. İkinci devrede hastaya günde üç defa sıcak çay içerisine üç dört dirhem rom karıştırılıp verilmelidir.”
Bkz.: Doktor H. Eyüp, “Kolera”, s. 126.

Kasabalar ve köylerde yaşayanlara özgü önlemler de yer yer gündeme gelmiştir. Meclis-i Tıbbiye tarafından vilayetlere gönderilen yazıda kasabalara, köylere yerleşen koleranın çocuk çocuk demeden herkesi etkileyerek ağır hasarlar verdiği anlatıldıktan sonra kasaba ve köy halklarının kolera bitene kadar havası temiz, güneşli, ağaçlı mahallerde, bağlarda, bahçelerde dağınık şekilde yaşamalarının daha uygun olacağı aktarılmıştır.¹³⁹

Sonuç

Jeopolitik ve jeostratejik konumu nedeniyle Osmanlı Devleti salgın hastalıklarla sık sık mücadele etmiştir. 1831, 1846, 1849, 1854, 1865, 1871, 1893, 1902 tarihlerinde başta İstanbul olmak üzere Osmanlı Devleti'nin genelinde küresel salgınlara paralel kolera salgınları yaşanmıştır. Bu salgınlara karşı önlemler alınmaya çalışılmışsa da teknik aksaklıklar, mali sıkıntılar, bağnaz fikirler ve plansız politikalar hastalığın şiddetini beslemiştir. Yine de devlet, hukuki mevzuatları, hekimlerin koşullarını ve sağlık kurumlarının niteliğini güçlendirerek salgınlara mücadele etmekten vazgeçmemiştir. Özellikle XIX. yüzyılın sonlarında gelen Avrupalı uzmanların tespitleri hastalığa karşı başarılar elde edebilmenin yöntemlerini bürokratik zihniyetin sınırlarına yerleştirmiştir. Ancak politik istikrarsızlıklar, mali sorunlar ve gündelik yaşamın rasyonel bilgileriyle iç içe geçememiş geniş kitleler koleranın sürekliliğini XX. yüzyıla taşımıştır. II. Meşrutiyet yıllarında ise koleraya karşı gerçekleştirilen mücadele kritik süreçlerle iç içedir. Aslında II. Abdülhamit yıllarının sonlarından itibaren izlenen politikalar önceki yıllardaki tecrübelerle bütünleşip kolera salgınlarını engelleyebilecek ya da hafifletebilecek ortamı yaratmıştır. Ancak iç ve dış politik koşullar, 1908-1914 yılları arasında kaotik ortamının salgın hastalıklarla desteklenmesine yol açmıştır. Bu yıllar arasında başta İstanbul olmak üzere ülke genelinde etkili olan kolera salgınları, meşrutiyetin yeniden ilanından Balkan Savaşları'na uzanan olaylar silsilesine eklenmiştir. Özellikle 1910 ve 1911 yıllarında gücünü arttıran hastalığın Balkan Savaşları'ndan kaynaklanan muhacir akınlarıyla sürekliliğe kavuşması bürokratları, hekimleri ve basın-yayın organlarını harekete geçirmiştir. Dönemin sonlarında yaşanan meclis içi tartışmalarda da izlenebildiği üzere sivil-askeri bürokratlar ile doktorların çabaları, alınan önlemler ve aşılama süreciyle bütünleşerek koleranın gücünü kırmıştır. Açıkçası Birinci Dünya Savaşı süresince koleranın etkilerinin diğer salgın hastalıklara göre gerilemesi önceki dönemde izlenen politikaların belirgin başarılarından birisiydi.

139 BOA, DH.İD., 50/10, 25 Recep 1329/22 Temmuz 1911.

Kolera karşısında kazanılan bu başarı elbette ki sadece bürokratik ve sıhhi önlemlerden kaynaklanmamıştır. 1909-1911 yılları arasında hastalığın İstanbul'da yarattığı karmaşa toplumsal bilinçlenmenin önemini de somutlaştırmıştır. Dönemin ilk yıllarında basın ve yayın hayatında yaşanan patlama, matbuat kapitalizmi ve lojistik modernleşmeyle kaynaşarak iletişim kanal ve yöntemlerini önceki yıllara göre genişletmiştir. Açıkçası gündelik bilginin bireysel ve kolektif çevrelere yeterince ulaştırılamaması devletin salgınlarla mücadelesini sürekli sekteye uğratmıştır. II. Meşrutiyet yıllarında bu tür kanalların daha sağlıklı kullanılabilirdiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Dönemin süreli yayınlarında, meclis tartışmalarında, kitaplarında kolera belirgin gündem maddelerinden birisidir. Bireysel bilgilenmeyi yaygınlaştırarak kolektif hareket noktalarını güçlendirmeyi amaçlayan bu bilinç aktarımlarının hastalıkla mücadelede belirleyici oldukları aşikârdır. Aslında kolera'yı ve özelliklerini tanımlayan, kolera karşısındaki cehaleti kırmaya çalışan, beslenme-kolera ilişkisine odaklanan, sindirim sistemi ile kolera arasındaki ince çizgiye dikkat çeken, doğru temizlik yöntemlerine işaret eden, hastalığa yakalanılmaması için ne tür uygulamaların gerçekleştirilmesi gerektiğini anlatan fikirler bütünü hastalığın gelişimi ve yayılımı hususlarında kişileri ve kurumları uyanık tutmuştur. Gerekli planlamaların önceden yapılmaması, bütçeden salgın başladıktan sonra paylar ayrılması, karantina yöntemlerinde ısrar edilmesi, bazı çevrelerin mikrop teorisi gibi bilimsel kaideleri, nesnel gerçeklikleri kabul etmemeleri, Anadolu'nun hastalıklardan kırılmaması için yeterli önlemlerin alınmaması gibi noktalar ise eleştirilmiştir. Açıkçası 1909-1913 yılları arasında iç ve dış politikalara eklemlenen kolera kaynaklı sıkıntılar fikri kanalların artan akışkanlıkları düzleminde çözüm odaklı kolektif ve bireysel çabaları yoğunlaştırmıştır. Dönemin fikri atmosferi incelendiğinde rahatlıkla görülebileceği üzere kolera gibi salgın hastalıklar karşısında gösterilen reaksiyon, bireyin ve toplumun gündelik, nesnel bilgiyle tanışma süreçlerini hızlandırmıştır.

Sanayileşen dünyanın dinamiklerinin dönüşümünde belirleyici roller oynayan kolera salgınları karşısında elde edilen deneyimler Cumhuriyet'e belirgin bir birikim sağlamıştır. İnsanların, kentlerin ve devletlerin psikolojilerini allak bullak eden salgınlar sırasında yaşanan kolektif bilinçlenme, planlama ve kurumsallaşma Cumhuriyet'e miras kalan sağlık ve belediye politikalarını yönlendirmiştir. Kuşkusuz ki salgın hastalıkların geçmişteki sosyolojik, psikolojik, ekonomik, kültürel ve siyasi etkilerini somutlaştıracak disiplinler arası pek çok çalışmaya hâlâ gereksinim vardır. Özellikle merkez-çevre tartışmalarından hareketle doğa ve çevre kaynaklı faktörlerin kolektif alışkanlıklar ile güç ilişkilerinin dönüşümünde yarattığı kırılmaları değerlendirmek Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet'e uzanan tarihi dönüşümün dönemsel, tematik analizlerini zenginleştirecektir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Kaynakları¹⁴⁰

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

2. Resmi Yayınlar¹⁴¹

Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi (MMZC)

3. Araştırma Eserler

Akil Muhtar, Besim Ömer: *Kolera Hastalığında İttihazı Lazım Gelen Tedabir ve Ettibaya Rehber*, Arşak Garveyan Matbaası, İstanbul, 1911-1912.

Alabaş, Ramazan, Yınılmez Akagündüz, Seval: “The Ethical Value of Human and Environmental Relations: The Place of Environmental Ethics in Geography Curriculum and Textbooks in Turkey” *International Journal of Education and Scientific Researches*, 5(16), 2021, s. 1851-1906.

Arıkan, Rauf: *Araştırma Yöntem ve Teknikleri*, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 2013.

Ayar, Mesut: “Osmanlı'nın Rumeli Topraklarında 1892-1895 Kolera Salgını”, *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 17, 2010, s. 19-28.

Ayar, Mesut: *Osmanlı Devleti'nde Kolera Salgını: İstanbul Örneği (1892-1895)*, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2005.

Aydın, Erdem: “19. Yüzyılda Osmanlı Sağlık Teşkilatlanması”, *OTAM*, 15, 2004, s. 187-207.

Bahrani-Mougeot, Farah: “Enteropathogenic Bacteria”, *The Desk Encyclopedia of Microbiology*, Elsevier, London, 2004, s. 403-413.

¹⁴⁰ Kullanılan belgelerin künnyeleri dipnotlarda gösterilmiştir.

¹⁴¹ Resmî yayınların ayrıntılı künnyeleri dipnotlarda verilmiştir.

- Barua, Dhiman: “History of Cholera”, *Cholera*, der.: William B. Greenough, Springer, New York, 1992, s. 1-35.
- Besim Ömer: *Nevsal-i Afiyet*, C. 4, Matbaa-i Ahmet İhsan, Dersaadet, 1906-1907.
- Bingül, Şeyhmus: “II. Abdülhamid Döneminde İstanbul’da Bulaşıcı ve Salgın Hastalıklara Karşı Alınan Tedbirler: Mektep Tatilleri”, *Y.Y.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Salgın Hastalıklar Özel Sayısı, 2020, s. 77-104.
- Bruce L. Berge, Howard Lune: *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Eğitim Yayınları, Konya, 2015.
- Cengiz, Şükran vd.: “Balkan Savaşlarında Kolera Mücadelesi”, *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi*, 21, 2013, s. 103-119.
- Crawford, Dorothy. H.: *Deadly Companions: How Microbes Shaped Our History*, Oxford University Press, New York, s. 2007.
- Çocuk İshali, Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti, Ankara, 1938.
- Çolak, Kâmil: “Tuna Gazetesi Perspektifinden Tuna Vilayetindeki 1873 Tarihli Kolera Salgını”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25, 2011, s. 71-88.
- Dağ, Muhammed, Köse, Şükran, Çakmak Fevzi, “Osmanlı Döneminden Günümüze Türkiye’de Deprem ile Bulaşıcı ve Salgın Hastalıklar Arasındaki İlişki”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXXVIII/2, 2023, s. 459-495.
- Davidson, Tish: “Cholera”, *Gale Encyclopedia of Medicine*, Gale Group, Farmington Hills, 2002, s. 781-782.
- Doktor Galib Ata: “Sıhate İtina: Koleraya Karşı”, *Şehbal*, 28, 14 Ekim 1910, s. 66-67.
- Doktor Kâmil: *Kolerada Can Kurtaran*, Necm-i İstikbal Matbaası, İstanbul, 1912-1913.
- Ebulmuhsin Kemal: “Konferans: Kolera Hakkında”, *Tedrisat Mecmuası*, 22, 22 Ocak 1914, s. 121-128.
- Gallagher, Nancy: “Diseases”, *Encyclopedia of the Modern Middle East and North Africa*, C. 2, Thomson Gale, Farmington Hills, 2004, s. 709-714.
- Gültekin, Elif: “Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgelerine Göre 19. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nin Kolera Tedavilerine Getirdiği Kurallar”, *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları*, 22, 2016, s. 85-92.
- Gürses Söğüt, Sibel, “Yeni Belgelerle 1865 Hocapaşa Yangınının Sınırları”, *Toplumsal Tarih*, 263, 2015, s. 74-78.
- Hause Steven, Maltby, William: *Western Civilization: A History of European Society*, Wadsworth Publishing, Belmont, 2004.
- Hughes, J. Donald: *An Environmental History of the World: Humankind’s Changing role in the Community of Life*, Routledge, New York, 2001.

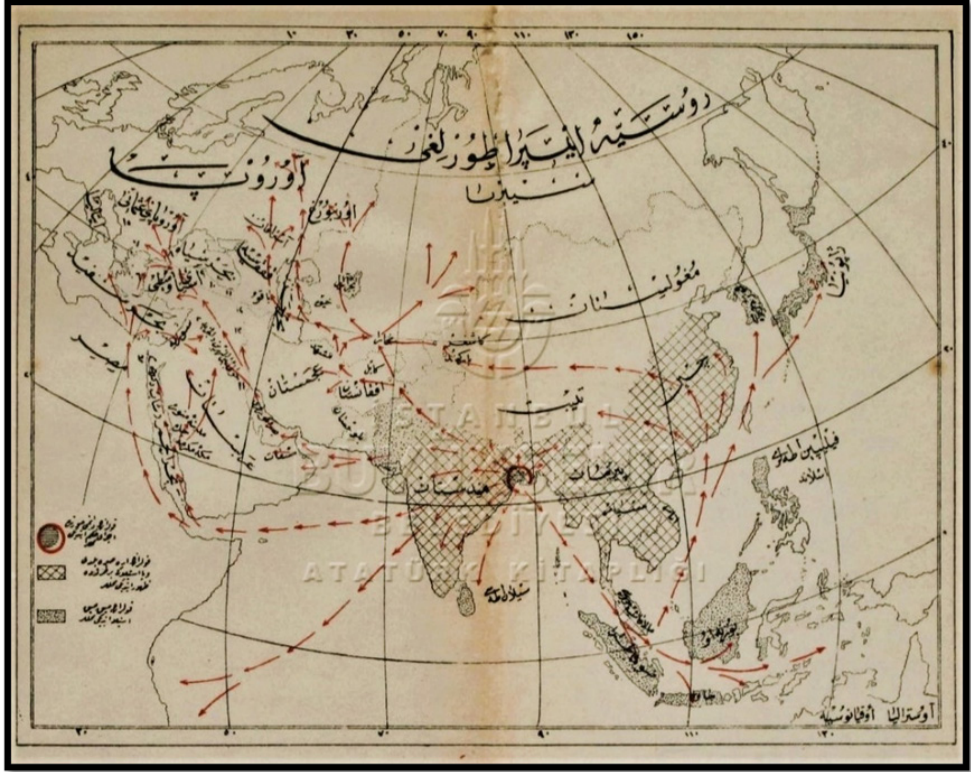
- İzak Benatar: “Yer Kurtları Vasıtasıyla Koleranın İntişarı”, *Osmanlı Seririyat Mecmuası*, 24, Şubat 1912, s. 566
- Karcı, Erol: “Kolera ile Mücadelede Örnek Bir Sağlık Müessesesi: Sinop Tahaffuzhanesi ve Faaliyetleri (1892-1908)”, *XVII. Türk Tarih Kongresi*, C. 4, K. 5, Ankara, 2018, s. 1872-1893.
- Karcı, Erol: “Osmanlı Devleti’nde Bakteriyoloji Öğretiminin Öncüsü Doktor Hamdi Aziz Paşa ve 1902-1904 Irak Kolasına Dair Tespitleri”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 49, 2020, s. 399-417.
- Kiple, Kenneth. F: “Health and Disease”, *Encyclopedia of European Social History from 1350 to 2000*, C.1, Charles Scribner’s Sons, New York, 2001, s. 205-217.
- Koleraya Karşı İttihaz Olunacak Tedabir-i Tahaffuziye ve Mania-i İstilaiye Hakkında Talimatname*, Dahiliye Nezareti Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi Neşriyatı, Matbaa-i Osmaniye, Dersaadet, 1330/1914-1915.
- Koloğlu, Orhan: “Osmanlı Basımında 1865 Kolera Salgını, İstanbul Sağlık Konferansı ve Mirza Malkom Han”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 6/2, 2005, s. 139-150.
- Kumaş, Nursal: “Bursa’da Kolera Salgını ve Alınan Karantina Önlemleri (1890-1895)”, *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12/21, 2011, s. 207-236.
- Küçükceran, Zeynep: “Seller, Bataklıklar ve Dönüşen Tarım Bilgisi: Bursa ve Mihaliç”, *Kebikeç*, 45, 2018, s. 239-261.
- Lipp, Donatella ve Gotuzzo, Eduardo: “The Greatest Steps towards the Discovery of *Vibrio Cholerae*”, *Clinical Microbiology and Infection*, 20, 2013, s. 191-195.
- M. Safvet: “Din-i Mubin İslam ve Kolera”, *Beyanülhak*, 85, 15 Kasım 1910: s. 1610-1617.
- Magner, Lois. N: *History of Medicine*, Taylor & Francis Group, Florida, 2005.
- Matbuat: “Anadolu’da Salgın Hastalıklar”, *Sırat-ı Müstakim*, 150, 20 Temmuz 1911, s. 317.
- Mehmet Akif: “Hasbihal: Koleraya Dair”, *Sırat-ı Müstakim*, 115, 17 Kasım 1910, s. 178-179.
- Morris, J. Glenn: “Cholera and Other Vibrioses”, *The International Encyclopedia of Public Health*, Elsevier, New York, 2008, s. 683-693.
- Necmeddin Sadık: “Hafta Musahabesi: Çocuk Kolerası”, *Yeni Mecmua*, 60, 5 Eylül 1918, s. 141.
- Özgür, Hüseyin: “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Temizlik ve Halk Sağlığı Hizmetleri”, *Osmanlılar*, C. 5, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 116-128.
- Pointing, Clive: *Yeni Bir Bakış Açısıyla Dünya Tarihi*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2011, s. 746.

- Porter, Dorothy: “Public Health”, *Encyclopedia of European Social History From 1350 to 2000*, C.1, Charles Scribner’s Sons, New York, 2001, s. 517-526.
- Sarıyıldız, Gülden: “XIX Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda Kolera Salgını”, *Tarih Boyunca Anadolu’da Doğal Afetler ve Deprem Semineri*, İstanbul, 2002, s. 314-315.
- Stearns, Peter. N.: *Globalization in World History*, Routledge, New York, 2010.
- Süleyman Numan: *Tıp Fakültesi Seririyat-ı Tıbbiye Derslerinden: Kolera*, Matbaa-i Ebuzziya Kostantiniye, 1910-1911.
- Şehremaneti Sıhhiye Müdüriyeti: *Dersaadet 1329 Senesine Mahsus Sıhhi İstatistikdir*, Matbaa-i Arsak Gorayan, Dersaadet, 1914-1915.
- Şehremaneti Sıhhiye Müdüriyeti: *Dersaadet’in 1330 Senesine Mahsus Sıhhi İstatistikdir*, Matbaa-i Arsak Gorayan Dersaadet, 1915-1916.
- Şerafettin Mağmumi: “Terakkiyat-ı Fenniyyeden: Kolera Aşısı”, *İstişare*, 5, 17 Ekim 1908, s. 225-227.
- Thompson, Edward Palmer: “Mayhew and the Morning Chronicle”, *The Unknown Mayhew*, Schocken Books, New York, 1972, s. 11-51.
- Turkington, Carol ve Ashby, Bonnie: *Encyclopedia of Infectious Diseases*, Facts on File, New York, 1998.
- Unat, Ekrem Kadri: “Osmanlı İmparatorluğu’nda 1910-1913 Yıllarındaki Kolera Salgınları ve Bunlarla İlgili Olaylar”, *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları*, İstanbul, 1995, s. 55-65.
- Yaşayanlar, İsmail: “Bir Hastalık Olarak Kolera ve Tarihteki Kolera Pandemileri”, *Toplumsal Tarih*, 296, Ağustos 2018, s. 49-55.
- Yaşayanlar, İsmail: “Hicaz Yolunda Kolera: Rusya Müslümanlarının Kullandığı Karadeniz Hac Yolu ve Koleranın Yayılımına Etkisi”, *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, 4/2, 2015, s. 178-203.
- Yıldırım, Ali, Şimşek, Hasan: *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Seçkin Yayınları, Ankara, 2006.
- Yıldırım, Nuran, Ertin, Hakan: “1893-1895 İstanbul Kolera Salgınında Avrupalı Uzmanlar ve Osmanlı Devleti’nde Sağlık Modernizasyonuna Katkıları”, *Anadolu Kliniği Tıp Bilimleri Dergisi*, 25/1, Ocak 2020, s. 85-101.
- Yıldırım, Nuran: “İstanbul’un Kolera ile Tanışması: 1831 Salgını”, *Toplumsal Tarih*, 336, Nisan 2020, s. 62-66.
- Yıldırım, Nuran: “Kolera Salgınlarında Alınan Karantina Önlemleri ve Osmanlı Toplumsal Yaşamındaki Yansımaları (1831-1918)”, *IX. Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildirileri*, Nobel Yayınevi Ankara, 2006, s. 328-341.

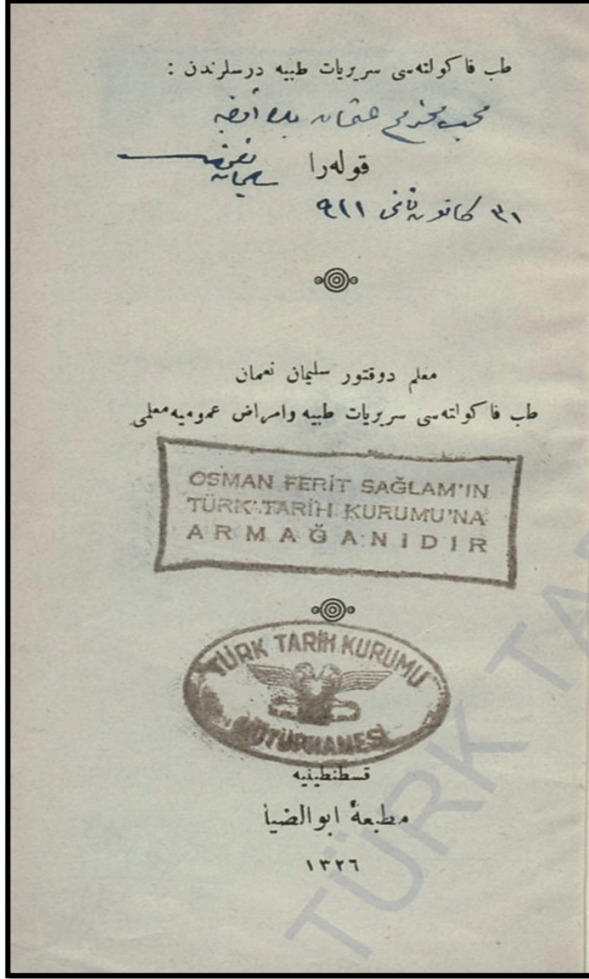
- Yıldırım, Nuran: “Su ile Gelen Ölüm: Kolera ve İstanbul Suları”, *Toplumsal Tarih*, 145, 2006, s. 2-11.
- H.S.: “Karantina Yalnızca Hacılara mı?”, *Sebilürreşad*, 1/273, 4 Aralık 1913, s. 199-200.
- Doktor H. Eyüp: “Kolera”, *Hekim*, 14, 28 Temmuz 1910, s. 121-127.
- “Kolera Hakkında Tedabir”, *Beyanülhak*, 79, 26 Eylül 1910, s. 1527-1528.
- “Kolera Bize Neler İspat Etti? -I”, *Hekim*, 18, 28 Eylül 1910, s. 162-163.
- “Kolera Bize Neler İspat Etti? -II”, *Hekim*, 19, 14 Ekim 1910, s. 172-173.
- “Mahkeme-i Enam”, *İçtihat*, 29, 28 Ağustos 1911, s. 822.
- Doktor Rıza Rasim: “Kolera Hakkında-I”, *Hekim*, 17, 14 Eylül 1911, s. 342-344.
- Rıza Rasim: “Kolera Hakkında-II”, *Hekim*, 18, 28 Eylül 1911, s. 350-351.
- Fehmi: “Kolera”, *Risale-i Mevkute-i Bahriye*, 3/6, 31 Mart 1917, s. 280-284.
- Şükrü Kâmil: “Kolera İstihzası”, *Tababet-i Hazıra*, 18, 29 Kasım 1910, s. 284-286.
- Bakteriyolog Rıfat: “Kolera Hakkında Malumat”, *Hekim*, 2/1, 14 Ocak 1911, s.217-221.
- Ayn Elif: “Kolera Neden Tevarüs Ediyor”, *Tearüf-i Müslimin*, 1/23, 25 Kasım 1910, s. 364-365.
- Esmak ve Emraz-ı Mikrobiye, *Mecmua-i Fünûn-i Baytariye* 1/15, 14 Mayıs 1909, s. 474-475.
- Doktor Cemil Necib: “Kolera Hakkında”, *Mektepli*, 23-24, 18 Aralık 1913, s. 418-420.

EKLER

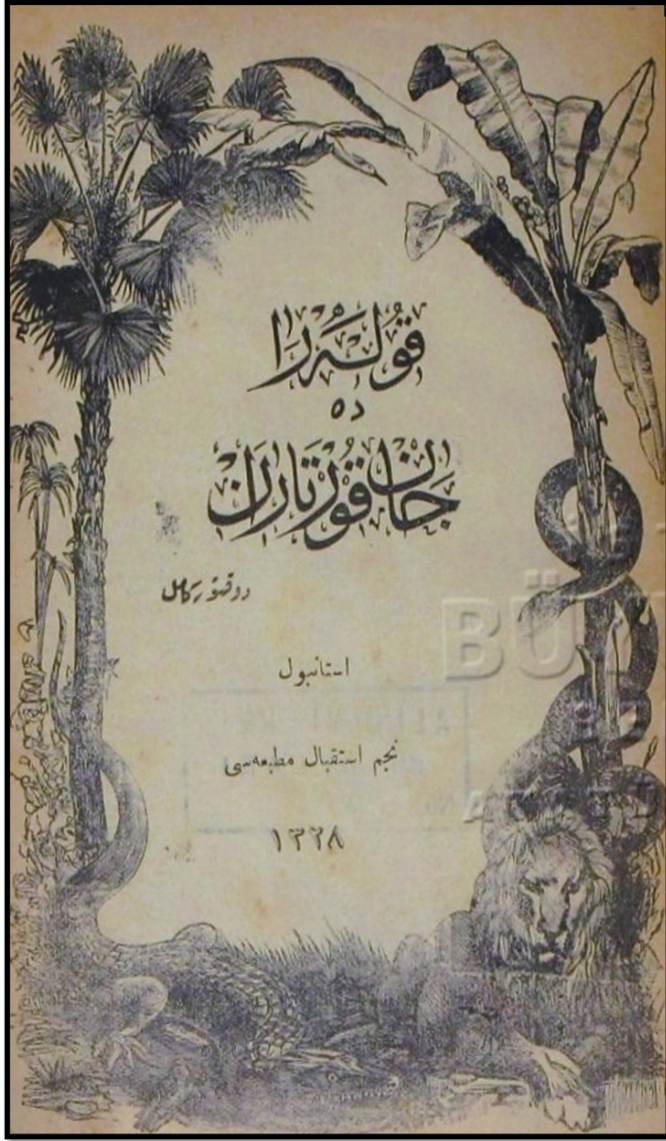
Ek-1: “Kolera Hastalığında İttihazı Lazım Gelen Tedabir ve Ettibaya Rehber” adlı eserinde yayımlanan harita.

Ek-2: “Tıp Fakültesi Seririyat-ı Tıbbiye Derslerinden: Kolera” adlı eserin kapağı.

Ek-3: “Kolerada Can Kurtaran” adlı eserin kapağı.

Ek-4: Çeşitli eserlerden alınmış kolera mikrobuunun mikroskopik görüntüleri.

Ek-5:. “*Kolera Hastalığında İttihazı Lazım Gelen Tedabir ve Ettibaya Rehber*” adlı eserden koleralı bir hasta görseli.

1908-1920 Yılları Arasında Osmanlı Meclis-i Mebusanında Millet Tanımı Tartışmaları

Debates on the Definition of Nation in the Ottoman Chamber of Deputies between 1908 and 1920

Sadık SARISAMAN*^{ID}, Yusuf Cihat ZORBACI**^{ID}

*Prof. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi,
Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
Afyonkarahisar, Türkiye

**Doktora Öğrencisi, Afyon Kocatepe
Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih
Anabilim Dalı, Afyonkarahisar, Türkiye

ORCID: S.S. 0000-0001-7317-195X;
Y.C.Z. 0000-0003-2017-131X

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Sadık Sansaman,
Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen-Edebiyat
Fakültesi Tarih Bölümü,
Afyonkarahisar, Türkiye
E-posta/E-mail: ssadik@aku.edu.tr

Başvuru/Submitted: 04.09.2023

Revizyon Talebi/Revision Requested:
19.09.2023

Son Revizyon/Last Revision Received:
12.02.2024

Kabul/Accepted: 28.05.2024

Atıf/Citation: Sarisaman, Sadık., Zorbacı,
Yusuf Cihat. "Debates on the Definition
of Nation in the Ottoman Chamber of
Deputies between 1908 and 1920" *Yakın
Dönem Türkiye Araştırmaları-Recent Period
Turkish Studies* 45 (2024): 125-167.
<https://doi.org/10.26650/YTA2024-1355066>

ÖZ

Millet tanımı konusunda filozoflar, sosyologlar ve tarihçiler kendi anlayışları çerçevesinde görüşlerini ortaya koymuşlardır. Kimileri milleti meydana getiren ana unsurun soy olduğunu iddia etmiştir. Kimileri ise bunun tersi olarak ortak kültür oluşturma ve birlikte yaşama isteğinin millet haline gelmede belirleyici olduğunu savunmuşlardır. Osmanlı Devleti'nin son döneminde anayasal açıdan vatandaş Osmanlı olarak adlandırılrsa da mecliste millet tanımı üzerine tartışmalar yaşanmıştır. Milletvekillerinin bir kısmı aidiyet duyduğu etnik kökeni ve dili korumak ve varlığını kabul ettirmek gayesiyle mecliste açıklamalarda bulunmuştur. Bir kısmı ise bu açıklamalar dolayısıyla oluşan millet, milliyet meselesine dair tartışmaların ayrılmaya neden olacağını öne sürmüştür. Gayrimüslim milletvekillerinin kendi aralarında Osmanlılığa bağlılık hususunda da tartıştıkları görülmektedir. Zaman zaman birbirlerini yeterince Osmanlı olmamakla veya Türkçeyi bilmemekle suçlamışlardır. Balkanların kaybedilmesinin ardından bir kısım Türk milletvekillerinin kendi etnik kimliklerine ve kültürlerine öncesine nazaran daha çok sahip çıktıkları ve ön plana çıkardıkları anlaşılmaktadır. Bu çalışmanın amacı Osmanlı meclisindeki millet tanımı tartışmalarını objektif ve bilimsel bir şekilde ortaya koymak ve değerlendirmektir.

Anahtar Kelimeler: Dil, Millet, Milletvekili, Osmanlı, Türk

ABSTRACT

Philosophers, sociologists and historians have expressed their views on the definition of "nation" within the framework of their own understandings. Some have claimed that the main element constituting a nation is ancestry. Others, however, argued that the desire to create a common culture and live together is

also decisive in becoming a nation. In the last period of the Ottoman Empire, although citizens were constitutionally called Ottomans, there were debates in the parliament regarding the definition of nation. Some deputies made statements in order to protect their ethnic origin and language and to have their existence recognized. Some argued that these debates on nation and nationality could lead to separation. It is observed that non-Muslim deputies also debated among themselves about loyalty to Ottomanism, occasionally accusing each other of not being Ottoman enough or not knowing Turkish. After the loss of the Balkans, some Turkish deputies embraced their ethnic identity and culture more fervently and brought these issues to the forefront. The aim of this study is to objectively and scientifically reveal and evaluate the discussions on the definition of “nation” in the Ottoman Parliament.

Keywords: Language, Nation, Deputy, Ottoman, Turkish

Extended Abstract

While some intellectuals who expressed their views on the definition of a nation highlighted the importance of culture, the desire to live together and historical awareness, others emphasized lineage. Some intellectuals claimed that states create nations, arguing that a nation emerges only when it can be organized into an independent state. In contrast, Ernest Gellner argued that nationalism creates the nation by reviving dead languages and inventing traditions. During the deliberations of various draft laws in the parliament, it is understood that minority deputies in Ottoman society aimed to highlight their own identities and cultures and have them accepted by other communities. It was emphasized that, particularly in the parliament’s early period, efforts in this direction were curtailed by the president of the parliament, asserting that everyone should unite under the name “Ottoman” regardless of ethnic identity. Additionally, the speaker of the parliament frequently warned deputies not to engage in debates on the definition of a nation. While some minority deputies advocated for uniting under the Ottoman umbrella, others were accused of attempting to disrupt this unity. For instance, Filip Mise Efendi claimed that the Vlachs were proud of being Ottoman, while the Greek deputies made attempts to disrupt this unity.

Fierce debates also occurred during the discussions on the Law of Associations. Deputies expressed differing opinions on whether societies bearing ethnic identity names could be established. Minority deputies argued that such associations were crucial for minorities to preserve their culture and would not lead to the state’s disintegration. Tekfurdağı Deputy Adil Bey disagreed, warning that such associations could fuel separation. Serfiçe Deputy Yorgo Boşo argued that minorities were known to be part of the Ottoman subjects, and such societies would not aim for separation. He suggested that if associations with ethnic identity names were not allowed, changing the names of Turkish and non-Muslim deputies like Ohannes and Yorgi would also become a topic of discussion. As a result, the establishment of societies with the names of tribes was prohibited.

After the Balkan Wars, it became apparent that Turkish deputies increasingly emphasized Turkish identity and language in their parliamentary speeches. Following the minorities' independence from the Ottoman Empire, deputies such as Istanbul Deputy Şefik Bey, Karahisar-ı Sahip Deputy Ağaoğlu Ahmet Bey, and Antalya Deputy Hamdullah Suphi Bey frequently emphasized Turkish identity and the importance of the Turkish language from the parliamentary rostrum. Trabzon Deputy Mehmet Emin Bey highlighted that minorities had strengthened their national feelings through the nationalist movement, and Turks could no longer ignore this situation, choosing instead to assert their own identity and culture. This issue gained prominence in parliament after Şerif Pasha's efforts to establish Kurdistan at the Paris Peace Conference. Telegrams sent by Kurds to the parliament indicated that they did not see themselves as a separate nation from the Turks and disapproved of Şerif Pasha's activities. Although some deputies increasingly emphasized Turkish identity, the term "Ottoman" continued to be used as the name of the nation, claiming it was inclusive.

Giriş

Osmanlı Devleti'nde millet terimi; bireylerin, dini bir gruba üyeliği anlamını taşımıştır¹. Etnik açıdan karmaşık bir yapıya sahip Osmanlı Devleti'nde Fener Patrikhanesi liderliğinde teşkilatlanmış Ortodoks Rum ve Slavlar, Hahambaşı önderliğinde bir araya gelen Yahudiler, Gregoryen Kilisesi etrafında toplanan Ermeniler ayrı milletler olarak görülmüştür². Bunların dışında Müslümanlar tek millet kabul edilmiştir³. Osmanlı kimliğinin oluşmasında İslam dininin büyük etkisi olmuştur. Taner Timur'un ifadesiyle Türkler, Müslüman olduktan sonra kendilerini ve toplumsal düzenlerini İslami değerler çerçevesinde tanımlamışlardır⁴.

Osmanlı Devleti'nde millet sistemi, dini mezheplerin her birinin idari, mali ve hukuki açıdan kendi ruhani reislerinin yönetimi altında bulunduğu bir düzen olarak da açıklanabilir⁵. Bu sistem cemaatler aracılığıyla gayrimüslimleri imparatorluk çatısı altında kaynaştırmanın yanı sıra devletin kişilerin yükümlülüklerini yerine getirmeleri için idari sistemin dışında kalan örgütsel yapıları kullanmasının bir örneğini teşkil etmiştir⁶. Günümüzde millet kelimesinin karşılığı olarak ulus kelimesi de kullanılmaktadır⁷. Tanzimat sonrasında millet kelimesi, günümüzdeki karşılığıyla ulus manasında kullanılmaya başlanmıştır⁸. Millet mefhumunu inceleyen sosyologlar, filozoflar, tarihçiler kendi anlayışları doğrultusunda tanımlarda bulunmuşlardır. Ernest Renan, milleti; bir hissiyat, bir ruhani ilke olarak görmektedir. Bu ruhani ilkeyi, aslında bir olan iki şeyin oluşturduğu düşüncesindedir. Bunlardan birincisi ortak maziye sahip olmak, ikincisi ise ortak karar alma ve birlikte yaşama isteğidir⁹.

1 İlber Ortaylı, *Ottoman Studies*, Kronik Books, İstanbul, 2020, s. 26.

2 Taner Timur, *Osmanlı Toplumsal Düzeni*, İmge Kitabevi, Ankara, 1994, s. 263.

3 Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev.: Metin Kırıatlı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991, s. 333.

4 Taner Timur, *Osmanlı Kimliği*, İmge Kitabevi, Ankara, 2000, s. 37-38.

5 Mustafa Macit Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi: Mit ve Gerçek*, Klasik Yayınları, İstanbul, 2012, s. 34.

6 Carter V. Findley, *Osmanlı Devletinde Bürokratik Reform: Babıalı (1789-1922)*, çev.: Latif Boyacı-İzzet Akyol, İz Yayıncılık, İstanbul, 1994, s. 19.

7 Hilmi Ziya Ülken, *Millet ve Tarih Şuuru*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2008, s. 169.

8 Ahmet Yıldız, *Ne Mutlu Türküm Diyebilene Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları (1919-1938)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2019, s. 52.

9 Ernest Renan, *Ulus Nedir?* çev.: Gökçe Yavaş, Pinhan Yayıncılık, İstanbul, 2016, s. 50.

Ernest Gellner de ortak kültüre ve birlikte yaşama isteğine değinmekle birlikte ulusları, insanların kendi inanç, sadakat ve dayanışmasıyla ortaya çıkan bir ürün olarak tanımlamıştır. Ulusları, insanın yarattığını savunmaktadır¹⁰. Ona göre ulusçuluk, ulusları, ölü dilleri yeniden canlandırarak, gelenek icat ederek, eskiye ait olan bir takım saf özellikleri ortaya çıkararak meydana getirilmiştir¹¹.

Sosyolog Anthony Smith'e göre ise millet olmanın mecburi şartları; etnik ayırt edicilik vasfı, ortak soy mitleri, ortak tarihi hafıza ve seçilmiş olma hissiyatıdır¹². Walker Connor da milleti, aynı soydan gelen insan grubu olarak tanımlamıştır. Ona göre bir ulusun varlığı için gerekli olan şey, kişilerin aynı etnik kökenden geldiklerine dair inançtır¹³. David Hume bu görüşlerden farklı olarak milleti devamlı ilişkiler sonucunda müşterek özellikler kazanan bireyler topluluğu olarak tanımlamıştır¹⁴. Herder ise millet oluşumunda esas olarak dil ve kültürün rol oynadığını iddia etmiştir. Ritüeller, gelenekler ve pratiklerin, insanların yaşamı anlamaya yönelik hikâyelerinin ve mitlerin ehemmiyetine vurgu yapmıştır. Dilin ve kültürün önemine Herder'in dışında Fichte de dikkat çekmiştir¹⁵. "Alman milletine hitaptır" adlı eserinde beraber yaşayan ve birbirleriyle devamlı konuşarak dillerini geliştiren insanlara millet denilmesinin uygun olacağı görüşünü savunmuştur¹⁶.

Devletin milleti oluşturduğuna dair görüşler de vardır. Bu görüşlere örnek olarak İtalyan devlet adamlarından Massimo D'azaglio'nun "*İtalya'yı yarattık, şimdi de İtalyanları yaratmalıyız.*" ve Polonya'nın kurtarıcısı olarak görülen Albay Pilsudski'nin "*Devleti yaratan millet değil, milleti yaratan devlettir*" sözleri örnek gösterilebilir¹⁷. Max Weber de milleti devletle ilintili olarak yorumlamıştır. Ona göre millet bağımsız bir devlet biçiminde ortaya çıkan duygu birliğidir. Aynı zamanda milletin kendi devletini yaratma eğilimi taşıdığına da dikkat çekmiştir¹⁸. John Stuart Mill ise benzer olarak milleti yalnızca ortak ulusal duygular taşıyan topluluk olarak tanımlamamıştır. Aynı zamanda ulusun bireylerinin bir yönetim altında örgütlenmeyi istediklerini ve bununla birlikte içlerinden birinin yönetimi olmasını arzu ettikleri görüşündedir¹⁹.

10 Ernest Gellner, *Uluslar ve Ulusçuluk*, çev.: Günay Göksu Özdoğan, Büşra Ersanlı, Hil Yayınları, İstanbul, 2018, s. 78.

11 Ernest Gellner, *Uluslar...*, s. 138.

12 Anthony D. Smith, *Milli Kimlik*, çev.: Bahadır Sina Şener, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994, s. 115.

13 Walker Connor, *Ethnonationalism: The Quest for Understanding*, Princeton University Press, New Jersey, 1994, p. 202.

14 Elie Kedourie, *Avrupa'da Milliyetçilik*, çev.: Haluk Timurtaş, Köprü Kitapları, İstanbul 2017, s. 27.

15 Emre Gökalp, "Milliyetçilik: Kuramsal Bir Değerlendirme", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 7, S. 1, 2007, s. 282.

16 Elie Kedourie, *Avrupa'da...*, s. 82.

17 Eric J. Hobsbawm, *Milletler ve Milliyetçilik*, çev.: Osman Akinhay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2020, s. 66.

18 Max Weber, *Sosyoloji Yazıları*, çev.: Taha Parla, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996, s. 263.

19 Mehmet Karakaş, *Türk Ulusçuluğunun İnşası*, Elips Kitap, Ankara, 2007, s. 23.

Türk sosyologlardan Hilmi Ziya Ülken ise milletin temellerini irade, istiklal ve tarih şuuruna dayalı vatan ve bu vatandaki maddi, manevi kıymet kaynaklarının oluşturduğu düşüncesindedir²⁰. Erol Güngör de milleti sosyal organizasyonun ulaşmış olduğu en ileri merhale olarak görmektedir. Ona göre millet; maddi olmaktan ziyade manevi bir yapıdır. Bir milletin insanların genellikle aynı ırktan geldiği, fakat bireyleri bir arada tutan şeyin yalnızca soy olmadığı görüşünü savunmuştur. Kültür birliğinin, milleti yekpare bir sosyal bünye haline getirdiğini belirtmiştir. Aynı dili konuşmak ve yazmanın, ortak manevi kıymet sistemine sahip olmanın ve bir vatani paylaşmanın önemine dikkat çekmiştir²¹. Bunun yanı sıra Erol Güngör, hayatı ve hayat tecrübesi birbirinden farklı ama kendi içinde benzerlik gösteren toplulukların milleti teşkil ettiğini belirtmiştir. Millet tanımında tarih şuurunun önemine dikkat çekmiştir. Tarih şuru oluşmadan milli şuur sahibi olunamayacağı görüşünü savunmuştur²².

Mümtaz Turhan ise milleti kültür ve medeniyetçe ortak, uyum içerisinde olan en büyük toplumsal bütün olarak tanımlamıştır²³. Din, dil, tarih şuru, gelenekler, örf ve adetlerin bir kültürel grubu millet haline getirdiği tespitinde bulunmuştur. Ulus haline gelebilmek için önce o topluluğun milli bir devlet kurması sonrasında bir milli kültür inşa etmesi gerektiğine dikkat çekmiştir²⁴.

Sadri Maksudi Arsal'a göre milleti oluşturan unsurlar; Bir devlet çatısı altında yaşamak veya yaşanmış olması, nüfus, yurt birliği, bağımsızlık, dil birliği, örf ve adet birliği, ortak din, milli seciye ve milletin çoğunluğunun aynı ırktan olmasıdır²⁵. Ziya Gökalp'e göre millet irki, coğrafî, iradi veya siyasi bir zümre değildir. Millet, dilce, dince, ahlakça ve güzellik duygusu bakımından müşterek olan yani aynı terbiyeyi almış bireylerden oluşan topluluktur. Gökalp millet kavramını Türk köylüsünün "*dili dilime uyan, dini dinime uyan*" diyerek tarif ettiğini ifade etmiştir²⁶.

1876 Anayasasının sekizinci maddesiyle Osmanlı Devleti vatandaşları din veya mezhep ayrımı yapılmaksızın Osmanlı olarak tanımlanmıştır²⁷. Yapılan bu

20 Hilmi Ziya Ülken, *Millet...*, s. 178.

21 Erol Güngör, *Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2008, s. 165.

22 Erol Güngör, *Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1996, s. 78-79.

23 Mümtaz Turhan, *Kültür Değişmeleri: Sosyal Psikoloji Bakımından Bir Tetkik*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1997, s. 40.

24 Aytekin Ersal, *Türkiye'de Ulus Devlet ve Ziya Gökalp, Mümtaz Turhan, Erol Güngör*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2012, s. 330-331.

25 Sadri Maksudi Arsal, *Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları*, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 1975, s. 68.

26 Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1996, s. 22.

27 Ahmet Yıldız, *Ne Mutlu...*, s. 149.

tanımlamayla birlikte Avrupa kaynaklı milliyetçilik akımına Osmanlılık kimliğiyle cevap verilmek istenmiştir. Belirlenen bu üst kimlikle dağılmanın önüne geçilmeye çalışılmıştır²⁸. Balkan Savaşlarının ardından Rumeli’de yaşanan toprak kayıpları ise ülke içerisinde gayrimüslimlere karşı bir olumsuz tavrın gelişmesine sebebiyet vermiştir²⁹. İttihat ve Terakki Fırkası iktidarının son döneminde ise Türk Milliyetçiliği etkin konuma gelmiştir³⁰. Bu fikrin hâkim konuma gelmesinde gayrimüslimlerin ayaklanarak bağımsızlıklarını kazanması, Müslüman olan Arnavutların ve Arapların milliyetçilik düşüncesiyle hareket etmeye başlamaları etkili olmuştur³¹. Son çare olarak Türk nüfusun çoğunluğu teşkil ettiği yer olan Anadolu topraklarını koruma düşüncesi hâkim olmuştur³². Sonraki süreçte Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasıyla birlikte ise devletin varlığı ülkenin bölünmez bütünlüğü üzerine bina edilmiştir³³. Avrupa’da ulus devletlerin ortaya çıkışı da Osmanlı Devleti’ni olumsuz yönde etkilemiştir. Fransa, Almanya ve İtalya bu konuda öncü olmuşlardır. Bu akım bilahare diğer Avrupa milletlerine sirayet etmiştir. Ardından Doğu Avrupa’ya ve dünya geneline yayılmıştır³⁴. Bu konuda Fransa ve Almanya örneklerine bakılabilir. Fransa’da ulus devlet sürecinde öncelikle eğitim reformuyla ortak bir Fransızca ve Fransa tarihi oluşturulmuştur. Böylece bir ulus inşa etmek hedeflenmiştir³⁵. Almanya’da ise ulus devlet isteği 1810’larda ortaya çıkmıştır. Bu ulus devlet ve milliyetçilik modelinde siyasal birlikten ziyade etnik ve kültürel birlik kurucu ve teşkil edici faktör olmuştur³⁶. Alman Milliyetçiliği 1871’den itibaren Almanya’da yaşayan azınlıkları Almanlara nazaran aşağı insan olarak değerlendirmiştir. Bu yönüyle ırkçı bir nitelik taşımaktadır³⁷.

Bu makalenin amacı Osmanlı meclisindeki millet tanımlarını tartışmalarını objektif ve bilimsel çerçevede ortaya koymak ve değerlendirmektir. Bu anlamda çalışma Meclis-i Mebusanda millet tanımlarını konusunda bir netlik var mıdır? Millet tanımlarını din ile ilişkilendirilmiş midir? Gayrimüslimler kendilerini nasıl tanımlamışlardır? Sorularına cevap

28 Şükrü Hanioglu, “Osmanlılık”, *Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C. 5, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 1390.

29 Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi* çev.: Yasemin Saner, İletişim Yayınları, İstanbul 2020, s. 135.

30 Aytekin Ersal, *Türkiye’de Ulus...*, s. 158.

31 Şükrü Hanioglu, “Türkçülük”, *Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C. 5, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 1394.

32 Eric Jan Zürcher, *Modernleşen...*, s. 157-159.

33 Ayşe Kadioğlu, “Milletini Arayan Devlet: Türk Milliyetçiliğinin Açmazları”, *Türkiye Günlüğü*, S. 75, 2003, s. 152.

34 Rıfat Aydın, “Ulus, Uluslaşma ve Devlet: Bir Modern Kavram Olarak Ulus Devlet”, *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 6, S. 1, 2018, s. 237.

35 Craig Calhoun, *Milliyetçilik*, çev.: Bilgen Sütçüoğlu, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012, s. 105.

36 Ayşe Kadioğlu, “Milletini Arayan Devlet: Türk Milliyetçiliğinin Açmazları”, s. 151-152.

37 Ayşe Kadioğlu, “Devletini Arayan Millet: Almanya Örneği”, *Toplum ve Bilim*, S. 62, 1993, s. 105-106.

aramaktadır. Çalışmanın kapsamı ise sadece Osmanlı meclislerindeki millet tanımı tartışmaları ile sınırlıdır. Makalede ağırlıklı olarak zabıt ceridelerinden faydalanılmıştır. Bunun yanı sıra konuyla ilintili olarak gazetelerden, düstur ve araştırma eserlerden yararlanılmıştır. Meclis-i Mebusanın dönemleri çerçevesinde ve kronolojik sırayla konular ele alınmıştır. Ancak, ikinci devre Meclis-i Mebusan zabıtlarında millet tanımı ile ilgili herhangi bir tartışmaya rastlanmadığı için ikinci devreyi konu alan bir başlık açılmamıştır.

1. Birinci Devre Meclis-i Mebusanda Millet Tanımı Tartışmaları

İttihat ve Terakki Cemiyeti 1889'da kurulmuş, aydınlar, öğrenciler ve özellikle gençmektepli subaylar arasında rağbet görmüştür. Zaman içerisinde Makedonya'daki³⁸ etkinliğini arttırmıştır³⁹. Eylül 1907'de Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin İttihat ve Terakki teşkilatına katılması bu yapıyı kuvvetlendirmiştir. İsyanlar nedeniyle İmparatorluğun dağılma ihtimali, ekonomik şartların giderek kötüleşmesi, Avrupa'dakine benzer bir hürriyet ortamı arayışı, bütün unsurların parlamentoda temsil edilmesinin sorunları çözeceği ve Osmanlı birliğini kuvvetlendireceği düşüncesi cemiyete katılımın artmasına sebep olmuştur⁴⁰. Bununla birlikte 1908 yılında Reval şehrinde İngiltere Kralı VII. Edward ile Rus Çarı II. Nikola arasındaki yapılan görüşmelerde Makedonya topraklarının İngiltere ve Rusya'nın müdahalesiyle Osmanlı Devleti'nden koparılacağı iddiaları⁴¹ İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin harekete geçmesi için uygun bir zemin hazırlamıştır. Reval görüşmelerini İttihat ve Terakki Cemiyeti liderleri Sultan II. Abdülhamid yönetimine karşı propaganda aracı olarak kullanmıştır⁴². Enver, Eyüp Sabri ve Resneli Niyazi gibi cemiyet mensubu genç subaylar meşrutiyeti ilan ettirebilmek için dağa çıkmışlardır. Sultan II. Abdülhamid bu isyanı bastırmaya çalışmışsa da başarılı olamayınca 23 Temmuz 1908'de II. Meşrutiyeti ilan etmiştir⁴³.

Meclis-i Mebusan seçimleri 1908 yılının Kasım-Aralık aylarında yapılmıştır. Meclis-i Mebusan, 17 Aralık 1908 günü Sultanahmet'teki Adliye Nezareti binasında

38 Makedonya bölgesi Selanik, Kosova ve Manastır'dan oluşuyordu. Bu bölgede Arnavutlar, Yunanlılar, Ulahlar ve Türkler gibi birçok etnik grup birlikte yaşamaktaydı. Avrupa'nın da etkisiyle gelişen milliyetçilik burada diğer yerlere nazaran daha fazla soruna yol açmıştır. Gayrimüslim gruplarının yoğunlaşan milliyetçi hareketleri İttihat ve Terakki'nin bölgede örgütlenmesini ve taraftar bulmasını kolaylaştırmıştır. Bkz.: Eric Jan Zürcher, *Modernleşen...*, s. 107.

39 Kenan Olgun, *1908-1912 Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın Faaliyetleri ve Demokrasi Tarihimizdeki Yeri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2008, s. 33.

40 Bernard Lewis, *Modern...*, s. 278-279.

41 Eric Jan Zürcher, *Modernleşen...*, s. 116.

42 Necmettin Alkan, "1908 Jön Türk İhtilalinin Başlamasında Reval Buluşmasının Önemi", *Toplumsal Tarih*, S. 175, 2008, s. 52.

43 Aytekin Ersal, *Türkiye'de Ulus...*, s. 154-155.

açılmıştır⁴⁴. İttihat ve Terakki Fırkası iki yüz seksen milletvekilliği kazanmıştır. Bir milletvekili ise Ahrar Fırkası'ndan seçilmiştir⁴⁵. Bununla birlikte sonraki süreçte İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı oluşan tepkiler nedeniyle meclise bağımsız listelerden girenler ve İttihatçı karşıtı milletvekilleri, Ahrar Fırkası'na katılmış veya bu fırkayla birlikte hareket etmiştir⁴⁶. İki yüz seksen bir milletvekilinden yüz elli yedisi Türk, elli dördü Arap, yirmi beşi Arnavut, yirmi ikisi Rum, onu Ermeni, dokuzu Slav, dördü de Yahudi'dir⁴⁷. Bu meclis ilk toplantısını 17 Aralık 1908'de yapmıştır. Birinci Devre Meclis-i Mebusan toplantıları 18 Ocak 1912'ye kadar devam etmiştir⁴⁸.

Meclisin açılmasından sonra millet tanımı ve ismi meselesi milletvekilleri tarafından tartışılmış, görüşlerine göre beyanatlarda ve önerilerde bulunmuşlardır. Örneğin; 31 Aralık 1908'de Mecliste Girit Meselesi⁴⁹ konuşulurken millet meselesi gündeme gelmiştir. Milletvekilleri etnik kimliklerini bir kenara bırakarak Osmanlı olduklarını vurgulama ihtiyacı duymuşlardır. Edirne Milletvekili Doktor Rıza Tevfik Bey, kendisini Osmanlı ve "kısmen Türk" olarak tanımlamıştır. O, Hristiyan milletvekillerini de Osmanlı milletinden olduklarını hatırlatmış, Girit'te Osmanlı haklarını savunmak konusunda Müslümanlardan geri kalmayacakları inancını dile getirmiştir. Meclis Reisi Ahmet Rıza Bey de Türk, Hristiyan gibi aidiyetlerden bahsedilmesine karşı çıkarak herkesin Osmanlı kimliği altında birleştiğine dikkati çekmiştir. Rum kökenli İstanbul Milletvekili Kozmide Efendi de kendisini Osmanlı olarak gördüğünü vurgulamıştır⁵⁰.

44 Kenan Olgun, "Osmanlı Meclisi Mebusan Binası Çırağan Sarayı'nın Yanması ve Yankıları", *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 13, 2007, s. 116.

45 Kenan Olgun, *1908-1912 Osmanlı...*, s. 68.

46 Fatih Mehmet Sancaktar, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Anayasa, Seçim ve Meclis Tecrübesi (1876-1923)*, Ötügen Neşriyat, İstanbul, 2021, s. 77.

47 Kenan Olgun, *1908-1912 Osmanlı...*, s. 102-103.

48 Feroz Ahmad, Dankwart A. Rustow, "İkinci Meşrutiyet Döneminde Meclisler: 1908-1918", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, S. 4-5, 2012, s. 245.

49 Yunanistan'ın kurulmasının ardından Girit'in ilhak edilmesi amacıyla yoğun bir propaganda başlatılmıştır. Bu propagandaların etkisiyle adadaki Rumlar birçok kez isyan etmiştir. Bu isyanların sonucunda İngiltere, Fransa, İtalya ve Rusya'nın isteğiyle 18 Aralık 1897'de Girit'te muhtariyet ilan edilmiştir. Osmanlı hakimiyetinde kalan Girit'e Yunan Kralı'nın oğlu Prens George vali olarak tayin edilmiştir. Bkz.: Serap Toprak, "Megali İdea'ya Bir Örnek: Girit", *Journal of the Human and Social Science Researches*, C. 1, S. 1, 2012, s. 135-136. Adadaki Türkler bu muhtariyet kararından sonra da çeşitli zulümlere uğramış ve göç etmek zorunda kalmışlardır. Girit'teki sorunlar çözülmemiş ve nihayetinde 1913 Londra Antlaşmasıyla Osmanlı Devleti, Girit üzerindeki haklarını büyük devletlere bırakmıştır. Bu gelişmeden kısa bir süre sonra 14 Aralık 1913'te Yunan Kralı, Girit Adası'nın Yunanistan'a katıldığını duyurmuştur. Bkz.: Ayşe Nühket Adıyeke, *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, s. 296-297.

50 Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi (MMZC), Devre (D):1, Cilt (C):1, İltima (İ):1, İnikat (İN): 8, Tarih (T): 31.12.1908, s. 92-93.

Hicaz Demiryolu inşaatının ikmali için neler yapıldığı hususunda Suriye Milletvekilleri Aclani Mehmed ve Süleyman El Baruni'nin istizah takrirlerinin görüşülmesi sırasında da dolaylı olarak Osmanlılığa değinilmiştir. Serfice Milletvekili Boşo Efendi, Hamidiye ismi de verilmiş olan Hicaz Demiryolu'nun sadece Müslümanlara ait olarak yansıtılmasından duyduğu rahatsızlığı dile getirmiştir. O'na göre demiryolu sadece Müslümanların faydalanması için yapılmamıştır, Osmanlı milletinin tamamı için inşa edilmiştir. Bu vesileyle de bütün unsurların Osmanlı ismi altında birleşmesini sağlamak gerekir. Meclis Reisi Ahmet Rıza Bey de aynı görüşü savunarak ülkede yapılan her şeyin Osmanlı milletinin yararına olduğunu öne sürmüştür⁵¹.

Bilindiği gibi Hicaz Demiryolu, Sultan II. Abdülhamit'in İslamcılık politikasının sembolü gibidir. Demiryolunun inşa amaçlarından ilki Müslümanların hac vazifesini kolaylaştırmaktır. Bunun yanı sıra bölgeye ve hatta Yemen'e asker sevkinin rahat bir şekilde yapılması⁵², iktisadi açıdan kalkınmanın temini, ticari faaliyetlerin geliştirilmesi, ekonomik canlılıkla birlikte şehirleşmenin hızlanacağı beklentisi mevcuttu⁵³.

Meclis-i Mebusanda Rumeli vilayetindeki asayiş sorunu tartışılırken de Osmanlılık hususunda tartışmalar yaşanmıştır. Serfice Milletvekili Yorgi Boşo Efendi, Osmanlı ismi altında birlik oluşturmaya çalıştıkları halde Bulgar, Rum, Türk, Sırp ve Ulahların⁵⁴ zaman zaman birbirlerinin aleyhinde faaliyetlerde bulduklarına değinmiştir⁵⁵. Kendisinin Rum olduğu halde Osmanlı kimliği içinde var olmaktan yana bir sıkıntısının olmadığını belirtmiştir. Rumluğun, Osmanlılıkta birleştiğini, Osmanlılığa gelen zararın Rumluğa da geldiğini söylemiştir. Diğer unsurlar gibi Rumların da komitacılık faaliyetlerinin meşrutiyetin ilanına katkı sağladığını iddia etmiştir⁵⁶. Bulgar kökenli Manastır Milletvekili Pançe Doref Efendi ise Yorgi Boşo Efendinin Osmanlı Devleti'nin

51 MMZC, D: 1, C: 1, İ: 1 İN: 16, T: 21.01.1909, s. 278.

52 Ufuk Gülsoy, *Hicaz Demiryolu*, Eren Yayıncılık ve Kitapçılık, İstanbul, 1994, s. 44.

53 Ufuk Gülsoy-William Ochsenwald, "Hicaz Demiryolu", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 17, İstanbul, 1998, s. 441-445.

54 Teselyalılar, Makedonlar, Antik Trakyalı, Epirler ve İlirlerin Latinleşmesi sonucu ortaya çıkan bir millet olarak kabul edilirler. Balkanlardaki Romalıların soyundan geldikleri de iddia edilmektedir. Rumence ile akraba dil olan Ulahça konuşurlar. Ulahlar, Aromani olarak da adlandırılmaktadırlar. Bkz.: Mucize Ünlü-Ahmet Yadi "II. Abdülhamid Döneminde Ulahların İstihdamına Dair", *History Studies*, C. 10, S. 10, 2018. s. 267-268.

55 MMZC, D: 1, C: 1, İ: 1, İN: 21, T: 01.02.1909, s. 407-408.

56 MMZC, D: 1, C: 1, İ: 1, İN: 21, T: 01.02.1909, s. 407. Yorgi Boşo Efendi'nin bu sözleri mensup olduğu milleti ön plana çıkarmak için söylediği anlaşılmaktadır. Boşo Efendi, Meşrutiyetin ilanına Rumların da katkı sağladığına dikkat çekmek istemiştir. Zürcher'e göre de Makedonya'daki Rum, Bulgar ve Sırp çetelerinin faaliyetleri mevcut düzeni sarstığı ve kaos ortamı yarattığı için Meşrutiyetin ilanında etkili olmuştur. Eric Jan Zürcher, *Modernleşen....*, s. 115-116.

Rumlukla ikiz olduğu iddiasına karşı çıkararak Osmanlılığa vurgu yapmış, ne Rumlukla ne de Türklükle ikiz olmadığı görüşünü savunmuştur⁵⁷.

Rumeli Vilayeti'ndeki asayiş sorunu üzerine tartışmalar sonraki tarihlerde de devam etmiştir. Sinop Milletvekili Yusuf Kemal Bey, bütün etnik grupların Osmanlı ismi altında birleşmeyi kabul ettikleri takdirde sorunların biteceği inancını dile getirmiştir. Ona göre milletvekillerinin meclis kürsüsünden etnik kimlikleriyle alakalı konuları gündeme getirmeleri çözümsüzlüğün ana kaynağıdır. Milletvekilleri etnik kimliği konu alan beyanlardan uzak durmalıdırlar⁵⁸. Yusuf Kemal Bey'in etnik tartışmaların Osmanlılık bilincini zayıflatabileceği endişesini taşıdığı anlaşılmaktadır. Ancak bilindiği üzere meşrutiyetin ilan gerekçesi bütün unsurların problemlerini buraya taşıyarak çözüm bulmalarıdır. Diğer bir ifadeyle kendilerine koruyucu ülke aramalarının önüne geçektir. Bu sebeple bütün milletvekilleri mensup oldukları unsurun sorunlarını meclis gündemine taşımışlardır.

İstanbul Milletvekili Ahmet Nesimi Bey de Yusuf Kemal Bey'in görüşlerini desteklemiştir. Nesimi Bey, Osmanlılık üst kimliğinin yayılması için çaba gösterilmesini de istemiştir⁵⁹. Görüce Milletvekili Filip Mise Efendi ise kendisi de dahil olmak üzere Ulahların Osmanlı olduğunu vurgulamıştır. Ulahların Osmanlı olmakla gurur duyduklarını ve tarihten beri Türklerle birlikte hareket ettiklerini söylemiştir⁶⁰. Mise Efendi, Ulahların aksine Rumların, Osmanlı devletinden ayrılmaya ve yeni bir yapı kurmaya çalıştıkları iddiasında bulunmuştur. O, Rumların Osmanlı kimliği altında yaşamayı istemedikleri düşüncesindedir. Girit'in muhafazası için yapılan mitinglere de Rumların katılmadığını⁶¹ beyan etmiştir⁶². Bu görüşlerini desteklemek amacıyla Osmanlı vatandaşları Rum tüccarlarının mağazalarındaki tabelalarında Yunan renklerini kullandıkları iddiasında da bulunmuştur⁶³.

57 MMZC, D: 1, C: 1, İ: 1, İN: 21, T: 01.02.1909, s. 428.

58 MMZC, D: 1, C: 1, İ: 1, İN: 22, T: 03.02.1909, s. 438.

59 MMZC, D: 1, C: 1, İ: 1, İN: 22, T: 03.02.1909, s. 439.

60 MMZC, D: 1, C: 1, İ: 1, İN: 22, T: 03.02.1909, s. 447-448.

61 İttihat ve Terakki Merkezi Umumisi, Girit hakkında yabancı devletlere bir beyanname gönderilmesini kararlaştırmış ve bu beyannamenin muhtelif unsurlar tarafından da imzalanmasını talep etmiştir. Beyannameye Selanik Rum Kulübü yöneticileri meselenin hükümet ve meclisi ilgilendirdiğini belirterek imza atmamışlardır. Diğer yandan Makedonya'daki Bulgar Komitacılar Sandanski ise yayınladığı beyanname Yunanistan'la olası bir savaş durumunda Bulgarların Osmanlı'nın yanında savaşa katılması gerektiğini belirtmiştir. Yunanlıların Osmanlı Devleti'nde mutlakiyet rejiminin geri gelmesi için uğraş verdiğini iddia etmiştir. Bkz.: Özer Özbozdağı, "Yunanistan'ın Girit'i İlhak Çabalarına Osmanlı Makedonyası'nda Tepkiler (1909-1911)", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. 37, S. 2, 2002, s. 581-583.

62 MMZC, D: 1, C: 1, İ: 1, İN: 22, T: 03.02.1909, s. 449. Fatih Sancaktar da Yunan Boykotu adlı eserinde yapılan mitinglere Osmanlı vatandaşları Rumlardan katılımın çok az olduğu değerlendirmesinde bulunmuştur. Bkz.: Fatih M. Sancaktar, *Hiss-i Milliden Harb-i İktisadiye Yunan Boykotu (1909-1911)*, Akademi Titiz Yayınları, İstanbul, 2012, s. 13-16.

63 MMZC, D: 1, C: 1, İ: 1, İN: 22, T: 03.02.1909, s. 449-450.

Mise Efendi'nin sözleri Rum kökenli milletvekillerini kızdırmıştır. Manastır Milletvekili Tarayan Nali, Mise'nin Türkçe bilmediğini iddia etmiştir. Filip Mise, Türkçe bildiğini ve Osmanlı olduğunu tekraren vurgulamıştır. Dahiliye Nazırı Hüseyin Hilmi Paşa tartışmalara son vererek Osmanlılığı vurgu yapmış, birleştirici bir dil kullanarak düzenlenen mitinglere Osmanlı vatandaşlarından her kesimin katıldığını söylemiştir⁶⁴.

Oysa 1876 Anayasasının 68'inci maddesinde Türkçe bilmeyenlerin milletvekili seçilemeyeceği ifadesi yer almaktadır⁶⁵. Meclise seçilen bazı gayrimüslim mebusların kendilerini ifade zorlandıkları görülmektedir. Bu durum onların hiç Türkçe bilmedikleri anlamına gelmez. Türkçe konuşmada yetersiz kaldıkları şeklinde değerlendirilebilir.

Diğer taraftan Osmanlılık tartışmaları resmi isimlendirmeler için de söz konusu olmuştur. Taşlıca Milletvekili Ali Vasfi ve Selanik Milletvekili Rahmi Bey, Meclisi Vükela kararıyla kullanılmaya başlayan Ordu-yı Hümayun tabiri yerine eskisi gibi Ordu-yı Osmani tabirinin kullanılmaya devam edilmesi yönünde meclise takrir sunmuşlardır. Takrirden Osmanlı yerine Hümayun kelimesinin tercih edilmesi eleştirilmiştir. Osmanlı olmakla iftihar ettikleri de metinde yer almıştır. Ali Vasfi ve Rahmi Bey, bu takrirle ordunun milletin ordusu olduğunu vurgulamak istemişlerdir. Bilahare Selanik mebusu Rahmi Bey'in fikrini değiştirdiği ve meclis gündemini bu meseleyle meşgul etmek istemediği anlaşılmıştır. O, konuşmasında iki isim arasında fark olmadığını, konunun tartışılmasını anlamsız bulduğunu beyan etmiştir. Takrir oylamaya sunulmuş ve ardından reddedilmiştir⁶⁶. Aslında söz konusu takrirden ince bir anlam farklılığı vardır. Ordu-yı Hümayun denilince padişahın ordusu anlaşılırken Ordu-yı Osmani ifadesinden Osmanlı milletinin ordusu anlaşılmaktadır.

Osmanlı Devleti'nin çeşitli etnik unsurları bünyesinde barındırması, gayri Türk yöreler halkının dilinden anlayan memurlar tayin edilmesi tartışmalarına yol açmıştır. Bağdat Milletvekili Esseyit Mustafa Nuri Efendi, meclise sunduğu takrirden Bağdat vilayetinde bulunan Divaniye Sancağına atanacak memurların bulunduğu bölgenin lisanını bilen kişiler olmasını talep etmiştir. Konya Milletvekili Mehmet Vehbi Efendi takriri desteklemiş, yerel dilleri bilen memurların yetiştirilmesi gerektiğini dile getirmiştir. O, Osmanlı Milletinin Türk, Kürt, Arnavut ve Arap gibi birçok farklı etnik gruptan oluştuğu, memurların görev alacakları bölgelerin dilini bilmelerinin hükümet ile halk arasındaki ilişkiyi kuvvetlendireceği inancındadır. Vehbi Efendi, takririn kanunlaşması için encümene havale

64 MMZC, D: 1, C: 1, İ: 1, İN: 22, T: 03.02.1909, s. 449-450.

65 Kenan Olgun, *1908-1912 Osmanlı...*, s. 56.

66 MMZC, D: 1, C: 1, İ: 1, İN: 33, T: 22.02.1909, s. 791.

edilmesini de önermiştir. Kırkkilise Milletvekili Mustafa Arif Bey ise resmi dilin lisan-ı Osmanî olduğunu hatırlatarak bu yönde bir isteğin dikkate alınamayacağı görüşünü savunmuştur. Sonuçta Esseyit Mustafa Nuri Efendi tarafından verilen bu taktir oylamaya sunulmuş ve reddedilmiştir⁶⁷. Esseyit Mustafa Nuri Efendi'nin dolaylı olarak Arap kökenli memurların görevlendirilmesini istediği anlaşılmaktadır. Milliyet fark etmeksizin herkesin Osmanlı olarak adlandırılmasına rağmen kimi milletvekillerinin Esseyit Mustafa Nuri Efendi örneğindeki gibi kendi milliyetinin çıkarlarını gözettiği düşünülebilir.

Adana Ermeni Olayları⁶⁸ ile alakalı meclisteki tartışmalarda da söz dolaylı olarak millet meselesine gelmiştir. Biga Milletvekili Arif İsmet Bey, bütün unsurların Osmanlı ismi altında birleşeceklerine dair birbirlerine söz verdiklerini hatırlatmıştır. Etnik grupların birbirlerine destek olmaları gerekirken, aksi yönünde gelişen hadiselerin üzüntüye sebebiyet verdiğini belirtmiştir⁶⁹. Tekfurdağı Milletvekili Adil Bey de meseleye milliyet esasından bakılmaması yönünde görüş beyan etmiştir. Ona göre bir katliam yaşanmıştır, milliyeti fark etmeksizin failleri aynı derecede suçludur⁷⁰.

Ermeni kökenli mebuslardan İstanbul Milletvekili Zehrap Efendi Ermenilerin Osmanlılık bünyesi içinde olmaktan rahatsızlık duymadıklarını, bu yüzden Türkleri katletmek için harekete giriştiklerine inanmadığını söylemiştir. Ona göre olaylar sırasında Ermenilerin kiliseyi bir kale gibi kullandıkları iddiası da gerçeği yansıtmamaktadır⁷¹. Erzurum Milletvekili Varteks Efendi ise öldürülenlerin ağırlıklı olarak Hristiyanlar olması hasebiyle meselenin milletvekilleri tarafından yeterince ciddiye alınmadığı iddiasını dile getirmiştir. Buna karşılık Meclis Başkanı Osmanlı çatısı altında İslam veya Hristiyan ayrımı yapılmadığı uyarısında bulunmuştur⁷².

67 MMZC, D: 1, C: 2, İ: 1, İN: 39, T: 10.03.1909, s. 228.

68 Adana Ermeni Olayları şehirde 9 Nisan 1909 tarihinde iki Müslüman gencin bir Ermeni tarafından öldürülmesi üzerine başlamıştır. Ermeniler de önceden bir Ermeni öldüren Müslümanın kendilerine teslim edilmesini istemişlerdir. Akabinde Ermenilerden biri İmamzade Nuri Efendi adında birini öldürmüştür. Bu olay kargaşanın artmasına sebebiyet vermiştir. Hükümetin bölgede yeterince askeri gücünün olmaması nedeniyle kargaşa büyümüştür. Bu hadise yaşanmadan evvel Ermeni murahhası Muşeg Efendi, Ermenilere vergi vermemeleri ve askerlik bedeli ödememeleri gibi telkin ve tahriklerde bulunmuştur. Bkz.: Yusuf Sarımay, Recep Karacakaya, *1909 Adana Ermeni Olayları*, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2012, s. 19-21. Olayların ardından Mısır'a kaçan Muşeg Efendi'ye gıyaben idam cezası verilmiştir. Adana Olayları sonucunda Müslümanlardan bin dokuz yüz yirmi dört kişi ölmüş beş yüz otuz üç kişi yaralanmıştır. Gayrimüslimlerden ise bin dört yüz elli beş kişi ölmüş üç yüz seksen iki kişi yaralanmıştır. Bkz.: Yusuf Sarımay, Recep Karacakaya, *1909 Adana...*, s. 70. Adana Valisi Cemal Paşa'nın ifadesine göre 1 Ermeni idam edilmiş, 30'u Adana'da 17'si Erzin'de olmak üzere toplam 47 Müslüman idam edilmiştir. Bkz.: Kamuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1983, s. 230.

69 MMZC, D: 1, C: 3, İ: 1, İN: 63, T: 03.02.1909, s. 109.

70 MMZC, D: 1, C: 3, İ: 1, İN: 63, T: 03.02.1909, s. 131.

71 MMZC, D: 1, C: 3, İ: 1, İN: 63, T: 03.02.1909, s. 130.

72 MMZC, D: 1, C: 3, İ: 1, İN: 63, T: 03.02.1909, s. 132.

Rum kökenli mebuslardan İzmir Milletvekili Aristidi Paşa, ülkede derin üzüntüye yol açan bu gelişmelerin milliyet mecrasına taşınmasını doğru bulmamıştır. Bütün etnik kimliklerin, Osmanlı milletinin bir parçası olduğunu tekraren vurgulamıştır. Osmanlı tarihi boyunca Müslümanların ve Hristiyanların yüzyıllardır huzur içinde yaşadıklarını hatırlatmıştır. Adana Olaylarının bütün Osmanlı milleti nezdinde acıya sebebiyet verdiğini söylemiştir. O, olayları çıkaranların Müslümanlar olmadığı kanaatini dile getirmiştir. Ancak kesin bir sonuca ulaşabilmek için inceleme yapılmasını önermiştir. Aristidi Paşa'nın konuşması Türk kökenli milletvekilleri tarafından desteklenmiştir. Edirne Milletvekili Rıza Tefvik Bey, Aristidi Paşa'nın sözlerinin alkışlanması gerekliliğini dile getirmiştir⁷³. Görüldüğü üzere Adana Olayları nedeniyle yapılan tartışmalarda mebuslar genellikle mensup oldukları etnik kökene göre bir yaklaşım göstermişlerdir.

Selanik vilayeti içerisinde bulunan Praviçta kasabasının Şabaniye mahallesi halkı kendilerinin resmi kayıtlarda Kıpti⁷⁴ ve Çingene olarak yer almasından duydukları rahatsızlığı Meclis-i Mebusan Başkanlığı'na bir telgrafla iletmışlerdir. Bu kayıtların değiştirilerek kendilerinin “Müslüman” şeklinde kaydedilmelerini talep etmişlerdir. Telgrafta askerlik yaptıklarına da değinmişlerdir⁷⁵. Bu telgraf üzerine söz alan Kırkkilise Mebusu Emrullah Efendi, hiçbir kavim için hakaretamiz kelimeler kullanılmayacağını söylemiştir. Musul Milletvekili Ali Fazıl Efendi, Osmanlı ülkesinde Hristiyan ve Müslüman olmak üzere iki türlü Kıpti bulunduğuna işaret etmiştir. O, “Kıpti” kelimesi yerine Müslüman olanlar için “İslam”, Hristiyan olanlar için ise “Gayrimüslim” ifadesinin kullanılması önerisinde bulunmuştur⁷⁶. Aynı şekilde İstanbul Milletvekili Asım Efendi, bu kişiler kendilerinin Kıpti olarak tanımlanmasını istemiyorlarsa taleplerinin

73 MMZC, D: 1, C: 3, İ: 1, İN: 63, T: 03.02.1909, s. 133-134.

74 Osmanlı Devleti'nde Kıptiler, Müslüman veya Gayrimüslim tebaanın dışında üçüncü bir nüfus grubunu teşkil etmiştir. Yalnızca Müslüman olmayanlardan alınan cizye vergisi Kıpti olarak adlandırılan gruptan da alınmıştır. Bkz.: Egemen Yılığür, “Tek Parti Döneminde “Kıpti” Nüfusun İskanı ve Vatandaşlığa Kabulü Üzerine Genel Bir Değerlendirme”, *Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 12, 2015, s. 35. Anayasal açıdan ise tüm dini ve millî gruplar Osmanlı olarak adlandırılmıştır. Bkz.: Ahmet Yıldız, *Ne Mutlu...*, s. 149. Türkiye Cumhuriyeti döneminde 31 Mayıs 1926 yılında çıkarılan İskân Kanunu'nun beşinci maddesine göre “*Türk tabiiyetinde bulunan Çingenerler, münasip mahalde ikamet ettireceği gibi ecnebi tabiiyetinde bulunanlar da hudut dışılarına çıkarılırlar*” Ayrıca yine kanunun ikinci maddesinde Türk harsına dahil olmayanlar, frengiler, cüzam hastaları, cinayetle mahkum olanlar, anarşistler, casuslar, memleket haricine çıkarılmış olanlar ve bunlara dahil olarak Çingenerlerin vatandaşlığa kabul edilmeyecekleri belirtilmiştir. Bkz.: *Düster VII* (Üçüncü Tertip), Ankara, 1944, s. 1441. 14 Haziran 1934 tarihli İskân Kanununun bu kez dördüncü maddesinde yine Çingenerlerin vatandaşlığa kabul edilmeyeceği ifadesi yer almıştır. Dokuzuncu maddede ise Türk vatandaşı olan gezginci Çingenerleri ve Türk kültürüne bağlı olmayan göçebelerin toplu olmamak kaydıyla Türk kültürlü kasaba ve köylere dağıtmaya, casusluk ettiklerinden şüphe duyulanları sınırdan uzaklaştırmaya, ecnebi tebaası gezginci Çingenerleri ve Türk kültürüne bağlı olmayan göçebeleri millî sınırların dışına çıkarmaya İçişleri Bakanının yetkisinin olduğu vurgulanmıştır. Bkz.: *Düster XV* (Üçüncü Tertip), Ankara, 1955, s. 461-463.

75 MMZC, D: 1, C: 4, İ: 1, İN: 86, T: 05.06.1909, s. 122.

76 MMZC, D: 1, C: 4, İ: 1, İN: 86, T: 05.06.1909, s. 123.

dikkate alınmasını istemiştir⁷⁷. Bursa Milletvekili Mustafa Efendi de benzer görüşleri savunmuştur. İpek Milletvekili Hafız İbrahim Efendi ise Kıptilerin yaratılış açısından diğer milletlerden farklı olmadıkları, Osmanlı yasaları önünde de diğer bütün unsurlarla aynı haklara sahip olduklarını vurgulamıştır. Meclis Başkanı Ahmet Rıza Bey Kıptilerin de Osmanlı olduğunu hatırlatmıştır. Aynı görüşü savunan Abdülaziz Mecdi Efendi'ye göre de Kıptileri dışlamak Kanun-ı Esasi'ye aykırıdır⁷⁸.

Buna karşılık Taşlıca Milletvekili Ali Vasfi Bey ise Kıpti kelimesinin kaldırılmasına karşı olduğunu, onların dünyaya Çingene olarak geldiğini belirtmiştir. Orduda da onlara onbaşılıktan yüksek bir rütbenin verilmediğine değinmiştir. O, Kıptilerin isimleri değişse de ahlaklarının değişmeyeceği görüşünü savunmuştur. Serfice Milletvekili Yorgo Boşo Efendi de Vasfi Bey'i desteklemiştir. O, bir mahallenin isteği üzerine "Kıpti" lafzının kaldırılmayacağını, isim değiştirilse bile Kıptilerin Çingeneliklerinden vazgeçmeyeceğini iddia etmiştir. Yorgo Boşo'ya göre bu müracaat da yanlış yere yapılmıştır. Müslüman olduklarını iddia ediyorlarsa Meclis-i Mebusana değil, Bab-ı Meşihat'e başvurmalıdırlar⁷⁹. Bütün bu görüşmeler neticesinde Selanik vilayeti Praviçta kasabasının Şabaniye mahallesi ahalisinin gönderdiği bu telgraftaki talepler Sadrazamlık makamına havale edilmiştir⁸⁰.

Tahsil-i Emval Kanunu⁸¹ görüşmeleri sırasında da söz dolaylı olarak millet meselesine gelmiştir. Sivas Milletvekili Nazaret Dagavaryan Efendi, şimdiye kadar Türkiye halkının "millet-i hâkime"⁸², yani Müslümanlar ile hüküm altında bulunan gayrimüslimlerden oluştuğunu belirtmiştir. O, meşrutiyetin ilanı ile birlikte bu ayrımcı yaklaşıma son verilerek ülkeye Türkiye yerine Saltanat-ı Osmaniye denildiği düşüncesindedir. Artık ülkenin sahibinin sadece Müslüman-Gayrimüslim bütün Osmanlı tebaası olduğunu dile getirmiştir. Buna karşılık Meclis Reisi Ahmet Rıza Bey, millet-i hâkime gibi ayırım yaratacak sıfatlar kullanılmamasını istemiştir⁸³. Oysa Dagavaryan Efendi'nin sözlerinin

77 MMZC, D: 1, C: 4, İ: 1, İN: 86, T: 05.06.1909, s. 125.

78 MMZC, D: 1, C: 4, İ: 1, İN: 86, T: 05.06.1909, s. 123.

79 MMZC, D: 1, C: 4, İ: 1, İN: 86, T: 05.06.1909, s. 124.

80 MMZC, D: 1, C: 4, İ: 1, İN: 86, T: 05.06.1909, s. 125.

81 Tahsil-i Emval Kanunu, emlak, gelir ve arazi vergileri ile mukataa-yı zemin ve temettü, arazi-yı miriye için ödenecek aşar vergisi bedellerinin ödenme usul ve şekillerini konu edinmektedir. Bkz.: Yasemin Zahide Erol, "Osmanlı Devleti'nde Tahsili Emval Nizamnameleri ve Tahsilat Usulü", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 41, S. 71, 2002, s. 440.

82 Millet-i Hâkime kavramı, Osmanlı Devleti içerisinde siyasi gücü elinde bulunduran Türk ve Müslüman topluluğunu tanımlamak için kullanılmıştır. Tanzimattan itibaren başlayan süreçle birlikte bu dini sınıflandırma yerini Müslüman veya Gayrimüslimleri tek bir çatı altında toplayan Osmanlılık tanımına bırakmıştır. Bkz.: Fahri Yetim, "II. Meşrutiyet Döneminde Türkçülüğe Geçişte Kapsayıcı Formül: "Millet-i Hâkime" Düşüncesi ve Etkileri, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 18, 2008, s. 74.

83 MMZC, D: 1, C: 4, İ: 1, İN: 94, T: 16.06.1909, s. 426-427.

aksine Osmanlı yerine Türkiye ifadesinin II. Meşrutiyet sonrasında daha yoğun olarak kullanıldığı görülmektedir.

19 Temmuz 1909'da Cemiyetler Kanunu görüşmeleri sırasında milliyet meselesi hususunda tartışmalar yaşanmıştır. Yirmi bir madde olarak hazırlanan bu kanun 19 Haziran 1909 tarihinde mecliste müzakere edilmeye başlanmıştır. İki gün boyunca müzakereler sürmüştür⁸⁴. Önerilen kanunun dördüncü maddesi kavmiyet esasına göre siyasi cemiyetlerin teşkilini yasaklıyordu⁸⁵. Kanun hakkında söz alan İstanbul Milletvekili Kozmide Efendi, kanun teklifinin aleyhinde konuşmuştur. O, bu kanunun kişilerin kavmiyetini korumasını engelleyeceği iddiasında bulunmuştur. Kavim esasına göre cemiyet kurulmasının ayrılık oluşturmayacağını, Müslümanların camiye, Hristiyanların ise kiliseye gitmesi nedeniyle zaten bir farklılaşmanın var olduğunu dile getirmiştir. Kozmide Efendi, Osmanlı bünyesinde bulunan etnik grupların birbirlerinin dilini bilmediğini, bu nedenle aynı dili konuşan aynı kavme mensup olan kişilerin bir araya gelebileceği kavim esaslı cemiyetlerin kurulması gerektiği düşüncesini dile getirmiştir. O, kişilerin kendi kavmini, lisanını terk etmeden de Osmanlılığa bağlılığını sürdürebilecekleri görüşünü savunmuştur⁸⁶.

Serfice Milletvekili Yorgo Boşo Efendi, Kozmide Efendi'yi destekleyen sözler sarf etmiştir. Boşo Efendi'ye göre etnik unsurların kendi adlarıyla cemiyet kurmaları doğal karşılanmalıdır. Zira cemiyetler Osmanlı aidiyetinin bir yansıması olacaktır. Kavmiyeti muhafaza etmek Osmanlılığa engel teşkil etmeyecektir. Osmanlı olmak kalp ve bilinç ile ilgilidir. Yorgo Boşo, gayrimüslimlerin anayasada "*devletin dini İslam'dır*" ibaresi altında yaşamak zorunda bırakılmalarını ise eleştirmiştir. Bu gidişle Ohannes, Pançef, Yorgi gibi isimlerin de değiştirilmesinin gündeme gelebileceği endişesini de taşımıştır⁸⁷. Manastır Milletvekili Trayan Nali Efendi de benzer görüşlere sahiptir. Ona göre Türk, Kürt, Arap, Sırp, Ulah vb. kavimlerin hepsi Osmanlı birliğini meydana getirmektedir. Osmanlı milleti çatısı altında yaşamayı kalben istedikleri için kavim adlarıyla cemiyet teşkil etmenin zararı olmayacağı düşüncesini dile getirmiştir⁸⁸.

Erzurum Milletvekili Ohannes Varteks Efendi de kanun teklifinin aleyhinde konuşmuştur. Varteks Efendi'ye göre milliyet mefhumu hiçbir vakit ortadan

84 Zehra Arslan, "Ağustos 1909 Tarihli Cemiyetler Kanunu Üzerinde Meclis-i Mebusan'da Yapılan Müzakereler ve Cemiyetlerin Yapılanmasında İttihat ve Terakki Örneği", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 3, S. 11, 2010, s. 58.

85 *MMZC*, D: 1, C: 5, İ: 1, İN: 114, T: 19.07.1909, s. 437.

86 *MMZC*, D: 1, C: 5, İ: 1, İN: 114, T: 19.07.1909, s. 441.

87 *MMZC*, D: 1, C: 5, İ: 1, İN: 114, T: 19.07.1909, s. 439.

88 *MMZC*, D: 1, C: 5, İ: 1, İN: 114, T: 19.07.1909, s. 440.

kaldırılmayacaktır. Kanunun yürürlüğe girmesi halinde bir Rum'un veya Ermeni'nin açıktan açığa kavmiyetini söylemesi imkânı kalmayacaktır. Kavmiyet esasına göre cemiyet teşkiline izin verilmezse tek bir millet olarak yaşama ideali zarar görecektir. Sonuç olarak Varteks Efendi, milliyetçiliği benimsemediğini, Osmanlılık fikrini desteklediğini açıklamıştır. Onun açısından kendi görüşlerinin dayanağı Ermeni olmasıyla ilgili değildir. Bu madde kanunlaşacak olursa Osmanlı toplumunu ayrıştıracağı endişesini taşıyordu. O, “*Sizden ziyade Türk'üm ve Türk'ten ziyade Türk'üm.*” sözleriyle Osmanlılığa bağlılığını ortaya koymaya çalışmıştır⁸⁹.

Siroz Milletvekili Bulgar Hristo Dalçef Efendi ise hükümetin bu maddeyle birlikte etnik grupları Osmanlılaştırmaya çalıştığını söylemiştir. Kanunlar sayesinde etnik gruplar arasında birlik oluşturulduğunun dünyada görülmediğini iddia etmiştir. O, bu kanunla hükümetin lisanları ortadan kaldırmak ve etnik grupları Türkleştirmek gayesinde olabileceğini de ihtimal dâhilinde görmüştür. Aslında Dalçef Efendinin Osmanlılaştırmadan bahsederken de kastettiği şeyin Türkleştirme olduğu açıktır⁹⁰.

İzmir Vekili Karolidi Efendi ise kavmiyet isimleriyle cemiyet meydana getirmenin zararı olmayacağı görüşündedir. Devlet-i Aliye'yi Türk unsurunun kurduğunu, bununla birlikte diğer kavimlerin de devleti daha iyi hale getirmek için çaba gösterdiğini belirtmiştir. Osmanlılığın tek bir etnik unsurdan meydana gelmediğini, terakkinin ancak diğer etnik grupların katkısı ile sağlanabileceği görüşünü savunmuştur. O, Devlet-i Osmaniye mevcut olmasaydı bu tarz bir devletin kurulmasını Allah'tan isteyeceklerini söylemiştir. Osmanlılığın bir güneş, etrafındaki yıldızların da bu etnik unsurlar olduğu yorumunda bulunmuştur. Bu nedenle kişilerin etnik kimliklerini bir kenara bırakmadan Osmanlı milleti namı altında varlığını sürdürebilecekleri görüşünü savunmuştur⁹¹.

Yahudi kökenli Selanik Milletvekili Emanuel Karasu da kanunun aleyhinde söz almıştır. O, tarafsızmış gibi görünerek tartışmaların kavmiyet meselesi etrafında düğümlendiğini, bir taraf maddeyi savunurken, diğer tarafın bu maddeyle hürriyetin tehlikeye gireceği endişesiyle reddi için uğraş verdiği yorumunda bulunmuştur. Bütün unsurların Osmanlılık adı altında yaşamak istediğini fakat bu maddenin kabul edilmesi halinde birliğin zarar göreceğini söylemiştir⁹². Hama Milletvekili Abdülhamit Zehravi Efendi ise bu maddenin etnik grupları zan altında bıraktığını iddia etmiştir. Unutturulmaya çalışılsa da insanların kavimlerini unutmayacaklarını belirtmiştir. Niğde Milletvekili

89 MMZC, D: 1, C: 5, İ: 1, İN: 115, T: 20.07.1909, s. 446-447.

90 MMZC, D: 1, C: 5, İ: 1, İN: 115, T: 20.07.1909, s. 448.

91 MMZC, D: 1, C: 5, İ: 1, İN: 115, T: 20.07.1909, s. 453.

92 MMZC, D: 1, C: 5, İ: 1, İN: 115, T: 20.07.1909, s. 463.

Muhittin Efendi araya girerek “*Kavmiyetini unutursa o adam değildir*” uyarısında bulunmuştur⁹³.

Kanun teklifi hakkında Dâhiliye Nezareti adına Müsteşar Adil Bey, açıklamada bulunmuştur. O, yasanın hazırlanma amacının lisanları veya kavmiyetleri ortadan kaldırmak olmadığını⁹⁴, mevcut yasalara göre kişilerin kavmiyetini muhafaza etmesini engelleyecek bir durumun bulunmadığını hatırlatmıştır. Fakat O, kavmiyet esası üzerine cemiyet kurulmasının sakıncalı olacağını, Osmanlı birliğinin zedeleneceğini söylemiştir. Ona göre bir kavmi temsilen kurulan cemiyetler sadece kavmini düşünüp memleketin faydasını gözetmeyecektir. Osmanlı milletinin birçok farklı unsuru bünyesinde bulundurduğu göz önüne alınırsa, kavmiyet esaslı cemiyetler bu unsurlar arasındaki birliği bozacaktır⁹⁵. Kengiri Milletvekili Tevfik Efendi, etnik gruplar arasında iletişimin zayıf olması nedeniyle birliğin tam manasıyla kurulamadığını, bu yüzden kavim esasına göre cemiyetler teşkil edilmesinin Osmanlı birliğini sıkıntıya sokacağı görüşünü savunmuştur⁹⁶.

Gümölcine Milletvekili İsmail Bey ise hükümetin bu kanunla kavmiyet isimlerini ortadan kaldırmak gibi bir niyeti taşımadığı düşüncesini dile getirmiştir. Ona göre söz konusu kanun teklifi Osmanlı çatısı altında yaşayan etnik grupların milliyet esası ile hareket ederek siyasi hedefler peşinde koşmasına manidir, ancak çeşitli etnik unsurların kendi lisanlarını muhafazası için cemiyet teşkilini engelleyici nitelikte de değildir⁹⁷. Muş Milletvekili İlyas Sami Efendi de Cemiyetler Kanunu’nu desteklemiştir. O, bu kanunla Osmanlı ismi altında yaşayan etnik grupların siyasi hevesler peşinde koşmalarının engelleneceğini ön görmüştür⁹⁸. Sinop Vekili Hasan Fehmi Bey de kanunun lehinde konuşanlardandır⁹⁹.

İki günlük görüşmeler değerlendirildiğinde tartışmaların etnik meseleler etrafında yaşandığı görülmüştür. Tartışmalarda bir taraf etnik kimliklerin korunmasıyla birlikte Osmanlılık, diğer taraf ise etnik kimliklere yok saymadan Osmanlı milleti inşasını öne çıkarılmıştır. Nihayetinde Cemiyetler Kanunu’nun dördüncü maddesi oylamaya sunulmuş 159 milletvekilinden doksanının onaylaması ile 20 Temmuz 1909’da kabul edilmiştir¹⁰⁰. Kanunun kabul edilen dördüncü maddesi şu şekildedir “*Kavmiyet ve cinsiyet*

93 MMZC, D: 1, C: 5, İ: 1, İN: 115, T: 20.07.1909, s. 451.

94 MMZC, D: 1, C: 5, İ: 1, İN: 115, T: 20.07.1909, s. 450.

95 MMZC, D: 1, C: 5, İ: 1, İN: 114, T: 19.07.1909, s. 438.

96 MMZC, D: 1, C: 5, İ: 1, İN: 114, T: 19.07.1909, s. 441.

97 MMZC, D: 1, C: 5, İ: 1, İN: 115, T: 20.07.1909, s. 455.

98 MMZC, D: 1, C: 5, İ: 1, İN: 115, T: 20.07.1909, s. 462-463.

99 MMZC, D: 1, C: 5, İ: 1, İN: 114, T: 19.07.1909, s. 440.

100 MMZC, D: 1, C: 5, İ: 1, İN: 115, T: 20.07.1909, s. 468.

esası ve unvanlarıyla siyasi cemiyetler teşkili memnudur"¹⁰¹. Kabul oyu verenlerin tamamı Müslüman milletvekilleridir. Bunların kahir ekseriyetini ise Türk kökenli milletvekilleri oluşturmuştur. Ret oyu verenlerin çoğunluğunu ise Gayrimüslim ve Gayri Türk mebuslar oluşturdu¹⁰².

Bu kanunun ihtiyaca binaen ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Zira, Meşrutiyetin ilanının ardından ülkenin her yerinde cemiyetler kurulmuş sayıları giderek artan bu dernekler toplumsal hayatın ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Hiçbir yasal sınırlamaya tabi olmayan cemiyetler 1909'da çıkarılan bu kanunla birlikte meşrutiyet kazanmıştır¹⁰³. Diğer yandan dördüncü maddede kavmiyet esası ile cemiyet kurulamayacağına dair madde olsa da bu tarzdaki cemiyetlere izin verildiği de olmuştur. Bunlardan birisi 1911'de Kırşehir Mutasarrıflığı'na bağlı olarak Keskin Kazası merkezinde Rum dilinin yayılması, Rumların iyi eğitim almasını sağlamak gayesi ile kurulan Keskin Rum Cemiyeti'dir¹⁰⁴.

Avrupa ile karşılaştırıldığında Fransa'da Cemiyetler Kanunu 1 Temmuz 1901'de, Almanya'da Alman Dernek ve Toplanmalar Kanunu, 19 Nisan 1908'de yürürlüğe girmiştir¹⁰⁵. Cemiyetleri kanuni açıdan düzenleme hususunda Osmanlı Devleti'nin Avrupa'ya göre geri kalmadığı söylenebilir.

Üsküp Milletvekili Todori Pavlof Efendi, Kiliseler ve Mektepler Kanunu'nu¹⁰⁶ seçmen tabanından gelen talepleri dikkate alarak ruznamede olmamasına rağmen meclis gündemine taşımıştır. O, Kiliseler ve Mektepler Kanunu görüşmelerinin bir buçuk aydır ertelendiğini Rumeli Vilayetindeki Hristiyanların uzunca bir süredir kilisesiz, mektepsiz kaldığını dile getirmiştir. Bu koşullar içerisinde Hristiyan halkın Osmanlılık hususunda ne hissedeceklerini sormuştur. Konunun bir an önce Meclis

101 *Düştur*, Tertibi Sani, C. 1, Matbaa-i Osmaniye, İstanbul, 1329, s. 605.

102 Mehmet Emin Elmacı, "II. Meşrutiyet Döneminde 1909 Cemiyetler Kanunu Çerçevesinde Birlikte Yaşama Sanatı ve Ermeniler", *Hoşgörü Toplumunda Ermeniler*, C. 2, der.: M. Metin Hülügü, Şakir Batmaz, Gülbadi Alan, Süleyman Demirci, Erciyes Üniversitesi Yayını, Kayseri, 2007, s. 547.

103 Zafer Toprak, "1909 Cemiyetler Kanunu", *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C. 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 205.

104 Fethi Gedikli, "1910 Tarihli Keskin Rum Cemiyeti ve Cinsiyet ve Kavmiyet Esas ve Unvanlarıyla Dernek Kurma Yasağı", *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, S. 8, 2009, s. 34-35.

105 Ebru Kayabaş, *Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Döneminde Cemiyetler Hukukunun Gelişimi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2008, s. 192.

106 Kilise ve Mektepler Kanunu, ilk defa 7 Temmuz 1909 tarihinde Meclis-i Mebusan gündemine gelmiştir. Bu kanun teklifine göre kiliselerin ve mekteplerin Rumlara mı yoksa Bulgarlara mı ait olduğunu belirlemek için oradaki etnik unsurun çoğunluğu esas alınacaktır. Geniş bilgi için bkz.: Hasan Taner Kerimoğlu, "Kilise ve Mektepler Kanunu Örneğinde II. Meşrutiyet Dönemi'nde İttihatçı-Rum İlişkileri", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 6, S. 14, 2007, s. 3-25.

gündemine alınmasını talep etmiştir. Meclis Reisi Ahmet Rıza Bey bu iddialara cevaben kabinenin yeniden teşekkülü neticesinde Sadrazamın mevzuyu bir kez daha incelemek istediğini bu nedenle sürecin uzadığını hatırlatmış, müzakere talebini reddetmiştir¹⁰⁷. Zira, 28 Aralık 1909'da Hüseyin Hilmi Paşa'nın Sadrazamlıktan istifa etmesi üzerine İbrahim Hakkı Paşa, 12 Ocak 1910 tarihinde sadrazamlığa getirilmişti¹⁰⁸. Bu tartışmanın yaşandığı tarihte İbrahim Hakkı Paşa, Sadrazamlık görevinin birinci ayındaydı. Bu nedenle meseleyle ilgilenmek için zaman istemesi ve müzakere talebinin reddedilmesi normal karşılanmalıdır.

Kilise ve mektep yapımı hususundaki görüşmeler sırasında kiliselerde kullanılacak dil üzerinden milliyet tartışmaları yaşanmıştır. Edirne Milletvekili Rıza Tevfik Bey'in, kiliselerde her dilde dua edilebileceğini söylemesinden sonra meclisteki bazı milletvekilleri bu yoruma itiraz etmiştir¹⁰⁹. Selanik Milletvekili Yorgi Honeus Efendi, Meclis-i Mebusanı kastederek burada bulunan herkesin Osmanlı olduğunu ve Türkçe konuşulduğunu hatırlatıp “*Şimdi burada Rumca söylesem olur mu?*” diyerek karşılık vermiştir. Söz alan Rum kökenli İzmir Milletvekili Pavli Karolidi ise Honeus Efendi'nin söylediklerinden Rumların kiliselerinde sadece Rumca dua edilmesine müsaade edildiği manasının çıkarabileceğini, bu görüşe katılmadığını açıklamıştır. Kiliselerde her dilde dua edilebileceğini belirtmiştir¹¹⁰. Tekrar söz alan Rıza Tevfik Bey, Honeus Efendi'nin meclis ile kiliseyi bir tutmasına eleştiri getirmiştir. Millettin Osmanlı olduğunu, Kanun-ı Esasi mucibince de mecliste Türkçe konuşulduğunu, dinin ve milliyetin birbirinden farklı mefhumlar olduğunu söylemiştir. İslam dinine inananların içerisinde Arap, Arnavut, Boşnak gibi farklı milliyetlerin bulunduğunu fakat nihayetinde kimliklerini değil, Müslümanlıklarını ön plana çıkardıklarını belirtmiştir¹¹¹.

4 Mayıs 1910'da Pasaport Kanunu görüşmeleri sırasında söz dolaylı olarak kavmiyet meselesine gelmiştir. Tokat Milletvekili Mustafa Sabri Efendi, Osmanlı milleti ifadesi altında çeşitli etnik grupların birlik içerisinde yaşadıklarına değinmiştir. Kişinin kavmiyetini değiştiremeyeceği görüşünü savunmuştur. Bir Türk'ün, Türk defterinden ismini çıkararak Arap olacağı demesiyle Arap olamayacağını söylemiştir¹¹². Erzurum Milletvekili Ohannes Vartek Efendi de babasının kanını değiştiremeyeceğini

107 MMZC, D: 1, C: 2, İ: 2, İN: 39, T: 12.02.1910, s. 252-253.

108 Muharrem Dördüncü, “Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa'nın Hayatı ve Avrupa Seyahati”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 17, S. 1, 2015, s. 88.

109 MMZC, D: 1, C: 3, İ: 2, İN: 54, T: 14.03.1910, s. 130.

110 MMZC, D: 1, C: 3, İ: 2, İN: 54, T: 14.03.1910, s. 130-131.

111 MMZC, D: 1, C: 3, İ: 2, İN: 54, T: 14.03.1910, s. 131.

112 MMZC, D: 1, C: 4, İ: 2, İN: 82, T: 04.05.1910, s. 538.

vurgulamıştır. Bağdat Milletvekili İsmail Hakkı Bey bu görüşleri destekleyen kısa bir konuşma yapmıştır¹¹³.

Ahz-ı Asker Kanunu görüşmeleri sırasında da milliyet ve dil meselesi üzerine tartışmalar yaşanmıştır. Yorgo Boşo Efendi, kişilerin ailesinden aldığı terbiye neticesinde Osmanlı olabileceğini, mekteplerdeki eğitim öğretimin veya Osmanlı olma isteğinin bunu sağlayamayacağını öne sürmüştür. Tokat Milletvekili İsmail Paşa ise Yorgo Boşo Efendiyi eleştirerek Devlet-i Aliye’de bulunan bütün talebelerin Osmanlı olduğunu vurgulamıştır. Kırkkilise Milletvekili ve Maarif Nazırı Emrullah Efendi, Boşo Efendi’nin her zaman yaptığı gibi yine alakasız bir şekilde bir Osmanlılık hissiyatı meselesi ortaya çıkardığını belirtmiştir¹¹⁴. Bu kanunun görüşmeleri sırasında sonraki tarihlerde de benzer tartışmalar gerçekleşmiştir. İstanbul Milletvekili Kozmidi Pandelaki Efendi, Osmanlı milletinin içerisinde bulunan etnik grupların her birinin kendi lisanı olduğunu değinerek bu grupların birbirlerinin dilini bilmedikleri tespitinde bulunmuştur. Hatta bazı vilayetlerde bulunan Türklerin kendi lisanını dahi bilmediği fikrini öne sürmüştür. Kişilerin hangi milliyete mensup olduğunun belirlenmesinde lisan ölçü alınır ise bunların Türk kabul edilip edilmeyeceğinde tereddüt oluşacağını söylemiştir. Kişilerin en azından kendi milliyetinin dilini öğrenmesi gerekliliğine vurgu yapmıştır. Taşlıca Milletvekili Ali Vasfi Bey ise Karaman’daki Rumların da benzer durumda bulunduğunu öne sürmüştür¹¹⁵.

Yorgo Boşo Efendi ise Rum olması nedeniyle sadece Rumların haklarını düşünmediğini, askerlik görevi nedeniyle Türk unsurunun mahvolduğunu söylemiştir. Türklerin devleti teşkil eden unsur olduğunu ve muhafazasının sağlanması gerektiğini dile getirmiştir. Hristiyanların da askerlik göreviyle mükellef olmasının İslam unsurları üzerindeki yükü hafifleteceği öngörüsünde bulunmuştur Tokat Milletvekili İsmail Paşa ise Boşo Efendi’ye Türk yerine Unsur-ı Osmani tabirini kullanmasını önermiştir¹¹⁶. Tokat Milletvekili İsmail Paşa’nın Boşo Efendi’ye Türk yerine Osmanlı unsuru ifadesini kullanmasını önermesinin nedeni Türk kimliğini ön plana çıkarmanın Osmanlılığa zarar verebileceği endişesini taşıması olabilir. Ancak Balkan Savaşları sonrası kimi milletvekilleri için bu tavır değişecek ve Türk kimliği ön plana çıkmaya başlayacaktır. İsmail Paşa ne Hürriyet ve İtilaf nede İttihat ve terakki partisi içerisinde yer almış değildir.

113 *MMZC*, D: 1, C: 4, İ: 2, İN: 82, T: 04.05.1910, s. 538.

114 *MMZC*, D: 1, C: 2, İ: 3, İN: 24, T: 11.01.1911, s. 137.

115 *MMZC*, D: 1, C: 2, İ: 3, İN: 25, T: 16.01.1911, s. 171-172.

116 *MMZC*, D: 1, C: 1, İ: 4, İN: 6, T: 25.10.1911, s. 105.

Bağımsız olarak meclise girmiştir. Mecliste yaptığı eleştiriler dikkate alındığında muhalefete daha yakın olduğu değerlendirilebilir¹¹⁷.

İstanbul Milletvekili Kırkor Zehrap Efendi de askerlik görevi nedeniyle Türk unsurunun azaldığı, kendisinin de bu gerçeği fark ettiği görüşünü dile getirmiştir. Türk nüfusunun muhafaza edilmesi gerektiğini, aksi halde memleketin ve milletin varlığını sürdüremeyeceğini beyan etmiştir. Teşvik-i Sanayi Kanunu'yla memlekette sanayinin geliştirilmek istendiğini, fakat iş yerlerinde çalışabilecek Türk unsurunun askerlik görevi nedeniyle bu imkânı değerlendiremediğini söylemiştir. Türklerin ticarete başarılı olmadığı tezini reddederek bu durumun yine askerlik işi sebebiyle ortaya çıktığı görüşünü savunmuştur¹¹⁸.

Ankara Milletvekili Mehmet Talat Bey söz almış memlekette Türk unsurundan bahsedilmesinin ayıp olarak algılandığını dile getirmiştir. Şimdiye kadar mecliste cesaret edilmeyen bir şey varsa onun da Müslümanlıktan, Türklükten bahsetmek olduğu iddiasında bulunmuştur. Memleketin asli unsuru olan Türklerin muhafazasını sağlamanın bütün Osmanlı milletinin güvenliği için önem arz ettiğini belirtmiştir. Talat Bey, Türk olmadıkları halde Kırkor ve Boşo Efendiye Türklerin haklarından bahsettikleri için teşekkür etmiş aslında bu konuda kendilerinin konuşması gerektiğini vurgulamıştır¹¹⁹. Anlaşıldığı üzere Talat Bey'in konuşması İsmail Paşa'ya da bir cevap niteliği taşımaktadır.

Kütahya Milletvekili Ahmet Ferit Bey ise Türk unsurunun muhafazasından bahsedilmesine gerek olmadığını Osmanlı milletini tek bir bütün olarak düşünmek lazım geldiğini dile getirmiştir. Türk, Arap, Arnavut gibi unsurlardan bahsetmenin fayda getirmeyeceğini savunmuştur¹²⁰. Meşrutiyet döneminin ilk Türkçü partisi olan Milli Meşrutiyet Fırkasını 1912'de kuracak olan¹²¹ Ahmet Ferit Bey, bu konuşmasında farklı etnik kimliklere dair haklardan bahsedilmemesi yönünde tavır alarak Türklerin Osmanlılık kimliğine bağlılığının devam ettiğini vurgulamak istemiştir.

Kavanîn ve nizamatin sureti neşir ve ilânına dair kanun lâyihası dolayısıyla resmi gazete olan Takvim-i Vekayi gündeme gelmiştir. Bu vesileyle dil ve milliyet tartışmaları yaşanmıştır. Kozmîdi Pandelaki Efendi, Resmî gazetenin Türkçe olarak

117 Mustafa Çolak, Hasan Daşdemir, "II. Meşrutiyet Dönemi Mebusan Meclisi'nde Tokat Mebusları ve İcraatları", *Uluslararası Geçmişten Günümüze Tokat'ta İlmî ve Kültürel Hayat Sempozyumu (18-20 Ekim 2018)*, C. 2, ed.: Hanefi Vural vd., Tokat 2018, s. 522-543.

118 *MMZC*, D: 1, C: 1, İ: 4, İN: 6, T: 25.10.1911, s. 109-110.

119 *MMZC*, D: 1, C: 1, İ: 4, İN: 6, T: 25.10.1911, s. 110.

120 *MMZC*, D: 1, C: 1, İ: 4, İN: 6, T: 25.10.1911, s. 113.

121 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, C. 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998, s. 381.

yayımlanmasına rağmen memlekette herkesin Türkçe bilmediğini söylemiştir. Bu nedenle Takvim-i Vekayi'nin Türkçe bilmeyen yöreler için oralarda hâkim olan dille de neşredilmesini önermiştir. Avrupa'da her mahallin lisanına göre hareket edildiğini iddia etmiştir¹²². Ankara Milletvekili Mehmet Talat Bey ise Türkçe bilmeyenlerin öğrenmeye gayret etmesi gerektiği görüşünü savunmuştur. Tokat Milletvekili İsmail Paşa da Talat Bey'in fikrine iştirak ederek bilmeyenlerin Türkçe öğrenmeleri gerektiğini vurgulamıştır. Denizli Milletvekili Ahmet Muhip Efendi de devletin resmi dilinin Türkçe olduğunu hatırlatarak Kozmide Efendi'nin görüşüne katılamayacağını beyan etmiştir¹²³. Osmanlıcı bir yaklaşım gösteren Tokat Milletvekili İsmail Paşa'nın Türkçe konusundaki hassasiyeti önemlidir. O'nun Türkçeyi Osmanlılığın temel bir parçası olarak gördüğü anlaşılmalıdır.

Karahisar-ı Şarki Milletvekili Ömer Fevzi Efendi de Osmanlıların lisanının lisan-ı Türki olarak kabul edildiğini, isteyenlerin Takvimi Vekayi'den alarak kanunları kendi dillerinde yayımlayabileceğini söylemiştir. O, tercüme işinin devlete masraf oluşturacağını da sözlerine eklemiştir. Serfice Milletvekili Yorgo Boşo Efendi ise resmi dilin Türkçe olması hususunda tereddütlerinin bulunmadığını, fakat köylerde veya kasabalarda Türkçeye herkesin vakıf olmadığını, bu nedenle kanunların tercümelerinin de bulunmasının faydalı olacağı düşüncesini savunmuştur¹²⁴. Halep Milletvekili Mehmet Baheddin Efendi ise Türkçenin yoğun olarak kullanılmadığı yerlerde zaten hâkim olan lisanla gazetelerin yayımlandığını hatırlatmıştır. Bu konuda örnek olarak Halep, Beyrut, Suriye, Basra, Musul gazetelerinin hem Türkçe hem Arapça, Yanya, Cezair-i Bahr-ı Sefid vilayetlerinde ise Türkçe ve Rumca yayımlandığını söylemiştir¹²⁵. İsmail Sıtkı Bey ise ilan ile neşriyatın birbirinden farklı nitelikte olduklarına dikkati çekmiştir¹²⁶.

Erzurum Milletvekili Ohannes Varteks Efendi ise resmi lisanın Türkçe olmasından kimsenin rahatsız olmadığını, kanunların başka lisanlarla neşredilmesinin zararı olacağı fikrine ise katılmadığını beyan etmiştir. O, kanunların sadece Türkçe olarak yayımlanmasını haksız bir uyguma olarak değerlendirerek Ermeni'ye veya Arnavut'a Türkçeyi anlama zorunluluğu getirilemeyeceğini söylemiştir. Ahalinin hakikaten Osmanlı olması arzu ediliyorsa kanunları kendi lisanında anlayabilmesi gerektiğini savunmuştur. Masraf açılacağı gerekçesini ise anlamsız bulmuştur. Kütahya Milletvekili Cemal Bey ise

122 *MMZC*, D: 1, C: 3, İ: 3, İN: 42, T: 16.02.1911, s. 45.

123 *MMZC*, D: 1, C: 3, İ: 3, İN: 42, T: 16.02.1911, s. 46.

124 *MMZC*, D: 1, C: 3, İ: 3, İN: 42, T: 16.02.1911, s. 46-47.

125 *MMZC*, D: 1, C: 3, İ: 3, İN: 42, T: 16.02.1911, s. 46-48.

126 *MMZC*, D: 1, C: 3, İ: 3, İN: 42, T: 16.02.1911, s. 46-49.

masraf nedeniyle değil birlik olunmasının sağlanması hasebiyle Türkçe yayın konusunda ısrarcı olduklarını dile getirmiştir. Varteks Efendi birlik derken diğer etnik unsurların Türkleşmesinin mi kastedildiğini Cemal Bey'e sormuştur. Cemal Bey, bunu kastetmediğini yalnızca lisanın birleşmesini arzu ettiğini söylemiştir. Varteks Efendi ise bunun üzerine "*Biz Osmanlıyız, Türk değiliz*" diyerek bir tepitte bulunmuştur. Her etnik unsurun hakkını tanımak gerektiğini vurgulamıştır¹²⁷.

Kozmidi (İstanbul), Boşo (Serfice), Dimitri (Çatalca), Konstantin (Yanya), Süvla (Yanya), Mustafa (Trablusgarp), Dimitri Dingos (Serez), Çelebidi (Sakız), Huneus (Selanik), Murtaza Galip (İşkodra), Hızır Hayati (Müntefik), Miralay Seyit Ahmet (Yemen), Muhammed El Makhafi (Yemen), E. Hüseyin Abdülkadir (Yemen), Zühtü (Hudeyde), Aleksandr Parliç (Üsküp), Doktor Yanko Dimitroviç (Manastır) Takvim-i Vekayi'nin mahalli lisanlarla yayımlanmasına dair bir önerge vermişlerdir¹²⁸. Önerge, 42 reye karşı 94 rey ile reddedilmiştir¹²⁹. Bu teklife evet oyu verenlerin çoğunluğunu gayri Türk ve gayrimüslim milletvekilleri oluşturmuştur.

1911 (1327) senesi Muvazene-i Umumiyye Kanunu görüşmeleri sırasında da milliyet tartışmaları yaşanmıştır. Şam Milletvekili Şükrü El Asali Bey, devlet dairelerine tayin olan memurlara bakıldığı zaman memleket nüfusunun yarısını teşkil eden Araplardan yalnızca dört kişinin bulunduğunu iddia etmiştir. Araplardan, vali veya nazır olmamasını kabul edilebileceğini fakat en azından memur sayısının daha fazla olması gerektiğini söylemiştir¹³⁰. O, Maliye Nezaretinde 111 Türk, 13 Yahudi, 10 Ermeni ve 4 Rum'un bulunduğunu ancak hiç Arap olmadığını belirtmiştir. Karesi Milletvekili Abdülaziz Mecdi Efendi, Şükrü Bey'e Arapların da gayret etmelerini önererek "*biraz iktidar gösterirseniz siz de nazır olursunuz*" cevabının vermiştir. Sivas Milletvekili Mustafa Ziya Bey Mahmut Şevket Paşa'nın¹³¹ Araplığına vurgu yaparak tartışmaya dâhil olmuştur. Pançe Doref Efendi de Mahmut Şevket Paşa'nın Arap milliyetine mensup olmasına dikkati çekmiştir. İzmit Milletvekili Ahmet Müfit Bey ise fırka ve ordu kumandanları arasında da Arapların bulunduğunu hatırlatmıştır. Tokat Milletvekili İsmail Paşa, bu tarzda bir milliyet davasının

127 MMZC, D: 1, C: 3, İ: 3, İN: 42, T: 16.02.1911, s. 46-49.

128 MMZC, D: 1, C: 3, İ: 3, İN: 42, T: 16.02.1911, s. 56-57.

129 MMZC, D: 1, C: 3, İ: 3, İN: 42, T: 16.02.1911, s. 59,72-73.

130 MMZC, D: 1, C: 4, İ: 3, İN: 68, T: 29.03.1911, s. 441.

131 Mahmut Şevket Paşa, Bağdatlı olması hasebiyle Arap olduğu iddia edilmiştir. Ancak resmi sicil belgelerine göre babası Kethüdazade Süleyman Bey Gürcü asıllıdır. Annesinin ailesi ise Cin Murat'ın soyundan gelmektedir. Bu aile Türk'tür. Dördüncü Murad'ın mahiyetinde Bağdat'a gelenlerden biridir. Cin Murat'a fetih sırasında gösterdiği başarıları dolayısıyla Bağdat ihtisap ağalığı verilmiş ve bölgeye yerleşmiştir. Ziya Şakir baba tarafından Gürcü olan Paşa'nın daima Türklüğü tercih ettiğini, Gürcülüğe dair temayülünün bulunmadığını iddia etmiştir. Bkz.: Ziya Şakir, *Mahmut Şevket Paşa*, Muallim Fuat Gücünever Anadolu Türk Kitap Deposu, 1944, s. 11-12.

dillendirilmesini doğru bulmamıştır. Şükrü El-Asali konuşanların 15 milyon Arap'tan¹³² yalnızca Mahmut Şevket Paşa'nın adını verebildiklerini söylemiştir¹³³.

Konya Milletvekili Mehmet Vehbi Efendi ise adliye de memur olarak çalışanlarda çok sayıda Arap'ın yer aldığını hatırlatmıştır. İzmir Milletvekili Seyyit Bey, Arap milletinden gelen bir zatın böyle bir meseleyi açacağını hiç düşünmediğini, şaşırıldığını dile getirmiştir. Bu tarz milliyet tartışmaları yaşanmaya devam ederse milletin huzur bulamayacağını ne Arap Milletinin ne Türkiye milletinin ne de İslam'ın kalmayacağını öne sürmüştür. Bu tartışmalar üzerine Beyrut Milletvekili Rıza Es-Sulh Bey ise Türklerden şikâyetçi olmadıklarını beyan etmiştir¹³⁴. Sonradan Dâhiliye Nazırlığı ve Sadrazamlık yapacak olan Edirne Milletvekili Mehmet Talat Bey söz alarak tartışmaya dâhil olmuştur. Talat Bey de Harbiye Nazırının Arap olduğunu söylemiştir. Sadrazam veya nazırların Arap olmasında bir beis görmediğini vurgulamıştır. Göreve gelecek kişilerin milliyetinin önemli olmadığına değinmiş, vazifesini başarılı bir şekilde sürdürmesinin önemine dikkati çekmiştir¹³⁵.

Kanun-ı Esasi'nin 35. Maddesinin tadiline dair kanun teklifinin¹³⁶ görüşmeleri sırasında da söz dolaylı olarak milliyet tartışmalarına gelmiştir. Priştine Milletvekili Hasan Tahsin Bey, öncelikle İttihat ve Terakki Fırkası'nı eleştirmiş, bu fırkaya mensup 5-10 Arap, Arnavut varsa onların da bir dahaki seçim dönemi içerisinde fırkadan ayrılacakları iddiasında bulunmuştur. Buna karşılık Bursa Milletvekili Ahmet Hamdi Bey bu konuşmayı Arapların ve Arnavutların bir daha mebus seçilemeyecekleri şeklinde yorumlamıştır. Bunun üzerine Hasan Tahsin Bey gerek Arnavutların gerekse Arapların bugüne kadar Türklere tabi olduğunu bundan sonra da tabi kalacaklarını vurgulamıştır. Türklerin, bu memleketin ortak menfaate dayanan bir anonim şirketten başka bir şey olmadığını bilinmesini istemiştir. Türklerin, kendini diğer etnik gruplardan farklı görmesi durumunda memleketin felakete sürükleneceğini dile getirmiştir. Arap ve Arnavutların İttihat ve Terakki hükümeti nedeniyle çok zarar gördüğünü öne sürmüştür¹³⁷.

132 Yirminci yüzyılda Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yaşayan Arap nüfusu yaklaşık yedi milyondur. Bkz.: T.G. Fraser, Andrew Mango-Robert McNamara, *Modern Ortadoğu'nun Kuruluşu*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2011, s. 12.

133 *MMZC*, D: 1, C: 4, İ: 3, İN: 68, T: 29.03.1911, s. 442.

134 *MMZC*, D: 1, C: 4, İ: 3, İN: 68, T: 29.03.1911, s. 444.

135 *MMZC*, D: 1, C: 4, İ: 3, İN: 68, T: 29.03.1911, s. 445.

136 Bu teklife göre Nazırlar Heyeti ve Meclisi Mebusan arasında anlaşmazlık olduğunda her iki tarafta fikrinde, ısrar ederse hükümet değiştirmek ya da üç ay içerisinde Meclis-i Mebusan seçimlerini yenilemek kaydıyla ve bir toplantı yılında bir defadan fazla olmamak üzere meclisi feshetmek yetkisi padişaha aittir. Savaş durumunda da meclisi geçici olarak kapatmak padişahın yetkisi dahilindedir. *MMZC*, D: 1, C: 2, İ: 4, İN: 25, T: 16.12.1911, s. 201.

137 Bu dönemde Meclis-i Mebusanda İttihat ve Terakki ile Hürriyet ve İtilaf Partisi arasında siyasi mücadele şiddetlenmiştir. Bkz.: Ali Birinci, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası II. Meşrutiyet Devri'nde İttihat ve Terakkiye Karşı Çıkanlar*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1990.

İzmit Milletvekili Ahmet Müfit Bey, Hasan Tahsin Bey'in görüşlerine karşı çıkmıştır. Bunun üzerine Hasan Tahsin Bey, Müfit Efendi'nin Türk olduğu halde kendisi kadar Türkleri sevmeyeceğini iddia ederek kendi hukukunun, menfaatinin Türklerle ilelebet yaşamayı emrettiğini belirtmiştir. Türkler, Osmanlı Devleti'nin hizmetkârı olmasaydı devletin varlığını sürdürmeyeceği görüşüne de yer vermiştir. Seyyit Bey ise Türklerin bugün memleketin her türlü acılarına katlandıklarının görmezden gelinerek böyle beyanatların yapılmasına şiddetle karşı çıkmıştır. Türklerin bugüne kadar her türlü etnik grubun hizmetkârı olduğunu belirtmiştir. Hasan Tahsin Bey'in sözlerine kimsenin karşı çıkmamasını ve alkışlayanların olmasını tenkit etmiştir. Seyyit Bey “*O halde nasıl oluyor da o sözü söylüyorsunuz?*” diyerek Tahsin Bey'e yüklenmiştir. Tahsin Bey ise Türklerin, Arnavutlar, Araplar, Rumlar, Bulgarlar, Ermeniler nazarında baş tacı olduğunu vurgulamıştır. Meclis Reisi Ahmet Rıza Bey milliyet kavgasının bitirilmesi gerektiğini söyleyerek tartışmayı sonlandırmıştır¹³⁸.

2. Üçüncü Devre Meclis-i Mebusanda Millet Tanımı Tartışmaları

Meclisin ikinci devresi 18 Nisan 1912'de toplanmış, 5 Ağustos 1912'de dağılmıştır¹³⁹. Meclis-i Mebusanın bu devresinde millet tanımı ile ilgili herhangi bir tartışmaya rastlanmamıştır. Bu sebeple ikinci devreyi konu alan bir başlık açılmamıştır. Meclisin üçüncü dönemi 18 Mayıs 1914'te toplanmıştır¹⁴⁰. Birinci Dünya Savaşı'nın ardından 21 Aralık 1918'de dağıtılmıştır¹⁴¹. Meclise girmeye hak kazanan iki yüz elli yedi milletvekilinden yüz kırk yedisi Türk, altmış dokuzu Arap, on altısı Rum, on beşi Ermeni, yedisi Kürt, üçü ise Yahudi'dir. İttihat ve Terakki Fırkası iki yüze yakın sayıda milletvekili çıkarmıştır¹⁴².

138 MMZC, D: 1, C: 2, İ: 4, İN: 36, T: 11.01.1912, s. 462.

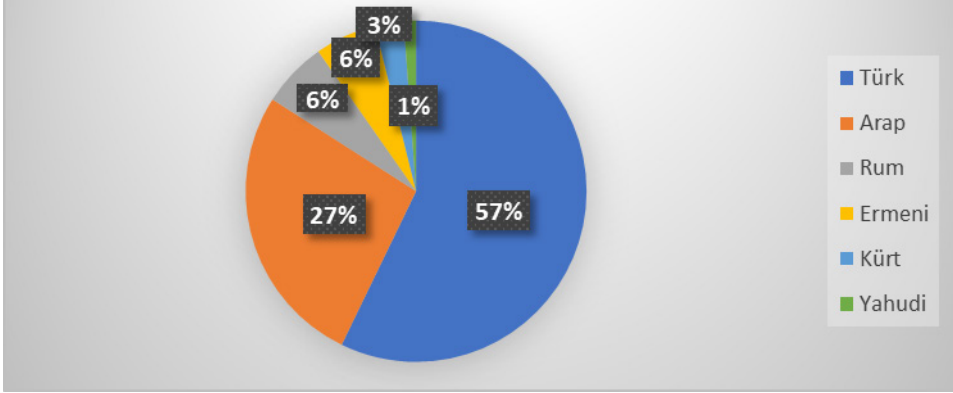
139 İhsan Ezherli, *Türkiye Büyük Millet Meclisi (1920-1992) ve Osmanlı Meclisi Mebusanı (1877-1920)*, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara, 1992, s. 170.

140 İhsan Ezherli, *Türkiye Büyük...*, s. 170-171.

141 Taha Niyazi Karaca, *Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2004, s. 14

142 Fevzi Demir, *Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclisi Mebusan Seçimleri*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2007, s. 329.

Grafik 1: Meclise Girmeye Hak Kazanan 257 Milletvekilinin Yüzdesel Olarak Etnik Dağılımı

Balkan Savaşlarının ardından İttihat ve Terakki Fırkası bu dönemde iç siyasette hakimiyeti sağlamıştır. Balkan Savaşlarının bitiminden bir yıl sonra ise Osmanlı İmparatorluğu, 11 Kasım 1914'te Birinci Dünya Savaşı'na katılmıştır¹⁴³.

Savaş yıllarında meclisin üçüncü devresinde tartışmalar devam etmiştir. Örneğin; Rum muhacirlerinin durumu tartışılırken söz dolaylı olarak milliyet meselesine gelmiştir. Aydın Milletvekili Emanuel Emanuelidi Efendi, Rum olduğu için Rum davası takip ettiğinin anlaşılmasını gerektiğini, Yunanistan'ın vekili olmadığını, Osmanlı olduğunu hatırlatmış, sadece Osmanlı menfaatlerini düşündüğünün bilinmesini istemiştir¹⁴⁴.

143 Eric Jan Zürcher, *Modernleşen...*, s. 137-140.

144 *MMZC*, D: 3, C: 1, İ: 1, İN: 26, T: 06.07.1914, s. 607.

Emanuel Emanuelidi, Türklerin Rumlardan alışveriş yapmamaları yönündeki telkinlere¹⁴⁵ dikkat çekmiştir. O, Türklerin ekonomik yönden gelişimini sağlamasının kendisini de mutlu edeceği, fakat böyle bir yaklaşımın birlik ve bütünlüğü bozacağı kanaatini dile getirmiştir. Buna karşılık Kengiri Milletvekili Fazıl Berki Bey, böyle bir telkinin bulunmadığını savunmuştur. Kütahya Milletvekili Abdullah Azmi Efendi ise milliyet meselenin açılmaması gerektiği uyarısında bulunmuştur¹⁴⁶. Söz alan Dahiliye Nazırı Mehmet Talat Bey, hükümetin Türklerin yalnızca birbiriyle ticaret yapması yönünde bir telkininin bulunmadığını resmi ağızdan açıklamıştır¹⁴⁷.

Bu arada Van Milletvekili Papazyan¹⁴⁸ Efendinin, mazeretine binaen meclisten izin talebi görüşmeleri sırasında da söz milliyet meselesine gelmiştir. Erzurum vekili Ohannes Varteks Efendi, Ermeni milleti için Papazyan Efendi'nin Muş'ta bulunmasının elzem olarak gördüğünü söylemiştir. Muş'a gitmesinin vatan ve memlekete fayda sağlamak maksadı taşıdığını iddia etmiştir¹⁴⁹. Muş Milletvekili İlyas Sami Bey ise Papazyan Efendi'nin Muş'a gitmesinin ardında bir milliyet davası olup olmadığını sorgulamıştır. Ermeni ve İslam düşmanları karşısında bu zamana kadar ittihat içinde olduğunu ve düşmana karşı birlikte hareket edildiğini hatırlatmıştır. Tekrardan söz alan Ohannes

145 1913-1914 yıllarında Müslümanlar, Rumlara karşı ekonomik boykot uygulamıştır. Boykotun en büyük nedeni olarak bir Rum olan Averof'un Yunanistan'ın gemi almasına yardımcı olması gösterilmiştir. Bu yardımı yapan Georgios Averof, 1918 yılında Epir'de doğmuştur. 17 yaşında Moskova'da amcasının şirketinde finans işleriyle uğraşmış, amcasının ölümünün ardından mirası ona kalmıştır. Kırım Savaşı sırasında Rus ordusunun ihtiyaç duyduğu malzemelerin temininde rol oynaması nedeniyle kısa sürede zenginleşmiştir. Mısır'da kazandığı paralarla Atina'da yol, hastane ve okul yaptırmıştır. Atina Ulusal Teknik Üniversitesine de bağışta bulunmuştur. 1899 yılında vefat etmiştir. Ölümünün ardından mal varlığının bir kısmını Yunan donanmasına bağışlamıştır. Bağışladığı parayla alınan bu zırhlı gemiye Averof adı verilmiştir. Bkz.: Maria Vasilikiotou, "Savaşta ve Barışta Bir Yunan Gemisi: Averof-Yunan Kaynakları Üzerinden Bir Analiz", *Ankara Anadolu ve Rumeli Araştırmaları Dergisi*, C. 2, S. 3, 2021, s. 56-57. Averof zırhlısı Balkan Savaşları sırasında Osmanlı Donanmasına karşı kullanılmıştır. Rumlara, Yunanistan yanlısı tutumları üzerine Müslümanların kendi arasında ticaret yapması telkin edilmiştir. Bkz.: Murat Koraltürk, *Erken Cumhuriyet Döneminde Ekonominin Türkleştirilmesi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s. 41-42. Bu boykot sırasında dağıtılan risalelerde Müslüman tüccarların, esnafların adreslerini içeren bilgiler yer almıştır. Bunun yanı sıra Müslümanların ticarete atılması teşvik edilmiştir. Bu çabaların nihayetinde kısa sürede İstanbul'da beş yüze yakın Müslüman dükkânı açılmıştır. Uygulanan boykotaj milli iktisat düşüncesinin fikir aşamasından uygulama aşamasına geçişin simgesi olmuştur. Yine bu dönemde kurulan Müslüman Tüccar Cemiyeti, Müslüman tüccarları aynı çatı altında toplamış bünyesinde gayrimüslimleri bulduran Dersaadet Ticaret Odasına karşı güçlü bir muhalefet oluşturmuştur. Bkz.: Zafer Toprak, *Türkiye'de Milli İktisat 1908-1918*, Doğan Kitap, Ankara, 2012, s. 171-172.

146 *MMZC*, D: 3, C: 1, İ: 1, İN: 26, T: 06.07.1914, s. 607-608.

147 *MMZC*, D: 3, C: 1, İ: 1, İN: 26, T: 06.07.1914, s. 611-612.

148 Şaduman Halıcı, Vahan Papazyan'ın 1915'te Van İsyanı sırasında öldüğünü belirtmiştir. Bkz.: Şaduman Halıcı, "Osmanlı Basınına Yansıyan Şekliyle 1914 Meclisi Mebusan Seçimlerinde Ermeniler", *Tarih Dergisi*, S. 62, 2015, s. 175. Yusuf Sarımay, 1927 yılında Papazyan'ın Hoybun Cemiyetinin ortaya çıkışında rol oynadığından bahsetmiştir. Bkz.: Yusuf Sarımay, "Hoybun Cemiyeti ve Türkiye'ye Karşı Faaliyetleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 14, S. 40, 1998, s. 214. Kevorkian'a göre ise 1915'de yurt dışına kaçan Vahan Papazyan, 1973 yılında Beyrut'ta ölmüştür. Bkz.: Raymond Kevorkian, *The Armenian Genocide A Complete History*, I.B. Tauris & Co Ltd, New York, 2011, p. 827.

149 *MMZC*, D: 3, C: 1, İ: 1, İN: 15, T: 20.01.1915, s. 210.

Varteks Efendi, Van’da ve Muş’ta bulunan Ermeniler arasında anlaşmazlıkların var olduğunu ve birlikte hareket etmeyeceklerini belirtmiştir. Varteks Efendi, Papazyan’ın oraya vatana hizmet için gittiğini bir kez daha vurgulamıştır. Oylama neticesinde Papazyan Efendi’nin mezuniyeti kabul edilmiştir¹⁵⁰.

24 Şubat 1916’da Osmanlı Devleti’nin Miladi takvimi kabulüne dair kanun layihası görüşmeleri sırasında da din üzerinden millet ve milliyet tartışmaları gerçekleşmiştir. Nablus Milletvekili Tefvik Hammad Bey, Hristiyanların kabul ettiği takvimin başlangıç olarak İsa Peygamberin doğuşunu esas aldığını, Osmanlı Devleti’nin Hz. İsa ile bir bağının bulunmadığını söylemiştir. Zira ona göre devletin dini İslam’dır. Bir İslam ülkesinde miladi takvimin kullanılması doğru değildir¹⁵¹. Isparta Milletvekili İsmail Hakkı Bey ise miladi takvimin kabul edilmesiyle yeni bir tarih, millet veya din tesis etmek gibi bir emelin olmadığını, takvimlerin milliyetle, dinle bir alakasının bulunmadığını beyan etmiştir. Dünyanın miladi takvime göre hareket ettiğini, kendilerinin de bu gerçeğe göre davranmaları gerektiği görüşünü savunmuştur. O, milliyet meselesine de değinerek milliyet denilen şeyin birtakım bağılıklar olduğu yorumunda bulunmuş, ancak o bağılıkların gevşetilmesi durumunda milliyetin kalmayacağını belirtmiştir¹⁵².

İstanbul Mebusu Şefik Bey, Meclis-i Ayan’da söylenen “*Türk’e beylik vermişler; evvelâ babasını öldürmüş*”¹⁵³, sözünü 6 Mart 1916 tarihinde Meclis-i Mebusan gündemine taşımıştır. Şefik Bey, Meclis-i Ayan kürsüsünde “*muazzam Türk Milletinin*” tahkir edildiğini dile getirmiştir. Meclis-i Mebusan Reisi konuyu kapatmaya çalışmışsa da Şefik Bey, fikirlerini beyan etmeden kürsüden inmeyeceğini vurgulamıştır. Bunun üzerine Meclis Reisi Adil Bey, kimsenin Türk milletini tahkir ve inkâr edemeyeceğini dile getirmiştir¹⁵⁴. Şefik Bey, Meclis-i Ayan Başkanının ve üyelerinin Türklüğün tahkir edilmesine ses çıkarmamasını şiddetle eleştirmiştir. Bu beyanda bulunan kişinin Türklükten silinmesi gerektiğini öne sürmüştür. Bu kişi Türk ise sözü nasıl söylediğini anlayamadığını, Türk değil ise Meclis-i Ayan’da nasıl bulunduğunu sorgulamıştır¹⁵⁵.

150 MMZC, D: 3, C: 1, İ: 1, İN: 15, T: 20.01.1915, s. 210.

151 MMZC, D: 3, C: 2, İ: 2, İN: 33, T: 24.02.1916, s. 129.

152 MMZC, D: 3, C: 2, İ: 2, İN: 33, T: 24.02.1916, s. 129-131.

153 Ahmet Rıza Bey, Kanun-ı Esasi’nin bazı maddelerinin tadiline dair kanun layihası görüşmeleri esnasında bu sözü söylemiştir. Bu konuşması sırasında Meşrutiyet ortamını hükümetin bozduğu eleştirisinde bulunmuştur. Sözü tamamı şu şekildedir; “*Türk’e beylik vermişler; evvelâ babasını öldürmüş derler. Ben istemem ki, bu hükümeti teşkil eden zevat hakkında da analarını, yani Meşrutiyeti öldürmüş densin.*” Bkz.: *Meclisi Ayan Zabıt Ceridesi (MAZC)*, Devre (D): 3, Cilt (C): 2, İctima(İ): 2, İnikat (İN): 37, Tarih (T): 06.03.1916, s. 244.

154 MMZC, D: 3, C: 2, İ: 2, İN: 40, T: 07.03.1916, s. 335-336.

155 MMZC, D: 3, C: 2, İ: 2, İN: 40, T: 07.03.1916, s. 335-336.

Meclis Reisi Adil Bey birkaç ay sonra mecliste yaptığı bir konuşmada da “*Necip Osmanlı Milleti*” ifadesini kullanmış, Osmanlı ırkına has olan nitelik ve meziyetlerin tehlike arttıkça, daha büyük kahramanlıklarla kendini göstereceğine olan inancını dile getirmiştir. Ona göre Osmanlı Milleti yeni Osmanlar, Orhanlar, Fatihler ve Selimler yetiştirecek güçtedir¹⁵⁶.

Umûr-ı Nafia Nezareti’ne bağlı şirketlerin işlemlerini ve haberleşmesini Türkçe icra etmesi hakkındaki kanun teklifi görüşmeleri sırasında dil üzerinden milliyet mevzuu konuşulmuştur¹⁵⁷. Karahisar-ı Sahip Milletvekili Ağaoğlu Ahmet Bey, Türkçenin kullanılmasının bir anayasa gerekliliği olduğunu vurgulamıştır. Milletlerin kendi ülkelerinde egemenliklerini sağlamasını lisanının her alanda hâkim olması esasına bağlamıştır. Bir milletin manevi varlığını en büyük göstergesinin dil olduğuna işaret etmiştir. Bugün her milletin ticari işlerde kendi lisanını kullandığını hatırlatmıştır¹⁵⁸.

Hariciye Nazırı Ahmet Nesim Bey’in siyasi vaziyet ve sulh meselesi üzerine meclisteki beyanatı hususunda yapılan konuşmalar sırasında söz Türk-Arap ilişkilerine gelmiştir. Havran Milletvekili Şekip Arslan Bey Arapların hiçbir zaman Türk kardeşlerinden ayrılmak fikrini aklına getirmediğini iddia etmiştir. O, Türkler ve Araplar arasında 600-700 senelik bir dostluk olduğunu söylemiştir. Arabistan’ın Osmanlı Devleti için hayati bir öneme sahip olduğu, bu sebeple bölgenin muhafazasının sağlanması görüşünü savunmuştur. Arabistan ahalisinin İngilizlerin bölgeden çıkarılmasını Türk kardeşlerinden daha çok istedikleri kanaatini de beyan etmiştir. İslam âleminin ebedi düşmanı İngilizlere en başta Arap kavminin hasmı olduğunu bildirmiştir¹⁵⁹. O, mevcut Osmanlı hukukundan Arapların ve Türklerin aynı derecede faydalandığını, söz konusu haklar korundukça bir Arap evladı olarak daima Türk kardeşleriyle birlikte olacaklarını ve Türklüğe merbut kalacaklarını belirtmiştir. Asir Milletvekili Seyyit Yusuf Fazıl Bey de Türk-Arap dostluğunun altı yüz değil, bin üç yüz senelik bir geçmişi olduğunu ileri sürmüştür¹⁶⁰.

156 *MMZC*, D: 3, C: 1, İ: 3, İN: 3, T: 18.11.1916, s. 14.

157 *MMZC*, D: 3, C: 2, İ: 4, İN: 46, T: 07.02.1918, s. 230.

158 *MMZC*, D: 3, C: 2, İ: 4, İN: 46, T: 07.02.1918, s. 231.

159 *MMZC*, D: 3, C: 2, İ: 4, İN: 55, T: 23.02.1918, s. 445.

160 *MMZC*, D: 3, C: 2, İ: 4, İN: 55, T: 23.02.1918, s. 446.

Tekfurdağı Milletvekili Dimistoklis ve Çatalca Milletvekili Tokinidis'in Edirne vilayeti ile Çatalca sancağındaki Rumların tehciri¹⁶¹ hakkındaki sual takrirlerinin görüşülmesi sırasında milliyet meselesi gündeme gelmiştir. Trabzon Milletvekili Mehmet Emin Bey, Rum, Arap ve Arnavutların milliyetçilik akımıyla milli hislerini kuvvetlendirdikleri Türklerin de onlardan etkilendikleri düşüncesini dile getirmiştir. Türk'ün de bu asrın bir milliyet devri olduğunu fark ettikleri görüşünü savunmuştur. Ona göre artık Türkler de din ve itikadını kutsallaştırmayan, lisan ve edebiyatını millileştirmeyen, anane ve seçiyesine hürmet etmeyen, tarih ve vicdanına bağlılık duymayan, ırk ve vatanını sevmeyen milletlerin bekasını koruyamayacağını anlamışlardır¹⁶².

Trabzon Milletvekili Yorgi Yuvanidis de milliyetçilik ideolojisini ön plana çıkaran sözler sarf etmiştir. Ona göre herkes milliyetini bilmeli ve tanımalıdır. Milletini bilmeyen kişiler insaniyete de hizmet edemezler. Hiç kimse kendi milletini küçük görmemelidir. O, "*Türk, Türklüğünü ve Rum Rumluğunu bilmeli*" sözleriyle görüşünü net bir şekilde ortaya koymuştur¹⁶³.

3. Dördüncü Devre Meclis-i Mebusanda Millet Tanımı Tartışmaları

30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması'yla birlikte Osmanlı Devleti resmen teslim olmuştur¹⁶⁴. Bundan sonra İtilaf Devletleri kendi aralarında yaptıkları anlaşmalar doğrultusunda Anadolu'nun çeşitli yerlerine asker çıkarmışlardır¹⁶⁵. Paris Barış Konferansı'nda Yunanistan'ın İzmir'e asker çıkarması kararı alınmıştır. Bu karar doğrultusunda Yunan ordusu 15 Mayıs 1919'da İzmir'i işgal etmiştir. Bu olaydan birkaç gün sonra Mustafa Kemal Paşa, 19 Mayıs 1919'da Dokuzuncu Ordu Müfettişi olarak Samsun'a ayak basmıştır¹⁶⁶. Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'da işgallere karşı direniş maksadıyla kurulan müdafaa-i hukuk yapılarını tek bir çatı altında toplamıştır. Düzenlenen kongrelerde vatanın toprak bütünlüğü, milletin bağımsızlığı ve meclisin açılması talepleri şiddetle savunulmuştur¹⁶⁷.

161 1914'te bahsedilen bölgede yaşayıp tehlike oluşturan Rumlar, Trakya sahillерinden ve sınır yerleşim yerlerinden çıkarılarak büyük oranda Trakya'nın iç kesimlerine ve Bursa, Balıkesir'in iç kesimlerine iskân edilmiştir. Dimistoklis ve Tokinidis, hükümeti Rumların göçüyle bölgede Rum nüfus yoğunluğunu azaltmak, mallarının yağma ettirmek ve dolaylı olarak Rumların ölmesine sebebiyet vermekle suçlamıştır. Bu vekillerin iddiaları gerçeği yansıtmamaktadır. Bkz.: Ahmet Efiloğlu, "Osmanlı Meclisinde Rum Göçü ve Rum Tehciri Tartışmaları", *History Studies*, C. 4, S. 1, 2012, s. 187.

162 *MMZC*, D: 3, C: 1, İ: 5, İN: 24, T: 11.12.1918, s. 291-293.

163 *MMZC*, D: 3, C: 1, İ: 5, İN: 24, T: 11.12.1918, s. 293.

164 Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010, s. 119.

165 Bernard Lewis, *Modern...*, s. 324.

166 Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi...*, s. 120.

167 Eric Jan Zürcher, *Modernleşen...*, s. 181-182.

Damat Ferit Paşa'nın Milli Mücadele karşıtı politikaları başarılı olamayınca iktidara gelen Ali Rıza Paşa Anadolu'daki siyasi hareketle uyumlu bir ilişki kurmak mecburiyetinde kalmıştır. Ali Rıza Paşa Bahriye Nazırı Salih Paşa'yı Mustafa Kemal Paşa ile görüşmek üzere görevlendirmiştir. 20-22 Ekim tarihinde gerçekleşen Amasya Görüşmelerinde hükümet milliyetçi hareketi tanımıştır. Taraflar ikisi gizli, üçü açık olmak üzere beş protokol imzalamışlardır. Bu protokoller çerçevesinde Aralık 1919'da Meclis-i Mebusan seçimleri yapılmıştır¹⁶⁸. Son Osmanlı Meclis-i Mebusanı 12 Ocak 1920'de açılmıştır¹⁶⁹. Seçimlerin sonucunda meclise 169 milletvekili seçilmiştir. Anadolu'daki milliyetçi hareketin yansıması olarak mecliste Felah-ı Vatan grubu kurulmuş ve bu gruba 96 milletvekili katılmıştır¹⁷⁰. İstanbul'un resmen işgalinin ardından 11 Nisan 1920'de meclis feshedilmiştir¹⁷¹.

Son Osmanlı Meclis-i Mebusanında milliyet meselesi hususunda tartışmalar devam etmiştir. Türk milleti ve Osmanlı milleti ifadesinin milletvekilleri tarafından bir arada kullanıldığı da görülmektedir. Örneğin; meclis başkanlığına seçilen Reşat Hikmet Bey, bu dönemde Osmanlı tarihinin en buhranlı zamanının yaşanmakta olduğunu, tarihte pek çok harikalar göstermiş olan Osmanlı milletinin bu zorlu süreci de atlatacağına olan inancını dile getirmiştir. O, Meclis-i Mebusan olarak ülkenin parçalanmasına ve Türk milletinin hukukunun çiğnenmesine müsaade etmeyeceklerini vurgulamıştır¹⁷².

Sadrazam Müşir Ali Rıza Paşa Kabinesinin beyannamesinin mecliste okunarak müzakere edilmesi sırasında da milliyet meselesi konuşulmuştur. Antalya Milletvekili Hamdullah Suphi Bey, bugün dünyada yalnızca milliyet meselesinin var olduğuna dikkati çekmiştir. Anadolu'nun parçalanmasına müsaade etmeyeceklerini, Türk Milletinin topraklarının herhangi bir millete bırakılmayacağını, bu toprakların sahibinin Türkler ve onlarla birlikte din, his ve emel birliği ile yaşayan Müslümanlar olduğuna vurgulamıştır¹⁷³.

Meclis-i Mebusanda Arıza-i Cevabiye, yani Sultan Vahideddin'in meclisi açış konuşmasına meclisin cevabı müzakereleri sırasında millet ismi hususunda görüşler ortaya konmuştur. Örneğin; Arıza-i Cevabiye'de yer alan "*Devletimizin de siyasi ve hukuki*

168 Bernard Lewis, *Modern...*, s. 337.

169 Mustafa Budak, *İdealden Gerçeğe Misak-ı Milliden Lozan'a Dış Politika*, Küre Yayınları, İstanbul, 2002, s. 141.

170 Sebahaddin Mihçı, "İstatistiklerle Son Osmanlı Meclis-i Mebusanı", *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 4, 2010, s. 190.

171 Taha Niyazi Karaca, *Son Osmanlı...*, s. 345.

172 MMZC, D: 4, C: 1, İ: 1, İN: 5, T: 31.01.1920, s. 50.

173 MMZC, D: 4, C: 1, İ: 1, İN: 8, T: 09.02.1920, s. 86.

*mevcudiyetine riayet edilmesi umuru tabiiyyedendir*¹⁷⁴ ifadesindeki “Devletimizin de” kısmının “Devletimiz ile Anadolu’nun ve Trakya’nın en kadim ahalisi olan milletimizin” şeklinde değiştirilmesi yönünde Sinop Milletvekili Rıza Nur Bey taktir vermiştir Bolu Milletvekili Mehmet Bey ise Rıza Nur Bey’in bu taktirindeki Anadolu ifadesinin, Rumeli’deki Türkleri kapsamaması nedeniyle teklife “Anadolu halkımızın yerine devletimiz kelimesinden sonra Türk unsurunun” ifadelerinin ilave edilerek kabul edilmesi yönünde bir taktir sunmuştur. Sunulan bu iki taktir de kabul edilmemiştir¹⁷⁵.

Balıkesir Milletvekili Abdülaziz Mecdi Efendi bu taktir hakkında söz alarak Türk kelimesine mana verilmesini talep etmiştir. Kendi düşüncesine göre Türk kelimesinin anlamını açıklamıştır. O, bütün Müslüman etnik unsurları Türklük çatısı altında değerlendirmiştir. Hatta bu yüzden Türk dendiği zaman Türk, Kürt, Laz, Çerkez gibi bütün İslam topluluklarının kast edilip edilmediği sorusunu meclis genel kuruluna yöneltmiştir. Meclisteki milletvekillerinden “böyledir” şeklinde cevabını alınca rahatlamıştır¹⁷⁶. Erzurum Milletvekili Hüseyin Bey ise “Hatta Yahudiler bile dâhildir” diyerek gayrimüslim bir unsuru da Türklük çatısı altına dâhil etmiştir¹⁷⁷. Mecdi Efendi, Yahudilerin Türklük içerisinde değerlendirilmesine karşı çıkararak “Anasır-ı İslamiyye” ifadesinin kullanılmasını önermiştir. Bolu Milletvekili Tunalı Hilmi Bey ise “Müslüman Osmanlılar” ifadesini kullanmıştır¹⁷⁸.

Sonrasında Mecdi Efendi millet ismi hususundaki önerisini, Arıza-i Cevabiyenin son paragrafında yer alan “milletimizin” kelimesi yerine “Milleti Osmaniyenin” ifadesinin konulması yönündeki talebiyle taktir haline getirmiş, taktir meclise sunulmuş ve kabul edilmiştir¹⁷⁹. Milletvekilleri görüldüğü üzere bu tartışma esnasında millet tanımı hususunda farklı millet isimlendirilmelerinde bulunsalar da nihayetinde Osmanlı tanımını kabul etmişlerdir.

Arıza-i Cevabiye müzakereleri sırasında Türkçe tartışmaları da yaşanmıştır. Sinop Milletvekili Rıza Nur Bey, Arıza-i Cevabiye’de Arapça, Farsça kelimeler ve kalıpların

174 MMZC, D: 4, C: 1, İ: 1, İN: 10, T: 16.02.1920, s. 114.

175 MMZC, D: 4, C: 1, İ: 1, İN: 12, T: 19.02.1920, s. 162.

176 MMZC, D: 4, C: 1, İ: 1, İN: 12, T: 19.02.1920, s. 170.

177 Bu yaklaşım Hristiyanlar hariç Yahudileri de Türk tanımı içerisinde görme eğilimi taşımaktadır. İşgal döneminde Yahudiler, Rum ve Ermeni Patrikhanelerinin aksine nispeten devlet lehine tavır almışlardır. Bu konuda bkz.: Ramazan Erhan Güllü, “Son Osmanlı Mebusan Meclisinin Tek Gayrimüslim Mebusu Mişon Ventura ve Siyasi Faaliyetleri”, *T.B.M.M’nin Açılışının 100. Yılı Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Türkiye’de Demokrasi Uluslararası Sempozyumu*, C. 2. der.: Nilgün İnce, Ankara, 2021, s. 1062.

178 MMZC, D: 4, C: 1, İ: 1, İN: 12, T: 19.02.1920, s. 170.

179 MMZC, D: 4, C: 1, İ: 1, İN: 12, T: 19.02.1920, s. 172.

sıklıkla kullanılmasından yakınmıştır. Devletin resmi dilinin Türkçe olduğunu hatırlatmış ve bu metnin halkın anlayacağı şekilde sade bir dille yazılması gerektiğini beyan etmiştir. O, milletvekillerinin halkın anlayacağı Türk dili hususunda özen göstermelerini de eleştirmiş, devletin uğradığı çeşitli felaketlerin sebebinin Türk kültürüne ve diline sahip çıkılmaması olduğu görüşünü savunmuştur¹⁸⁰. Edirne Milletvekili Şeref Bey de Rıza Nur'u desteklemiştir. Şeref Bey yabancı kelimelerin etkisiyle Türk dilinin bozulmasından duyduğu rahatsızlığa dikkati çekerek alışlagelmiş üslubu reddettiğini açıklamıştır. O kendisinin bir Türk çocuğu olduğunu belirterek devleti yönetenlerin halkla iç içe olmaması ve halkın konuştuğu dille konuşmaması sebebiyle memleketin kötü duruma düştüğünü öne sürmüştür¹⁸¹.

Buna karşılık Tekfurdağı Milletvekili Faik Bey Arıza-i Cevabiye'nin Padişaha hitaben kaleme alındığını, bu sebeple halkın anlayacağı şekilde sade bir dille yazılmasına lüzum olmadığı görüşünü savunmuştur. İstanbul Milletvekili Selahattin Bey de metnin siyasi bir nitelik taşıması sebebiyle sade bir dil kullanılsa bile halkın anlayamayacağını öne sürmüştür. Karesi Milletvekili Abdülaziz Mecdi Efendi de onları desteklemiştir¹⁸². İstanbul Milletvekili Rauf Ahmet Bey ise her iki tarafı da anladığını gösteren bir tutum sergilemiştir. O, kendisinin de sade Türkçe taraftarı olduğunu beyan etmekle birlikte Arıza-i Cevabiye'nin geleneksel üslubunda yazılmaya devam etmesi gerektiği görüşünü savunmuştur¹⁸³. Bütün bu tartışmaların sonucunda Arıza-i Cevabiye'de bir değişiklik yapılmadan olduğu gibi kabul edilmiştir¹⁸⁴.

Kürtleri temsil ettiği iddiasıyla Şerif Paşa, Paris Barış Konferansı'na 22 Mart 1919'da bir muhtıra sunmuştur. Bu muhtırada, Kürtlerin on üçüncü yüzyıldan beri çeşitli adlarla bölgede var olduğundan bahsetmiştir. Şerif Paşa, milliyetler ilkesine göre Kürtlerin çoğunluk teşkil ettiği yerleri tespit için bir komisyon kurulması ve komisyonun kararlaştırdığı topraklarda Kürdistan'ın kurulmasını talep etmiştir. Bu muhtırada Türkiye Kürdistanı şeklinde iddia ettiği bölgenin sınırlarını da şu şekilde tarif etmiştir; Kuzeyde Kafkas sınırında Ziven'den başlar ve Batı yönünde ise Erzurum, Erzincan ve Divriği'ye kadar uzanır. Güneyde Erbil, Kerkük, Süleymaniye ve civarını kapsar. Doğu da ise Başkale ve Revandiz'i içine alacak şekilde İran sınırına dayanır¹⁸⁵.

180 *MMZC*, D: 4, C: 1, İ: 1, İN: 10, T: 16.02.1920, s. 116-117.

181 *MMZC*, D: 4, C: 1, İ: 1, İN: 10, T: 16.02.1920, s. 120.

182 *MMZC*, D: 4, C: 1, İ: 1, İN: 10, T: 16.02.1920, s. 116-117.

183 *MMZC*, D: 4, C: 1, İ: 1, İN: 10, T: 16.02.1920, s. 118-119.

184 *MMZC*, D: 4, C: 1, İ: 1, İN: 10, T: 16.02.1920, s. 120.

185 Bilal Şimşir, *Kürtçülük 1787-1923*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 2010, s. 305-306.

Şerif Paşa'nın bu faaliyetleri meclisin açılmasını takiben gündeme gelmiştir. Şerif Paşa'yı protesto mahiyetinde olup meclise gönderilen telgraflar genel kurulda okunmuştur. Bu telgraflarda Şerif Paşa'nın Kürtleri temsil etmediği ve Kürtlerin Osmanlı camiasından ayrılmak istemediği vurgulanmıştır. Örneğin; Şeyh Saffet öncülüğünde, Erzincan ve Diyarbakır'da bulunan ulema adına gönderilen telgrafta Kürtlerin İslam camiası ve Osmanlı'dan ayrılmak fikrinde olmadıkları ve Şerif Paşa ve emsali tarafından yapılan teşebbüsleri reddettikleri belirtilmiştir. Şerif Paşa'nın Boğos Nubar ile birlikte Kürtlerin istikbali hakkında karar vermeye kalktığına dikkat çekilmiştir. 26 Şubat 1920'de mecliste okunan bu telgrafın içeriğinde Türklerin ve Kürtlerin birliği ve tek millet olarak görülme isteği dikkat çekmektedir. Her iki millet için vatanın müşterek olduğu ve birbirlerini öz kardeşi ve din kardeşi olarak gördüklerine değinilmiştir. Kürtlerin, vatanlarının istikbali için Türklerle birlikte kanlarını akıttıkları ve Osmanlı camiasından ayrılmaya niyetlerinin olmadığı da ifade edilmiştir¹⁸⁶.

Telgrafın okunmasından sonra kürsüye gelen Ağrı Milletvekili Şefik Bey, doğu vilayetleri nüfusunun yüzde doksan beşini teşkil eden Türk ve Kürtlerin ayrı bir millet olarak görülmemesi gerektiğini söylemiştir¹⁸⁷. Erzurum Milletvekili Celalettin Arif Bey de öz kardeş olan Türk ve Kürt'ü bir takım menfaatperest ve vatansızların ayırmaya çalıştıklarına dikkat çekmiştir. Kürtlerin bu oyuna gelmeyerek Osmanlı kalmakta kararlı olduklarına vurgulamıştır. Erzurum dâhilinde bulunan Kürtlerin de tıpkı Türkler gibi kendisine oy verdiğini hatırlatarak kardeşlerin arasında ayrılık bulunmadığının altını çizmiştir¹⁸⁸. Diyarbakır Milletvekili Bekir Sıtkı Bey de benzer ifadeler kullanmıştır. Kürtlerin gayesinin İslam camiasından çıkmamak olduğunu, milletvekili olarak temsil ettiği Türk ve Kürt Diyarbakır ahalisinin ayrılığı akıllarına bile getirmeyeceklerini belirtmiştir. Sinop Milletvekili Rıza Nur ise Şerif Paşa ve arkadaşları tarafından Paris'te verilen muhtıradan Kürtlerin Ermenilerle birlikte tek bir kavmi oluşturdukları iddiasında bulunduğu dikkati çekmiştir. O, Kürtlerle Ermenilerin hiçbir ilgisinin bulunmadığını, Türklerin ve Kürtlerin birlikte yaşamak isteklerine işaret etmiştir¹⁸⁹.

Şerif Paşa ve Boğos Nubar'ın faaliyetlerini protesto eder mahiyette telgraflar sonraki tarihlerde de meclise ulaşmıştır. Müftü Osman, Eşraftan Mahmut, Mualliminden Ömer, Karakeçi Aşireti Reisi Abdülkadir, Turegan Aşireti Reisi Sadun, Gergeri Aşireti Reisi Rüştü, İzoli Aşireti Reisi Zülfekar, Teba Hatip Aşireti Reisi Mustafa Şeyman

186 *MMZC*, D: 4, C: 1, İ: 1, İN: 14, T: 26.02.1920, s. 208.

187 *MMZC*, D: 4, C: 1, İ: 1, İN: 14, T: 26.02.1920, s. 209.

188 *MMZC*, D: 4, C: 1, İ: 1, İN: 14, T: 26.02.1920, s. 210.

189 *MMZC*, D: 4, C: 1, İ: 1, İN: 14, T: 26.02.1920, s. 211.

Aşireti Reisi Ali, Ulemadan Asım, Şeyh Musa ve Belediye Başkanı Musa tarafından gönderilen 1 Mart 1920’de mecliste okunan telgrafta Osmanlı camiası haricinde ve hilafetten başka bir idare altında yaşamının kendileri için mümkün olmadığı belirtilmiştir. Ermenilerle ortak olarak kurulacak bir idareyi reddettikleri ifade edilmiştir¹⁹⁰.

Dirik Kazası müftüsü Kazım, Belediye Reisi Hasan, Ulemadan Ahmet ve Ali, Potan Aşireti Reisi Yahya, Ayasan Aşireti Reisi Ramazan, Müşketiyen Aşireti Reisi Sadun, Deşnekür Aşireti Reisi Mahmut, Hakran Aşireti Reisi Davut, Saltan Aşireti Reisi Abdülkadir, Domilah Aşireti Reisi Derviş, Manevdağ Aşireti Reisi Salih, Kitan Aşireti Reisi Pozan tarafından gönderilen yine 1 Mart 1920’de mecliste okunan telgrafta Kürt Milletinin Osmanlı camiasından başka hiçbir idareyi kabul etmeyeceği belirtilmiştir. Bu uğurda gerekirse son ferde kadar canlarını feda etmeye hazır olduklarını ilan etmişlerdir. Şerif Paşa’nın Kürtleri temsil etme hakkının bulunmadığına vurgu yapmışlardır¹⁹¹.

Mardin Müftüsü Hüseyin, Belediye Reisi Rıfat, ulemadan Abdurrahman, Nakibüleşraf Derviş, Ali Rıza, Ahmet, Tahir Zeki, Hafız Naci, eşraftan Abdülkadir, Abdüllatif, Abdurrahman, Sadık, tüccardan Şeyh Musa, Mehmet, Salcat Aşireti Reisi Osman, Milli Aşireti Reisi İbrahim, Kiği Aşiret Reisi Mehmet Ali tarafından gönderilen 13 Mart 1920’de mecliste okunan telgrafta Şerif Paşa’nın hiçbir Kürdü veya Kürt aşiretini temsil etmediği ifadesine yer verilmiştir. Kürtlerin dört yüz seneden beri merbut bulunduğu Osmanlı camiasından ayrılmamak için her türlü fedakârlığı yapmaya hazır olduğu belirtilmiştir¹⁹².

Şerif Paşa ve Boğos Nubar’ın faaliyetleri sonrası Meclisi Ayan’a da protesto telgrafları gelmiştir. Diyarbakır Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi Cudi Belediye Reisi Rıza, Mergan Aşireti Reisi Sadun, Şeyhan Aşireti Reisi Ali, Gergerli Aşireti Reisi Rüştü, Karakeçi Aşireti Reisi Abdülkadir, İzoli Aşireti Reisi Zülfikar, Nebahatim Aşireti Reisi Mustafa, Ulemadan Şeyh Musa, Müftü Osman tarafından gönderilen ve 1 Mart 1920’de Meclis-i Ayan’da okunan telgrafta Osmanlı Camiasına bağlı kalınacağı ve hilafetten başka bir idare tanınmayacağı ifade edilmiştir. Şerif Paşa’nın Kürtler hakkındaki beyanat ve faaliyetlerini reddettikleri de özellikle belirtmiştir¹⁹³.

Telgraf hakkında söz alan Meclis-i Ayan üyesi Naim Bey, bin seneden beri Türkler ve Kürtlerin kardeş olduğunu, istisnalar hariç bütün Kürtlerin Osmanlı camiasından

190 *MMZC*, D: 4, C: 1, İ: 1, İN: 17, T: 01.03.1920, s. 300.

191 *MMZC*, D: 4, C: 1, İ: 1, İN: 17, T: 01.03.1920, s. 301.

192 *MMZC*, D: 4, C: 1, İ: 1, İN: 23, T: 13.03.1920, s. 469.

193 *MAZC*, D: 4, C: 1, İ: 1, İN: 15, T: 01.03.1920, s. 172.

ayrılmayı kesinlikle kabul etmeyecekleri görüşünü dile getirmiştir. O, “*Bunlar yekdiğinden ayrılırsa ikisi de mahvolur*” değerlendirmesinde bulunmuştur. Ayrıca Naim Bey, Şerif Paşa’nın Kürtlükle hiçbir bağıının bulunmadığı, Kürtçe bilmediği, terbiyesinin de Türklüğe ve Kürtlüğe uygun olmadığı görüşünü de savunmuştur¹⁹⁴.

Öte yandan Şerif Paşa’nın faaliyetlerini protesto eder mahiyette telgraflar basına da yansımıştır. Takvimi Vekayi gazetesine Camedanlı Aşiret Reisleri Maksudağazade Hasan ve Beduhi tarafından gönderilen telgrafta Kürtlerin, Türk kardeşleriyle beraber halifenin etrafında birleşmekten ve kıyamete kadar birlikte yaşamaktan başka bir amacının veya arzusunun olmayacağı bildirilmiştir. Telgraf sahipleri bunun dışındaki bütün görüşleri reddettiklerini beyan etmişlerdir. Şerif Paşa’nın Kürtleri temsil etmediği, para ile satın alınmış bir insan olduğu yorumunda bulunmuşlardır¹⁹⁵. İkdam gazetesinde yer alan bir yazıda ise Şerif Paşa’nın gerçeği yansıtmayan fikirler beyan ettiği, Kürtleri temsil etme hakkının bulunmadığı öne sürülmüştür. Kürt Milletinin, Osmanlı camiasından ayrılmasının asla akla gelmeyeceğine değinilmiştir¹⁹⁶.

Sonuç

Mecliste milletvekilleri, çeşitli konularda görüşlerini beyan ederken zaman zaman milliyet meselesi üzerine tartışmalar gerçekleştirmiştir. Meclis başkanları etnik unsurlar üzerinden yaşanan münakaşalara bazen müdahale etme gereği hissetmişlerdir. Özellikle birinci dönemde milliyetle alakalı yapılan yorumların hoş görülmediği ve etnik gruplar arasındaki ayrılığı daha da belirginleştireceği düşüncesi hakimdir. Gayrimüslim milletvekillerinin bir kısmı Osmanlı milleti tanımı altında yaşayan etnik grupların haklarından, kültürlerinden bahsetmenin tek bir millet halinde yaşama idealine zarar vermeyeceğini sık sık vurgulamışlardır. Bu doğrultuda verdikleri takrirlerde veya yaptıkları konuşmalarda Osmanlı çatısı altında yaşayan unsurların milli varlığının tanınması ve dillerinin korunması hususunda çaba göstermişlerdir. Türk milletvekillerinin bu dönemde gayrimüslimlerin ayrılık fikriyle hareket etmemesi için Osmanlılık fikrini sıklıkla dile getirdikleri görülmüştür.

Bununla birlikte gayrimüslim milletvekillerinin Osmanlılık hususunda kendi aralarında tartışma yaşadıkları da görülmektedir. Farklı etnik kimliğe sahip mebuslar birbirlerini yeterince Osmanlı olmamakla veya Türkçe bilmemekle suçlamıştır. Bunun dışında az sayıda milletvekilinin de ırkı ön plana çıkardığı görülmüştür. Bir kısım

194 MAZC, D: 4, C: 1, İ: 1, İN: 15, T: 01.03.1920, s. 172-173.

195 Takvimi Vekayi, 08.03.1920, s. 2.

196 İkdam, 22.02.1920, s. 1.

milletvekilleri ise bunun tersi olarak eğitim ve birlikte yaşama isteğine vurgu yapmışlardır. Meclisteki konuşmalar nazar-ı dikkate alındığında Osmanlılığın bütün etnik kimliklerin üstünde bir tanımlama olduğu hususunda bütün mebuslar hemfikirdirler. Gayrimüslim milletvekillerinin bazen yasalar veya kanun teklifleri hakkında konuşma yaparken Türkleştirme ve Osmanlılaştırma kavramlarından bahsettikleri de görülmektedir. Onlar, ülke içerisinde hâkim dilin Türkçe olmasına ve diğer dillerin resmi olarak kullanım sahasının bulunmamasına itiraz etmişlerdir.

Balkanların kaybedilmesinin ardından bazı Türk milletvekillerinin kendi kültür ve milliyetlerini ön plana çıkararak konuşmalar yapmaya başladıkları görülmektedir. Bu tür konuşmalar Birinci Dünya Savaşı sonlarına doğru ve Mütareke Dönemi'nde daha da yoğunlaşmıştır. Trabzon Milletvekili Mehmet Emin ve Karahisar-ı Sahip Milletvekili Ağaoğlu Ahmet gibi isimler Türk milletine ve haklarına dair beyanlarda bulunmuşlardır. Mehmet Emin bir konuşmasında bütün dünyanın, kendi sınırları içerisinde bulunan gayrimüslimlerin de dâhil olmak üzere milliyetçilik akımına göre hareket ettiğini, Türklerin de bu sonunda gerçeği fark ettiklerini vurgulamıştır. Antalya Milletvekili Hamdullah Suphi, Anadolu'nun Türklere ait olduğunu vurgulamış ve dünyada düzenin milliyet esasına göre teşkil edildiğini belirtmiştir. Bolu Milletvekili Mehmet Bey ise Arıza-i Cevabiye'ye "Anadolu halkı" ifadesi yerine "Türk" ifadesinin tercih edilmesi gerektiğini beyan etmiştir. Milletvekilleri, Mütareke Dönemi'nde yaşanan işgaller nedeniyle Türklerin hukukunun tanınması ve savunulması adına sıklıkla Türklük vurgusunda bulunmuşlardır. Bununla birlikte Osmanlı Devleti'nin son döneminde de "*Osmanlı*" milleti adı altında birlik olunmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır. Meclise gönderilen telgraflarda veya milletvekillerinin konuşmalarında Osmanlı Devleti tabiiyetinde bulunan etnik grupların kendilerini "*Osmanlı*" olarak tanımladıkları hatırlatılmıştır.

Sonuç olarak Balkan Savaşlarıyla yaygınlaşmaya başlayan Türklük bilinci, Milli Mücadele Döneminde daha da güç kazanmıştır. Türklük vurgulu konuşmalar Meclis-i Mebusan'da ve özellikle Ankara'da açılan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde eskisine nazaran daha yoğun bir şekilde dile getirilmiştir. Mustafa Kemal Paşa Milli Mücadele'nin akamete uğramaması için millet tanımı hususundaki tartışmaları engellemeye çalışmıştır. 1 Mayıs 1920 tarihli bir konuşmasında meclisin Türk, Kürt, Laz, Çerkez kimliği ile değil hepsinin ortak paydası olan anasırı-ı İslam adı altında toplandığını söylemiştir. Milli Mücadele'nin kazanılmasından sonra ise mecliste yapılan tartışmalarda Türklük vurgusu ön plana çıkmaya başlamıştır. Mustafa Kemal Paşa da çeşitli vesilelerle yaptığı konuşmalarda Türk kimliğinin önemi üzerinde durmuştur. Nihayetinde cumhuriyetin ilanından sonra kabul edilen 1924 Anayasasında ise millet

ismi Türk olarak belirlenmiştir. Anayasanın 88. Maddesinde din ve ırk farkı gözetilmeksizin vatandaşlık itibarıyla herkesin Türk kabul edildiği vurgulanmıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The authors have no conflict of interest to declare.

Grant Support: The authors declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA

1. Resmî Yayınlar¹⁹⁷

Düstur

Meclis-i Ayan Zabıt Ceridesi (MAZC)

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi (MMZC)

2. Süreli Yayınlar¹⁹⁸

İkdam

Takvim-i Vekayi

3. Araştırma Eserler

Adıyke, Ayşe Nühket: *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.

Ahmad, Feroz, Rustow, Dankwart Alexander: “İkinci Meşrutiyet Döneminde Meclisler: 1908-1918”, *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, S. 4-5, 2012, s. 246-284.

Alkan, Necmettin: “1908 Jön Türk İhtilalinin Başlamasında Reval Buluşmasının Önemi”, *Toplumsal Tarih*, S. 175, 2008, s. 48-52.

Arsal, Sadri Maksudi: *Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları*, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 1975.

Arslan, Zehra: “Ağustos 1909 Tarihli Cemiyetler Kanunu Üzerinde Meclis-i Mebusan’da Yapılan Müzakereler ve Cemiyetlerin Yapılanmasında İttihat ve Terakki Örneği”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 3, S. 11, 2010, s. 57-72.

197 Kullanılan resmî yayınların künyeleri dipnotlarda gösterilmiştir.

198 Kullanılan süreli yayınların künyeleri dipnotlarda gösterilmiştir.

- Aydın, Rıfat: “Ulus, Uluslaşma ve Devlet: Bir Modern Kavram Olarak Ulus Devlet”, *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 6, S. 1, 2018, s. 229-256.
- Birinci, Ali: *Hürriyet ve İtilaf Fırkası II. Meşrutiyet Devri'nde İttihat ve Terakkiye Karşı Çıkanlar*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1990.
- Budak, Mustafa: *İdealden Gerçeğe Misak-ı Milliden Lozan'a Dış Politika*, Küre Yayınları, İstanbul, 2002.
- Büyükbâş, Nazım: “Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi'nin Hayatı, Eserleri ve İslam Hukuk Usulü ile İlgili Görüşleri”, *EKEV Akademi Dergisi*, S. 66, 2016, s. 483-500.
- Calhoun, Craig: *Milliyetçilik*, çev.: Bilgen Sütçüoğlu, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012.
- Connor, Walker: *Ethnonationalism: The Quest for Understanding*, Princeton University Press, New Jersey, 1994.
- Çolak Mustafa, Daşdemir Hasan: “II. Meşrutiyet Dönemi Mebusan Meclisi'nde Tokat Mebusları ve İcraatları”, *Uluslararası Geçmişten Günümüze Tokat'ta İlmî ve Kültürel Hayat Sempozyumu (18-20 Ekim 2018)*, C. 2, ed.: Hanefi Vural vd, Tokat, 2018, s. 522-543.
- Demir, Fevzi: *Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclisi Mebusan Seçimleri*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2007.
- Dördüncü, Muharrem: “Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa'nın Hayatı ve Avrupa Seyahati”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 17, S. 1, 2015, s. 79-97.
- Efiloğlu, Ahmet: “Osmanlı Meclisinde Rum Göçü ve Rum Tehciri Tartışmaları”, *History Studies*, C. 4, S. 1, 2012, s. 171-195.
- Elmacı, Mehmet Emin: “II. Meşrutiyet Döneminde 1909 Cemiyetler Kanunu Çerçevesinde Birlikte Yaşama Sanatı ve Ermeniler”, *Hoşgörü Toplumunda Ermeniler*, C. 2, der.: M. Metin Hülâgü, Şakir Batmaz, Gülbadi Alan, Süleyman Demirci, Erciyes Üniversitesi Yayını, Kayseri, 2007, s. 533-549.
- Erol, Yasemin Zahide: “Osmanlı Devleti'nde Tahsili Emval Nizamnameleri ve Tahsilat Usulü”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 41, S. 71, 2002, s. 429-449.
- Ersal, Aytekin: *Türkiye'de Ulus Devlet ve Ziya Gökalp, Mümtaz Turhan, Erol Güngör, Ötügen Neşriyat*, İstanbul, 2012.
- Ezherli, İhsan: *Türkiye Büyük Millet Meclisi (1920-1992) ve Osmanlı Meclisi Mebusanı (1877-1920)*, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara, 1992.
- Findley, Carter Vaughn: *Osmanlı Devletinde Bürokratik Reform: Babıali (1789-1922)*, çev.: Latif Boyacı-İzzet Akyol, İz Yayıncılık, İstanbul, 1994.
- Fraser, T.G., Mango, Andrew-Mcnamara, Robert: *Modern Ortadoğu'nun Kuruluşu*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2011.

- Gedikli, Fethi: “1910 Tarihli Keskin Rum Cemiyeti ve Cinsiyet ve Kavmiyet Esas ve Unvanlarıyla Dernek Kurma Yasağı”, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, S. 8, 2009, s. 23-46.
- Gellner, Ernest: *Uluslar ve Ulusçuluk*, çev.: Günay Göksu Özdoğan-Büşra Ersanlı, Hil Yayınları, İstanbul, 2018.
- Gökçalp, Emre: “Milliyetçilik: Kuramsal Bir Değerlendirme”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 7, S. 1, 2007, s. 279-298.
- Gökçalp, Ziya: *Türkçülüğün Esasları*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1996.
- Güllü, Ramazan Erhan: “Son Osmanlı Mebusan Meclisinin Tek Gayrimüslim Mebusu Mişon Ventura ve Siyasi Faaliyetleri”, *T.B.M.M'nin Açılışının 100. Yılı Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de Demokrasi Uluslararası Sempozyumu*, C. 2. der.: Nilgün İnce, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2021, s. 1055-1084.
- Gülsoy, Ufuk-Ochsenwald, William: “Hicaz Demiryolu”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 17, İstanbul, 1998, s. 441-445.
- Gülsoy, Ufuk: *Hicaz Demiryolu*, Eren Yayıncılık ve Kitapçılık, İstanbul, 1994.
- Güngör, Erol: *Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2008.
- Güngör, Erol: *Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1996.
- Gürün, Kamuran: *Ermeni Dosyası*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1983.
- Halıcı, Şaduman: “Osmanlı Basınına Yansıyan Şekliyle 1914 Meclisi Mebusan Seçimlerinde Ermeniler”, *Tarih Dergisi*, S. 62, 2015, s. 127-180.
- Hanioğlu, Şükrü: “Osmanlıcılık”, *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C. 5, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 1389-1393.
- Hanioğlu, Şükrü: “Türkçülük”, *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C. 5, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 1394-1399.
- Hobsbawm, Eric John: *Milletler ve Milliyetçilik*, çev.: Osman Akınhay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2020.
- Kadioğlu, Ayşe: “Devletini Arayan Millet: Almanya Örneği”, *Toplum ve Bilim*, S. 62, 1993, s. 95-111.
- Kadioğlu, Ayşe: “Milletini Arayan Devlet: Türk Milliyetçiliğinin Açmazları”, *Türkiye Günü*, S. 75, 2003, s. 137-152.
- Karaca, Taha Niyazi: *Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2004.
- Karakaş, Mehmet: *Türk Ulusçuluğunun İnşası*, Elips Kitap, Ankara, 2007.

- Karpat, Kemal Haşim: *Türk Demokrasi Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010.
- Kayabaş, Ebru: *Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Döneminde Cemiyetler Hukukunun Gelişimi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2008.
- Kedourie, Elie: *Avrupa'da Milliyetçilik*, çev.: Haluk Timurtaş, Köprü Kitapları, İstanbul, 2017.
- Kenanoğlu, Mustafa Macit: *Osmanlı Millet Sistemi: Mit ve Gerçek*, Klasik Yayınları, İstanbul, 2012.
- Kerimoğlu, Hasan Taner: "Kilise ve Mektepler Kanunu Örneğinde II. Meşrutiyet Dönemi'nde İttihatçı-Rum İlişkileri", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 6, S. 14, 2007, s. 3-25.
- Kevoorkian, Raymond: *The Armenian Genocide A Complete History*, I.B. Tauris & Co Ltd, New York, 2011.
- Koral Türk, Murat: *Erken Cumhuriyet Döneminde Ekonominin Türkleştirilmesi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.
- Lewis, Bernard: *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev.: Metin Kıratlı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991.
- Mihçı, Sebahaddin: "İstatistiklerle Son Osmanlı Meclis-i Mebusanı", *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 4, 2010, s. 185-202.
- Olgun, Kenan: "Osmanlı Meclisi Mebusan Binası Çırağan Sarayı'nın Yanması ve Yankıları", *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S.13, 2007, s. 115-124.
- Olgun, Kenan: *1908-1912 Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın Faliyetleri ve Demokrasi Tarihimizdeki Yeri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2008.
- Ortaylı, İlber: *Ottoman Studies*, Kronik Books, İstanbul, 2020.
- Özbozdağlı, Özer: "Yunanistan'ın Girit'i İlhak Çabalarına Osmanlı Makedonyası'nda Tepkiler (1909-1911)", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. 37, S. 2, 2002, s. 577-610.
- Renan, Ernest: *Ulus Nedir?*, çev.: Gökçe Yavaş, Pinhan Yayıncılık, İstanbul, 2016.
- Sancaktar, M. Fatih: *Hiss-i Milliden Harb-i İktisadiye Yunan Boykotu (1909-1911)*, Akademi Titiz Yayınları, İstanbul, 2012.
- Sancaktar, Mehmet Fatih: *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Anayasa, Seçim ve Meclis Tecrübesi (1876-1923)*, Ötügen Neşriyat, İstanbul, 2021.
- Sarınay, Yusuf, Karacakaya, Recep: *1909 Adana Ermeni Olayları*, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2012.
- Sarınay, Yusuf: "Hoybun Cemiyeti ve Türkiye'ye Karşı Faaliyetleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 14, S. 40, 1998, s. 208-244.

- Smith, Anthony D.: *Milli Kimlik*, çev.: Bahadır Sina Şener, İletişim Yayınları. İstanbul, 1994.
- Şakir, Ziya: *Mahmut Şevket Paşa*, Muallim Fuat Gücünever Anadolu Türk Kitap Deposu, 1944.
- Şimşir, Bilal: *Kürtçülük 1787-1923*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 2010.
- Timur, Taner: *Osmanlı Kimliği*, İmge Kitabevi, Ankara, 2000.
- Timur, Taner: *Osmanlı Toplumsal Düzeni*, İmge Kitabevi, Ankara, 1994.
- Toprak, Serap: “Megali İdea’ya Bir Örnek: Girit”, *Journal of the Human and Social Science Researches*, C. 1, S. 1, 2012, s. 118-142.
- Toprak, Zafer: “1909 Cemiyetler Kanunu”, *Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C. 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 205-208.
- Toprak, Zafer: *Türkiye’de Milli İktisat 1908-1918*, Doğan Kitap, Ankara, 2012.
- Tunaya, Tarık Zafer: *Türkiye’de Siyasi Partiler*, C.1, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998.
- Turhan, Mümtaz: *Kültür Değişmeleri: Sosyal Psikoloji Bakımından Bir Tetkik*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1997.
- Ülken, Hilmi Ziya: *Millet ve Tarih Şuuru*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2008.
- Ünlü, Mucize, Yadi, Ahmet, “II. Abdülhamid Döneminde Ulahların İstihdamına Dair”, *History Studies*, C. 10, S. 10, 2018. s. 267-268.
- Vasilikiotou, Maria: “Savaşta ve Barışta Bir Yunan Gemisi: Averof-Yunan Kaynakları Üzerinden Bir Analiz”, *Ankara Anadolu ve Rumeli Araştırmaları Dergisi*, C. 2, S. 3, 2021, s. 55-88.
- Weber, Max: *Sosyoloji Yazıları*, çev.: Taha Parla, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996.
- Yetim, Fahri: “II. Meşrutiyet Döneminde Türkçülüğe Geçişte Kapsayıcı Formül: “Millet-i Hâkime” Düşüncesi ve Etkileri”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 18, 2008, s. 71-84.
- Yıldız, Ahmet: *Ne Mutlu Türküm Diyebilene Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları (1919-1938)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2019.
- Yıldırım, Egemen: “Tek Parti Döneminde “Kıpti” Nüfusun İskanı ve Vatandaşlığa Kabulü Üzerine Genel Bir Değerlendirme”, *Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 12, 2015, s. 32-45.
- Zürcher, Erik Jan: *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, çev.: Yasemin Saner, İletişim Yayınları, İstanbul, 2020.

Mütareke'den Cumhuriyet'e Türk Edebiyatında Malûl Gazi Tiplemeleri ve Malûl Gazi Algısı

Disabled Veteran Characters in Turkish Literature from the Armistice through the Republican Period and the Perception of Disabled Veterans

Mehmet BEŞİKÇİ*

*Doç. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen-
Edebiyat Fakültesi, İnsan ve Toplum Bilimleri
Bölümü, İstanbul, Türkiye

ORCID: M.B. 0000-0001-7681-9790

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Mehmet Beşikçi,
Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen-Edebiyat
Fakültesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Bölümü,
İstanbul, Türkiye
E-posta/E-mail: mbesikci@yildiz.edu.tr

Başvuru/Submitted: 21.09.2023

Revizyon Talebi/Revision Requested:
22.04.2024

Son Revizyon/Last Revision Received:
25.04.2024

Kabul/Accepted: 13.05.2024

Atıf/Citation: Beşikçi, Mehmet. "Disabled
Veteran Characters in Turkish Literature
from the Armistice through the Republican
Period and the Perception of Disabled
Veterans" *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-
Recent Period Turkish Studies* 45 (2024):
169-207.
<https://doi.org/10.26650/YTA2024-1364389>

ÖZ

Bu makale, bir tarihçi bakış açısından, On Yıllı Harp döneminin (1912-1922) malûl gazilerinin Mütareke'den Cumhuriyet'e uzanan süreçte Türk edebiyatında nasıl temsil edildiklerine odaklanmaktadır. Spesifik olarak roman ve hikâye türündeki metinleri ele alan makale, Türkiye'deki sorunlu malûl gazi algısının bir yandan söz konusu dönemin edebiyatına da yansımaları, ama diğer yandan bu sorunlu algının şekillendirici faktörlerinden birinin de bizatihi bu edebî metinlerin olduğunu tartışmaktadır. Bu açıdan makalede başlıca üç sorunun altı çizilmektedir. Bunlardan biri, sakatlara yönelik sağlamcı önyargıların ve militarist motiflerin beslediği eril bakış açısının bir tür kalıp yargı malûl gazi tiplemesi ürettiğidir; bu kalıp yargıda malûl gaziler "ideal erkek asker" imgesiyle uyumsuz addedilir. İkinci sorun, malûl gazi tiplemeleri derinlemesine ve kendi gerçek ve karmaşık kontekstlerinde analiz edilen edebî karakterler olmaktan ziyade, genellikle yazarın ve metnin kendi siyasi-ideolojik gündemi içerisinde vurgulamak istediği başka bir mesajı kuvvetlendirmeye yarayan yan unsurlar olarak kullanılırlar. Üçüncü sorun ise sağlamcı önyargıların bir sonucu olarak, edebî metinlerdeki malûl gazi tiplemeleri, sanki bedensel eksikliklerini "telafi" etmek için buna mecburlanmış gibi, hep olağanüstü işler başarmak zorunda bırakılırlar. Makale ağırlıklı olarak Cumhuriyet'in kuruluş dönemine (1923-1946) odaklanmakla birlikte, toplumu gerçekçi edebî metinlerle bir mukayese yapma adına 1981'e kadar uzanmaktadır. **Anahtar Kelimeler:** Malûl Gazi, Sağlamcı Önyargılar, On Yıllı Harp, Malûl Algısı, Türk Edebiyatı

ABSTRACT

From a historian's point of view, this article focuses on how the disabled veterans of the Ten-Year War (1912-1922) were represented in Turkish literature from

the Armistice through the Republican periods. Dealing specifically with novels and stories, the article discusses that the existing approach to disabled veterans, which was quite problematic in the era under study, was also reflected in the literary texts produced in this period. On the other hand, these literary texts themselves were among the factors that shaped this troubled perception. In that respect, the article underlines three main problems. First, ableist biases and the masculine perspective fed by militarist motifs led to the creation of a stereotyped disabled veteran character in literary texts; in this stereotype, disabled veterans are regarded as incompatible with the image of “an ideal masculine soldier”. Second, instead of being analyzed in depth within their own real and complex contexts, disabled veteran characters are usually used as auxiliary elements to strengthen a different message in the political-ideological agenda of authors and their texts. Third, as a result of ableist biases, disabled veteran characters were always obliged to achieve extraordinary duties in these literary texts, as if they needed to do this to compensate for their physical “deficiencies”. Though the main focus of the article is the early Republican era (1923-1946), it extends its time period until 1981; it also deals with the social realist literary perspective in order to make a comparison.

Keywords: Disabled Veteran, Ableist Biases, Ten-Year War, Perception of Disability, Turkish Literature

Extended Abstract

From the Armistice period through the Republican era, the approach of both the state and the society towards disabled veterans was quite problematic. The state had difficulty providing a satisfactory welfare umbrella for disabled veterans and, on the other hand, it was also reluctant to let them establish large-scale autonomous civic associations through which they could demand measures to improve their situation. On a more general social level, despite the glorification of military culture within the framework of national identity and the abundant use of militarist motifs, ableist biases towards disabled veterans were still very strong. This article focuses on how disabled veterans of the Ten-Year War (1912-1922) were represented in Turkish literature from the Armistice through the Republican periods. By using the literary texts that were produced in the period under study from a historian's point of view, its aim is to better understand the existing perception of disabled veterans in particular and disability in general. Dealing specifically with novels and stories, the article discusses that the existing approach to disabled veterans, which was quite problematic in the era under study, was also reflected in the literary texts produced in this period. However, the article also discusses that these literary texts themselves were among the factors that shaped this troubled perception. In that respect, the article underlines three main problems.

Firstly, it seems that persistent ableist biases and the masculine perspective fed by militarist motifs led to the creation of an almost stereotyped disabled veteran character in literary texts. A main distinctive feature of this stereotype is that it tends to regard disabled veterans as incompatible with the image of “an ideal masculine soldier”. That ideal image was actually very strong the literature of the era. For example, Yakup Kadri

Karaosmanoğlu's *Kiralık Konak* (1922) [Mansion for Rent] is one of the perfect texts to trace this masculine soldier image. Hakkı Celis, its main male character, turns into a "real man" when he is enlisted as a reserve officer to serve in Çanakkale. Becoming a soldier is portrayed as a kind of catharsis, a transition from being a fragile and snob boy into a strong and well-built masculine man. In this perspective, disability is seen as a cause of incompatibility primarily because it would undermine the manliness and masculinity of a soldier. For example, the story of Ali Seyfi, a reserve officer serving in Çanakkale in Peyami Safa's (aka Serve Bedi) *Ateş* (1944) [The Fire] is a perfect case of this anxiety. When severely wounded on the front, Ali Seyfi loses not only a leg, but also his genital organ. In the novel, this loss is described as the greatest disaster that can happen to a soldier. As discussed in the article, this anxiety of losing manliness, both literally and metaphorically, has also had wider repercussions in Turkish nationalism.

Secondly, instead of being analyzed in depth within their own real and complex contexts, disabled veteran characters are usually used as auxiliary elements to strengthen a different message in the political-ideological or moral agenda of authors and their literary texts. In other words, in such cases a disabled veteran character is used as a tool to convey to the reader another, and possibly more "lofty" mission. For example, Ahmet Celâl in Yakup Kadri Karaosmanoğlu's *Yaban* (1932) [The Alien], a disabled ex-reserve officer who lost his right arm in the First World War and re-settled in a village near Eskişehir, is actually a functional character to underline the legitimacy of the Turkish National Struggle.

And thirdly, in the shadow of the hegemonic masculine and militarist body image blended with ableist biases, disabled veteran characters are often forced to achieve extraordinary duties in the literary texts produced during the period under study. They are forced to take an extraordinary action, as if they need to do this to compensate their physical deficiencies or, as if this is necessary for them to become "legitimate" literary characters. For example, although Tarık Buğra's *Küçük Ağa* (1974) [The Little Agha] is a relatively recent literary text, it does not make any "revision" in terms of the stereotyped disabled veteran characters in Turkish literature; as a matter of fact, it reproduces many of the symptoms that those characters suffer from, through the character of Salih the One-Armed (*Çolak*). Salih lost his right arm on the Iraqi front in the First World War. As soon as he returns to his hometown Akşehir, not only is his disability not appreciated by local people, he is also forced to constantly re-prove himself. That appreciation is only shown when Salih trains himself to become a sharpshooter with a pistol, joins the Nationalist Forces (*Kuvayı Milliye*) and becomes a warrior again.

Though the main focus of the article is the early Republican era (1923-1946), it also extends its time period until the 1980s. It deals with the social realist literary perspective in order to make a comparison. In that respect, disabled veteran characters in the novels of Orhan Kemal and Kemal Tahir are analyzed and compared to those portrayed during the early Republican period.

Giriş

Türk ulus-devleti On Yıllı Harp dönemi (1912-1922) adı da verilen yıpratıcı bir seri savaşlar neticesinde şekillendi ve bu dönemin toplumda belki de en görünür mirası, başta serinin en büyüğü olan Cihan Harbi'nden olmak üzere, bu savaşlardan sakat veya kalıcı bir hastalıkla dönen askerler, yani malûl gazilerdi. Ne var ki, Mütareke döneminden Cumhuriyet'e uzanan süreçte hem devletin hem de toplumun harp malûllerine yaklaşımı oldukça sorunludur.¹ Devlet harp malûllerine tatmin edici bir refah şemsiyesi sunmakta zorlanmış,² diğer yandan ise onlara, durumlarının iyileştirilmesi için tedbirler talep etmekte kullanabilecekleri geniş bir sivil örgütlenme alanı tanımakta isteksiz davranmıştır. Öte yandan, daha genel toplumsal düzlemde de millî kimlik zarfı içerisinde askerlik kültürünün yüceltilmesine ve militarist motiflerin bolca kullanılmasına rağmen, sakatlığa ve sakatlara karşı "sağlamcı" (*ableist*)³ önyargıların güçlü olması veya yenilgiyle biten harplerin malûl gazilerinin sorunlu bir geçmişi hatırlatmaları gibi nedenlerle harp malûllerinin beledikleri ilgiyi gördüklerini söylemek zordur. Bu yazının meramı On Yıllık Harp döneminin malûl gazilerinin Mütareke'den Cumhuriyet'e uzanan dönemde Türk edebiyatındaki temsil edilme biçimlerini bir tarihçi gözüyle incelemek ve bunu yaparken Türkiye'deki malûl gazi algısının daha geniş bir pencereden anlaşılmasına katkı yapmaktır. Bu amaç doğrultusunda, zikredilen dönemde üretilen roman ve hikâye türündeki edebî metinlerde kurgulanan malûl gazi tiplerini mercek altına alınacaktır.⁴

Edebî metinler tarihinin onlara sırtını çeviremeyeceği kadar önemli tarihsel kaynaklardır ve burada iki katmanlı bir önemden bahsedilebilir: Bir yandan, edebî metinler üretildiği toplumsal ve kültürel evrenin, öyle ya da böyle, izlerini taşırlar, yazıldıkları ve anlattıkları dönemin ruhunu yansıtır. Diğer yandan ise, edebî metinler aslında içinden çıktıkları toplumun ve kültürün algılarını ve hafızasını bizzat şekillendiren söylem

1 Bu sorunları ayrıntılı olarak ele alan çalışmamız için bkz. Mehmet Beşikçi, "From Devastating Warfare to Deficient Welfare: the Ottoman-Turkish Disabled Veterans of the First World War (1918–1930)", *Middle Eastern Studies*, C. 60, S. 1, 2024, s. 33-50.

2 Son dönem Osmanlı malûl gazilerine yönelik sosyal yardım politikalarının analizi için bkz. Feyza Kurnaz Şahin, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Harp Malullerinin Sosyoekonomik ve Sağlık Durumları*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2014.

3 Burada "sağlamcı" kavramını, sakatlık çalışmalarının son dönemlerde ciddi ivme kazandığı İngilizce literatürdeki "*ableist*" kelimesinin karşılığı olarak kullanıyorum; benzer şekilde, "*ableism*" de "sağlamcılık" olarak tercüme edilebilir. Sağlamcı kavramı, beden eksiksiz ve hastalısız olma halini toplumsal yaşamın normal ve olması gereken hali olarak anlayan, sakatlara önyargılı ve ayrımcı yaklaşan zihniyeti kasteder. Konuyla ilgili ayrıntılı tartışmalar için bkz. Dikmen Bezzem, Sibel Yardımcı ve Yıldırım Şentürk (der.), *Sakatlık Çalışmaları: Sosyal Bilimlerden Bakmak*, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2011.

4 Şiir bu çalışmanın kapsamına alınmamıştır.

araçlarından biridirler. Bu nedenle, edebiyat metinlerini konu alan her inceleme çabasında, “çoğu kez sadece edebiyatı değil, o sırada toplumda neler olup bittiğini anlama çabamız da vardır.”⁵ Bu ikinci işleve, bilhassa Cumhuriyet’in kuruluş yılları gibi, millî kimlik inşa süreçlerinde bir “millî tahayyül” inşa etme işinde sıkça hayati bir rol atfedilir,⁶ zira “edebiyatın milletin aynası olmakla kalmayıp, halkı toplumsal açıdan önemli değer ve normları edinmeye teşvik ettiği düşünülür.”⁷ Dolayısıyla millî devletlerin ve elbette kendi pozisyonlarını onlarla özdeş gören edebiyatçıların edebiyata araçsal yaklaşıma çalışmaları tesadüf değildir. Zira “yansıtmaya” işlevinin yanı sıra “yaratma” işlevleri nedeniyle edebî metinler “toplumun genelini etkileme ve farklı konum ve nitelikteki bireylerde ‘biz’ duygusu yaratarak aralarında dayanışma ve bütünlük sağlama çabasının olduğu her yerde önemli bir konuma yerleşir.”⁸ Üstelik edebiyatın cazibesi, millî kimlik inşa dönemlerinin bir başka aracı olan tarih yazımının sahip olmadığı başka yeteneklerinden de ileri gelir: Edebî metinler, millî kimlik açısından değerli ve makbul addedilen sembollerin toplumun gündelik yaşam pratiğine ve gündelik algısına geçirilmesini kolaylaştırırlar.⁹ Üstelik edebî metinler, bilhassa konu edinilen spesifik tarihsel döneme dair, toplumda tesis edilmeye çalışılan hegemonik geçmiş tasavvuru üzerine girilen “söylemler arası muharebe”de de önemli bir silah olabilmektedir.¹⁰

Dolayısıyla, ele aldığımız dönemde üretilen edebî metinlerdeki malûl gazi tiplenmeleri bir yandan aslında anlattıkları dönemin toplumundaki malûl gazi algısına ve gündelik yaşamdaki malûl gerçekliğine dair önemli ipuçları sunarlar. Ama diğer yandan, aslında söz konusu o algıyı şekillendiren faktörlerden birinin de bizatihi bu edebî tiplenmeler olduğunu söylemek mümkündür. Yukarıda vurgulanan “söylemler arası muharebe” benzetmesi önemlidir, çünkü hegemonya kurmayı hedefleyen edebî söylemlerin çoğulluğuna işaret eder. Ne var ki, aşağıda da gösterileceği gibi, malûl gazi tiplenmeleri açısından, ele aldığımız dönemin edebî metinlerinde belirgin bir söylem çoğulluğu, yani apaçık rakip söylemlerin var olduğunu söylemek zordur. Tersine, bu edebî

5 Tülin Ural, *Yerli ve Millî Sırlar: Modern Türkiye'ye Edebiyat Üzerinden Bakışlar*, Alfa, İstanbul, 2021, s. 45.

6 Erol Köroğlu, “Taming the Past, Shaping the Future: The Appropriation of the Great War Experience in the Popular Fiction of the Early Turkish Republic”, *The First World War as Remembered in the Countries of the Eastern Mediterranean*, der. Olaf Farschid, Manfred Kropp ve Stephan Dähne, Ergon Verlag, Beyrut, 2006, s. 227; Murat Gür, *Türk Romanında Erkeklik ve Milliyetçilik (1908-1923)*, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2018, s. 2.

7 Gregory Jusdanis, *Gecikmiş Modernlik ve Estetik Kültür: Millî Edebiyatın İcat Edilişi*, çev. Tuncay Birkan, Metis, İstanbul, 1998, s. 9.

8 Kadir Dede, “Erken Cumhuriyet Döneminde Ulus İnşası ve Tarihî Romanlar: Savaşçı, Medeni ve Millî Kahraman”, *Kebikeç*, S. 44, 2017, s. 96.

9 Jusdanis, *Gecikmiş Modernlik...*, s. 228.

10 Wolfgang G. Natter, *Literature at War 1914-1940: Representing the “Time of Greatness” in Germany*, Yale University Press, New Haven, 1999, s. 17.

metinlerin belli başlı örüntüler içerisinde birbirlerini tekrar eden kalıp yargı (stereotip)¹¹ malûl gazi tiplmeleri ürettiğini gözlemliyoruz. Aşağıda ayrıntılı tartışılacağı gibi, malûl gazi tiplmelerine yer veren dönemin edebî metinleri incelendiğinde başlıca üç sorunlu örüntü tespit edilebilir. Birincisi, malûl gazi dönemin edebî metinlerinde görece az bulunur bir tiplmedir. Askerlik kültürünü sağlam erkek bedeni temelinde yüceltlen dönemin hegemonik yaklaşımının etkisi altında edebiyatçılar, sağlam erkek asker imgesiyle¹² uyumsuzluk gösteren malûl gazi tiplmelerine aslında edebî metinlerinde tereddütle yer açarlar. Bir askerın malûl kalması erkek imgesinin yara alması ve o imgeye yüklenen yeteneklerin kaybı olarak okunur ve aktarılır. Bu bakış açısında, malûl gazinin harp sonrası hayata uyum sağlaması aslında zımnen imkânsız kabul edilir. İkincisi, malûl gazilere daha geniş yer açmaya istekli edebî metinlerin birçoğu ise aslında onları müstakil karakterler olarak geliştirmekten ziyade, yazarın başka bir ideolojik-siyasî gündeminin, örneğin Mütareke döneminin ahlâki yozlaşmasını kınama veya Millî Mücadele'nin haklılığının daha vurgulu hale getirilmesinde bir araç olarak kullanmaya meyillidir. Üçüncüsü ise malûl gaziler edebî metinlerde yer bulduklarında, “kusurlu” bedenlerinin bir tür telafisi ya da ya “eksilmiş” erkeklikleriyle topluma yeniden kabul edilebilmenin bir çeşit kefareti gibi, cephede veya harp dönüşü sivil hayatta hep olağanüstü bir eylemde bulunmak ve kendilerini daima yeniden kanıtlama zorunda bırakılırlar.

Yazının ana odağı Cumhuriyet'in kuruluş yılları (1923-1946) olmakla birlikte, yüz-yıl ortalarına ve hatta 1981'e kadar uzanılmıştır.¹³ Bu uzanmanın bir nedeni, Türk edebiyatında görece az rastlanan malûl gazi tiplmelerini sayıca çoğaltmaya çalışmaktır. Diğer ve daha önemli neden ise 1950'li yıllardan itibaren edebiyatta çıkışa geçen toplumcu gerçekçilik akımının malûl tiplmelerine nasıl yaklaştığını anlamaya çalışarak önceki dönemle bir mukayese yapma isteğidir.

11 Edebiyatta kalıp yargı (stereotip) kavramı, özgün değeri olan karakter kurgulamaktan ziyade mevcut kalıplardan bir çoğaltma eylemine işaret eder; stereotip karakterler, bir toplumsal grubun üyesi olanların tekil yaşam sürme potansiyellerini silerek onları tümel bir kategorinin içine koyan imgelere dönüştür. Gür, *Türk Romanında Erkeklik ve Milliyetçilik*, s. 25. Daha genel anlamda sakat tiplmelerine yer veren Cumhuriyet dönemi romanlarında karakterlerin stereotip örüntüler içinde aktarılmasının genel bir sorun olduğu söylenebilir. Beyhan Kanter, “*Kurmaca Bedenler*”: *Türk Romanında Bir Söylem Biçimi Olarak Beden (1923-1980)*, Kesit, İstanbul, 2019, s. 141-142.

12 Modernitenin en güçlü stereotiplerinden biri olan bu imge milliyetçilik ideolojileri tarafından da başarıyla benimsenmiş ve kullanıma sokulmuştur. George L. Mosse, *The Image of Man: The Creation of Modern Masculinity*, Oxford University Press, Oxford ve New York, 1996, s. 7, 23.

13 1981 sonrası ise bu yazının kapsamına alınmamıştır. 1981 sonrası dönemde, bilhassa TSK'nın Güneydoğu'da PKK'ya yönelik silahlı operasyonlarında malûl asker sayısı arttıkça Türkiye'de malûl gazilere yaklaşımda hem devlet hem de toplum nezdinde önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Bu karmaşık değişimin edebiyata yansımaları ayrı bir çalışmayı gerektirir. 80 sonrası Türkiye'de malûl gaziler konusuna dair bkz. Salih Can Açıksöz, *Sacrificial Limbs: Masculinity, Disability, and Political Violence in Turkey*, University of California Press, Oakland, Ca., 2020.

1. Millî ve Sağlamcı Edebiyatta Malûl Gazilerin İzini Sürmek

On Yıllık Harp döneminin ardından, ama bilhassa “kurucu mit” haline dönüşen Kurtuluş Savaşı'nın akabinde kurulan Cumhuriyet'in kuruluş döneminde, edebiyata yansıyan hegemonik söylem genel itibarıyla, “savaşçı Türk” imajını “medenî Türk” imajıyla sentezlemeye çalışan bir söylemdir.¹⁴ Bu dönemde Cumhuriyet'in “medenileştirme misyonu” belli bir sivilleşmeyi beraberinde getirmekle birlikte, Türk milliyetçiliğinin biçimlenme sürecinde etkili olan ve sıkça “ordu millet” jenerik tamlaması içerisinde dile getirilen militarist söylem ve sembollerin dönemin edebiyatındaki etkilerinin azalmadığını söylemek mümkündür.¹⁵ Tersine, dönemin bilhassa popüler ve tarihî romanları açısından, ama onlara münhasır olmayıp “kanon”¹⁶ addedilen edebî metinleri de içerebilen, “her türlü sosyal/siyasal sorunun şiddete ve zor kullanmaya dayalı yöntemlerle çözümünü öneren, barış yerine savaşı ve gücü yücelten, askerî değerleri toplumun tümüne yaymayı amaçlayan” bir edebî külliyyatın da söz konusu olduğu söylenebilir.¹⁷ Bu durumla uyumlu olarak, örneğin iki dünya savaşı arası dönemde bilhassa Cihan Harbi'ne katılan Avrupa ülkelerinin edebiyatlarında görülen, kendileri de cephelerde yer almış Alman Erich Maria Remarque ya da Amerikalı Ernest Hemingway gibi yazarların cephe deneyimlerinden de faydalanarak ürettiği savaş karşıtı veya en azından endüstriyel savaşın dehşetini gözler önüne seren eleştirel edebiyat örnekleri Türkçede görülmez.¹⁸ Gene kendisi de Cihan Harbi gazisi olan Çek yazar Jaroslav Hasek'in savaşı hicveden meşhur Aslan Asker Şvayk'ı¹⁹ veya harbin İngiliz toplumu üzerindeki travmatik etkilerinin en iyi gözlemcilerinden Virginia Woolf'un *Mrs. Dalloway*'indeki Cihan Harbi'nin psikolojik malûllerinden olan Septimus Warren Smith karakteri gibi,²⁰ savaş edebiyatı tarihine iz bırakmış tiplmelerin benzerlerini Türk edebiyatında bulmak zordur.²¹

14 Dede, “Erken Cumhuriyet Döneminde Ulus İnşası ve Tarihî Romanlar”, s. 102.

15 Güven Gürkan Öztan, *Türkiye'de Militarizm: Zihniyet, Pratik, Propaganda*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2018, s. 64-72.

16 “Bugün edebî kanon darken kastettiğimiz anlam...: Herhangi bir otoritenin veya otoritelerin, kutsadığı iyi yazarlar listesi ve buna eklenecek isimlere verilen izin ya da onay.” Jale Parla, *Edebiyat Yazuları: Kuram ve İnceleme*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2023, s. 106.

17 Şener Şükrü Yiğitler, *Tunç Asker: Türk Romanında Asker Miti ve Militarizm (1923-1938)*, Libra, İstanbul, 2020, s. 14.

18 Benzer bir tespit için bkz. Erol Köroğlu, “Bellekte Süren Savaş: Cihan Harbi'nin Mütareke'den Erken Cumhuriyet'e Edebî Temsili,” *Toplumsal Tarih*, no. 302 (Şubat 2019), s. 52.

19 Jaroslav Hasek, *Aslan Asker Şvayk ve Dünya Savaşı'nda Başından Geçenler*, çev. Celâl Üster, 9. Baskı, Can Yayınları, İstanbul, 2022.

20 Virginia Woolf, *Mrs. Dalloway*, çev. Tomris Uyar, 24. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2021.

21 Yeri gelmişken burada şu notu da düşmek gerek: Türk toplumunda “harp malûlü” neredeyse daima bedenî fiziksel olarak eksilme hali şeklinde algılanagelmiştir. Hâlbuki başta Cihan Harbi olmak üzere endüstriyel savaşlarda askerlerin psikolojik olarak yaralanması da önemli bir sorundur. Bu yaraların önemli bir kısmı kalıcı olabilmekte, yani aslında malûliyete dönüşmektedir. Bu konuda bkz. Yücel Yanıkdağ, *Healing the Nation: Prisoners of War, Medicine and Nationalism in Turkey, 1914-1939*, Edinburgh University Press, Edinburgh, 2013, 5. ve 6. Bölüm.

Mütareke'den Cumhuriyet'e uzanan dönemde yazılan roman ve hikâyelerde baş veya ikincil karakterler olarak asker tiplmelerine aslında bolca rastlanmaktadır.²² Ancak, bunlar çoğunlukla “sağlam” askerlerdir; aynı külliyatta malûl askerlere, başka bir deyişle, “her savaştan bir yara” almış muharip gazilere görece çok az yer verildiğini gözlemliyoruz.²³ Deyim yerindeyse, ışıltılı üniformaları içinde sağlam askerler dönemin edebiyatında bir tür geçit töreni yaparken,²⁴ harplerde “sakat” kalan askerleri aynı edebiyatta sabırla aramanız gerekmektedir. On Yıllık Harp döneminin güçlü mirası veya toplumdaki derin askerlik kültürü düşünüldüğünde ilk bakışta paradoksal gelebilecek bu azlığın veya “görmezden gelme” durumunun, gerek edebî metinlere sinen dönemin militarist tema ve sembollerini, gerekse de sağlamcı önyargıları tespit ettiğimizde, aslında paradokstan ziyade dönemin hegemonik söylemiyle uyumlu bir tutum olduğu ortaya çıkmaktadır. Elbette mutlak bir görmezden gelme söz konusu değildir. Ama aşağıda da gösterileceği gibi, malûl gazi tiplmeleri edebî metinlerde yer aldığı da bu oldukça sorunlu bir yer alıştır.

Malûl gazilere edebî metinlerde görece az yer verilmesinin şüphesiz en önemli nedenlerinden biri, “tam asker” olma vasfını yitiren bir erkeğin, hegemonik askerlik ve “savaşçı erkek” motifleriyle uyumsuzluğudur. Başka bir deyişle, bu motiflerin beslediği “ideal’ erkek bedeni tahayyül ile bizzat savaşın ürünü olan gazilerin ‘kusurlu’ bedenleri arasında gerilimli bir ilişki söz konusudur.”²⁵ Türkiye’de erkeklik, ordu ve devlet arasında uyumlu ve birbirini destekleyen bir üçgen ilişki olduğu kabulü varken, harp malûlü “sakat erkekler”in bu uyumlu üçgeni hasara uğratma riski taşımasından tedirginlik duyulur.²⁶ Mütareke'den Cumhuriyet'e uzanan dönemde edebî metinlerde askerlik veya “asker olma” hali genellikle bir tür olgunlaşma, kendini bilmeme aşamasından akıl baliğ olmaya geçiş ve elbette aynı zamanda bir “tam erkek” olma adımı olarak

22 Yiğitler, *Tunç Asker*, s. 89. Bu “bolluğu” teyit eden ve başka bir çalışma için bkz. Hakan Özkütükçü, 1923-1946 Yılları Arasında Yayınlanan Türk Romanında Askerler, Gazi Üniversitesi *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, 2026, s. 3, Ek 2. Ayrıca bkz. Ahmet Kıymaz, *1928-1946 Arası Türk Romanlarında Savaş ve Askerlik*, Sarkaç, Ankara, 2011.

23 Elbette bu yazının söz konusu edebî külliyatın tamamını incelemiş olma iddiası yoktur. Ama örneğin asker veya eski asker tiplmeleri içeren yukarıda zikredilen genel incelemelerin kaynakçaları esas alındığında, bu yazının kendi spesifik meselesi açısından makul miktarda okuma yaptığımızı ve bu okumaların genele dair böylesi tespitler yapmamıza imkân tanıdığına inanıyoruz.

24 Elbette bu tespit, dönemin tüm edebiyatçılarının asker tiplmelerine aynı “yakınlıkta” durdukları ve aynı sempatiyi gösterdikleri anlamına gelmez. Örneğin, Reşat Nuri Güntekin'in sıkça negatif tasvirlerle maruz bıraktığı asker tiplmeleri için bkz. Fethi Naci, “Reşat Nuri'nin ‘Zabit’leri”, *Türk Edebiyatına Eleştirel Bir Bakış: Berna Moran'a Armağan*, der. Nazan Aksoy ve Bülent Aksoy, 4. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, s. 93-110.

25 Nurseli Yeşim Sünbülöğlu, “Militarist Ezberi Tahkim Etmek: Basındaki Temsilleri Üzerinden Kore, Kıbrıs ve Güneydoğu Gazileri”, *Erkek Millet Asker Millet: Türkiye’de Militarizm, Milliyetçilik, Erkek(lik)ler*, der. Nurseli Yeşim Sünbülöğlu, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s. 394.

26 Açıksöz, *Sacrificial Limbs...*, s. 5.

algılanır.²⁷ Bilhassa savaş yılları söz konusu olduğunda, “askere alındıktan sonra harbe katılan erkek” tiplemesi için bu adım, bir tür “dönüşüm ve arınma” (katarsis) anı olarak tasvir edilir. Bu arınma anında, harbe giden asker artık sadece çocukluktan tam erkekliğe geçiş yapmakla ve bedensel mükemmeliyetini kullanmaya başlamakla kalmaz, modern şehirli toplumun “yozlaştırıcı” etkilerinden de kurtularak gerçek bir “vatansever erkek” olma haline adım atar.

Cumhuriyet'in kuruluş döneminin sadece edebî değil ideolojik olarak da kurucu figürlerinden biri olan Yakup Kadri Karaosmanoğlu bu militarist arınma anını metinlerinde en sık ve en etkili kullanan edebiyatçılarıdır. Bu temanın doruk noktalarından ve şüphesiz en meşhurlarından biri onun *Kıralık Konak* (1922) romanındaki Hakkı Celis tiplemesidir. “Mektepli” bir tip olan Hakkı Celis romanda karşımıza önce, Fransız sembolizminden etkilenerek şiirler yazan, Batılı yaşam tarzına yatkın, kırılğan ve kararsız bir kentli genç erkek olarak çıkar. Hakkı Celis “konak” ortamlarının müdavimidir ve gene bu ortamların yozlaşmaya meyilli bir kentli kadını olarak resmedilen Seniha'ya âşiktir; ama aşkına karşılık alamadığı gibi, küçümsenir ve alaya alınır. Yakup Kadri, Cihan Harbi eşiğinde Batılı ve kentli yaşam tarzını bir yozlaştırıcı (veya Tanzimat'tan beri sıkça kullanılan bir tema olarak “züppe”leştirici) fon olarak kullanır.²⁸ Bu fonda, erkekliği aşındıran bir romantizmin tutsağı olarak tasvir ettiği Hakkı Celis'e deyim yerindeyse bir kurtuluş kapısı aralar: Hakkı Celis askere gitmeye (harbe katılmaya) karar verir. Önce İstanbul'da ihtiyat zâbiti (yedek subay) talimğâhında eğitim görür, ardından da Çanakkale cephesinde savaşa katılır; artık Hakkı Celis için tam bir arınma süreci başlamıştır. Harp sayesindeki bu arınmada önce Hakkı Celis'in hayatın anlamına dair bakış açısı değişir: “Hayatın hangi gayesi bir cenge doğru gidişten daha yüksekti?” Ve artık Hakkı Celis bir “ölüm adamı” olur.²⁹ Talimğâhta iken tam erkeğe dönüşmeye başlar ve bu dönüşüm, veda ziyaretleri esnasında eski tanıdıklarının, elbette öncelikle kadınların, anında dikkatini çeker. Bu dikkat, sağlam bedeninin asker erkek için ne denli önemli addedildiğini yansıtır: “Nuriye ve Hayriye Hanımlar hâki ve seferi elbisesinin içinde dimdik duran adalelerinin sertliği hissedilen bu

27 Elbette, buradaki “tam erkek olma” ifadesinden kastedilen, biyolojik değil toplumsal cinsiyet kategorisi temelinde inşa edilen bir imgedir. Bu “inşa edilen” bir imge olduğu için imge somut ve statik de değildir, değişkendir ve yeniden şekillenebilir. Bu inşaaya “herkes katılır ve bu durum erkeklik inşasını kolektif bir üzüntüye, eğlenceye, çoğu zaman da bir ritüele dönüştürerek, herkesi bu ‘inşa’ya ortak eder.” Serpil Sancar, *Erkeklik: İmkânsız İktidar. Ailede, Piyasada ve Sokakta Erkekler*, Metis, İstanbul, 2009, s. 19.

28 Osmanlı-Türk edebiyatındaki “züppe” tipinin Tanzimat'tan Cumhuriyet'in kuruluşuna uzanan dönemde bir devamlılığı olduğu söylenebilse de Bema Moran'ın tespit ettiği gibi, Cihan Harbi ve akabindeki “züppeler” artık daha “kötü” insanlardır: “Tanzimat züppeleri zararları kendilerine olan birer budala sayılırlar. 1914'ten sonrakiler ise... çıkarıcı ve kurnazdırlar. Alafıngalık onlarda para yapma olanaklarını sağlayan bir zihniyete dönüşecektir.” Bema Moran, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış, 1. Cilt: Ahmet Mithat'tan A. H. Tanpınar'a*, 32. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2021, s. 86.

29 Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Kıralık Konak*, 64. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2020, s. 152-153.

genç askerden dünkü dal gibi cılız Hakkı Celis'i güç tanıdılar... Neyyire Hanım: 'Ah bu askerlik' dedi, 'en hassas, en rakik kalpleri bile çelik haline sokuyor'.³⁰

Yakup Kadri Karaosmanoğlu *Kıralık Konak*'ta iyice belirginleşen, askerlik ve savaşma sayesinde arınma ve erkekleşme temasını aslında daha önceki hikâyelerinde işlemeye başlar.³¹ Burada özellikle "Küçük Zâbit" (1916) adlı hikâyesini zikretmek gerekir.³² Hikâyenin kahramanı Galatasaray Sultanisi mezunu, "cılız, sarışın bir şehir çocuğu, kibar nazlı bir İstanbul çocuğu"³³ iken, yani yazarın imasınınca yeterince erkek değilken, yedek subay olarak askere gider ve Çanakkale cephesinde görev yapar. Onun için tam erkeklığe geçişle son bulacak bu arınma sürecinin doruk noktası ise tüyler ürpertici bir anıdır. Düşman siperlerine yapılacak bir gece baskınına katılır ve o esnada, aslında harpten evvel tanıdığı ve hatta "benim o zarafetine, sohbetine bir türlü doyamadığım Fransız arkadaşım" dediği bir Fransız çavuşuyla silahları birbirine çevrili şekilde karşı karşıya kalırlar. O esnada Fransız öldürür. Harp koşullarında kaçınılması zor bir zaruret ve hatta trajedi olarak anlatılabilecek bu hadiseyi Karaosmanoğlu, tam tersine, bir övünç ve erkek olma hali olarak kutlar.³⁴ Bu öldürme anını, kendinde "âdetâ bir âlemin doğuşu" olarak anlatan hikâye kahramanı, şöyle devam eder: "Ben asker olmasaydım, harbe girmeseydim ve hayatımın bu acayip ve müthiş ânını yaşamasaydım, asıl benliğimi ömrümün sonuna kadar bağrımın üstünde bir yığın halinde taşıyıp gidecektim. Kim bilir, etrafımızda böyle ne kadar bedbaht kimseler var."³⁵ Bu yaklaşımda, asker olmak ("erkek olmak" diye de okunabilir) aslında öldürme gücü kazanmaktır; daha doğru bir ifadeyle, kişide var olan öldürme yetisinin farkına varma ve onu kuvveden fiile geçirebilme yeteneğidir. *Kıralık Konak*'taki Hakkı Celis'in de "ben artık ölüm adamıyım" derken kastettiği şey bu öldürme yetisidir. Burada erkeklik, temelde bir öldürme performansı olarak görülür.³⁶

30 Karaosmanoğlu, *Kıralık Konak...*, s. 177-178.

31 Erol Köroğlu, *Türk Edebiyatı ve Birinci Dünya Savaşı (1914-1918): Propagandadan Millî Kimlik İnşasına*, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010), s. 19; Ural, *Yerli ve Millî Sırlar...*, s. 36.

32 Yakup Kadri [Karaosmanoğlu], "Küçük Zâbit", *İkdâm*, 3 Temmuz 1332 (1916); yeni baskısı için bkz. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Hikâyeler*, 11. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018, s. 67-73. Yazarın benzer temalı başka bir hikâyesi için bkz. Yakup Kadri [Karaosmanoğlu], "Dokunma Belki Kahramandır", *İkdâm*, 19 Haziran 1332 (1916); yeni baskısı için bkz. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Hikâyeler*, 11. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018, s. 61-66.

33 Karaosmanoğlu, *Hikâyeler...*, s. 67.

34 Erich Maria Remarque'ın *Batı Cephesinde Yeni Bir Şey Yok* (1928) romanında, romanın başkahramanı Alman asker Paul Bäumer ile bir Fransız askerinin (Gérard Duval) Batı cephesinde bir gülle çukurunda benzer bir karşılaşma anı vardır. Paul, Fransız askeri öldürür. Ama önce ağır yaralanan ve hemen ölmeyen Fransızla bir süre daha çukurda kalmak zorunda kalır. Bu esnada onunla (aslında kendi kendisiyle) konuşmaya başlar. Savaşın acımasızlığını eleştirir ve ölen askerden af diler. Yakup Kadri'nin dilinde böylesi bir insancıl yaklaşımdan eser yoktur. [Romanın Türkçe tercümesi için bkz. Erich Maria Remarque, *Batı Cephesi'nde Yeni Bir Şey Yok*, çev. Burhan Arpad, 4. Baskı, Everest, İstanbul, 2015].

35 Karaosmanoğlu, *Hikâyeler...*, s. 72-73.

36 Ural, *Yerli ve Millî Sırlar...*, s. 36.

Dolayısıyla, malûl asker tiplemesi bu hegemonik söylemle iki açıdan uyumsuz bir karakterdir. Bir yandan, tam erkekliğin en belirgin dışavurumu olan tam ve kusursuz erkek bedeni imgesini eksik uzvuyla, yani bedensel engeliyle artık temsil etme yeteneği olmayan biridir. Diğer yandan ise, öldürme yetisini kaybetmiş veya en azından o yetisi ciddi yara almış biri olarak malûl asker gene mükemmel erkek asker imgesini temsil etme kabiliyetini artık büyük ölçüde yitirmiştir. Bir erkeğin sakat kalması öncelikle “erkekliğin sakatlanması” olarak görülmektedir.

Asker olarak savaşa katılmanın bir arınma ve tam erkek olmaya adım atma hali dönemin edebî metinlerinde sıkça karşımıza çıkan bir temadır. Bir başka önemli örnek, “Kurtuluş Savaşı anlatılarının kurucu metni” olarak tanımlanan,³⁷ Halide Edip Adıvar'ın *Ateşten Gömlek* (1922) romanıdır. Romanda, gene başka birçok benzer metinde rastladığımız gibi, mektepli ve kırılıgan bir İstanbul beyzadesi olarak resmedilen Peyami'nin, Millî Mücadele'ye yakınlık duydukça ve en önemlisi Ankara ordusuna yedek subay olarak katılıp cephede görev aldıktan sonra yaşadığı, tam erkek ve doğru insan olmaya doğru dönüşme süreci anlatılır. Romanın başkahramanı, bir tür “Türk Jeanne d'Arc'ı” olan vatansaver Ayşe'dir ve romandaki tüm genç erkekler ona hayrandır. Ancak onun sevgi ve saygısını kazanmanın yolu, “İzmir yolunun” açılması için cephede savaşmaktan geçer.³⁸ Peyami Millî Mücadele'den önce, deyim yerindeyse, nafîle işler peşinde biri olarak tasvir edilir. Cihan Harbi yıllarında savaşa eleştirel bakan biridir; ne var ki, “bütün milletlerin kudurmuş gibi, boğaz boğaza, milyonlarca insanı parçalamalarını anlamıyordum”³⁹ yollu savaşa eleştirel bakışı onun pısrıklığının bir nişanesi gibi aktarılır. Bir tür günlük formatında yazılan romanda, Peyami, Ankara hareketine sempati duymaya başladıkça bu pısrık geçmişe bir sünger çeker; bu dönüşümü bir tür yeniden doğum, “bu yeni hayata girişim” olarak vurgular.⁴⁰ Yedek subay olarak İstiklâl Harbi'ne katıldıktan sonra giderek Ayşe'nin takdirini daha çok kazanır.

Bununla birlikte, Halide Edip'in *Ateşten Gömlek*'i, eril ve sağlamcı asker tiplenmelerinin hâkim olduğu bir edebiyat evreninde, malûl askerlere yer vermenin sıkıntılarının ipuçlarını da görmemizi sağlayan bir metindir. Sakarya Meydan Muharebesi'nde ağır yaralandıktan sonra Peyami'nin iki bacağı kesilir, kafasından da ameliyat olması gerekmektedir. Romanın sonunda o artık malûl bir askerdir. Ne var ki, yazar onun harp sonrasına malûl olarak dönmesinin yaratacağı gerilimin farkındadır. Zira kalıcı bir malûliyet,

37 Erol Köroğlu, “Sahnenin Dışındakiler”i Tamamlamak: Ahmet Hamdi Tanpınar ve Kurtuluş Savaşı Anlatıları Türü”, *Bilig*, S. 66, Yaz 2013, s. 108.

38 Halide Edip Adıvar, *Ateşten Gömlek*, Can Yayınları, İstanbul, 2007, s. 54.

39 Adıvar, *Ateşten Gömlek*..., s. 19.

40 Adıvar, *Ateşten Gömlek*..., s. 22.

tam erkek olan bir askerin yaşadığı arınmanın tüm kazanımlarını silme riski taşır. Bu gerilimi bizzat Peyami'nin ölüm döşeğindeyken yazdıklarında görürüz: “İki bacağı kesildi. Kafamın içini de açmak için müddet bekliyorlar. Bu ameliyattan da korkuyorum. Ya iyi olursam... Dünyada yalnız ne yapacağım?”⁴¹ Bedeni eksilen ve öldürme yeteneğini kaybeden bir erkeğin yalnız kalmaktan ürktüğünü, daha önemlisi ölmekten değil iyileşmekten korktuğunu görürüz. “Ya iyi olursam?” tedirginliği (ki aslında bu, “ya hayatıma sakat devam etmek zorunda kalırsam?” korkusudur), harpte yaralanan ve sakat kalacağı kesinleşen asker kahramanların üzerine çöken heyula gibidir. Dolayısıyla, Adıvar arınmış kahramanına bu azabı daha fazla yaşatmaz ve Peyami yukarıdaki satırları yazdıktan sonra hayata gözlerini yumar.⁴²

Peyami Safa'nın “Server Bedi” mahlasıyla yazdığı ve kapağında “millî roman” etiketi olan popüler romanı *Ateş* (1944), harpte sakat kalmakla erkeklik kaybının kesişme noktasının en şiddetli örneklerinden, bir erkeğin (ve eril toplumun) belki de en büyük korkularından birini anlatır. Romanda, Cihan Harbi'nde önce Kanal ardından Çanakkale cephesinde görev yapan bir yedek subay olan Turgut Cevat, cepheye nişanlısını aramaya gelen Şefkat adında bir kadınla karşılaşır. Nişanlısının, aslında onun da tanıdığı bir yedek subay olan Ali Seyfi olduğu anlaşılır. Ancak, Ali Seyfi cephede ağır yaralanır; iki bacağı da kesildiği söylenir. Turgut bu acı haberi, sakat biriyle evlenme fikrine nasıl bakacağı belirsiz Şefkat'e vermekte tereddüt eder. Ancak, romanın ilerleyen sayfalarında, asıl acı haberin bu olmadığı, aslında çok daha acı, hatta cephede Seyfi'yi ameliyat eden doktorun deyişiyle, “genç bir erkek için hatır ve hayale gelebilecek en fena sakatlık şekillerinden biri” olduğu ortaya çıkar. Seyfi iki bacağı değil tek bacağı, ama onunla birlikte erkeklik organını kaybetmiştir: “Seyfi iki bacağı değil, iki kolunu da feda etmiye razı olabilirdi. Bir erkek için o kadar ehemmiyetli uzuvlarını feda etti... Şarapnel parçaları o kadar hain bir isabetle onu yaralamıştı ki... Seyfi bugün bir harem ağasından farksızdır.”⁴³

41 Adıvar, *Ateşten Gömlek...*, s. 26.

42 Öte yandan, kahramanını bir malûl gazi olarak yaşatmaktan imtina eden Halide Edip, kendi dönemindeki malûl gaziler gerçeğine gözlerini tamamen kapatmaz. Romanında bir propaganda imgesi olarak, yüzü ve ismi olmayan malûller topluluğuna yer vardır. Romanın Sultanahmet Mitingi (1919) kısmında Cihan Harbi malûl gazileri miting kalabalığının kürsüye en yakın kısmında tasvir edilir. Arkadaşlarıyla birlikte mitinge katılmak üzere giden Ayşe, edebî bir propaganda diliyle bu malûlleri gözlemler: “Biz büyük bir gayretle kalabalığı yarıdık. Almanya imparatorunun çeşmesinin basamaklarına çıkmak, oradan nutukları dinlemek istiyorduk. Bu kapalı sert ve sıkı kalabalık, ileriye akan subay ve askerler alayına yol açıyordu. Bunların hep sakat asker olduklarını, kiminin tek bacaklı, koltuk değnekli, kiminin bir kolu kesik, kiminin iki gözü kapanmış topal bir arkadaşa tutunarak yürüdüklerini gördüm. Kendimin henüz manasını anlamadığım bu büyük sarsıntıyı, bu kalp ve dimağ zelzelesini en çok onlar anlamıştı. Hepsi özenle giyinmiş, tıraş olmuş, hepsi dinî bir ayine gider gibi sessiz ve başları öndeydi.” Adıvar, *Ateşten Gömlek...*, s. 42-43.

43 Server Bedi, *Ateş*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, t.y., s. 70-71.

Romandaki istisnasız tüm karakterler için bu kayıp en büyük felaket olarak görülür. Sakat kaldıktan sonra nişanlısı Şefkat'i artık görmek istemeyen Seyfi'ye, bu haberi öğrendikten sonra Turgut da hak verir ve "ölüm bundan daha az felakettir" der; aslında cephede türlü şiddetli yaralanmalara şahit olan doktor, "ben harbin bu kadar korkunç bir istihzasına hiç tesadüf etmemiştim" tespitini yapar. Ama elbette asıl çileyi, erkekliğini kelimenin gerçek anlamında da kaybeden Ali Seyfi kendisi çekmektedir, zira artık "çocuk gibi, kadın gibi hüngür hüngür" ağlamakta, "ameliyatına giren hastabakıcı kadınlardan bile utanmaya" başlamaktadır.⁴⁴ Seyfi'nin bu durumda nişanlısıyla evlenme olasılığı romandaki herkes için derhal ortadan kalkar. Yazar için Seyfi en umutsuz durumdadır ve artık erkeklik temsili vasfını tamamıyla yitirmiştir: "Eğer vücûdunda kuvvet olsaydı erkekliğini kendi kendine karşı isbat için cephenin en ön safında harbe girecekti. 'Süngü hücumuna girmek istiyorum. Erkekçe ölmek ve erkekliğimi benden alan kaderime karşı koymak istiyorum' diyordu."⁴⁵ Burada erkeklik kaybı bir mecaz olarak da kullanılır ve bu kaybın vatanın bağımsızlığı mücadelesini de akâmete uğratabileceği ima edilir.⁴⁶ Nurdan Gürbilek'in de vurguladığı gibi, Tür edebiyatındaki en derin endişe temalarından biri olarak erkeklik kaybı ve "hadım edilme" korkusunda, cinsel bir endişeyle ulusal endişe iç içe geçmiştir.⁴⁷ Bu noktadan sonra Ali Seyfi romanda bir daha görünmez. Geri kalan kısımda, basit bir olay örgüsü içinde, nişanlısı Şefkat ondan ümidi keser ve kendisine yakınlığı giderek artan, yaralansa dahi sağlam kalmayı beceren Turgut Cevat ile evlenir.

Malûl durumuna düşen bir askerın erkeklik kaybı endişelerinin işlendiği bir başka edebî metin Reşat Nuri Güntekin'in *Akşam Güneşi* (1926) adlı romanıdır. Gerçi Reşat Nuri bu romanda, yukarıda zikredilen Yakup Kadri veya Peyami Safa gibi, malûl gazi tiplmelerine belirgin bir ideolojik-siyasî gündemden yaklaşmaz. Ayrıca roman, malûl tiplmelerine yer veren edebî metinlerde çok az rastlanan, yeti yitiminin ardından kendi değişen kimliği ve hayatının anlamı üzerine el yordamı veya bölük pörçük de olsa düşünmeye çalışsan, yeni durumuyla baş etme yolları arayan bir malûl karakter çizmesi açısından da kayda değerdir. Ancak, bu durum yazarın ve romanın, sakatlığa ve eksilen erkek bedenine yönelik önyargılardan uzak olduğu anlamına gelmez.

Akşam Güneşi, belli bir fiziksel organ kaybı olmamakla birlikte, yaşadığı zor cephe deneyimlerinden kaynaklı ciddi bir romatizma ve akabinde kalp hastalığı nedeniyle

44 Server Bedi, *Ateş...*, s. 71-73.

45 Server Bedi, *Ateş...*, s. 72.

46 Şerife Seda Yücekurt Ünlü, *Body and Symptom: Illness in Peyami Safa's Novels*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2023, s. 211-214.

47 Nurdan Gürbilek, *Kör Ayna, Kayıp Şark: Edebiyat ve Endişe*, 2. Baskı, Metis, İstanbul, 2007, s. 10, 55.

“malûlen emekli” olmak durumunda kalan hırslı bir subay Nazmi’nin hikâyesini anlatır. Hastalığının asıl sebebi, Balkan Harbi öncesinde Makedonya’da eşkiya takibi esnasında kötü iklim ve arazi koşullarında uzun zaman geçirmesi ve sağlığına gerekli özeni göstermemesidir. Askerlikten ayrılmak Nazmi’de travmatik bir etki yapar; kendine acımaya başlar. Bu acımanın alt metninde hep “erkeklik kaybı”ndan duyulan endişe vardır. Nazmi bu durumu kendiyile dalga geçerek, artık bedensel enerjisini çok gerektirmeyecek “sakin, ihtirassız, mütevazı” işlerle ilgilenmeye karar vermek gibi ifadelerle kabul lenmeye çalışır:

Üsküdar mahallelerinden birinde dar bir sokağa yerleşirim. Basma bir entari yaptırırım. Bu entarinin üstüne yazın bir pike hırka, kışın bir avniye kaput giyip kahveye çıkarım... Kocası dışarda olan komşu hanımlarına mektup yazarım. Mahallenin önüne düşüp mahalledeki uygunsuz kadınları şikâyet için karakola, viranedeki süprüntülerin kaldırılması için belediyeye giderim.⁴⁸

Nazmi’nin yaşadığı travmanın bir başka vechesi ise sevdiği kadın Nazan’ın, malûl olduktan sonra ondan soğuması ve uzaklaşmasıdır. Romanda Nazmi’nin Nazan’ı son bir kere ziyaret etme kararı ve ziyaret anı önemlidir, zira yazar burada, toplumun ve hatta sevdiği kadının artık acıyarak bakacağı malûl karakterini aynı zamanda kendi kendine acındırır. “Acımak” duygusu malûl bir gazi için hem kendi içinden hem dışından olmak üzere hayatının ayrılmaz bir parçası olur:

Parlak üniformalı genç ve güzel zabitin beklendiği yere bugün –ölmekten başka bir şey düşünmeyen- zebun bir hasta geliyordu. Bu ziyarete ne tereddütlerden, ne mücadelelerden sonra karar vermişim... Sonra içimde kendi kendime bile itiraftan utandığım bir ümit vardı: Hakikat ile rüyanın birbirine karıştığı buhran gecelerinde bazen Nazan’ın bir tayf gibi etrafımda dolaştığını, üzerime eğildiğini, ‘Her şeye rağmen seni bırakmıyorum Nazmi... diye fısıldadığını işitiyor, baştan başa raşeler içinde kalıyordum.⁴⁹

Ama bu cılız ümidi gerçekleşmez. Kendini, “fennin beni mahkûm ettiği manevi ölüme artık razı olmuş gibi”⁵⁰ hisseden Nazmi, bir çıkış yolu olarak İstanbul’dan ayrılarak Ege’de, Rodos yakınlarında bir adadaki (adı romanda “M...S” olarak geçer) babasından kalan çiftliğe yerleşmeye karar verir. Bu “kaçış”ında, amcasının kızı Şükran da ona eşlik edecektir. Adaya yerleşen Nazmi hayata tutunur; ondan asker erkek olmasını

48 Reşat Nuri Güntekin, *Akşam Güneşi*, İnkılap, İstanbul, t.y., s. 113.

49 Güntekin, *Akşam Güneşi...*, s. 116. Sevdiği erkek savaşta yaralanıp sakat kalınca ondan uzaklaşan kadın tiplerini başka metinlerde de karşımıza çıkar. Dikkat çeken bir örnek, Aka Gündüz’ün *Yaldız* (1930) romanıdır. Romanda, havacı Yüzbaşı Umur Bey Milli Mücadele’de yaralanıp sakat kalınca sevdiği kadın Eligül onunla evlenme fikrinden vazgeçer. Bkz. Aka Gündüz, *Yaldız*, Hüsniyatı Matbaası, İstanbul, 1930.

50 Güntekin, *Akşam Güneşi...*, s. 121.

beklemeyen Şükran'la evlenir, çiftçilik yapar. Öte yandan, Nazmi'nin adadaki bu yeni hayata tutunma yolu hep hırstan uzak durmak ve “acımak” duygusu üzerinden gidecektir. Adada hayata tutundukça Nazmi bu defa acıma hissini başkalarına çevirmeyi başarır. Yoksul bir balıkçının öldükten sonra yetim kalan iki çocuğunu evlat edinirler: “Balıkçının yetimleri bana hayatın yeni bir sırrını öğrettiler: Acımak ve sevmek... Öyle sanıyorum ki eski buhran ve ihtirasların bir gün tekrar uyanması tehlikesine karşı çalışmaktan, sevmekten ve acıtmaktan daha iyi çare yok. Bilhassa acımak.”⁵¹

2. Başka bir Mesajı Vurgulama Aracı Olarak Malûl Gazi Tiplemeleri

Mütareke'den Cumhuriyet'e uzanan dönemde edebî metinlerde malûl gazi tiplmelerine yer verildiğinde, bilhassa bu tiplmeler başkarakter veya öne çıkan bir karakter pozisyonundaysa, genellikle bu tiplmelerin malûl gazi karakterini derinlemesine analiz etmek ve toplumsal kontekst içerisindeki hikâyesine odaklanmaktan ziyade, yazarın aslında başka bir meramının, çoğu kez siyasî ve ideolojik müdahale çabasının bir aracı olarak kullanıldıklarını görmekteyiz. Bu tür durumlarda malûl gazi müstakil bir karakter olmaktan uzaktır; yani “kendi” olamaz. Bunun yerine, yazarın ve edebî metnin gündemindeki bir başka (ve yazar için muhtemelen daha “yüce”) bir misyonun okura aktarılmasında bir araç, üstelik etkili bir araç olarak kullanılır. Bu tiplmeler harpten dönen malûl gazilerin geçim, örgütlenme, kendilerine yönelik toplumsal algıdaki sorunlar veya onlarla ilgili hukuki mevzuatın yetersizliği gibi gerçek meseleleri gündemlerine almaktan ziyade, yazarın kendi siyasî veya ahlâki mesajının vurgusunu arttırmaya yarayan bir tür “kontrast” unsuru olarak kullanılırlar.

Bu açıdan belki de zikredilmesi gereken ilk örnek, Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun *Yaban* (1932) romanındaki Ahmet Celâl tiplemesidir. *Yaban* aslında başkahramanı bir malûl gazi olan nadir romanlardan biridir. Ancak, malûl bir askerin ana karakter olması, karakterin malûliyetinin farklı yönlerinin derinlemesine işleneceği veya malûl askerin harp sonrası hayata adapte olma hikâyesi gibi sosyal boyutlara odaklanılacağı anlamına gelmez. Malûliyet burada aslında başka bir mesajın, okura aktarılmaya çalışılan başka bir gündemin daha vurgulu olmasına yardımcı olacak, deyim yerindeyse, bir aksesuar olarak kullanılır.

Yaban, Cihan Harbi'nde sağ kolunu kaybettikten sonra, emir eri Mehmet Ali'nin teklifiyle, Haymana civarında, Porsuk Çayı kenarında bir köyde yaşamaya karar veren yedek subay Ahmet Celâl'in sıkıntılı hikâyesidir. Sıkça “köylü-aydın” çatışması yollu,

51 Güntekin, *Akşam Güneşi...*, s. 147-148.

çoğu kez de birbirini büyük ölçüde tekrar eden analizlere konu olagelen bu roman, malûliyet ve sakatlık sorunsalları açısından daha yeni yeni ele alınmaktadır.⁵² Yedek subay Ahmet Celâl'in bu ücra köye gelişi aslında biraz da kendisini artık şehre bağlayacak bir bağının, orada varoluşuna anlam verecek şeylerin olmamasından ileri gelir; daha doğrusu, şehirde bir sakat olarak tamamen çaresiz ve yalnız biri olarak resmedilir: "Arkamda ne bırakmışım ki böyle hüzünleniyordum? Bir yurt mu? Bir ana mı? Bir sevgili mi? Hayır, hiçbir şey, hiç kimse. Bütün kaybettiğim şeyleri burada bulmağa geliyorum."⁵³ Ancak, şehirdeki çaresizliğine bir alternatif olarak düşündüğü köye geldiğinde ise beklediği ilgiyi göremez. Ahmet Celâl'in ilk hayal kırıklığı, sakatlığının köyde beklediği etkiyi yapmaması, ona fazladan bir ilgi gösterilmesine vesile olmamasıdır: "Sağ kolumun yokluğu kimsenin takdirini celbetmek şöyle dursun, hattâ merhametini bile uyandırmadı. Acaba niçin? Bunu sonradan anladım. Zira, burada, sakatlık hemen herkese mahsus bir hal gibidir."⁵⁴ Berna Moran'ın da vurguladığı, Yakup Kadri bu romanda kendi dönemindeki hâkim sakatlık algısına aykırı veya ezber bozucu bir yaklaşım getirme derdinde olmadığı gibi, Anadolu köyünün ve köylüsünün atıllığını ve ilgisizliğini tasvir ederken sakatlık metaforlarını (köy için "bir illet ve sakatlıklar yuvası" der) sıkça negatif bir anlamda kullanır.⁵⁵

Malûl Ahmet Celâl köylü gençlerin, bilhassa eski emir eri Mehmet Ali'nin, Ankara merkezli Millî Mücadele ordusuna yeniden asker olarak alınmaya yönelik belirgin isteksizliğini çok yadırgar, sanki malûl olmak onun savaşıma azmini daha da arttırmışçasına, "keşke alsalar da ben de gitsem"⁵⁶ yollu ifadeleri sıkça tekrarlar. Köylü gençleri Millî Mücadele'ye katılmaya teşvik etmek onun artık yeni vazifesidir. Öte yandan, Anadolu ordusu Ahmet Celâl için sadece vatani değil, aslında bir sakat olarak kendisini de çaresizlikten ve roman ilerledikçe giderek kesifleşen yalnızlıktan kurtaracak bir güç olarak görülür:

Günün birinde, bir gemi alıp beni buradan kurtaracak mı? O geminin adı olsa olsa Anadolu ordusudur... Onu bekliyorum... bu umut benim tek gıdamdır. Bu umut benim yaşama gücümün en son parlıtıdır. O söndüğü gün... İşte, bunu tasavvur edemiyorum"; sakatlığıyla birleşen yalnızlık Ahmet Celâl'i en çok ürküten durumdur: "Burada, ben, vatan delisi, millet divanesi; burada, ben harp malûlü Ahmet Celâl yapayalnızım."⁵⁷

52 *Yaban* romanına sakatlık ve malûliyet sorunsalı üzerinden yaklaşan yakın tarihli çalışmalar için bkz. Kanter, "Kurmaca Bedenler", s. 146-152; Büşra Şengül, *Kayıp Bedenler ve Kayıp Ruhlar: Erken Yirminci Yüzyıl Türk Romanında Engelli Erkekler*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2023, s. 92-121.

53 Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Yaban*, 90. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2020, s. 23.

54 Karaosmanoğlu, *Yaban*..., s. 19.

55 Moran, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış*, 1, s. 211.

56 Karaosmanoğlu, *Yaban*..., s. 54.

57 Karaosmanoğlu, *Yaban*..., s. 108-110.

Yukarıda zikredilen arınma (katarsis) teması aslında *Yaban*'da da vardır. Zira yedek subay olarak savaşa katılmadan önce Ahmet Celâl de mektepli ve şehirli bir “züppe” iken, harp tecrübesi sayesinde tam erkeklığe adım atar. Harpte sakat kalmak onu züppeliğe geri döndürmez elbette, ama açıkça zikredemese de, erkeklğini, dolayısıyla da itibarını zayıflatır. Onu kendine acındırdığı satırlarda Yakup Kadri, aslında kendisinin ve kendi döneminin sakata yaklaşımından da bir parça sunar: “Ben, Celâl Paşa'nın oğlu Ahmet, İstanbul'un en muhteşem konaklarından birinde doğup ve parıltılı hülya iklimlerine doğru kanat açıp uçtuktan sonra, kanatlarımın biri kırılmış olarak buraya düştüm. Otuz iki yaşında bir emekli asker, bütün geleceği geride kalmış bir sakat delikanlı.”⁵⁸ Bu bakış açısında, Ahmet Celâl'in malûliyeti, giriştiği vazifenin zorluğunu ve yüceliğini vurgulamaya yarayan bir tür kontrast malzemesi olarak kullanılır: Ankara ordusuna ilgisiz genç ve sağlam köylü gençlere karşı, sakatlığı ve ilerleyen yaşına rağmen o ordu için her şeyini ortaya koymak isteyen malûl gazi.

Öte yandan, romanda bu vazifenin aslında tam başarılamadığını da görürüz. Ancak, Yakup Kadri'nin gözünden bakıldığında, en azından o yıllar için dönüştürülmesi neredeyse mümkün görülmeven Anadolu köylüsüne vatan sevgisi aşlamak ve onları işgale karşı Millî Mücadele'de örgütlemeye girişmek başlı başına olağanüstü bir eylemdir. Pratikte bunu başaramamış olmakla birlikte, Ahmet Celâl'in bu zor vazifeye girişmesi bile bir sakat için dikkate şayan bir amel, emsal teşkil etmesi gereken bir davranıştır. Bu emsal, romanda anlatının temelini teşkil eden Ahmet Celâl'e ait günlüğün, sonradan bulunup yeni nesillere ibret dersi verecek olması üzerinden vurgulanır:

Oysa ben, bundan sonrası mutlaka okunsun istiyorum. Çünkü Anadolu savaşı, bağımsızlık mücadelesi denilen büyük facianın, büyük destanının tarihe intikal etmeyecek olan tarafları yalnız bu defterde yazılıdır. Eğer, bir hıyanet eli, bir silgi lastiği alıp kurşun kalemikle çizilmiş bu eğri büğrü satırlar üstünden geçecek olursa gelecek kuşaklar kendi memleketlerine ait birçok acı gerçeklere ermek vasıtasından mahrum kalacaklar... Artık, bu benim hikâyem olmaktan çıkmıştır.⁵⁹

Zaten malûl yedek subay Ahmet Celâl tiplmesinde yazar bu tecrübeyi artık başkahramanın kendi kişisel hikâyesi olarak değil, küllerinden yeniden doğmakta olan bir milletin öyküsü olarak sunar.

58 Karaosmanoğlu, *Yaban*..., s. 67.

59 Karaosmanoğlu, *Yaban*..., s. 161.

Malûl gazi tiplmelerinin, yazarın kınamak istediği bir sorun karşısında vurguyu güçlendirmek için bir tür “yan” kahraman olarak kullanıldıkları en yaygın durumlardan biri, Cihan Harbi akabinde İstanbul’daki ahlâki yozlaşma ve spesifik olarak da harp zenginleri eleştirisidir. Peyami Safa’nın *Mahşer* (1924) romanı bu temanın görece erken ve önemli örneklerinden biridir. Roman, Çanakkale cephesinde görev yaparken omzundan yaralandıktan sonra izinle (ki bir süre sonra malûliyetinin kesinleşeceği beklentisi vardır) İstanbul’a dönen yedek subay Nihad’ın yaşadığı hayal kırıklığı ve öfke üzerine odaklanır. Nihad’ın ilk hayal kırıklığı, harpten dönen yedek subayların başlıca geçim kapısı olan Maarif Nezareti’nden muallimlik işi bulma konusunda yaşadığı hüsrandır; yetkililer tarafından defalarca oyalanır ve ilgisizlikle karşılaşır. Geçim sıkıntısı içindeki Nihad’ın, “Şişli-Beyoğlu” muhitindeki yozlaşmayı gözlemledikçe öfkesi artar: “Üç senedir... meğer... biz kimler için harp edip durmuşuz!”⁶⁰ Dahası romanda, Nihad’ın âşık olduğu kadın, Muazzez, bu yozlaşma girdabının içine çekilir. Muazzez’in yanında kaldığı akrabaları Seniha Abla ve Mahir Bey, harp zengini ve işbirlikçi tiplerdir. Bunları gözlemledikçe Nihad’ın nefreti artar: “Ne biçim insan bunlar? Ne acaip mahlûklar! Bunların mefkûreleri nedir? Ne için yaşıyorlar? Vatanları yok, vicdanları yok?... Çanakkale’de, gözlerimin önünde kafaları futbol topu gibi, koparak havaya fırlayan Türk gençleri bunlar için mi can verdiler?”⁶¹

Romanda Nihad karakteri aslında derin bir karakter analizine tâbi tutulmaz, zaten karakterin gündelik hayatı giderek daha da belirsizleşir. Peyami Safa *Mahşer*’i aslında, sakatlanan yedek subay Nihad vesilesiyle, döneme dair bir makro eleştiri anlatısına dönüştürür. Bu anlatıda, harp zenginlerinin temsil ettiği yozlaşmışlıktan arınmanın yolu, ahlâki çöküntünün panzehri olarak ima edilen savaştır. Elbette, yenilgiyle biten Cihan Harbi’nden sonra, ima edilen bu yeni savaş İstiklal Harbi’dir: “Harp cepheleri şehirlerden daha güzeldir, daima namuslu Türkler, ölümü, Türkiye’de hayata tercih etmişlerdir. Niçin ona [Nihad’a] haber verilmedi ki, cepheden dönerek memleketine girenler, sürüneceklerdir, niçin demediler ki, Türkiye bir mahşerdir.”⁶²

Harbin yol açtığı ahlâki yozlaşmayı, harbin en “görünür” kurbanı olarak addedilen malûl gazi tiplmesi üzerinden anlatma ve eleştirmenin, belli ki yazarın vermek istediği ahlâki mesajı güçlendirdiği düşünülmektedir. Bu taktiğe Peyami Safa hikâyelerinde de başvurur. “Gazi” (1925) adlı hikâyesinde,⁶³ Cihan Harbi’ne yedek subay olarak katılmış

60 Peyami Safa, *Mahşer*, Ötügen Neşriyat, İstanbul, t.y., s. 55.

61 Safa, *Mahşer...*, s. 95.

62 Safa, *Mahşer...*, s. 296.

63 Peyami Safa, *Ateş Böcekleri*, Orhaniye Matbaası, İstanbul, 1925, s. 89-93; yeni baskısı için bkz. Peyami Safa, “Gazi”, *Millî Mücadele Hikâyeleri*, der. Nesime Ceyhan, Selis Kitap, İstanbul, 2009, s. 45-49.

ve iki bacağı da kesilmiş Kâmil, kesilen bacaklarının yerine takılan tahta bacaklarıyla gezerken Kapalıçarşı çıkışında karşılaştığı arkadaşı Haydar'a serencamını anlatırken *Mahşer*'dekine benzer bir Mütareke İstanbul'u eleştirisi yapar.

Kâmil'in cepheden döndükten sonra yaşadığı ilk büyük şok, ahlâki çöküntü girdabına kapılmaya direnememiş karısının ihanetidir. Karısı onu aldatır, üstelik karısının birlikte olduğu erkek sıkça karşımıza çıkan "züppe" İstanbullu erkek tiplerinden biridir:

Tam bu sırada, merdivenden giyinmiş kuşanmış süslenmiş bir Bey, bir İstanbul beyi indi. Selam vermeden, kapıyı açtı, çıkıp gitti. Olduğum yerde mihlanmış kımıldayamamıştım... Derhal, ben ameliyathanede inim inim inleyerek iki bacağımı feda ederken onların burada baş başa geçirdikleri saatleri düşündüm. Ve hemen saçlarından yakalayarak onu... o... orospuyu yere attım. Beraber yuvarlandık. O gün bu gün ayrıyız.⁶⁴

Hikâyenin son vurucu tiradında Kâmil, cephe ile cephe gerisi arasında keskin bir mukayese yaparak İstanbul'da müşahede ettiği ahlâki çöküntüyü bir malûl gazi gözünden kınar:

Cephede şarapneller patlarken burada şampanya şişelerinin nasıl patladığını çok iyi öğrendim. Göğsünün üstüne allı yeşilli bir kurdele, bir de gâzi unvanı, işte hepsi bu, süs için bir sürü muavenet cemiyetleri komisyonları falan... Gazetelerde boyuna resimler, nasihatler, şunlar bunlar!⁶⁵

Benzer temalı başka bir anlatı olan Selahattin Enis'in *Zaniyeler* (1923) romanı da, asıl derdi Mütareke döneminin harp zenginleri ve işbirlikçi çevrelerini yermek olan, ama bunu yaparken malûl gazileri bir kontrast unsuru olarak kullanan bir edebî metindir. Roman, başkarakter Fitnat'ın yazdığı kurgusal günlük üzerinden ilerler. Önce evlenip Konya'ya yerleşen, ama oradaki taşra hayatından sıkılarak İstanbul'a önce kısa süreliğine, ama sonradan temelli dönen Fitnat'ın, harp zenginlerinin Şişli-Beyoğlu eksenindeki eğlence ortamlarının müdavimi olan teyzesi vasıtasıyla ahlâki yozlaşma içerisine girme sürecini ve "düşüşünü" anlatır. Aslında romanda öne çıkan belirgin bir malûl gazi karakteri yoktur. Ama ahlâki bir mesaj verilmesi gerektiğinde, ismi ve yüzleri belli olmamakla birlikte, romanda birdenbire anonim bir malûl gazi tiplmesi beliriverir. Bu tür sahnelerin en vurucularından birinde böylesi bir malûl gazi karşımıza çıkar:

64 Safa, "Gazi", s. 48-49.

65 Safa, "Gazi", s. 49.

[Fitnat'a arkadaşı İclâl anlatıyor]...Türkân Hanım, dün Beyoğlu'nda Mülâtye'den [dönemin meşhur bir pastanesi] çıkıp tam otomobile bineceği zaman kolundan mecruh genç bir zabıt tarafından hakarete uğramış, genç zabıt cadde ortasında onun suratına tükürmüş ve yaralı kolunu göstererek, 'Cephede bu kolumun kanını, senin burada Von Volf'a metreslik etmen için dökmedim kaltak!' diye bağırması.⁶⁶

Yazarın harp zenginlerini ve işbirlikçileri yermesinin bir yolu da, romanda bunların harp malûllerine ve gazilere hep küçümseyerek ve hatta tiksiniyerek bakmasıdır. Yazar bu tür sahnelerde dönemin İstanbul'unun sosyal hayatına dair ilginç resimler de çeker. Böylesi bir sahne gene Beyoğlu'nda, bir operette geçer:

Tam kapının tarafında, kırık ayaklı vücutlarını iki değnek parçasının ortasına asmış, kalpakları buruşuk ve üstü perişan, harp cephelerinin İstanbul'a kırık ve alil yadigârlar şeklinde iade ettiği iki insan hayaleti vardı ki muttasıl iki büklüm eğilerek tiyatrodan çıkanlara ellerini uzatıyorlardı. Yukarıda inen elektrik ziyası onların uzanan ellerinin kaldırımlar üzerinde akseden gölgelerine korkunç bir şekil veriyordu. Sanki bu eller, yalvaran ve sadaka isteyen bir el değil tahkir ve kinle sıkılmış yumruklardı.⁶⁷

Romandaki yozlaşmış harp zengini tiplerinden biri olan genç Muhlis, İstanbul sokaklarında dilenmek durumunda kalan malûl gazileri aşağıladığında, artık o dejenere dünyanın bir parçası olmuş olan Fitnat bile, içinde kalan birkaç parça ahlâki duyarlılığını etkisiyle, bu aşağılamayı kaldıramaz:

Kulaklarımı tıkamak, bu sözleri işitmek istiyordum. Muhlis'in hayâ etmeden dilenci dediği adam, harp cephesinde kanını işar ve ayağını zayi eden iki harp malulüydü ki, cephe gerisinde Muhlis'e, Hamit Nejat Bey'e ve Viyanalı trotozları alkışlayan şu bir sürü mahlûkata uluya uluya alkışlamak imkânını bahşetmek üzere hayatlarını istihkar etmişlerdir. Sert ve kızgın bir sesle, 'Fakat' dedim, 'bunlar dilenci değil, harp malulleridir'.⁶⁸

Ama Muhlis artık umursamayacak kadar yozlaşmıştır ve romanın mesajını kuvvetlendirme adına, okuru rahatsız edecek derecede sert bir karşılık verir: "Harb malulü, sulh sakatı... Hepsi aynı mal, aynı numune..."⁶⁹

Mütareke İstanbul'undaki ahlâki yozlaşmayı eleştirmenin bir aracı olarak "kurban" rolüne sokulan malûl gazilerden faydalanma yöntemini kullanan bir başka örnek Ağâh Sırrı Levend'in *Acılar* (1928) romanıdır. Metinde, Cihan Harbi sonunda İstanbul'a dönen yedek subay Tevfik'in yaşadığı hem maddi hem de manevi açıdan hayal kırıklıkları

66 Selahattin Enis, *Zaniyeler*, Can Yayınları, İstanbul, 2022, s. 141.

67 Enis, *Zaniyeler*..., s. 185.

68 Enis, *Zaniyeler*..., s. 185.

69 Enis, *Zaniyeler*..., s. 185.

ve öfke anlatılır. Gerçi Tefvik malûl değildir, ama malûl gazilerin aşağılandığı bir sahneye şahit olur ve öfke patlaması yaşar. Tefvik bir akşam ablasının evinde, dönemin İstanbul bürokrasisinden misafirlerle (Maliye Nezareti'nden üst düzey yöneticiler) karşılaşır. Vatan sevgisi sınırlı olan ve işgale karşı yeterince duyarlı olmayan bu tipler, sokaklarda dilenen malûl askerlerden şikâyet ederler:

- Şimdi yeni dilenciler çıktı. Asıl insanı sinirlendiren bunlar. Asker elbisesi altında tahta bacağına sürükleyerek yahut sakat kolunu sallayarak Beyoğlu'nda tünel başında dilenmeler o kadar çirkin, o kadar müziç bir şey ki. Efendim bunları Darülaceze'yi mi verecekler, memleketlerine mi gönderecekler, ne yapacaklarsa yapsınlar da kurtulsak.⁷⁰

Bunun üzerine Tefvik kendini tutamaz ve belki romanın en vurgulu tiradını dile getirir:

Beyefendi! Bu askerlerin dünün fedakâr kahramanları olduğunu biliyor musunuz? Her nasibi hiddetsiz ve hayretsiz bir teslimiyetle kabul eden bu zavallılar, şimdi ne acı bir çaresizlikle hayatlarını taşıyorlar. Bugün bir lokma için haysiyet ve gururunu sürüklerken dün yaptığı işin büyüklüğünden bile habersizdir. Ah! Türk'ün ne nankör talihi var! Anadolu'nun bir köşesinde sabanını tarlasının ortasında bırakarak kalkar, bilmediği tanımadığı düşmanlarla çarpışmak üzere. 'Niçin?' diye sormaya ve düşünmeye lüzum görmeden, huduttan hududa koşuyor. Kafkas'ta yaralanıyor, oradan Çanakkale'ye koşuyor, Galicya'da hayatının bir kısmını da bu yabancı illerde bıraktıktan sonra tekrar Irak'a yetişiyor... Ne yapsın, ölemediyse kabahat onun mu?⁷¹

Harp zenginleri ve işbirlikçi çevrelerin karakterize ettiği yozlaşan Mütareke İstanbul'unu eleştiren edebî metinlerde, malûl gazi tiplmelerinin, İstanbul'un işbirlikçiliğine karşı tek çarenin Anadolu hareketine katılmak olduğunu vurgulamanın bir aracı olarak da anlatıya dâhil edildikleri olur. Peyami Safa'nın ima yollu dile getirdiği yeni bir savaş ihtiyacı, bu temayı muhtemelen en çok işleyen edebiyatçıların başında gelen Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun "Hasretten Hasrete"⁷² (1921) hikâyesinde doğrudan bir İstiklâl Harbi'ne katılma çağrısına dönüşür. Hikâye aslında, Cihan Harbi'nde Kafkas ve Sina-Filistin cephelelerinde savaşmış, akabinde esir düşmüş ve Mütareke döneminde İstanbul'a dönüşünde hayal kırıklıkları yaşayan Namık'ın öyküsüdür. Namık malûl değildir. Ancak, hikâyenin asıl odağı, Namık'la malûl bir gazinin karşılaşma anıdır. Namık bir akşamüstü Gülhane Parkı'nda, "sağ koluyla sağ bacağından mahrum, benzi uçuk bir zâbit"le karşılaşır. Bu malûl subayın yanında güzel bir genç kız vardır. Son derece

70 Agâh Sırrı Levend, *Acılar*, Birleşik Kitabevi, Ankara, 2012, s. 58.

71 Levend, *Acılar*..., s. 58-59.

72 Yakup Kadri [Karaosmanoğlu], "Hasretten Hasrete", *İkdâm*, 23 Şubat 1337 (1921); yeni basımı için bkz. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Millî Savaş Hikâyeleri*, 25. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2019, s. 67-73.

sağlamcı bir algının temsilcisi olan yazar, okurun bu güzel kızın o sakat askerin sevgilisi veya eşi olduğunu zannetmemesi için neredeyse aceleyle kız kardeşi olduğunu belirtir. Namık'ın malûl subayla kısa hasbihalinden, aslında onun da harp dönüşü aynı hüsrana ve hayal kırıklığı içinde olduğu anlaşılır: “Burada her şey çabuk unutuldu; şehitler, gaziler, esarete kalanlar, hepsi hepsi... Şehrin üstünde ruhları birleştiren o eski hava dağıldı, onun yerine acı bir boşluk kaim oldu; acı bir boşluk.”⁷³

Zaten hikâye de bu boşluğun acilen doldurulması lüzumu için yazılmıştır. Peki, çözüm nedir? Yazar çarenin ne olduğunu söyleme işini malûl askere bırakır, ama bu çözümü uygulayabilecek kişi o değildir. Malûl subay Namık'a Anadolu yakasını işaret eder, yani çözümün Anadolu'daki direniş hareketine katılmakta olduğunu ima eder. Ama sakatlığına işaret ederek hemen ekler: “Bu halde nereye gidebilirim? Orada ne işe yarayabilirim? Fakat siz...” Bu ufak sohbet Namık için bir arınma anıdır: “Namık kalbinin hopladığını hissetti. Gözlerinde ümidin, yeni bir emelin, yeni bir tasavvurun şulesi parladı; çoktan beri kendisini bu kadar kuvvetli, bu kadar şevkli bulmamıştı.”⁷⁴ Bu katarsis anı Namık'a sadece ümit değil, kuvvet ve “erkeklik” hissi de verir. Bu aynı sahnede, malûl subayın kız kardeşiyle arasında bir yakınlaşma hisseder. Kuvvet ve erkeklik, kızın ilgisini de neredeyse otomatikman çektirir. Yakup Kadri'nin sağlamcı bakış açısında kendisi artık böyle bir ilgi çekemeyecek durumda olan malûl asker ise bu çekimde ancak bir aracı rolü, ama kritik bir aracı rolü oynar.

3. Hep Olağanüstü Olanı Gerçekleştirmek Zorunda Kalmak

Malûl gazilerin, onlara yer açma konusunda pek de cömert olmayan Türk edebiyatında temsillerindeki bir başka sorun, çoğu kez hep sıra dışı bir performans sergilemek zorunda bırakılmalarıdır. Tersinden de söylenebilir: Malûl gazi tiplerini eğer edebî metinlerde boy göstermek istiyorlarsa, bunun için o metinlerde mutlaka olağanüstü bir hüner sergilemek zorundadırlar. Sağlamcı bakış açısıyla harmanlanan eril ve militarist beden tasavvurunun gölgesinde, malûl gazi tiplerinin “meşru” tipler olarak edebî metinlerin kapısından girebilmeleri için, deyim yerindeyse, bedensel eksikliklerini “telafi” edecek sıra dışı bir eylem ortaya koymaya mecbur edildiklerini söylemek mümkündür.

Bu çerçevede belki de ilk zikredilmesi gereken örnek Tarık Buğra'nın *Küçük Ağa* (1963) romanıdır. *Küçük Ağa* görece geç tarihli bir edebî metin olmasına rağmen, Türk edebiyatındaki malûl gazi karakterleri açısından herhangi bir “revizyon” yapmadığı gibi, romandaki

73 Karaosmanoğlu, “Hasretten Hasrete”, s. 72.

74 Karaosmanoğlu, “Hasretten Hasrete”, s. 72.

Çolak Salih tiplemesi üzerinden, o karakterlerin mustarip olduğu semptomların pek çoğunu aslında yeniden üretir. Bir Mütareke dönemi romanı olarak kaydedilebilecek metin,⁷⁵ benzer metinlerin pek çoğundan farklı olarak, İstanbul dışında bir mekânda, Konya Akşehir'de geçer. Salih Kutülamâre'de yaralanarak sağ kolunu kaybeder, ayrıca yüzünün sağ tarafında da yara izi vardır ve sağ kulağının yarısı yoktur; cephede esir düşer. Romanın hemen başındaki, Mütareke'nin ardından Çolak Salih'in Halep'ten trenle Akşehir'e gelişi sahnesi zikretmeye değerdir, zira yazar yenilgi ve harp bitkinliğini malûl Salih üzerinden tasvir eder. Osmanlı Cihan Harbi bozgunu, bedenen eksilen Salih'le özdeşleştirilir:

Bitkin tren Halep'ten yüklediği kendinden de bitkin kafilenin belki de en çökkün, en yıkılmışını Akşehir İstasyonu'na bıraktı. Bozgunla biten o anlatılmaz maceranın döküntüleri sılasına kavuşan bu silâh arkadaşlarına vagonların pencerelerinden donuk donuk bakıyorlardı. Ne gülen, ne el sallayan, ne de bir çift laf eden oldu... Salih yavaş yavaş eriyen ve bir defa daha göremeyeceği olduğu bu yüzlere öyle kımıldamadan bakarken o büyük, o yürekler paralayıcı bozgun için dikilmiş bir heykelden başka bir şeye benzemiyordu.⁷⁶

Akabinde roman, bir askerin cepheden sakat dönmesinin ona yaşatabileceği paradoksları gözler önüne serer. Şehitlere hürmet edilen Akşehir'de, halk malûllere pek ilgi göstermez, hatta onları kaybedilen savaşın her günü hatırlatıcıları olarak görmekten rahatsız bile olur. Yazarın, “kahraman gibi muamele görmek” istediğini söylediği Salih, beklediği ilgiyi göremediği gibi, en ufak bir huysuzluk veya öfke gösterdiğinde, başta eşraftan muteber Ali Emmi karakterinden olmak üzere, sürekli azar işitir. Sakatlığın şokundan zaten çıkamamış olan Salih, kendini giderek daha değersiz hisseder: “Bu yarım beden, bu paçavra gibi surat hiçbir işte, hiçbir hâlde, hiçbir mazerete lâıyk sayılmayacaktı... ‘Gelmez olaydım’, diye mırıldandı.”⁷⁷ Bozgunun sakatlık imgesiyle özdeşleştirildiği romanda, Salih'in mızımızlanmalarına, hele hele Akşehir'in Rum meyhanelerine gidip sarhoş olmalarına en ufak bir tahammül gösterilmez. Bu haliyle son derece çaresiz bir durumda olan ve sakatlığı yüzünden kendisine kısa süre içinde “Çolak” lâkabı⁷⁸ takılan Salih, hatta “kendisine bir ‘Gazi’ diyeni ömrünün sonuna kadar bulamayacaktı.”⁷⁹

75 *Küçük Ağa* romanı, ilk başta Kuvayı Milliye'ye ve Ankara hareketine şiddetle karşı çıkan bir din adamının (“İstanbul Hoca” Mehmet Reşit) sonradan Kuvayı Milliye'ye katılmasını ve önemli işgal karşıtı eylemler başarmasını anlatır. Taner Timur bu romanı, “Kurtuluş Savaşı'nın, ‘Türk-İslam sentezi’ çerçevesinde sergilenmesi” şeklinde tarif eder. Taner Timur, *Osmanlı-Türk Romanında Tarih, Toplum ve Kimlik*, 2. Baskı, İmge, Ankara, 2002, s. 70.

76 Tarık Buğra, *Küçük Ağa*, 39. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2020, s. 13.

77 Buğra, *Küçük Ağa*..., s. 44-45.

78 Sakat bireyleri damgalama, ötekileştirme veya ayrımcılığa tâbi tutmanın bir yolu olarak onlara bedensel eksikliklerini açık edecek lâkaplar takma (topal, kör, çolak, kambur, kulaksız vb.) Türk toplumunda oldukça yaygın bir tutumdur. Bu lâkap takma tutumu başta köy romanları olmak üzere Cumhuriyet dönemi Türk edebiyatına çok zengin biçimde yansımıştır. Kanter, *Kurmaca Bedenler*, s. 143.

79 Buğra, *Küçük Ağa*..., s. 54.

Dolayısıyla, romanda Çolak Salih'in acilen yeni bir arınmaya, yani erkekliğini yeniden kazanma ve ispat etmeye ihtiyacı olduğu hissettirilir. Ama artık bedenen eksilen Salih bunu ancak olağanüstü bir eylemle, deyim yerindeyse sağlamların bile gıpta edeceği bir performansla yapabilecektir. Bu olağanüstü eylem çok gecikmez. Salih onu asker yerine koymayanlara inat, gizlice atış talimleri yapar ve sol elini maharetle kullanan usta bir nişancıya dönüşür; Salih için dönüşüm başlar. Romanın başkahramanı İstanbullu Hoca, başlarda Kuvayı Milliye ve Ankara hükümeti aleyhine vaazlarıyla ciddi tepki çeker; bir süre sonra Ankara hükümeti onun için vur emri çıkarır. Hoca'yı yakalama gibi önemli bir iş Salih'e verilir. Ancak, bu süreç içerisinde İstanbullu Hoca da yanlısını anlar ve Kuvayı Milliye hareketini desteklemeye başlar. Salih'le birlikte, Çerkez Ethem'in kardeşi Tevfik Bey'in Kuvayı Milliye çetesine iştirak ederler. Düzenli orduya geçiş esnasında ise Tevfik Bey'le anlaşmazlığa düşerler ve düzenli ordu fikrini savunurlar.

İstanbullu Hoca Ankara'ya gittikten sonra Salih için yeni bir paradoks ortaya çıkar. Malûliyet çeteciliğe engel değildir belki, ama düzenli orduya katılmak için bir engeldir. Yazar, artık arınmış Salih'i, ona bir başka olağanüstü vazife yükleyerek bu paradoksyla yüzleştirmez. Salih'in Akşehir'de çocukluk arkadaşı Rum Niko Pontusçu olur ve "hemşehriliğin tuz ekmek hakkını çiğneyen" birine dönüşür; Salih'in yeni görevi artık Karadeniz'e doğru yola çıkıp "Niko'larla hesaplaşmak"tır. Zira Salih, göze aldığı sancılı dönüşüm sürecinden sonra bunu yapmadan duramazdı, çünkü o "bunun için şafaklardan önce dağlara çıkıp sol elini sağ ellerden usta yapmaya çalışmış, bunun için bunca günâhın, bunca hayâsızlığın dağlar gibi yükünü üstünden atmaya, adam olmaya, adam olmanın mes'uliyetlerini kabule razı olmuştu. Buna erişemezse, o geçmişin çirkefleri ve bu yarımıyamalak bedenle bu insanlığı, bu güzel duyguları nasıl bağdaştırabilir, bu cehennem azabından nasıl kurtulabilirdi?"⁸⁰ Bu vazifeyi de üstlenmekten kaçınmayan malûl Salih'in katarsis süreci tamamlanır. Yazara göre o artık, "Tanrı ona ikinci bir doğum ihsan etmiş gibi, kelimenin bütün gücüyle, bir kahramandı şimdi. Esarettten döndüğü zaman doğru dürüst ekmek ve kaşık tutamayan sol elinden kurtuluş çabasının en yaman silahşorlarından birini yaratmış, o çürüyen ruhundan iradelerin en faziletlisini fişkırtabilmişti."⁸¹

Attilâ İlhan'ın *Dersaadet'te Sabah Ezanları* (1981) romanındaki malûl Münif karakteri ise malûliyetinin bir tür telafisi olarak sadece olağanüstü işler yapmakla kalmaz, ona temas eden insanları da olumlu anlamda dönüştürmeyi başarır. Metin, işgale uğrayan İstanbul'a 1919 ila 1920 yılları özelinde (yer yer bir arkaplan oluşturmak adına

80 Buğra, *Küçük Ağa...*, s. 282.

81 Buğra, *Küçük Ağa...*, s. 356.

İkinci Meşrutiyet'in ilanı dönemine geri dönüşler de yapılır) yazarın perspektifinden ayna tutan bir dönem romanıdır. Romandaki olay örgüsü, yozlaşan eski İttihatçılar, işbirlikçi gayrimüslim komprador burjuvazi ve Anadolu direnişinin İstanbul'daki anti-empyralist destekçileri şeklinde tanımlanabilecek üç grup arasındaki ilişkiler üzerinden ilerler. Romanın en öne çıkan karakteri “Bacaksız” lakaplı Abdi Bey ilk grubu, abartılı denebilecek bir cinsel açıklıkla resmedilen Musevi Rosa Mizrahi ve ailesi ikinci grubu, işgal esnasında Karakol Cemiyeti üyesi olan ve Anadolu'daki direnişe gönülden bağlı gazeteci Münif Sabri ise (çocukluk arkadaşı ve Abdi Bey'in kayınbiraderi sosyalist Ahmet Ziya ile) üçüncü grubu temsil eder. Bu roman da görece “yeni” tarihli olmakla birlikte, malûllere bakışta yeni bir açılım getirmekten uzak, mevcut kalıp yargıları tekrar eden bir metindir.

Konumuz açısından, başkarakter olmamakla birlikte romandaki önemli kişi Münif Sabri'dir. Münif Sabri, Bacaksız Abdi Bey'le evlenen Neveser'e çocukluğundan beri âşiktir ve aynı zamanda Neveser'in kardeşi Ahmet Ziya ile çocukluk arkadaşıdır. Cihan Harbi'nde Çanakkale cephesinde görev yaparken (muhtemelen yedek subay olarak) Seddülbahir'de yaralanan Münif, herhangi bir uzvunu kaybetmemekle birlikte, malûl durumuna düşerek cephelerde aktif görev alma yeteneğini kaybeder. Ancak Münif Sabri'nin hikâyesinin ilginçliği ve olağanüstülüğü tam da bu malûliyet durumundan sonra başlar. Yaralanmak onun görev motivasyonunu söndüremez ve harbin son iki yılını Teşkilât-ı Mahsûsa'da gizli görevlerde yer alarak geçirir. Yazarın ifadesiyle, bu görev için aslında “hevesi eskimiş ama, ‘intisabı’ ancak Seddülbahir'de ‘mecruh’ düşüp, ‘bilfiil’ çarpışması olanaksızlaşınca kısmet olmuş”tur.⁸² Performansı giderek dikkat çeker ve Mütareke döneminde İstanbul'da Karakol Cemiyeti'ne dönüşen örgütte aktif görevler almaya devam eder. Hatta Attilâ İlhan'ın anlatımıyla, Bekirağa Bölüğü'nden “Halil ve Nuri Paşaların (Enver Paşa'nın amcası ve biraderi) kollarını sallaya sallaya çekip” gittikleri ve “işgal makamlarını dehşete düşüren o ‘firar vakası’”nın gerçekleştirilmesinde, açıkça dillendirilmemekle birlikte, “Münif Sabri'nin de dahil olduğu ‘aşikâr’”dır.⁸³

Romanda Münif Sabri, can çekişen müesses nizamıyla birlikte umudunu yitirmekte olan işgal İstanbul'unda bir umut ve direniş figürü olarak resmedilir. Yazarın kurgusunda, malûliyetiyle ters orantılı olarak bu figür, işgal altındaki İstanbul'un ve yozlaşmaya direnen İstanbulluların yeniden kendi “doğru” kimliklerini bulmasında ve bu süreçte “yeni bir ahlâk” oluşturmalarında bir tür aracı gibidir. Münif Sabri bunu iki şekilde yapar. Bir yandan, işgal güçlerinin tüm baskılarına rağmen direniş eylemlerini tüm

82 Attilâ İlhan, *Dersaadet'te Sabah Ezanları*, 6. Baskı, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2021, s. 364.

83 İlhan, *Dersaadet'te Sabah Ezanları...*, s. 364.

ciddiyetiyle devam ettirir. Diğer yandan ise, yozlaşmış İttihatçı Bacaksız Abdi Bey’le evli olan çocukluk aşkı Neveser’in hem güvenini hem de kalbini kazanarak Neveser’in de olumlu bir dönüşüm geçirmesini sağlar. Neveser, kendi çıkarı uğruna mandacılık fikrini destekleyen kocası Abdi Bey’in hem siyaseten hem de ahlâken yozlaşmışlığının farkına vardıkça Münif Sabri’ye daha çok yaklaşır ve onun yaptığı gizli ve tehlikeli işe giderek daha çok saygı ve sempati duymaya başlar. Münif Sabri’ye olan aşkı Neveser’in deyim yerindeyse “ontolojik olarak yeniden doğmasına”⁸⁴ vesile olacaktır. Neveser, teoride gayrimeşru olsa da gerçeklikte tertemiz olan bu aşkla birlikte vatan sevgisini yeniden keşfeder ve bağımsızlık mücadelesinin artık tarafı olan bir Türk kadınına dönüşür. Tam da bu nedendir ki Attilâ İlhan, romanının mesajının özünü temsil eden en önemli tiradını, malûl Münif Sabri’nin ağzından Neveser’e yönelik olarak söyler:

Harb bitmedi, gayr-ı muayyen bir zemine intikal etti. Vatani, hasm-ı bî-amanına sühuletle terketmek, bize yakışmaz. Şerait ne kadar aleyhimize tecelli ederse etsin, vuruşmak azmindeyiz. Değil mi ki ‘biz Allah’tan başkasına kulluk etmeyiz’, ve değil mi ki ‘onun azabı kâfir ve münkirlere ulaşır’, zafer mutlaka bizim olacaktır.⁸⁵

Malûl askerlerin, mensubu oldukları yerel toplum için de bir teşvik unsuru olacak olağanüstü işler başarması teması, erken Cumhuriyet döneminin propaganda nitelikli edebî metinlerinde de boy gösterir. Ziya Çalık imzalı, *Takma Ayak Hasan Çavuş* (1934) adlı kısa roman bu türün örneklerindedir. Hasan, Cihan Harbi’nde askere alınmış ve Galiçya’da cephesinde savaşırken bir yandan o coğrafyadaki kent ve kasabaların nasıl mamur olduğunu da gözlemlemiş bir askerdir. Savaşçılığı kadar gözlemciliği, “biz de onlar gibi nasıl kalkırız?” sorusu üzerinden vurgulanır. Hasan akabinde İstiklal Harbi’ne de katılır. Bu harpte büyük hizmetler gösterir, ama yaralanır ve harp malûlü olur: Bir bacağı kesilerek yerine takma ayak takılır.

Edebî değeri oldukça düşük bu kısa metin aslında Hasan’ın köyüne döndükten sonraki imar faaliyetlerine odaklanmaktadır. Hasan, savaşçı Türk erkeğini artık “medeni erkek” de yapmak isteyen dönemin sentezci ruhuna uygun bir tiplemedir. Hasan’ın olağanüstü eylemi köyünün kalkınması için yaptığı işlerdir: “Dün bir ejder gibi saldırmak için göğsünün içinde bir kuvvet bulan bu adam, bugünkü halinden sonra vücudu yerine başını işletmeğe başladı.”⁸⁶ Köyü ziyarete gelen devlet büyüklerine Hasan hem kendin-

84 Sema Özher, *Romancı Kimliğiyle Attila İlhan*, Fırat Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2008, s. 217.

85 İlhan, *Dersaadet’te Sabah Ezanları*, s. 370-371. Karakol Cemiyeti mensubu olarak malûl Münif Sabri’nin son eylemi, işbirlikçi Mizrahi’lerin yalısında sıkça boy gösteren, işgal kuvvetlerinde görevli İngiliz Miralay Morley’in 1920 yılının yılbaşı gecesinde bir suikastla öldürülmesidir. Eylem başarıya ulaşır, ama Münif Sabri de bu esnada gerçekleşen çatışmada ağır bir şekilde yaralanır; roman onun olaydan bir hafta sonra ölmesiyle sona erer.

86 Ziya Çalık, *Takma Ayak Hasan Çavuş*, Hâkimiyeti Milliye Matbaası, Ankara, 1934, s. 17.

deki hem de köyündeki dönüşümü tevazua kaçmadan tasvir eder, askerliğin bir medeniyet projesi için de işe yarayabileceğini vurgular:

Ben askerdim. Gezdim, gördüm, gezerken görürken gözlerimi kapamadım. Asker ocağı, Türk köylüsü için mekteptir. Evet efendiler, büyük bir mektep... Köylü, dünyayı yalnız köyünün çevresinde görür, ovaların, dağların ardında ne vardır, nasıl yaşanır, bunu pek az bilir... Asker oldu mu iş başkalaşır, yeni şehirler, yeni şeyler görür, öğrenir, anlar. Görgülü ve bilgici olur. Ben de Avrupayı askerlikte gördüm. Oradaki köyler de bizim köyün yeri gibiydi. Kendi kendime düşündüm. Niçin olmasın bizim köyler de böyle? dedim.⁸⁷

4. Toplumcu Gerçekçi Akımın Malûl Gazileri

Peki, Türk edebiyatında İkinci Dünya Savaşı'ndan itibaren gelişmeye başlayan, 50'li yıllardan 70'li yılların sonuna kadar oldukça ilgi gören toplumcu gerçekçilik yaklaşımında malûl gazi tiplemelerinin nasıl bir yeri oldu? Bu akımın temsilcisi olan yazarlar bu tiplemeyi bir mesele haline getirdi mi ve alternatif malûl gazi karakterleri yaratabildiler mi? Böylesi sorulara tam anlamıyla olumlu cevap vermek ne yazık ki mümkün görünmüyor. Zira zikredilen akımın malûl asker tiplemelerine kendinden önceki kuşaktan daha fazla ilgi gösterdiği söylenemez. Hatta erken Cumhuriyet döneminin ulus inşası ve millî kimlik şekillendirme gündemi içerisinde konu edinilen malûl tiplemelerinin sayısal boyutuna nazaran, artık daha sınıfsal ve yer yer Marksizan bir eğilimi olan toplumcu gerçekçilik akımının malûl gazi tiplemesine özel bir ilgi gösterdiği söylenemez. Bilhassa 60'lı ve 70'li yılların edebî gündemi erken Cumhuriyet döneminkinden epey farklılaşmış, artık ekonomik sıkıntılar, sınıf çatışması bağlamında gelir dağılımı eşitsizliği, ezilen köylüler, kırdan kente göç gibi meseleler önem kazanmıştır. Metinlerinde malûl askerlere yer veren birkaç istisna dışında, bir malûl gazi karakterini derinlemesine çözümleyen veya önemli karakterlerden biri yaparak toplumsal kontekste yerleştirmeye çalışan, önceki kuşağın önyargılarıyla hesaplaşabilen edebî metinlere rastlamak zordur.

Bu bakımdan önemli istisnalardan biri, Orhan Kemal'in *Eskici ve Oğulları* (1962) romanıdır. Bu romandaki malûl gazi karakteri, yukarıda ele aldığımız önyargılı malûl gazi şablonlarının dışına çıkmaya çalışan daha gerçekçi ve açıkçası daha edebî bir malûl tiplemesi ortaya çıkarır. Romanın bir diğer ve muhtemelen daha az önemli farkı ise İstanbul dışını (yani taşrayı) konu edinen metinlerin belirgin azlığına nazaran, olayın Çukurova'da, Adana yöresinde geçmesidir. Romandaki "Topal Eskici" karakteri, Trablusgarp Harbi'nde (1911-1912) "küçük zâbit" (başçavuş) olarak görev yaparken "kahpe bir İtalyan kurşunu" nedeniyle sol bacağına kaybetmiştir; "topal" lakabı buradan

87 Çalık, *Takma Ayak Hasan Çavuş...*, s. 53.

gelir⁸⁸ Topal Eskici huysuz bir adamdır. Sürekli topallığını gündeme getirmek ve harpteki hizmetinin takdir edilmesini ister, ama bu olmayınca öfkelenir ve daha da huysuzlaşır. Bu huysuzluk, aslında sevdiği ve sevmeye çalıştığı eşi ve çocuklarıyla olan ilişkisini de olumsuz etkiler, onlarla sürekli kavga eder.

Topal Eskici'nin sakatlığa alışması kolay olmaz. Başta onu avuturlar, örneğin bacağını dizinden aşağısından kesen cerrah ona, yerine yapacağı tahta bacağın öncekinden farklı olmayacağını, bacağının kesildiğini hiç anlamayacağını söyler. Ama tüm bu avuntuların, gündelik hayata girdiğinde karşılaştığı insanların ona acımayla bakması veya ilgisizliği arttıkça boş olduğunu anlar:

Acıyarak bakıyordu tanıdıkları... Acıyarak bakışlar günden güne, aydan aya, yıldan yıla değişti. Değişmedi belki, ona öyle geldi. Hele Ermeni tehciriyle birlikte Nişan gibi candan dostlarından da olunca, tahta bacak koydukça koydu. Tahta bacak koydukça huyu değişti, huyu değiştikçe çevresindekileri yitirdi. Çevresindekileri yitirdikçe yurdunu garipser oldu. Zordu tahta bacakla memleketin sokaklarından geçiş. Acıyarak bakılıyordu. Keşke Libya'nın kızgın kumlarından can verip kalsaydı.⁸⁹

Burada toplumun sakata acıyarak bakması, sakat askerin geri döndüğünde umduğu ilgiyi bulamaması ve en önemlisi, sakatın harpte ölmüş olmayı sakat yaşamaya tercih etmesi gibi temalar açısından aslında erken dönem Cumhuriyet edebiyatıyla belirgin süreklilikler göze çarpar.

Fark ise, bir malûl gazinin cepheden döndükten sonra hayata nasıl tutunacağı veya geçimini nasıl sağlayacağı gibi temel bazı noktaların artık toplumcu gerçekçilik akımında konu ediniliyor olmasıdır. Tarım aletleri imalatı için demircilik yapan Topal'ın, İkinci Dünya Savaşı sonrasında yurda traktörlerin gelişi (Marshall Yardımı) ve tarımda makineleşmeyle birlikte işi bozulur; artık kazma, çapa gibi aletlere çok talep yoktur. Malûl maaşı almaktadır, ama bu geçinmesi için yeterli olmaktan uzaktır. Topal akabinde kundura tamirciliği, yani eskicilik yaparak kıt kanaat geçinmeye çalışır. Bu süreçte meyhanelerin müdavimi olur, her sarhoş olduğunda harp anılarını anlatmak ister, ama insanlar bu anılara artık ilgisizdir ve onunla dalga geçerler. Bu onun huysuzluğunu daha da arttırır, itibarı düştükçe düşer.

Orhan Kemal, aslında 20. yüzyılın ilk yarısında malûl gazilerin geneli için önemli sorunlar olan, geri döndüğü gündelik hayata kronik uyumsuzluk, kendini değersiz hissetme, beklediği ilgiyi görmemekten kaynaklı öfke ve elbette geçim sorunu gibi başlıca

88 Orhan Kemal, *Eskici ve Oğulları*, 61. Baskı, Everest Yayınları, İstanbul, 2022, s. 3.

89 Kemal, *Eskici ve Oğulları...*, s. 15.

meseleleri tek bir karaktere sığdırmayı başarır. Daha da önemlisi, belki romanın asıl gündemi olmasa da, malûl gazilerin sıkça hissettiği, hatta belki onların tüm sorunlarının ana kaynağı olarak adlandırılabilir “zedelenmiş adalet duygusu”nu Topal Eskici'nin hayıflanmalarında okur için görünür hale getirir:

En doğrusu namusuyla çalışmak yavrum, namustan şaşma. Ben bu bacağı Trablus'ta... kahpe bir İtalyan kurşununa verdiğim sıra, emsallerim askerden kaçtılar. Tahta bacakla memlekete bir döndüm ki ne göreyim, herifler dükkân tezgâh sahibi olmuşlar. Adamın gücüne gidiyor oğul. Akranların sapaşağlam, turp gibi, üstelik de dükkân tezgâh sahibi. Lakin, bırak. Şimdiki aklım olsa...⁹⁰

Başka bir malûl gazi tiplemesi de Orhan Kemal'in başyapıtı sayılabilecek *Bereketli Topraklar Üzerinde* (1954) romanındaki tiplmeler geçidinde karşımıza çıkar. “Köse Topal” adındaki bu yan karakter gene Orhan Kemal'in kendine özgü sofistike gerçekçiliği içinde boy gösterir. Gene İstanbul dışında (Adana yöresinde), ama bu defa, deyim yerindeyse, zedelenmiş adalet duygusuyla baş edememiş ve ahlâken zayıflamış bir harp malûlüyle karşılaşırız. Kayseri'nin Bünyan ilçesine bağlı köylerden birinden olan Köse Topal, Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale cephesinde dizkapağından yaralanarak sakat kalmıştır. Çukurova'ya göç edip geçim derdine düşen Köse Topal, dönemin zor ekonomik koşullarında (1940'ların sonu 50'lerin başı) hem yıpratıcı bir gayret içindedir, hem de fırsatçılık hatta hile ile para kazanma yollarına başvurmaktan kaçınmaz duruma gelmiştir. Deyim yerindeyse sinekten yağ çıkarma derdindedir. Kiraladığı ahırdan bozma bir mekânı Adana'ya “ırgatçı” olarak gelen mevsimlik işçilere (ki bunların içinde romanın başkahramanları İflahsızın Yusuf, Pehlivan Ali ve Köse Hasan vardır) yeniden kiralayarak yolunu bulmaya çalışır. Aynı anda ırgatçıların ihtiyaç duyduğu pek çok işi de yapmaya çalışır: “Bekâr çamaşırı yıkar, yemek pişirir, demiri paslı traş makinesi, ağzı dönmüş usturasıyla beş kuruşa saç keser, sakal kazırdı. Faizle para da verirdi ama, öyle her önüne gelene değil. Adamı gözünden tanırdı.”⁹¹

Köse Topal tiplemesinde Orhan Kemal, karakterin harp gazisi kimliğini aslında çok ön plana çıkarmadan, bir ahlâk dersi havasına girmeden veya “aslında o bir zamanlar kahramandı” yollu imalarda bulunmadan, ekonomik açıdan zor yılların, bedenen sakat kalan bir harp gazisine de aslında diğerleri gibi hiç acımadığını, zor koşulların bu tür insanları şekilden şekle girmeye zorladığını, bu süreçte ahlâki yozlaşmaların da yaşandığını gözler önüne serer. Köse Topal cimriliği nedeniyle, başta “Hidayet'in oğlu” lâkaplı tip olmak üzere ırgatçılar tarafından pek sevilmez. Öldürülmekten korkar.

90 Kemal, *Eskici ve Oğulları...*, s. 198.

91 Orhan Kemal, *Bereketli Topraklar Üzerinde*, 60. Baskı, Everest Yayınları, İstanbul, 2022, s. 74.

Biriktirdiği paraları farklı yerlere saklayarak tedbir almaya çalışır. Ama bu tedbir onu trajik sondan kurtaramaz ve mekânında yalnız bir anında Hidayet'in oğlu tarafından boğularak öldürülür.

Kemal Tahir de romanlarında malûl gazi tiplmelerine yer açan, tarih yönü biraz ağır basan bir başka toplumcu gerçekçilik akımı yazarıdır. Gerçi onun romanlarının hiçbirinde malûl askerler merkezî sayılabilecek bir rolde değildir, deyim yerindeyse bir görünür geçerler. Bununla birlikte, On Yıllık Harp döneminin sosyal etkilerine en iyi “çalışmış” ve dönemi en iyi “okumuş” olan romancılardan biri olduğu için, Kemal Tahir bu gelişmelerde bile malûllerin yaşamına dair son derece sarsıcı panoramik fotoğraflar sunar. Hatta bu fotoğraflarda Kemal Tahir'in malûl gazileri zaman zaman “zalimce” denebilecek bir gerçekçilikle tasvir ettiği ile söylenebilir.

Çorum üçlemesinden biri olan *Köyün Kamburu* (1959) romanında, Cihan Harbi seferberliğinin Anadolu cephe gerisindeki karmaşık tecrübe edilme biçimini ilginç ayrıntılarla gözler önüne sererken, harbin köylü erkeklerin bedenleri üzerindeki yıpratıcı etkilerini kısa ama çarpıcı gözlemlerle dile getirir: “Hepsi de sakat, sıska, yaşlı, çarpık çurpuk, yamru yumru, seferberlik artıkları... Yüzleri sürekli açlıktan, daha doğrusu yüzyıllardır yalnız ekin yemekten kansız... Çoğunun dişleri otuz yaşında dökülmeye başlamış.”⁹² Bir başka örnekte, saray marangozlarından Mahir Efendi'nin II. Abdülhamid döneminden İstiklâl Harbi'ne uzanan ve daha ziyade İstanbul ağırlıklı bir portre çizdiği hikâyesini anlattığı *Bir Mülkiyet Kalesi*'nde (1977), uzayan ve bıktıran Cihan Harbi'nde cephe gerisinin malûllere yönelik artan bıkkınlığını sarsıcı bir şekilde dile getirir:

Cepheler uzaklaştığından muharebe arada sırada tanıdıkların ölüm haberlerini verse de ilk korkunçluğunu kaybetmiş gibiydi. Esirler adamdan sayılmıyor, ölenlerden daha kolay unutuluyordu. Gözlerini, bacaklarını, kollarını, erkekliklerini kaybedip çıkagelenler, eğer zâbit tayını, emirber ve malûl gazi maaşı ile gelmemişlerse üç-dört gün içinde gebermesine dua edilen birer baş belası kesiliyorlardı. Böyleleri fazladan bir de huysuzluk ederlerdi. Sakatlığını düşünmez de, karısının dikimhaneye gitmesine müsaade etmeyecek olur...⁹³

Gene aynı romanda, Mütareke'yle birlikte cepheden dönen askerlerin yolda bir han- da konaklama esnasında, cephede edindikleri ve muhtemelen yeni hayatlarında da geçim derdinde kullanabilecekleri maharetlerini sergiledikleri sahne çok ilginç ve eşine az rastlanan bir Cihan Harbi sonrası terhis manzarasıdır:

92 Kemal Tahir, *Köyün Kamburu*, İthaki Yayınları, İstanbul, 2006, s. 198.

93 Kemal Tahir, *Bir Mülkiyet Kalesi*, 3. Baskı, İthaki Yayınları, İstanbul, 2018, s. 129.

Baladız'ın biricik hanına indikleri zaman treni kaç gün bekleyecekleri malum değildi. Zaten artık hiçbir şey malum değildi ki... Han, her gece ağzına kadar cephe artıklarıyla doluyor, her sabah erken saatlerde boşalıyordu. Herkes muharebeden bir marifet öğrenerek dönmüştü. Terhis edilmiş askerlerin içinde Karagözcüler, kuklacılar, hokkabazlar, fala bakanlar, türkü söyleyip oyun oynayanlar, mevlit mukabele, Kuran okuyanlar, öteberi alıp satanlar ve akıl almaz maceralar anlatanlar kıyamet gibiydi. Herkeste ölümü aldatıp geri dönmenin utanmaz kibiri, çılgın neşesi vardı.⁹⁴

Kemal Tahir'in cepheden dönen malûl asker manzaralarına dair belki de en çarpıcı pasajlarından biri, Mütareke dönemine dair en etkili ve ilginç edebî metinlerden biri olmaya devam eden *Yorgun Savaşçı* (1965) romanında, romanın başkahramanı Cehennem Yüzbaşı Cemil'in, İstanbul'a hasbelkader dönebilen Cihan Harbi malûl gazilerinin kaldığı bir barınma evini (malûlin yurdu) ziyaretinde tasvir ettiği sahnedir:

Subay barınmaevine sığınanlar birer ikişer gelmeğe başlamışlardı. Bunlar yenilmiş Osmanlı İmparatorluğu ordusunun en korkunç döküntüleri idi. Ceketlerinin boş kollarını ceplerine sokmuş çolaklar... koltuk değneklerinin arasında tahta bacaklarını sürükleyen topallar... iki gözü görmeyenleri yeden tek gözülüler... Sarsaklar, gülenler, ağlayanlar, saldırı komutları verenler...⁹⁵

Kemal Tahir'in bir miktar ironiyle harmanladığı bu kısa ama trajik sahnesindeki malûllerden biri Yarbay Naci adında bir subaydır. Yarbay Naci kördür, ama Cihan Harbi'ne dair devasa bir belge arşivi hazırlamaya girişmiştir; başka bir deyişle, barınma evine getirebildiği kitap ve evraka dayanarak Osmanlı Cihan Harbi cephelelerinin bir resmî tarihini yazma emelindedir. Bulduğu koşullarda fiilen “gerçeküstü” olan bu devasa projede ona Teğmen Selim adında genç subay yardımcı olmaktadır. Ama çok geçmeden Selim'in de aslında Kafkas cephesinde psikolojik travma yaşadığı ve akli dengesinin yerinde olmadığı anlaşılır.

Bu sahnede tasvir edilen malûl tipler yukarıda zikrettiğimiz militarist ideal erkek asker imgesiyle tezat içerisindedir. Ne var ki, On Yıllık Harp sonrası gündelik hayatta malûl gazilerin “neye benzediğini” belki de en iyi bilebilecek ve en iyi anlatabilecek edebiyatçılardan biri olan Kemal Tahir bu anlık sahnelerin ötesini sunmaz. Okuru, buradaki herhangi bir tipe projektörünü daha yakından tutup onu gündelik hayatında yakından takip edip ezber bozan bir malûl gazi tiplemesi ortaya çıkaracağı beklentisine sokmasına rağmen, hem *Yorgun Savaşçı*'da hem de başka metinlerinde daha ziyade panoramik tasvirlerle yetinmeyi tercih eder.

94 Tahir, *Bir Mülkiyet Kalesi...*, s. 171.

95 Kemal Tahir, *Yorgun Savaşçı*, 4. Baskı, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1971, s. 259.

Kemal Tahir yan karakterlerinde, örneğin *Yorgun Savaşçı*'daki Kör Şaban tiplemesi gibi, yüzü ve kimliği bir nebze de olsa belirgin olan bir malûl gazi portresi çizmeye kalkıştığında ise açıkçası işin biraz kolayına kaçır ve mevcut kalıp yargılar içerisinde hareket ettiği görülür. Cihan Harbi'nde Sina-Filistin cephesinde (Gazze'de) sol gözünü kaybeden Çankırı Kurşunlulu Şaban, Mütareke döneminde geri hizmette kalmaya devam eder ve Akhisar Askerlik Şubesi'nde görev yapar. Kör Şaban romanda sadakatiyle ön plana çıkar; onun olağanüstü eylemi her koşulda göreve bağlılığıdır. Hatta Yunan işgali haberiyle “herkes savuşurken”⁹⁶ o orada ısrarla kalmaya devam eder ve kendini yeni şube başkanı olarak tanıtan Cehennem Yüzbaşı'ya, işgal karşıtı olduğuna inandığı için şubedeki silahları vermekten çekinmez. Başka bir deyişle, Şaban tiplemesi için körlüğün telafisi sadakat ve yiğitliktir. Tıpkı *Küçük Ağa*'daki Çolak Salih gibi Kör Şaban da, bir gözü olmamasına rağmen keskin nişancıdır. Bölgedeki Çakırcalı Efe çetesine karşı mücadelede Cehennem Yüzbaşı onu da silahlandırdığında deyim yerindeyse hayata yeniden geri döner ve aşağılandığı Akhisar'da asker kimliğini yeniden edinir: “Bu Akhisarlı bizi silâhsız gördüğünden adam hesabına almadı. Bizi o kavat efe olacak rezil, taşta tutabilemezdi, silâhlı olsak...”⁹⁷ Yeniden silahlanmak burada aslında yara almış erkekliği iyileştirici bir öğedir.⁹⁸

Öte yandan, Kemal Tahir'in edebî metinlerindeki gözlem ve diyalog gücü, yazarın bilinçli tercihi olsun ya da olmasın, buradaki kalıp yargının sınırlarını zorlayacak unsurlar da içerir. Kör Şaban'ın Cehennem Yüzbaşı'yla bir diyalogunda, onun aslında imkân varken neden köyüne gitmediği ve askerlik şubesindeki işine neden bu denli sadakatle bağlı olduğunu, Anadolu'da malûllere bakıştaki sağlamcı önyargıların ve neredeyse gaddarca ayrımcılığın izlerini de bulacağımız bir pasajda anlarız. Şaban Akhisar'da görev yapan onun gibi kör, Tosyalı bir onbaşının hikâyesini anlatır. Tosyalı onbaşı hava değişimi izni için köyüne dönerken yolda bir handa konaklama esnasında, köyünde onun öldüğünü sandıkları için karısının onun küçük kardeşiyle evlendirildiğini öğrenir. Ama sağ olduğu anlaşılınca, hocaya danışılır ve “oğlan boşayacak, sana nikâh tazeleyeceğiz” çözümünü bulurlar; ama bu defa karısı onu kabul etmez ve şu keskin sözleri eder: “Ben kör herifi istemem. Erkek gibi erkeğe köye hiç gelmez! Geçer gider geldiği

96 Tahir, *Yorgun Savaşçı*..., s. 380.

97 Tahir, *Yorgun Savaşçı*..., s. 379.

98 Aslında *Yorgun Savaşçı* romanının başkahramanı Cehennem Yüzbaşı Cemil'in hikâyesi de “silahsızlaşan bir hayata uyum sağlayamayacağından” duyduğu korku ve erkeklik kaybına dair anksiyeteye baş etme mücadelesi şeklinde de okuması yapılabilir. Bkz. Çimen Günay-Erkol, “Arka Arkaya Yenilmiş Bir Ordunun Subayı Olmak: *Yorgun Savaşçı*'da Erkekliğin Mahrem Tarihi”, *Kemal Tahir Kitabı: Bir Aydın Üç Dönem*, der. Asım Öz, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, 2021, s. 377-392. Benzer bir tespit için bkz. Erol Köroğlu, “Roman Olarak Tarihsel Roman: Türün İşlevine Kemal Tahir'in *Yorgun Savaşçı*'sı Üzerinden Bir Bakış”, *Kitaplık*, S. 111, Aralık 2007, s. 79-85.

yer.”⁹⁹ Aslında pekâlâ, Kör Şaban'ın burada başka bir malûl gaziymiş gibi hikâyesini anlattığı asker, erkeklğine olabilecek en sert darbelerden birini almış ve durumu kabul-lenmekte zorlanan Şaban'ın bizzat kendisi de olabilir.

Sonuç

Mütareke'den Cumhuriyet'e uzanan dönemde Türk edebiyatının On Yıllık Harp döneminin malûl gazilerine sorunlu bir yaklaşımı olduğu şüphesizdir. Mevcudiyetleri ve beklentileriyle erken Cumhuriyet döneminin refah devleti kapasitesinin zayıflığını ifşa etmeleri veya “gürbüz” ve sağlam bir yeni nesle dayanan¹⁰⁰ bir ulus-devlet inşa etme hedefiyle sembolik olarak uyumsuz addedilmeleri nedeniyle, dönemin resmî politikası onların çok görünür olmasını istememe eğiliminde olmuştur.¹⁰¹ Bu politikayla uyumlu bir şekilde, malûl gazilere dönemin edebiyatçıları da tereddütle yaklaşmış ve metinlerinde onlara yer açma konusunda pek cömert davranmamıştır. Dönemin edebî metinleri bu tereddüt duvarını aşip onlara yer açtığına ise onları kendi gerçek kontekstleri içerisindeki müstakil karakterler olarak işlemek yerine, onlara başka bir ideolojik gündem için araçsal tipler olarak yaklaşmıştır. Bu yaklaşımda malûl gazi tiplmeleri, örneğin, Mütareke döneminin ahlâki yozlaşmasını kınama veya Millî Mücadele'nin haklılığının daha vurgulu hale getirilmesinde bir araç olarak kullanılmıştır. Ayrıca, malûl gazi tiplmeleri, artık “kusurlu” bir statüye indirilmiş bedenlerinin bir tür “telafisi” gibi, cep-hede veya harp dönüşü sivil hayatta hep olağanüstü bir eylemde bulunmak ve kendilerini daima yeniden kanıtlamak zorunda bırakılmıştır.

20. yüzyılın ikinci yarısında gelişen ve Cumhuriyet'in kuruluş döneminin ideolojik angajman yükünü belli ölçülerde atan toplumcu gerçekçi edebiyat ise öncelikle kendi döneminin sosyo-ekonomik meselelerine odaklanmıştır. Bu akım, derinlemesine karakter tahlilleri yerine malûl gazileri daha ziyade panoramik tasvirlerle anlatan birkaç istisna dışında, On Yıllık Harp döneminin malûl gazilerini cazip bir edebiyat konusu olarak görmemiştir. Bu ilgi eksikliğinde elbette, kuruluş yıllarında fiziksel olarak daha görünür olan malûl gazilerin yüzyılın ikinci yarısında artık çoğunun hayatta olmaması da şüphesiz bir etkidir.

99 Tahir, *Yorgun Savaşçı...*, s. 382.

100 Yiğit Akın, *'Gürbüz ve Yavuz Evlatlar': Erken Cumhuriyet'te Beden Terbiyesi ve Spor*, 4. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2019. Erken Cumhuriyet dönemi biyo-politikasını doğrudan “öjenik” olarak tanımlamak zordur, ancak bu yönde eğilimler içerdiği yanlış değildir. Bkz. Murat Arpacı, “Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde Kamu Sağlığı Siyaseti ve Öjenik (1923-1946)”, *Tarih ve Toplum: Yeni Yaklaşımlar*, S. 17, Bahar 2014, s. 129-56.

101 Beşikçi, “Devastating Warfare to Deficient Welfare.”

20. yüzyıl Türk edebiyatının, sağlamcı, eril ve militarist imgelerin karakterize ettiği malûl gazi tiplmelerine aykırı ve alternatif karakterler üretmediği görülmektedir. Bilhassa Mütareke ve erken Cumhuriyet dönemlerinde, edebiyatçıların hâkim ve hegemonik malûl gazi temsil biçimlerine eleştirel bir yaklaşım sergileme gibi bir gündemleri olmamıştır. Bu açıdan bakıldığında, ele alınan dönemin edebî metinlerinin, gerek resmî gerekse de toplumsal algıda etkin olan sağlamcı önyargıların sorgulanmasına kayda değer bir katkı yaptığını söylemek zordur. Hatta bu metinlerin, sağlamcı önyargılarla hareket eden ve malûliyeti eksik veya kusurlu erkeklığe indirgeyen kalıp yargıları yeniden ürettiği bile söylenebilir. Bu bakımdan, dönemin edebiyatçıları ve eserlerinin, hem kendi kontekst ve koşullarının ürünü, hem de o koşulları şekillendiren, “bağlamla sürekli müzakere halindeki aktif failler” oldukları söylenebilir.¹⁰² 1950 sonrasında Orhan Kemal ve Kemal Tahir gibi yazarlar mevcut malûl gazi temsil biçimini, ona biraz da ironi katarak daha toplumcu bir kontekste yerleştirme işaretleri verseler de bu adımlar cılız kalmıştır. Yüzyılın son çeyreğine doğru ise malûl gazi konusu edebiyatçıları için artık cazibesini büyük ölçüde yitirmiştir.

Bitirirken, bu yazıda incelenen örnekler zemininde, sosyal tarih penceresinden en azından şu tespit yapılabilir. On Yıllık Harp döneminin malûl gazilerinin, sağlamcı önyargılarla mücadele edip harp sonrası hayata daha iyi uyum sağlamaları, kendi yeni kimliklerine daha kolay adapte olabilmeleri veya daha somut düzlemde geçim sorunları ve protez organ gibi ihtiyaçlarını talep için daha etkili bir sosyal baskı grubuna dönüşebilmeleri adına, Türk edebiyatının dikkate değer bir katkı yapabildiğini söylemek zordur. Öte yandan, malûl gazi bedeninin tetiklediği endişelerin ve sağlamcı önyargıların bir tür temsil vitrini olan bu edebî metinler, Türk toplumundaki malûl gazi algısının yakın tarihteki serencamını aktarmaları açısından kültür tarihimiz için son derece değerli kaynaklara dönüşmüşlerdir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

102 Tuncay Birkan, *Dünya ile Devlet Arasında Türk Muharriri, 1930-1960*, Metis, İstanbul, 2019, s. 36.

KAYNAKÇA

1. İncelenen edebi metinler

- Adıvar, Halide Edip: *Ateşten Gömlek*, Can Yayınları, İstanbul, 2007.
- Buğra, Tarık: *Küçük Ağa*, 39. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2020.
- Çalık, Ziya: *Takma Ayak Hasan Çavuş*, Hâkimiyeti Milliye Matbaası, Ankara, 1934.
- Enis, Selahattin: *Zaniyeler*, Can Yayınları, İstanbul, 2022.
- Gündüz, Aka: *Yaldız*, Hüsniyatı Matbaası, İstanbul, 1930.
- Güntekin, Reşat Nuri: *Akşam Güneşi*, İnkılap, İstanbul, t.y.
- Hasek, Jaroslav: *Aslan Asker Şvayk ve Dünya Savaşı'nda Başından Geçenler*, çev. Celâl Üster, 9. Baskı, Can Yayınları, İstanbul, 2022.
- İlhan, Attilâ: *Dersaadet'te Sabah Ezanları*, 6. Baskı, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2021.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri: “Dokunma Belki Kahramandır”, *İkdâm*, 19 Haziran 1332 (1916).
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri: “Hasretten Hasrete”, *İkdâm*, 23 Şubat 1337 (1921).
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri: “Küçük Zâbit”, *İkdâm*, 3 Temmuz 1332 (1916).
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri: *Hikâyeler*, 11. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri: *Kiralık Konak*, 64. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2020.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri: *Millî Savaş Hikâyeleri*, 25. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2019.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri: *Yaban*, 90. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2020.
- Kemal, Orhan: *Bereketli Topraklar Üzerinde*, 60. Baskı, Everest, İstanbul, 2022.
- Kemal, Orhan: *Eskici ve Oğulları*, 61. Baskı, Everest, İstanbul, 2022.
- Levend, Agâh Sırrı: *Acılar*, Birleşik Kitabevi, Ankara, 2012.
- Remarque, Erich Maria: *Batı Cephesi'nde Yeni Bir Şey Yok*, çev. Burhan Arpad, 4. Baskı, Everest, İstanbul, 2015.
- Safa, Peyami [Server Bedi]: *Ateş*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, t.y.
- Safa, Peyami: “Gazi”, *Millî Mücadele Hikâyeleri*, der. Nesime Ceyhan, Selis, İstanbul, 2009.
- Safa, Peyami: *Ateş Böcekleri*, Orhaniye Matbaası, İstanbul, 1925.
- Safa, Peyami: *Mahşer*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, t.y.
- Tahir, Kemal: *Bir Mülkiyet Kalesi*, 3. Baskı, İthaki, İstanbul, 2018.
- Tahir, Kemal: *Köyün Kamburu*, İthaki, İstanbul, 2006.
- Tahir, Kemal: *Yorgun Savaşçı*, 4. Baskı, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1971.

Woolf, Virginia: *Mrs. Dalloway*, çev. Tomris Uyar, 24. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2021.

2. Araştırma eserler

Açıksöz, Salih Can: *Sacrificial Limbs: Masculinity, Disability, and Political Violence in Turkey*, University of California Press, Oakland, Ca., 2020.

Akın, Yiğit: ‘*Gürbüz ve Yavuz Evlatlar*’: *Erken Cumhuriyet’te Beden Terbiyesi ve Spor*, 4. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2019.

Arpacı, Murat: “Erken Cumhuriyet Türkiye’sinde Kamu Sağlığı Siyaseti ve Öjenik (1923-1946)”, *Tarih ve Toplum: Yeni Yaklaşımlar*, S. 17, Bahar 2014, s. 129-56.

Beşikçi, Mehmet: “From Devastating Warfare to Deficient Welfare: the Ottoman-Turkish Disabled Veterans of the First World War (1918–1930)”, *Middle Eastern Studies*, C.60, S. 1, 2024, s. 33-50.

Bezmez, Dikmen, Sibel Yardımcı ve Yıldırım Şentürk (der.): *Sakatlık Çalışmaları: Sosyal Bilimlerden Bakmak*, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2011.

Birkan, Tuncay: *Dünya ile Devlet Arasında Türk Muharriri, 1930-1960*, Metis, İstanbul, 2019.

Dede, Kadir: “Erken Cumhuriyet Döneminde Ulus İnşası ve Tarihî Romanlar: Savaşçı, Medeni ve Millî Kahraman”, *Kebikeç*, S. 44, 2017, s. 91-112.

Günay-Erkol, Çimen: “Arka Arkaya Yenilmiş Bir Ordunun Subayı Olmak: *Yorgun Savaşçı*’da Erkekliğin Mahrem Tarihi”, *Kemal Tahir Kitabı: Bir Aydın Üç Dönem*, der. Asım Öz, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, 2021.

Gür, Murat: *Türk Romanında Erkeklik ve Milliyetçilik (1908-1923)*, Doktora Tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, 2018.

Gürbilek, Nurdan: *Kör Ayna, Kayıp Şark: Edebiyat ve Endişe*, 2. Baskı, Metis, İstanbul, 2007.

Jusdanis, Gregory: *Gecikmiş Modernlik ve Estetik Kültür: Milli Edebiyatın İcat Edilişi*, çev. Tuncay Birkan, Metis, İstanbul, 1998.

Kanter, Beyhan: “*Kurmaca Bedenler*”: *Türk Romanında Bir Söylem Biçimi Olarak Beden (1923-1980)*, Kesit, İstanbul, 2019.

Kıymaz, Ahmet: *1928-1946 Arası Türk Romanlarında Savaş ve Askerlik*, Sarkaç, Ankara, 2011.

Köroğlu, Erol: “Bellekte Süren Savaş: Cihan Harbi’nin Mütareke’den Erken Cumhuriyet’e Edebi Temsili”, *Toplumsal Tarih*, S. 302, Şubat 2019, s. 48-54.

- Köroğlu, Erol: “Roman Olarak Tarihsel Roman: Türün İşlevine Kemal Tahir’in Yorgun Savaşçı’sı Üzerinden Bir Bakış”, *Kitaplık*, S. 111, Aralık 2007, s. 79-85.
- Köroğlu, Erol: “*Sahnenin Dışındakiler*’i Tamamlamak: Ahmet Hamdi Tanpınar ve Kurtuluş Savaşı Anlatıları Türü”, *Bilig*, S. 66, Yaz 2013, s. 93-122.
- Köroğlu, Erol: “Taming the Past, Shaping the Future: The Appropriation of the Great War Experience in the Popular Fiction of the Early Turkish Republic”, *The First World War as Remembered in the Countries of the Eastern Mediterranean*, der. Olaf Farschid, Manfred Kropp ve Stephan Dähne, Ergon Verlag, Beirut, 2006.
- Köroğlu, Erol: *Türk Edebiyatı ve Birinci Dünya Savaşı (1914-1918): Propagandadan Millî Kimlik İnşâsına*, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.
- Kurnaz Şahin, Feyza: *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Harp Malullerinin Sosyoekonomik ve Sağlık Durumları*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2014.
- Moran, Berna: *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış, 1. Cilt: Ahmet Mithat’tan A. H. Tanpınar’a*, 32. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2021.
- Mosse, George L.: *The Image of Man: The Creation of Modern Masculinity*, Oxford University Press, Oxford ve New York, 1996.
- Naci, Fethi: “Reşat Nuri’nin ‘Zabit’leri”, *Türk Edebiyatına Eleştirel Bir Bakış: Berna Moran’a Armağan*, der. Nazan Aksoy ve Bülent Aksoy, 4. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017.
- Natter, Wolfgang G.: *Literature at War 1914-1940: Representing the “Time of Greatness” in Germany*, Yale University Press, New Haven, 1999.
- Özher, Sema: *Romancı Kimliğiyle Attila İlhan*, Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi, 2008.
- Özkütükçü, Hakan: *1923-1946 Yılları Arasında Yayınlanan Türk Romanında Askerler*, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, 2026.
- Öztan, Güven Gürkan: *Türkiye’de Militarizm: Zihniyet, Pratik, Propaganda*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2018.
- Parla, Jale: *Edebiyat Yazıları: Kuram ve İnceleme*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2023.
- Sancar, Serpil: *Erkeklik: İmkânsız İktidar. Ailede, Piyasada ve Sokakta Erkekler*, Metis, İstanbul, 2009.
- Sünbuloğlu, Nurseli Yeşim: “Militarist Ezberi Tahkim Etmek: Basındaki Temsilleri Üzerinden Kore, Kıbrıs ve Güneydoğu Gazileri”, *Erkek Millet Asker Millet: Türkiye’de Militarizm, Milliyetçilik, Erkek(lik)ler*, der. Nurseli Yeşim Sünbuloğlu, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.
- Şengül, Büşra: *Kayıp Bedenler ve Kayıp Ruhlar: Erken Yirminci Yüzyıl Türk Romanında Engelli Erkekler*, Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2023.

- Timur, Taner: *Osmanlı-Türk Romanında Tarih, Toplum ve Kimlik*, 2. Baskı, İmge, Ankara, 2002.
- Ural, Tülin: *Yerli ve Milli Sırlar: Modern Türkiye'ye Edebiyat Üzerinden Bakışlar*, Alfa, İstanbul, 2021.
- Yanıkdağ, Yücel: *Healing the Nation: Prisoners of War, Medicine and Nationalism in Turkey, 1914-1939*, Edinburgh University Press, Edinburgh, 2013.
- Yiğitler, Şener Şükrü: *Tunç Asker: Türk Romanında Asker Miti ve Militarizm (1923-1938)*, Libra, İstanbul, 2020.
- Yücekurt Ünlü, Şerife Seda: *Body and Symptom: Illness in Peyami Safa's Novels*, Doktora Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2023.

14. Süvari Tümeni'nin Harp Raporuna Göre Afyonkarahisar Muharebesi (1 – 8 Ekim 1921)

The Battle of Afyonkarahisar According to the War Report of the 14th Cavalry Division (October 1-8, 1921)

Çağlar ÖNGEL*

*Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen
Edebiyat Fakültesi, Tarih
Bölümü, (Doktora Mezunu),
Afyonkarahisar, Türkiye

ORCID: Ç.Ö. 0000-0003-0169-7236

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Çağlar Öngel,
Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen Edebiyat
Fakültesi, Tarih Bölümü, (Doktora Mezunu),
Afyonkarahisar, Türkiye
E-posta/E-mail: caglarongel@gmail.com

Başvuru/Submitted: 25.11.2023

Revizyon Talebi/Revision Requested:
17.01.2024

Son Revizyon/Last Revision Received:
21.04.2024

Kabul/Accepted: 28.05.2024

Atıf/Citation: Öngel, Çağlar. "The Battle of
Afyonkarahisar According to the War Report
of the 14th Cavalry Division (October 1-8,
1921)." *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-
Recent Period Turkish Studies* 45 (2024):
209-250.
<https://doi.org/10.26650/YTA2024-1395958>

ÖZ

15 Mayıs 1919 tarihinde Yunan kuvvetlerinin İzmir'i işgal etmesi ve 19 Mayıs 1919 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a gelmesiyle birlikte Milli Mücadele Harekatı başlamıştır. 1921 yılına gelindiğinde düzenli ordu kurulmuş, (Düzenli ordunun teşkili, TBMM hükümetinin kuruluşundan iki aya yakın bir zaman sonra 20-25 Haziran 1920 olarak kabul edilir) ve 14. Süvari Tümeni, Batı Cephesi Komutanlığına bağlanmadan önce 1921 yılının mart ayında Merkez Ordusu teşkilatı altında Zara bölgesinde faaliyet göstermiştir. 1921 yılının temmuz ayında ise Batı Cephesi Komutanlığına bağlanmıştır. 16 Temmuz'da 5. Grup Komutanlığına bağlanarak faaliyetlerini sürdürmüştür. Kütahya ve Eskişehir Muharebelerinde, Sakarya Meydan Muharebesi'nde 5. Süvari Grubuna bağlı hareket etmiştir. 13 Eylül 1921 tarihinden sonra ise Grup Komutanlıklar Kolordu teşkilatına dönüştürülünce 14. Süvari Tümeni, 5. Süvari Kolordu Komutanlığında kalarak Türk İstiklal Harbi'nin sonuna kadar adı geçen kolorduda muharebe görevini icra etmiştir. 14. Süvari Tümeni, Yarbay (daha sonra Tümgeneral) Mehmet Suphi (Kula) Bey'in komutanlığında faaliyetlerini yürütmüştür. Ayrıca tümen kuruluşunda 3., 54. ve 55. Süvari Alayları yer almıştır. Bu çalışmada, 14. Süvari Tümen Komutanlığının harp raporları deşifre edilerek ve haritalarla desteklenerek 1-8 Ekim 1921 tarihleri arasında gerçekleşen Afyonkarahisar Muharebesi ilk defa değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Süvari, Tümen, Afyonkarahisar, Harp Raporu, Mehmet Suphi Kula

ABSTRACT

The National Struggle Operation started with the Greek forces occupying Izmir on May 15, 1919, and Mustafa Kemal Pasha arriving in Samsun on May 19, 1919. By 1921, the regular army was established (the formation of the regular military is considered to be from 20-25 June 1920, almost two months after the

establishment of the Turkish Grand National Assembly government). The 14th Cavalry Division was initially established in the Zara region under the Central Army organization in March 1921 before being attached to the Western Front Command. In July 1921, it was attached to the Western Front Command. On July 16, 1921, it was attached to the 5th Group Command and continued its operations. It participated in the Battles of Kütahya and Eskişehir and the Battle of Sakarya as part of the 5th Cavalry Group. After September 13, 1921, when the Group Commands were transformed into a Corps organization, the 14th Cavalry Division remained under the 5th Cavalry Corps Command and performed combat duties in this corps until the end of the Turkish War of Independence. The 14th Cavalry Division operated under Lieutenant Colonel (later Major General) Mehmet Suphi (Kula) Bey. The division was comprised of the 3rd, 54th, and 55th Cavalry Regiments. This study evaluates the Battle of Afyonkarahisar, which took place between October 1-8, 1921, by deciphering the war reports of the 14th Cavalry Division Command and supporting them with maps.

Keywords: Cavalry Division, Afyonkarahisar, War Report, Mehmet Suphi Kula

Extended Abstract

Following the Battles of Kütahya-Eskişehir, the Turkish Army halted the Greek forces in the Polatlı-Haymana region, east of Sakarya. Mustafa Kemal Pasha declared, *“There is no defense of the line. There is a defense of the surface. That surface is the entire homeland. The homeland cannot be abandoned unless every inch of the homeland is watered with the blood of its citizens.”* The Turkish Army’s defense culminated in a 22-day battle, preventing the Greek forces from advancing further. This marked the end of Turkish defensive operations since 1683 and initiated the army’s preparation phase for an offensive.

On September 13, 1921, the Turkish Army underwent a reorganization. The 5th Cavalry Group was renamed the 5th Cavalry Corps, with the 14th Cavalry Division remaining under its command. From September 14 to 30, Greek commander Anastasios Papoulas realized that the 4th Greek Division was isolated in Afyonkarahisar and sent the 1st Corps to reinforce it. An army group consisting of four divisions and one regiment was established under General Yorgos Kondilis. On October 1, the Greek forces aimed to capture the hills dominating the Afyonkarahisar Plain. The Turkish 2nd and 5th Corps decided to attack the Greek forces from the southeast of Afyonkarahisar.

On September 30, 1921, the Turkish Army postponed the attack against the Greek forces in Afyonkarahisar, which had been there since September 24, to October 2, 1921. The Western Front headquarters, situated in the eastern part of Afyonkarahisar, was approximately 140 kilometers away from the 2nd and 5th Corps. This distance caused significant delays in troop communications. Furthermore, adverse seasonal conditions compounded these challenges, rendering the operation more difficult and leading to further delays. The 5th Corps and its affiliated 14th Division commenced the attack

from the northeast of Afyonkarahisar on October 1. However, due to the 2nd Corps joining the attack on October 2, its impact was diminished, leading to the Turkish Army's failure in the battle that concluded on October 8. Had the 2nd Corps acted on time, the Greek Army could have been defeated in Afyonkarahisar, eliminating the need for the subsequent Great Offensive and Pursuit Operation.

The 14th Cavalry Division, under the command of Mehmet Suphi Bey, participated in the attack with its three regiments. The division was in close contact with Greek forces during the Afyonkarahisar Battles. War reports indicate that the division tried to implement the orders received from the Corps and relayed them to the affiliated regiments. However, the delayed transmission of orders from the Western Front Command to the 5th Corps Command hindered the operation. Fahrettin Pasha, the 5th Cavalry Corps Commander, received orders late and subsequently sent delayed orders to Mehmet Suphi Bey. Despite this, Mehmet Suphi Bey issued orders in accordance with the Corps' directives and the operation's progress.

War reports from the 14th Division reveal that it received situation reports from its regiments and informed the Corps about the division's general progress. These reports detailed the movements of Greek forces, areas of engagement, and casualties. The war report was maintained daily by the division, with at least two reports written each day.

The battle's failure necessitated the preparation of the "*Sad* Offensive Plan", followed by the "*Kaf* Defense Plan". The Battle of Afyonkarahisar served as a rehearsal for the Great Offensive ten months later, providing valuable experience to the Turkish Army's command level. Due to the lessons learned from the battles, it was decided to gather Turkish forces to the southwest of Afyonkarahisar. The shortcomings identified during the Battle of Afyonkarahisar were addressed. Consequently, leveraging the insights from this engagement, the offensive launched on August 26, 1922, proved to be triumphant.

Giriş

İtilaf Devletleri'nin Osmanlı Devleti'ne Sevr Antlaşması'nı zorla kabul ettirmek için İngiltere'nin desteği ve Küçük Asya Ordusu Komutanı olan Anastasios Papulas'ın önerisi üzerine Yunan Ordusu, 10 Temmuz 1921'de Uşak, Dumlupınar ve Bursa kesimlerinden; kuzeyden Kütahya ve Eskişehir bölgesine, güneyden ise Seyitgazi ve Afyonkarahisar genel istikametlerine taarruz etmiştir¹. 23 Ağustos 1921'de başlayan Sakarya Meydan Muharebesi'nde ise Yunan Ordusu'na karşı Türk Ordusu'nun sayısal azlığı ve cephanenin çeşitlilik göstermesine rağmen zafer kazanılmıştır². Türk İstiklal Harbi süreci içerisinde Türk ordusunun muharebelerden galip çıkması neticesinde dış politikada önemli antlaşmalar yapılmıştır³.

Sakarya Meydan Muharebesi'nden sonra Türk ordu teşkilatında değişikliğe gidilmiştir. Grup komutanlıkları, Kolordu komutanlıklarına dönüştürülmüştür. Başkomutanlığın 13 Eylül 1921 tarihli emri üzerine, Batı Cephesi Komutanlığının Polatlı'dan 14 Eylül 1921 tarihli 45 numaralı cephe emriyle 5. Kolordu Komutanlığı, 2., 3. ve 14. Süvari Tümenlerinden meydana gelmiştir. Komutanlığına ise Fahrettin Paşa atanmıştır⁴.

Yunan Ordu komutanı Anastasios Papulas, Sakarya yenilgisinden sonra, 23 Eylül 1921'de ordusunu Eskişehir mevziine yerleştirmiştir. Ancak Papulas, Afyonkarahisar'da yalnız kalan. 4. Yunan Tümeni'ne kuvvet göndermemiştir. Bu durumun farkında olan

1 *Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi, Sakarya Meydan Muharebesi'nin Başlangıç Dönemdeki Olaylar ve Harekât (25 Temmuz - 22 Ağustos 1921)*, C. II, Ksm. V, Kitap 1, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1995, s. 1.

2 İbrahim Artuç, *Zaferin Ayak Sesleri Sakarya'dan Lozan'a*, C. I, Kastaş Yayınları, İstanbul, 1996, s. 253.

3 Sakarya zaferinden sonra Güney Kafkasya Devletleriyle Kars Antlaşması (13 Ekim 1921) imzalanmıştır. Fransa ile Ankara Anlaşması (20 Ekim 1921) yapılmıştır. İngiltere ile Esir Mübadele Anlaşması (23 Ekim 1921), Türkiye-Ukrayna Dostluk Anlaşması (2 Ocak 1922) ve İtilaf Devletlerinin Mütareke Teklifi (22 Mart 1922) antlaşmaları bilinmektedir. Atilla Kollu, "Büyük Zafer (öncesi ve sonrası ile)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. VIII, S. 24, Ankara 1992, s. 483.

4 *Millî Savunma Bakanlığı Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı Arşivi (Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı)*, (ATASE), İstiklal Harbi (İSH), Klasör/Dosya 1293/87cca.; Çağlar Öngel, *Türk İstiklal Harbi'nde 5. Süvari Kolordusu*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Afyonkarahisar, 2022, s. 205.; Hüseyin Börekçi, *Büyük Taarruz'da Süvariler: 5'inci Süvari Kolordusunun 26-30 Ağustos 1922 Tarihleri Arasındaki Harekâtı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2022, s. 9.

5. Süvari Kolordu Komutanı Fahrettin Paşa⁵ Afyonkarahisar'a bölgesine bir baskın taarruzu yapılmasını önermiştir. O esnada Afyonkarahisar'daki duruma bakıldığında ise, Afyonkarahisar etrafında dört aylık 4. Yunan Tümeni konuşlanmıştır. Adı geçen Yunan tümeninin doğusunda da Adana Müfrezesi ile güneyinde 6. Türk Tümeni yerleşmiş ve 5. Kolordu ise Seyitgazi'nin güneydoğusunda yer almıştır⁶.

1. 14. Süvari Tümeni'nin Muharebe Öncesi Durumu

Türk Ordusu tarafından Afyonkarahisar'a taarruz Eylül ayının sonuna doğru düşünülmüştür ve bu çerçevede 5. Süvari Kolordu Komutanlığının, Batı Cephesi Komutanlığına 27 Eylül 1921'de gönderdiği raporda; 14. Süvari Tümeni'ne bağlı 55. Süvari Alayı'nın 2 ağır 3 hafif, 54. Süvari Alayı'nın 2 ağır 3 hafif, 5. Süvari Alayı'nın 3 hafif, 3. Süvari Alayı'nın 3 ağır, 2 hafif tüfekleriyle birlikte istihkam, muhabere müfrezeleri ve iki krup cebel bataryasından meydana geldiğini bildirerek genel kuvvet durumu hakkında bilgi vermiştir⁷.

Yunan kuvvetinin asıl birlikleri Eskişehir-Seyitgazi hattına çekilmiştir. 5. Süvari Kolordusu Seyitgazi'ye ilerlemek istemişse de Yunan kuvvetleri takviye aldığından ilerleme şansı olmamıştır. Bunun üzerine Fahrettin Paşa, Yunan ordusunun zayıf bulunduğu Afyonkarahisar'a kolordusunu hareket ettirmek istemiş ve Batı Cephesi Komutanlığından izin talep etmiştir. Cephe Komutanlığından uygundur cevabı alındıktan sonra Afyonkarahisar mıntkasına hareket edilmiştir⁸.

Fahrettin Paşa, Yunan kuvvetinin konuşlanmaları ve birliklerinin ne durumda olduğunu öğrenmek için 27 Eylül 1921'de tümenlerine gerekli istihbaratı toplamaları için emir vermiştir. Bu emirde; 3. Süvari Alayı'nın Çiçengiç - Afyonkarahisar istikametlerini keşfetmesi, Yunan kuvvetinin Seyitgazi'den güneybatıya kuvvet sevk edip etmediğinin araştırılması emredilmiştir. Bu verilen emirlerin ardından 3. Süvari Alayı Karaağaç

5 Fahrettin Altay, 1880 yılında İşkodra'da dünyaya geldi. Babası İsmail Bey'dir. 14 Mart 1897'de Harp Okulu'na girdi ve 17 Ocak 1900'de teğmen rütbesiyle mezun oldu. 6 Aralık 1902'de ise Harp Akademisi'nden kurmay yüzbaşı rütbesiyle mezun oldu. 9 Mart 1904'de kıdemli yüzbaşı, 6 Aralık 1908'de binbaşı, 29 Kasım 1914'de yarbay, 14 Aralık 1915'de albay, 12 Eylül 1921'de tümgeneral rütbesiyle, Büyük Taarruz'da görev aldı. 12 Eylül 1922'de korgeneral ve 30 Ağustos 1926'da orgeneral oldu. Sicil numarası 1315-P.1'dir. Balkan, I. Dünya ve İstiklal Savaşlarında yer alan Fahrettin Bey, I. Dönem Mersin Milletvekili, II. Dönem İzmir Milletvekili ve VIII. Dönem Burdur Milletvekilliği de yapmıştır. 26 Ekim 1974'de İstanbul'da vefat etmiştir. 25 Ekim 1988'de Devlet Mezarlığı'na nakledilmiştir. *Türk İstiklal Harbi'ne Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri*, B. II, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1989, s. 113, 115.

6 Ahmet Altuntaş, *Milli Mücadele Döneminde Afyon ve Havalisi (1919-1922)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1990, s. 32.

7 *ATASE*, İSH, 1218/3.

8 Fahrettin Altay, *İstiklal Harbimizde Süvari Kolordusu*, İnsel Kitapevi, 1949, s. 36.

bölgesinde bırakılmıştır. Yunan kuvvetinin 26/27 Eylül 1921 gecesini Sarıcaova'da geçirdiği bilgisi verilmiştir. Afyonkarahisar cephesinde bulunan Yunan kuvvetinin Sülümenli, Karaarslan, Işıklar, Çobanlar mıntukasında; iki piyade alayı, beş süvari bölüğü ve iki cebel topuyla konuşlandığı tespit edilmiştir. Ayrıca Balmahmut'ta bir Yunan piyade alayının olduğu ifade edilmiştir. Uçak keşif raporlarına göre de Seyitgazi ve kuzeydoğusunda dört Yunan tümeninin bulunduğu, bunlardan bir kısmının Eskişehir'e, bir kısmının da Eskişehir'den Küpköy istikametine çekildiği vurgulanmıştır. Fahrettin Paşa'nın 28 Eylül 1921'deki 17 numaralı emrinde, 14. Süvari Tümeni'nin Bayat'tan hareket ederek Seydiler üzerinden 20. Süvari Alayı'nı emrine alarak İscehisar'a ilerlemesi istenmiştir⁹.

27 Eylül 1921 akşama doğru 2. Yunan Tümeni'nin Seyitgazi'den Afyonkarahisar'a hareket ederek Afyonkarahisar'ın kuzeyine geleceği düşünülmüştür. Tümen, Karaağaç'taki 3. Alayı'nı yerinde bırakarak, öğle saatlerinde Han bölgesinde toplanmayı amaçlamış ancak 54. ve 5. Süvari Alaylarının dağ topçu bataryalarıyla birlikte Bayat'ta toplandığı görülmüştür¹⁰. Muhtelif gazetelerin yayımladığı 28 Eylül 1921 tarihli resmi tebliğde; Afyonkarahisar mıntukasında çatışmaların devam ettiği ifade edilmiştir¹¹.

14. Süvari Tümeni 29 Eylül 1921'de sabah saat 8.00'den önce Bayat'tan hareket ederek öğlen saat 12.00'de Seydiler'e gelmiş ve 20. Süvari Alayı'nı da emrine almıştır. 20. Süvari Alayı Sarıçayır, Mandıra ve Sülümenli istikametlerine gönderilmiştir. Subay keşif kollarının raporlarına göre; Mandıra ve Susuz bölgesinde Yunan kuvvetinin olmadığı bildirilmiştir. İki piyade ve bir süvari alayından meydana gelen Sinanbey Müfrezesi'nin, Yunanlıların Sülümenli doğusunda bir tümen, Kocaöz (Fileli, Feleli) doğusunda iki takım kadar süvarisinin görüldüğü, Kocaöz'de bir alay piyade ve bir miktar süvari bölüğünün olduğu bilgisi verilmiştir. Sarıçayır'a giden Türk keşif kolunun Kızören ve Ayazın arasındaki tepelerde 2. Süvari Tümeniyle bağlantı kurduğu bilgisi verilmiştir. 14. Süvari Tümen Komutanlığının ifadesine göre; tahminen bir tümen kadar Yunan kolunun Gazlıgöl civarında, ileri kuvvetinin Dinar ve Bozoluk'ta bulunduğu ve 14. Süvari Tümeni'nin İscehisar, Afyonkarahisar istikametini acilen keşfetmesi için saat

9 ATASE, İSH, 1429/74aaa.

10 Türk İstiklal Harbi, *Batı Cephesi, Sakarya Meydan Muharebesi (23 Ağustos-13 Eylül 1921) ve Sonraki Harekât (14 Eylül-10 Ekim 1921)*, C. II, Ksm. V, Kitap 2, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1973, s. 368, 372-373.; Baki Vandemir, *Türk İstiklal Savaşı'nda Sakarya'dan Mudanya'ya*, yay. haz.: Hayriye Yalçın, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2006, s. 245.

11 "Afyonkarahisar mıntukasında müsademat" *Vakit*, 2 Teşrin-i Evvel 1337 (1921), s. 1.; "Afyonkarahisar mıntukasında müsadematin devam ettiği", *Tercüman-ı Hakikat*, 1 Teşrin-i Evvel 1337 (1921), s. 1.

2.00'den sonra 20. Süvari Alayı'nı ve kuvvetinin büyük kısmını da saat 4.00'de İncehisar'a göndermesini için birliklerine emir verdiği tespit edilmiştir¹². Genel olarak bakıldığında Fahrettin Paşa'nın verdiği emrin 14. Süvari Tümeni tarafından gerçekleştirildiği görülmektedir.

Yarbay Mehmet Suphi Bey¹³, Seydiler'den, 29 Eylül 1921'de saat 2.00'den sonra birliklerine 7 numaralı tümen emrini vermiştir. Bu emre göre; 28 Eylül 1921'de 20. Süvari Alayı'na bağlı keşif kollarının Sülümenli istikametine gittiğini ve bu civarda bir Yunan tümeninin olduğunu belirtmiştir. Susuz'a gönderilen ayrı bir keşif kolunun verdiği bilgiye göre de Susuz'da Yunan kuvveti ile karşılaşmadığı bilgisi verilmiştir. Verilen bilgiler doğrultusunda 14. Süvari Tümeni, 20. Süvari Alayı'na İncehisar'a gitmesini ve Çayırbağ (Sipsin), Afyonkarahisar, Sülümenli istikametlerinde emniyet almasını istemiştir. Buna ilaveten adı geçen alaya Kozluca ve Mandıra'ya bir keşif kolunun gönderilmesi emredilmiştir. 14. Süvari Tümeni, kuvvetlerinin büyük kısmıyla 29 Eylül 1921'de saat 4.00'den sonra İncehisar'da geçireceği ve Tümen Komutanı Mehmet Suphi Bey'in de burada olacağı belirtilmiştir. Bu emirler ve verilen bilgiler doğrultusunda 14. Süvari Tümeni 29 Eylül 1921'de saat 4.00'den sonra Seydiler'den hareket ederek saat 5.00'den sonra İncehisar'a gelmiştir¹⁴. 14. Süvari Tümeni'nin aşamalı olarak Afyonkarahisar'ın kuzeydoğu kısmına yerleştiği görülmektedir.

14. Süvari Tümeni'ne bağlı keşif kollarının 29 Eylül 1921'de saat 6.00'dan sonra gönderdiği bilgiye göre; Afyonkarahisar'daki İstanbul İstasyonu civarında beş çadır, İzmir İstasyonu civarındaki kayalık tepeler arasında bir tümen, Gazlıgöl, Çobanlar, Akçin, Çapakçöl, Üçşahitler Kayası bölgelerinde Yunan kuvvetinin bulunduğu bilgisi verilmiştir. Susuz, Demirçevre (İnanaz), Erenler (Kumartaş), Nuribey köylerinde ise Yunan kuvvetine dair bir iz görülmediği ifade edilmiştir. İzmir İstasyonu'nda bir trenin Dumlupınar istikametine gittiği ve 29 Eylül 1921 öğlen saat 1.00'de Gazlıgöl'e hareket eden beş vagonluk bir trenin durdurulduğu vurgulanmıştır. Afyonkarahisar - Çay demir yolu kısmının Yunan kuvvetleri tarafından tahrip edildiği gözlemlenmiştir¹⁵. Vakit

12 ATASE, İSH, 1429/74aaa.

13 Mehmet Suphi (Kula) Bey, Ahmet Bey'in oğlu olarak 1881 yılında Manastır'da doğmuştur. 13 Mart 1898'de Harp Okulu'na girmiş ve 1 Ocak 1901'de Teğmen rütbesiyle mezun olmuştur. 15 Temmuz 1902'de 9. Süvari Alayı'nın 4. Bölük Takım Komutanı olarak göreve başlamıştır. Sicil numarası 1316-SV.57'dir. 12 Nisan 1909'da Üsteğmen, 26 Nisan 1911'de Yüzbaşı, 7 Haziran 1916'da Kıdemli Yüzbaşı, 14 Aralık 1916'da Binbaşı, 10 Ocak 1921'de Yarbay rütbelerini almıştır. Türk İstiklal Harbi süreci içerisinde Yarbay rütbesiyle görevini yapmıştır. 31 Ağustos 1922'de Albaylığa terfi ettirilmiştir. 30 Ağustos 1927'de ise Tümgeneral olmuştur. Mehmet Suphi Bey, Balkan Savaşları, I. Dünya Savaşı ve İstiklal Savaşı'na katılmıştır. 19 Ekim 1948'de ise vefat etmiştir. *Türk İstiklal Harbi'ne Katılan Tümen...*, s. 149-150.

14 ATASE, İSH, 1429/74aaa.

15 ATASE, İSH, 1429/74ab.

gazetesinde 29 Eylül 1921 tarihli resmi tebliğde; Afyonkarahisar mıntkasında karşılıklı çatışmaların devam ettiği ve Yunan kuvvetine zaiyat verdirildiği belirtilmiştir¹⁶.

Keşif kollarının verdiği bilgiler üzerine 14. Süvari Tümen Komutanı Mehmet Suphi Bey İncehisar'dan 29 Eylül 1921'de saat 10.00'dan sonra, bağlı birliklerine verdiği 8 numaralı tümen emrini vermiştir. Emirde; Sülümenli, Çobanlar, Işıklar hattındaki Yunan kuvveti ile ilgili bir bilginin olmadığı ve Çobanlar bölgesinden gelen top seslerine ait herhangi bir malumatın gelmediğini belirtmiştir. 5. Kolordudan 30 Eylül 1921 tarihi için bir emir gelmediğini, ancak her olasılığa karşı 14. Süvari Tümen birliklerinin 30 Eylül 1921 şafakla beraber harbe hazır olduklarını belirtmiştir. 5. Süvari Alayı'nın da 29 Eylül 1921 gecesi Erenler, Susuz, Sülümenli istikametlerine keşif kolu göndermelerini emretmiştir¹⁷. Burada Mehmet Suphi Bey'in keşif kollarına güvenmeyerek 5. Süvari Alayı'na keşif için emir verdiği anlaşılmıştır.

5. Kolordu Komutanı Fahrettin Paşa'nın Cevizli'den 29 Eylül 1921'de saat 9.00'den sonra yazdığı 18 numaralı Kolordu emrinde, 29 Eylül 1921 akşamı Yunan kuvvetinin bir piyade tümeni ve iki süvari alayının Gazlıgöl, Çayırbağ, Erenler mıntkasında bulunduğu anlaşılmıştır. 30 Eylül 1921'de bir Yunan piyade alayının Sülümenli doğusunda ve iki tabur Yunan birliğinin de Karaarslan civarında olduğu gözlemlenmiştir. Susuz sırtlarının da Yunan kuvvetleri tarafından tahkim edildiği vurgulanmıştır. Afyonkarahisar - Susuz ve Susuz - İncehisar yoluna yakın tepelerde Yunan toplarının bulunduğu belirtilmiştir. Yunan kuvvetinin Afyonkarahisar ve Çobanlar demir yolunu tahrip ettiğinden dolayı geri çekilmesinin muhtemel olduğu bildirilmiştir. 14. Süvari Tümeni'nin İncehisar'a, 5. Kolordunun ise Gebeceler'e geldiği ifade edilmiştir¹⁸. 14. Süvari Tümeni'nin 30 Eylül 1921'de saat 9.00'dan önce İncehisar - Çıkrık istikametine hareket ederek Yunan kuvvetinin mevzilerine taarruz edeceği belirtilmiştir. Erzak ve mühimmatın Akpınar'dan sağlanacağı bilgisi verilmiştir. 5. Kolordu karargahının ise Cevizli'de olduğu vurgulanmıştır¹⁹. Keşif kollarının verdiği bilgide 29 Eylül 1921'de Sülümenli civarında bir Yunan kuvvetinin olmadığı ancak 30 Eylül 1921 tarihine bakıldığında Yunan kuvvetlerinin geldiği anlaşılmıştır.

3. Süvari Alayı'nın yaptığı keşfe göre, 1. Yunan Tümeni'nin, Yarbasan'ı saat 15.15'te geçerek Kümbet'e ilerlediği raporunu vermiştir. Tümen, diğer birlikleriyle İncehisar'da

16 "Afyonkarahisar Mıntkasında Mukabil Taarruz", *Vakit*, 2 Teşrin-i Evvel 1337 (1921), s. 1.

17 *ATASE*, İSH, 1429/74ab.

18 *ATASE*, İSH, 1429/74ab.

19 *ATASE*, İSH, 1429/74aba.

toplanmıştır²⁰. Saat 21.00’de ise 5. Kolordu Komutanlığına verilen emirde; 1 Ekim 1921 akşamından itibaren 14. Tümen’e bağlı Karaağaç bulunan 3. Alay’ın 4. Kolordu Komutanlığı emrine girmesi istenmiştir²¹. Bu rapordan da anlaşıldığı üzere 14. Süvari Tümeni’nin ordunun ihtiyacına bağlı olarak bir alayının gönderilmesi için emir verildiği görülmüştür. Ancak yukarıda da ifade edildiği gibi 20. Süvari Alayı’nı da 14. Süvari Tümeni’nin emrine geçtiği bildirilmiştir.

14. Süvari Tümeni, 5. Kolordunun emri üzerine 30 Eylül 1921’de saat 9.00’den önce Çıkrık istikametine hareket etmeye karar vermiştir. 14. Süvari Tümen Komutanlığı İncehisar’dan 30 Eylül 1921’de saat 7.30’dan önce birliklerine gönderdiği 9 numaralı tümen emrinde; 14. Süvari Tümeni’nin 30 Eylül 1921’de saat 9.00’den önce bütün kuvvetiyle Çıkrık istikametine hareket ederek Yunan kuvvetiyle temas sağlamasını ve Yunan kuvvetinin birlik ve mevzilerinin ortaya çıkarılmasını emretmiştir. 5. Süvari Alayı’nın öncü olduğunu ve bir kilometre ileride sağ ve sol taraflara birkaç keşif kolu çıkarıldığı ifade edilmiştir. Sırayla 20. Süvari Alayı’nın krup cebel bataryası, kudretli cebel bataryası ve 54. Süvari Alayı’nın yürüyüşe geçmesi emredilmiştir. Akpınar’dan erzak ve cephanenin temin edilmesi istenmiştir²². Bu hareketlerde süvarilerin nerelerden işlerini ve mühimmatlarını temin edecekler emirler doğrultusunda belirlendiği ve burada da yapılan hareketin planlı olduğunu göstermektedir.

Keşif kolları 30 Eylül 1921’de saat 11.00’den önce alınan rapora göre; Gazlıgöl Hamamı civarında bazısının çadırlı ve bazısının çadırsız bir Yunan ordugahının gözlenmediği ifade edilmiştir. Güzelim Dağı’nın iki noktasının iki subay keşif kolu tarafından işgal edildiği ancak havanın sisli olmasından dolayı gözlem yapılamadığı bilgisi verilmiştir. Susuz ve civarında Yunan kuvveti görülememişse de Güzelim Dağı’nın iki kilometre kadar güneyinde tüfek seslerinin işitildiği, İstanbul İstasyonu civarında Yunan karargahının görüldüğü bilgisi verilmiştir. Çobanlar istikametinde de parça parça Yunan kuvvetinin Afyonkarahisar’a çekilmekte oldukları gözlemlenmiştir²³. Keşif kollarının verdiği bilgiler doğrultusunda Afyonkarahisar’ın güneydoğu kesiminden Afyonkarahisar’ın merkezine Yunan birliklerinin kaydırıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca keşif kollarının sağlıklı veri almamasına engel olarak hava koşullarının etken olduğu görülmektedir.

Yukarıdaki bilgiler ve gelişmeler üzerine 14. Süvari Tümen Komutanı Mehmet Suphi Bey, Çalışlar’dan, Teğmen Ziya Efendiyle 30 Eylül 1921’de saat 11.30’dan önce

20 *TİH, Sakarya Meydan Muharebesi ve sonraki harekât...*, s. 377.

21 *TİH, Sakarya Meydan Muharebesi ve sonraki harekât...*, s. 379.

22 *ATASE, İSH, 1429/74aba.*

23 *ATASE, İSH, 1429/74aba.* Kroki için bkz.: Ek-1.

5. Kolordu Komutanlığına gönderdiği raporda; Güzelim Dağı'nın saat 10.30'dan önce işgal edildiğini ancak havanın sisli oluşundan kaynaklı gözlem yapılamadığı bilgisini vermiştir. Susuz bölgesine de keşif kolları gönderdiğini, 14. Süvari Tümeni'nin büyük kısmıyla da Çalışlar'da istirahatte olduğunu ifade etmiştir. 14. Süvari Tümeni'nin bir süre dinlendikten sonra Çıkrık istikametine doğru yürüyüşe geçeceğini belirtmiştir²⁴.

8. Piyade Tümen Komutanı Kazım Bey ise Mandıra batı sırtlarından 30 Eylül 1921'de saat 9.45'ten önce, 14. Süvari Tümen Komutanı Mehmet Suphi Bey'e gönderdiği raporda; Güzelim Dağı'nın 8. Piyade Tümeni tarafından her ne olursa olsun işgal edileceği bildirilmiştir. 8. Piyade Tümeni, 30 Eylül 1921'de saat 1.00'den sonra Çalışlar'dan hareket ederek saat 2.00'den sonra da Çıkrık köyüne geldiği bilgisi verilmiştir. 8. Tümen, cebel bataryasıyla iki alayını Çıkrık'ta bulundurarak, sağ tarafı tutmak için bir alayını gönderdiği dile getirilmiştir. Ayrıca Demirçevre – Susuz'a keşif kollarının sürüldüğü vurgulanmıştır²⁵. 14. Süvari Tümeni'nin sadece süvari tümenlerinden ya da birliklerinden değil, aynı zamanda piyade tümenlerinden de bilgi aldığı anlaşılmaktadır.

8. Tümen'in raporunu alan 14. Süvari Tümeni bu gelişmeler üzerine Çaldede Tepesi'nden 30 Eylül 1921'de saat 3.30'dan sonra 5. Kolordu Komutanlığına gönderdiği raporda; 14. Süvari Tümeni'nin bütün kuvvetiyle saat 2.00'den sonra Çıkrık köyüne geldiği ifade edilmiştir. İleri sürülen keşif kollarından alınan bilgiye göre, Susuz ve civarında Yunan kuvvetinin görülmediği, Çobanlar İstasyonu civarında bulunan Yunan kuvvetinin ise Afyonkarahisar'a çekilmekte olduğu bilgisi verilmiştir. Ayrıca Gazlıgöl civarında bir tümen kadar Yunan ordugahının bulunduğu bildirilmiştir. 14. Süvari Tümen Komutanı Mehmet Suphi Bey, Çaldede Tepesi'nden bizzat gözlem yaparak şehrin istasyon civarı ve Akçin'in yanmakta olduğunu belirtmiştir. Gazlıgöl istikametinde ise ara ara hafif piyade atışlarının işitildiğini vurgulamıştır. Gazlıgöl'deki ordugahta herhangi bir değişiklik olmadığını, bu ordugahın kısmen süvari ve kısmen de arabalardan meydana geldiği bilgisi verilmiştir. Durum böyleyken doğuya karşı kuvvetli emniyet tedbirlerinin alınmasını belirtmiştir. 14. Süvari Tümeni'nin şimdilik iki alayıyla Çıkrıkta, ayrıca Susuz ve Demirçevre köylerine keşif kollarının sürüleceği ifade edilmiştir²⁶.

30 Eylül 1921'de saat 4.00'den sonra şiddetli taarruz başlamıştır. Taarruz bir saat kadar devam etmiştir. Saat 5.00'den sonra da Gazlıgöl istikametinde bir alay süvari, bir

24 ATASE, İSH, 1429/74ad.

25 ATASE, İSH, 1429/74ad.

26 ATASE, İSH, 1429/74ad.

alay piyade ve topçudan meydana gelen Yunan müfrezesi, Çıkrık köyü kuzeybatısına doğru ilerlediği görülmüştür. Başlangıçta güneydoğuya yürüyen Yunan müfrezesi Türk topçu atışlarıyla daha batıya yönelmiş ise de Çıkrık'ın iki kilometre batısındaki tepeyi işgal ederek orada bulunan Türk keşif bölüğü çekilmeye mecbur kalmıştır. Türk keşif bölüğünün çekilmesinin ardından Yunan kuvveti, topçu atışını Çaldede Tepesi'ne yönelmiş ve Yunan topçusu iki toplu bir batarya ile mevzii kapatmıştır. 14. Süvari Tümeni bir alayıyla Gazlıgöl istikametine karşı tertibat almak ve geriye kalan birliğini Kozluca'da toplamak üzere hareket etmiştir²⁷.

Hakimiyet-i Milliye gazetesindeki 30 Eylül 1921 tarihli resmi tebliğde ise Eskişehir istikametinde ikinci hatta tahkimat yapan Yunan birlikleri ile Türk ordusu arasında çatışmalar yaşandığı ve bu durumun Türk ordusu açısından avantajlı durumda olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca Afyonkarahisar mıntkasında topçu ve piyade atışlarının olduğu, Yunan birliklerinin Çobanları yaktığı belirtilmiştir²⁸. Basın haberlerine bakıldığında Türk ordusunun çatışmalarda üstünlük kazandığı bilgisi verilmiştir. Bunu iki şekilde düşünmek mümkündür. Bunlardan birincisi haberlerin Yunan ordusuna geldiğinde askerinin moral ve motivasyonu azaltmak, ikincisinin ise Türk askerlerinin ve Anadolu'da bulunan halkın motivasyonunun arttırılması yönünde olabilir.

30 Eylül 1921 akşamına doğru vaziyet şöyleydi: Yunan kuvvetinden bir alay piyade, bir alay süvari ve bir bataryadan meydana gelen birliği Çıkrık'ın bir kilometre batısından itibaren kuzeybatıya doğru uzanan tepeleri tutmuştur. Afyonkarahisar ve doğu istikametinden herhangi bir haber alınmamıştır. 14. Süvari Tümeni'nin 54. Süvari Alayı Çaldede Tepesi'nde, 5. Süvari Alayı İğdeli'de, 20. Süvari Alayı ise krup ve kudretli cebel bataryasıyla Çıkrık'ta bulunmaktaydı. 54. Süvari Alayı'nın Çaldede Tepesi'nde bulunan Yunan kuvvetinin ileri birliğiyle muharebe halindeydi. 14. Süvari Tümeni'nin 30 Eylül-1 Ekim 1921 gecesi için hareket etme kararı verilmiştir. Bu karar doğrultusunda; 54. Süvari Alayı 1 Ekim 1921 sabahleyin Çaldede Tepesi'ni tekrar ele geçirmek üzere Güzelim Dağı'nın güneybatı kısımlarında, Çıkrık ve Çalışlar yolu üzerinde toplu bir şekilde bulunarak Çıkrık, İğdeli istikametlerini emniyet tedbiri alınmıştır. 14. Süvari Tümeni'nin büyük kısmı da 30 Eylül 1921 gecesini Çalışlar'da geçirmeye karar vermiştir²⁹.

1 Ekim 1921 şafaktan önce Güzelim Dağı'ndan piyade ve makineli tüfek seslerinin işitilmesi üzerine 14. Tümen'in çoğu birliği 54. Süvari Alayı'nın bulunduğu mevkiye

27 ATASE, İSH, 1429/74ad.

28 "Afyonkarahisar Mıntkasında Topçu", *Hakimiyet-i Milliye*, 1 Teşrin-i Evvel 1337 (1921), s. 2.

29 ATASE, İSH, 1429/74ada.; *TİH, Sakarya Meydan Muharebesi ve sonraki harekât...*, s. 383-385.

gitmiştir. 54. Süvari Alayı Çıkrık köyünü ve Çaldede Tepesi'ni işgal etmiştir. Güzelim Dağı'ndaki atışın artmasından Yunan kuvvetlerinin tepeyi işgal edeceği anlaşılmıştır. Bunun üzerine Mehmet Suphi Bey, subay keşif kollarını Güzelim Dağı'na göndermiştir. 8. Piyade Tümeni'nin sağ tarafını kontrol altına almak için 5. Süvari Alayı gönderilmiş ancak Yunan kuvvetinin piyade ve makineli tüfek atışlarıyla karşılaşmıştır. 54. Süvari Alayı da Güzelim Dağı'nın güneybatısındaki taşlı sırtlarda mevzi alan Yunan bataryasının ateşine maruz kalmıştır. Bu durum üzerine 54. Süvari Alayı Çıkrık kuzeyindeki tepelerde, 5. Süvari Alayı 8. Piyade Tümeni'nin sağ tarafında muharebe etmek için kuzey kesimlerine, 20. Süvari Alayı ve cebel bataryalarını Sivridede Tepesi civarında bağlantı kurmasına karar verilmiştir. 14. Süvari Tümen karargahı, 20. Süvari Alayı ve bataryalarıyla hareketi idare etmek üzere Sivridede Tepesi'ne hareket etmiştir. Hareket sırasında Güzelim Dağı'ndaki Yunan bataryasının şiddetli atışına maruz kalmıştır. Bu atış sonucunda bir er şehit, altı er ile on hayvan yaralanmıştır³⁰. Sonuç olarak Yunan kuvvetlerinin birlik çoğunluğu Afyonkarahisar merkezde, 14. Süvari Tümeni'nin de Afyonkarahisar'ın kuzeyinde bir yay hattı çizdiği görülmektedir.

2. 14. Süvari Tümeni'nin Harp Raporunda Afyonkarahisar Muharebesi; 1 Ekim 1921 Muharebesi

Afyonkarahisar Muharebesi 1 Ekim 1921'de başlamıştır. Ortalama 40 kilometrelik cephede yayılmış bulunan 5. Süvari Kolordusu, irtibat güçlükleri, haber, rapor ve emirlerin büyük gecikmelerle ulaşması yüzünden oldukça buhranlı geçirmiştir³¹. Ancak *Vakit* gazetesine göre Mustafa Kemal Paşa'nın Afyonkarahisar hareketini dikkatle gözlemlediği ifade edilmiştir³².

Afyonkarahisar Muharebesi yukarıda yaşanan gelişmeler doğrultusunda başlamıştır. Fahrettin Paşa'nın Susuz'dan 1 Ekim 1921'de saat 4.30'dan önce 14. Süvari Tümen Komutanı Mehmet Suphi Bey'e gönderdiği 18 numaralı kolordu emrinde; Gazlıgöl ve Afyonkarahisar'da bulunan Yunan tümenlerinin durumu hakkında bilgi vermiştir. Seyitgazi'den gelen iki Yunan tümeninin 29/30 Eylül 1921 gecesini Kümbet civarında geçirdiği, Gazlıgöl İstasyonu civarında bir tabur piyade, bir süvari alayı ve bataryadan meydana gelen Yunan kuvvetinin de Çıkrık istikametine hareket ettiği bildirilmiştir. Yunan kuvvetinin Çıkrık civarında bulunan 2. ve 14. Süvari Tümenleriyle geç vakte kadar muharebe ettiği belirtilmiştir. Bahsi geçen Yunan kuvvetinin Çıkrık

30 *ATASE*, İSH, 1429/74ada.; *TİH, Sakarya Meydan Muharebesi ve sonraki harekât...*, s. 383-385.

31 *TİH, Sakarya Meydan Muharebesi ve sonraki harekât...*, s. 392.

32 "Afyonkarahisar Harekâtını Mustafa Kemal Paşa" *Vakit*, 1 Teşrin-i Evvel 1337 (1921), s. 1.

kuzeybatısındaki tepelerde durdurulduğu vurgulanmıştır. Gazlıgöl'de de Yunan kuvvetinden bir alay kadar birliğin çadırları kaldırarak toplandığı ifade edilmiştir. 2. Kolordunun 1 Ekim 1921'de Seydiler, İscehisar, Karaağaç ve Bostanlar mıntikasında toplanacağı bildirilmiştir. Bu kolordunun 2 Ekim 1921'de İsmail köy istikametine taarruza geçmesinin muhtemel olduğu da ayrıca ifade edilmiştir. 14. Süvari Tümeni'nin Kozluca civarında bulunarak Çıkrık kuzeybatısında hareket eden Yunan birlikleriyle teması koruyacağı ve gerekirse Güzelim Dağı'nın kuzey kesimlerini tutmak amacıyla 8. Piyade Tümeni'nin sağ tarafını koruyacağı bildirilmiştir. 8. Tümen bir alayını sahra bataryalarıyla Susuz'un doğusundaki tepeleri işgal edeceği ve emrinde bulunan 52. Alayı'nı da Çavdarlı kuzeyindeki tepelerini elinde tutması emredilmiştir. 5. Kolordu Komutanı Fahrettin Paşa, 2 Ekim 1921'de öğleye kadar Cevizli doğusundaki sırtlarda bulunacağını ardından Çalışlar civarına geleceğini ifade etmiştir³³.

5. Süvari Kolordu Komutanlığı süvari tümenlerine 18 numaralı kolordu emrini verdikten sonra, Mehmet Suphi Bey'de saat 8.00'de birliklerine, öncelikle Gazlıgöl ve Afyonkarahisar'da bulunan Yunan kuvveti hakkında bilgi verirken bunun yanı sıra 10 numaralı tümen emrini de göndermiştir. Emirde; köylülerin verdiği bilgiler ışığında Seyitgazi'den gelen iki Yunan tümeninin 29-30 Eylül 1921 gecesi Kümbet, Kızören civarından geçtiği ve Gazlıgöl istikamete doğru hareket edecekleri öğrenilmiştir. 14. Tümen'e bağlı 54. Alay'ın şimdilik Çıkrık civarında bulunarak Çaldede Tepesi'ni elinde bulundurması istenmiştir. 5. Süvari Alayı'nın Güzelim Dağı'nın kuzey kesimlerinde 8. Piyade Tümeni'nin sağ tarafını koruması gerektiği ifade edilmiştir. 20. Süvari Alayı'nın ise şimdilik 14. Süvari Tümeni'nin yedeği olarak Sivridede Tepesi civarında bulunacağı belirtilmiştir³⁴. Verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere Türk ordusunun, geçtiği yerlerden bilgi amaçlı keşif birliklerinin yanı sıra halktan da yararlandığı görülmektedir.

1 Ekim 1921'de saat 11.00'den önce 14. Süvari Tümeni Sivridede Tepesi'ne gelmiştir. 20. Süvari Alayı ve krup bataryasının mesafesinin kısa olmasından dolayı tepenin gerisinde toplanmıştır. Sivridede Tepesi'nden yapılan gözetlemede Akçin üzerinde herhangi bir hareketlilik görülmemiştir. Gazlıgöl - Resulbaba Tepeleri istikametine doğru saat 8.00'den önce bir Yunan alayının gittiği gözlemlenmiştir. Çıkrık güneybatı sırtlarının gerisinden ve Güzelim Dağı'ndan ateş eden iki Yunan bataryasına karşı 4. Alay'ın Sivridede Tepesi'nin güneybatısından Kozluca'ya hakim tepelere gitmesi uygun bulunarak adı geçen alay ise emredilen tepeleri tutmuştur³⁵.

33 ATASE, İSH, 1429/74ada.; Baki Vandemir, *Sakarya'dan Mudanya'ya...*, s. 258-259.; Kroki için bkz.: Ek-2.

34 ATASE, İSH, 1429/74af.

35 ATASE, İSH, 1429/74af.

14. Süvari Tümen Komutanı Mehmet Suphi Bey'in Sivridede Tepesi'nden 1 Ekim 1921'de saat 10.00'dan önce 5. Kolordu Komutanı Fahrettin Paşa'ya gönderdiği raporda; Güzelim Dağı'nın en yüksek noktasının batısındaki kısmın Yunan kuvvetinden bir tabur piyade, bir miktar süvari ve cebel bataryası tarafından işgal edildiği bilgisi verilmiştir. Şafakla beraber İğdeli köyünden Güzelim Dağı'na gönderilen Türk irtibat keşif kuvvetinin, yakın mesafeden piyade ve makineli tüfek atışına maruz kaldığı ve bunun sonucunda iki hayvanın yaralandığı bildirilmiştir. Daha sonra Güzelim Dağı'na yönelen Türk alayının da Yunan kuvvetinin etkili piyade ve topçu atışlarına maruz kaldığı vurgulanmıştır. Bunun üzerine bir alayın Güzelim Dağı'nın kuzey kısımlarına yöneldiği ifade edilmiştir. 8. Piyade Tümeni ile bağlantı kurulması için görevlendirilen üç subay keşif kolundan henüz hiçbir dönüşün sağlanmadığı belirtilmiştir. 14. Süvari Tümeni'in sağında bulunan 2. Tümen ile irtibatın sağlandığı bildirilmiştir. 14. Süvari Tümeni'nin büyük kısmıyla Sivridede Tepesi tarafında beklemeye olduğu vurgulanmıştır. Güzelim Dağı'nın batısındaki ovada Yunan kuvvetine dair herhangi bir hareket ve birliğinin olmadığı bilgisi verilmiştir. Sadece Gazlıgöl'den bir alay kadar Yunan kuvvetinin saat 8.00'den önce Resulbaba Tepeleri'ne gittiği görülmüştür. 14. Süvari Tümeni'nden zayıfatın şimdilik bir şehit, iki yaralı ve on hayvanın da yaralandığı ifade edilmiştir³⁶. Çatışmalardan da anlaşıldığı üzere 14. Süvari Tümeni'nin Afyonkarahisar Muharebesi'nin ilk gününde zayıfat verdiği görülmektedir.

Yukarıdaki raporlardan sonra Güzelim Dağı'nın kuzey kısımlarında Yunan kuvvetiyle yakın temasta bulunan 5. Alay da 1 Ekim 1921'de saat 10.00'dan önce gönderdiği raporda, Yunan kuvvetinin şiddetli piyade ve makineli tüfek atışı yaptığını söylemiştir. Güzel Dağı'ndan saat 11.45'ten önce alınan ayrı bir raporda ise Yunan kuvvetinin hakim mevzilerden aralıksız ve etkili atışından dolayı kuzeydeki sırtlara çekilmek zorunda kaldıkları bilgisini vermiştir. Yarbay Mehmet Suphi Bey'in Fahrettin Paşa'ya verdiği rapordan da anlaşıldığı üzere 5. Alay'ın raporları doğrultusunda çatışmaların devam ettiği görülmektedir³⁷. Alay, tümen ve kolordu kademesindeki verilen bilgiler karşılaştırıldığında Yunan kuvvetleri tarafından süvari birliklerine ateş açıldığı doğrulanmaktadır.

5. Alay'ın raporundan sonra 14. Süvari Tümen Komutanlığı Sivridede Tepesi'nden 1 Ekim 1921'de öğlen 12.00'de 5. Alay Komutanlığına gönderdiği telgrafta; Türk piyade birliğinin Güzelim Dağı'na taarruz ettiğini söylemiştir. 2. Kolordu birliğinin de 8. Piyade Tümeni'ne yaklaştığı belirtilmiştir. Kudretli cebel bataryasının Güzelim Dağı'nın kuzey-batısındaki ve Yunan kuvvetinin işgalindeki taşlı sırtlara atış yapmak üzere ilerlediği ve

36 ATASE, İSH, 1429/74af.

37 ATASE, İSH, 1429/74af.

mevziye gireceği bildirilmiştir³⁸. Kudretli batarya Güzelim Dağı'na kademelerle ateş etmiştir. 1 Ekim 1921'de saat 1.00'den sonra da 5. Alay, Yunan kuvvetine yaklaşmak için ateşin şiddetini arttırmıştır. Krup bataryası da menzile daha iyi top atışı yapabilmek için ileriye sürülmüştür. 5. Alay ateş altında Yunan kuvvetine mümkün mertebe sokulmaya çalışmıştır. Saat 3.30'dan sonra da Gazlıgöl civarındaki ordugahtan bir tümene yakın bir kuvvet güneydoğu istikametine yürüyüşe geçmiştir. Bu kuvvet saat 3.30'da Çıkrık köyünün dört, beş kilometre kuzeybatısındaki köylere topçu atışı yaptığı görülmüştür. Afyonkarahisar Ovası'nda herhangi bir hareketlilik olmamıştır. Ara sıra Güzelim Dağı ile Demirçevre arasından tek tek yaya ve atlının gidip geldiği gözlemlenmiştir. 3. Alay'ın 30 Eylül 1921'de yazdığı rapor ancak 1 Ekim 1921'de 14. Süvari Tümeni'ne ulaşmıştır. Raporda; Yunan kuvvetine ait bir tümen kadar birliğin Seyitgazi'ye gelerek Karaören, Kümbet istikametine yürüdüğü ve 3. Alay'ın aldığı emre göre Bayat, İncehisar yoluyla 14. Süvari Tümeni'ne katılacağı bildirilmiştir³⁹. Yarbay Mehmet Bey birliklerinden aldığı raporu saat 03.30'da 5. Kolordu Komutanlığına göndermiştir⁴⁰. 14. Süvari Tümeni ile bağlı alayların bazen birbirlerine gönderdiği raporlar geç ulaşmıştır. Bu da hareketin gelişimi ve ilerlemesi açısından karışıklığa sebebiyet vermiştir.

5. Alay Komutanlığından 1 Ekim 1921'de saat 4.30'dan sonra alınan raporda, 5. Alay'ın bir bölümünün kuzeydeki sırtlarda muharebe mevziinde bulunduğu anlaşılmıştır. Ayrıca 5. Alay'dan saat 6.00'dan sonra alınan diğer bir raporda ise özellikle Yunan kuvvetinin Güzelim Dağı'nı takviye ettiği takdirde mevkinin ele geçirilmesinin güçleşeceği ifade edilmiştir⁴¹.

14. Süvari Tümen Komutanı Mehmet Suphi Bey'in Sivridede Tepesi'nden 1 Ekim 1921'de saat 6.00'dan sonra birliklerine verdiği 11 numaralı tümen emrinde; Güzelim Dağı'nın batı kısmının Yunan kuvvetinden temizlendiği ifade edilmiştir. Güzelim Dağı'nın doğu kısmına Tümen'in hakim olduğu belirtilmiştir. Gazlıgöl'den çeşitli sınıflardan meydana gelen bir Yunan müfrezesinin saat 3.00'den sonra güneydoğu istikametine yürüyüşe geçtiği bildirilmiştir. Bu Yunan kuvvet kolunun saat 5.00'den sonra Demirçevre köyüne yaklaştığı vurgulanmıştır. 14. Süvari Tümeni'nin akşama kadar vaziyetini koruması ve 1/2 Ekim 1921 gecesi, 20. Süvari Alayı'nın büyük kısmıyla Sivridede Tepesi civarında kalması ve Kozluca'ya hakim tepeleri elinde bulundurması ayrıca batı ve güneybatıya karşı tedbir alması istenmiştir⁴².

38 ATASE, İSH, 1429/74af.

39 ATASE, İSH, 1429/74afa.

40 ATASE, İSH, 1429/74afa.

41 ATASE, İSH, 1429/74afa.

42 ATASE, İSH, 1429/74afa.; Kroki için bkz.: Ek-3.

5. Süvari Alayı'nın Çalışlar'a gelen yoldan ve yedek kuvvetlerin olduğu mevzide bulunacağı, buna ilaveten Çıkrık, İğdeli istikametlerine ve Güzelim Dağı'nın batı kısmına karşı emniyet tedbirleri alması emredilmiştir. 54. Süvari Alayı, bataryası ve 14. Süvari Tümen karargahının ise Çalışlar köyünde olacağı bilgisi verilmiştir. 20. Süvari Alayı ile 5. Süvari Alayı'nın birbirleriyle ve aynı zamanda sağ ve soldaki komşu kuvvetleriyle sıkı bir bağlantı oluşturulması istenmiştir⁴³.

Mehmet Suphi Bey ve birlikleri Çalışlar köyüne gelmiştir. Tümen'in son aldığı bilgi ve durumlar neticesinde Çalışlar'dan 1 Ekim 1921'de saat 9.00'da 5. Kolordu Komutanlığına gönderdiği raporda; çeşitli sınıflardan meydana gelen Yunan kolunun akşama doğru Güzelim Dağı'nın güneybatı tepelerine yanaştığı bilgisi verilmiştir. Güzelim Dağı'nın güneybatısındaki sırtlarda mevzi alan Yunan bataryasına ve bu civardaki Yunan akıncılarına karşı krup ve kudretli cebel batarlarının yanına yaklaştığı ve 5. Alay ile Yunan kuvveti arasında şiddetli atışların yapıldığı vurgulanmıştır. 14. Süvari Tümeni'nin 20. Süvari Alayı ile Sivridede Tepesi ve civarındaki hakim tepeleri tuttuğu, 5. Süvari Alayı'nın Çıkrık, Çalışlar köyünün iki tarafındaki sırtları muhafaza ettiği ve akşam da tümenin geriye kalan kuvvetiyle 1/2 Ekim 1921 gecesini Çalışlar'da geçirdiği bildirilmiştir⁴⁴.

Hakimiyet-i Milliye gazetesi, 1 Ekim 1921'de havanın yağmurlu olmasına rağmen Afyonkarahisar mıntıkasında Sülümenli – Karaarslan hattından şehrin kenarına kadar Yunan birliklerinin sürülüp takip edildiği bilgisini vermiştir⁴⁵.

Çalışlar'ın büyük kısmının emniyetini 1/2 Ekim 1921 gecesi 54. Süvari Alayı sağlamıştır. Gece Güzelim Dağı'nda ara sıra yoklama atışlarından başka bir hadise görülmemiştir. Şafakla beraber 5. Süvari Alayı'ndan İğdeli istikametine gönderilen keşif kolu Yunan kuvvetinin atışıyla karşılaştığından dolayı ilerleyememiştir. Sabahleyin de Çalışlar'dan Sivridede Tepesi'ne gidilmiş, 14. Süvari Tümeni'nin gözlem ve komutanlık yeri burası olmuştur. 54. Süvari Alayı Kozluca'ya hakim tepelere sürülmüştür. Kudretli batarya ise 54. Alay'ın çevresinde mevziye dahil olmuştur. Güzelim Dağı'ndaki vaziyette herhangi bir değişiklik olmamıştır. Yunan kuvveti Çıkrık köyüne yanaşmış ve Çaldede Tepesi'nde bulunmuştur. Yunan kuvveti Erenler ve Demirçevre köylerinde bir ordugahı tespit edilmiştir. Bu Yunan ordugahı, 1 Ekim 1921'de saat 2.00'den sonra Gazlıgöl'den gelen kuvvete ait olduğu düşünülmüştür⁴⁶.

43 ATASE, İSH, 1429/74ah.

44 ATASE, İSH, 1429/74ah.

45 "Afyonkarahisar Mıntıkasında Sülümenli-Karaarslan", *Hakimiyet-i Milliye*, 2 Teşrin-evvel 1337 (1921), s. 2.

46 ATASE, İSH, 1429/74ah.

14. Süvari Tümeni gelen emirler doğrultusunda bir taraftan Güzelim Dağı'nın kuzey yamaçlarını tutmak için 8. Piyade Tümeni'nin sağ tarafını koruması, diğer taraftan ise Çıkrık bölgesinden gelen Yunan birlikleriyle temasını muhafaza etmesi için gayret sarfetmiştir. Saat 6.00'ya doğru 8. Piyade Tümeni ile 14. Süvari Tümeni, Güzelim Dağı'nda Yunan Anbanaz Grubu ile muharebesi şiddetlenmiştir. Türk tümenlerine takviye olarak da saat 10.00'da 13. ve 4. Süvari Alayları gelmiştir. Fakat alaylar 14. Tümen'in iki alaylı olduğu fark edince Kozluca'da toplanmıştır. 14. Tümen'in 30 Eylül 1921'deki harekâtından sonra Güzelim Dağı, Çıkrık hattını işgal etmiş olduğu bildirilmişse de, mevkiye bulunan 5. Kolordu Kurmay Başkanı'nın saat 11.30'da yazdığı raporda; Tümen'in çoğunluğunun Çalışlar ve Çalışlar'ın kuzeyinde bulunduğu; 54. Alay'ın Çıkrık güneybatı sırtlarına gönderildiği ve Yunan kuvvetlerinin 30 Eylül/1 Ekim 1921 gecesi işgal etmiş olduğu Güzelim Dağı'na Tümen'in müdahalesinin saat 7.00'de Çalışlar'dan kuzeybatıya ilerlemesi ile başlamış olduğu belirtilmiştir⁴⁷.

3. Süvari Alayı, saat 16.00'da Bayat, İsehisar yolu üzerinden 14. Tümen'e katılmak üzere hareket etmiştir. 2. Yunan Tümeni saat 18.00'e doğru Çıkrık batısı, Beyyazı (Anbanaz) hattına ilerlemiştir. Bu saatten sonra Güzelim Dağı'nın batı tepelerinin tamamı Yunan kuvvetinin eline geçmiştir ve 14. Tümen, 5. ve 20. Süvari Alayları ile mevziisinde, diğer birlikleri ile Çalışlar'da konuşlanmıştır⁴⁸.

2.1. 2 Ekim 1921 Muharebesi

5. Kolordu 3. Süvari Tümeniyle birlikte Kozviran civarında ve büyük kısmıyla da Kozluca, Çavdarlı hattında konuşlanmıştır. Afyonkarahisar civarında ise bir tümeden fazla Yunan kuvveti vardır⁴⁹.

Fahrettin Paşa, 2 Ekim 1921'de bir Yunan taarruzu yapılırsa 14. Süvari Tümeni'nin sağ tarafından muharebeye katılmasını 4. Piyade Tümeni'ne emretmiştir⁵⁰. Ancak 14. Süvari Tümeni'ne 5. Kolordu'dan 2 Ekim 1921 tarihi için henüz bir emir gelmemiştir. Bunun üzerine 14. Süvari Tümen Komutanı Mehmet Suphi Bey'in Sivridede Tepesi'nden 2 Ekim 1921'de 5. Kolordu Komutanlığına gönderdiği raporda; gece iki taraftan ara sıra yoklama atışından başka bir şey olmadığı ifade edilmiştir. Güzelim Dağı'ndaki durumda herhangi bir değişiklik olmadığı bilgisi verilmiştir. Sabahleyin

47 TİH, *Sakarya Meydan Muharebesi ve sonraki harekât...*, s. 392-394.

48 TİH, *Sakarya Meydan Muharebesi ve sonraki harekât...*, s. 394-395.

49 Eyüp Demir, "Sakarya Meydan Muharebesi ve Takip Harekâtı'nda 5'inci Grup/Süvari Kolordusu (5'inci Kolordu)", *Askeri Tarih Araştırmalar Dergisi (ATAD)*, S. 34, 2022, s. 226.

50 ATASE, İSH, 1368/42.; ATASE, İSH, 1368/42a.; Çağlar Öngel, *Türk İstiklal Harbi'nde 5. Süvari Kolordusu...*, s. 321.

İğdeli istikametine gönderilen keşif kolunun Yunan kuvvetinin atışıyla karşılaştığı belirtilmiştir. Yapılan gözetlemelere göre Demirçevre ve Erenler köylerinde Yunan ordugahının bulunduğu tespit edilmiştir. 1 Ekim 1921'de Yunan kuvvetinden gelen birliğin Gazlıgöl'den Demirçevre ve Erenler'de gecelediği tahmin edilmiştir. Ayrıca Çıkrık ve İğdeli köylerinde Yunan kuvvetinin ileri karakolunun olduğu bildirilmiştir. 14. Tümen'in 2 Ekim 1921 sabahı dün akşamki vaziyetini aldığı ve bir alayının da Kozluca'ya hakim tepelerde olduğu ifade edilmiştir⁵¹. Yukarıda ifade edildiği gibi emirlerin geç kaldığı ile ilgili bilgiler ifade edilmiştir. Ayrıca 5. Süvari Kolordusunun piyade birliklerine de emir verildiği anlaşılmıştır.

Mehmet Suphi Bey'in Sivridede Tepesi'nden 2 Ekim 1921'de saat 4.00'den sonra 5. Kolordu Komutanlığına gönderdiği raporda; Çıkrık köyünün güneybatısındaki tepelerden Çıkrık köyüne ilerlemek isteyen Yunan piyadesinin, Türk topçu atışlarıyla durdurulup uzaklaştırıldığı vurgulanmıştır. Saat 2.10'den sonra yaklaşık bir tümenlik Yunan kuvvetinin Gazlıgöl'e doğru ilerlediği ve saat 3.30'dan sonra da kolbaşıyla Gazlıgöl İstasyonu'na geldiği tespit edilmiştir. Bu Yunan kuvvetinden bir kısmının Gazlıgöl civarında eski ordugah yerine girdiği ve geriye kalan kısmının da Afyonkarahisar'a doğru yürüyüşüne devam etmekte olduğu ifade edilmiştir. Demirçevre ve Erenler bulunan Yunan ordugahlarında herhangi bir değişiklik olmadığı bilgisi verilmiştir⁵².

5. Kolordu Komutanlığından 2 Ekim 1921'de 14. Süvari Tümen Komutanlığına henüz bir emir gelmemişti. Bunun üzerine Tümen Komutanı Mehmet Suphi Bey Sivridede Tepesi'nden 2 Ekim'de saat 5.00'den sonra 2/3 Ekim 1921 gecesini için birliklerin yapması gerekenler tümen emri olarak gönderilmiştir. Bu emirde; saat 3.30'dan sonra Yunan kuvvetinin Gazlıgöl İstasyonu hizalarına geldiği bildirilmiştir. Yunan kuvvetinin büyük kısmının Afyonkarahisar istikametinde yürüyüşe devam ettiği belirtilmiştir. Bu Yunan kuvveti kolbaşısının saat 5.30'dan sonra Erenler hizalarına geldiği ve Güzelim Dağı'nda ise herhangi bir değişikliğin olmadığı bilgisi verilmiştir. 14. Süvari Tümeni'nin akşama kadar vaziyetini koruyacağı ifade edilmiştir. 2/3 Ekim 1921 gecesini için 54. Süvari Alayı'nın büyük kısmıyla Doğanlar'da bulunarak, bir bölüğünün Sivridede Tepesi'ni tutması ve Kozluca'ya hakim tepelere kuvvetli postalar gönderilmesi istenmiştir. 5. Süvari Alayı'nın büyük kısmının da Çalışlar'da bulunacağı ve bir bölüğü ile Çıkrık, Çalışlar yolu üzerinde emniyet tedbirleri alınması emredilmiştir. 20. Süvari Alayı, 14. Süvari Tümen karargahı ve bataryalarının ise Karaağaç'ta bulunacağı ifade edilmiştir. Yani gün batımına kadar dikkate değer bir değişiklik olmamıştır. Sadece 2

51 ATASE, İSH, 1429/74ah.; ATASE, İSH, 1368/42ad.

52 ATASE, İSH, 1429/74aha.; ATASE, İSH, 1368/42ae.

Ekim 1921’de saat 2.15’ten sonra kuzeyden gelen Yunan tümeninin büyük kısmı saat 5.30’dan sonra Erenler hizasına gelmiştir⁵³. 14. Süvari Tümeni’nin alaylara emir verilen bunun yanında gelişmeler hakkında bilgi verdiği de görülmektedir.

14. Süvari Tümeni’nin Sivridede Tepesi’ni savunmaktaydı. Çünkü buranın Kızören, Gazlıgöl, Afyonkarahisar, Güzelim Dağı’nın gerilerine kadar mesafesi çok olmakla beraber Güzelim Dağı ve Çıkrık’tan ilerleyecek Yunan kuvvetinin hakimiyeti altında bulunuyordu. Bundan dolayı 14. Süvari Tümeni bir alayıyla 8. Piyade Tümeni’nin sağ tarafını himaye etmesi gerekli görülmüştür. Tümen büyük kısmıyla Sivridede Tepesi ve civarındaki hakim noktaları müdafaa etmek amacını gözeterek tedbirler almıştır⁵⁴.

2 Ekim 1921’de Türk birlikleri ve Yunan birliklerinde herhangi bir hareket söz konusu olmamıştır. Gözlemler neticesinde Balmahmut, Afyonkarahisar, Gazlıgöl, Susuz, bölgelerinde Yunan birliklerinin dört tümen olduğu tespit edilmiştir⁵⁵.

5. Kolordu Komutanlığından İncehisar’dan 2 Ekim 1921’de 19 numaralı kolordu emri gelmiştir. Bu emirde; Gazlıgöl’de bulunan Yunan kuvvetinin 1 Ekim 1921’de saat 6.30’dan sonra kolbaşısıyla Demirçevre köyüne geldiği ve Demirçevre, Erenler mıntıkasında birleştiği bilgisi verilmiştir. 2 Ekim 1921’de bir Yunan tümeninin saat 2.30’dan sonra kolbaşısıyla Gazlıgöl’den geçtiği, Yunan kuvvetinin büyük kısmının da Demirçevre hizasına geldiği ifade edilmiştir. Güzelim Dağı’nda bulunan Yunan birliğinin vaziyetinde herhangi değişiklik olmadığı tespit edilmiştir. 14. Tümen’in 5. Kolordunun süvari tümenleriyle birlikte gösterdiği hız ve dayanıklılık Seyitgazi ve Güzelim Dağı’ndaki muharebelerinde sergiledikleri cesaretin takdir edildiği ifade edilmiştir⁵⁶. 14. Süvari Tümeni’nin Sivridede Tepesi’ni bütün kuvvetiyle elinde bulunduracağı, bir Yunan taarruzunda adı geçen tepelyi savunacağı belirtilmiştir. 2. Tümen’in Bostanlar mıntıkasında 14. Tümen’in sağ tarafına yaklaşacağı ve bir Yunan birliğinin saldırısı karşısında 14. Tümen’in sağ kanattan çatışmada yer alacağı bildirilmiştir. 5. Kolordunun menzilinın Kale köyünde, cephane kollarının Akpınar’da ve seyyar hastanesinin ise Emirali’de olduğu vurgulanmıştır. 5. Kolordu karargahının 3 Ekim 1921’de Karaağaç’ta bulunacağı bilgisi de verilmiştir⁵⁷.

53 ATASE, İSH, 1429/74aha.

54 ATASE, İSH, 1429/74aha.

55 Ahmet Altıntaş, “Sakarya Zaferi’nden Afyonkarahisar (Güzelim dağı Muharebesi) Muharebesi’ne Giden Süreç”, *Sakarya Meydan Muharebesi’nin 100. Yılı: 1921 Yılıının Siyasi ve Askeri Gelişmeleri Uluslararası Sempozyumu (11-12 Eylül 2021)*, haz.: Temuçin F. Ertan, Hakan Uzun, Ankara Üniversitesi Yayınları, No: 761, Ankara, 2022, s. 289.

56 ATASE, İSH, 1429/74aha.

57 ATASE, İSH, 1429/74ai.

14. Süvari Tümeni, Doğanlar, Çalışlar, Karaağaç bölgesinde konuşlanmıştır. 8. Piyade Tümeni kuzey kanadının hemen açığındaki Sivridede Tepesi'ne 54. Süvari Alayı, bir bölüğüyle yerleşmiştir⁵⁸.

Akşama doğru 1. Yunan Tümeni Gazlıgöl'e, 12. Yunan Tümeni Beyköy'e ve 2. Yunan Tümeni de Beyyazı'ya gelmiştir. Afyonkarahisar'da bir veya iki Yunan tümeninin bulunduğu düşünülmüştür. 2. Kolordu muharebeye girinceye kadar 14. Süvari Tümeni'nin de mevziinde kalması emredilmiştir. Tümen, Güzelim Dağı'ndaki muharebe devam ederken aldığı emir doğrultusunda Doğanlar güneybatı sırtlarında bir alayını bırakmış ve Doğanlar'da toplanmıştır. Bu gelişmeler nihayetinde, 14. Süvari Tümeni ve 8. Piyade Tümeni arasında kalan Sivridede Tepesi boş kalmıştır⁵⁹. 2. Kolordunun normalde 5. Kolordu ile birlikte ortak hareket etmesi ve Yunan kuvvetlerine taarruz etmesi lazımken 2 Ekim 1921'de halen 2. Kolordunun muharebeye katılmadığı anlaşılmaktadır.

Raporlara bakıldığında Güzelim Dağı'nda herhangi bir değişiklik olmadığı vurgulanmıştır. Ancak Hakimiyet-i Milliye gazetesinin nüshasında, Afyonkarahisar mıntıkasında Susuz köyünün doğusundaki Güzelim Dağı'na taarruz eden Yunan birliklerinin kayıplar verdirilerek geri püskürtüldüğü yazılmıştır. Ayrıca Balmahmut civarındaki Yunan kuvvetine taarruz eden Türk birliklerinin Yunanlıları demir yolu hattının kuzeyine sürdüğü bilgisini paylaşmıştır⁶⁰. Bu durumdan da anlaşılacağı üzere basın Afyonkarahisar Muharebesi hakkında, hem iç hem de dış kamuoyuna yönelik haberler vermeye çalışmıştır.

2.2. 3 Ekim 1921 Muharebesi

3. Süvari Alayı geceleyin Karaağaç'ta 14. Tümen'e katılmıştır. 14. Tümen karargahı, batarya, 3. ve 20. Alay ile birlikte Sivridede Tepesi'ne gelmişlerdir. Vaziyette bir değişiklik görülmemiştir. Sadece 5. Süvari Alayı'ndan alınan raporda, sabahleyin bir Yunan taburunun Güzelim Dağı'na yaklaştığı bildirilmiştir⁶¹.

Gece bu durumlar yaşanırken Fahrettin Paşa'nın İncehisar'dan 3 Ekim 1921'de saat 7.00'den sonra birliklerine gönderdiği 20 numaralı kolordu emrinde; 2 Ekim 1921'de saat 3.00'den sonra bir Yunan tümeninin Beyköy'e, diğer Yunan tümeninin ise Gazlıgöl

58 *TİH, Sakarya Meydan Muharebesi ve sonraki harekât...*, s. 402-403.

59 *TİH, Sakarya Meydan Muharebesi ve sonraki harekât...*, s. 407-408.; Baki Vandemir, *Sakarya'dan Mudanya'ya...*, s. 282.

60 "Afyonkarahisar Mıntıkasında Susuz kariyesi", *Hakimiyet-i Milliye*, 3 Teşrin-i Evvel 1337 (1921), s. 2.; "Eskişehir ve Karahisar'ın İstihlası Etrafındaki Muharebat Lehimize İnkişaf Ediyor", *Tevhid-i Efkar*, 5 Teşrin-i Evvel 1337 (1921), s. 1.

61 *ATASE, ISH, 1429/74ai*.

mıntkasına gelip ordugah tesis ettiği bilgisi verilmiştir. Demirçevre mıntkasında Yunan kuvvetinin bir tümeni, Afyonkarahisar ise iki tümenin olduğu tespit edilmiştir. 14. Süvari Tümeni, 2. Kolordunun muharebe yapmasına kadar mevzide kalarak vazifesine devam edeceği ve 2. Kolordu taarruza geçince 14. Süvari Tümeni'nin 5. Kolordu emrinde olacağı dile getirilmiştir. Muhafız Süvari Bölüğü'nün ise hemen Çavdarlı kuzeyindeki sırtlara giderek Afyonkarahisar'daki Yunan kuvvetinin adı geçen istikamette bir taarruzu olursa oradaki birlikleriyle beraber sırtları savunacağı belirtilmiştir. Yunan kuvvetinin adı geçen istikamette bir hareketi olursa bölüğün 5. Kolorduya geri döneceği emredilmiştir. Tümenlere kudretli cebel mermisinin Akpınar'dan verileceği ve cephane kolunun Akpınar'dan Karaağaç'a nakil olacağına göre Karaağaç - Akpınar istikametine gönderilmesi istenmiştir. Alanyurt'ta (Bavurdu) bir erzak ambarının açılması talebinde bulunulmuştur. Kale ve Bayat köylerinde erzak olduğu bilgisi verilmiştir. Fahrettin Paşa'nın önce İschehisar'ın batı sırtlarında bulunacağı daha sonra 14. Süvari Tümeni'nin yanına gideceği ifade edilmiřtir⁶².

Yukarıda geçen kolordu emrine göre herhangi bir değişiklik yapılmamıştır. Saat 9.00'dan önce Gazlıgöl civarındaki bir tümen kadar tahmin edilen Yunan kuvveti Afyonkarahisar istikametine hareket etmiştir. Diğer Yunan kuvvetlerinin de vaziyetlerini muhafaza ettikleri görölmüřtür⁶³.

14. Süvari Tümen Komutanlığı Sivridede Tepesi'nden 3 Ekim 1921'de saat 9.00'dan önce 5. Kolordu Komutanlığına gönderdiği sabah raporunda; Yunan kuvvetinin sabahleyin Güzelim Dağı'nı bir tabur kuvvetle takviye ettiğini bildirmiştir. 3. Süvari Alayı'nın 2 Ekim 1921 akşamı 14. Süvari Tümeni'ne katıldığı belirtilmiştir. Adı geçen alayın Çalışlar'dan geçerken Yunan topçu atışına maruz kaldığı ve bir askerin yaralandığı bilgisi verilmiřtir⁶⁴.

20 numaralı kolordu emrini alan Mehmet Suphi Bey, Sivridede Tepesi'nden 3 Ekim 1921'de saat 9.20'den önce birliklerine emir vermiştir. Bu emirde; Gazlıgöl ile Afyonkarahisar arasında Yunan kuvvetinin dört, beş tümenin bulunduğunu bildirmiştir. 2. Kolordu'nun Yunan kuvvetine taarruz ederek Gazlıgöl Deresi batısına atılması istenmiştir. 5. Kolordu ve 2. Kolordunun sağ tarafını tutmak ve kuzeyden⁶⁵ gelecek Yunan tümenlerinin hareketlerini durdurmasının gerekli olduğu görölmüştür. Ayrıca Akpınar'dan Karaağaç'a 14. Süvari Tümeni adına 60 adet kudretli cebel mermisinin

62 ATASE, İSH, 1429/74ai.

63 ATASE, İSH, 1429/74ai.

64 ATASE, İSH, 1429/74ai.

65 ATASE, İSH, 1429/74ai.

geleceği, bataryanın boş olan cephanesinin müsait olan hayvanlarla taşınacağı vurgulanmıştır. Seydiler'de ağırlık ve cephe müfrezesinin bulunduğu, muharebe müfrezesi ve atlı kademesinin kalarak 14. Süvari Tümeni'nden geriye kalanların 5. Kolorduya katılması emredilmiştir⁶⁶.

3 Ekim 1921'de saat 11.45'ten önce Güzelim Dağı'nda topçu, piyade, makineli tüfek atışı şiddetlenmiştir. Krup ve kudretli cebel topları Yunan kuvvetine yandan etkili bir şekilde atış yapmıştır. Kudretli bataryanın mermisi kalmadığından geriye alınmıştır. Krup bataryasının da mermisi ancak etkili olan hedeflere harcanması emredilmiştir. Bu sırada bir bölük kadar Yunan piyadesinin avcı halinde Kozluca batı sırtlarına ilerlemesi üzerine krup bataryasıyla ateş edilerek durdurulmuştur. 54. Süvari Alay Komutanlığı da bu Yunan kuvvetinin bir tabur olduğunu düşünerek, bir alayın daha gönderilmesini talep etmiştir. Buna cevap olarak ilerleyen Yunan kuvvetinin bir bölükten fazla olduğu özellikle mevkiinin durumundan faydalanılarak makineli tüfek atışlarıyla Yunan kuvvetinin durdurulmasını ve gerekirse bir alayın takviye edileceği bildirilmiştir. 3 Ekim 1921'de saat 2.00'den sonra da 5. Kolordu Komutanlığından alınan sözlü emir üzerine 3. Süvari Alayı Gebeceler istikametine hareket etmiştir. Sonunda adı geçen alay, 2. Kolordunun sol tarafına fayda sağlamadığından Gebeceler'e kadar gitmesi uygun görülmemiştir. 3 Ekim 1921'de saat 3.30'dan sonra 5. Kolordu Komutanlığı Harekat Şubesi'nden Yüzbaşı Sabri Efendi, Sivridede Tepesi'ne gelerek 14. Süvari Tümeni'nin Doğanlar'da toplanmasını istemiştir⁶⁷.

Yüzbaşı Sabri Efendi, Kolordu emrini 14. Süvari Tümeni'ne bildirmesi üzerine Tümen Komutanı Mehmet Suphi Bey Sivridede Tepesi'nden 3 Ekim 1921'de saat 4.00'den birliklerine verdiği tümen emrinde; Güzelim Dağı'nda gerçekleşen muharebenin lehlerine geliştiğini ifade etmiştir. 3 Ekim 1921 sabahı Gazlıgöl'den güney istikametine doğru yürüyüşe geçen iki Yunan tümeninin Çayırbağ hizalarından batıya yöneldiğini bildirmiştir. 14. Süvari Tümeni'nin Doğanlar'a gideceğini ifade etmiştir. Alaylarında Doğanlar'a gelmesini istemiştir. 20. Süvari Alayı'nın şu anlık Doğanlar güneybatı sırtlarında kalacağını, güneye ve batıya karşı tedbirler alacağını vurgulamıştır⁶⁸.

14. Süvari Tümeni, 3 Ekim 1921'de saat 5.00'den sonra Doğanlar'da toplanmıştır. Fahrettin Paşa ise 3 Ekim 1921'de saat 5.30'dan sonra 14. Süvari Tümeni Komutanlığına Doğanlar'dan yazılı emir göndermiştir. Bu emirde; Güzelim Dağı'nda muharebelerin

66 ATASE, İSH, 1429/74aia.

67 ATASE, İSH, 1429/74aia.

68 ATASE, İSH, 1429/74aia.

devam ettiği ifade edilmiştir. 14. Süvari Tümeni'nin 3/4 Ekim 1921 gecesi Bostanlar ve Doğanlar'da kalması emredilmiştir⁶⁹.

Yukarıdaki emri alan Mehmet Suphi Bey, Doğanlar'dan 3 Ekim 1921'de saat 5.45'te tümen birliklerine verdiği emirde; 5. Kolordunun 3/4 Ekim 1921 gecesini 14. Süvari Tümeni'ne bağlı 5., 54. Süvari Alayları, krup cebel bataryasının 54. Süvari Alay Komutanlığı emrinde Bostanlar'da bulunacağı bildirilmiştir. 3., 20. Süvari Alayları ve kudretli bataryasının 14. Süvari Tümen karargahı ile birlikte Doğanlar'da toplanması emrini vermiştir. 54. Süvari Alayı'nın Bostanlar civarındaki 2. Süvari Tümeniyle bağlantı kurmasını istemiştir. 20. Süvari Alayı'ndan bir bölüğün de Oyadede Tepesi civarında bulunarak Bostanlar ve Sivridede Tepesi istikametine karşı emniyet tedbirleri almasını emretmiştir⁷⁰.

4. Tümen Komutanlığının 3 Ekim 1921'de Fahrettin Paşa'ya çektiği telgrafta; Güzelim Dağı'na 4. Tümen'in taarruz edeceği sırada 14. Tümen topçu bataryalarının ateşle destek verilmesi istenmiştir⁷¹. Buradan da anlaşılacağı üzere tümenlerde birbirlerine yardım ederken hiyerarşiyi göz önünde bulundurarak tümenin bağlı bulunduğu kolordudan isteklerde bulunmuşlardır.

Mehmet Suphi Bey ise Gazlıgöl istikametinden ilerleyen bir Yunan birliğinin batıya yöneldiği bilgisini vermiştir. Demirçevre güzergahındaki Yunan kuvvetinin Güzelim Dağı'na hareket ettiği ve Güzelim Dağı'nın batı tepelerine yanaştığı söylenmiştir. Erenler bölgesinde değişikliğin olmadığı ifade edilmiştir. Kozluca, Çıkrık ve Emirdağ istikametinde ilerlenecekse bir bölüğe yakın Yunan piyadesinin Kozluca ile Çıkrık arasında durdurulduğu vurgulanmıştır⁷².

2.3. 4 Ekim 1921 Muharebesi

Doğanlar'a gelen 14. Süvari Tümen Komutanlığı 4 Ekim 1921'de saat 8.45'ten önce 5. Kolordu Komutanlığına verdiği raporda; Bozöyük, Alce köylerinin Yunan kuvveti tarafından işgal edildiği ifade edilmiştir. Yunan kuvvetinin bir alay piyade ve bataryasının 4 Ekim 1921 sabahı Ayazın sırtlarını takip ederek kuzeydoğu istikametine doğru ilerlediği bildirilmiştir⁷³. 4 Ekim 1921'de Vakıf gazetesi, Yunan ordusunun

69 ATASE, İSH, 1429/74aia.

70 ATASE, İSH, 1429/74aj.

71 ATASE, İSH, 1368/42ao.

72 ATASE, İSH, 1368/42at.

73 ATASE, İSH, 1429/74aj.

mukavemetinin gittikçe zayıfladığı başlığını atmıştır⁷⁴. İkdâm gazetesi ise Afyonkarahisar'ın işgali süratle Kütahya ve Eskişehir'in de geri alınmasının gerekli olduğu başlığı öne çıkmaktadır⁷⁵.

5. Kolordu Komutanlığı 4 Ekim 1921'de saat 10.30'dan önce, bağlı bulunduğu tümenlerin hemen Alanyurt'a hareket etmelerini istemiştir. Bunun üzerine 3., 20. Süvari Alayları ve kudretli batarya ile Alanyurt istikametine hareket edilerek, Bostanlar doğu sırtlarında bulunan 54. Tümen Komutanlığına da ek emir verilmiştir⁷⁶. Kolordu tarafından konuşlandırmalar yapılırken Türk süvarileri Yunan birlikleriyle Afyonkarahisar civarında çatışmaya devam etmektedir⁷⁷.

14. Süvari Tümen Komutanı Mehmet Suphi Bey'in Doğanlar batı sırtlarından 4 Ekim 1921'de 10.30'dan önce 54. Süvari Alay Komutanlığına gönderdiği adı geçen ek emirde; 14. Süvari Tümeni'nin Selimiye (Sarıçayır) istikametini kapatmak ve tedbir almak için hemen Alanyurt'a hareket etmesi emredilmiştir. 54. Süvari Alayı'nın 5. Süvari Alayı ve 14. Süvari Tümen cebel bataryasını da alarak acilen Alanyurt'a hareket edilmesi ve bağlantı kurulması istenmiştir. Suphi Bey'in de 20., 3. Süvari Alayları ve kudretli batarya ile Alanyurt'a gideceği bilgisi verilmiştir⁷⁸.

14. Süvari Tümeni 4 Ekim 1921'de saat 1.00'den sonra Alanyurt'a gelmiştir. 20. Süvari Alayı Selimiye üzerinden Tokluçal istikametine sürülmüştür. 3. ve 54. Süvari Alayları Alanyurt, Selimiye tarafındaki Çamlı sırtlarında batı ve kuzeybatıya karşı mevziye girmişlerdir⁷⁹.

4 Ekim 1921'de saat 01.00'de Alanyurt'a gelen 14. Süvari Tümen Komutanlığı saat 2.00'den sonra 5. Kolordu Komutanlığına verdiği raporda; bir alayının Selimiye üzerinden Tokluçal istikametine hareket ettiği bildirilmiştir. Köylülerden yapılan soruşturma neticesinde Alanyurt'tan yapılan gözlemlerde Selimiye'nin hemen batısı ve Toklusivrisi'nin kuzeybatısının Yunan kuvvetleri tarafından işgal edildiği bilgisi verilmiştir. Bu alanda bir alay kadar Yunan kuvvetinin görülmekte olduğu ve topçusuyla Toklusivrisi'ne ateş etmekte olduğu vurgulanmıştır. Toklusivrisi'nde piyade ve süvariden meydana gelmiş bir Türk birliğinin olduğu da bildirilmiştir. 14. Süvari Tümeni'nin büyük kısmıyla Alanyurt batı sırtlarındaki Yunan kuvvetini durdurmak için tedbirler aldığı belirtilmiştir⁸⁰.

74 “Yunan Ordusunun Mukavemeti Gittikçe Zayıf Uğramaktadır”, *Vakit*, 4 Teşrin-i Evvel 1337 (1921), s. 1.

75 “Yunanlıların ‘Afyonkarahisarı’nda Şiddetle Tazyiki”, *İkdâm*, 4 Teşrin-i Evvel 1337 (1921), s. 1.

76 *ATASE*, İSH, 1429/74aj.

77 “Afyonkarahisar Civarında Müsademat”, *Hakimiyet-i Milliye*, 5 Teşrin-i Evvel 1337 (1921), s. 2.

78 *ATASE*, İSH, 1429/74aj.

79 *ATASE*, İSH, 1429/74aj.; *ATASE*, İSH, 1429/74aja.

80 *ATASE*, İSH, 1429/74aja.

Mehmet Suphi Bey, 20. Süvari Alay Komutanı Kazım Bey'den 4 Ekim 1921'de, biri saat 2.30'da diğeri ise saat 3.10'da iki rapor almıştır. 20. Alay Komutanı Kazım Bey, Sarıçayır'dan 4 Ekim 1921'de saat 1.55'te gönderdiği ilk raporunda; Tokluçalı Tepesi ve civarında Yunan kuvvetinin top atışı yaptıkları ve tepeden Türk birliğine ait avcı kuvvetlerin görüldüğünü belirtmiştir. Duruma daha iyi anlamak üzere saat 1.45'ten sonra keşif kolunu sevk ettiğini ifade etmiştir. Saat 2.00'den sonra da kendisinin de 20. Süvari Alayıyla tepeye hareket edeceğini vurgulamıştır. Kazım Bey ikinci raporunu da Tokluçal sağındaki sırtlardan saat 2.30'da göndermiştir. Bu raporda ise; Kavun Gedigi Tepesi'nin eteğine doğru Yunan piyade kuvvetinin inmekte olduğunu ve Tokluçal istikametine ilerlediğini, bunun üzerine Türk piyadesiyle çarpışma yaşandığını bildirmiştir. Kavun Gedigi'nin, Alce'nin hemen kuzeyinde bulunduğu bilgisini vermiştir. Alanyurt'a Eymir ve Kızören istikametinde Yunan kuvveti sarkacak olursa 20. Süvari Alayı'nın mevzilerinin görülemeyeceğini de eklemiştir⁸¹.

20. Süvari Alayı'ndan iki raporu alan Mehmet Suphi Bey, bunun üzerine Alanyurt'tan 4 Ekim 1921'de saat 3.30'dan sonra 20. Süvari Alay Komutanlığına gönderdiği telgrafa; Selimiye civarında bulunulmasını ve sol tarafta bulunan birlikle irtibat kurulmasını istemiştir. 14. Süvari Tümeni'nin gerekirse sağa yanaşacağını bildirmiştir. 14. Süvari Tümeni'nin şimdilik büyük kısmıyla Alanyurt batı sırtlarında Kızören istikametine karşı tedbirler aldığını ifade etmiştir⁸².

14. Süvari Tümen Komutanlığının Alanyurt'tan 4 Ekim 1921'de saat 6.30'dan sonra birliklerine gönderdiği tümen emrinde; Kızören istikametinden ilerlemek isteyen Yunan kuvvetlerine karşı Türk piyade ve süvari birliklerinin kahramanca mücadele ederek Yunan kuvvetlerini durduğu ifade edilmiştir. Cephenin akşamki vaziyetinde bir değişiklik olmadığını belirtmiştir. 14. Süvari Tümeni'nin güneş batana kadar vaziyetini muhafaza edeceği bildirilmiştir. 4/5 Ekim 1921 gecesini 14. Süvari Tümeni'ne bağlı 20. Süvari Alayı Selimiye ve civarında, Kale'den batı ve kuzeybatıya karşı kuvvetli bir şekilde emniyet tedbirleri alması ve solundaki birlikle bağlantı kurması istenmiştir. 54. ve 3. Süvari Alaylarının mevzilerinde kuvvetli birer bölük bırakarak Kızören ve Doğanlar istikametlerine karşı emniyet tedbirleri alacakları bilgisi verilmiştir. Ayrıca adı geçen alaylarının büyük çoğunluğu ile Alanyurt'ta ordugahta geçireceği ifade edilmiştir. 54. Süvari Alayı'nın 3. Süvari Tümeni'yle, 3. Süvari Alayı'nın 20. Süvari Alayı'yla sıkı bir irtibatta bulunması emredilmiştir. 14. Süvari Tümen karargahının Alanyurt'ta bulunacağı bildirilmiştir. Başka bir emir verilmediği takdirde 14. Süvari Tümeni'nin 5 Ekim

81 ATASE, İSH, 1429/74aja.

82 ATASE, İSH, 1429/74aja.; Kroki için bkz.: Ek-4.

1921'de şafakla beraber emredilen görevleri ifa edecekleri yazılmıştır. Birliklerin, cep-hane eksikliklerini Seydiler'den tamamlayacağı, ayrıca aldıkları cephane miktarını 14. Süvari Tümen'e bildireceği vurgulanmıştır⁸³.

Akşama doğru Toklusivrisi'nden top, makineli ve piyade atışının çok şiddetlenmesi üzerine durum 20. Süvari Alay Komutanlığına sorulmuştur. 20. Alay Komutanı cevaben; Yunan kuvvetinin Toklusivrisi'ne karşı taarruza kalktığı fakat gördüğü şiddetli mukavemet üzerine uzaklaştırıldığı bilgisi verilmiştir⁸⁴.

14. Süvari Tümen Komutanı Mehmet Suphi Bey'in Alanyurt'tan 4 Ekim 1921'de saat 7.45'ten sonra 5. Kolordu Komutanlığına yazdığı raporda; Toklusivrisi kuzeyinde gelişen muharebeye, Yunan kuvvetinin arasına bir alayla girildiği ifade edilmiştir. Geriye kalan kuvvetle Kızören - Alanyurt istikametine yönelen muhtemel bir Yunan hareketine karşı gerekli tedbirlerin alındığı bildirilmiştir. 14. Süvari Tümeni'nin 4/5 Ekim 1921 gecesini Selimiye, Alanyurt mıntukasında geçireceği bilgisi verilmiştir⁸⁵.

14. Süvari Tümeni'nin Alanyurt civarında aldığı tedbirlere bakılacak olursa; 4 Ekim 1921'de saat 1.00'den sonra 14. Süvari Tümeni Alanyurt'a gelmiştir. Tümen, Toklusivrisi kuzeyindeki tepeleri bir alay piyade ve bir batarya ile tutmuş olan Yunan kuvvetine karşı Toklusivrisi doğusunda 2. Süvari Tümeni'nin kuvveti bulunmaktaydı. Yunan kuvvetinden geriye kalan birlikleri Kızılören'den güneydoğuya ve Alanyurt'a sarkmış biçimde tespit edilmiştir. Türk Ordusu'nun sağ tarafı için Alanyurt'un savunulması önemli görülmüştür. Selimiye istikametinin ileriden kapatılması ve 2. Süvari Tümeni ile sıkı bir irtibat sağlanması için sadece 20. Alay Selimiye'ye sevk edilmiştir. 14. Tümen hemen Selimiye - Alanyurt istikametini kapama ve kuzeyde meydana gelecek bir Yunan hareketini tahmin ederek Alanyurt batı sırtlarında vaziyet almıştır. Yunan kuvvetinin bu tarafa yönelmesi halinde Alanyurt'u savunacaktır. Eğer Yunan kuvveti Kızören'den veya daha güneyden güneydoğuya ve Selimiye istikametine doğru hareket ederse de Yunan kuvvetinin yan ve gerilerine hareket etmesi uygun görülerek emri verilmiştir⁸⁶.

5. Kolordu Komutanlığının Doğanlar kuzeyinden 4 Ekim 1921'de saat 5.00'den sonra 14. Süvari Tümen Komutanlığına gönderdiği emirde; Yunan kuvvetinin Çıkrık, Susuz cephesinde 4 Ekim'de herhangi bir faaliyetinin olmadığı görülmüştür. Türk süvarilerine

83 ATASE, İSH, 1429/74al.

84 ATASE, İSH, 1429/74al.

85 ATASE, İSH, 1429/74al.

86 ATASE, İSH, 1429/74al.

karşı bir Yunan müfrezesinin Kızören ve 1650 rakımlı Bozlu Tepe’de bulunduğu belirtilmiştir. 3. ve 14. Süvari Tümenlerinin karşılarındaki Yunan kuvvetini takip etmeleri istenmiştir. 14. Süvari Tümeni’nin Selimiye batısında Bozlu Tepe istikametindeki Yunan kuvvetini takip etmek üzere kuvvet gönderdiği bilgisi verilmiştir⁸⁷.

Yunan 1/38 Evzon Alayı, Kozviran sırtlarına ve Karaarslan Tepesine saat 10.00 sularında varmıştır. Bunun üzerine 5. Kolordu Komutanlığı saat 15.00’te 14. Tümen’in Alanyurt’a giderek Alanyurt, Selimiye istikametinde Yunan birliklerinin ilerlemesini durdurmalarını istemiştir. Tümen, Alanyurt’a hareket etmiştir. 20. Süvari Alayı’nı Selimiye’ye göndermiş ve tümen geceyi Alanyurt’ta geçirmiştir⁸⁸.

2.4. 5 Ekim 1921 Muharebesi

Fahrettin Paşa bu sefer 5 Ekim 1921’de saat 1.00’den önce 21 numaralı Kolordu emri vermiştir. Bu emirde; 14. Süvari Tümeni’nin bir alayını Kızören güneyindeki Yunan kuvvetine karşı keşiflerde bulunmak üzere Selimiye batısında bırakacağı belirtilmiştir. Kolordu komutanı Fahrettin Paşa’nın da Karaağaç’ta bulunacağı bilgisi verilmiştir⁸⁹.

5. Kolordunun verdiği emir üzerine 14. Süvari Tümen Komutanı Mehmet Suphi Bey, Alanyurt’tan 5 Ekim 1921’de saat 5.30’dan önce birliklerine tümen emrini vermiştir. Emirde; 20. Alay’ın Selimiye hizasından olacağı ve kudretli cebel bataryasını da Terkos’da bulunan 4. Piyade Tümeni emrine bırakacağı, ardından da büyük kısmıyla 5 Ekim 1921’de saat 7.00’den önce İncehisar’a hareket edeceğini vurgulamıştır. Selimiye batısında kalacak olan 20. Süvari Alayı’nın Kızören güneyindeki Yunan kuvvetine karşı gösteri hareketi yapmasını emretmiştir⁹⁰.

20. Süvari Alayı 5 Ekim 1921’de saat 7.00’den önce hareket ederek saat 8.00’den önce Terkos’a gelmiştir. Burada kudretli cebel bataryasını 4. Piyade Tümeni’ne bırakmıştır. Saat 8.15’ten önce yürüyüşe başlayarak saat 12.30’dan sonra İncehisar’da toplanmıştır. 5. Kolordu Komutanlığının verdiği sözlü emir üzerine İncehisar doğu ve güneydoğusundaki taşlı tepeler gerisinde vaziyet almıştır. 14. Süvari Tümeni’nin son vaziyetine bakılacak olursa; 3. Süvari Alayı Güzelim Dağı’nın altı kilometre doğusunda ve 8. Piyade Tümeni ile bağlantı halinde olduğu görülmüştür. 5. Süvari Alayı İncehisar’ın

87 ATASE, İSH, 1429/74al.; ATASE, İSH, 1429/74ala.

88 TİH, *Sakarya Meydan Muharebesi ve sonraki hareket...*, s. 413-416.

89 ATASE, İSH, 1429/74ala.

90 ATASE, İSH, 1429/74ala.

bir kilometre doğusundaki ağaçlıklarda, 54. Süvari Alayı ve krup bataryası Gebeceler civarında, 14. Süvari Tümen karargahı da İscehisar'ın iki kilometre güneyindeki taşlı tepelerde konuşlanmıştır. Bir Yunan bataryası, 54. Süvari Alayı ve krup bataryasının yürüyüş koluna otuz kadar küçük bomba atmıştır. Yunan kuvveti ayrıca makineli tüfek atışı yapmıştır. Bunun üzerine karşılık verilerek Yunan bataryası püskürtülmüştür. 3. Süvari Alayı, 8. Piyade Tümeni'nin sol tarafında yer almıştır⁹¹.

Hakimiyet-i Milliye ve Tevhid-i Efkâr gazetelerindeki resmi tebliğe göre de Afyonkarahisar mıntıkasında iki tarafında topçu atışı yaptığı belirtilmiştir. Yazının devamında Döğër İstasyonu güneyinde Bey köyü civarında cephaneye taşıyan Yunan kollarına taarruz eden Türk süvarilerinin Yunan birliklerine birçok zaiyat verdirdiği, birlikleri dağıttı hatta 12. Yunan Tümeni'ne mensup bir miktar esir alındığı ifade edilmiştir⁹².

14. Süvari Tümen Komutanlığının İscehisar'ın iki kilometre doğusundaki sırtlardan 5 Ekim 1921'de saat 5.00'den sonra birliklerine gönderdiği tümen emrinde; Güzel Dağı'nda herhangi bir değişikliğin olmadığı bilgisi verilmiştir. 14. Süvari Tümeni'nin 5/6 Ekim 1921 gecesini 3. Süvari Alayı ile birlikte Mandıra'da, Tümen karargahı ve geriye kalan kısmının da Gebeceler'de geçireceği belirtilmiştir⁹³. Bu bilgiyi saat 5.30'da kolorduya bildirmiştir⁹⁴.

3. Süvari Alayı Mandıra'ya gönderilmiştir. 14. Süvari Tümeni 5 Ekim 1921 akşamı saat 5.45'ten sonra hareket ederek saat 6.45'ten sonra Gebeceler'e gelmiştir. Birlik Konaklara yerleştirilmiştir. Ordugahın gece emniyeti 54. Süvari Alayı tarafından sağlanmıştır. 5/6 Ekim 1921 gecesi sükunetle geçmiştir. 6 Ekim 1921 sabahı 5. Süvari Alayı Çukurkuyu, Sülümenli istikametlerine iki subay keşif kolu göndermiştir. Bu keşif kollarından Çukurkuyu ve Karaarslan köylerinden 14. Süvari Tümeni'ne saat 10.00 ve saat 12.00'de iki rapor gelmiştir. Bu raporlara göre; Yunan kuvvetinin Çukurkuyu köyünün iki kilometre batısındaki sırtlarda avcı halinde bir bölük piyadesinin olduğu ifade edilmiştir. Afyonkarahisar'ın doğusunda, kuzeyden güneye doğru uzanan hafif sırtlar üzerinde aralıklı avcılar, beş on süvari, şehrin güneydoğusunda bir taburluk ordugah ve emniyet karakollarının olduğu bilgisi verilmiştir. 6. Tümen'in Büyükkalecik mevkiinde, Adana Müfrezesi'nin de Nuribey, Karaarslan ve Şuhut şosesine hakim sırtlarda bulunduğu bildirilmiştir⁹⁵.

91 ATASE, İSH, 1429/74ala.; Kroki için bkz.: Ek-5.

92 "Afyonkarahisar Mıntıkasında Tarafeyn Arasında Piyade ve Topçu Atışı", *Hakimiyet-i Milliye*, 6 Teşrin-i Evvel 1337 (1921), s. 2.; "Karahisar'da Düşmanın Taarruzlar Def Edildi", *Tevhid-i Efkâr*, 8 Teşrin-i Evvel 1337 (1921), s. 1.

93 ATASE, İSH, 1429/74an.

94 ATASE, İSH, 1429/74an.

95 ATASE, İSH, 1429/74an.

5. Kolordu emrini saat 5.00'te alan Mehmet Suphi Bey, 20. Alayı'nın Karaaslan bölgesindeki Yunan kuvvetini baskılamak için Selimiye'nin batısındaki sırtlarda mevzilen-dirmiştir. Tümen'in diğer kuvvetleri de İncehisar, Gebeceler bölgesinde toplanmıştır⁹⁶.

Vakit gazetesi, 5 Ekim 1921'de "Afyonkarahisar cephesinde Yunanlılar pek ziyade sıkıştılar" başlığı atılmıştır. Bu başlığın altında; Afyonkarahisar mıntikasındaki hareke-tin önemli olduğu, temmuz ayında Yunan ileri hareketi başladığı zaman bir Yunan kolu-nun Afyonkarahisar'ı işgal ettiği ve buradaki demir yolu hattından ilerlemeye başladığı bilgisi verilmiştir⁹⁷.

İsmet Paşa'nın 5 Ekim 1921'de saat 22.00'de Fevzi Paşa'ya verdiği raporda; 4/5 Ekim 1921 gecesi Fahrettin Paşa'nın 14. ve 8. Tümenleri komuta etmesi, 3. Tümen'in de Kozviran kuzeyinde bulunan Yunan birliğinin yan ve gerisine taarruz etmesi karar-laştırılmıştır⁹⁸. Bunun üzerine Fahrettin Paşa'nın bu emre karşılık yaptığı teklifte ise 2. Kolordu'nun sol tarafında 14. Tümen'in bulunduğunu, bütün sahra ve dağ topçu bataryalarının da piyade tümenlerine verildiğinden emir komutada karışıklık olduğundan ilk fırsatta ve ihtiyaç ortaya çıktığında yine süvari tümenlerini tek bir komutanlık emrine almak üzere şimdilik 5. Kolordu Komutanlığı vekaletinin 2. Kolordu Komutanlığı tara-fından yürütülmesini ve kendisine istirahat verilmesini istemiştir⁹⁹.

2.5. 6 Ekim 1921 Muharebesi

14. Tümen Komutanlığının Gebeceler'den 6 Ekim 1921'de saat 7.00'den sonra 5. Kolordu Komutanlığına gönderdiği raporda; 14. Süvari Tümen mıntikasında Yunan kuvvetinin bir hareket ve faaliyeti olmadığı bilgisi verilmiştir. Tümen'in solunda Sinanbey Müfrezesiyle bağlantı sağlandığı bildirilmiştir. Sıhhiye müfrezesinin de Kocaöz'e gitmesi için emir verildiği vurgulanmıştır. Selimiye batısında bırakılan bir alayın, tümeden uzak kaldığından haberleşme konusunda sıkıntı çekildiği belirtilmiş-tir. Bundan dolayı bu alayın 14. Süvari Tümeni'ne katılmasının gerekli olduğu ifade edilmiştir¹⁰⁰.

14. Tümen mıntikasında sükûnet var olduğu göze çarpmakla birlikte genel olarak bakıldığında Eskişehir cephesinde Bozdağ mıntikasında Çolçabaşı Tepesi'nin Türk bir-likleri tarafından işgal edildiği, bunun üzerine Yunan birliklerinin sol tarafa tekrar

96 TİH, *Sakarya Meydan Muharebesi ve sonraki harekât...*, s. 421.

97 "Afyonkarahisar Cephesinde Yunanlılar Ziyade Sıkıştılar", *Vakit*, 5 Teşrin-i Evvel 1337 (1921), s. 1.

98 TİH, *Sakarya Meydan Muharebesi ve sonraki harekât...*, s. 423.

99 Baki Vandemir, *Sakarya'dan Mudanya'ya...*, s. 289.

100 ATASE, İSH, 1429/74an.

taarruz ettiği ancak geri püskürtüldüğü vurgulanmıştır. Afyonkarahisar mıntkasında da sağ taraftan Yunan kuvvetlerine taarruz edilerek zaiyat verildiği, sol taraftan ise Yunan taarruzlarının durdurulduğu yazılmıştır¹⁰¹. Süvari birliklerinin Yunan kuvvetine ait cephane nakliye kollarına zaiyat verdirdikleri ifade edilmiş ve Bey köy ve civarını gösteren bir harita da yayımlanmıştır¹⁰². Afyonkarahisar mıntkasındaki hareketin, Yunan kuvvetlerinin Eskişehir civarındaki hareketlerini güçleştirdiği ve kısıtladığı aktarılmıştır¹⁰³.

6/7 Ekim 1921 gecesi sükunetle geçmiştir. Ordugahın emniyeti 5. Süvari Alayı tarafından sağlanmıştır. 7 Ekim 1921 akşamına kadar sükûnet bozulmamıştır. Yunan kuvvetinin herhangi bir hareketi olmamıştır¹⁰⁴.

2.6. 7 Ekim 1921 Muharebesi

5. Kolordu komutanı Fahrettin Paşa Seydiler'den 7 Ekim 1921'de saat 2.45'ten sonra Mehmet Suphi Bey'e gönderdiği emirde; 14. Tümen'in büyük kısmıyla Gebeceler'de ve bir alayıyla Çavdarlı mıntkasında bulunacağını ifade etmiştir. Adana Müfrezesiyle irtibat sağlamak için de bir bölüğün Sülümenli'ye gönderileceğini vurgulamıştır. 5. Kolordu ile 6. Tümen ara hattının Akarçay olduğunu belirtmiştir¹⁰⁵.

Fahrettin Paşa'nın emrini alan Suphi Bey, Gebeceler'den 7 Ekim 1921'de saat 3.15'ten sonra 5. Süvari Alay Komutanlığına yazdığı emirde; 5. Süvari Alayı'nın büyük kısmıyla hemen hareket edip Çavdarlı'da bulunacağını ve Adana Müfrezesiyle bağlantı kurmak üzere bir bölüğünü Sülümenli'ye göndermesini emretmiştir. Alay ve bölüğün kendi alanlarını sürekli keşfetmelerini istemiştir¹⁰⁶.

Kolordu ve tümen arasında yazışmalar devam ederken Tevhid-i Efkâr gazetesinin 7 Ekim 1921 tarihli “*Ordumuz umumi taarruzuna hazırlanıyor*” başlıklı yazıda; Afyonkarahisar mıntkasında bir başarı kazandığını iddia eden Papulos'un safsata ve yalan söylediğini, Yunan resmi tebliğlerinde isimleri geçen mevzilerin Afyonkarahisar'ın 35 km kuzeydoğusunda yer aldığını vurgulamıştır. Yazının devamında Afyonkarahisar hareketinden Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın asıl amacının anlaşıldığı vakit

101 “Afyonkarahisar Mıntkasında Düşmanın Mukabil Taarruzları”, *Hakimiyet-i Milliye*, 7 Teşrin-i Evvel 1337 (1921), s. 2.

102 “Afyonkarahisar Mıntkasında Süvari ve Topçu Atışı Devam Etmiştir”, *Tevhid-i Efkâr*, 8 Teşrin-i Evvel 1337 (1921), s. 1.

103 “Afyonkarahisar Mıntkasında Harekât”, *Tercüman-ı Hakikat*, 6 Teşrin-i Evvel 1337 (1921), s. 1.

104 *ATASE*, İSH, 1429/74an.

105 *ATASE*, İSH, 1429/74an.; *ATASE*, İSH, 1429/74ana.

106 *ATASE*, İSH, 1429/74ana.

Papulos'un bu başarı iddialarının hesabı sorulacaktır diye cümleler sarf edilmiştir¹⁰⁷. Buradan da anlaşıldığı üzere Yunan basını bu şekilde muharebenin seyrini farklı anlatacak basını bir propaganda aracı olarak kullanmayı da ihmal etmemiştir.

14. Süvari Tümen Komutanlığının Gebeceler'den 7 Ekim 1921'de saat 5.30'dan sonra 5. Kolordu Komutanlığına gönderdiği raporda; 2. Kolordu tarafından 14. Süvari Tümen mıntikasındaki iaşe malzemelerinin az olduğundan birliğin zor durumla kaldığı bildirilmiştir. 14. Süvari Tümeni Sıhhiye Müfrezesi'nin Kocaöz'de bir sıhhiye kademesi açtığı vurgulanmıştır. 8. Piyade Tümen karargahı ve Çavdarlı'ya gönderilen 5. Alay ile 14. Süvari Tümeni arasındaki telefon bağlantısı için geçici olarak tümen muhabere müfrezesinin iadesi istenmiştir¹⁰⁸.

Çavdarlı'ya gönderilen 5. Süvari Alayı'ndan 7 Ekim 1921'de saat 5.30'da gelen raporda, 5. Alay'ın Çavdarlı'ya geldiği anlaşılmıştır. Adı geçen alay bir bölümünü Sülümenli'ye gönderdiği ve sağ tarafta 131. Alay'ın 1. Tabur'u ile bağlantı kurulduğu bilgisi verilmiştir. 7/8 Ekim 1921 gecesi sessizlikle geçmiştir. Ordugah emniyeti ise 54. Süvari Alayı tarafından sağlanmıştır¹⁰⁹. Afyonkarahisar mıntikasında Yunan kuvvetine karşı yapılan taarruzda Yunan kuvvetinden makineli tüfek, bomba ve esir alındığı resmi tebliğde belirtilmiştir¹¹⁰.

Fahrettin Paşa, 7/8 Ekim 1921'de 14. Süvari Tümen Komutanlığına gönderdiği emirde; bir veya iki Yunan kuvvetinin Yapıldak'tan Alanyurt istikametinden güneye hareket ederek Akhisar'a vardığını ifade etmiştir. 2. Kolordunun, cephesini müdafaa edeceğini fakat 1. Kolordu görevini yerine getiremezse ve Yunanlıların üstün kuvvetlerle her taraftan taarruz ederse 2. Kolordunun Terkos, Karaağaç, İsechisar ve Gebeceler hattına çekilmesini emretmiştir. 14. Süvari Tümeni'nin 2. Kolordunun sol tarafını emniyet altına alması ve geri çekilmesi halinde 8. Piyade Tümeni'nin bir tarafını himaye etmesi, özellikle Gebeceler - Mandıra yolunu 2. Kolordunun tek mil birliği çekilinceye kadar koruması istenmiştir. Yunan kuvvetinin Çavdarlı Tepelerini ele geçirecek iki kolordunun geri çekilme hattını yandan tehdit etmesinin muhtemel olduğunu belirtmiştir. Bu neden 14. Süvari Tümeni'nin başlangıçta bir alayını Gebeceler sırtlarında bırakarak geriye kalan kısmıyla 8 Ekim 1921 sabahı Çavdarlı sırtlarında toplu halde bulunmasının uygun

107 "Ordumuz Umumi Taarruza Hazırlanıyor", *Tevhid-i Efkar*, 7 Teşrin-i Evvel 1337 (1921), s. 1.

108 *ATASE*, İSH, 1429/74ana.

109 *ATASE*, İSH, 1429/74ana.

110 "Afyonkarahisar Mıntikasında Düşmana Yapılan Mukabil Taarruzumuzda", *Hakimiyet-i Milliye*, 8 Teşrin-i Evvel 1337 (1921), s. 2.; "Afyonkarahisar Mıntikasında Düşmana Yapılan Mukabil Taarruzumuzda", *İkdam*, 10 Teşrin-i Evvel 1337 (1921), s. 1.

olacağı düşünülmüştür. Fahrettin Paşa'nın önce İncehisar'da bulunması ve 14. Süvari Tümeni'yle irtibat tesis etmesi istenmiştir. Ayrıca Çavdarlı istikametinde Yunan kuvvetinin bir hareketlenme olması halinde kendisine bildirilmesini emretmiştir¹¹¹. 14. Tümen, 5. Alayı'nı Çavdarlı'ya göndermiş, diğer birlikleriyle de Gebeceler'de kalmıştır¹¹².

2.7. 8-9 Ekim 1921 Muharebesi

Fahrettin Paşa yukarıda verdiği emrin ardından İncehisar'dan 8 Ekim 1921'de saat 4.30'dan önce 14. Süvari Tümen Komutanlığına bir emir daha göndermiştir. Bu emir Tümen'in eline saat 7.30'da ulaşmıştır. Emirde; Seyitgazi'den gelen iki Yunan Tümeni'nin 7 Ekim 1921 akşamüzeri Akhisar, Demirli hattın geldikleri bildirilmiştir. Batı Cephesi Komutanlığının emriyle 2. ve 5. Kolorduların muharebe etmeyerek Doğanlar, Seydiler ve Hamidiye genel hattına çekilmeleri emredilmiştir. 14. Süvari Tümeni'nin Kocaöz istikametine çekilmesi istenmiştir. Fahrettin Paşa'nın önce Mandıra civarında bulanacağı daha sonra Kale köyüne gideceği bildirilmiştir. Yunan kuvveti, 14. Süvari Tümeni'ni takip etmezse Gebeceler ve Sülümenli hattında kalması emredilmiştir¹¹³. 14. Süvari Tümeni'nin görevi, 2. Kolordu'nun güvenli bir şekilde geri çekilişini sağlaması olmuştur¹¹⁴.

Bu emir üzerine Yarbay Mehmet Suphi Bey, Gebeceler'den 8 Ekim 1921'de birliğine emir vermiştir. Emirde; Seyitgazi'den gelen iki Yunan Tümeni'nin 7/8 Ekim 1921 gecesini Akhisar ve Demirli hattına geçtiği bilgisini vermiştir. 2. ve 5. Kolorduların, Batı Cephesi Komutanlığı emriyle Doğlat, Seydiler ve Hamidiye hattını işgal edeceğini ifade etmiştir. 14. Süvari Tümeni'nin büyük kısmıyla şimdilik Gebeceler, Sülümenli hattında kalacağını ve 5. Süvari Alayıyla Çavdarlı doğu sırtlarında Yunan kuvvetiyle yakından temasta bulunacağını emretmiştir. 5. Süvari Alayı hareketini 8. Piyade Tümeni'nin sol tarafıyla sekronize bir şekilde üstün Yunan kuvvetini tazyiki karşısında kademeli bir şekilde tümenin büyük kısmının bulunduğu hatta geleceğini ifade etmiştir. Adı geçen alayın önemli gelişmeleri 8. Piyade Tümeni'ne haber etmesini istemiştir¹¹⁵. 8 Ekim 1921 tarihli resmi tebliği ilk sayfada duyuran Tercüman-ı Hakikat gazetesi ise, Afyonkarahisar mıntkasında keşif faaliyetlerinin yapıldığı bilgisi verilmiştir¹¹⁶.

111 ATASE, İSH, 1429/74ana.; Kroki için bkz.: Ek-6.

112 TİH, *Sakarya Meydan Muharebesi ve sonraki harekât...*, s. 428.

113 ATASE, İSH, 1429/74ap.

114 Baki Vandemir, *Sakarya'dan Mudanya'ya...*, s. 297.

115 ATASE, İSH, 1429/74ap.

116 "Afyonkarahisar Mıntkasında Keşif", *Tercüman-ı Hakikat*, 10 Teşrin-i Evvel 1337 (1921), s. 1.

5. Kolordu Komutanı Fahrettin Paşa 8 Ekim 1921 sabahı Gebeceler'e gelmiştir. Yunan kuvvetinin Gebeceler istikametinde önemli bir hareketi görülmemiştir. 54. Süvari Alayı Gebeceler'in batısındaki taşlı sırtlara gönderilmiştir. Adı geçen alay Yunan kuvvetinin Gebeceler istikametine doğru ileri hareketini engellemeye çalışacaktır. 3. Süvari Alayı Mandıra'dan gönderilmiş, Gebeceler'in iki kilometre ve kuzeydoğusundaki sırtlarda vaziyet almışlardır. 54. ve 5. Süvari Alaylarından alınan saat 11.45 ve 11.55'teki raporlara göre de Yunan kuvvetinin bir tabur kadar piyadesinin Tavşanuçuran Tepesi'nden avcı halinde doğuya doğru, çeşitli yürüyüş kollarının da Gebeceler istikametine doğru hareket ettiği 5. Kolordu Komutanı Fahrettin Paşa'ya arz edilmiştir. Gebeceler köyünün hemen batısındaki tepeden bizzat yapılan gözlem sonucunda; Yunan avcılarının Güzelim Dağı'nda gezindikleri tespit edilmiştir. 8 Ekim 1921 akşamı bir hareket ve faaliyet görülmemiştir. 5. Süvari Alay Komutanlığının saat 12.20'deki raporunda ise Çavdarlı'nın iki kilometre kuzeybatısından Çavdarlı Vadisi'ne doğru iki bölük süvari, Çavdarlı Vadisi'nin kuzeyindeki sırtlarda da iki bölük süvari ve gerisinden kısım kısım piyade kuvvetlerinin Güzelim Dağı'nın güney eteklerini takip ederek Gebeceler istikametine ilerledikleri bildirilmiştir. Ayrıca Çavdarlı'nın hemen batısındaki tepelerin bir bölük Yunan piyadesi tarafından işgal edilmek üzere olduğu ve bu kuvvetin gerisinde de sayısı belli olmayan bazı Yunan kuvvetlerinin gelmekte olduğu anlaşılmıştır. Bu rapor alındığı zaman 5. Süvari Alayı Çavdarlı doğusundaki sırtlardan çekilerek daha doğuya Gözet Tepesi gerisine gelmiştir¹¹⁷.

Yukarıdaki gelişmeler doğrultusunda 14. Süvari Tümen Komutanlığının Gebeceler'den 8 Ekim 1921'de saat 12.30'dan sonra 5. Süvari Alay Komutanlığına verdiği emirde; Alayın büyük kısmıyla Gebeceler istikametine çekilmesi ve 14. Süvari Tümeni'nin büyük kısmına katılması istenmiştir. Alay'ın Gözet Tepe'de bir bölük bırakılarak diğer bölüklerini 14. Süvari Tümeni'nin sol tarafına yaklaştırması emredilmiştir. Bırakılan bölüğün Yunan kuvveti ilerlediği halde bu Yunan kuvvetiyle temasta bulunması halinde ve mecbur kalırsa alayın bulunduğu istikamete çekilmesi istenmiştir¹¹⁸. 14. Süvari Tümeni'nin de Gebeceler'in hemen doğusundaki sırtlarda olduğu bilgisi verilmiştir¹¹⁹.

8 Ekim 1921'de saat 12.30'dan sonra Yunan kuvvetinin vaziyetine bakılacak olursa; Güzelim Dağı üzerinde, bu dağın kuzey ve doğu kısımlarında mola halinde iki tabur piyade kuvveti ile Çavdarlı doğu sırtlarında avcı halinde bir kısım piyade ve keşif kolları

117 ATASE, İSH, 1429/74ap.

118 ATASE, İSH, 1429/74ap.

119 ATASE, İSH, 1429/74apa.

görülmüştür. Doğu istikametinde ve Gebeceler'e doğu önemli bir hareket olmamıştır. Saat 12.45'ten sonra da 54. Süvari Alay Komutanından alınan rapora göre Güzelim Dağı'nın yukarı hattında Yunan yürüyüş kollarının Çalışlar'a doğru ilerlemekte olduğu fark edilmiştir. Bunun iki bölük Yunan piyadesi Çalışlar köyüne geçmiş ve bir alay kadar piyadesi de Güzelim Dağı'nın kuzeydoğu eteklerinde istirahate geçmiştir. 54. ve 5. Süvari Alayları arasındaki istikametlere keşif yapmak üzere bir subay keşif kolunun gönderilmesi için 8 Ekim 1921'de saat 12.45'ten sonra 3. Süvari Alayı'na emredilmiştir. Bu keşif kolu aynı zamanda Gebeceler'in iki, üç kilometre batısındaki sırtlarda bulunan Karahmet Müfrezesiyle bağlantı kurması emredilmiştir. 5. Süvari Alayı, Gözet Tepe'de bir bölük bırakarak diğer bölükleriyle 14. Süvari Tümeni'nin sol tarafına yanaşmıştır. 54. Süvari Alayı'nın saat 1.45'ten sonra İscehisar istikametine gönderdiği keşif raporuna göre; Yunan kuvvetinden iki alay kadar piyadenin Çalışlar, Karaağaç ve İscehisar istikametinde ilerlemekte olduğu görülmüş ve öncülerıyla de Karaağaç köyüne yaklaşmıştır. Derbent (Susuz) Boğazı'nın şimdilik bir tabur piyadesinin Gebeceler istikametine doğru yürüyüşte olduğu anlaşılmıştır¹²⁰.

Şimdiye kadar yapılan gözlemlerde Yunan kuvvetinin doğu ve kuzeydoğu istikametine doğru bir hareketi olmamıştır. Sadece Çavdarlı doğru sırtlarında ve Derbent Boğazı'nın Yunan piyade keşif kolları ve hafif kuvvetli avcılar görülmüştür. Yunan kuvvetinden top atışı yapılmamıştır. Bu avcılara 8. Piyade Tümeni'nin artçı bataryası tarafından ara sıra kontrol atışı yapılmıştır¹²¹.

14. Süvari Tümen Komutanlığının Gebeceler'in üç kilometre doğusundan 8 Ekim'de saat 5.30'dan sonra birliklerine verdiği tümen emrinde; Yunan kuvvetinin Çavdarlı doğru sırtlarında kaldığı bilgisi verilmiştir. 14. Süvari Tümeni'nin 8/9 Ekim 1921 gecesini 3. Alayı ile Gebeceler'de, 5. Süvari Alayı ile Bostanlar'da, 14. Süvari Tümen karargahı ve geriye kalan kısmıyla da Kocaöz'de geçireceği bildirilmiştir. Yunan kuvvetinin üstün tazyiki olmadığı takdirde 3. Süvari Alayı'nın Gebeceler doğu sırtlarında, 5. Süvari Alayı da Gözet Tepesi'ni elinde bulundurmaları istenmiştir. Birliklerin buldukları köylerden iaşelerini karşılamaları emredilmiştir¹²².

8/9 Ekim 1921 gecesi sükunetle geçmiştir. Hakimiyet-i Milliye gazetesinin 9 Ekim tarihli yazısında; Afyonkarahisar hareketinin Yunan birliklerini ikiye ayırmaya sebebiyet verdiği ve bunun savunmada bulunan Yunan ordusu için kötü bir durum olacağı

120 ATASE, İSH, 1429/74apa.

121 ATASE, İSH, 1429/74apa.

122 ATASE, İSH, 1429/74apa.

belirtilmiştir¹²³. 10 Ekim 1921 tarihine kadar 14. Süvari Tümeni'nin kontrol ettiği alanda Yunan kuvvetinin vaziyetiyle ilgili bir değişiklik görülmemiştir. 5. Kolordu Komutanlığından alınan 25 numaralı kolordu emrinde; 14. Süvari Tümeni'nin 10/11 Ekim 1921 gecesi Savran mıntıkasına hareket etmesi istenmiştir¹²⁴. Batı Cephesi Komutanlığının 63 numaralı cephe emri üzerine 14. Süvari Tümeni Çobanlar, Kocaöz bölgesinde toplanmıştır¹²⁵.

2.8. 10 Ekim 1921 Muharebesi

Yunan kuvvetlerinden Güzelim Dağı, Susuz doğusu hattına çekilen birlikleri tahkimat yapmakta; Susuz ve çevresinde tespit edilen bir tümen kadar Yunan kuvvetinden bir alayın Afyonkarahisar istikametine, Güzelim Dağı kesiminden en az iki Yunan piyade alayının da Sadıkbey kesimine geldiği görülmüştür. 14. Süvari Tümeni 10 Ekim 1921 gecesini Efesultan'da geçirmiştir¹²⁶. Vakit gazetesinin verdiği bilgiye göre de Yunan kuvvetinden esir ve ganimetler alındığı belirtilmiştir¹²⁷. 13 Kasım 1921'de verilen bilgilerde ise 14. Süvari Tümeni'nin 1.624 silah, 14 makineli tüfek ve 60.270 cephanesinin olduğu tespit edilmiştir¹²⁸.

Yunan Ordusu'nun, Sakarya Meydan Muharebesi'ndeki yenilgisinden sonra Yunan kamuoyu, kaybettiği prestijini kurtarmak için Afyonkarahisar Muharebesi'ni büyük bir zafer olarak göstermiştir. Amaç, Sakarya'da alınan ağır yenilginin küçümsenerek kamufle edilmeye çalışılmasıdır¹²⁹. Her iki tarafın karşılıklı Afyonkarahisar cephe hattındaki tazyikatı, kendi toplumlarına zafer olarak yansıtılarak bir algı oluşturulmaya çalışılmıştır.

Sonuç

Türk Ordusunun Sakarya Meydan Muharebesi galibiyeti neticesinde, Yunan Ordusu Ankara'ya ilerleyememiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın "*Hattı Müdafaa Yoktur Sathi*

123 "Afyonkarahisar Hareketi Düşmanı İki Gruba Ayrılmaya Sevk Etmiştir", *Tevhid-i Efkâr*, 9 Teşrin-i Evvel 1337 (1921), s. 1.

124 *ATASE*, İSH, 1429/74apa.

125 *TİH*, *Sakarya Meydan Muharebesi ve sonraki harekât...*, s. 438-439.

126 *TİH*, *Sakarya Meydan Muharebesi ve sonraki harekât...*, s. 449.

127 "Eskişehir ve Afyonkarahisar Mıntıklarındaki Muharebatın Mahiyeti", *Vakit*, 10 Teşrin-i Evvel 1337 (1921), s. 1.

128 *ATASE*, İSH, 1341/4ak.; Çağlar Öngel, "26-31 Ağustos 1922 Tarihleri Arasında 14. Süvari Tümeni'nin Harekâtı", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 24, 100. Yılında Kocatepe-Büyük Taarruz Özel Sayısı, 2022, s. 249.

129 *Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi, Büyük Taarruz'a Hazırlık ve Büyük Taarruz (10 Ekim 1921-31 Temmuz 1922)*, C. II, Ksm VI, Kitap 1, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1994, s. 3.

Müdafaa vardır, o satıh bütün vatandır” veciz sözünde vurguladığı gibi geniş alan savunması stratejisi uygulanarak büyük bir zafer kazanılmıştır.

Sakarya Meydan Muharebesi'nden 18 gün sonra gerçekleştirilen Afyonkarahisar Muharebesi'nde (diğer bir adıyla Güzelim Dağı Muharebesinde) Yunan Ordusu Afyonkarahisar'dan geri püskürtülemedi. 5. Kolordu ve 2. Kolordunun irtibat eksiklikleri ve anlaşmazlıklardan ortak hareket edilememiş olduğu gözlemlenmiştir. Bundan dolayı da Yunan kuvvetlerine karşı taarruz başarısız taraflar birbirlerine karşı cephe hattında tazyikte bulunmuştur. 5. Kolordu Komutanlığına bağlı 14. Süvari Tümeni de Afyonkarahisar Muharebesi'ndeki durumu harp raporlarıyla günü gününe anlatarak o günler içinde yaşanan durumu izah etmiştir. Raporlarda, emirlerin vaktinde ulaşamaması, keşiflerin eksiklikleri, Yunan kuvvetlerinin yerlerinin tam olarak tespit edilememesi ve cephanenin eksiklikleri göze çarpmaktadır. Ayrıca 5. Kolordu ve 2. Kolordu birliklerinin yavaş hareket etmesi, Yunan ordusunun takviye birlik almasına olanak sağlamıştır. Bundan dolayı da Afyonkarahisar'a yaklaşan Türk Ordusu, Yunan Ordusuna karşı bir üstünlük sağlayamamıştır.

Afyonkarahisar Muharebesi'nde eğer 2. Kolordu Güzelim Dağı'na vaktinde yürütülmüş olsaydı, Afyonkarahisar'daki 4. Yunan Tümeni yok edilmesinin mümkün olabileceği değerlendirilebilir. Ancak çeşitli sebeplerden dolayı süvari birlikleri ancak 26 Eylül 1921'de harekete geçebilmiştir. Taarruz 30 Eylül 1921'de yapılacaktı. Fahrettin Paşa, Seyitgazi'den iki Yunan tümeninin güneye doğru geldiği hakkında yanlış bir haber alarak hareketi durdurmak zorunda kalmıştı. Fakat Yunan Komutanı Emirdağ'a doğru yürüyen 2. Türk Kolordusunu fark ettikten sonra 1. Yunan Kolordusunu Afyonkarahisar'a göndermeye karar vermişti. Bu sırada Fahrettin Paşa, durumu elverişli görerek 5. Süvari Kolordusu ile 30 Eylül 1921'de Afyonkarahisar'ın kuzeyine doğru ilerlemeye başlamıştı. Fahrettin Paşa, cepheye yazdığı raporda 5. Süvari Kolordusunun Afyonkarahisar'a yaklaştığını bildirip imzalattıktan sonra, altına şu yazıyı eklemiştir; *“ümidimiz boşa çıktı, çünkü düşman yeni kuvvet getirdi.”* diyecektir.

Afyonkarahisar Muharebesi'ni, Büyük Taarruz'un ön provası olarak nitelendirmek uygun olacaktır. Adı geçen muharebenin başarısız olması sonucunda Türk ordusu tarafından, SAD Taarruz Planı ve KAF Savunma Planı'nı düşünülmüştür. Ardından son düzenlemeler ile yapılan Büyük Taarruz, Başkomutan Meydan Muharebesi ve Takip Harekatıyla 1922 yılının eylül ayında Yunan Ordusu Anadolu'dan temizlenmiştir. Afyonkarahisar (Güzelim dağı) Muharebesi'nde Türk ordusunda silah-teçhizat eksikliği, muhabere eksikliği, ayrıntılı ve doğru istihbarat edinmemekten kaynaklı

eksikliklerden dolayı istenen başarı sağlanamamıştır. Ancak cephe hattında karşılıklı tazyikatta bulunularak taraflar birbirlerini daha yakından tanıma fırsatı bulmuş; Türk ordusu bu sırada elde ettiği tecrübelerden hareketle piyade ve süvari birliklerinin eğitimine büyük önem vermiş, Ilgın'da geniş çaplı süvari manevraları icra edilirken (bkz. Ilgın süvari manevrası, ATAM Dergisi), Başkomutanın sık sık cephe ziyaretleriyle ordunun moral değeri de yüksek tutularak Büyük Taarruz hareketi için gerekli hazırlıklara çok yönlü girişilmiştir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Kaynakları¹³⁰

Milli Savunma Bakanlığı Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı Arşivi (ATASE)

2. Süreli Yayınlar¹³¹

Hakimiyet-i Milliye

İkdam

Tercüman-ı Hakikat

Tevhid-i Efkar

Vakit

3. Araştırma Eserler

Altay, Fahrettin: *İstiklal Harbimizde Süvari Kolordusu*, İnsel Kitapevi, 1949.

Altıntaş, Ahmet: “Sakarya Zaferi’nden Afyonkarahisar (Güzelim dağı Muharebesi) Muharebesi’ne Giden Süreç”, *Sakarya Meydan Muharebesi’nin 100. Yılı: 1921 Yılıının Siyasi ve Askeri Gelişmeleri Uluslararası Sempozyumu (11-12 Eylül 2021)*, haz.: Temuçin F. Ertan, Hakan Uzun, Ankara Üniversitesi Yayınları, No: 761, Ankara, 2022.

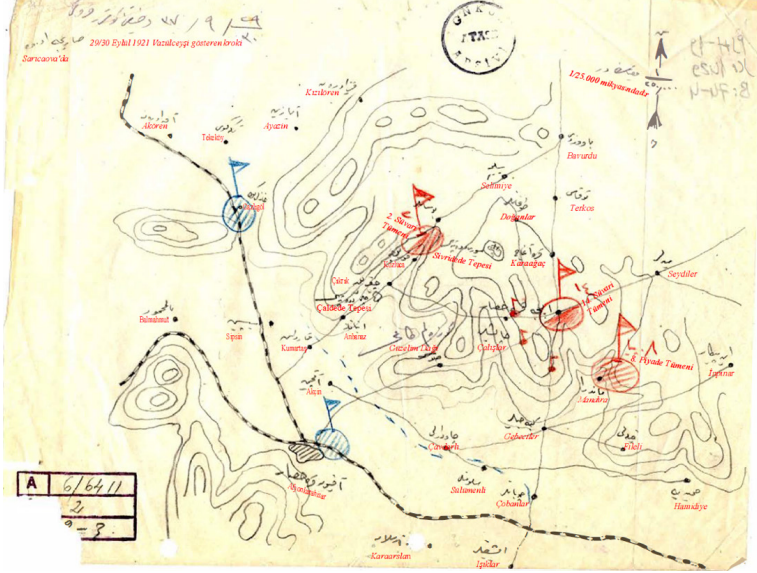
¹³⁰ Kullanılan arşiv belgelerinin künyeleri dipnotlarda verilmiştir.

¹³¹ Kullanılan süreli yayınların künyeleri dipnotlarda verilmiştir.

- Altıntaş, Ahmet: *Milli Mücadele Döneminde Afyon ve Havalisi (1919-1922)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1990.
- Artaç, İbrahim: *Zaferin Ayak Sesleri Sakarya'dan Lozan'a*, C. I, Kastaş Yayınları, İstanbul, 1996.
- Börekçi, Hüseyin: *Büyük Taarruz'da Süvariler: 5'inci Süvari Kolordusunun 26-30 Ağustos 1922 Tarihleri Arasındaki Harekâtı*, MSÜ, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2022, s. 9.
- Demir, Eyüp: "Sakarya Meydan Muharebesi ve Takip Harekâtı'nda 5'inci Grup/Süvari Kolordusu (5'inci Kolordu)", *Askeri Tarih Araştırmalar Dergisi (ATAD)*, S. 34, 2022, s. 203-232.
- Kollu, Atilla: "Büyük Zafer (öncesi ve sonrası ile)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. VIII, S. 24, Ankara, 1992.
- Öngel, Çağlar: "26-31 Ağustos 1922 Tarihleri Arasında 14. Süvari Tümeni'nin Harekâtı", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 24, 100. Yılında Kocatepe-Büyük Taarruz Özel Sayısı, 2022, s. 248-266.
- Öngel, Çağlar: *Türk İstiklal Harbi'nde 5. Süvari Kolordusu*, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Afyonkarahisar, 2022.
- Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi, Büyük Taarruz'a Hazırlık ve Büyük Taarruz (10 Ekim 1921-31 Temmuz 1922)*, C. II, Ksm VI, Kitap 1, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1994.
- Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi, Sakarya Meydan Muharebesi (23 Ağustos-13 Eylül 1921) ve Sonraki Harekât (14 Eylül-10 Ekim 1921)*, C. II, Ksm. V, Kitap 2, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1973.
- Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi, Sakarya Meydan Muharebesi'nin Başlangıç Dönemdeki Olaylar ve Harekât (25 Temmuz-22 Ağustos 1921)*, C. II, Ksm. V, Kitap 1, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1995.
- Türk İstiklal Harbi'ne Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri*, B. II, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1989.
- Vandemir, Baki: *Türk İstiklal Savaşı'nda Sakarya'dan Mudanya'ya*, yay. haz.: Hayriye Yalçın, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2006.

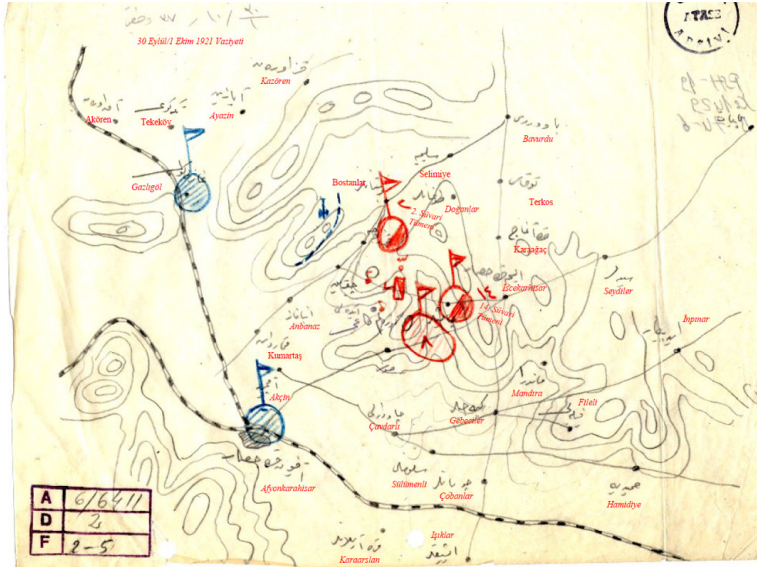
Ekler

Ek-1: 29/30 Eylül 1921 tarihli 14. Süvari Tümeni'nin vaziyeti.

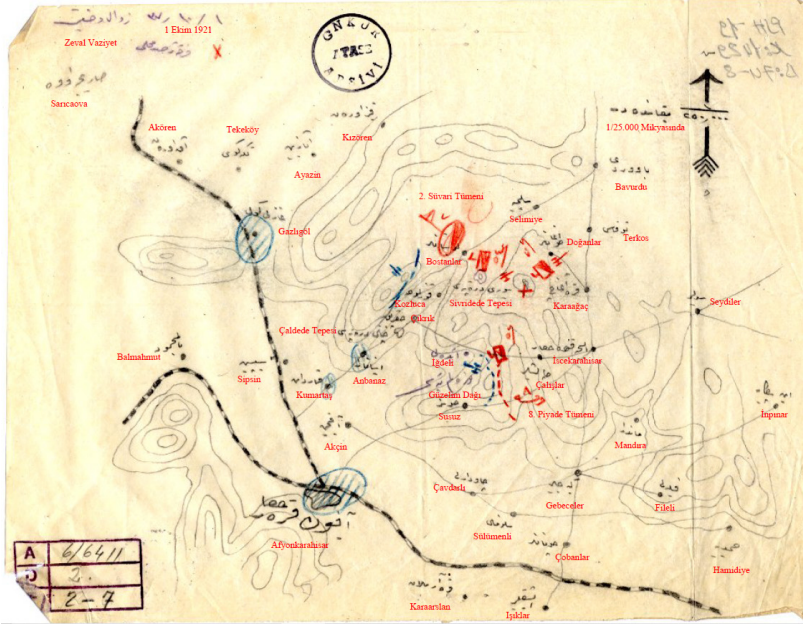
Kaynak: ATASE, İSH, 1429/74ac.

Ek-2: 30 Eylül/1 Ekim 1921 tarihli 14. Süvari Tümeni'nin vaziyeti.

Kaynak: ATASE, İSH, 1429/74ac.

Ek-3: 1 Ekim 1921 tarihli 14. Süvari Tümeni'nin vaziyeti.

Kaynak: ATASE, İSH, 1429/74ag.

Ek-4: 4 Ekim 1921 tarihli 14. Süvari Tümeni'nin vaziyeti.

Kaynak: ATASE, İSH, 1429/74ak.

Ek-7: 14. Süvari Tümeni Afyon Muharebesi'ndeki Zayıat Cetveli

Subay	Er	Hayvan	Cephane	
Yaralı: 1	Yaralı: 10	Yaralı: 40	Muharebedeki Cephane Sarfıyatı: 9.130	
Şehit: 0	Şehit: 1	Ölü: 10		
Toplam: 1	Kayıp: 1	Toplam: 50	Top Mermisi'nden	
	Toplam: 12		Kudretli: 129	Krup : 79

Kaynak: ATASE, İSH, 1429/74aq.

Images of “the Republican Citizen” Designed in the Context of National Identity Construction in Türkiye during the Early Republican Period

Ulusal Kimlik Bağlamında Tasarımlanan Cumhuriyet Vatandaşı İmajları

Hadiye Yılmaz ODABAŞI* , Deniz Ülke ARIBOĞAN**

*Assoc. Prof., 29 Mayıs University, Faculty of Letters, İstanbul, Türkiye
**Prof., Üsküdar University, Faculty of Humanities and Social Sciences, İstanbul, Türkiye

ORCID: H.Y.O. 0000-0003-4287-5326;
D.Ü.A. 0000-0001-9397-1241

Corresponding author/Sorumlu yazar:
Hadiye Yılmaz Odabaşı,
29 Mayıs University, Faculty of Letters,
İstanbul, Türkiye
E-mail/E-posta: yz.hyodabasi@29mayis.edu.tr

Submitted/Başvuru: 11.02.2024

Revision Requested/Revizyon Talebi:
14.03.2024

Last Revision Received/Son Revizyon:
20.05.2024

Kabul/Accepted: 29.05.2024

Citation/Atf: Odabaşı, Hadiye Yılmaz., Arıboğan, Deniz Ülke. “Images of “the Republican Citizen” Designed in the Context of National Identity Construction in Türkiye during the Early Republican Period” *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-Recent Period Turkish Studies* 45 (2024): 251-278.
<https://doi.org/10.26650/YTA2024-1435308>

ABSTRACT

In the 19th century, as a result of certain economic, political, and social changes, the model of the nation-state came to replace that of the multinational empire. Through this process, “nationality” became the new framework that moved hundreds of millions of people away from their traditional identities, gathered them into new and modern large collectivities and determined whom they resembled and from whom they differed. The process of constructing national identities is psychological, economic, political, and sociological, but it also involves emotional ties. From the early 20th century onwards, modern Turkish identity emerged as a composite of these processes. In the early phases of national identity construction in the Republic of Türkiye (1923-1938), certain foundational elements were shaped that would serve as the backbone of the polity. These elements revolved around particular discourses and images, such as the ideal of “contemporary civilization” [*muasır medeniyet*], the representation of the “backward” Ottoman past as “the other”, the conception of the exalted founder-leader, narratives of “a triumphant army” and “a triumphant history”, new symbols of “the great nation”, and the image of “the desirable Republican citizen.” “The Republican citizen” was designed by the ideological apparatuses of the state, who also equipped “the citizen” with new values. These values were determined according to how the large group that the citizen belonged to defined itself and how it wished to be defined by others. This article investigates the images of “the desirable Republican citizen” that were tied up with discourses around these new values. It pays particular attention to the social representations of the women, youth and teachers of the Republic, groups who were supposed to play a key role in transmitting these images.

Keywords: Citizenship, National Identity, Large Group Identity, Turkish National Identity, Desirable Citizen(s)

ÖZ

Yaşanan ekonomik, siyasi ve sosyal değişimlerin neticesi olarak, 19. yüzyılda ulus devlet modeli çok uluslu imparatorlukların yerini almaya başlamıştır. Bu süreçte yüz milyonlarca insanı geleneksel kimliklerinden uzaklaştırarak yeni ve modern büyük grup çadırlarının altında toplayan ve kimlere benzeyip, kimlerden farklılaştığını tespit eden belirleyici yeni parametre "ulusallık" olmuştur. Ulusal kimliklerin inşa süreci sadece ekonomik, siyasi ve sosyolojik değil, aynı zamanda psikolojik ve hissi bağlar içeren bir süreçtir. 20. yüzyılın başından itibaren tasarılan modern Türk kimliği de tüm bu süreçlerin bir bileşkesi olarak şekillenmiştir. Buna göre "Türkiye Cumhuriyeti" ulusal kimliğinin erken inşa aşamasında (1923-1938), politik omurgayı belirginleştiren bazı temel unsurlar "muasır medeniyet ülküsü, geri kalmış Osmanlı geçmişi merkezli öteki kurgusu, kurucu-kutlu lider anlayışı, muzaffer ordu ve tarih anlatısı, büyük ulusun yeni sembolleri ve cumhuriyetin makbul vatandaşı" gibi söylem ve imajlar etrafında şekillenmiştir. Bu süreçte cumhuriyetin vatandaşı, içinde bulunduğu büyük grubun kendini nasıl tanımladığı ve başkalarının nasıl tanımlanmak istediğine uygun olarak, devletin ideolojik aygıtlarınca tasarılan yeni değerlerle donatılmıştır. Makalede bu yeni değerlere dair söylemler doğrultusunda, cumhuriyetin makbul vatandaşının imajları ve bu imajların aktarımında dinamo işlevi gören cumhuriyetin kadını, gençliği ve öğretmenlerine dair sosyal temsillere odaklanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Vatandaşlık, Ulusal Kimlik, Büyük Grup Kimliği, Türk Ulusal Kimliği, Makbul Vatandaş

Introduction

Identity is a combination of tangible and intangible, individual and social identifiers that make us who we are. At the heart of this combination stands the “human being” in its purest form. The journey of socialization that begins with being a member of a family continues through kinship, clan or tribal ties and extends to cases of large group belongingness such as biological or ethnic belongingness, religious and confessional belongingness, and national identity. These are all constituents of who we are, factors that define and complement our existence. The reason why, from Aristotle onwards, human beings have been defined with reference to their sociality is that they are not solitary beings isolated from everything and everyone else; they necessarily form part of networks of social relations. For this reason, every “I” is also part of a “we” and every individual exists as a member of multiple social groups. Just like individuals, social groups wear their common identities like a garment, which grants them a sense of collective belonging under the same tent.¹ Social identities represent our bonds of belonging with others who are similar to us, while also demarcating the phenomenon of “we-ness”.² As forms of social identity, our large group identities unite us through our similarities but also differentiate us from others through our differences, sometimes even antagonizing us against them.³ As Younge puts it, “Identity is like fire. It can create warmth and comfort or burn badly and destroy.”⁴ Primordialist theorists argue that the ethnic and religious identities of people have a profound historical background and involve emotional rather than sociological attachments,⁵ with some sources of identity, such as ethnicity, even having genetic, biological roots.⁶ Constructivist theorists, in

-
- 1 Vamik Volkan, “Large-Group Identity, International Relations And Psychoanalysis”, *International Forum of Psychoanalysis*, V. 18, 2000; Vamik Volkan, *Körü Körüne İnanç: Kriz ve Terör Dönemlerinde Geniş Gruplar ve Liderleri*, Asi Kitap, İstanbul, 2017, p. 54.
 - 2 Henri Tajfel, Michael Billig, Bundy, R. P. and Claude Flament, “Social Categorization and Intergroup Discrimination”, *European Journal of Social Psychology*, V. 1, 1971, pp. 149-178.
 - 3 Stuart Hall, “The Question of Cultural Identity”, *Modernity and Its Futures*, ed. Stuart Hall, David Held and Anthony McGrew, Cambridge, Blackwell, 2003, p. 277.
 - 4 Garry Younge, *Who are We? How Identity Politics Took Over the World*, Penguin Books, London, 2020, p. 3.
 - 5 Clifford Geertz, one of the most important figures of the primordial approach (primordial meaning primeval or ancient), bases his claim on the following three arguments. First, primordial identities and attachments are given; that is, they are identities that exist prior to all experience and interaction and are not derived. Such attachments are spiritual and “natural”, not sociological; they are not shaped by reference to any sociological source. Second, such primordial attachments are emotionally ineffable. From the moment an individual becomes a member of a group, she naturally develops certain feelings and attachments to that group and assimilates its language and culture. Third, primordial attachments are emotionally formed. See C. Geertz, *The Interpretation of Cultures*, Basic Books, New York, 1973, pp. 259-261.
 - 6 Van der Berghe, “Ethnicity and the Sociobiology Debate”, *Theories of Ethnic and Race Relations*, ed. J. Rex & D. Mason, Cambridge University Press, Cambridge, 1988, p. 256.

contrast, argue that identities are socially constructed or fictional⁷ and that large groups can be defined as "imagined communities."⁸ According to constructivists, large groups/communities are social constructs that are not innate but are constructed historically, enacted collectively in minds, language and discourse, and in so doing manage to become social-historical reality. Concepts such as nationality, nation, and nationalism are among the outputs of these sociopolitical constructs.⁹ Imagined bonds help to generate unity under a single identity and contribute to the production of a sense of "we-ness"; they also encourage the emergence of solidarity between people who do not personally know one another and who do not share any kinship bonds, indeed, who may not even have the opportunity to meet and evaluate one another in any meaningful way. Sociological ties in the modern world have in fact paved the way for the formation of new large group identities by offering connections that transcend the primordial, i.e., that are based on more than just innate and immutable similarities.

To understand why large group identities have changed and what the consequences of this change have been, it is necessary to analyze the mass/collective-psychological elements involved in the process of identity-change. While the period following the Treaty of Westphalia of 1648, signed after the Thirty Years' War, saw the birth of sovereign states in Europe, in the post-French Revolution era, nationalist ideologies helped fuel the emergence of national identities across the world; both phenomena could be said to have stimulated collective trauma. From the 19th century onwards, a new framework, "nationality", moved hundreds of millions of people away from their traditional identities (such as tribal, ethnic, religious, or confessional) and gathered them in new and modern large collectivities, determining whom they resembled and from whom they differed. One cannot isolate the emergence and transformation of the modern state from social movements, as they fed the development of one another.¹⁰ In the course of the 19th century, the capitalist production network strengthened, boosting its order-creating role in the economic, political and social spheres, and this led on to the gradual replacement of multinational empires by the nation-state. In the 20th century,

7 Nathan Glazer, Daniel Patrick Moynihan, Corinne Saposs Schelling, *Ethnicity: Theory and Experience*, Harvard University Press, Boston, 1975.

8 Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler*, Metis Yayınları, İstanbul, 1993, p.16.

9 Ernest Gellner, *Uluslar ve Ulusçuluk*, trans. Büşra Eranlı Behar and Günay Özdoğan, İnsan Yayınları, İstanbul, 1992, p. 55; Eric J. Hobsbawm, *Millîyetçilik ve Milliyetçilik*, trans. Osman Akinhay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1995, pp. 142-143; Miroslaw Hroch, *Avrupa'da Milli Uyanış*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, p. 203; Anthony D. Smith, *Millî Kimlik*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, p. 75.

10 Sidney Tarrow, *Power in Movement: Social Movements, Collective Action and Politics*, Cambridge University Press, Cambridge, 1996, p. 66.

nation-states continued to come into existence across the globe, while at the same time the world witnessed the practical consequences of a new approach to society that Gustave Le Bon defined as the “age of the masses”.¹¹ All in all, ever since the onset of the modern period, national identity has been one of the chief dynamics responsible for constituting large groups. In other words, while in the pre-modern world “given” identities based on innate characteristics were more prominent, in the last two centuries “acquired” identities (foremost among them national identity) have assumed decisive importance.

1. Turkish National Identity and the Republic’s Design of “the Desirable Citizen”

The notion of “national identity” that gained increasing prominence through the 20th century was a political design: national identity was something that individuals could acquire and that was capable of reproducing itself. Designed frameworks for identity, such as national identity, determine the relations of the individual with the different groups in which she lives, including her duties, rights and sense of belongingness towards these groups; these frameworks also aim to ensure in-group unity and solidarity. The process of constructing the nation and national identity, which was a product of the changes that emerged with the transition to the industrial society, demonstrated considerable continuity. On the other hand, this process took place over a long period and thus inevitably varied in different places according to the specific stage that had been reached in the maturation of historical conditions. Moreover, the process of constructing national identities is psychological and involves emotional ties, as well as being economic, political, and sociological, as noted by Ernst Gellner in his definition of the construction of national identity as “*the activity of overlapping the political and national sphere as a feeling and movement*”.

Modern Turkish identity, as a national and nationalistic form of definition that began to be constructed in the early 20th century, came to be shaped as a combination of all the psycho-political factors mentioned above. Besides basic emotions such as loyalty, commitment and belonging, the constitutive framework of modern Turkish identity also comprises psychological elements such as shared fears and anxieties, (intentionally designed) shared images of pride and victory, constructed collective memory and narratives, and a sense of marginalization. Together with the carefully designed model of the new citizen, all these elements served to reinforce a sense of we-ness. The early

11 Gustave Le Bon, *Kitleler Psikolojisi*, trans. Filiz Karaküçük, Karbon Kitaplar, İstanbul, 2020, p. 11.

construction phase of the national identity of the Republic of Türkiye (1923-1938) saw the production and reproduction of the following common discourses and images, around which some of the core elements of the Republic would be shaped that constituted the backbone of the polity: the sense of a sacred and indivisible independent homeland; a non-ethnically framed version of Turkishness; a secularist understanding of Islam created within the boundaries set by the state; an orientation towards the West, legitimized through invocation of the positively connoted notion of contemporary civilization [*muasır medeniyet*]; the construction of a negatively connoted other, namely the backward Ottoman past; the conception of the exalted founder-leader; the narrative of a triumphant army and history; the new symbols and festivals of the great nation; and the desirable Republican citizen. Despite much change over time, the collective identity characteristics of the Turkish nation, constituted by the citizens of the Republic of Türkiye, have remained essentially the same. The ideal characteristics of this nation can be summarised as follows: an independent, virtuous, hardworking and triumphant Western nation, secular, Muslim, trusting in its army, marching towards modernity in the footsteps of Atatürk as its founding leader.

Article 88 of the 1924 Constitution specified that the term citizenship referred to citizenship of the new-nation state: The inhabitants of Türkiye are called Turks as citizens without distinction of religion or race. This statement, based on a secular and egalitarian approach, blurred religious and ethnic boundaries within the larger group/nation when it came to the question of citizenship identity. Indeed, religious, confessional, and ethnic differences were ignored in Mustafa Kemal Atatürk's own conception of a nation as being an entity comprised of citizens who share the same homeland:

*"a. People who have a rich heritage of memories, b. who are sincere in their common desire and consent to live together; c. and who have a common will to preserve together the heritage they have; the society that results from the union of such people is called a nation."*¹² *A nation was defined by the ruling single party as "a political and social community formed by citizens bound together by unity of language, culture, and ideals."*¹³

The concept of citizenship encompasses the special rights and duties of those who have the political right to vote in, and stand for, election. However, citizenship means more than just formal membership; it also indicates a community of people who come together on the same territory and live under the same social and structural relations.

12 Afet İnan, *M. Kemal Atatürk'ten Yazdıklarım*, Altınok Matbaası, Ankara, 1969, p. 12.

13 C.H.F. *Nizamnamesi ve Programı*, TBMM Matbaası, Ankara, 1931, p. 30.

Therefore, there is a close relationship between citizenship and national identity. This is because, while they are inhabiting the same territory, citizens both produce and adopt (through their constant interactions) the we-ness and identity of the national community, doing so within the social, cultural, economic, and political structures to which they are subject. David Miller defines the constitutive and distinctive elements of a nation's identity as the desire to live together, the consciousness of citizenship, ideas of historical continuity, and a shared future with the nation stretching both backward into history and forwards into the future, loyalty to the homeland, shared public culture/national character, and shared narratives of victory and success, in addition to some concrete common traits. In Miller's view, national identity is shaped by the continuous structuring and collectivization of these elements,¹⁴ which prevent it from becoming fixed.

When Türkiye was being constructed as a new nation-state, since individuals were bound to the nation-state through the bond of citizenship, construction was also taking place of the superordinate identity of Turkish national identity. The ideological apparatuses of the state equipped citizens with new values related to how the large group the citizen belonged to was expected to define itself and how it wanted to be defined by others. In this context, in the high school history textbook of the period, for example, the general characteristics of the type of citizen that the state was aiming to design were listed as follows:

“a person with elevated national feelings of patriotism; highly capable; highly educated, with good manners and good health; who understands and obeys the laws of the state.”¹⁵

In the first fifteen years following the proclamation of the Republic, a holistic approach was utilized to foster a sense of *cultural* belongingness among all citizens. This would supplement their formal, legal belonging to the nation. The method used to induce this sense of belonging was collective action, that is, the adoption, dissemination and realization of the main principles and values that were determined as constituting the backbone of the newly established nation-state. Without a doubt, Republicanism was at the forefront of these values. In the words of the founding leader, Mustafa Kemal Atatürk, the proclamation of the Republic was the greatest of the many illustrious successes that the new Türkiye achieved in just a short time.¹⁶ In 1924, Mustafa Kemal explained as follows why the proclamation of the Republic was the greatest achievement:

14 David Miller, *Citizenship and National Identity*, Polity Press, USA, 2000, pp. 27-29; David Miller, “In Defence of Nationality”, *Contemporary Political Philosophy, An Anthology*, ed. Derek Matravers and Jon Pike, Routledge in Association with the Open University, London and New York, 2003, pp. 305-306.

15 *Tarih IV Türkiye Cumhuriyeti*, Devlet Matbaası, İstanbul, 1931, p. 184.

16 “Atatürk’ün Onuncu Yıl Nutku’nun Son Şekli”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, V. 2, 1985, pp. 505-510.

*"The laws laid down by the Grand Assembly for the elimination of obstacles to the self-government of the people ... have been implemented. The Turkish nation has realized to its great joy that the obstacles which for centuries had prevented Türkiye from joining the nations on the path of progress have been removed."*¹⁷

Through the proclamation of the Republic, the road was supposed to be paved to the ideal of reaching and even surpassing the level of advanced civilizations, the asserted main goal of the nation-state. The republic, the form of government that best materializes the ideal of national sovereignty, was the founding principle of the nation-state, and for this reason, republicanism would always be emphasized as one of the main buttresses of national identity that would enhance group members belongingness to the group. This was because the Republic represented a complete break with the past, a past that epitomized the backwardness of the country and the nation. Because of the rupture marked by the establishment of the Republic, the country could put behind it all the traumas, insecurity, hopelessness and exhaustion that were associated with the otherized past. For this reason, republicanism would be at the forefront of the common values involved in the design of the ideal citizen. Indeed, the citizen would be referred to as the citizen of the Republic.

Republican citizens were also expected to embrace as their common values the main principles of the Republican People's Party (RPP), led by the Republic's founding leader, Atatürk. One of these principles was nationalism, defined as walking in harmony with all contemporary nations and protecting the special characteristics and independent identity of Turkish society. Another was populism, about which the RPP program declared *"the source of will and sovereignty is the nation... The reciprocal duties of the state and the citizen towards each other... absolute equality before the law"*. Another principle, secularism, was commented on as follows: *"since one's view of religion depends on one's own conscience... keeping religious ideas separate from affairs of state, world and politics"*. Finally there came revolutionism, defined as *"remaining loyal to the principles arising and developing from the revolutions and defending them"*.¹⁸ In line with these values, holding the identity of the Republican citizen meant being civilized and subscribing to the values of patriotism and nationalism. The early republican period saw the regulation of both the public and private lives of citizens.¹⁹ Through education and the propagation of a new understanding of morality, the attempt

17 *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, V. 10, TBMM Matbaası, Ankara, 1975, p. 2.

18 *C.H.F. Nizamnamesi ve Programı*, TBMM Matbaası, Ankara, 1931, p. 31.

19 Füsün Üstel, *Makbul Vatandaşın Peşinde*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016.

was made to instil a collective consciousness and collective emotions, which would help strengthen the large group/nation's sense of national belonging. The founding leader himself explained what this new morality and education entailed:

*“It is education that makes a nation live as a free, independent, glorious and esteemed society or abandons it to bondage and misery. Gentlemen, when the word ‘education’ is used in isolation, everyone takes it to mean something specific to themselves. If one goes into detail, the goals and purposes of education vary. For example: religious education, national education, international education... All types of education have different goals and objectives. Here I shall only assert that the education that the new Republic of Türkiye will provide to the new generation is national education”.*²⁰

As the quote illustrates, what was meant by new education was national education. In fact, a hundred years ago, the concept of education had a much broader meaning than it does for us in the present. Around that time, Ziya Gökalp defined education as follows:

*“The sum total of the value judgments inhabiting the conscience of a people [kavim] is called the culture of that people. Education is to transform this culture into spiritual faculties in the members of that people.”*²¹

Accordingly, education was defined in that period as the transformation of the culture of a human community into a spiritual capacity, a natural predisposition, a habit. Since education had to internalize all the values of society and enable the integration of the individual into society, it could not fail but reflect the collective identity of a society. By stating that the new education was to be national, the founding leader also pointed out that the organizing principle underpinning the identity of the new nation was nationality. To recap, the desired characteristics of citizens of the new nation-state were as follows: they had to be individuals with elevated national feelings, who were at once patriotic, civilized, secular, revolutionary, meritorious and healthy, and they needed to be mindful of the reciprocal responsibilities of the state and the citizen.

2. The Leading Drivers of the Transmission of the Images of the Republican Citizen: Women, Youth, Teachers

2.1 Women: Modern, Equal, Self-Sacrificing, and Hardworking

The construction of the citizen and national identity amounted to transforming a society that had identified with the education and values of an empire lasting nearly six

20 “Büyük Halaskâr’ın, Millete Teceddüd Yolunu Gösteren Yeni Bir Nutku”, *Cumhuriyet*, 29 Ağustos 1925, p. 1-2.

21 Ziya Gökalp, *Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1973, p. 27.

centuries into a society of new humans. This transformative process undoubtedly required both time and comprehensive social engineering. While the design of this engineering project was the responsibility of the state, the actual builders were expected to emerge from within society itself. Certain social elements would act as key agents in shaping the Republican citizen, and women were to be at the forefront. Since the Tanzimat period, the Muslim Turkish women of Ottoman society had been far from constituting a monolithic whole across the country: women in İstanbul and women in the provinces differed from one another rather radically. From the years of the War of Independence onwards, the main image of the İstanbul woman (except for the women of the neighborhoods of Beyazıt and Edirnekapı) had been that of a female who followed an individualistic lifestyle and who was rather detached from the country's affairs, being focused on entertainment, adornment and emulating French and American women; this was characterized as modern life. With these characteristics, the women of İstanbul (or the prototypical modern woman) were at odds with the desired national identity of the Republican woman. The new woman of the new nation was represented by the women of Ankara and the provinces. The typical provincial woman was uneducated and poor, but hardworking, as she took on various responsibilities; she was ready to sacrifice everything for her country. The woman of Ankara was more educated than her provincial counterparts, but she shunned unnecessary ornamentation, and she was the true Turkish woman, dedicated to the newly established nation-state.²² The main characteristics that distinguished the women of Ankara and the provinces from those from İstanbul were the former's sacrifice, diligence, and sense of homeland. These women bore the most fundamental characteristics of the new national identity and new generations would be raised thanks to the education they provided.

In Türkiye, as in the whole of Europe at that time, protecting the homeland and the nation from attacks made it imperative to increase the population, which had decreased considerably as a result of decades of war. For this reason, one of the dimensions of the idealized Republican woman was the identity of the mother, who would raise healthy sons and daughters. In an article published in the *Kadro* journal in 1932, Şevket Süreyya commented on this identity as follows:

"If we do not at least double the 14 million inhabitants of this country in the shortest possible time, we will jeopardize our survival in the face of the highly populated and technically advanced nations of the future. ... Providing the mother with her child and the child with his health has become an affair of the state everywhere in the world. We want a large population, a well-

22 Zafer Toprak, *Türkiye'de Yeni Hayat İnkılap ve Travma*, Doğan Kitap, İstanbul, 2019, pp. 129-130.

fed population, a happy and rich population."²³

While the population had to be increased, it also had to be healthy, developed, modern and happy. For this reason, the nation-state materialized its biopolitics²⁴ through the positive image of the sturdy generation (*gürbüz nesil*).²⁵ Just as the primary capital of any community is undoubtedly the human beings who constitute it, in the founding years of the nation-state, raising a healthy generation was the main policy, as it was in other Western states. It was emphasized that women/mothers would be the main driving force in this policy. However, to be able to function as drivers of change in the design of the new nation, women first had to attain the selfhood and identity of the imagined new woman. This self and identity too would find its clearest definition in the words of the founding leader. In his speech at the Turkish Red Crescent's [*Hilâl-i Ahmer*] Women's Branch in Konya as early as in March 1923, Mustafa Kemal Pasha summarized the identity of the new Turkish woman in the following terms:

*"... the work, effort, dedication, and sacrifice of every member of the nation were involved. ... there is one endeavor that should be remembered with the utmost respect and always repeated with gratitude, and that is the very sublime, very high, very precious sacrifice shown by Anatolian women. Nowhere in the world, in any nation, is it possible to speak of any deeds of women above the deeds of Anatolian peasant women. ... Despite such sacrifice, such service, and such competence of our women, which is nowhere inferior to that of men, our enemies and those with superficial glances that do not know the spirit of Turkish women make certain attributions to our women. Some claim that our women live idly, that they have no relation with sciences and wisdom, that they are not interested in civilized and social life, that our women have been deprived of everything, that they have been kept isolated from life, the world, humanity, work and power by Turkish men. ... the path we shall tread on ... is to make the great Turkish woman a partner at work, to walk in life together with her, to make the Turkish woman a partner, friend, helper, and supporter of men in scientific, moral, social and economic spheres."*²⁶

As the quote illustrates, the primary aspect of identity that the leader attributed to the Republican woman was her sacrifice. While this emphasis on sacrifice is historically accurate, it was doubtless also intended to persuade society and to introduce new cognitive schemas regarding women aimed at elevating their social standing vis-à-vis the established and normalized system of traditional values. Indeed, the idea that the self-sacrificing Turkish woman was more deserving of such social prestige than anyone

23 Şevket Süreyya, "Çok Nüfuslu Anadolu", *Kadro*, V. 5, 1932, pp. 34-35.

24 Michel Foucault, *Biyopolitikanın Doğuşu*, trans. Alican Tayla, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2015, p. 263.

25 Şevket Süreyya, "Çok Nüfuslu Anadolu", pp. 34-35.

26 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II*, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1959, pp. 149-150.

else was reinforced with the emphatic statement there is no one like her anywhere in the world.

Another element in the identity of the new Turkish woman that was underlined was her competence, that is, her capabilities. However, since identity is related not only to how one sees oneself but also to how one is seen by others, the founding leader was also disturbed by the negative way in which foreign nations perceived Turkish women. It was felt that internal and external perceptions of the identity of the new Turkish woman needed to be harmonized, so that she could walk alongside men in every aspect of the new nation's life. In his declaration to the American nation on January 23, 1923, Mustafa Kemal Pasha said,

*"One of the most important issues facing Türkiye today is to ensure complete legal and social equality between men and women. Our women displayed the highest qualities of courage and sacrifice during the War of Independence. ... Where the forced seclusion of women destroys family life, no progress is possible."*²⁷

With these words, Mustafa Kemal Pasha established that the principle of equality with men in all areas of life was to be the backbone of the new identity of Turkish women, doing so in the form of an announcement to the outside world. By emphasizing women's sacrifice and competence, the founding leader redesigned the Republican woman in the mind of the society, presenting her as an equal citizen in all spheres of life. In doing so, he repeated at every opportunity that Turkish women deserved this equality thanks to their heroism, sacrifice, and competence. In July 1923, in an interview he gave to the US daily, *The Saturday Evening Post*, he stated that the duties of women in social life were a sociological reality, that is, a necessity of life:

*"Turkish women have taken the place of men at the front, doing all kinds of work at home and even undertaking the transportation of supplies and ammunition for the army. This was the result of a real sociological principle, namely that women should cooperate with men to improve and strengthen society."*²⁸

Mustafa Kemal Pasha pinpointed the main attributes of the new Republican woman when he described Turkish women as the most enlightened, the most virtuous and the most serious women in the world, a woman who is serious in morals and virtue; a woman of dignity. The duty of the Republican woman who possessed these characteristics was

27 *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, V. 15, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2004, p. 23.

28 *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, V. 16, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2005, p. 40.

*“to raise generations capable of protecting and defending the Turk with their mentality, muscle, and determination. The woman, the source of the nation and the basis of social life, can fulfil her duty only if she is virtuous. Thus, women must be of impeccable morality.”*²⁹

On October 13, 1925, in conversation with the students of the İzmir Girls’ School for Prospective Teachers, he reminded the audience of Tevfik Fikret’s lines *“Certainly, if woman becomes miserable, humanity is degraded”* [*Elbet sefil olursa kadın, alçalar beşer*] and emphasized once again that the primary prerequisite for the development of society as a whole was the necessary elevation of the status of women.³⁰

As the founding leader made clear at every opportunity, a new, developed, modern nation would only be possible through the creation of a new woman. We can see that Mustafa Kemal had harboured such ideas as early as 1918, based on the notes he kept in his memoirs in Karlsbad, today’s Karlovy Vary in Czechia, where he went for treatment. In these notes, Mustafa Kemal Pasha recounted a conversation he had with a certain woman. In conversation, he criticized the traditional roles of men and women in Ottoman society. What he criticized was the Turkish ancestors’ conceptualization of “the desirable woman” as being one who was simply waiting for a command from a man and who devoted her existence to her husband. Mustafa Kemal Pasha expressed his opposition to such a conceptualization in the following words:

“As I always say, and let me declare it here on this occasion, that should I ever acquire great authority and power, I shall implement the desired revolution in our social life with a coup [original in French] in an instant.” In the following pages of these notes, he adopted an egalitarian perspective on gender roles, stating that men and women in society should be completely free and independent as human beings and that women could find their balance by appreciating their femininity and the position of womanhood after they had experienced many mistakes and good deeds in real and shared life, just as men do. As early as 1918, Mustafa Kemal Pasha believed that courage was needed to address the question of women and that misgivings had to be set aside. According to him, women’s minds had to be bettered with the help of science, and it was vital that women retain honor and dignity.³¹

Without wasting any time, the founding leader instantly set about realizing the reforms he desired to see in social life. To start with, in order that the nation’s women could become modern women, several legal measures were taken following the proclamation of the Republic. The first of these was the Unity of Education [*Tevhid-i*

29 *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri II*, pp. 231-232.

30 *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri II*, pp. 232.

31 Ayşe Afet İnan, *Atatürk’ün Karlsbad Hatıraları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1983, pp. 43-44.

Tedrisat] Law adopted on March 3, 1924, which granted women the right to equal education. Mustafa Kemal Pasha thought this was important, because,

*"It will be of utmost importance that our women are educated to the same degree. Our women are obliged to be even more learned, more enlightened, and more knowledgeable than men. If they really want to be the mothers of the nation, they must indeed be such women."*³²

The Constitution [*Teşkilat-ı Esasiye*] made primary education compulsory and free of charge in public schools, and in 1925 some regulations were introduced regarding girls' education. In accordance with these, shortcomings in girls' education would be addressed, girls and boys would be educated together, and the new approach to education would emphasize raising productive individuals. In addition to new schools, in the 1927-1928 academic year new Girls' Institutes were introduced, in which pupils would receive instruction for five years.

Legislated on February 17, 1926, the Civil Code ensured equality between men and women with regards to marriage, divorce, inheritance law and work life. On November 24, 1928, what we might call a total mobilization for education was launched to ensure that every Turkish citizen between the ages of 16 and 45, male and female, learned to read and write; Schools of the Nation [*Millet Mektepleri*] were opened in governmental offices, villages, and coffee houses all across the country. In addition to these schools, as part of this total mobilization for education, Popular Reading Rooms [*Halk Okuma Odaları*] were also established in cities and villages.

Women acquired political rights for the first time in municipal elections held on April 3, 1930. This was followed in 1933 by the right to elect and be elected to village boards of aldermen [*ihhtiyar heyeti*] or as village heads [*muhtar*]. On December 5, 1934, women gained full equality in political rights, as every Turkish man and woman over the age of 22 was now allowed to elect a member of parliament, while every Turkish man and woman over the age of 30 now possessed the right to stand for election as a member of parliament. On December 5, 1934, Mustafa Kemal Atatürk made the following statement on women's rights to vote and stand for election:

32 *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, V. 18, TBMM Matbaası, Ankara, 1959, p. 9.

“This decision has given Turkish women a place in social and political life above that witnessed in any other nation. (...) Having gained her first experience in the political sphere in municipal elections, the Turkish woman has now obtained the greatest of her rights by electing members of parliament or standing for election as one. This right, which is denied to women in most civilized countries, is today in the hands of the Turkish woman and she will exercise it with authority and merit.”³³

As the quote illustrates, by granting women the right to stand and vote in elections, the founding leader restored the damaged self-esteem of a society that for almost a hundred years Western states had considered barbaric, uncivilized, inadequate, and incapable. Women had been granted this right in Germany and the Russian Federation in 1918, in the US in 1920, and in the UK in 1928, but women in France would only gain this right in 1944 and their counterparts in Italy and Japan only in 1945.

The press of the period proudly welcomed the equality granted to Republican women in the political sphere. The following is a quote from the *Kurun* newspaper dated February 9, 1935:

“The deeds of revolution we have realized in our social constitution have found their most mature form with women receiving equal rights with men in all respects. We can now declare with profound pride that today’s Turkish society is the most advanced and ideal type of society.”³⁴

Parliamentary elections were held on February 8, 1935, in which women could vote and stand for election for the first time. Seventeen women were elected as members of the parliament of the Turkish nation, thereby becoming the first female MPs in the country’s history. This number increased to 18 in the 1936 by-elections. Women MPs ranged in age from 27 to 50, with teachers dominating in terms of their professions. Hatice Özgener, born in 1865 in Thessaloniki, was the eldest of the first female MPs. Özgener, a teacher, was elected to Parliament as an MP for Çankırı. Nakiye Elgün, born in 1882 in İstanbul and elected as an MP for Erzurum, was also a teacher. Elgün had been politically active since the Second Constitutional Monarchy era (1908-1918) and taken part in the executive committee of the Turkish Hearths [*Türk Ocakları*], the Society for Advancement of Women [*Teali Nisvan Cemiyeti*] and the İstanbul branch of the People’s Houses [*Halkevleri*]. Born in 1886 in İstanbul, Ayşe Şekibe İnel was elected as an MP for Bursa, and Huriye Öniş Baha, a teacher born in 1887 in İstanbul, was elected as an MP for Diyarbakır. Born in 1888 in İstanbul, Hatice Sabiha Görkey was another MP who was a teacher. She entered the Parliament as an MP for Sivas. Ms.

33 *Atatürk’ün Bütün Eserleri*, V. 27, p. 96.

34 “Yeni Sayılabarlarımızı Seçtik”, *Kurun*, 9 February 1935, p. 1.

Satı (Hatı), born in Kazan in 1890, was elected as an MP for Ankara. She had learned to read and write at the Schools of the Nation [*Millet Mektepleri*], became one of Türkiye's first female village heads in 1933 and continued to live in her home in a village after becoming an MP. Ferruh Güpgüp was born in Kayseri in 1891 and was elected as an MP for Kayseri, where she had studied music, tailoring, and sewing. Mihri Pektaş, a teacher born in Bursa in 1895, entered the Grand National Assembly of Türkiye as an MP for Malatya. Born in 1897 in Adapazarı, teacher Seniha Nafiz Hızal became an MP for Trabzon; born in 1897 in Bosnia, teacher Bahire Bediz Morova Aydılek became an MP for Konya; born in 1899 in İstanbul, teacher Esmâ Nayman became an MP for Seyhan; born in 1900 in Üsküdar, teacher Türkan Örs Baştuğ became an MP for Antalya. Mevrûre Gönenç, born in Üsküdar in 1900, was another teacher elected as an MP, namely for Afyonkarahisar; teacher Fakihe Öymen, born in 1900 in Shkoder, was elected as an MP for İstanbul; born in 1901 in Sinop, teacher Meliha Ulaş was elected as an MP for Samsun. Fatma Şakir Memik, who was born in Safranbolu in 1903, was the only female doctor member of Parliament, elected as an MP for Edirne. Born in İzmir in 1903, Benal Nevzat İştâr Arıman, a member of the Red Crescent [*Hilâl-i Ahmer*], the Society for Protection of Children [*Himaye-i Etfal*] and the Society for the Fight against Tuberculosis [*Veremle Mücadele Cemiyeti*], was elected as an MP for İzmir. Sabiha Gökçül Erbay, the youngest female member of the Grand National Assembly of Türkiye, was born in Bergama in 1908. A 27-year-old teacher, Erbay was elected as an MP for Balıkesir.³⁵

Certainly, the moment the first women MPs entered the Grand National Assembly of Türkiye to take their oaths aroused great curiosity and excitement throughout the country. *Milliyet* newspaper reported the debut day of the MPs in the parliament as follows:

*"This parliamentary session, which was attended by our female members of parliament, was a historic sight. (...) The women MPs were seated in various corners of the hall. Their simple and elegant style of dressing was striking. Most of them wore black suits, white silk blouses, and black silk bow ties. Ms. Hatı Çırpan, MP for Ankara, wore a dark blue dress made of locally produced fabric. Her masterful and mature demeanor ensured that she did not stand out from her urban fellows in the parliament in the slightest. (...) The female MPs were applauded as they took the floor and as they left for their seats after taking the oath. The first to take the oath of office among female MPs was Mevrure Gönenç, MP for Afyon."*³⁶

35 Sibel Duroğlu, *Türkiye'de İlk Kadın Milletvekilleri*, MA Thesis, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2007.

36 "Toplantıdan İntibalar", *Milliyet*, 2 March, 1935, p. 1.

Nakiye Elgün's statement to the daily *Cumhuriyet* just before the elections must have echoed the views of those women of the nation who had risen to their rightful place:

*"There is nothing left to ask from the Parliament in the name of womanhood, nothing! Every right, imaginable or unimaginable, has been granted to our women. Equality in the Civil Code, equality in education, equality at work!"*³⁷

The founding leader stated, moreover, that it was not just women but all elements of society who should feel empowered by the fact that value was being attributed to women. Indeed, he saw the valuing of women as one of the main conditions for being a strong nation; in a sense, this would reverse the learned helplessness and sense of inferiority that the events of the last century had instilled in Turkish society. To materialize this in practice, a great social transformation was launched so that the women of the Republic, who constituted almost more than half of the nation, would find themselves valuable and feel empowered. The social elevation of women was indispensable not just because it would make the nation as a whole feel and be valuable and powerful; it was also a way of safeguarding the new generations of the Republic.

The citizen of the new nation-state was characterized in different ways on different occasions; one example was the following summary by Şükrü Kaya, who served as the Minister of Interior Affairs from 1927 to 1938:

*"Every regime has found a type of citizen worthy of itself and seeks this citizen. (...) The man of our Atatürk regime [bizim Atatürk rejimi], the Kemalist revolutionary regime, is a man with a beautiful body, a strong mind, courageous, dignified, defending his rights and ideas everywhere, cheerful and serious."*³⁸

That said, nearly all definitions agreed that it was the *women* of the Republic, in both its cities and its villages, who would raise the citizens of the new nation-state in the family hearth, thereby effectively laying the foundation of each individual's schooling. Although equality between women and men was ensured in social and political life and the desire was expressed that women would participate in the labor market to the same extent as men, the primary role of women in the construction of the new nation was as mothers, albeit mothers who had been educated using modern and scientific methods. Doubtlessly, changes in traditional social roles depend on transformations in social

37 "Kadın Saylav Olursa", *Cumhuriyet*, 26 January, 1935, p. 1.

38 Murat Turan, "Tek Parti Yöneticilerinin Söyleminde Yeni Toplumsal Kimlik ve Onun Sembolleri," *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, V. 34, 2014, p. 290.

structures and in mentalities, both of which take a long time. Thus, women's mass participation in social and political life would not happen overnight. However, the fact that new women were assigned a place in social and political life during the foundation years ignited the dynamics of transformation; meanwhile, the traditional "maternal" role of women was utilized to an even greater extent for the purpose of nation-building.

The sturdy children raised by mothers would be strong young men tomorrow to protect the homeland.³⁹ While the upbringing of children became the object of new legal regulations, the press was used too to inform families about raising children. In 1926, the Society for the Protection of Children [*Himaye-i Etfal*] started to publish the journal *Gürbüz Türk Çocuğu* [Sturdy Turkish Child] to guide parents in child education. Although it was a children's magazine, it provided parents with guidance on child raising and children's health issues. In this and other publications, the nation and the family were likened to one another and shown to be intermeshed, with citizens depicted as siblings and the state as the head of the family.⁴⁰ In the October 1926 issue of the magazine, one article read "*Oh mothers! Oh future mothers! The child is not only yours. The child is the property of the Turkish homeland, the very existence of the Turkish nation,*"⁴¹ while another statement published in April 1927 ran as follows: "Blessed are the nations that have embraced the art of raising children with strong bodies, strong souls and strong hearts."⁴² These are just two examples of the identification between the state and the citizen and of the government's biopolitical discourse.

The government also provided maximal support to parents to help them raise healthy generations. Article 1 of Law No. 1593 on Public Hygiene legislated on 24/4/1930 defined the main goal as to improve the sanitary conditions of the country, to combat all diseases or other harmful agents that harm the health of the nation, to ensure that the future generations grow up in good health, and to provide medical and social assistance to the public, while Article 89 reminded families of their responsibility in raising healthy generations:

"Every child born within the borders of Türkiye shall be vaccinated within the first four months following birth. The father and mother of the child shall be equally responsible for the fulfilment of the vaccination obligation. For children without parents or children who are not in the

39 *Çocuk*, 15 İkinci Teşrin [November] 1936, p.1.

40 Benjamin Fortna, *Geç Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Dönemlerinde Okumayı Öğrenmek*, trans. Mehmet Beşikçi, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2013, pp. 137-138.

41 "Milli Siyasetlerin En Mühimi Çocuk Siyasetidir", *Gürbüz Türk Çocuğu*, Teşrin-i evvel [October] 1926, p. 2-3.

42 Ahmet Ağaoğlu, "Çocuk Günü", *Gürbüz Türk Çocuğu*, Special Issue, April, 1927, p. 11.

care of their parents, persons or the directors of the institutions that accept the child for care shall be responsible."⁴³

2.2. The Youth: Healthy, Strong, and Transmitting the Revolution to Future Generations

Another group that functioned as agents in shaping the Republican citizen was the youth. However, the youth of the nation-state were not simply individuals who fell within a certain biological age range. Mustafa Kemal Atatürk described the youth of the nation as follows: “*As I understand it, the youth are those who can adopt the ideas and ideologies of the Turkish Revolution and pass them on to future generations.*”⁴⁴ This was the reason that The Tenth Year Anthem [*Onuncu Yıl Marşı*], written in 1933 by Behçet Kemal Çağlar and Faruk Nafiz Çamlıbel and composed by Cemal Reşit Rey, emphasized fifteen million young people of all ages created in ten years, with the youth here actually denoting the entire nation. Writing for *Çığır*, a leading intellectual, literary and artistic magazine of the period that joined the drive to create the youth of the revolution for the sake of the country’s and nation’s construction process, Hıfzı Oğuz (Bekata) defined the youth as follows:

*“The youth is the energetic and vanguard force of a society. A youth that is unified and organized equals a growing force, an excited and vibrant mass that has united around a common ideal. This mass of youth, which will be created without the slightest sacrifice of freedom, will be raised with a new system of education for the revolution, based on the conditions of the society in which it lives.”*⁴⁵

Similarly to *Çığır*, other youth magazines of the period, such as *Ülkü* and *Varlık*, emphasized the identity characteristics of the youth and the duties that the nation expected them to fulfil. First and foremost, what was expected of the youth was to protect the work of the Turkish Revolution forever and to raise the new state and nation to the level of contemporary civilizations [*muasır medeniyetler*] in all spheres of life— economic, social, cultural, or otherwise. The new youth would be the human model of a new mentality, new traditions, and a great revolution. This youth would above all abandon the morally lamentable aspects of the past, as well as the intellectual backwardness and misjudgments associated with Türkiye’s history. The youth’s cultural and social output in the name of the nation would be anything but Western imitation and would certainly be in harmony with

43 *T.C. Resmî Gazete* [Official Gazette of the Republic of Türkiye], 7 Teşrinievvel 1336 [7 October, 1920], no. 1489.

44 Serap Yolcu Yavuz, *Cumhuriyet Misyonerleri 1930-1946 Arası Türkiye’de Bir Politik Özne Olarak Gençlik İnşası*, Vakıfbank Kültür Yayınları, İstanbul, 2019, p. 189.

45 Serap Yolcu Yavuz, *Cumhuriyet Misyonerleri...*, p. 310.

the national body. Among the national identity characteristics ascribed to the youth were being serious, determined, knowledgeable, honest, brave, hardworking, and indomitable. The ultimate aim of this project was to give birth to a revolutionary youth unified in heart and mind around a number of key ideals. The youth would be the enlightened army of the Republic in all spheres of life, from science to dance. The main duty of this revolutionary youth was to embrace the innovations of the Republic and to strive to ensure that the whole nation adopted them too.

Alongside institutions of formal education, People's Houses [*Halkevleri*] were opened in 1932 under the guidance of Mustafa Kemal Pasha to elevate the modern and social life of the Turkish people and to be centers of national consciousness. The People's Houses were centers of practice, the homes of the people, to promote the national selfhood, national culture, sciences and wisdom, progress and advancement among the people. Here, the older generation will discover their national identity and improve, and the new generation of young people will develop their national culture, their spiritual national consciousness, and their intellectual and social advancement. The People's Houses became the place where the duties expected of young people would be fulfilled, both in the raising of new youth and in the public's adoption of the values of the Republic. These houses were exemplary institutions, where the new mentality and lifestyle were established. The journal *Ülkü*, which became the journal of the People's Houses, summarized the function of this institution in the construction of national identity as follows: "*An army of volunteers consisting of 100,000 people is embarking on a new and spiritual conquest of the country*".⁴⁶

Since the youth, just like children, were the guarantees of the nation state's and the nation's future, creating a healthy youth became almost a "national ideal". In the modern age, not just in the new Republic of Türkiye but across the world, the biological aspects of human beings and problems such as health, hygiene, birth rate, *inter alia*, came to be counted among the main concerns of states, in contrast to the purview of states in the Middle Ages. The living conditions of ordinary people, especially public health and the raising of healthy generations, came to be regarded as the main responsibilities of nation states.⁴⁷ The main reason for this was that, with the transition from traditional agricultural economies to capitalist economies as a consequence of industrialization, greater importance was attributed to productive forces, that is, human labor. Foucault, who interpreted and popularized the term biopolitics, stated that because of this shift in

46 Serap Yolcu Yavuz, *Cumhuriyet Misyonerleri...*, p. 207, 260.

47 Michel Foucault, *Biyopolitikanın Doğuşu*, trans. Alican Tayla, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2015, p. 263.

priorities, the state intervened in and placed under its purview phenomena such as population growth, birth and death rates, individual health, and life expectancy; it was this mechanism that he defined as biopolitics. In line with biopolitics, governments organize the population according to economic processes.⁴⁸ Foucault defined biopolitics as the administration of life at the population level by power, thus social and political power over life, and seeing it as a power that administered the lives of the individuals that make up society. This administration took place through controls and comprehensive regulations and served to increase efficiency and multiply the population.⁴⁹ Indeed, the fact that, with the advent of modernism, economic production and the new economic model became an essential source of power for the state led to an increase in the state's investment in human capital, with the continuity of the population and the maintenance of a healthy/strong population now becoming a guarantee of the continuity of the state. For this reason, the new Turkish state, like other states, used all means to try to instil in the nation's youth the desire to be healthy individuals. For example, on the occasion of the May 19 festival, the state authorities decided that banners bearing the following slogans be hung up in various places, especially in schools:

“Our greatest wealth is our body / A sound body, a sound mind, a beautiful person / Health is the greatest bliss / The doctor pays a visit where the sun does not enter / You will love your health, love your homeland, love nature / Not keeping your body beautiful is shameful / Health should be preserved from youth to old age / He who protects himself protects his generation / A sound mind in a sound body.”⁵⁰

2.3. Teachers: Bearers of the New Values of the Republic

In his speech to teachers in Samsun on September 22, 1924, Mustafa Kemal Pasha declared;

“After the upbringing provided by parents, the first inspiration for the child comes from the language, conscience and education of the teacher in the school. For these inspirations to develop and to endow them with the power and ability to serve the nation and the country, they must be reinforced at all times with ideas and sentiments that have profound connections with the nation and the country.”⁵¹

48 Michel Foucault, *Cinselliğin Tarihi*, trans. Hülya Uğur Tanrıöver, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2013.

49 Rachel Adams, “Michel Foucault: Biopolitics and Biopower,” accessed 14 September 2020, <http://criticallegalthinking.com/2017/05/10/michel-foucault-biopolitics-biopower/#fn-22546-9>.

50 Murat Turan, “Tek Parti Yöneticilerinin Söyleminde Yeni Toplumsal Kimlik ve Onun Sembolleri”, pp. 294-295.

51 *Cumhuriyet*, 25 Eylül 1924, pp. 1-2.

With these words, Mustafa Kemal Pasha drew attention to the fact that teachers were the most important means, second only to the family, by which the identity of the new nation could be formed. Thanks to this characteristic, teachers, like women and youth, became a social group that functioned as a driver in the shaping of the Republican citizen. This was because, through ideas and emotions, teachers were expected to inspire others to serve the nation and the country, building on the inspiration whose seeds would be sown by the Republican family. In the same speech, the founding leader stated that the truest guide for everything in the world, for material things, for spirituality, for life, for achievements, is science. To seek guidance outside of science is heedlessness, ignorance, and deviance, thus emphasizing that the core element in the identity of the Republican teacher who would raise the new generation was its scientificity.⁵²

In a speech he delivered to the Teachers' Association of Türkiye [*Türkiye Muallimler Birliği*] on August 25, 1924, Mustafa Kemal Atatürk said the following to teachers:

*"... as you know, although it is very important that the ideas and programs be precise and clear, their fruitfulness and productivity depend on their implementation with great care and diligence in our schools by our capable, conscious and devoted teachers. ... Your success shall be the success of the Republic. Friends— the military, political, and administrative revolutions that the new Türkiye has accomplished in a few years are very great and very significant. These works of revolution will be confirmed by your success in social and intellectual revolutions. Never forget that the Republic demands from you generations with a free mind, a free conscience, and a free intellect."*⁵³

With these words, the founding leader pointed to the active role of teachers in constructing and internalizing national identity, although at the same time he was keen to emphasize that the new people of the nation-state were individuals free in thought, understanding, comprehension and sense of justice. According to a circular put out by the Minister of Education Vasıf (Çınar) Bey, dated September 8, 1924, the main objectives of education, and therefore the expectations of the teachers of the Republic, were as follows:

"Education should be based on national principles and the methods of Western civilization; Schools should provide civilized and exemplary education in relationships between humans, rules of social life, cleanliness, orderliness, and all such matters. Children should carry in their hearts and souls the ideal of being ready for sacrifices for the Republic; Schools should inculcate freedom of conscience, freedom of opinion, and a conscious responsibility; Teaching

52 Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II, pp. 194.

53 Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II, pp. 173.

*should be made practical and useful; Schools should impart upon the pupils the pleasures of sciences and reading; Schools should teach the public the value of health and the ways of being healthy; Schools should ensure the balanced development of the body and mind; Schools should heed to and take into consideration the needs of society and the family; Schools should inculcate ideas of saving, cooperation and economy; Schools should create free and reasonable discipline in children”.*⁵⁴

In the early republican period, 24.2% of the total population was urban, whereas the remaining 75.8% lived in rural areas.⁵⁵ The governments of the Republic took certain economic measures to bolster agricultural production by poor peasants, such as enacting the Village Law in 1924, abolishing the *aşar* tax in 1925, transferring land to landless peasants between 1923 and 1934, providing fertilizer and seeds to peasants, and establishing Agricultural Credit Cooperatives [*Tarım Kredi Kooperatifleri*] in 1929. However, the literacy rate among the peasant population was very low, and the shortage of village schools and village teachers was palpable. In the past, there had been *sıbyan mektepleri* [children’s schools] in the villages, providing religious and moral education. Certainly, transforming the peasant population, which constituted the majority of the nation, into citizens was one of the most important goals in the founding years of the Republic. In line with the following statement of Mustafa Kemal Atatürk, the education of the peasantry was prioritized and a program was launched to train one teacher and build one school for each village:

*“The owner and the roots of this country, the foundational element of our social life, is the peasant. Up to the present, the peasantry has been deprived of education. For this reason, the basis of the education policy we will follow is to first eliminate the existing illiteracy. ... The first goal of our education program is to teach the peasant how to read and write and to provide the peasant with sufficient geographical, historical, religious and moral knowledge to know his homeland, nation, religion and world.”*⁵⁶

To train village teachers, it was decided in 1926 to open boarding and tuition-free Schools for Village Teachers [*Köy Muallim Mektepleri*]. It was decreed that, as far as possible, the students of these schools would be selected from the villages, from among young people aged 15 to 18, and that peasant children who had completed secondary school would be sent back to their villages as teachers after being trained at the schools. In addition to being given duties as teachers, these students were trained to cater to the

54 Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2001, p. 301.

55 Türkiye Cumhuriyeti Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, “Kentsel-Kırsal Nüfus Oranları”, accessed 5 January 2024, <https://cevreselgostergeler.csb.gov.tr>.

56 *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I-III*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1997, pp. 244-245.

needs of villagers, whether it be in the field of health or the economy, and to introduce civilized life to the village. Great importance was attached to the high level of professional expertise and the idealistic and revolutionary character of the teachers trained at the Schools for Village Teachers.⁵⁷ The main objective of the curriculum of the Village Schools was (through teachers) to convey the new values and new people of the Republic to the villages and to create a consciousness of citizenship among the Turkish peasantry.

Conclusion

In parallel with the advancement of industrial society, especially from the 19th century onwards, political identities that prioritized various types of imperial or monarchical belongingness were replaced by national identities, nourished by the ideology of nationalism. In this way, the authority-subject relationship, built on the bonds of subjecthood, was transformed into a state-citizen relationship defined by the legal bond. The citizen, a new type of human being, was said to possess certain rights in addition to the duties she had to fulfil for the state. In this new world, societies became more homogeneous and nations of their respective states, with the traditional values that had once been thought worth dying for being replaced by new national ideals. The pillars of national identity and images of the desirable citizen were designed in line with these values and ideals.

This design project was carried out radically and rapidly in the first fifteen years of the early Republican period. Therefore, the pillars of national identity and the images of the Republic's desirable citizens crystallized in just fifteen years. Some elements of society also served as a dynamo in shaping the citizens of the Republic. Women come first among these, and Turkish women are highlighted with their sacrifice and competence. In addition, women have been redesigned in the minds of society as an equal citizen in all areas of life. A new, high, modern nation will only be possible with the creation of the new woman. Another group that served as a dynamo in shaping the citizens of the Republic was the youth. However, the youth of the nation state are not biologically individuals within a certain age range. Citizens of any age who can adopt the ideas and ideologies of the Turkish Revolution and pass them on to future generations are considered young. Teachers, like women and youth, have become a social group that serves as a dynamo in shaping the citizens of the Republic. Teachers were seen as the most important means after the family in the formation of the identity of the new nation.

57 Serap Yolcu Yavuz, *Cumhuriyet Misyonerleri...*, p. 267.

Despite the various changes that took place after this period, it can be said that, at their core, the collective identity characteristics of the Turkish nation, made up of the citizens of the Republic of Türkiye, have remained more or less constant: an independent, virtuous, hardworking and victorious nation of a Western country, secular, Muslim, trusting in its army, marching towards modernity in the footsteps of Atatürk as its founding leader. Despite the passage of a hundred years, the main images of the Republican citizen, designed as individuals with elevated national feelings, patriotic, loyal to the Republic, civilized, secular, revolutionary, aware of their responsibilities, meritorious, hardworking and healthy have not undergone significant change.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The authors have no conflict of interest to declare.

Grant Support: The authors declared that this study has received no financial support.

REFERENCES

1. Official Publications⁵⁸

C.H.F. Nizamnamesi ve Programı, TBMM Matbaası, Ankara, 1931

C.H.F. Nizamnamesi ve Programı, TBMM Matbaası, Ankara, 1931

T.C. Resmî Gazete

Tarih IV Türkiye Cumhuriyeti, Devlet Matbaası, İstanbul, 1931.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, V. 10, TBMM Matbaası, Ankara, 1975.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, V. 18, TBMM Matbaası, Ankara, 1959.

2. Periodicals⁵⁹

Cumhuriyet

Gürbüz Türk Çocuğu

Kurun

Milliyet

58 Further information about the official publications used in this study is provided in the footnotes.

59 Further information about the periodicals used in this study is provided in the footnotes.

3. Research Works

- “Atatürk’ün Onuncu Yıl Nutku’nun Son Şekli”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, V. 2, 1985, pp. 505-510.
- Ağaoğlu, Ahmet: “Çocuk Günü”, *Gürbüz Türk Çocuğu*, Special Issue, April 1927, p. 11.
- Akyüz, Yahya: *Türk Eğitim Tarihi*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2001.
- Anderson, Benedict: *Hayali Cemaatler*, Metis Yayınları, İstanbul, 1993.
- Atatürk’ün Bütün Eserleri*, V. 15, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2005.
- Atatürk’ün Bütün Eserleri*, V. 16, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2005.
- Atatürk’ün Bütün Eserleri*, V. 27, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2010.
- Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri II*, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1959.
- Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I-III*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1997.
- Berghe, Van der: “Ethnicity and the Sociobiology Debate”, *Theories of Ethnic and Race Relations*, ed. J. Rex & D. Mason, Cambridge University Press, Cambridge, 1988.
- Bilgin, Nuri: *İnsan İlişkileri ve Kimlik*, Sistem Yayıncılık, İstanbul, 1996.
- Duroğlu, Sibel: *Türkiye’de İlk Kadın Milletvekilleri*, MA Thesis, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2007.
- Fortna, Benjamin: *Geç Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Dönemlerinde Okumayı Öğrenmek*, trans. Mehmet Beşikçi, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2013.
- Foucault, Michel: *Biyopolitikanın Doğuşu*, trans. Alican Tayla, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2015.
- Foucault, Michel: *Cinselliğin Tarihi*, trans. Hülya Uğur Tanrıöver, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2013.
- Geertz, Clifford: *The Interpretation of Cultures*, Basic Books, New York, 1973.
- Gellner, Ernest: *Uluslar ve Ulusçuluk*, trans. Büşra Ersanlı Behar and Günay Göksu Özdoğan, İnsan Yayınları, İstanbul, 1992.
- Glazer, Nathan, Moynihan, Daniel Patrick, Schelling, Corinne Sapos: *Ethnicity: Theory and Experience*, Harvard University Press, Boston, 1975.
- Gökcalp, Ziya: *Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1973.
- Hall, Stuart: “The Question of Cultural Identity”, *Modernity and Its Futures*, ed. Stuart Hall, David Held and Anthony McGrew, Cambridge, Blackwell, 2003.
- Hobsbawm, Eric J.: *Milletler ve Milliyetçilik*, trans. Osman Akinhay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1995.
- Hroch, Miroslaw: *Avrupa’da Milli Uyanış*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.
- İnan, Afet: *M. Kemal Atatürk’ten Yazdıklarım*, Altınok Matbaası, Ankara, 1969.

- İnan, Ayşe Afet: *Atatürk'ün Karlsbad Hatıraları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1983.
- Karpat, Kemal: *Kimlik Sorununun Türkiye'de Tarihi, Sosyal ve İdeolojik Gelişmesi, Türk Aydını ve Kimlik Sorunu*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1995.
- Le Bon, Gustave: *Kitleler Psikolojisi*, trans. Filiz Karaküçük, Karbon Kitaplar, İstanbul, 2020.
- Miller, David: "In Defence of Nationality", *Contemporary Political Philosophy, An Anthology*, ed. Derek Matravers and Jon Pike, Routledge in Association with the Open University, London and New York, 2003.
- Miller, David: *Citizenship and National Identity*, Polity Press, USA, 2000.
- Yolcu Yavuz, Serap: *Cumhuriyet Misyonerleri 1930-1946 Arası Türkiye'de Bir Politik Özne Olarak Gençlik İnşası*, Vakıfbank Kültür Yayınları, İstanbul, 2019.
- Smith, Anthony D.: *Millî Kimlik*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.
- Şevket Süreyya: "Çok Nüfuslu Anadolu," *Kadro*, V. 5, 1932, pp. 34-35.
- Tajfel, Henri; Billig, Michael; Bundy, R.P.; Flament, Claude: "Social Categorization and Intergroup Discrimination", *European Journal of Social Psychology*, V. 1, 1971, pp. 149-178.
- Tarrow, Sidney: *Power in Movement: Social Movements, Collective Action and Politics*, Cambridge University Press, Cambridge, 1996.
- Toprak, Zafer: *Türkiye'de Yeni Hayat İnkılap ve Travma*, Doğan Kitap, İstanbul, 2019.
- Turan, Murat: "Tek Parti Yöneticilerinin Söyleminde Yeni Toplumsal Kimlik ve Onun Sembolleri," *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, V. 34, 2014, pp. 265-298.
- Üstel, Fusun: *Makbul Vatandaşın Peşinde*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016.
- Volkan, Vamık: "Large-Group Identity, International Relations And Psychoanalysis", *International Forum of Psychoanalysis*, V. 18, 2000.
- Volkan, Vamık: *Körü Körüne İnanç: Kriz ve Terör Dönemlerinde Geniş Gruplar ve Liderleri*, Asi Kitap, İstanbul, 2017.
- Younge, Garry: *Who are We? How Identity Politics Took Over the World*, Penguin Books, London, 2020.

4. Electronic Resources

- Adams, Rachel: "Michel Foucault: Biopolitics and Biopower," accessed 14 September 2020, [http:// criticallegalthinking.com/2017/05/10/michel-foucault-biopolitics-biopower/#fn-22546-9](http://criticallegalthinking.com/2017/05/10/michel-foucault-biopolitics-biopower/#fn-22546-9).

Türkiye Cumhuriyeti Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı: “Kentsel-Kırsal Nüfus Oranları”, accessed 5 January 2024, <https://cevreselgostergeler.csb.gov.tr>.

Vitrinleri Dolduran İthal Malların Bedeli: Kademeli Borç Tahkimi (1958-1965)

The Cost of Imported Goods Filling The Showcases: Gradual Debt Consolidation (1958-1965)

Ferhat AKYÜZ*

*Dr. Öğr. Üyesi, Samsun Üniversitesi, Sivil Havacılık Yüksekokulu, Havacılık Yönetimi, Samsun, Türkiye

ORCID: F.A. 0000-0001-6825-294X

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Ferhat Akyüz,
Samsun Üniversitesi, Sivil Havacılık
Yüksekokulu, Havacılık Yönetimi,
Samsun, Türkiye
E-posta/E-mail: akyuzferhat@yahoo.co.uk

Başvuru/Submitted: 03.01.2024

Revizyon Talebi/Revision Requested:
22.02.2024

Son Revizyon/Last Revision Received:
29.04.2024

Kabul/Accepted: 07.05.2024

Atıf/Citation: Akyüz, Ferhat. "The Cost of Imported Goods Filling The Showcases: Gradual Debt Consolidation (1958-1965)," *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-Recent Period Turkish Studies* 45 (2024): 279-316. <https://doi.org/10.26650/YTA2024-1414419>

ÖZ

Bu çalışma, 1958 ile 1965 yılları arasındaki borç tahkimine odaklanarak, özellikle 1960 borç tahkimini ana odak noktası olarak ele almaktadır. 4 Ağustos 1958'den 1965'e kadar Türkiye'de çeşitli nitelikteki kamu ve özel sektör borçları, aşamalı olarak tahkim, tasfiye, iptal veya mahsup edilmiştir. Bu borçların çoğunluğu kamu borcu olmakla birlikte, kredili dış ticaret/ithalat ve tasfiye edilen bankalardan kaynaklı özel sektör borçlarından da oluşmaktaydı. Tahkime konu olan söz konusu borçlar, 1958 ile 1965 yılları arasında herhangi bir yıla ait kamu bütçesinin harcama/gelir kısmından fazla olup, toplamda yaklaşık 16 milyar TL değerindeydi. Çalışma, 4 Ağustos 1958 istikrar tedbirlerinden sonra başlayan kademeli tahkim sürecini incelemekte olup, 1946-1958 yılları arasındaki ekonomi politikalarının etkisi altındaki tahkimin ön koşullarını ele almaktadır. Ayrıca, 1959'da Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü ile yapılan kredili dış ticaret/ithalat borçlarına yönelik tahkim anlaşması ve 1960'ta yürürlüğe giren borç tahkim kanunuyla ilgili gelişmelere de vurgu yapmaktadır. Bu çalışmada borç tahkimine ilişkin sayısal veriler ağırlıklı olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi tutanaklarından elde edilmiştir. Ayrıca Devlet Arşivleri Başkanlığı, Resmî Gazete ve süreli yayınlar gibi kaynaklardan da yararlanılmıştır. Sonuç olarak çalışmada, 1946-1958 dönemine ait ekonomi politikalarının bir sonucu olarak ortaya çıkan kamu borçları ve belirli özel sektör borçlarının, kademeli borç tahkimi ile 1970 ve 1980'li yıllara ertelendiği ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Borç Tahkimi, Kamu Borcu, Borçlanma Tarihi, Finans Tarihi, 1958 devalüasyonu

ABSTRACT

This study focuses on debt consolidation between 1958 and 1965, with a particular emphasis on the consolidation efforts in 1960. Various types of debts in Türkiye, ranging from August 4, 1958, to 1965, were gradually consolidated,

liquidated, canceled, or offset. While the majority of these debts were public debts, they also included private sector debts related to credit-based foreign trade and liquidated banks. The consolidated debts during this period exceeded the expenditure/income portion of any given year's public budget totaling approximately 16 billion TL between 1958 and 1965. This study examines the gradual consolidation process initiated after the stability measures of 1958 and discusses the prerequisites of consolidation under the influence of economic policies from 1946 to 1958. It also highlights developments related to the 1959 consolidation agreement for credit-based foreign trade debts with the European Economic Cooperation Organization and the fundamental debt consolidation law enacted in 1960. Quantitative data on debt consolidation was primarily obtained from the proceedings of the Grand National Assembly of Türkiye. In addition, resources such as the archives of the Presidency of the Republic, the Official Gazette and periodicals were also used. The study reveals that public debts arising as a consequence of economic policies from 1946 to 1958, along with specific private sector debts, were deferred to the 1970s and 1980s through gradual debt consolidation.

Keywords: Debt Consolidation, Public Debt, Debt History, Finance History, Devaluation of 1958

Extended Abstract

This study scrutinizes debt consolidation from 1958 to 1965, with a focus on the pivotal year 1960. The study argues that this consolidation is a product of preceding economic policies (1946-1958) and explores the preconditions leading to debt emergence. It utilizes quantitative data from the Directorate of State Archives and Turkish Diplomatic Archives, alongside Grand National Assembly minutes, the Official Gazette, and periodicals. Grand National Assembly minutes serve as the primary source. This unique study offers a comprehensive historical narrative, addressing both quantitative and qualitative aspects of debt consolidation, filling a notable gap in research.

Two pivotal mechanisms shaped Türkiye's economic policies in the post-World War II period. First, despite criticism, a deliberate devaluation in September 1946 aimed to align domestic and international trade terms, thereby promoting liberal integration into the global economic system. Second, although never implemented, the 1947 Türkiye Economic Development Plan emphasized allowing the private sector to develop "with complete freedom and safety" throughout the 1950s. As the primary actors shaping Türkiye's post-1945 era, commercial capitalists played a critical role. Both agribusiness merchants and importers of manufactured goods and means of production benefited from the 1946 devaluation and the subsequent liberalized foreign trade regime. These conditions facilitated capital accumulation for both agribusiness merchants and large landowners involved in exports and imports dealing with manufactured goods and means of production.

The 1946 devaluation was perceived positively as it stimulated agricultural production, bolstered heavily exported goods, and fostered expanded trade. Indeed, owners of commercial capital played a decisive role in the liberalization of imports in 1950. With devaluation and liberalized imports, economic growth averaged 10% per annum until the first quarter of the 1950s, with a significant share of agricultural output at the forefront. However, persistent challenges in the form of balance of payment deficits emerged as a consequence of the economic expansion. The 1954 pamphlet titled “Kalkınan (Developing) Türkiye”, published by the Democrat Party, asserted that a deficit in the balance of payments was deemed necessary to “equip and develop the country.” Concurrently, the global discourse echoed the sentiment that “Development is not possible without foreign aid!”

By the first quarter of the 1950s, when the financing capacities for foreign trade had reached their limits, a shift in the developmental paradigm occurred. The focus turned towards considering domestic conditions as pivotal factors for development. Efforts to address external dependence involved expanding credit and domestic demand facilities provided by institutions such as the Central Bank, state banks, and State Economic Enterprises (SEEs). Despite these endeavors, economic policies encountered an impasse in 1958, exacerbated by the inclusion of inflation alongside the persistent foreign trade deficit. In response to these challenges, a stabilization program was implemented in 1958. This initiative sought to resolve existing problems through strategies such as removing SEEs from the state budget, regulating the money and credit markets, streamlining the foreign exchange system, promoting exports, and establishing a price system aligned with global prices. However, it is noteworthy that this program marked the commencement of a consolidation phase for preceding economic policies.

This paper examines the consolidation of public and nationalized private sector debt in Türkiye between 1958 and 1965, which amounted to approximately 16 billion TL. Although the consolidation process started in 1958, the actual consolidation took place in 1960 and extended until 1965. The consolidated debts were gradually liquidated in a prescribed manner, with maturities of 10–100 years and interest rates ranging from 0.5–6%. In this study, this consolidation process is referred to as gradual consolidation. Private sector debts stemmed from foreign trade and imports on credit, liquidated banks and farmers’ debts. Farmers’ resort to loan sharks to settle their debts was emphasized in connection with delays in the repayment of loans from Ziraat Bank and Agricultural Credit Cooperatives. Moreover, the process that started in the second half of the 1950s with the liquidation of small banks in the banking sector and the enactment of Law No.

7129 continued after the 1960 coup. Public debt consists of the debt of public institutions, enterprises, the Central Bank and other public banks. The consolidated public debt was not redeemed until 1973, with the enactment of Law No. 154 in 1963 and additional laws, and was then liquidated with interest-free government domestic debt securities until 1985. In conclusion, the study reveals that public debt and certain private sector debts, which emerged as a result of the economic policies of the 1946–1958 period, were gradually deferred to the 1970s and 1980s through debt relief.

Giriş

II. Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye'de ekonomi politikalarının arka planında işleyen veya onlara yön veren iki temel mekanizma vardı. Savaşın hemen ertesinde bütün eleştiriler ve tartışmalar rağmen iç ticaret hadleri ile dış ticaret hadlerinin birbirine yakınsaması amacıyla 7 Eylül 1946'da devalüasyona gidilmişti.¹ Bu devalüasyon çerçevesinde şekillenen dünya ekonomik sistemine liberal entegrasyon biçimi, bu mekanizmalardan biriydi. İkincisi ise devalüasyondan hemen sonra hazırlanan ve onun izlerini taşıyan 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı'ydı. Bu plan, her ne kadar uygulama aşamasına geçmese de arka planda 1950'li yıllar boyunca özel sektörün “tam bir serbesti ve emniyet içinde inkişaf² (kuvveden fiile geçme) etmelerini sağlamak” mantığının işlediğini söylenebilir.

“Türkiye nüfusunun yaşama seviyesini yükseltmek ve bunun için de yurttaşlarımızın gerek istihlal ve gerek istihlak mekanizmasında daha aktif birer vazife almalarını sağlamak düşüncesine dayanan İktisadi Kalkınma Planı, Türkiye'nin millet ve memleket olarak cihan ekonomisinde kendisine terettübedilen nispette ve hissede müstahsil ve müstehlik sıfatıyla vazifesini ifa edecektir.

Türkiye İktisadi Kalkınma Planı'nın dayandığı ana fikirlerden biri de; yurdumuzda hususi teşebbüslerin faaliyet göstermek istedikleri veya isteyecekleri sahalarda tam bir serbesti ve emniyet içinde inkişaf etmelerini sağlamak ve fertler tarafından başarılabilir her türlü iktisadi faaliyetlerin hususi müteşebbisler ve sermayelere hasredilmesi prensibidir.

Bu düşünüş tarzına uygun olarak, madenkömürü ve büyük linyit havzaları ile büyük elektrik santrallerinin ve demir-çelik fabrikalarının, demiryollarının tamamen ve denizyollarının da kısmen devlet eliyle kurulması ve işletilmesi bir devlet vazifesi olarak kabul edilmek suretiyle devletin iktisadi sahadaki faaliyetlerinin hudut ve şümulü sarih olarak tespit edilmiş, bu mevzular dışında kalan her türlü faaliyetlerin hususi teşebbüsler tarafından vücuda getirilmesi ve yürütülmesi ve bu sahalara dahil olup ta halen devlet elinde bulunan ve ileride tesis edilecek olan işletmelerin de zamanla hususi sermayelere devredilmesi prensibi vazolunmuştur.”³

- 1 1946 devalüasyonu ile ilgili sınırlı sayıda çalışma bulunmaktadır. Mehmet Korkud Aydın, “Cumhuriyet Dönemi Ekonomik Buhranlarına Bir Örnek Olarak 7 Eylül Kararları ve Kamuoyuna Yansımaları”, *Eğitim ve Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, C. 2, S. 3, 2021, s. 150-184; Serkan Tuna, “Cumhuriyet Ekonomisinin İlk Devalüasyonu: 7 Eylül 1946”, *Akdeniz İİBF Dergisi*, C. 7, S. 13, 2007, 86-121; İhsan Seddar Kaynar, “Turkey's First Devaluation: 7 September 1946 Decisions”, *Crisis as a Political and Economic Concept*, der. E. Y. Akcay-H. Demirhan-S. Demez, Peter Lang, Berlin, 2019, s. 113-125.
- 2 Cumhuriyet kadroları gelişme ve ilerleme anlamında ve ittihat ve terakki partisi ile anılan terakki kavramını kullanmamaya özen gösteriyorlardı. Özellikle Parlamento metinlerinde gelişme ve ilerleme kavramları için “inkişaf” kavramı daha çok kullanılmaktaydı. İnkişaf kavramının, potansiyel veya tasavvurda var olanın fiile/eyleme geçmesi anlamında kullanıldığı düşünülmektedir. Hem kalkınma planındaki alıntıda hem dönemin genel eğiliminden özel sektörün belli bir kabiliyet edindiğini ve bunu fiile geçirmeye çalıştığını anlayabiliyoruz.
- 3 İlhan Tekeli, Selim İlkin, *Savaş Sonrası Ortamda 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı*, ODTÜ Yayınları, Ankara, 1973, s. 50-51.

Türkiye’de 1945 sonrası dönemi şekillendiren ana aktörler ticari sermaye sahibi kapitalistlerdi. Bunun nedeni 1946 devalüasyonu ve ardından gelen liberalleştirilmiş dış ticaret rejimiydi. Bununla hem ihracat yapan tarım tüccarları/büyük toprak sahipleri hem de mamul mallar ve üretim araçları ithal eden ithalatçılar için sermaye birikimi koşulları sağlanmıştı. Aynı zamanda 1946 devalüasyonu, Türkiye ekonomisinin 1930’lardaki bağımsız bir sanayileşme deneyiminin rafa kaldırılıp dünya ekonomisiyle hammadde ve tarımsal ürün ihracatı aracılığıyla entegrasyonu anlamına da gelmekteydi. Türkiye’nin bu entegrasyonu sadece Soğuk Savaş’ın getirdiği dışsal nedenlere bağlı olarak değil, aynı zamanda Cumhuriyet’in kuruluşundan beri uygulanan politikaların ekonominin çeşitli kesimleri nezdinde meydana getirdiği tepki nedeniyle de ortaya çıkmıştı.⁴ 1946 devalüasyon kararlarının alınmasında özellikle tarımsal ürün ihracatı yapan ticari sermayenin belirleyiciliği söz konusuydu. Eskişehir Milletvekili Ahmet Oğuz’un, devalüasyona ilişkin soru önermesine Maliye Bakanı Halit Nazmı Keşmir’in verdiği cevabın satır aralarında saklıydı. Keşmir, ihraç mallarının (çekirdeksiz kuru üzüm, kuru incir, fındık, tiftik, tütün, fasulye, nohut, bakla, keten tohumu, küçük baş hayvan derileri, palamut) iç ve dış fiyat dengesizliği nedeniyle satılmadığı ve devalüasyonun amacının “*bütün malların ihracatında pek bariz bir canlandırma yarattığı ve müstahsillerimizin müşkül durumlarını giderildiğini*” belirtmişti.⁵

1950’de ithalattın serbestleşmesinde de ticari sermayenin belirleyiciliği göz önündeydi. Dönemin Ticaret Bakanı’nın “*Asla bir devlet kapitalizmi yaratmayacağız. Özel teşebbüse daha fazla yer vereceğiz ve her fırsatta destekleyeceğiz, tüccarlarla sık sık temaslarda bulunacağız ve yeni kararların (dış ticaret rejimi) sonuçlarını birlikte gözden geçireceğiz*” sözleri bunun göstergesiydi.⁶ Devalüasyon ve serbest ithalat ile 1950’li yılların ilk çeyreğine kadar tarımsal hâsılanın payının yüksekliği ön planda olmak kaydıyla yıllık ortalama %10’luk ekonomik büyüme gerçekleştirilmişti.⁷ Bu büyümenin bedeli de kronik hale gelen dış ödemeler bilançosu açıklarıydı. Demokrat Parti’nin 1954 yılında yayınladığı “*Kalkınan Türkiye*” isimli broşürde, “*ticaret muvazenesinin açık vermesinden korkmayarak, memleketi cihazlandırmak, istihsalı yükseltmek, ihracatı artırmak ve artan ihracat sayesinde daha fazla ithalat yapmak*” gerektiği vurgulanmaktaydı.⁸ Demokrat Parti’nin hızlı ekonomik büyüme ve gelirin belirli sınıfsal kesimler

4 Ozan Aras, Ebru Işık, “Türkiye Ekonomisinde 1946 İktisadi Dönüşümünü Hazırlayan İçsel Dinamikler”, *Fiscaoeconomia*, C. 7, Özel sayı, 2023, s. 239-259.

5 *TBMM Tutanak Dergisi*, 8. Dönem 2. Yasama Yılı, Üçüncü Birleşim, 13.11.1946, s. 21.

6 “Dış Ticaret Açığımız Süratle Kapanıyor”, *Milliyet*, 13.07.1952, s. 3.

7 Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2005*, İmge Kitabevi, Ankara, 2005, s. 101.

8 Demokrat Parti, *Kalkınan Türkiye*, 1954, s. 46.

lehine yeniden dağıtılması yönündeki belirgin eğilimi ve bu hedefleri ödemeler dengesi ve fiyat istikrarına ilişkin kaygılardan daha öncelikli tutması dikkat çekiciydi; ancak ödemeler dengesi ve borç krizlerine ilişkin sorunlar, Türkiye’ye özgü değil gelişmekte olan ülkelerin çoğunda karşılaşılan bir olguydu.⁹

Kalkınma için dış kaynak gerekliliği 1945 sonrasında “*Dış yardım olmadan kalkınma mümkün değildir!*” söylemi ile dünyaya hâkim olmaya başlamıştı.¹⁰ Dünyadaki bu eğilime paralel olarak iktidar partisi de Türkiye’nin dış ticaret açığı vermeden ayakta kalamayacağı anlayışını benimsemişti. Ancak 1950’li yılların ilk çeyreğinden itibaren dış finansman kaynaklarının sınırlarına gelmesiyle birlikte kalkınmanın yönü değişmiş ve ülke iç koşullara yönelmişti. 1946’dan 1953’e kadar dış ticarete dayalı sermaye birikimi, devletin gölgesinde (1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı’nın da saklı olan) üretken sermayeye tahvil edilmeye çalışılmıştı. Boratav, Demokrat Parti’nin, bu dönemde el yordamıyla, kamu yatırımlarının ve devlet işletmeciliğinin özel sermaye birikimi lehine ne kadar hayati bir rol oynayabileceğini keşfettiğini dile getirmektedir.¹¹ O dönemde faaliyette olan kamu iktisadi teşebbüsleri, özel sektör girişimlerine iştirakçi -çoğunluğunda en yüksek paya sahipti- olarak katılmış ve böylece ticari sermayeyi üretken sermayeye dönüştürme fırsatı yaratmıştı. Fakat 1946’dan sonra memleketi cihazlandırmak ve kalkınma için dış açıktan çekinmeden hareket etme hali, sanayi için gerekli hem üretim araçları hem de hammadde açısından dışa bağımlılığı beraberinde getirmişti. Hatta mevcut dış ticaret ödemeleri dahi yapılamaz hale gelmişti. Dışa bağımlılık sorunu, Merkez Bankası, Kamu Bankaları ve KİT’ler gibi kurumların kredi ve iç talep olanakları genişletilerek aşılmaya çalışılmıştı. Bütün bunlara rağmen kronik dış ticaret açığına enflasyonun da eklenmesi ile 1958’de ekonomi politikaları açısından çıkmaza girilmişti. 1958’de bir istikrar programı ile bu sorunların üstesinden gelinmeye çalışılmıştı. Bu program ile KİT’lerin devlet bütçesi dışında tutulması, para ve kredi piyasasının kontrol altına alınması, kambiyo sisteminin basitleştirilmesi, ihracatın teşvik edilmesi ve dünya fiyatları ile uyumlu bir fiyat sisteminin kurulması gibi stratejilerle mevcut sorunlar çözülmeye çalışılmıştı. Ancak bu programın aynı zamanda kendisinden önceki ekonomi politikalarının tahkiminin/konsolidasyonunun da başlangıcı olduğu unutulmamalıdır.

9 Feridun Cemil Özcan, “Ellili Yıllarda Türkiye Ekonomisi”, *Türkiye’nin 1950’li Yılları*, der. Mete Kaan Kaynar, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016, s. 41.

10 Korkut Boratav, *Türkiye İktisat...*, s. 96.

11 Korkut Boratav, *Türkiye İktisat...*, s. 109.

4 Ağustos 1958 tarihinden itibaren farklı nitelikteki kamu ve özel sektör borçları kademeli/aşamalı olarak tahkim, tasfiye, terkin veya mahsup edilmişti. Bu borçların çoğunluğunu kamu borçları oluştururken, bazı özel sektör borçları da kamu borcuna dönüştürülerek konsolidasyona dahil edilmişti. Özel sektör borçları, kredili dış ticaret/ithalat ve tasfiye edilen bankaların borçlarından kaynaklıydı. Buna köylü ve çiftçi borçları da eklenebilir. Tahkime konu olan borçlar 1958 ile 1965 yılları arasında herhangi bir yılın kamu bütçesinin gider veya gelir kısmını aştığından, tahkimin kademeli/aşamalı olarak yapılması gerekmişti.

Bu çalışma, 1960 tahkimi ana odak noktası olmak üzere, 1958 ve 1965 yılları arasındaki borç tahkimine odaklanmaktadır. Çalışma, söz konusu tahkimin bir sonuç olduğu ve önkoşullarının da 1946-1958 yılları arasında uygulanan ekonomi politikalarında saklı olduğu iddiasındadır. İlk olarak borçların ortaya çıkmasına neden olan ön koşullar tartışılacaktır. Daha sonra tahkime konu olan bu borçlar üç kategoride ayrıntılı olarak analiz edilecektir: kamulaştırılan özel kişi veya kurumların borçları, kamu kurum ve kuruluşlarının borçları ve son olarak ağırlıklı olarak özel sektörün dış ticaret borçları. Çalışma mümkün olduğunca borçlara ilişkin nicel verileri de içerecektir. Nicel veriler, Devlet Arşivleri Başkanlığı'nın Cumhuriyet ve Türk Diplomatik arşivlerinden, TBMM tutanaklarından, *Resmî Gazete*'den ve süreli yayınlardan yararlanılarak elde edilecektir. TBMM tutanakları, bu çalışmada incelenen borç tahkimine ilişkin kapsamlı bilgiler sunmaktadır. Bu konuda hem niceliksel hem de niteliksel veri elde etmek için kullanılan birincil kaynaklar, ilgili kanunlara ilişkin meclis tutanakları ile bu kanunlara eşlik eden genel gerekçeler ve diğer komisyon metinlerini kapsamaktadır. Önemli olan, bu verilerin sistematik olarak tarihsel bir sıralama içinde sunulmuş olmasıdır. Sonuç olarak TBMM tutanaklarının kapsamlı kullanımı bu araştırmanın önemli bir yönünü oluşturmaktadır.

1. Tahkim ve/veya Tasfiye Edilen Borçlar ve Ön Koşulları

Çoğunluğu 1960 yılında olmak üzere, 1958 ile 1965 yılları arasında yüksek miktarda borç tahkimi gerçekleştirilmişti. Kamuya ait borçların tahkimi yanında özel sektöre ait bazı borçlar da kamu borcu haline getirilerek tahkim edilmişti. Bu borçlar iki kategorideydi. Birincisi bankacılığın düzenlenmesi nedeniyle tasfiye edilen bankaların borçlarıydı. İkincisi ise ödenmesi geciken veya ariyere borçlar¹² denilen kredili ithalat borçlarından oluşmaktaydı. Tablo 1, Ek Tablo 1'de belirtilen borç tahkim ve/veya tasfiye kanunları ve bu kanunlara ilişkin metinlerden yararlanılarak hazırlanmıştır. Tablo 1'de

12 1950'lere vaktinde ödenmemiş ve birikmiş dış ticaret borçları için kullanılan bir kavram.

A, B ve C sütunlarındaki veriler, 1960 tarihli 154 sayılı kanun ve kanuna ilişkin metinlerden elde edilmiştir. Söz konusu kanuna ek olarak çıkarılan 1963 tarihli 250 sayılı kanundan ise D, E ve F sütunlarındaki veriler düzenlenmiştir. G sütunu 1960 tarihli 123 sayılı kanun, I sütunu 1965 tarihli 691 sayılı kanun ve İ sütunu 1963 tarihli 325 sayılı kanunlardan yararlanılarak hazırlanmıştır. H sütunu için de Tablo 7'deki veri kullanılmıştır. Çalışmada bu verilere ek olarak kamulaştırılmış özel sektör borcuna ilişkin veriler de sunulmaya çalışıldı. Ancak tasfiye edilen bankalara ilişkin tahkim/tasfiye verileri sunulamamıştır. Çünkü hem bu bankaların tasfiye süreci 1989 yılına kadar sürmüş hem de tasfiye edilen borç miktarı için bu bankaların bilançolarının detaylı olarak incelenmesi gerekmektedir. Bu nedenle tasfiye edilen bankaların borç miktarları tabloya dahil edilememiştir.

Tahkime konu olan tahmini toplam borç tutarı yaklaşık 16 milyar TL'dir. Tahkim edilen borç tutarı o yıllardaki kamu bütçe harcamaları tutarı ile karşılaştırıldığında yaklaşık 1,5 katı kadar borcun tahkime konu olduğu görülmektedir. Örneğin 1962 yılı kamu bütçesinin genel harcamaları 9,3 milyar TL idi. Bu borçların çoğu Hazine'nin Merkez Bankası'na olan borçlarıydı. Ayrıca Emekli Sandığı, İşçi Sigortaları Kurumu, Amortisman ve Kredi Sandığı ve Ziraat Bankası gibi kurumların çeşitli devlet kurumlarına verdikleri krediler ve borçlar da tahkim edilmişti. Borç tahkiminin yanı sıra, kamu kurumlarının birbirlerine olan borçları tasfiye, iptal veya mahsup edilmişti. Borç tahkimi dışında, kamu iktisadi teşebbüslerinin 437 milyon TL'lik vergi borcu da silinmişti. Kamu borç tahkimine ek olarak özel kişi ve kurum/şirketlerin 3,3 milyar TL tutarındaki dış ticaret borçları da kamu borcuna dönüştürülerek tahkim sürecine dahil edilmişti. 1958 istikrar önlemleri ile başlayan tahkim süreci 27 Mayıs darbesi sonrası genişletilmişti. Bu kapsamda tahkim dışında bırakılan kamu kurum ve kuruluşları ile yerel yönetimlerin borçları da sürece dahil edilmişti. 1965 yılında, yerel yönetimlerin 824 milyon TL'lik borçları da tahkim kapsamına alınmıştı.

Tahkime konu olan borçlar, 1946 yılından sonra hem iç ekonomik koşullar hem de dış ekonomik ilişkiler nedeniyle ortaya çıkan borçlardı. Bu dönemde iç ekonomik koşullar ve dış ekonomik ilişkiler iç içe geçmişti. Kamu borcu, KİT'lerin yatırım finansman yöntemi ve fiyat politikası gibi iç ekonomik koşullardan kaynaklanmaktaydı. Ancak KİT yatırımlarındaki yüksek ithalat eğilimi, kamu borçların dış ekonomik koşullar tarafından da belirlendiğini vurgulanabilir. Ayrıca, Türkiye'nin uluslararası iş bölümündeki rolü bağlamında 1946'dan sonra uygulanan tarım politikaları da etkili olmuştur. Merkez Bankası bilançosunda yer alan Toprak Mahsulleri Ofisi tahvilleri bu anlamda özel bir örnek teşkil etmekteydi. Dış ticaret borçlarının önkoşulları 7 Eylül 1946

devalüasyonu ve dış ticaretin serbestleştirilmesi sonucunda ithalatın artmasında görülebilir. Bu dönemde ekonomi politikaları, iç ve dış ticarete serbest piyasa koşullarının egemen kılınması -ya da bu yönde çaba gösterilmesi- ve özel girişimciliğin her düzeyde desteklenmesi ve geliştirilmesi temelinde uygulanmıştır.¹³ Bunun yanı sıra altyapı yatırımları, KİT yatırımları ve ürünlerinin fiyatları, tarımsal üretim ve yabancı sermayeye yönelik uygulamalar gibi her adım özel sermaye birikimini desteklemek için atılmıştı.

	Borç Tarafları Olan Kurumlar	Konusu	Tasfiye veya Tahkim Biçimi	Miktar TL
A	Merkez Bankası-Hazine	Kısa Vadeli Avans Borçları	100 Yıl Vadeli %0,5 Faizli Tahvil*	1.016.291.000
		Kamu Kurum ve Kuruluşlarının Reeskont Kredileri, Senet Karşılığı Avans ve Hazine Kefaletine Haiz Bonolar	100 Yıl Vadeli %0,5 Faizli Tahvil*	4.379.700.000
		6571 Sayılı Kanunla Mahsuba Tabi Matlubat Hesabı	100 Yıl Vadeli %0,5 Faizli Tahvil*	365.240.651
		5358, 5582 ve 5526 Sayılı Kanunlar Gereği Borçları,	100 Yıl Vadeli %0,5 Faizli Tahvil*	23.910.799
		Migros'a Açılmış Krediler	100 Yıl Vadeli %0,5 Faizli Tahvil*	
B	Emekli Sandığı, Amortisman ve Kredi Sandığı ve İşçi Sigortaları Kurumu Borçları	Amortisman ve Kredi Sandığı'nın Kamu Kurum ve Kuruluşlarına Verdiği Borçlar	25 Yıl Vadeli %6 Faizli Tahvil	748.113.230
		Emekli Sandığı ve İşçi Sigortaları Kurumu'nun Kamu Kurum ve Kuruluşları (Banka) Tevdiatı	25 Yıl Vadeli %6 Faizli Tahvil	789.516.752
		Hazinenin Emekli Sandığı'na Olan Borçları	25 Yıl Vadeli %6 Faizli Tahvil	291.364.324
		Emekli Sandığı ve İşçi Sigortaları Kurumu'nun İller Bankasına Tevdiatı, Amortisman ve Kredi Sandığı'nın İller Bankasına Verdiği Krediler	25 Yıl Vadeli %6 Faizli Tahvil	
		Amortisman ve Kredi Sandığı'nın T.C. Ziraat Donatım Kurumu Kredileri	25 Yıl Vadeli %6 Faizli Tahvil	
C	Kamuya Ait Daire Teşekkül, Banka ve Kurumlar	Birbirlerine Olan Borçları Takas ve Mahsup	Tahkim Edilecek Borçlar 5 Yıl Sonra 20 Yılda Altışar Aylık Eşit Taksitlerle %6 Faizle	585.639.402
D	Hazinenin Alacaklarından	Milli Savunma Bakanlığı Borçları, T.Kömür İşletmeleri Kurumu Bilanço Zararları, Etibank ve Bayındırlık Bakanlığının Bazı Hesapları, Ziraat Bankasının Toprak Mahsulleri Ofisine Olan Tohumluk Borçları	Mahsubundan Maliye Bakanlığının Yetkili Kılınması	1.040.746.664
E	Amortisman ve Kredi Sandığı -Ziraat Bankası	Amortisman ve Kredi Sandığı'nın Ziraat Bankasına Yaptığı İkrizat,	% 6 Faizli ve 25 Yıl Vadeli Tahvil ve Tahvillerin Altışar Aylık Eşit Taksitlerle İtfası	60.000.000

13 Yakup Kepenek, Nurhan Yentürk, *Türkiye Ekonomisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2005, s. 85.

F	Ziraat Bankası– Tarım Satış Kooperatifleri	Ziraat Bankasının Tarım Satış Kooperatiflerinden Mubayaaları Dolayısıyla Oluşan Alacakları ve Tevzin Fonu Açıkları	On Yıl İçinde On Eşit Taksitte Maliye Bakanlığı Bütçesine Konulacak Tahsisatlarla Ödenir.	1.126.498.961
G	Ziraat Bankası, Tarım Satış Kooperatifleri – Tarım Kesimi	Tarımsal krediler	%5 faiz, on yıl vadeli on eşit taksit	1.336.208.241
H	Türkiye-ABD, Avrupa ve diğer ticari ortaklar	Özel sektör dış ticaret borçları	Kamu bütçesine konulacak tahsisatla 10 yıl taksitlendirildi.	3.389.578.011 ¹⁴
I	Hazine, kamu kurumları- belediyeler	Belediyelerin ve belediyelere bağlı kurum ve işletmelerin kamu kurum ve işletmelerine olan borçları	-%5 faiz, 20 yıl vadeli 20 eşit taksit -hazine Borcu terkin edildi. -İller bankası borçları, vade, ana borç ve faize göre tahkim edildi.	824.586.163
İ	Hazine – kamu kurum ve kuruluşlar	Vergi Afları	İlgili teşebbüslerin genel bütçeden olan alacaklarına, ödenmemiş sermaye hisseleri karşılığında tasfiye	437.000.000
	Toplam			16.354.394.198

Tablo 1: 1958-1960 Yılları Arasında Yapılan Borç Tahkimi/Konsolidasyonu¹⁵

1.1. Serbestleşme ve Koruma Arasında: Dış Ticaret Rejimi

7 Eylül 1946'daki devalüasyon, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye'nin yeni ekonomi politikalarına geçişinde bir eşige işaret etmekteydi. Bretton Woods Anlaşması çerçevesinde, o zamana kadar dış ticarete uygulanan kliring sisteminin terk edilmesi ve ödemelerin tek bir döviz kuru/para birimi ile yapılması zorunlu hale gelmişti. Bu durum, yurt içi fiyatların dünya fiyatları ile uyumlu hale getirilmesini ve bu fiyatların seyrine duyarlı olunmasını gerekli kılmıştı. Sonuç olarak 1 dolar 2,80 TL'ye devalüe edildi ve bu devalüasyon ithalatçıların ve spekülâtorlerin yararına olmasına rağmen üreticilerin zararındaydı.¹⁶ Yurtiçi fiyatların dünya fiyatlarıyla uyumlaştırılması zorunluluğu, Türkiye tarihinde belirli aralıklarla ekonomi politikalarının dönüşümünde yaşanan kırılmaların da başlangıcı olmuştu. 1946 devalüasyonu, sonraki yıllarda yürütülecek olan

14 1960 yılındaki resmî dolar kuru (9 TL) üzerinden hesaplanmıştır.

15 Bu tablo, Ek Tablo 1'de belirtilen Kanunlar ve bunlara ait kanun tasarıları ve komisyon raporlarından yararlanılarak hazırlanmıştır.

16 Türkiye tarihinde yapılan tüm devalüasyonlar "Türk Parasının Kıymetini Koruma" adı altında Bakanlar Kurulu kararları ile yasal bir dayanağa sahiptir. Ancak 7 Eylül 1946 devalüasyonunun *Resmî Gazete*'de yayınlanmış bir kararı yoktur. 7 Eylül Kararları, CHP'nin Meclis Grubunda kabul edilmiş ve daha sonra Merkez Bankası ve Ticaret Bakanlığı kararları destekler tebliğler hazırlamıştır. 7 Eylül 1946 devalüasyon kararlarının alınma sürecine ilişkin bkz. İhsan Seddar Kaynar, "Turkey's First Devaluation: 7 September 1946 Decisions", s. 113-125.

dış ticaret rejimi ve yabancı sermayeye dair politikaların ana aksını belirlemişti. 1946 devalüasyonu takiben 1947 tarihli Türk Parası Kıymetini Koruma Hakkında 13 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararnamesi uygulamaya konulmuştu. Bu karar bir önceki kararlardan farklı olarak kısıtlamaları gevşetme ve bazı eski uygulamaları hafifletme eğilimi ile Bretton Woods anlaşmalarının ruhunu taşımaktaydı.¹⁷ Bahsi geçen kararname ile bankalara dış krediye (kamu borç istatistiklerinde görünmeyen) ulaşabilme olanağı sağlanmıştı. Bankalara tanınan bu kredi sistemi daha sonra kredili ithalat şeklinde geniş bir uygulama alanı bulmuş, kısa vadeli dış borçları büyük ölçüde artırarak, Merkez Bankası'nın döviz yükümlülüğünün önemli miktarlara ulaşmasında etkisi olmuştu.¹⁸ Bu kararnamede özel sektörün dış ticaret borçlarının kamu borcuna dönüştürülmesine ilişkin önemli bir hüküm daha vardı ki o da özel teşebbüsün yurtdışından getireceği döviz ve sabit sermayenin Maliye Bakanlığı tarafından taahhüt edilmesiydi.¹⁹ Bu hüküm daha sonra 1950 tarihli 5583 sayılı ve amacı özel teşebbüsün “*kalkınma işine bugünkünden daha geniş ölçüde iştirak etmesi*” olan yasa ile genişletilerek uygulanmıştı.²⁰

Konsolide edilen özel kesim dış ticaret borçları, 1946 devalüasyonu sonrasında dış ticaretteki korumacılığın gevşetilmesiyle artan ithalat nedeniyle ortaya çıkan borçlardan oluşmaktaydı. İthalattaki artışın nedeni dış ticaret rejimindeki değişiklikti. Dış ticaret rejimi, 15 Ağustos 1950 tarihinde 11704 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile gümrük tarifelerine dokunulmadan serbestleştirilmişti. Dış ticarete liberalizasyon, geniş bir ihracat ve ithalat malları yelpazesi belirlenerek gerçekleştirilmişti.²¹ İthalatta serbestleşme oranı %60'tı. Dış ticarete konu olan serbest ihracat ve ithalat malları listeleri de periyodik olarak değiştirilmişti.²²

17 1947 İdare Meclisi ve Denetçiler Raporlarıyla Bilanço ve Kar Zarar Hesabı, TCMB, Ankara, 1948, s. 29.

18 Tuncay Artun, Faruk. Y. Başbuğ, Caner Ersoy, *Kambiyo Düzeninde Liberal Eğilimler*, Binbirdirek Matbaacılık, İstanbul, 1976, s. 38.

19 Madde 31-Yurdun kalkınması için fayda mülâhaza edilen endüstri, tarım, ulaştırma ve bayındırlık işleriyle ihracatı artırıcı mahiyette olan ticari işlerde kullanılmak üzere yabancı memleketlerden döviz veya tesisat olarak getirilen sermaye gelirlerinin veya teşebbüs mevcudunun kısmen veya tamamen harice transferini teminen gerekli iznin verileceği hususunda Maliye Bakanlığı bu teşebbüslere karşı önceden taahhüde girebilir. “Türk Parası Kıymetini Koruma Hakkında 13 Sayılı Karar”, *Resmî Gazete*, S. 6615, 1947.

20 Bkz. “1950 tarihli 5583 sayılı kanunun taslağı ve bütçe komisyon raporu”, *TBMM Tutanak Dergisi*, 8. Dönem, Cilt:25, Elli yedinci birleşim, 01 Mart 1950, s. 1. Sözü edilen kanunun 1. Maddesi ile 13 sayılı kararnamenin yukarıda belirtilen maddesi birbirine çok yakın hükümler içermekteydi. Birinci Madde-Yurdun kalkınması için fayda mülâhaza edilen endüstri, tarım, ulaştırma ve bayındırlık işleriyle, turizmle doğrudan doğruya veya dolayısıyla ilgili tesislerde ve istihsali çoğaltıcı veya ihracatı artırıcı mahiyette olan diğer işlerde kullanılmak üzere özel teşebbüsler tarafından yabancı memleketlerden yapılacak uzun vadeli borçlanmalara, toplamı 300 milyon lirayı geçmemek suretiyle Bakanlar Kurulu kararıyla teminat mukabilinde kefalet etmeye Maliye Bakanlığı yetkilidir. “Hazinece Özel teşebbüslere kefalet edilmesine ve döviz taahhüdünde bulunulmasına dair Kanun”, *Resmî Gazete*, S. 7448, 1950.

21 Bkz. “Dış Ticaret Rejimi Hakkında Karar”, *Resmî Gazete*, S. 7583, 1950.

22 Söz konusu listeler 10.8.1950, 30.9.1950, 27.1.1951, 16.4.1951, 20.6.1951, 9.8.1951, 12.12.1951 ve 31.03.1952 tarihlerinde değiştirilmişti. Bu değişiklik sonraki yıllarda da devam etmişti.

Dış ticaretin serbestleştirilmesi 1950'den beri sanayi/üretim sermayesi ile ticaret sermayesi arasında bir mücadele konusu olmuştur. Ticari sermaye her türlü hammadde ve mamul mal ithalatına izin verilmesini isterken, sanayi/üretim sermayesi Türkiye'de sanayinin gelişmesi/genişlemesi için bazı ürünlerin ithalatına izin verilmemesini istemişti. Örneğin Haziran 1950'deki Tüccar Derneği toplantısında “*en ağır gümrük tarifelerinin bizde olduğu*” vurgulanmıştı.²³ Öte yandan yünlü ve pamuklu sanayiciler, gümrük tarifelerinin yeniden düzenlenmesi, muamele vergisi reformu ve ruhsatlandırma gibi konularda hükümete bir rapor sunmuşlardı.²⁴ Bu çerçevede, dış ticaretin serbestleştirilmesi listesi, çoğunlukla ticari sermayenin talepleri doğrultusunda sürekli olarak değiştirilmişti.²⁵

Dış ticaret rejiminde 1952 yılında, ihracat ve ithalat listelerinin değiştirilmesinin yanı sıra, Türk Parası Kıymetini Koruma Hakkında 13 sayılı Karar'ın iki maddesi değiştirilmişti. Bu değişiklik, kredili ithalat olanaklarını genişleten kredili ithalata ilişkin bir düzenlemeydi. 1952'de yapılan bir diğer önemli değişiklik de ithalat ve ihracat işlemleri için Merkez Bankası dışında 17 bankaya yetki verilmesiydi.²⁶ 1953 yılında liberasyon listeleri revize edilmiş ve kalkınma için gerekli makine, tesis ve teçhizatın uzun vadeli kredi yoluyla ithal edilmesi kararlaştırılmıştı. Ayrıca bazı ihraç mallarımızın korunmasını sağlamak amacıyla bir tevzin/sübvansiyon fonu kurulmuştu. Bu fon, ihraç ürünlerimizin dış pazarlardaki rekabet koşullarına uyumunu kolaylaştırmak amacıyla geçici olarak kurulmuştu. Tevzin/sübvansiyon fonu adı konulmamış bir devalüasyondur.²⁷

Tevzin Fonu Ziraat Bankası nezdinde kurulmuş olup, kaynağı kararnamede belirtilen listede yer alan malların ithalatından yüzde 25-75 oranında peşin alınan ithalat hakkı satış bedellerinden oluşmaktaydı. Bu fon ile ihracat desteklenmişti. Söz konusu destek, serbest dolar karşılığı ihracatta yüzde 50, sterlin ve EPU (Avrupa Ödemeler Birliği) para birimleri karşılığı ihracatta yüzde 40, kliring anlaşmaları karşılığı ihracatta ise yüzde 25 olarak uygulanıyordu. Kuru üzüm ihracatı farklı bir oranda sübvansiyon edilmişti. İhraç edilen kuru üzümün kilosuna serbest dolar cinsinden ihracatta 10 kuruş, sterlin ve EPU

23 “Tüccar Derneği Toplantısı”, *Milliyet*, 04.07.1950, s. 1-5

24 “Sanayiciler Hükümete Yeni Bir Rapor Verdiler”, *Milliyet*, 23.07.1950, s. 2.

25 1951 yılında sanayici ve ithalatçı tacirlerin isteklerine göre 8 mili metrelik demirin dış ticaret liberasyon listesine müteaddit defalar konup çıkarılmıştı. Bkz. *Milliyet*, 11.01.1951. Bu Ticari sermaye ile sanayi/üretken sermayesinin liberasyon listesi mevzuundaki mücadelelerinin en somut örneği idi.

26 Söz konusu bankalar: Türkiye İş Bankası, Türk Ticaret Bankası, Banka Kamerçiyale İtalyana, Selanik Bankası, Türkiye Kredi Bankası, Hollantse Bank Üni, Tutum Bankası, Şarkı Karip Ticaret Bankası, T. C. Ziraat Bankası, Osmanlı Bankası, Etibank, Banko di Roma Türkiye Garanti Bankası, Yapı ve Kredi Bankası, Akbank ve Sümerbank.

27 Nejat Bengül, “İç Fiyat Seviyemiz ve Dış Ticaretimiz”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. 9, S. 4, 1954, s. 47.

(Avrupa Ödemeler Birliği) para birimleri cinsinden ihracatta 8 kuruş ve diğer takas anlaşması para birimleri cinsinden ihracatta 4 kuruş uygulanmıştı.

Bengül, kuru üzüm ihracına verilen bu destek ile -dolar sahasında: %33, sterlin ve Avrupa Tediye Birliği sahasında: %30 ve Kliring anlaşmalı sahalarda ise %22 oranında Türk Lirasının devalüe edildiğini belirtmişti.²⁸ Kuru üzüm ve incir ihracatına verilen sübvansiyonlar, 4 Ağustos 1958 tarihinde Tevzin Fonu kaldırılana kadar her yıl kademeleli olarak artırılmıştı. Örneğin kuru üzüm için dolar ve EPU para birimleriyle yapılan ihracata 60 kuruş, kliring anlaşmaları çerçevesinde yapılan ihracata ise 40 kuruş sübvansiyon verilmişti.²⁹ Bengül'ün hesaplamalarına dayanarak, 1953-1958 yılları arasında fiili ve sürekli bir devalüasyonun varlığından bahsedilebilir.³⁰ Fiili devalüasyon uygulaması olan Tevzin Fonu, 4 Ağustos 1958 istikrar önlemleri³¹ ile kaldırılmıştı. Fakat Türk Parası Kıymetini Koruma Hakkında 15 sayılı Karar ile Merkez Bankası nezdinde Tevzin Fonu'ndan daha kapsamlı olan Kambiyo Karşılık Fonu kuruldu.³² Bu fon ile döviz satış fiyatlarına ilaveten her bir ABD doları için 620 kuruş prim alınacak, döviz alış fiyatlarına ilaveten de mal cinslerine göre 210, 280 ve 620 kuruş prim ödenecekti.³³ Bu farklı döviz kurlarının amacı ihracatı teşvik etmek, ithalat işlemlerindeki açıklanamayan tutarsızlıkları gidermek ve etkin bir iç finansman kaynağı sağlamaktır.

Genişleyen iç ve dış kredi olanakları ve hızlı kentleşme nedeniyle ithal mallarına olan talep artmıştı. Ekonomik kalkınma politikasının ithal girdilere odaklanması, tüketim mallarındaki artıştan daha çok makine ve hammadde ithalatına yol açmıştı. Nitekim 1960'ların başında tüketim malları ve inşaat malzemelerinin ithalat içindeki payları sırasıyla yüzde 7 ve yüzde 5 iken, hammadde ve makine-araç gruplarının payları yüzde 40-45 civarındaydı.³⁴ Türkiye'nin 1946'da başlayan serbest dış ticaret eğilimi 1950'lerin ortalarından itibaren koruma ve serbestleşme arasında salınıp durmuştu.

28 Nejat Bengül, "İç Fiyat Seviyemiz ve Dış Ticaretimiz", s. 48.

29 "İhracatın ve istihsalin korunması için Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankasında bir Tevzin Fonu ihdasına dair kararnamede değişiklik", *Resmî Gazete*, S. 9692, 1957.

30 Nejat Bengül, "İç Fiyat Seviyemiz ve Dış Ticaretimiz", s. 49.

31 4 Ağustos 1958 istikrar önlemleri için ayrıntılı bir çalışma için bkz. Lütfiye Hilal Akgül, *1958 Moratoryumu*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 2004.

32 Dış ticaretin denkleştirilmesine ilişkin Türk Parası Kıymetini Koruma Hakkında 13 sayılı Karar ile Tevzin Fonu kurulmuştu ve 15 sayılı karar ile de Kambiyo Karşılık Fonu kurulmuştu. Kambiyo Karşılık Fonu'nun kurulması ile Tevzin Fonu'nun lağvedilmesine rağmen fonun mahsubu 1963 tarihli 250 sayılı kanun ile yapılmıştı. Kambiyo Karşılık Fonun tasfiyesi ise 1960 tarihli 65 sayılı Kanun ile Kambiyo Karşılık Tasfiye Fonu kurularak yapılmıştı.

33 a) Afyon, tütün, bakır ve krom ihracatından elde edilen her ABD doları için 210 kuruş,

b) Üzüm, incir ve fındık ihracatının her bir ABD doları için Dolar başına 220 kuruş,

c) Yukarıdaki (a) ve (b) bentleri dışında kalan ve ihracatla ilgili olsun veya olmasın diğer tüm döviz alımlarında beher ABD doları için 620 kuruş.

34 Yakup Kepenek, Nurhan Yentürk, *Türkiye Ekonomisi...*, s. 120.

1.2. İç Talebi Genişletici Politikalar

1960-1965 yılları arasındaki tahkime konu olan kamu borcunun kaynağı, 1946'dan sonra uygulanan ekonomi politikalarında yatmaktadır. Para ve kredi, KİT'ler ve tarım sektörü gibi alanlarda uygulanan iç talebi genişletici politikalar, kamu borç tahkiminin ön koşulları üzerinde önemli bir etkiye sahipti. Para ve kredi genişlemesine ilişkin iki temel değişiklik yapılmıştı: faiz oranının düşürülmesi ve Merkez Bankası'nın parasal genişlemeyi sağlamaya yönelik politikaları. Türkiye'de resmî faiz oranı 1933 yılında Ödünç Para Verme Kanunu ile belirlenmişti. Kredilere uygulanacak faiz oranı 1938 yılında %12'ydi. Ancak 1951 tarihli 5841 sayılı Kanun ile faiz oranı yüzde 9'a indirilmişti. Faiz oranının düşürülmesinin banka temsilcileri ile yapılan görüşmeler sonucunda belirlendiği meclisteki tartışmalardan anlaşılmaktadır.³⁵ Bu faiz kararından önce Merkez Bankası 26.2.1951 tarihinde reeskont oranını %4'ten %3'e indirmişti.³⁶ Bu kredi genişlemesine ek olarak 1955 tarihli 6544 sayılı Kanun ile parasal genişlemeye yönelik adımlar da atılmıştı. Merkez Bankası'nın Hazine'ye kısa vadeli avans hesabı, bankanın sermaye ve rezervlerinin %50'si ile sınırlandırılmıştı. Ancak bu oran ilgili kanunla cari yıl kamu harcamaları bütçesinin yüzde 15'i olarak değiştirilmişti. Bunun sonucu olarak 1954 yılında Hazineye açılmış kısa vadeli avans hesabı 1954 yılında 28 milyon iken³⁷ 1955 yılında 9 kat artırılarak 305 milyona³⁸ çıkarılmıştı. Hazine'nin kısa vadeli avans hesabının limitleri Merkez Bankası'nın bilançosuna bağlı olarak belirlenirken, kamu bütçesi %15 gibi çok daha geniş bir limite yükseltilmesi ve bununla ekonominin genişlemesinin yolu açılmıştı.

35 Cahid Zamangil: "...Ben, şunu sordum, faiz haddinin inmesi veya çıkması iktisadi birtakım faktörlerin tesiri altında vuku bulur. Türkiye'nin, bugünkü iktisadi şartları faizlerin inmesini mi, yerinde durmasını mı, yoksa yukarıya doğru çıkmasını mı icabetirmektedir? Hangi tandansa istinat ediliyor, iktisadi mesnetleri nelerdir? Ekonomi ve Ticaret Bakanı Muhlis Ete: Kanaatimce eski fiyatların pek inik olduğunu değil, pek yüksek olduğunu kabul etmek lazımdır. Yani bunun için evvelâ bir mebde münakaşası lazımdır. Bir defa umumi iktisadi şartlar birinci kanundan bugüne kadar değişmiştir, istihsal değişmiş, maliyet değişmiştir. Maliyet ucuzluğuna giden Hükümet, faizleri de indirmek zaruretinde idi. İşte bundan dolayıdır ki bir müddet evvel Hükümet, bankacıları toplamış, müteaddit toplantılar neticesinde onlar da faizlerin inmesini zaruri görmüşler ve huzurunuzda okunacak nispetler de bu bankacılar toplantısında tespit edilmiştir. Hükümet de onların bu kararını kanunu değiştirmek, bu hadleri tasarıya koymak suretiyle huzurunuzda getirmiş bulunmaktadır." TBMM Tutanak Dergisi, 9. Dönem, Cilt: 9, Toplantı: 1, Yüz on üçüncü birleşim, 10.08.1951, s. 907.

36 1951 Yirminci Hesap Yılı İdare Meclisi ve Denetçiler Raporlar ile Bilânço ve Kâr ve Zarar Hesabı, TCMB, Ankara, 1952, s. 10.

37 1954 Yirminci Hesap Yılı İdare Meclisi ve Denetçiler Raporlar ile Bilânço ve Kâr ve Zarar Hesabı, TCMB, Ankara, 1955, s. 49.

38 1955 Yirminci Hesap Yılı İdare Meclisi ve Denetçiler Raporlar ile Bilânço ve Kâr ve Zarar Hesabı, TCMB, Ankara, 1956, s. 63.

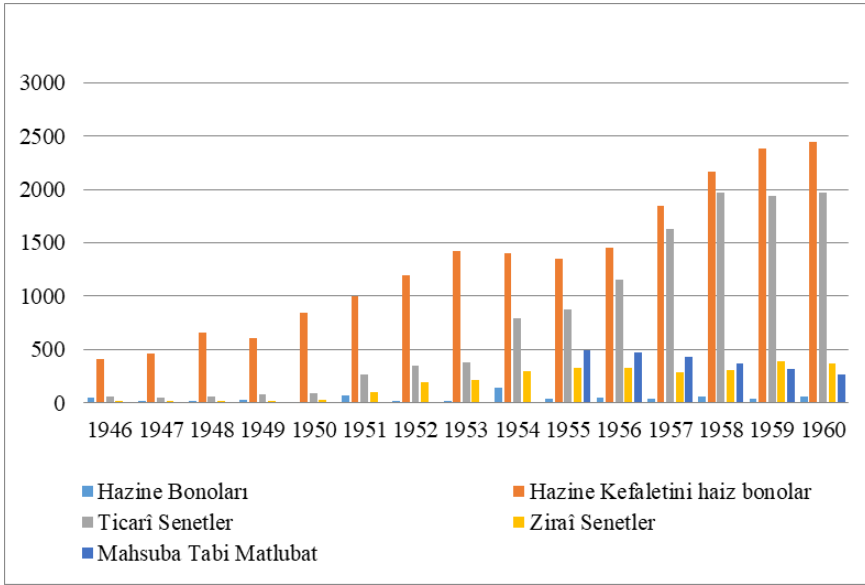
Merkez Bankası'nın senetler cüzdanındaki zaten yüksek olan hazine kefaletine haiz bonoların yanı sıra ticari ve zirai senetlerinde payının giderek artması da parasal genişlemeye katkıda bulunmuştu. 1950'li yılların başında iskontoya tabi ticari ve zirai senetlerin tutarı artmaya başlamıştı. Grafik 1'de görüldüğü gibi, 1955 tarihli 6544 sayılı Kanun, ticari ve zirai senetlerin iskonto imkânlarını genişletmişti. 1956 yılında resmî iskonto oranı %6-6,5 bandına yükseltilmesine rağmen artış eğilimi devam etmişti. 1950-60 döneminde, Merkez Bankası kredilerindeki ortalama yıllık genişleme 520 milyon TL'dir. Bunun 208 milyon TL'si, yani %40'ı tarım ürünleri finansmanından, bunun yarı yakın kısmı da TMO zararlarından doğmuştur.³⁹

Merkez Bankası'nın menkul kıymet portföyündeki Ticari ve Hazine Bonoları/senetleri tarım ve madencilik sektörlerine ait olmakla birlikte, çoğunluğu tarım sektörüne aitti. Örneğin 1954-55 yıllarında ticari senetlerdeki artış, o yıllarda pamuk, fındık, incir, üzüm ve zeytinyağı gibi ürünlerin ihracat finansmanına duyulan ihtiyaçtan kaynaklanmıştı.⁴⁰ Grafikteki hazine bonusu/senetleri, kamu kurum ve kuruluşlarının kendi kuruluş kanunlarına uygun olarak ihraç ettikleri borçlanma senetlerinden oluşmaktaydı. TMO ve Tekel gibi kuruluşlar, bu bonoları ve tahvilleri tarımsal ürün piyasalarına müdahale etmek için kullanmaktaydılar. 1955 yılında 1,5 milyarlık Hazine kefaletine haiz bonoların 700 milyon liralık kısmı Toprak Mahsulleri Ofisine aitti.⁴¹ Nihai olarak Merkez Bankası'nın senetler cüzdanındaki senetlerin çoğunluğu tarım sektörü kaynaklıydı.

39 Gülten Kazgan, *Tarım ve Gelişme*, Der Yayınları, İstanbul, 1983, s. 511-512.

40 *1955 Yirminci Hesap Yılı İdare Meclisi ve Denetçiler Raporları ile Bilânço ve Kâr ve Zarar Hesabı*, s. 62.

41 *1954 Yirminci Hesap Yılı İdare Meclisi ve Denetçiler Raporları ile Bilânço ve Kâr ve Zarar Hesabı*, s. 50.

Grafik 1: 1946-1960 Merkez Bankası Senetler Cüzdanı⁴²

1955 yılında Merkez Bankası ve TMO yasalarında bir düzenleme yapılarak spesifik bir kamu borç konsolidasyonu yapılmıştı. Toprak Mahsulleri Ofisi'nin Hazine kefaletiyle ihraç ettiği bonolardan⁴³ 31.12.1954 tarihine kadar Merkez Bankası'na borçlandığı 692 milyon TL'den 550 milyon TL'si iptal edilmek suretiyle Ofisin 31.12.1954 tarihindeki bono borcu 142 Milyon TL'ye indirilmişti.⁴⁴ İptal edilen bonolar, Merkez Bankası'nda açılan Mahsuba Tabi Matlubat hesabına alınmıştı. Bankaya ait ihtiyat akçesi ve Hazineye ait temettü bakiyesi karşılığında yıllar itibariyle mahsubu yapılması sağlanmıştı. 1955 yılı 6573 sayılı yasa ile de TMO sermayesi 600 milyona çıkarılmıştı. Hem sermayesindeki artış hem de tahvillerinin mahsup edilmesi TMO'nun harçayabileceği kaynak miktarını artırmıştı. TMO, Merkez Bankası kaynaklarıyla finanse edilmekteydi ve TMO'nun elde ettiği bu kaynaklarla da tarım sektörü desteklenmekteydi.

1950'lerin ortalarından itibaren TMO dışındaki Kamu İktisadi Teşebbüsleri'nin de harcama kaynakları artırılmıştı. Bu işletmelerin harcama olanakları iki şekilde

42 Merkez Bankası'nın 1946-1960 yılları arasındaki *Hesap Yılı İdare Meclisi ve Denetçiler Raporları ile Bilanço ve Kâr ve Zarar Hesabı'ndan* yararlanılarak hazırlanmıştır.

43 TMO bonoları ile tahıl için ödediği fiyat ile satış fiyatı arasındaki farkı karşılamak için Merkez Bankası'ndan borçlanmaktaydı.

44 Bkz. "6573 sayılı kanun lâiyhası", *TBMM Zabıt Ceridesi*, 9. Dönem, Cilt: 7, İçtima: 1, Yetmiş Yedinci İnikat, 18.05.1955, s. 2.

genişletilmişti. Birincisi, 1950’li yılların ortalarına kadar Sümerbank ve Etibank tarafından yürütülen bazı faaliyetler bu kuruluşların dışına çıkarılarak birkaç tane daha KİT kurulması sağlanmıştı. Türkiye Kömür İşletmeleri, Türkiye Selüloz ve Kâğıt Fabrikaları İşletmesi, Türkiye Demir ve Çelik İşletmeleri gibi işletmeler kurulmuştu. Bunun yanında Zirai Donatım Kurumu ve Makina ve Kimya Endüstrisi Kurumu gibi yeni kurumlarda faaliyete geçirilmişti. Bu yeni kurumlara belirli bir oranda sermaye tanımlanmıştı;⁴⁵ Sümerbank, Etibank ve Ziraat Bankası gibi teşebbüslerin ise sermayeleri artırılmıştı. Bunun yanında itibarî sermayesinin yarısını geçmemek şartıyla tahvil ihraç etme veya Maliye Bakanlığı kefaletiyle uzun vadeli borçlanma imkânları tanınmıştı. 1955 yılında Etibank’a mevcut işlevi dışında ek bir işlev daha yüklendi. Etibank’a, kendi iştirakleri dışında, madencilik alanında başka özel işletmelere de kredi verebilme yetkisi tanınmıştı. Söz konusu KİT’ler, kendilerine bağlı birçok fabrika ve işletme kurmuş ve ayrıca birçok özel şirkete ve kooperatife iştirak etmişti. KİT’lerin yönetim ve denetimine ilişkin 1938 tarihli 3460 sayılı Kanun, iştirakler veya ortaklıklar kurulabilmesini öngörmekteydi. 1960 yılında KİT’lerin 100’e yakın özel şirket ve kooperatiflere iştirak ettiği bilinmektedir.⁴⁶ Bu şirketlerin 70’e yakınının 1950-1960 yılları arasında kurulduğu görülmektedir. Sümerbank, Etibank ve Ziraat Bankası çok sayıda özel teşebbüs ve kooperatife iştirak etmiş olup, bu üç KİT’in iştiraklere yatırdıkları sermaye miktarı diğer KİT’lere göre çok daha yüksektir. İştirak edilen şirketlerin mekânsal dağılımının çok geniş olduğu ve kamu kurumları dışındaki şirketlerin, özellikle yerel/kırsal şirketlerin hissedarlarının o bölgedeki şirketler ve kişiler olduğu da görülmektedir.

4 Ağustos 1958’de kabul edilen istikrar politikasının bir sonucu olarak Merkez Bankası’nın iktisadi devlet teşekküllerine kredi verme yetkisi sıkı bir şekilde kısıtlanmıştı. Menderes hükümeti Amortisman ve Kredi Sandığı⁴⁷, Emekli Sandığı ve İşçi Sigortaları Kurumu’ndan geniş ölçüde yararlanmaya başlamıştı. Amortisman ve Kredi Sandığı tarafından kullanılan kredi miktarı 721 milyon liraya ulaşmıştı. Emekli Sandığı’ndan 570 milyon TL ve İşçi Sigortaları Kurumu’ndan 217 milyon TL kaynak kullanılmıştı.⁴⁸

45 Yeni kurulan işletmelerin sermayeleri Türkiye Kömür İşletmeleri (1957) 750 milyon TL, Türkiye Selüloz ve Kâğıt Fabrikaları İşletmesi (1955) 100 milyon TL, Türkiye Demir ve Çelik İşletmeleri (1955) 200 milyon TL, Makina ve Kimya Endüstrisi Kurumu (1950) 400 milyon TL şeklindeydi. Etibank 1956 yılında 500 milyon TL, Sümerbank 500 milyon TL, Ziraat Bankası 750 milyon TL olarak belirlenmişti. Bu sayısal veriler, ilgili kurumların kuruluş kanunlarından elde edilmiştir.

46 Bunun için bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi*, 9. Dönem, Cilt: 11, İçtima: 3, Otuz altıncı inikat, 12.02.1960, s. 726-783.

47 Amortisman ve Kredi Sandığı’nın KİT yatırımları için kaynak sağlamış hatta gölge Merkez Bankası işlevi yüklenmişti. Bkz. Ferhat Akyüz, “Amortisman Sandığı’ndan Devlet Yatırım Bankasına: Borç İtfasından Sermaye Türetmek”, *Mülkiye Dergisi*, C. 43, S. 2, 2019, s. 387-410.

48 “İç Borçların Konsolidasyonu”, *Forum*, 15.12.1960, s. 5-6.

2. Tahkim Edilen Borçlar

Bu bölümde Ağustos 1958 istikrar kararlarından 1965 yılına kadar olan borç konsolidasyonu Somut verilere dayanarak üç başlık altında incelenmesi amaçlanmaktadır. Öncelikle özel borçların kamulaştırılması ve tasfiyesi başlığı altında tarım sektörünün kredi borçları ve bankacılık faaliyetleri durdurulan bankaların borçları gibi borçların tasfiyesi/yeniden yapılandırılması ele alınacaktır. İkinci olarak Kamu Maliyesinde Sebte Yılları 1960-1965: İç Duyun-u Umumiye/İç Moratoryum başlığı altında kamu kurumlarına ait çok çeşitli borçların tasfiyesi incelenecektir. Son olarak Vitrinleri Dolduran İthal Malların Maliyeti: Dış Ticaret Borçlarının Konsolidasyonu adlı üçüncü bir başlık altında özel sektör dış ticaret borçlarının tasfiyesi analiz edilecektir.

2.1. Özel Borcun Kamusallaşması ve Tasfiyesi

1950'lerin ortalarından itibaren dış ticaret açıkları ve özellikle yüksek enflasyonla mücadele yöntemi olarak sıkı fiyat kontrolleri uygulanmaya başlanmıştır. Bu amaçla İkinci Dünya Savaşı sonrasında askıya alınan Milli Korunma Kanunu raftan indirilerek yeniden yürürlüğe konulmuş, 12 Temmuz 1956 tarihinde Milli Korunma Dairesi kurularak bu uygulama güçlendirilmiştir. Ancak 16.09.1960 tarih ve 79 sayılı Kanun ile “memleketimizde tamamen serbest rekabet ve normal iktisadi esasların hakim olması” eğilimi çerçevesinde sermaye ve fon hesaplarının tasfiyesi ve Milli Korunma Kanunu'na dayanan suçların affı sağlanmıştı.⁴⁹ Bununla beraber Milli Korunma Dairesi de lağvedilmişti. Milli Korunma Kanunu'na göre kurulan Petrol Ofisi ve Et ve Balık Kurumu dışındaki kanunla ilgili kurumlar ve bunlara bağlı hesaplar tasfiye edilmişti.⁵⁰ Tasfiyeler sonucunda oluşacak zararlar ise Maliye Bakanlığı bütçesine konulacak ödenekle karşılanması öngörülmüştü. Söz konusu fon tasfiyelerinin yanı sıra Migros'un borçları da tasfiyeye tabi tutulmuştu. Migros'un bu borçları Milli Koruma Kanunu uyarınca yaptığı tanzim satışlar sonucunda ortaya çıkmıştı. Migros'un 16 milyon TL tutarındaki borcu Milli Korunma hesaplarına zarar kaydedilerek tasfiye edilmişti.⁵¹ Migros, 1954 yılında halkın gıda maddeleri ihtiyaçlarını ucuz olarak temin etmek amacıyla kurulmuştu. Bu borç tasfiyesindeki amaç Migros'un zarardan kurtarılıp yabancı ve yerli tüccarların yatırım yapmasına uygun hale getirmektir.⁵²

49 *Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı*, Cilt: 1, Yedinci Birleşim, 08.09.1960, s. 47.

50 Tasfiye edilen hesaplar; Akaryakıt fiyat istikrar fonu, Milli Korunma Kanunu kapsamında kurulan daire, kurum ve kuruluşlara verilen krediler, Ürün piyasalarında yapılan müdahale ve destekleme alımları ile bu amaçla da Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'ndan temin edilen reeskont kredileri, Milli Korunma Kanunu'nun 27. maddesi uyarınca çeşitli kararlarla kurulan fonlar gibi hesaplar ve fonlardan oluşmaktaydı. “Milli Korunma Suçlarının Affına, Milli Korunma Teşkilatı, sermaye ve fon hesaplarının tasfiyesine ve bazı hükümler ihdasına dair Kanun”, *Resmî Gazete*, S. 10605, 1960.

51 Tasfiye edilen borçların itfasi, Migros'un kârının en az 1/2'si Hazineye ödenmek suretiyle yapılması planlanmıştı.

52 *Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı*, Cilt: 4, Altmış Üçüncü Birleşim, 27.12.1960, s. 5.

Migros'un Milli Koruma Kanunu'ndan kaynaklanan borçlarının tasfiyesinin ardından tarım sektörünün kredi borçları da tasfiye edilmişti. Burada söz konusu olan tasfiyeden ziyade Ziraat Bankası ve Tarım Kredi Kooperatiflerine olan vadesi geçmiş kredi borçlarının taksitlendirilmesiydi. Bu, bir anlamda tarımsal kredilerin Ziraat Bankası tarafından konsolidasyonuydu. Taksitlendirmeye konu olan borçlar, Ziraat Bankası ve Tarım Kredi Kooperatiflerinin 31.12.1959 tarihi itibarıyla vadesi geçmiş alacaklarıydı. Bu alacakların ilk taksitinin 1961 yılında başlamak üzere %5 faiz ve masraf ilavesiyle on yıl vadeli on eşit taksitte ödenmesi planlanmıştı. Haziran 1960 itibarıyla Ziraat Bankası tarafından 939.604.775 TL, Tarım Kredi Kooperatifleri tarafından 396.603.486 TL olmak üzere toplam 1.336.208.241 TL taksitli kredi kullanılmıştı.⁵³ 1959 yılında bu iki kurumdan kredi alan üretici/köylü sayısı 2.164.032'di. Bunlardan 1.000 liranın altında kredi alan üreticilerin/köylülerin yüzde 41,5'i Ziraat Bankası'ndan, yüzde 51,4'ü ise Tarım Kredi Kooperatifleri'nden kredi almıştı.

Kredi Miktarı TL	Ziraat Bankası	Tarım Kredi Kooperatifleri
50-500	%26	%28
500-1000	%15,6	%22
1000-10000	%34	%50
10000- üstü	%24,4	-

Tablo 2: Ziraat Bankası ve Tarım Kredi Kooperatiflerinin Açmış Oldukları Krediler⁵⁴

Ziraat Bankası ve Tarım Kredi Kooperatifleri aracılığıyla kullanılan krediler 1950'li yılların başından itibaren artmaya başlamıştı. Kredi hacmindeki bu artış “önceki dönemin siyasi mülahazalarının da etkilediği bir olgu” olarak değerlendirilmişti.⁵⁵ Her iki kurumdan alınan vadesi geçmiş/ödenmemiş kredilerin %60'a yakını ise 1000 liradan az kredilerden oluşmaktaydı.⁵⁶ Köylüler söz konusu banka borçları için tefecilerden borç alırken, tefeciye ödemek için de tekrar bankadan kredi almaktaydılar.⁵⁷ Bu taksitlendirme/konsolidasyon ile köylü-çiftçi üzerindeki kredi baskısının azaltılması ve içine

53 *Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı*, Cilt: 2, Otuz İkinci Birleşim, 04.11.1960, s. 29.

54 *Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı*, Cilt: 2, Otuz İkinci Birleşim, s. 19.

55 *Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı*, Cilt: 2, Otuz İkinci Birleşim, s. 25.

56 *Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı*, Cilt: 2, Otuz İkinci Birleşim, s. 19.

57 “.....söz konusu borçlar 1952 senesinden 1959 sonuna kadar hiçbir şekilde bankaya ödenmemiş borçlardır. Bu kanunun komisyonumuzda müzakeresi sırasında komisyon üyeleri, memleketimizde *abonman kredisi* ismi ile anılan yeni kredi şeklinin doğduğunu belirttiler. Bunun üzerine biz banka ile temasa geçtik. Banka 400 - 500 milyon lira tahsil etmiş gibi gözüktüyor. Bu şu şekilde oluyor. *Borçlu murabahacıdan para alıyor ve gidip bankaya borcunu yatırıyor. Fakat beş gün sonra gidip tekrar aynı parayı bankadan alıp murabahacıya ödüyor*. Bu suretle de bu krediler ‘her sene açılmış, ödenmiş ve yeniden açılmış gibi gözüktüyor. Bu şekilde olduğuna göre haddizatında bu krediler ödenmiyor. Bunu alan kimselerde hakikaten zengin kimselerdir. Onun için biz abonman şeklindeki kredileri de taksitlendirelim dedik.” Bkz. *Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı*, Cilt: 2, Otuz İkinci Birleşim, s. 25.

girmiş olduğu fasit daireden çıkarılması ve Ziraat Bankası'nın mali açıdan güçlendirilmesi amaçlanmıştı.

Milli Korunma Kanunu'ndan kaynaklanan borçların tasfiyesi ve tarımsal kredi borçlarının taksitlendirilmesinin yanı sıra bankacılık sektöründeki küçük bankalar da büyük ölçüde tasfiye edilmişti. Tasfiye süreci, 1958 yılında bankacılık ve kredi piyasasını düzenleyen 7129 sayılı Kanun ile başlamıştı⁵⁸ ve 27 Mayıs 1960'tan sonra da artarak devam etti. Bankacılık sektörü:

-Banka yönetim kurullarının bankayı tasfiyesi,

-Tedrici tasfiye,

-Birleştirme,

-Yeniden kurgulama/reorganizasyon,

-Kamu ya da kooperatif bankalarının özel banka haline getirilmesi şeklinde dört yöntem ile tasfiye edilmişti.

1958 yılında, 7129 sayılı Kanun uyarınca, asgari sermaye gerekliliklerini yerine getirmeyen bazı bankaların yönetim kurulları tasfiye edilmişti. Türk Yapı Bankası, Konya İktisadi Milli Bankası, Akseki Ticaret Bankası, Göynük Sanayi ve Kredi Bankası, Bor Zürra ve Tüccar Bankası, Niğde Bankası, Lüleburgaz Birlik ve Ticaret Bankası, Akşehir Bankası, American Ekspres Compinc gibi bankalar yönetim kurulları tarafından tasfiye edilmişti. Türkiye Eski Muharipler Bankası ve Türkiye Memurlar, Muallimler ve Subaylar Bankası 1959 yılında Türkiye Birleşik Tasarruf ve Kredi Bankası olarak birleştirilmişti. Çünkü söz konusu bankaların sermaye yeterlilikleri 7129 sayılı Kanun'un düzenlemelerine uygun değildi.⁵⁹ Ayrıca Buğday Bankası ve Türkiye Ekspres Bankası 1962 yılında Anadolu Bankası adı altında birleştirilmişti. Benzer bir başka birleşme örneği de esnaf ve sanatkârlara kredi sağlamak amacıyla kurulan Ankara, İstanbul ve İzmir Halk Sandıkları'nın 1963 tarih ve 358 sayılı Kanunla Türkiye Halk Bankası şubeleri olarak birleştirilmesiydi.

58 1958 tarihli 7129 sayılı Bankalar Kanunu, bankacılık sisteminde köklü bir dönüşüm amacıyla çıkarılmıştır. Bu radikal dönüşüm aynı zamanda bankacılık sektörünün krize girdiğinin de bir göstergesiydi. Bu yasa ile banka kuruluşuna asgari sermaye sınırlaması getirilerek yerel bankacılık ortadan kaldırılmaya çalışıldı. Bu yasanın meclisteki görüşmeleri sırasında "sermayeleri dun(yetersiz) olan kasaba bankacılarının idam hükmünün de kabul edilmiş olması demektir" olduğu belirtilmişti. Bkz. *TBMM Tutanak Dergisi*, Devre: 9, Cilt: 4, İçtima: 1, Yetmiş Dokuzuncu İnikat, 11.06.1958, s. 430.

59 *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 86. Birleşim, 30.09.1968, s. 94.

1958'den sonra İzmir Esnaf ve Ahali Bankası, Egebank olarak; Şarkî Karaağaç Bankası, Sağlık Bankası olarak; Turizm Bankası, T.C. Turizm Bankası olarak Amortisman ve Kredi Sandığı ise Devlet Yatırım Bankası olarak yeniden yapılandırıldı. Halkın katılımı ve kooperatiflerin ya da işçi birliklerinin katkılarıyla kurulmuş olan bazı bankalar da statü değiştirerek özel bankalara dönüştürülmüştü. İşçi Kredi Bankası ve Maden Kredi Bankası bunlara örnek olarak verilebilir.

Bu tasfiye biçimleri dışında, iflas aşamasına gelmiş bankaların daha kapsamlı tasfiyesi de gündeme gelmişti. Önce bu bankaların mevduat kabul yetkileri kaldırılmış, ardından da tasfiyeye süreci başlatılmıştı. Raybank, Tutum Bankası, Esnaf Kredi Bankası, Sanayi Bankası, Doğubank, Türkiye Kredi Bankası, Türkiye Birleşik Tasarruf ve Kredi Bankası gibi bankaların tasfiyesi için 153 sayılı özel bir kanun yürürlüğe konulmuştu. Bu kanun ile mali taahhütlerini yerine getiremeyen bankaların, sermayesi ve ihtiyatları 50 milyon liranın üzerinde olan bir bankanın gözetiminde kademeli olarak tasfiye edilmesini ve tasfiye zararlarının Hazine tarafından karşılanmasını öngörülmektedir.⁶⁰ Ancak zararın hazineye yansıtılması meclis ve komisyon görüşmelerinde tartışmalara neden olmuştu. Bu tartışmalar sonucunda Merkez Bankası nezdinde Bankalar Tasfiye Fonu adı altında bir fon oluşturulmuştu. Bankaların bu fona ticari ve tasarruf mevduatlarının binde yarısı (%0,5) kadar bir miktarı yatırmaları yasal olarak zorunlu hale getirilmişti. Bununla tasfiye edilmek istenen bankalar tasfiye masraflarını bankacılık sistemine yüklemeye çalışılmıştı; ancak tasfiye fonunda tasfiye masraflarını karşılayacak yeterli kaynak bulunamamış ve tasfiye süreci uzun sürmüştü. Söz konusu bankaların tasfiyesi ancak 1988 yılında tamamlanabilmişti.⁶¹ Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu'nun (TMSF) 1989 yılı yıllık raporunda, tasfiye edilmesine karar verilen bankaların tasfiye maliyetlerinin Banka Tasfiye Fonu'ndan değil, Merkez Bankası tarafından verilen avanslardan karşılandığı belirtilmişti.⁶²

Banka Adı	Kuruluş Yılı	Durumu, İlişkili veya Sorumlu Banka
Esnaf Kredi Bankası	1957	İş Bankası/Tasfiye
Sanayi Bankası	1958	İş Bankası/Tasfiye
Doğubank	1952	İş Bankası/Tasfiye
Türkiye Kredi Bankası	1948	İş Bankası/Tasfiye

60 *Millî Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı*, Cilt: 3, Kırk Yedinci Birleşim, 06.12.1960, s. 46.

61 *1989 Yılı faaliyet Raporu*, TMSF, Ankara, 1989, s. 5.

62 *1989 Yılı faaliyet Raporu*, TMSF, Ankara, 1989, s. 1.

Türkiye Birleşik Tasarruf ve Kredi Bankası ⁶³	1959	Türkiye Emlak Kredi Bankası/Tasfiye
Tutum Bankası	1948	Türkiye Emlak Kredi Bankası/Tasfiye
Raybank	1956	Türkiye Emlak Kredi Bankası/Tasfiye
Buğday Bankası	1955	Anadolu Bankası/birleşme
Türk Express Bank	1953	Anadolu Bankası/birleşme
Şarki Karaağaç Bankası	1928	Sağlık Bankası A.Ş./reorganizasyon
Maden Kredi Bankası	1958	Özel bankaya dönüştürme
İşçi kredi bankası	1953	Özel bankaya dönüştürme

Tablo 3: Bankacılık Sektöründeki Tahkim Faaliyeti⁶⁴

1950’li yılların gazetelerindeki banka reklamlarına bakıldığında mevduat karşılığında keşide veya piyango çekiliş ilanı vermeyen banka yok gibiydi. Keşide ilanları ev, arsa ve para gibi değerleri kapsamaktaydı; hatta her yatırılan mevduat için hediyelik eşya vermek gibi bir uygulama da söz konusuydu. 1950’lerin bankacılığını keşide bankacılığı olarak değerlendirmek yerinde olacaktır. Bununla beraber 1950’lerdeki bankacılık, esas olarak ticaret, özellikle de dış ticarete finansmanına dayalıydı. Ancak 1950’lerin sonlarında madencilik ve sanayiye desteklemeye yönelik bir eğilimin arttığı söylenebilir.

2.2.Kamu Maliyesinde Sebt Yılları 1960-1965: İç Duyun-u Umumiye/ İç Moratoryum

27 Mayıs 1960 askeri darbesinden kısa bir süre sonra geniş kapsamlı bir kamu borç tahkimi başlatılmıştı. İki yıl sonra da borç tahkiminin kapsamı genişletilmişti. Ancak kamu borçları tahkimi 27 Mayıs 1960 askeri darbesinden önce de gündemdedi. Tahkim süreci, 4 Ağustos 1958 tarihinde “Türk Parası Kıymetini Koruma Hakkında 15 Sayılı Karar” ile 1946 yılından beri yürütülen dış ticaret politikasının tasfiyesi ile başlamıştı. 1958’de bir yandan dış borçların tahkimi için çabalar gösterilirken bir yandan da 4 Ağustos 1958 istikrar kararlarının gerekliliği/tamamlayıcısı olarak kamu iç borçları için geniş boyutlu bir borç tahkimi öngörülmekteydi.

63 1957 yılında “Türkiye Muallimler, Memurlar ve Subaylar Bankası” (Tümsubank) unvanı ile kurulan banka 1959 yılında “Türkiye Eski Muharipler Bankası” (Muhabank) ile birleşerek “Türkiye Birleşik Tasarruf ve Kredi Bankası A.Ş.” unvanını almıştır.

64 Bu tablo *1989 Yılı Faaliyet Raporu*, TMSF, Ankara, 1989 ile Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi’nden söz konusu bankalar hakkında elde edilen bilgiler kullanılarak hazırlanmıştır.

*“İktisadi istikrar programı tatbikatı cümlesinden olarak istihlal gücümüzü artırmak için bâzi beynelmilel teşekküllerle, Birleşik Amerika’dan ve Avrupa memleketlerinden uzun vadeli yeni dış krediler temini ve bunu takiben, bir kısım transfer vecibelerinin tediyeye muvazenesi üzerinde tazyik yapmayacak şekilde ileriki yıllara tevzi ve taliki suretiyle konsolide edilmesi temin edilmiştir. Bu defa, programın tatbikatının yarattığı müsait zemin üzerinde, iç borçlar sahasında da büyük bir konsolidasyon hareketine tevessül edilmiş bulunmaktadır. Filhakika, uzun zamandan beri yapılan çalışmalar neticesinde, hazırlanmış ve Büyük Millet Meclisine takdim edilmiş olan kanun tasarısı Büyük Millet Meclisince kabul buyrulduğu takdirde T. C. Merkez Bankasının âmme sektörüne dâhil müessese ve teşekküllere temin ettiği kredi ve avansların kâfi seyyaliyet arz etmeyen kısımlarının uzun vadeli bir borç haline kaybedilerek ödenmesi imkânı sağlanmış olacaktır”.*⁶⁵

1960 yılı 153 sayılı Kanun ile yapılan banka tasfiyeleri ile eş zamanlı olarak 154 sayılı “Hazinenin ve İktisadi Devlet Teşebbüslerinin Bir Kısmı Borçlarının Tahkimi Hakkında Kanun” ile kamu borçları tahkimi planlanmıştı ve bu iç moratoryum/iç duyuru umumiye olarak adlandırılmaktaydı.⁶⁶ Söz konusu tahkimin kapsamı, 1963 yılında 250 sayılı ve 347 sayılı kanunlar ile daha da genişletilmişti. Tahkim edilen bu borçlar (Tablo 1’de A’dan F’ye kadar olan sütunlar) niteliksel ve niceliksel olarak çok geniş kapsamlıydı. Bunun sadece bir borç tahkimi değil; aynı zamanda bir borç tasfiyesi, erteleme ve mahsuplaşma olduğu da vurgulanmalıdır. Kamu kuruluşlarının borçlarının tahkim, tasfiye ve mahsup işlemlerinin yanı sıra, 1963 tarihli 325 sayılı Kanun ile Kamu İktisadi Teşebbüsleri’nin 437 milyon TL tutarındaki vergi borçları da tasfiye veya tahkim edilmişti.

Tablo 1’deki A sütunu Hazine’nin Merkez Bankası’na olan borçlarını göstermektedir. Bu borçların, yüzde 0,5 faizli ve 100 yıl vadeli devlet tahvilleri ihraç edilerek konsolide edilmesi öngörülmüştü. Bu borçlar çeşitli kategorilerdeki kamu borçlarından oluşmaktaydı. Hazine’nin Merkez Bankası’ndaki kısa vadeli avans hesabı bu borçlardan biriydi. Hazine’ye açılan kısa vadeli avans hesabı, 1955’e kadar sınırlı tutulmuşken kamu harcamaları bütçesinin %15’i olarak belirlenmesi ile bu borç miktarı 1960 yılında 1 milyar TL’ye ulaşmıştı.⁶⁷ Bu hesap temel olarak ilgili yıldaki bütçe açığının kapatılmasında kullanılan bir hesaptı ve 154 sayılı Kanun ile tahkimi öngörülmüştü.

65 “1960 yılı Muvazenei Umumiye kanunu lâiyhası ve Bütçe komisyon raporu”, *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 9, Cilt: 2, Kırk Birinci İnikat, 19.02.1960, s. 59.

66 *Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı*, Kırk Yedinci Birleşim, Cilt:3, 06.12.1960, s. 13.

67 *1960 Yirmi Dokuzuncu Hesap Yılı Bilanço ve Kar Zarar Hesabı*, TCMB, Ankara, 1961, s. 35.

Bu kanuna ilişkin Meclis Genel Kurulu'nda yapılan görüşmelerde, kanunun ikinci konsolidasyon kanunu olduğu belirtilmişti.⁶⁸ İlgili yasanın adı zikredilmemişse de 1955 tarihli 6571 sayılı Kanun olduğu tahmin edilmektedir. Söz konusu kanun ile Toprak Mahsulleri Ofisi'nin Hazine kefaleti ile ihraç edilmiş olan 550 milyon TL tutarındaki tahvilleri iptal edilmiş ve tahviller Merkez Bankası nezdinde açılmış olan Mahsuba Tabi Matlubat hesabına alınarak tasfiye edilmişti. 154 sayılı Kanun ile bu hesapta kalan 365 milyon TL de yüzde 0,5 faizli ve 100 yıl vadeli tahvil ihracı yoluyla tahkim sürecine alınmıştı. Bu bir anlamda tahkim edilen/tasfiye edilen borcun yeniden tahkim edilmesi anlamına geliyordu.

Tablo 4'te görüldüğü üzere, 28.5.1960 tarihi itibarıyla İktisadi Devlet Teşebbüsleri ve bazı kamu kurumlarının Hazine taahhüdüyle ihraç edilen bonolar, reeskonto tabi tutulan senetler ve tahvil rehini karşılığında alınan krediler cinsinden 4 milyar 379,7 milyon TL'lik bir tutar, yukarıdaki yöntem ile tahkime tabi tutulmuştu.

Kurum Adı	Hazine Kefaletine Haiz Bono	Ticari	Tahvil	Toplam
Etibank	241,5	330,8	79,8	652,1
Sünerbank	98,1	106,1		204,2
Denizcilik Bankası	115,4		39,8	155,2
Devlet Demiryolları	108,5	20,5		129,0
PTT	58,3	-	-	58,3
Top. Mahsulleri Ofisi	1011,0			1011,0
Top. Mahsulleri Ofisi ⁶⁹	293,7			293,7
İnhisarlar	318,5			318,5
Millî Korunma	135,6			135,6
Su İşleri	51,2			51,2
Et ve Balık Kurumu		254,9 ⁷⁰		254,9
Makine ve Kimya		16,5		16,5
Şeker Şirketi		429,3 ⁷¹		429,3
T. Zirai Donatım K.		9,5		9,5
Tarım Satış Koop. B.		391,6		391,6
İller Bankası			87,2	87,2
T. Emlâk K.B. (Kendi Tali.)			172,4	172,4
Migros T. A. Ş.		9,5		
Toplam	2431,8	1568,7	379,2	4.379,7

Tablo 4: 28.5.1960 Tarihi İtibarıyla Kamu Kurumları ve İktisadi Devlet Teşebbüsleri'nin Bono ve Tahvil Karşılığı Aldıkları Kredi ve Avanslar (Milyon TL)⁷²

68 *Millî Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı*, Cilt: 3, Kırk Yedinci Birleşim, 06.12.1960, s. 10.

69 Zirai mahsul fazlası ithalatının Türk Lirası karşılıklarının temini için.

70 11,8 milyon lirası ödenmeyen faiz miktarına aittir.

71 51,3 milyon lirası zirai senetlere aittir.

72 "154 Sayılı kanun tasarısı", *Millî Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı*, Kırk Yedinci Birleşim, Cilt: 3, s. 4-5.

Tablo 1'deki A sütununda yer alan yaklaşık 23,9 milyon TL'lik borç tahkimi, iç borç değil dış borç tahkimini içermektedir. Söz konusu borç, 16 Ekim 1948 tarihinde Paris'te imzalanan Avrupa Ülkeleri Arasında Ödeme ve Takas Anlaşması uyarınca uygulamaya konulan Tiraj Hakkı⁷³ (Drawing Rights) bakiyesi ile 1949 yılında Avrupa'da yaşanan devalüasyonlar sonucunda tahakkuk eden borçlardan oluşmaktaydı. Bu borç Hazine tarafından %0,5 faizli ve 100 yıl vadeli tahvil ihraç edilerek tahkim edilmişti.

Kurum Adı	Amortisman ve Kredi Sandığı	İşçi Sigortaları Kurumu	Emekli Sandığı	Toplam
Etibank	116.470.948,00	41.320.000,00	234.883.072,00	392.674.020,00
İller Bankası	32.332.572,00	87.954.821,00	117.348.796,00	237.636.189,00
T. Çimento Sanayi	43.305.797,00			43.305.797,00
T. Kömür İşl. Kurumu	86.924.672,00			86.924.672,00
Makine ve Kim. E. K	11.284.423,00			11.284.423,00
D. Demiryolları	34.877.221,00			34.877.221,00
Et ve Balık Kurumu	8.804.395,00			8.804.395,00
Ziraat Bankası	111.251.411,00	20.000.000,00	128.951.895,00	260.203.306,00
PTT	14.417.410,00			14.417.410,00
T. H. Y.	16.969.277,00			16.969.277,00
Petrol Ofisi	4.959.514,00			4.959.514,00
Sümerbank	42.196.427,00	1.000.000,00	13.286.966,00	56.483.393,00
Denizcilik B.	18.985.127,00	10.700.000,00	22.153.820,00	51.838.947,00
T. Şeker Fab.	157.082.156,00			157.082.156,00
T.EmlâkKredi Bankası	40.986.483,00	49.497.212,00	62.420.170,00	152.903.865,00
Azot Sanayi	7.265.397,00			7.265.397,00
Toplam	748.113.230,00	210.472.033,00	579.044.719,00	1.537.629.982,00

Tablo 5: 1960 Yılına Kadar Bazı Kamu Kurumlarının Amortisman ve Kredi Sandığı'na, Emekli Sandığı'na ve İşçi Sigortaları'na Olan Borç Miktarları (TL)⁷⁴

Tablo 1'in B sütünü, Kamu kurum ve kuruluşlarının, Merkez Bankası dışındaki -Amortisman ve Kredi Sandığı, Emekli Sandığı ve İşçi Sigortaları Kurumu gibi- mali kurumlara olan borçlarının tahkimini göstermektedir. Tablo 5'te de kamu kurum ve kuruluşların bu üç kuruma olan borçları ayrıntılı olarak gösterilmiştir. Bu borçların, 6 aylık eşit taksitler halinde 25 senede itfa edilmesi ve %6 faizli hazine tahvili verilerek tahkim edilmesi planlanmıştır.

73 "Avrupa ülkeleri arasında ödeme ve takas anlaşması" başlığını taşıyan ve 16 Ekim 1948'de imzalanan ilk anlaşma, hesap bakiyelerinin belirli koşullar altında ve sınırlı ölçüde takas ve mahsup edilmesini öngörüyordu. Bu anlaşmanın özelliği, "Tiraj hakları" denilen, ABD yardımına dayalı yeni bir açık kapatma sistemiyle donatılmış olmasıydı. Bu sisteme göre her ülkenin diğer ülkelere karşı yıllık ödemeler dengesi önceden ve karşılıklı müzakereler yoluyla tahmin ediliyor ve alacaklı olması gereken taraf, Marshall Planı çerçevesinde ABD'den aldığı yardım karşılığında borçlu tarafa "tiraj hakları" adı verilen bir hak tanıyordu". Said Naci Ergin, "Avrupa Tediye Birliği", Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, C. 5, S. 1, 1950, s. 7.

74 "154 Sayılı kanun tasarısı", Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı, Kırk Yedinci Birleşim, Cilt: 3, s. 3.

Tablo 1'in C sütununda ise kamu kurum ve kuruluşlarının birbirlerine olan borçları ortaya konmuştur. Bu borçlar için de takas ve mahsup yapılması öngörülmüştü. 32 adet kamu kurum ve kuruluşunun borçlarının takas ve mahsup işlemi, tahmini 585 milyon TL civarındaydı. Takas ve mahsup yoluyla tasfiyesi mümkün olamayacak borçlar için ise 5 yıl sonra ödemeye başlamak üzere 20 yılda altışar aylık eşit taksitlerle %6 faizle tahkim yapılması öngörülmüştü.

1963 yılında, 1960 yılı ve 154 sayılı kanuna istinaden yapılan tahkim işlemlerine ek olarak 250 sayılı yasa ile borç tahkim işlemleri yapılmıştı. Bu borç Tablo 1'in D sütununda gösterilmiştir. Esas olarak hazinenin alacaklı olduğu kurumlar ile borçlu olduğu kurumlar arasında mahsup işlemi yapılması sağlanmıştı. Yukarıda belirtilen iki tahkim yasasına ek olarak 1963 yılında yürürlüğe giren 347 sayılı yasa ile, II. beş yıllık Kalkınma Plânını döneminin sonunda (1973 yılında), tahkim edilen borçlar için ilk bütçe ödeneğinin yapılmasını öngörülmüştü. Ancak 1973 yılı 1694 sayılı Bütçe Kanununda bu borçların ya ödenmemesi ya da karşılığında devlet iç istikraz tahvillerinin verilmesi öngörülmüştü.⁷⁵ Tablo 1'in A sütununda, Hazinenin Merkez Bankasına olan borçların faiz ve anapara taksitleri için ödeme yapılmayacağı ve faiz yürütülemeyeceği belirtilmişti. Söz konusu bütçe kanununda yukarıda belirtilen tahkim kanunları nedeniyle Hazinenin kamu kurumlarına olan borçlarının, geçmiş yıllar vâdelerine faiz ödemelerinin yapılmaması koşuluyla Devlet iç istikraz tahvilleri aracılığıyla tasfiye edileceği belirtilmişti. Bu hükümler 1985 yılına kadarki bütçe kanunlarında yer aldı.⁷⁶ Nihai olarak 154 sayılı yasa ile 1960'ta başlayan kamu borç tahkimi ağırlıklı olarak tahvil ihracı yoluyla yerine getirilmişti. Ancak söz konusu tahvillerin itfa süreci, 1963 yılında 1973 yılına sonra da 1980'li yılların ortalarına ötelenmişti. Bu, 1950'li yılların yüksek kamu borcunun Hazine tarafından Merkez Bankası bilançosunun aktifine yerleştirilmesi yoluyla toplumsallaştırıldığı anlamına gelmekteydi.

1960'lı yılların başlarında, bir bütçe yılına ait kamu borcu bir bütçe yılına ait kamu gelirinden daha fazlaydı. Bununla birlikte, yerel yönetimlerin borçları da tahkim sürecine dahil edilmişti. Bu, belediyelerin bir çeşit mali ameliyatıydı. Belediyeler ve belediyelere bağlı kurum ve kuruluşların devlete ve katma bütçeli idarelere olan borçlarının,

75 "1973 yılı Bütçe Kanunu", *Resmî Gazete*, S. 14463, 1973.

76 "1985 Mali Yılı Bütçe Kanunu", *Resmî Gazete*, S. 18622 Mükerrer, 1985.

yasal açıdan itilafli olsa dahi, tamamen silinmesi/terkin edilmesi öngörülmüştü.⁷⁷ Yine söz konusu kurumların Kamu İktisadi Teşebbüslere olan borçlarının da beş yıl sonra ödemeye başlamak şartıyla faizsiz, yıllık eşit taksitlerle ve 20 yıl vade ile tahkimi planlanmıştı. Belediyelerin konsolide edilen borç miktarı Tablo 1'in I sütununda gösterildiği gibi tahmini 825 milyon TL civarındaydı. Sözü edilen bütün bu borç konsolidasyonları dışında Hazine'nin Türkiye Emlâk Kredi Bankası aracılığıyla yaptığı 6.881.990 TL'lik harcamaların mahsup/tasfiyesi de yapılmıştı.

2.3. Kredili Dış Ticaret/İthalat Borçlarının Tahkimi

Türkiye'de 1946 yılında dış ticaretin korunma oranı azaltılmış ve 15 Ağustos 1950'de ise dış ticaret rejimi daha da liberalize edilmişti. Böylece temel tüketim mallarının dahi ithal edildiği bir süreç başlamıştı. İthalat işlemleri, ilgili malın bedelinin Merkez Bankasına TL olarak yatırılması ile gerçekleştirilmekteydi. 1950'li yılların başlarında Merkez Bankası'nın ödemeleri karşı firmalara düzenli yapması nedeniyle firmalar sadece TL tevdileri dikkate alarak ithalat işlemlerini yerine getirdiler.⁷⁸ Fakat 1952'den itibaren döviz ödemeleri gecikmeye başlamış ve ariyere denilen borçlar ortaya çıkmaya başlamıştı. Bu borçların düzenlenmesi için ariyere anlaşmaları yapılmıştı. Örneğin 1956 yılında İngiltere ile 3,4 milyon sterlinlik ariyere anlaşması yapılmıştı.⁷⁹ Söz konusu ariyere anlaşmaları⁸⁰ ihracatın önemli bir kısmının alacaklılara peşin olarak tahsis edilmesi esasına dayanmaktaydı. Bu da döviz gelirlerinin alacaklı ülkeler tarafından yerinde kesilmesi sonucunu doğurmuştu.

Ödemesi gecikmiş ticari borçlar/ariyere borçlar için Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkilatı nezdinde yapılan girişimler sonucunda 29 Temmuz 1955 tarihinde Türkiye'nin ödeme imkânları dikkate alınarak belli bir ödeme planı için görüşmeler yapılmaya başlanmıştı. Türkiye'nin dış borcunun finansmanı uzun bir değerlendirme sürecinden geçirilmişti. Mali yardım ve dış borcun konsolidasyonunun, Türkiye'nin bir ulusal kalkınma programı taslağı hazırlamaya hazır olması ve programın uygulanmasının gözetimini

77 Belediyeler ile bunlara bağlı müessese ve işletmelerin devlete ve katma bütçeli idarelere olan borçları silinmiş ve bu kanunda belirtilen Kamu İktisadi Teşebbüsleri'ne olan borçları tahkim edilmişti. Her bir mahalli idare bazında bu tahkim ve terkin işlemleri için bkz. *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)*, 30-1-0-0/88-552-4 (Belediyelerin ve belediyelere bağlı müessese ve işletmelerin borçlarının Hazinece terkin ve tahkimi hakkında).

78 Memduh Yaşa, "Türkiye Dış Borçlarının Takip Ettiği Gelişme", *Maliye Araştırma Merkezi Konferansları*, 1963, s. 130.

79 *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Türk Diplomatik Arşivleri, (TDA)*, 534(İngiltere)-37403-150346-4 (İngiltere'nin Türkiye'den Transferi Gecikmiş Ticari Alacakları).

80 İngiltere ile yapılan anlaşma dışında ariyere anlaşmaları, İtalya ile 27.01.1955, İsviçre ile 26.11.1953, Federal/Batı Almanya ile 06.08.1953, Avusturya ile 09.10.1954, Belçika ile 15.04.1955, Danimarka ile 15.12.1954, Fransa ile 16.11.1954, Hollanda ile 26.07.1955, İsveç ile 17.08.1954, Yunanistan ile 01.11.1956 tarihlerinde yapılmıştı.

kabul etmesi durumunda yapılması önerilmişti.⁸¹ Aynı zamanda, Türkiye'deki ticari sermayenin temsilcisi olan İstanbul Ticaret Odası, vadesi geçmiş dış ticari borçların belirli bir ödeme şekline bağlanmasının ve böylece geleneksel hale gelmiş olan Avrupa ihracat pazarıyla ilişkilerin yeniden kurulmasının faydalı olacağını savunmuştu.

“...Avrupa Tediye Birliğine yapılan ihracatta mal bedelinin muayyen bir kısmının eski borçlara (ariyeler) hasredilmesi ithal imkanlarımızı azaltmakta ve dolayısıyla gayri ihtiyari ihracatımızın kliring anlaşmalı ve demir perde gerisi memleketlere kaydırmak zarurietini hissedilmektedir. İşte ananevi yasalarımıza dönülmesi için bu memleketlerle olan borçlarımızın belirli bir ödeme şekline bağlanması faydalı olacaktır.”⁸²

4 Ağustos 1958 istikrar kararından sonra, Türkiye ile Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü üyesi on üç ülke arasında kredili ithalat borçları için 11 Mayıs 1959'da Paris'te “Türkiye’de Mukim Şahısların Ticari Borçlarına Müteallik Anlaşması” imzalanmıştı. ABD de 5 Haziran 1959'da söz konusu anlaşmaya katılmıştı.⁸³ Bu anlaşma, ödemesi gecikmiş ticari borçların yani ithalatçı borçlarının konsolidasyonuydu. Bu anlaşma çerçevesindeki borçlar, 4 Ağustos 1958 tarihinden önce teslim edilen mal veya hizmetlerden doğan ve 1 Ocak 1964 tarihine kadar vadesi gelmiş veya gelecek olan borçlardan oluşmaktaydı. Söz konusu anlaşma ile açığa çıkan toplam borç miktarı 549 milyon dolar olduğu tahmin edilmekteydi.⁸⁴ Fakat 27 Mayıs darbesinden sonra Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkilatı ile yapılan görüşmeler sonucunda söz konusu borcun tahmin edildiğinden az olduğu görülmüş ve bu borç bir ödeme takvimine bağlanmıştı. Konsolide edilen borç 376 milyon dolarlık bir borçtu ve %3 faizle 1971 yılına kadar ödenmesi planlanmıştı.⁸⁶ 4 Ağustos 1958 istikrar kararları ile dolar 2 lira 80 kuruştan 9 liraya çıktı. Böylece 370 milyon dolarlık konsolidasyona tabi borcun hazineye yükü 3 kata yakın artırılmış oldu. Tablo 7’de ülkeler bazında ödenmesi gerekli yıllık taksitler belirtilmiştir. Batı Almanya, İngiltere, Fransa ve ABD en çok ticari borcun olduğu ülkeler olduğu görülmektedir. Bir örnek olarak⁸⁷ İngiltere’ye ticari borcun daha ayrıntılı hali Ek Tablo

81 OECD, Fonds code: OEEC-386, Date: 1955-1959, Title: Turkey-Special exercise, <https://archives.eui.eu/en/fonds/180450>, (Erişim Tarihi: 29.04.2024).

82 Haluk Cillov, “Dış ticaret siyasetimizde değişiklikler”, *Milliyet*, 26.06.1957, s. 2.

83 Bu anlaşmalar için bkz. “362 Sayılı Kanun Tasarısı ve Dışişleri Komisyonu Raporu”, *Kurucu Meclis Tutanak Dergisi*, Cilt: 3, Yirmi Beşinci Birleşim, 03.09.1961 ve “363 Sayılı Kanun Tasarısı ve Dışişleri Komisyonu Raporu”, *Kurucu Meclis Tutanak Dergisi*, Cilt: 3, Yirmi Beşinci Birleşim, 03.09.1961.

84 “Dış borçlarımız 549 milyon Dolar”, *Milliyet*, 07.03.1959, s. 1-5.

85 “Türkiye’nin Avrupaya Olan Borcu 549 Milyon Dolar”, *Cumhuriyet*, 07.03.1959, s. 1.

86 Bkz. “363 Sayılı Kanun Tasarısı ve Dışişleri Komisyonu Raporu”, *Kurucu Meclis Tutanak Dergisi*, Cilt: 3, Yirmi Beşinci Birleşim, 03.09.1961, s. 59.

87 Ek Tablo 2’deki verilere benzer bir örnekte Lüksemburg’a olan ticari borçların dökümü gösterilebilir. Bkz. *TDA*, Lüksemburg (555)-24057-105034-1 (Türkiye’de bulunan şahısların Lüksemburg’a borçları hakkında yapılan müzakereler).

Alacaklı Ülkeler	1960 Yılı Sonunda Bakiye	1961	1962	1963	1964	1965	1966	1967	1968	1969	1970	1971
Almanya	97.899.500	7.518.250	9.573.250	11.188.000	9.102.000	9.606.500	9.606.500	9.606.500	9.606.500	9.606.500	9.606.500	2.879.000
Avusturya	4.774.350	304.250	313.500	362.800	490.050	528.600	528.600	528.600	528.600	528.600	528.600	132.150
A.B.D.	41.575.600	3.496.750	4.067.750	4.823.000	4.245.600	3.990.800	3.990.800	3.990.800	3.990.800	3.990.800	3.990.800	997.700
Belçika	10.030.380	958.750	1.076.460	1.253.570	1.011.600	916.800	916.800	916.800	916.800	916.800	916.800	229.200
Fransa	59.083.150	3.373.000	4.560.000	5.401.000	6.154.150	6.335.200	6.335.200	6.335.200	6.335.200	6.335.200	6.335.200	1.583.800
Hollanda	7.236.270	712.750	775.640	901.880	727.250	659.000	659.000	659.000	659.000	659.000	659.000	164.750
İngiltere	72.116.500	5.273.000	6.016.300	7.025.200	738.700	7.426.400	7.426.400	7.426.400	7.426.400	7.426.400	7.426.400	1.856.600
İsveç	3.460.100	375.750	421.500	491.700	346.150	292.000	292.000	292.000	292.000	292.000	292.000	73.000
İsviçre	2.126.150	206.500	224.500	261.250	213.900	195.200	195.200	195.200	195.200	195.200	195.200	48.000
İtalya	27.786.900	1.821.950	2.275.750	2.678.100	2.871.100	2.902.400	2.902.400	2.902.400	2.902.400	2.902.400	2.902.400	725.000
Lüksemburg	211.500	211.500										
Norveç	20.000	20.000										
Portekiz	177.000	177.000										
Danimarka	19.000	19.000										
Toplam	326.516.400	24.463.450	29.304.650	34.386.500	25.900.500	32.852.900	32.852.900	32.852.900	32.852.900	32.852.900	32.852.900	8.689.200
Faiz	50.103.379	8.479.855	8.285.811	7.672.214	6.648.602	5.675.924	4.709.432	3.742.940	2.777.444	1.809.956	301.201	
Genel Toplam	376.619.779	32.948.305	37.590.461	42.058.714	32.549.102	38.528.824	37.562.332	36.595.840	35.630.344	34.662.856	33.154.101	8.689.200

Tablo 7: Konsolide Dış Ticari Borçların Yıllara Göre ABD Doları Cinsinden İtfâ Tablosu (Dolar)

2’de sunulmuştur. Bu tabloda İngiltere’den yapılan ithalat nedeniyle oluşan şirket bazlı borçlar gösterilmektedir. İthalat yapan şirket/kurumlar ile ihracat yapan şirket/kurumlar incelendiğinde Türkiye’nin yoğunluklu olarak makine ve teçhizat ithal ettiğini söyleyebiliriz. İthalat yapan şirket ve kurumların tekstil ve tarım gibi iki sektör etrafında kümelendiği vurgulanabilir. Tabloda en çok borçlu kamu kurumunun TZDK olduğu ve ithal edilen ürünün tarım makineleri olduğu görülmektedir. TZDK’nın Ford Motor Company’e 310.000 sterlinlik borcu olduğu görülmektedir. Ek Tablo 2’de tekstil sektörünün girdisi olan iplik ve kumaş üretimi için tekstil makineleri ithal eden özel şirketlerin borçlarının da yoğunlukta olduğu görülmektedir. Bunun yanında faaliyet alanı otomotiv olan çok sayıda özel şirketin borçları da söz konusu tabloda yer almaktadır.⁸⁸

Özel dış ticaret borçlarının kamu borcuna dönüştürülmesinin uç bir örneği olarak 1963 yılında, Türkiye’deki özel bir şirketin ABD’deki bir şirkete olan borcu, kamu borcuna dönüştürülmüştü. Alka-Ahmet Oğuz Akal Şirketi ile ABD’de menşei Howard International Inc. Şirketi arasında demir- çelik tesisi satın alınması sürecinde ortaya çıkan bir borç söz konusuydu. Satış işlemine Ziraat Bankası teminat mektubuyla aracılık etmişti. Ortaya çıkan ihtilaf nedeniyle ödenmeyen 914.868,75 dolarlık miktarın 1963 tarihli ve 222 sayılı yasa ile Hazine tarafından Amerikan firmasına ödenmesi sağlanmıştı. Bu borç Amerikan senatosuna yansımış; ancak Türkiye ile ABD arasındaki yardım ve kredi anlaşmalarının sektöre uğramaması eğilimi etkili olmuştu.⁸⁹

Sonuç

Bu çalışmada ele alınan tahkime konu borçların önkoşulları, 1946-1958 yılları arasında uygulanan ekonomi politikalarına içkindi. Bu dönemde 1946 devalüasyonun gereği olan dış ticarete liberal politikalar uygulanmış, 1953 yılından itibaren de bu politikalar sürdürülemez hale gelmişti. Bunun için de dış ticarete liberal politikalar sınırlandırılmış ve ekonomide kamu iktisadi teşebbüslerinin varlığı artırılmıştı. Liberal politikalar ile korumacı/ kamunun ekonomideki etkinliği arasında salınan bu dönemin ekonomi politikaları hem kamu iç borcunu hem ariyere borçlar denen özel sektör dış ticaret borçlarını artırmıştı. Bunlara ek olarak bankacılık sektörünün genişlemesiyle birlikte 1958 yılına gelindiğinde hem kamunun iç borcu hem de ariyere borçlar sürdürülemez hale gelmişti.

88 “363 Sayılı Kanun Tasarısı ve Dışişleri Komisyonu Raporu”, *Kurucu Meclis Tutanak Dergisi*, Cilt: 3, Yirmi Beşinci Birleşim, 03.09.1961, s. 58-59.

89 *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1. Dönem, Cilt: 14, Toplantı: 2, Elli Yedinci Birleşim, 22.02.1963, s. 102.

Türkiye’de 1958’den 1965’e kadar, yaklaşık 16 milyar TL değerinde -ilgili yılların kamu bütçesinin yaklaşık 1,5 katı kamu borcu ve kamulaştırılmış özel sektör borcu tahkim edilmişti. Her ne kadar 1958 yılında tahkim süreci başlamış olsa da esas tahkim 1960 yılında yapılmıştı. 1965 yılına kadar da tahkimin kapsamı genişletilmişti. 16 milyar TL gibi yüksek miktarda bir borcun tahkimi kısa bir sürede yapılamadığı için kademeli olarak yapılmaya çalışılmıştı. Tahkim edilen borcun itfası 10-100 yıl gibi değişen vadelerde ve %0,5-6 arası değişen faiz oranları ile yapılması öngörülmüştü. Çalışmada ele alınan borç tahkimini kademeli veya tedrici tahkim olarak adlandırmak yerinde olacaktır. Tahkime tabi 16 milyar TL değerinde borcun çoğunluğu kamu borcu olmakla birlikte özel sektöre ait bazı borçlar da kamu borcuna dönüştürülerek tahkime dahil edilmişti.

Özel sektör borçları kredili dış ticaret/ithalat, tasfiye edilen bankalardan ve çiftçi borçlarından kaynaklıydı. 1950’lerin başında, Ziraat Bankası ve Tarım Kredi Kooperatiflerinden alınan kredilerin geri ödenmesindeki gecikmeler nedeniyle, çiftçiler mevcut borçlarını kapatmak için tefecilerden borç alma yoluna gitmişlerdi. Çiftçilerin üzerindeki kredi baskısını azaltmak ve Ziraat Bankası’nın mali pozisyonunu güçlendirmek için ödenmemiş borçlar yeniden yapılandırılmıştı. 1950’lerin ikinci yarısında, bankacılık sektöründe küçük bankaların tasfiyesi gerçekleştirilmişti. Bankacılık ve kredi piyasasını düzenleyen 7129 sayılı kanunun yürürlüğe girmesiyle başlayan bu tasfiye süreci 27 Mayıs 1960 darbesinden sonra da devam etmişti. Söz konusu bankaların tasfiye işlemleri ancak 1989 yılında tamamlanabilmişti. 1946 devalüasyonunu takiben, 1950 yılında dış ticaret rejimi daha da liberalleştirilmiş ve bu da kredili ithalattan kaynaklanan “ariyere borçların” birikmesine yol açmıştı. OEEC ülkeleriyle bu borçlara ilişkin müzakereler 1955 yılında başlamış ve 1959 yılında 376 milyon sterlinlik bir tahkim anlaşması yapılmıştı.

Tahkime konu olan kamu borcu ise kamu kurum ve işletmelerinin Merkez Bankası’na ve diğer kamu bankası ve mali kurumlara ait borçlardan oluşmaktaydı. Ayrıca, yerel yönetimlerin kamu kurum ve kuruluşlarına olan borçları da tahkim edilmişti. Çalışmada dikkat çeken husus, tahkim edilen Tablo 1’deki A, B, C, D,E, F ve I sütunlarındaki tahkim edilen kamu borcun itfası ile ilgilidir. 1963’te 154 sayılı kanun ve bu kanuna ek kanunlarla tahkim edilen borçların itfası 1973 yılına ertelenmişti. 1960 yılında, söz konusu kamu borcu 10 ila 100 yıl vadeli tahvillerle Merkez Bankası bilançosunun aktifine yerleştirilerek tasfiye edilmesini hedefleyen ilk planın aksine, 1984 yılına kadar Merkez Bankası’na bu borçlar karşılığında herhangi bir ödeme yapılmamıştı. Bu, 1950’lerden kalan önemli miktardaki kamu borcunu, Hazine’nin Merkez Bankası’na herhangi bir

ödeme yapmadan bankanın bilanço varlıklarına dahil edilerek sosyalleştirilmişti. Borç tahkiminin tahkimi olarak adlandırılacak bu süreçte 1946'dan sonra oluşan ve 1960'ların başında tahkim edilen borçların itfası 1980'li yılların ortalarına taşınmış oldu.

Türkiye'de 1946 ile 1958 yılları arasındaki ekonomik politikalar, ithal ikameci sanayileşme ile dönemin siyasi iklimine özgü liberal dış ticaret politikaları arasında salınmaktaydı. 1950'lerin başına kadar hâkim olan liberal politikalar, 1950'lerin ortalarında yerini korumacı/müdahaleci politikalara bırakmıştı. Bu iki politika arasındaki salınım aynı zamanda dönemin başat aktörleri arasındaki bir gerilimdi. Bu gerilim, 1946 sonrası politikalar nedeniyle tarımsal/ticari sermaye gruplarının elde ettiği sermaye birikimini sanayi sermayesine dönüştürmeye çalışan aktörler ile tarımsal/ticari sermaye birikimi imkânını korumaya çalışan aktörler arasındaydı. 1958'deki istikrar politikalarıyla daha da belirginleşen bu gerilim, 27 Mayıs darbesiyle sanayi sermayesi lehine sona ermişti. Bu çalışmada ele alınan borç tahkimi, aynı zamanda sanayi sermayesine dönüştürülmeye çalışılan tarımsal/ticari sermaye birikiminin koşullarının da tahkimiydi.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Teşekkür: Çalışmaya yaptığı eleştiri ve katkılar için Araş. Gör. Dr. Güner Yazıcıoğlu Akyüz'e teşekkür ederim.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Acknowledgement: I would like to thank Res. Assist. Dr. Güner Yazıcıoğlu Akyüz for her criticism and contributions to the study.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Kaynakları⁹⁰

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi (TDA)

90 Kullanılan belgelerin künyeleri dipnotlarda belirtilmiştir.

2. Resmî Kaynaklar⁹¹

Kurucu Meclis Tutanak Dergisi, Cilt: 3, Yirmi Beşinci Birleşim, 03.09.1961

Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 1.Dönem, Cilt: 14, Toplantı: 2, Elli Yedinci Birleşim, 22.02.1963

Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 86'ncı Birleşim, 30.09.1968.

Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı, Cilt: 2 Otuz İkinci Birleşim, 04.11.1960.

Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı, Cilt: 3, Kırk Yedinci Birleşim, 06.12.1960.

Resmî Gazete

TBMM Tutanak Dergisi, 8. Dönem, 2. Yasama Yılı, Üçüncü Birleşim, 13.11.1946.

TBMM Tutanak Dergisi, 8. Dönem, Cilt: 25, Elli Yedinci Birleşim, 01.Mart.1950.

TBMM Tutanak Dergisi, 9. Dönem, Cilt: 9, Toplantı: 1, Yüz On Üçüncü Birleşim, 10.08.1951.

TBMM Tutanak Dergisi, Devre: 9, Cilt: 4, İçtima: 1, Yetmiş Dokuzuncu İnikat, 11.06.1958.

TBMM Zabıt Ceridesi, 9. Dönem, Cilt: 11, İçtima: 3, Otuz Altıncı İnikat, 12.02.1960.

TBMM Zabıt Ceridesi, 9. Dönem, Cilt: 7, İçtima: 1, Yetmiş Yedinci İnikat, 18.05.1955.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 9, Cilt: 2, Kırk Birinci İnikat, 19.02.1960.

Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Hesap Yılı İdare Meclisi ve Denetçiler Raporlarıyla Bilanço ve Kar Zarar Hesabı

3. Süreli Yayınlar⁹²

Cumhuriyet

Milliyet

Forum

4. Araştırma Eserler

1989 Yılı faaliyet Raporu, TMSF, Ankara, 1989.

Akgül, Lütfiye Hilal: *1958 Moratoryumu*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 2004.

Akyüz, Ferhat: “Amortisman Sandığı’ndan Devlet Yatırım Bankasına: Borç İtfasından Sermaye Türetmek”, *Mülkiye Dergisi*, C. 43, S. 2, 2019, s. 387-410.

91 Kullanılan resmî kaynakların künyeleri dipnotlarda belirtilmiştir.

92 Kullanılan süreli yayınların künyeleri dipnotlarda belirtilmiştir

- Aras, Ozan; Işık, Ebru: “Türkiye Ekonomisinde 1946 İktisadi Dönüşümünü Hazırlayan İçsel Dinamikler”, *Fiscaoeconomia*, C. 7, Özel Sayı, 2023, s. 239-259.
- Artun, Tuncay; Başbuğ, Faruk Y.; Ersoy, Caner: *Kambiyo Düzeninde Liberal Eğilimler*, Binbirdirek Marbaacılık, İstanbul, 1976.
- Aydın, Mehmet Korkud: “Cumhuriyet Dönemi Ekonomik Buhranlarına Bir Örnek Olarak 7 Eylül Kararları ve Kamuoyuna Yansımaları”, *Eğitim ve Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, C. 2, S. 3, 2021, s. 150-184.
- Bengül, Nejat: “İç Fiyat Seviyemiz ve Dış Ticaretimiz”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. 9, S. 4, 1954, s. 36-66.
- Boratav, Korkut: *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2005*, İmge Kitabevi, Ankara, 2005.
- Cillov, Haluk: “Dış Ticaret Siyasetimizde Değişiklikler”, *Milliyet*, 26.06.1957.
- Demokrat Parti: *Kalkınan Türkiye*, 1954.
- Ergin, Said Naci: “Avrupa Tediye Birliği”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. 5, S. 1, 1950, s. 1-17.
- Kaynar, İhsan Seddar: “Turkey’s First Devaluation: 7 September 1946 Decisions”, *Crisis as a Political and Economic Concept*, der. Y. Akcay-H. Demirhan-S. Demez, Peter Lang, Berlin, 2019, s. 113-125.
- Kazgan, Gülten: *Tarım ve Gelişme*, Der Yayınları, İstanbul, 1983.
- Kepenek, Yakup; Yentürk, Nurhan: *Türkiye Ekonomisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2005.
- Özcan, Feridun Cemil: “Ellili Yıllarda Türkiye Ekonomisi”, *Türkiye’nin 1950’li Yılları*, der. Mete Kaan Kaynar, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016, s. 39-67.
- Tekeli, İlhan; İlkin, Selim: *Savaş Sonrası Ortamda 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı*. ODTÜ, Ankara, 1981.
- Tuna, Serkan: “Cumhuriyet Ekonomisinin İlk Devalüasyonu: 7 Eylül 1946”, *Akdeniz İİBF Dergisi*, C. 7, S. 13, 2007, s. 86-121,
- Yaşa, Memduh: “Türkiye Dış Borçlarının Takip Ettiği Gelişme”, *Maliye Araştırma Merkezi Konferansları*, 1963, s. 129-144.

5. Elektronik Kaynaklar

- OECD, Fonds code: OEEC-386, Date: 1955-1959, Title: Turkey-Special exercise. <https://archives.eui.eu/en/fonds/180450> (Erişim Tarihi: 29.04.2024).

EKLER

Ek Tablo 1: 1958-1960 Yılları Arasında Borç Tahkimi, Tasfiyesi ve Affı ile İlgili Kanunlar⁹³

Kanun No	Resmî Gazete Yayın Tarihi	Kanun No	Resmî Gazete Yayın Tarihi
18	14.07.1960	1321	30.07.1970
44	08.08.1960	123	29.11.1962
65	22.08.1960	142	03.01.1963
79	10.09.1960	168	29.01.1963
123	04.11.1960	222	11.04.1963
153	06.12.1960	250	12.06.1963
154	06.12.1960	251	13.06.1963
172	26.12.1960	347	03.10.1963
184	27.12.1960	358	24.12.1963
260	24.02.1961	375	07.01.1964
305	25.04.1961	376	07.01.1964
301	12.05.1961	444	31.03.1964
302	18.05.1961	498	14.07.1964
315	14.07.1961	522	29.12.1964
325	17.07.1961	583	21.04.1965
325	05.09.1963	666	15.07.1965
358	24.11.1964	691	16.07.1965
362	03.09.1961		
363	03.09.1961		

Ek Tablo 2: 1955'te İngiltere'nin Türkiye'den Transferi Gecikmiş Ticari Alacakları (Sterlin)⁹⁴

İthalatçı	İhracatçı	Miktar	Ödeme Tarihi	
Osman Hayri Altay Kağıthane Mensucat	D.Hamilton&CoLtd.HellawellCo.Ltd.	9.738	21.01.1955	Tekstil.
Aksu İplik Dokuma ve Boya Fabrikaları	D.Hamilton&CoLtd	19.853	08.02.1955	Tekstil
Tahsin Tulay	PartScientificHealthAids	600	07.03.1955	İlaç
Hasköy Yün İplik Fabrikaları	Andre B.ToulementWoolCo.	3.838	08.02.1955	Tekstil
İstanbul Yün İpliği Fab.	Walbrad Ltd.	3.329	12.02.1955	Tekstil
Zeytinburnu İplik Ticaret ve Sanayi	PlattBros (Sales) Ltd.	10.397	22.02.1955	Tekstil
Said Aking ve Said Dormen	PatrickDayAndCo.Ltd.	4.876	25.03.1955	
Altın Yıldız Mensucat	T. HellawellCo.Ltd.	18.976	24.03.1955	Tekstil
Sabri TaumanKamgarn İplik Fabr.	T. HellawellCo.Ltd.	7.356	28.03.1955	Tekstil
Adalet Mensucat Fabrikası	Joseph CadmanAndSons Ltd.	118	24.04.1955	Tekstil
TZDK	Ford Motor Co. Ltd.	15.543	30.04.1955	Otomotiv
Yumantaş Yünlü Mensucat	T. HellawellCo.Ltd.	4.820	19.04.1955	Tekstil
Çiftkurt Ticaret ve Sanayi T.A.Ş	LeylandMotors	25.234	26.04.1955	Otomotiv
Pekin Ltd	SeddonDiesel Ltd.	48.700	27.04.1955	Otomotiv

93 1960-1965 yılları arasında TBMM tutanaklarından yararlanılarak hazırlanmıştır.

94 TDA, İngiltere (534)-37403-15346-12 (Türkiye'nin İngiltere'ye Olan Ticari Borçları).

Adil Gabay& A. Koenka	AvelingBarford Ltd.	741	27.05.1955	Makine
Tatko Otomobil Lastik ve Makine Tic.	Dodge Bros Ltd.	22.717	2.05.1955	Otomotiv
G & A Baker Ltd.	PartDunlopRubberCo. Ltd.	598	17.05.1955	Otomotiv
YudaLeonHassonve Ortakları Kol. Şti.	T. HellowellCo.Ltd.	1.216	3.05.1955	Tekstil
LigorMayidisLoendrasGrigoryadas ve Ort. Kol. Şti.	A.G. Hersom Ltd.	130	18.05.1955	
Zeytinburnu İplik Ticaret ve Sanayi	PlattBros (Sales) Ltd.	14.389	10.05.1955	Tekstil
Adil Gabay& A. Koenka	AvelingBarford Ltd.	5.476	8.06.1955	İş Makinası
Soc. Şark Ticaret Koll. Tic.	Cooper McDougall&Robertson	921	9.06.1955	İlaç
MatasTradingCrop	G. B: Equipments Ltd.	18	2.06.1955	
Mehmet Bakkurt	A.G. Hersom Ltd.	337	7.06.1955	
M. Kalomenos	Ilford Ltd.	192	7.06.1955	
KirkorKilicann	Ma. Or, Robinson&Co. Ltd.	57	8.06.1955	
ConstantinTsinoglu	Matin Black &Co. (WireRopes)	670	27.06.1955	
TZDK	Ford Motor Co. Ltd.	101.768	11.07.1955	
İsac Secim Aluig	Harwood Cash Co. Ltd.	1.781	22.07.1955	Otomotiv
Yedikule İplik Fabrikası	PlattBros (Sales) Ltd.	16.801	28.07.1955	Tekstil
AuotomobileTradingCo.	WeaverMfg&EngCo. Ltd	251	27.07.1955	
TZDK	Part Ford Motor Co. Ltd.	197.938	31.08.1955	Otomotiv
YomtofYerosalmi	NahumsUnionMills (Yarn) Ltd.	2.516	18.08.1955	Tekstil
Yedikule İplik Fabrikası	PartPlattBros (Sales) Ltd.	1.123	3.08.1955	Tekstil
Zeytinburnu İplik Ticaret ve Sanayi	PartPlattBros (Sales) Ltd.	977	9.08.1955	Tekstil
Güney Motorları	Ford Motor Co. Ltd.	60.185	9.09.1955	Otomotiv
Enis Tarakçioğlu	T. HellowellCo.Ltd.	1.264	27.09.1955	Tekstil
Altın Yıldız Mensucat	T. HellowellCo.Ltd.	3.200	28.09.1955	Tekstil
Beşiktaş Yün İplik Fabrikası Ltd.	T. HellowellCo.Ltd.	2.568	7.09.1955	Tekstil
Ersoy İplik ve Çırçır Fabrikası	PlattBros (Sales) Ltd.	2.258	17.09.1955	Tekstil
Yedikule İplik Fabrikası	PlattBros (Sales) Ltd.	4.083	10.09.1955	Tekstil
Önel Ticaret Şirketi	Ruston&Hornsby Ltd.	2.586	14.09.1955	Otomotiv
TZDK	Massey-Harris Ferguson (Mfg)	295.150	30.09.1955	Otomotiv
Kemal Yılançioğlu	T. HellowellCo.Ltd.	2.441	4.10.1955	Tekstil
Mehmet Tahir Atalık ve Çocukları Şirketi	T. HellowellCo.Ltd.	1.967	8.10.1955	Tekstil
Yüntaş Kumaş ve İplik İmalcılığıve Tic.TAO	T. HellowellCo.Ltd.	6.499	14.10.1955	Tekstil
Nuri Abdurrahman Malta ve Oğulları	H. Dawson Co.	25.472	17.11.1955	Tekstil
Nurullah Narin Mensucat Fab.	S. DoddSons Ltd.	6.724	25.11.1955	Tekstil
Koç Ticaret T.A.Ş	Ford Motor Co. Ltd.	24.984	25.11.1955	Otomotiv
Edal Ticaret Türk	T. Hellowell.Co.Ltd.	983	26.11.1955	Tekstil
Mustafa Kaleli ve Ortakları	Henry Simon Ltd.	9.296	10.11.1955	
Yüksel Hüseyin Cesur ve Ort. Koll. Şti.	Part G. Arnold &Co.(London) Ltd.	7.866	22.12.1955	
Çiftçiler Ticaret Taş.	B.O.E.C.C.	53.147	24.17.1955	
Birlik Mensucat Ltd.	The British NorthropLoom Ltd.	17.360	10.12.1955	Tekstil

Nuri Abdurrahman Malta ve Oğulları	H. Dawson. SonsCo.	10.760	7.12.1955	
Otomak Türk Ticaret Ort.	PartPatrickDayCo. Ltd.	23.231	1.12.1955	Otomotiv
Berec Sanayi Türk Ltd. Şti.	The Ever ReedyCo. (G. Britain) Ltd.	31.644	5.12.1955	
Motor Ltd. Şirketi	The Ford Co. Ltd.	147.876	30.12.1955	Otomotiv
Pamuk Ticaret ve Sanayi T.A.Ş.	PlattBros (Sales) Ltd.	77.111	15.12.1956	Tekstil
Ersoy İplik ve Çirçir Fabrikası	PlattBros (Sales) Ltd.	7.773	15.12.1955	Tekstil
Yüksel Hüseyin Cesur ve Ort. Koll. Şti.	Part G. Arnold &Co. (London) Ltd.	2.026	9.01.1956	
Nuri Abdurrahman Malta ve Oğulları	H. DawsonSonsCo. Ltd	12.496	13.01.1956	
Otomak Türk Ticaret Ort.	PartPatrickDayCo. Ltd.	123.111	31.01.1956	
Etibank	MetropolitianVicksElectricalExp. Ltd.	4.887	8.02.1956	Elek. Mak
Tatko	B.O.E.C.C.	48286	28.02.1956	Otomotiv
Çiftkurt Ticaret Ve Sanayi T.A.Ş	LeylandMotors	92215	01.02.1956	Otomotiv
MataşTrading Crop	The Rover Co. Ltd.	99.546	1.02.1956	Otomotiv
Çiftkurt Ticaret Ve Sanayi T.A.Ş	Albion Motor Ltd.	102.470	1.03.1956	Otomotiv
Safir Genel Ticaret T.A.O.	British RellimProducts	42.463	1.03.1956	Otomotiv
Said Akıncı ve Said Dormen	PatrickDayAndCo.Ltd.	42.820	1.03.1956	
Pekin Ltd	PatrickDayAndCo.Ltd.	27.769	19.03.1956	
Ari İnşaat T.A.Ş.	Euclid (G. Britain) Ltd.	12.191	2.03.1956	Otomotiv
Koç Ticaret T.A.Ş	Ford Motor Co. Ltd.	55.068	3.03.1956	Otomotiv
Ege Makine ve Tic. T.A.Ş.	Ford Motor Co. Ltd.	49.999	2.03.1956	Otomotiv
Fuat Örbek ve Ortakları	Ford Motor Co. Ltd.	58.602	1.03.1956	Otomotiv
Bossa Ticaret ve Sanayi İşletmeleri T.A.O.	Mather&Platt Ltd.	70.675	26.03.1956	Tekstil
Şark Sanayi Kumpanyası	PlattBros (Sales) Ltd.	8.817	23.03.1956	Tekstil
Emil Alnikaue	Part G. Arnold &Co. (London) Ltd.	23.163	2.04.1956	
Temel Ticaret T.A.O.	B.O.E.C.C.	299.181	2.04.1956	Otomotiv
Safir Genel Ticaret T.A.O.	British RellimProducts	19.278	1.04.1956	Otomotiv
Tahsin Merze	City Rd. Bng. Works	257	24.04.1956	
Fuat Özberk ve Ortakları	CivitasTradingCorp.	87.000	2.04.1956	Elek. Mak
Migros	PartPatrickDayAndCo.Ltd.	47.203	26.04.1956	
Çiftkurt Ticaret ve Sanayi T.A.Ş	PartPatrickDayAndCo.Ltd.	31.449	4.04.1956	
Otomak Türk Ticaret Ort.	PartPatrickDayAndCo.Ltd.	99.000	4.04.1956	
Çiftçiler Ticaret Taş.	DunlopRubberCo. Ltd.	78.999	17.04.1956	Otomotiv
Motor Ltd. Şirketi	English Exporters (London) Ltd.	14.998	30.04.1956	Otomotiv
Motor Ltd. Şirketi	English Exporters (London) Ltd.	25.063	10.04.1956	Otomotiv
Birlik Mensucat Ltd.	British NorthropLoomCo. Ltd.	9.920	3.05.1956	Tekstil
Çukurova İthalat ve İhracat T.A.O.	British NorthropLoomCo. Ltd.	57.998	30.05.1956	Tekstil
Etibank	MetropolitianVicksElectricalExp. Ltd.	301.058	24.05.1956	Elek. Mak
Mustafa Kaleli ve Ortakları	Henry Simon Ltd.	9.696	26.06.1956	
Emil Alnikaue	G. Arnold &Co. (London) Ltd.	16.837	31.07.1956	

Turgut Özal Dönemi Türkiye-İsrail Siyasi İlişkilerinin Türk Basımına Yansımaları (1983-1993)

The Reflections of Türkiye-Israel Political Relations in the Turkish Press (1983-1993) during the Period of Turgut Özal

Enes KÜÇÜK*

*Doktora Öğrencisi, Trabzon Üniversitesi,
Fatih Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal
Bilimler Eğitimi Bölümü, Trabzon, Türkiye

ORCID: E.K. 0000-0002-5197-9998

Sorumlu yazar/Corresponding author:
Enes Küçük,
Trabzon Üniversitesi, Fatih Eğitim Fakültesi
Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü,
Trabzon, Türkiye
E-posta/E-mail: kkosmanoglu@outlook.com

Başvuru/Submitted: 12.07.2023
Revizyon Talebi/Revision Requested:
14.09.2023
Son Revizyon/Last Revision Received:
01.05.2024
Kabul/Accepted: 29.05.2024

Atıf/Citation: Küçük, Enes. "The Reflections of Türkiye-Israel Political Relations in the Turkish Press (1983-1993) during the Period of Turgut Özal." *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-Recent Period Turkish Studies* 45 (2024): 317-362.
<https://doi.org/10.26650/YTA2024-1326302>

ÖZ

Türkiye-İsrail siyasi ilişkilerinde İsrail'in 1948'de kuruluşundan itibaren Arap devletleriyle yaşamış olduğu çatışmalardan (1956, 1967 ve 1973 Arap-İsrail savaşları) kaynaklı olarak diplomatik krizler yaşanmıştır. Arap-İsrail çatışmalarının yaşandığı dönem de iki ülke ilişkileri gelişme imkânı bulamamıştır. 1980'li yıllara gelindiğinde Turgut Özal'ın ekonomik temelli politikaları Türkiye'yi İslam ülkelerine yaklaştırırken, İsrail'le diplomatik ilişkilerin geliştirilmesini geciktirmiştir. Turgut Özal'ın Türk dış politikasında etkisinin azaldığı Demirel-İnönü koalisyon hükümeti döneminde (19 Aralık 1991) iki ülke arasındaki diplomatik temsil düzeyi büyükelçilik seviyesine çıkarılmıştır. Bu çalışmada Turgut Özal dönemi (1983-1993) Türkiye-İsrail siyasi ilişkilerinin Türk basımına yansımalarını ortaya koymak amaçlanmaktadır. Bu çerçevede araştırmanın bulguları döneme ışık tutan arşiv belgeleri, Cumhuriyet, Güneş, Hürriyet ve Milliyet gazetelerine yansıyan haberler, Turgut Özal'ın basına vermiş olduğu beyanatlara, diğer süreli yayınlar ve kitaplardan doküman incelemesi tekniği ile toplanmıştır. Elde edilen veriler içerik analizine çözümlenmiştir. Araştırma sonucunda Türkiye'nin 1983-1991 yılları arasında İsrail'le ikili ilişkilerini geliştiremediği, 1991 yılında ise gerekli şartların oluşmasıyla birlikte iki ülke ilişkilerinin gelişmeye başladığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Dış politika, Diplomasi, İsrail, Turgut Özal, Türkiye

ABSTRACT

Since the establishment of Israel in 1948, Türkiye-Israel political relations have experienced diplomatic crises due to the conflicts with Arab states (the 1956, 1967 and 1973 Arab-Israeli wars). During these periods of Arab-Israeli conflicts, the relations between the two countries did not have the opportunity to develop. In the 1980s, while Turgut Özal's economic-based policies brought Türkiye

closer to Islamic countries, it delayed the development of diplomatic relations with Israel. The level of diplomatic representation between the two countries was elevated to the status of an embassy during the Demirel-Inönü Coalition Government on December 19, 1991, a period when Turgut Özal's influence on Turkish foreign policy was waning. This study aims to uncover the political relations between Türkiye and Israel during the Turgut Özal period (1983-1993) and their reflections in the Turkish press. The findings of the research were collected from archival documents, news reflected in Cumhuriyet, Güneş, Hürriyet, and Milliyet newspapers, Turgut Özal's statements to the press, other periodicals, and books through document analysis techniques. The data obtained were analyzed using the Content Analysis Technique. The study concluded that Türkiye could not develop its bilateral relations with Israel between 1983 and 1991, and the relations between the two countries began to develop as the necessary conditions were met starting from 1991.

Keywords: Foreign policy, Diplomacy, Israel, Turgut Özal, Türkiye

Extended Abstract

Türkiye-Israel diplomatic relations started with the recognition of Türkiye regarding the State of Israel on March 28, 1949, approximately one year after its establishment on May 14, 1948. Türkiye's diplomatic crises with Israel as a result of the Arab-Israeli wars became an important determinant of the relations between the two countries over time. Türkiye's recall of its ambassador in Tel Aviv during the 1956 Arab-Israeli War, its condemnation of Israel during the 1967 Arab-Israeli War, demanding Israel's withdrawal from Arabian territories occupied by Israel (June 22, 1967), and the declaration that Türkiye would allow the Soviet Union to use its airspace to deliver military supplies to Arab countries affected the relations between the two countries negatively. Similarly, Türkiye's bilateral relations with Israel followed a fluctuating course until the 1980s after it accepted Zionism as racism at the meeting of the United Nations on November 10, 1975. Israel's declaration of Jerusalem as the eternal and unchanging capital on July 23, 1980, caused a new crisis in the relations between the two countries. After this decision of Israel, Türkiye condemned Israel with the Resolution 478 of the United Nations by recalling the *Chargé D'affaires* and reducing its diplomatic relations with this state to the lowest level.

Türkiye tried to improve its relations with the Islamic World after reducing the level of diplomatic representation with Israel to the level of Second Clerk. The thoughts and political understanding of Turgut Özal, who served as the Prime Minister and President of Türkiye in the 1980s and 1990s, also affected Türkiye's decision to develop bilateral relations with Islamic countries. During his tenure, Turgut Özal argued that the Muslim population living in the Ottoman remnant regions had a privileged place in Turkish foreign policy, and for this reason, Türkiye must lead the Islamic countries. Another factor that affected Özal's political thoughts was his economy-oriented foreign policy approach. Özal adopted an economy-oriented foreign policy understanding throughout his political life and believed that the political problems between states could be

resolved through the development of economic relations and interdependence, and he built his policies in the field of international relations on economic foundations.

Turgut Özal's understanding of economy-based foreign policy was a determining factor in Türkiye's relations with the Middle Eastern countries between 1983-1993 when he served as the Prime Minister and President. Although Türkiye's total exports to the Middle East were 18% and imports 22% in the 1970s, its exports increased to 40% and imports to 35% in the 1980s, when Özal remained in power. Although Türkiye established closer ties with Islamic states to find solutions to the problems, it did not prioritize the development of its bilateral relations with Israel and remained distant from this state.

Despite Türkiye's development of economic relations with Islamic states, its distance from Israel caused serious discomfort during these years. As a result, although Turkish statesmen in the 1980s believed that Israel should withdraw from the Arabian lands occupied in 1967 to achieve peace in the Middle East, Türkiye-Israel relations could not develop further until the early 1990s. This study aims to uncover the political relations between Türkiye and Israel between the years 1983 and 1993 when Turgut Özal was the Prime Minister and President. To understand how Türkiye's policies towards Israel were shaped during this period, Türkiye-Israel relations after September 12, 1980 were also discussed. The sources of this historical study, that was based on document analysis, include the newspapers *Cumhuriyet*, *Milliyet*, *Hürriyet*, and *Güneş*, as well as statements of Turgut Özal given to the press, other periodicals, books, and archive documents of the same period. The findings of the study were collected using the document analysis technique, and the data were analyzed with the content analysis technique. The political relations of the two countries were discussed under four headings: "A General Overview of Türkiye-Israel Political Relations after September 12, 1980 (1980-1983)", "Türkiye-Israel Political Relations during the 1st Özal Government (1983-1987)", "Türkiye-Israel Political Relations during the 2nd Özal Government (1987-1989)", and "Türkiye-Israel Political Relations during the Presidency of Turgut Özal (1989-1993)".

The study found that Türkiye's political relations with Israel did not develop significantly as a reflection of Turgut Özal's foreign policy understanding between 1983-1991 when he served as Prime Minister and President. The idea of establishing bilateral relations remained at the level of mere discourse until 1991. The establishment of the Demirel-İnönü Coalition Government in Türkiye decreased Özal's influence in foreign policy, and the level of diplomatic representation between Türkiye and Israel was raised to the level of an embassy in December 1991.

Giriş

Türkiye-İsrail diplomatik ilişkileri İsrail Devleti'nin 14 Mayıs 1948'de kuruluşundan yaklaşık bir yıl sonra 28 Mart 1949'da Türkiye'nin bu devleti tanımasıyla başlamıştır.¹ Türkiye'nin zaman içerisinde Arap-İsrail savaşlarından kaynaklı olarak İsrail'le yaşamış olduğu diplomatik krizler bu devletle ikili ilişkilerinin önemli bir belirleyicisi olmuştur.² Türkiye 1956 Arap-İsrail Savaşı'nda sırasında Tel Aviv'deki büyükelçisini geri çağırması³, 1967 Arap-İsrail Savaşı sırasında da İsrail'in işgal ettiği Arap topraklarından çekilmesini talep ederek bu devleti kınamıştır.⁴ 1970'lere gelindiğinde Türkiye'nin İsrail'e karşı tutumunda bir değişim olmadığı gözlenmiştir. 1973 Arap-İsrail Savaşı sırasında Sovyetler Birliği'nin Arap ülkelerine askerî malzeme sevkiyatı için hava sahasını kullanmasını izin vermeyeceğini açıklayan Türkiye,⁵ 10 Kasım 1975 tarihli Birleşmiş Milletler toplantısında da Siyonizmi ırkçılık olarak kabul etmiştir.⁶ Bu gelişmeler iki ülke ilişkilerinin 1980'li yıllara kadar inişli çıkışlı bir seyir izlemesine sebep olmuştur.⁷

23 Temmuz 1980 tarihinde İsrail'in Kudüs'ü ebedi ve değişmez başkent ilân etmesi ne Türkiye'nin tepkisi gecikmemiştir. Türkiye, İsrail'in bu kararı üzerine Birleşmiş Milletler'in almış olduğu 478 sayılı karara uyarak İsrail'i kınamış ve Maslahatgüzarını geri çağırarak bu devletle diplomatik ilişkilerini en alt düzeye indirmiştir.⁸ İsrail'in Kudüs'ü başkent ilân etmesi Türkiye'de tartışılırken, Necmettin Erbakan liderliğindeki MSP'nin (Millî Selâmet Partisi) İsrail'le diplomatik ilişkilerin kesilmesi gerektiğini savunarak 5 Eylül 1980 tarihli Millet Meclisi toplantısında dönemin Dışişleri Bakanı Hayrettin Erkmen'e gensoru vermesi Cumhuriyet tarihinde örneği görülmemiş bir olayın vuku bulmasına sebep olmuştur. MSP'nin vermiş olduğu gensoru üzerine Hayrettin

1 *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Başbakanlık Muamelât Umum Müdürlüğü (BMUM)*, Fon Kodu: 301812, Yer No: 1181083 (İsrail Devleti'nin tanınması).

2 Ayça Eminoğlu, "Türkiye-İsrail İlişkileri", *Türk Dış Politikası Aktörler, Krizler, Tercihler, Çözümleler*, ed.: Sertif Demir, Poyraz Gürson ve Ayça Eminoğlu, Barış Kitapevi, Ankara, 2017, s. 570-576.

3 Bülent Ecevit, "Türk Elçisi Niçin Geri Çağırıldı?", *Ulus*, 28 Kasım 1956, s. 3.

4 Dışişleri Bakanlığı, *Dışişleri Bakanlığı Bütçesi ile İlgili Tenkit ve Telkinlere Dışişleri Bakanının Cevabı*, (Çevrimiçi), <http://diad.mfa.gov.tr/diad/belleteni/1967-sayi-28-39.pdf>, Erişim Tarihi: 31 Ocak 1967.

5 Merve İrem Yapıcı, "Soğuk Savaş Döneminde Türkiye ve Orta Doğu", *Türkiye'nin Orta Doğu Politikası*, ed.: Sedat Aybar, Kadir Has Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008, s. 36.

6 Atay Akdevelioğlu ve Ömer Kürkçüoğlu, "Orta Doğu'yla İlişkiler", *Türk Dış Politikası Kuruluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980)*, C. 1, ed.: Baskın Oran, İletişim Yayıncılık, 2009, s. 357-369.

7 Ayça Eminoğlu, "Türkiye-İsrail İlişkileri", s. 572.

8 Reşat Arım, "Türkiye ve Kudüs Sorunu", *Türkiye ve Orta Doğu Tarih Kimlik Güvenlik*, der.: Meliha Benli Altunışık, Boyut Yayınları, İstanbul, 1999, s. 161; Erhan Keleşoğlu, "Türk Dış Politikasında Filistin Sorunu ve Türkiye-İsrail İlişkileri", *XXI. Yüzyılda Türk Dış Politikasının Analizi*, ed.: Faruk Sönmezoğlu, Nurcan Özgür Baklacioğlu ve Özlem Terzi, Der Yayınları, İstanbul, 2012, s. 660.

Erkmen güvensizlik oyunu düşürülmüştür.⁹ Hemen akabinde (2 Aralık 1980) Bülent Ulusu Hükümeti Suudi Arabistan'ın İsrail'le diplomatik ilişkileri kesme karşılığında Türkiye'ye sunmuş olduğu 75 milyon dolarlık para yardımı ile 2 milyon ton petrol yardımını teklifini kabul ederek İsrail'le diplomatik ilişkileri “ikinci kâtip” seviyesine indirmiştir.¹⁰

Türkiye, İsrail'le diplomatik temsil düzeyini ikinci kâtip seviyesine indirdikten sonra İslam Dünyası ile ilişkilerini geliştirmeye gayret göstermiştir.¹¹ Türkiye'nin İslam ülkeleri ile ikili ilişkilerini geliştirme kararının üzerinde 1980'li ve 1990'lı yıllarda Başbakan ve Cumhurbaşkanı olarak görev yapan Turgut Özal'ın düşünceleri ve siyaset anlayışı da etkili olmuştur. Başbakan ve Cumhurbaşkanı olarak görev yaptığı yıllarda Osmanlı bakiyesi bölgelerde yaşayan Müslüman nüfusun Türk dış politikasında ayrıcalıklı bir yere sahip olduğunu savunan Turgut Özal,¹² bu anlayış çerçevesinde önemle Türkiye'nin İslam ülkelerinin liderliğini yapması gerektiği üzerinde durmuştur. Özal'a göre Türkiye bu durumu kullanarak bölgede etkin bir güç olabilirdi.¹³ Turgut Özal'ın düşünceleri üzerinde etkili olan bir başka unsur ise ekonomi ağırlıklı dış politika anlayışıdır. Turgut Özal, siyasi hayatı boyunca benimsemiş olduğu ekonomi ağırlıklı bir dış politika anlayışı çerçevesinde devletler arasındaki siyasi sorunların ekonomik ilişkilerin geliştirilmesiyle oluşacak karşılıklı bağımlık yolu ile çözülebileceğine inanmaktaydı. Özal bu anlayış doğrultusunda ülkeler arasındaki ekonomik işbirliğinin aynı zamanda güven ve istikrarı sağlayacağını ve böylelikle siyasi sorunların da çözülebileceğini belirtmekteydi. Özal'ın bu düşünceleri iktidarda olduğu yıllarda dış politikada atacağı adımları ekonomik temeller üzerine kurmasını sağlamış¹⁴ ve özellikle kendisinin mimarı olduğu 24 Ocak kararlarıyla başlayan süreçte Türkiye'nin ekonomi politikalarına yön vermiştir.¹⁵

9 T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem: 5, Toplantı: 3, Birleşim: 130, C. 16, s. 847-852.

10 Ali Balcı, *Türkiye Dış Politikası İlkeler, Aktörler ve Uygulamalar*, 2. Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul, 2017, s. 206; Hüner Tuncer, *Özal'ın Dış Politikası*, 1. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2015, s. 38.

11 Çağrı Erhan, “Türkiye'nin İsrail İle İlişkileri (1948-2001)”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 17, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 438.

12 Ali Balcı, *Türkiye Dış Politikası...*, s. 210.

13 Erkan Ertosun, “Dış Politikada Özal'lı Yıllar: 1983-1993”, *İç ve Dış Gelişmelerle Türkiye'nin Demokrasi Tarihi*, ed.: Cihat Göktepe, Tuğba Ünlü Bilgiç, Ufuk Yayınları, İstanbul, 2014, s. 307.

14 Nevra Yaraç Laçınok, “Turgut Özal”, *Türk Dış Politikasında Liderler*, ed.: Ali Faik Demir, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 555; Gülistan Gürbey, “Özal'ın Dış Politika Anlayışı”, *Kim Bu Özal, Siyaset, İktisat, Zihniyet*, ed.: İhsan Sezel ve İhsan Dağı, Boyut Yayıncılık, İstanbul, 2001, s. 295-296.

15 Hüner Tuncer, *Özal'ın...*, s. 22.

Turgut Özal'ın ekonomi temelli dış politika anlayışı Başbakan ve Cumhurbaşkanı olarak görev yaptığı yıllarda Türkiye'nin Orta Doğu ülkeleriyle ilişkilerinde belirleyici bir etken olmuştur.¹⁶ Bu yıllarda Türkiye'nin Orta Doğu'ya yönelik ithalât ve ihracatı önemli oranda artış göstermiştir. 1970'li yıllarda Türkiye'nin Orta Doğu'ya yönelik ihracatı %18, ithalâtı da %22 iken, Özal'ın iktidarda olduğu 1980'li yıllarda ihracatı %40'lara, ithalâtı da %35'lere yükselmiştir.¹⁷ Aynı dönemde Türkiye'nin içinde bulunduğu ekonomik kriz ve petrol sıkıntısı çekmesi gibi sorunları da Türkiye'yi İslam ülkeleriyle yakınlaştırmış, ancak bu yakınlaşma yine bir Orta Doğu ülkesi olan İsrail'le ikili ilişkilerde görülmemiştir.¹⁸

1980'li yıllarda Türkiye'nin İslam ülkeleriyle ekonomik ilişkilerini geliştirmesine karşılık İsrail tarafla mesafeli kalması¹⁹ Türk devlet adamları arasında Orta Doğu'da barışın sağlanabilmesi için İsrail'in 1967'de işgal ettiği Arap topraklardan çekilmesi gerektiği düşüncesini doğururken, Türkiye-İsrail ilişkileri de 1990'lı yılların başlarına kadar çok fazla gelişme imkânı bulamamıştır.²⁰ Turgut Özal'ın başbakan ve cumhurbaşkanı olarak görev yaptığı bu dönemde Türk dış politikası büyük oranda Özal'ın dünya görüşü ve düşünceleri çerçevesinde şekillenmiştir. Özal, Türk dış politikasını kendi dünya görüşü çerçevesinde yönlendirerek dış politikadaki geleneksel çizgiyi yıkmaya çalışmıştır. Onun bu uygulamaları 1991 yılında Demirel-İnönü koalisyon hükûmetinin kuruluşuna kadar devam etmiştir.²¹ Bu çalışmada Turgut Özal'ın Başbakan ve Cumhurbaşkanı olarak görev yaptığı 1983-1993 yılları arasında Türkiye-İsrail siyasi ilişkilerinin Türk basınına yansımalarını ortaya koymak amaçlanmaktadır. Araştırmanın bu çerçevede ele alınması Turgut Özal döneminde Türkiye-İsrail siyasi ilişkilerinin şekillenmesinde Türk basınının önemini anlamasına ve iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmemesinin arkasındaki sebeplerin bilinmesine katkı sağlayacağı umulmaktadır. Araştırmanın temel kaynaklarını Cumhuriyet, Güneş, Hürriyet ve Milliyet gazetelerine yansıyan haberler ve Turgut Özal'ın basına vermiş olduğu beyanatlar oluşturmaktadır. Bununla birlikte, döneme ışık tutan arşiv belgeleri, diğer süreli yayınlar ve kitaplardan da yararlanılmıştır. Araştırmanın bulguları mevcut

16 Hüner Tuncer, *Özal'ın...*, s. 22-33.

17 Muhittin Demiray, "Turgut Özal Dönemi Türkiye Cumhuriyeti'nin Dış Politikası" (1983-1993), *Türk Dış Politikası I*, ed.: Mustafa Bıyıklı, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul, 2008, s. 246; Hakan Yavuz, "İkicilik (Duality): Türk-Arap İlişkileri ve Filistin Sorunu", *Türk Dış Politikasının Analizi*, der.: Faruk Sönmezoğlu, Der Yayınları, İstanbul, 2016, s. 724.

18 Çağrı Erhan, "Türkiye'nin İsrail İle İlişkileri (1948-2001)", s. 438.

19 Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, 2. Baskı, Alfa Basım Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 643; Ali Balcı, *Türkiye Dış Politikası...*, s. 206.

20 Süha Bölükbaşı, "Türkiye ve İsrail: Mesafeli Yakınlıktan Stratejik Ortaklığa", der.: Şaban Çalış, İhsan Dağı ve Ramazan Gözen, *Türkiye'nin Dış Politika Gündemi Kimlik, Demokrasi, Güvenlik Liberte* Yayınları, Ankara, 2001, s. 256.

21 Gülistan Gürbey, "Özal'ın Dış Politika Anlayışı", s. 287-288.

kaynaklardan doküman incelemesi tekniğiyle toplanmıştır. Elde edilen veriler içerik analiziyle çözümlenmiştir. Araştırmada söz konusu dönemde Türkiye'nin, İsrail'e yönelik politikalarının nasıl şekillendiğini anlamak amacıyla 12 Eylül 1980 sonrası Türkiye-İsrail ilişkilerine de temas edilmiştir. Elde edilen bulgular çerçevesinde iki ülke siyasi ilişkileri “12 Eylül 1980 Sonrası Türkiye-İsrail Siyasi İlişkilerine Genel Bir Bakış (1980-1983)”, “I. Özal Hükümeti Döneminde Türkiye-İsrail Siyasi İlişkileri (1983-1987)”, “II. Özal Hükümeti Döneminde Türkiye-İsrail Siyasi İlişkileri (1987-1989)” ve “Turgut Özal'ın Cumhurbaşkanlığı Döneminde Türkiye-İsrail Siyasi İlişkileri (1989-1993)” olmak üzere 4 başlık altında ele alınmıştır.

1. 12 Eylül 1980 Sonrası Türkiye-İsrail Siyasi İlişkilerine Genel Bir Bakış (1980-1983)

12 Eylül 1980 Askerî Darbesi'nin etkilerinin hissedildiği 1980'li yıllarda Türk devlet adamları arasında İslam ülkeleriyle ilişkileri geliştirme düşüncesi ağırlık kazanmıştır. Dönemin Cumhurbaşkanı Kenan Evren 12 Eylül sonrası İslam ülkelerine sıklıkla ziyaretler düzenlemeye başlamıştır. Cumhurbaşkanı Evren'in bu ziyaretlerde üzerinde durduğu konulardan birisi de Arap-İsrail savaşları ve bölgedeki istikrarsızlık olmuştur. Bu ziyaretlerde İsrail'e karşı oldukça sert eleştirilerde bulunan Cumhurbaşkanı Evren, İsrail'in Orta Doğu'da istikrarsızlığın en büyük kaynağı olduğunu dile getirmiştir. Kenan Evren'in İsrail'e karşı yapmış olduğu eleştiriler İsraili yetkililerin tepkisine neden olduğu gibi ABD'li yetkililerin de tepkisini çekmiştir. Öyle ki, 61 Amerikalı senatör 21 Ocak 1981'de Türkiye'nin Washington büyükelçisi Şükrü Elekdağ'a bir mektup göndererek Türkiye'nin izlemiş olduğu İsrail politikasının Türkiye-ABD ilişkilerini de olumsuz etkileyeceğini belirtmişlerdir.²² Bu uyarı üzerine Türk yetkililer İsrail'e karşı olumsuz bir imaj oluşturmama adına bu devlete karşı daha hassas bir politika takip etmeye başlamıştır. Bu yıllarda Türkiye'de Araplar ve İsrail arasındaki sorunlara diplomatik yolları kullanmak suretiyle çözüm üretme ve Araplardan gelen baskılara rağmen İsrail'le diplomatik ilişkileri tamamiyle koparmama düşüncesi hâkim olmuştur. Bunun sonucu olarak Türkiye bir yandan dış politikada Arapları ihmal etmemeye çalışırken, diğer yandan da İsrail'le ikili ilişkilerini geliştirmenin yollarını aramış ve taraflar arasında denge siyaseti izlemiştir.²³

22 Nezh Tavlâş, “Türkiye-İsrail Güvenlik ve İstihbarat İlişkileri”, *Avrasya Dosyası Dergisi*, C. 5, S. 1, 1999, s. 86; Türel Yılmaz, “Türkiye-İsrail İlişkileri: Tarihten Günümüze”, *Akademik Orta Doğu*, C. 5, S. 1, 2010, s. 14.

23 Mithat Sirmen, “Başbakan'la Seçim Dışı Bir Söyleşi”, *Güneş*, 23 Mart 1984, s. 7.

Türkiye'nin bu tutumu İsrail'in Orta Doğu'daki saldırgan tavrına karşı vermiş olduğu tepkilere de yansımıştır. Nitekim 8 Haziran 1981'de İsrail'in Irak'ta bulunan bir nükleer reaktörü hava saldırısıyla yok etmesini sadece kınamakla yetinen Türkiye,²⁴ Şubat 1982'de Golan Tepeleri'ni ilhak kararına da yumuşak bir tepki göstermiştir.²⁵ Aynı dönemde İsrail'in Kudüs'ü ilhak kararını görüşmek için toplanan Birleşmiş Milletler'in Şubat 1982 tarihli oturumunda "İsrail'in barışsever bir devlet olmadığı" yönündeki karara da çekimser oy kullanmıştır.²⁶ Keza İsrail'in 6 Haziran 1982 tarihinde Lübnan'ı işgal ederek FKÖ'yü (Filistin Kurtuluş Örgütü) buradan çıkarmasına da sadece tepki göstermekle yetinmiştir.²⁷

Türkiye İsrail'in Lübnan'ı işgaline tepki gösterse de bu olay iki ülke ilişkilerinde bir yumuşama döneminin yaşanmasına sebep olmuştur.²⁸ İsrail'in Lübnan'ı işgali ettiği sırada Türkiye'ye ASALA (Ermenistan'ın Kurtuluşu için Ermeni Gizli Ordusu) ve JCGA (Ermeni Soykırımı için Adalet Komandoları) örgütlerinin kamplarını birlikte temizlemeyi önermesi Türkiye tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Türkiye bu çağrıya olumlu cevap vererek Lübnan'a bir grup istihbarat görevlisini göndermiş ve İsrail askerleriyle birlikte ASALA ve JCGA terör örgütlerinin karargâhlarına baskın düzenlemiştir.²⁹ Ne var ki, İsrail'in 16-17 Eylül 1982 tarihlerinde Lübnan'daki Sabra ve Şatilla kamplarında Filistinlilere yaptığı katliam Türkiye tarafından tepki ile karşılanmıştır.³⁰ Dışişleri Bakanı İlder Türkmen 4 Ekim 1982 tarihinde Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda yapmış olduğu konuşmada, İsrail'in Sabra ve Şatilla kamplarında yapmış olduğu katliamlara temas ederek İsrail'i kınamıştır.³¹

Türkiye'nin İsrail'i kınaması ilerleyen aylarda İsrail'in de Türkiye'ye karşı eleştirilerine neden olmuştur. 25 Mayıs 1983 tarihinde Türkiye'nin Irak sınırı boyunca güvenliğini sağlamak için başlattığı sınır ötesi harekât, bu kez İsrail tarafından eleştirilmiştir. İsrail Dışişleri Bakanı İzak Şamir bu harekâtı özerkliğe karşı girişilmiş bir hareket olarak değerlendirmiş ve Türkiye'nin bu toprakları işgal ettiğini belirtmiştir. İsrail'in Irak harekâtına karşı Türkiye'ye yönelmiş olduğu eleştiriler Türkiye'de hükümet

24 Faruk Sönmezoğlu, *II. Dünya Savaşından Günümüze Türk Dış Politikası*, Der Yayınları, İstanbul, 2006, s. 448.

25 Gencer Özcan, "Türkiye-İsrail İlişkileri", *XX. Yüzyılda Türk Dış Politikasının Analizi*, der.: Faruk Sönmezoğlu, Der Yayınları, İstanbul, 2016, s. 808.

26 Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze...*, s. 836; Faruk Sönmezoğlu, *II. Dünya Savaşından Günümüze...*, s. 448-449.

27 Hüner Tuncer, *Özal'ın...*, s. 40.

28 Hüner Tuncer, *Özal'ın...*, s. 50.

29 Çağrı Erhan, "Türkiye'nin İsrail İle İlişkileri (1948-2001)", s. 438; Nezih Tavlaş, "Türkiye-İsrail Güvenlik ve İstihbarat İlişkileri", s. 17.

30 Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze...*, s. 836; Faruk Sönmezoğlu, *II. Dünya Savaşından Günümüze...*, s. 448-449.

31 "Türkmen, BM'de İsrail'i Kınadı", *Cumhuriyet*, 5 Ekim 1982, s. 9.

çevrelerinde tepkilere neden olmuştur.³² Sonradan İsrail'in Ankara Maslahatgüzarı olan Alon Liel, Dışişleri Bakanı Şamir'in Türkiye aleyhinde söz söylemediğini iddia etse de,³³ Türk Dışişleri Bakanlığı İsrail'i "başka ulusların topraklarını gasbetme şampiyonluğunu kimseye bırakmayan bir devlet" olarak nitelendirmiş ve İsrail'in başkalarını işgalcilikle suçlamasını küstahlık olarak değerlendirmiştir.³⁴ Bunun üzerine İsrail'in Ankara Maslahatgüzarı Alon Liel bir açıklama daha yaparak Türkiye ile İsrail arasında bir sorunun olmadığını ve sorunun İsrail ile Arap ülkeleri arasında olduğunu ifade etmiştir. İki ülkenin Batı'nın bir parçası olduğunun altını çizen Alon Liel, devamında Türkiye ile İsrail arasındaki ilişkilerin düşük düzeyde olmasının büyük bir talihsizlik olduğunu vurgulamış ve iki ülkenin coğrafi olarak çok yakın olduğunu hatırlatarak pek çok alanda işbirliği yapabileceklerini dile getirmiştir.³⁵ Bu açıklamanın üzerinden çok geçmeden İsrail Savunma eski bakanlarından Ariel Şaron'un Ankara'nın İsrail'in stratejik alanı içinde olduğunu belirtmesi Türkiye tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Durumun Türk yetkililer tarafından yanlış anlaşıldığını fark eden İsrail'in Ankara Maslahatgüzarlığı ortamı yumuşatma adına "Büyük veya küçük hemen her ülkenin çıkarları açısından ilgi alanında bulunan bölgeler vardır" şeklinde bir açıklama yaparak Türkiye'nin bu açıklamadan duyduğu kaygıları gidermeye çalışmıştır.³⁶

12 Eylül 1980 Askerî Darbesi'nden I. Turgut Özal hükûmetinin kuruluşuna kadar geçen süre zarfında Türkiye'nin İsrail'e karşı dış politikasında ciddi bir değişim gözlenmemiştir. İki ülke ilişkilerinde 1960'lı ve 1970'li olduğu gibi anlaşmazlıklar görülürken, zaman zaman iki ülkenin çıkarları gereği ittifak yapması da dikkatlerden kaçmamıştır. Öte yandan bu dönemde Türkiye-İsrail ilişkileri üzerinde ABD'nin belirgin bir etkisinin olduğu görülmüştür. 12 Eylül sonrası Türk devlet adamlarının İsrail'e yöneltmiş olduğu ağır eleştiriler ABD'li yetkililerin de tepkisini çekmiştir. Bunun üzerine Türk yetkililer İsrail'e karşı daha hasas bir politika takip etmeye başlasa da, bu durum uzun sürmemiş ve 1983 yılında Turgut Özal'ın iktidara gelmesiyle birlikte İsrail Orta Doğu'da istikrarsızlığın en büyük kaynağı olarak adlandırılmaya başlanmıştır.

32 "İşgalci İsrail'in Türkiye'yi İşgalcilikle Suçlaması Küstahlık", *Milliyet*, 5 Haziran 1983, s. 1.

33 "İsrail'in Ankara Maslahatgüzarı, Şamir'in Türkiye Aleyhinde Söz Söylemediğini Öne Sürdü", *Milliyet*, 6 Haziran 1983, s. 10.

34 "İşgalci İsrail'in Türkiye'yi İşgalcilikle Suçlaması Küstahlık", *Milliyet*, 5 Haziran 1983, s. 4.

35 "İsrail Maslahatgüzarı: Türkiye İle Biz Batı'nın Bir Parçasıyız", *Cumhuriyet*, 25 Haziran 1983, s. 11.

36 "Evet, Türkiye İsrail'in İlgi Alanı İçindedir", *Cumhuriyet*, 13 Aralık 1983, s. 7.

2. I. Özal Hükûmeti Döneminde Türkiye-İsrail Siyasi İlişkileri (1983-1987)

6 Kasım 1983'te yapılan genel seçimlerde Anavatan Partisi'nin birinci parti olması ardından Turgut Özal 13 Aralık 1983'te 45. Türkiye Cumhuriyeti Hükûmetini kurmuştur. Özal'ın hükûmeti kurmasıyla birlikte 1983-1993 yılları arasında başbakan ve cumhurbaşkanı olarak Türk dış politikasını şekillendireceği dönem başlamıştır.³⁷

Turgut Özal başbakan olmadan önce yapmış olduğu açıklamalarda İsrail'i "zorla girdiği medeniyetin beşiği İslam coğrafyasına kan ve barut sokan ülke" olarak tanımlarken,³⁸ başbakan olduktan sonra Araplar ve İsrail arasında denge siyaseti izlemeye ve Türkiye-İsrail ilişkilerinin gelişmesi konusunda Arap ülkelerini ikna etmeye çalışmıştır.³⁹ Bu çerçevede Özal'ın, Başbakanlık görevini üstlendikten sonra yaptığı bir basın toplantısında (7 Ocak 1984) üzerinde durduğu konulardan biri de Orta Doğu Bölgesi'ndeki çatışmalar olmuştur. Özal, bu esnada Filistin meselesini ele almış ve Orta Doğu'da devam eden Lübnan İç Savaşı ve benzeri çatışmaların asıl kaynağının Filistin meselesi olduğunu ifade etmiştir. Bölgede barış için İsrail'in saldırganlığının sona erdirilmesi ve Filistinlilere meşru haklarının verilmesi gerektiğini vurgulayan Özal'a göre; Lübnan'daki kargaşa ortamı devam ettiği müddetçe, İsrail'in saldırganlığının ortadan kaldırılmasına yönelik çabalar sonuç vermeyecektir. Bu yüzden Filistin toprakları ve Kudüs üzerindeki İsrail işgali kaldırılmalı ve Filistin halkına meşru hakları iade edilmelidir.⁴⁰

Turgut Özal İsraille ilişkileri değerlendirdiği 16 Ocak 1984 tarihli açıklamasında da, Türkiye'nin mevcut coğrafi konumu ve tarihsel mirası ile Orta Doğu Bölgesi'nin ayrılmaz bir parçası olduğunu ve bölge barışı için rol oynamaktan kaçınmayacağını ifade etmiştir. Türkiye'nin bölgeyle olan tarihsel bağlarına dikkat çeken Özal, İsrail'in saldırgan politikası ve uzlaşmaz tutumunu Orta Doğu'da süregelen gerginliğin başlıca amili olarak gördüğünü belirtmiştir.⁴¹ Devam eden süreçte Özal'ın İsrail ve Filistin meselesi

37 Ömer Baykal, "Türkiye'de Siyasetin Konsolidasyonu: Turgut Özal Dönemi", *Akademik Hassasiyetler*, C. 6, S. 12, 2019, s. 151; Erkan Ertosun, "Dış Politikada Özallı Yıllar: 1983-1993", s. 291; Pınar Kılıç-Walter, *Tarih Boyunca İsrail-Filistin Sorunu ve Türkiye'nin 1983 Yılından İtibaren İsrail-Filistin İlişkilerine Bakış Açısı*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1997, s. 62.

38 Pınar Kılıç-Walter, *Tarih Boyunca İsrail-Filistin Sorunu...*, s. 74.

39 *Başbakan Turgut Özal'ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları*, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 18 Şubat 1984, s. 285.

40 *Başbakan Turgut Özal'ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları*, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 7 Ocak 1984, s. 125.

41 "Cumhurbaşkanı İslam Zirvesi İçin Fas'ta", *Cumhuriyet*, 16 Ocak 1984, s. 11.

üzerine değerlendirmeleri tarafsızlık, ABD ile ilişkiler ve kar-zarar ilişkisi bağlamında ifade bulmuştur. Nitekim Özal, 18 Şubat 1984'te Anadolu Ajansı muhabirine yaptığı açıklamada tekrar İsrail-Filistin anlaşmazlığına değinmiş ve Türkiye'nin Filistin meselesine karşı tarafsız bir politika izlediğini vurgulamıştır.⁴² Aynı yılın 20 Şubat'ında Kuveyt'te yayımlanan Al-Anba gazetesine verdiği mülakatta da Türkiye-İsrail ilişkilerini ele almış ve İsrail'le ikili ilişkilerin ne iyileşeceği ne de kötüleşeceğini dile getirmiştir. Bu esnada Türkiye'nin bir NATO ülkesi olduğunun altını çizen Özal, Türkiye-İsrail ilişkileri üzerinde ABD'nin etkili olduğunun altını çizmiş ve bu durumun Türkiye için bir kâr-zarar ilişkisi olduğunu belirtmiştir.⁴³ Özal, 23 Mart 1984 tarihinde Güneş gazetesine verdiği bir mülakatta ise “Günün birinde İsrail'le ilişkiler tamamen kesilir mi?” sorusuna “Kessemek ne olacak, kesmemek ne olacak? Bazıları bir pencerenin hafif aralık olmasında fayda mülâhaza etmek lazımdır derler. Tabi İsrail'e en büyük destek olan ABD'dir. İsrail lobisinin oradaki ağırlığı da herkes tarafından bilinir” cevabını vermiştir. Özal'ın açıklamaları Türkiye'nin İsrail politikası üzerinde ABD'nin belirgin bir etkisi olduğunu göstermektedir. Bu etkinin farkında olan Özal, İsraille diplomatik ilişkileri kesme konusunu bir kar-zarar ilişkisi olarak değerlendirmiştir. Özal, bu esnada bir yandan Filistinlilerin bağımsız devlet kurma mücadelesine tam destek vererek İsrail'in Filistinlilere yönelik saldırılarını kınarken, diğer yandan da Türkiye'nin Orta Doğu'da barışın sağlanmasına katkıda bulunabilmesi için İsrail'le diplomatik, ekonomik ve kültürel ilişkilerini sürdürmesi gerektiğini savunmuştur. Özal'a göre; Türkiye, Araplar ve İsrail arasındaki sorunların çözümünde iletişimi sağlayabilirdi.⁴⁴ Özal'ın bu düşünceleri ilerleyen süreçte Türkiye ve Orta Doğu ülkeleri arasında yoğun bir diplomasi trafiğinin yaşanmasını sağlamıştır.

2.1. I. Özal Hükûmeti Döneminde Türk Devlet Adamlarının Orta Doğu Diplomasisi

Turgut Özal'ın İsrail ve Arap devletleri arasında arabulucu olma yönündeki düşünceleri 1980'li yıllarda Türk devlet adamları arasında Orta Doğu'daki Müslüman ülkelerle karşılıklı ilişkilerin geliştirilmesi düşüncesinin ağırlık kazanmasını sağlamıştır. Bu çerçevede Orta Doğu ülkelerine yönelik ziyaretler de artmıştır. Nitekim dönemin Cumhurbaşkanı Kenan Evren 16 Ocak 1984 tarihinde 4. İslam Konferansına katılmak

42 *Başbakan Turgut Özal'ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları*, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 18 Şubat 1984, s. 285.

43 “Özal: İsrail'le İlişkiler Ne İyileşecek, Ne Kötülecek”, *Cumhuriyet*, 20 Şubat 1984, s. 6.

44 Mithat Sirmen, “Başbakan'la Seçim Dışı Bir Söyleşi”, *Güneş*, 23 Mart 1984, s. 7.

üzere Fas'a bir ziyaret gerçekleştirmiştir.⁴⁵ Bu esnada yapmış olduğu açıklamada İslam ülkeleri arasındaki ticaret, sanayi ve teknik alanlarda işbirliği yapılması gerektiğini belirten Cumhurbaşkanı Evren, tüm İslam ülkelerinin İsrail'e karşı birleşmeleri gerektiğini vurgulamıştır. Kenan Evren, Türkiye'nin, İsrail'in Orta Doğu'da uyguladığı politikalara karşı olduğunu ifade ederek Orta Doğu sorununun temel nedeninin İsrail'in, Filistin halkının meşru haklarını inkâr etmesinde yattığını ve Filistin halkının gasbedilen haklarına kavuşuncaya kadar bu durumun devam edeceğini dile getirmiştir.⁴⁶

Kenan Evren, 21-25 Şubat 1984 tarihleri arasında da Suudi Arabistan'ı ziyaret etmiştir. Bu esnada yaptığı açıklamalarda, Türkiye'nin İslam dünyasına, Arap kardeşliğine ve Orta Doğu ülkeleriyle ilişkilerine büyük önem verdiğini belirtmiş ve bölgedeki istikrarsızlığın en büyük kaynağının İsrail olduğunu yinelemiştir.⁴⁷ 13 Mart 1984'te Çin Halk Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Li Xiannian onuruna verdiği yemekte yaptığı konuşmada da tekrar Orta Doğu sorunlarına değinen Cumhurbaşkanı Kenan Evren, Orta Doğu'daki gelişmelerin hergün daha tehlikeli bir hâl aldığını belirterek Türkiye'nin İslâm ülkeleriyle ortak bir mirasa sahip olduğunu dile getirmiştir. Kenan Evren aynı zamanda Orta Doğu sorununun temelinde İsrail'in yayılmacı politikalarının yattığını ve Filistin halkının gasbedilen haklarına kavuşuncaya kadar bu sorunun devam edeceğini vurgulamıştır.⁴⁸ Bu süreçte dönemin Başbakanı Turgut Özal da İran, Irak ve Libya gibi birtakım Orta Doğu ülkelerine ziyaretler gerçekleştirmiştir.⁴⁹ Özal, Libya ziyareti sırasında devrim liderlerinden Abdülislam Ahmed Callud'a yapmış olduğu açıklamada, İsrail'in izlediği uzlaşmaz politikanın hüküm sürmekte olan karışıklığı daha da kötüleştirdiğini ve bölgede kapsamlı bir barış sağlamayı amaçlayan çabaları engellediğini ifade etmiştir.⁵⁰ 29 Mayıs 1984 tarihinde gerçekleştirdiği Irak ziyareti esnasında yapmış olduğu başka bir açıklamada da Orta Doğu'da devam eden Arap-İsrail çatışmalarının, bölge ve dünya barışını tehdit ettiğini belirterek İsrail'in sürdürdüğü uzlaşmaz politikaların mevcut gerginliği daha da artırdığını dile getirmiştir.⁵¹

45 "Cumhurbaşkanı İslam Zirvesi için Fas'ta", *Cumhuriyet*, 16 Ocak 1984, s. 11.

46 "Evren: İsrail'e Karşı Birlik", *Cumhuriyet*, 19 Ocak 1984, s. 6; Mehmet Ali Kışlalı, "Evren, İslam'da Birlik Çağrısı Yaptı", *Hürriyet*, 19 Ocak 1984, s. 13.

47 "Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in Suudi Arabistan Ziyareti", *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, S. 2, Şubat 1984, s. 6.

48 "Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in Çin Halk Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Li Xiannian Onuruna 13 Mart 1984 Akşamı Verdiği Yemekte Yaptığı Konuşma", *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, S. 3, 13 Mart 1984, s. 53.

49 Gencer Özcan, "Türkiye-İsrail İlişkileri", s. 809.

50 "Başbakan Turgut Özal'ın Libya Ziyareti Sırasında Libya Devrim Liderlerinden Kurmay Binbaşı Abdülislam Ahmed Callud Tarafından Onuruna Verilen Yemekte Yaptığı Konuşma", *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, S. 5, 25 Mayıs 1984, s. 83.

51 "Başbakan Turgut Özal'ın Irak Ziyaretinde Başbakan Birinci Yardımcısı Taha Yasin Ramazan Tarafından 29 Mayıs 1984 Tarihinde Onuruna Verilen Yemekte Yaptığı Konuşma", *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, S. 5, 29 Mayıs 1984, s. 85.

Turgut Özal Orta Doğu ülkelerine yapmış olduğu ziyaretlerde Arap ülkeleriyle ticareti artırarak Türkiye'nin bölgenin lider ülkesi olmasını amaçlamıştır.⁵² Bu ziyaretler esnasında Türkiye'nin Filistin'e olan ilgisi de artmış ve 18 Mayıs 1984 tarihi Türkiye'de Kudüs ile dayanışma günü ilân edilmiştir.⁵³ 29 Kasım 1984'te Filistin Halkıyla Dayanışma Günü münasebetiyle bir mesaj yayımlayan Başbakan Özal, bir yandan Filistinlilerin kendi topraklarında kendi kaderlerini tayin etme hakkını kuvvetle desteklediğini ifade ederken, diğer yandan da İsrail'in Kudüs dâhil işgal etmiş olduğu Arap topraklarından çekilmesi gerektiğini vurgulamıştır.⁵⁴

Türkiye'nin, İsrail'e karşı mesafeli davrandığı bu yıllarda Halkçı Parti milletvekillerinden Sabit Dumanlı, Selçuk Akıncı, Şükrü Babacan ve Muzaffer Yıldırım'ın Tel Aviv Elçiliği yetkililerinin ikazlarını dinlemeyerek İsrail'i ziyaret etmeleri Türkiye'de tepkilere neden olmuştur.⁵⁵ Türkiye-İsrail ilişkilerinin en alt seviyede olduğu bir dönemde gerçekleşen bu ziyaret⁵⁶ 21 Eylül 1984 tarihli Cumhuriyet gazetesinde “Dışişleri 4 HP’li Vekil için ateş püskürüyor” başlığıyla yer almış ve Türkiye'nin Arap dünyası ile ilişkilerini sıkıntıya sokacağı konusunda kuşkularda doğurmuştur. Bu kuşkulardan dolayı Türk Dışişleri Bakanlığı HP’li vekilleri geri döndürmek için Tel Aviv Büyükelçiliği ile irtibata geçmiş, ancak HP’li vekiller Dışişleri Başkanlığı'nın ikazlarını dinlemeyerek Kudüs'e gideceklerini bildirmişlerdir. Başbakan Turgut Özal bu konu üzerine yaptığı açıklamada, ziyareti Türkiye'nin Arap ülkeleriyle ilişkilerini bozmak isteyenlerin yararlanacağı türden bir olay olarak değerlendirmiştir. Devlet Bakanı Mesut Yılmaz da ziyaretin Türkiye'nin millî dış politikası açısından zararlı bir hareket olacağını belirtmiştir.⁵⁷ Ziyaret sonrası HP’li vekillerden Kırıkkale milletvekili Şükrü Babacan tepkileri hafifletme adına İsrail Cumhurbaşkanı'ndan Cumhurbaşkanı Kenan Evren'e iyi niyet mesajı getirdiklerini ifade etmiştir. HP’li Babacan İsrail Cumhurbaşkanı'nın iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesini çok arzu ettiğini ve bu konuda bir davet beklediğini de dile getirmiştir.⁵⁸

52 Erkan Ertosun, “Dış Politikada Özallı Yıllar: 1983-1993”, s. 307.

53 “Bugün Kudüs ile Dayanışma Günü”, *Cumhuriyet*, 18 Mayıs 1984, s. 6.

54 *Başbakan Turgut Özal'ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları*, Ankara, Başbakanlık Basımevi, 29 Kasım 1984, s. 984.

55 “Dışişleri, 4 HP’li Vekil İçin Ateş Püskürüyor”, *Cumhuriyet*, 20 Eylül 1984, s. 1-7; Alon Liel ve Can Yirik, *Türkiye-İsrail ilişkileri 1949-2010*, İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 91-92.

56 Alon Liel ve Can Yirik, *Türkiye-İsrail...*, s. 91.

57 “Dışişleri, 4 HP’li Vekil İçin Ateş Püskürüyor”, *Cumhuriyet*, 20 Eylül 1984, s. 1; “Özal: Hiç Hoş Karşılamadık”, *Cumhuriyet*, 21 Eylül 1984, s. 8.

58 İsmet Solak, “Evren'e Mesaj Getirdik”, *Hürriyet*, 27 Eylül 1984, s. 19.

Türkiye’de bu ziyarete tepki gösterilirken, İsrail Başbakanı Şimon Peres ziyareti “cesur bir adım” olarak tanımlamış ve Türkiye-İsrail ilişkilerinin gelişmesine katkı sağlayacağını ifade etmiştir.⁵⁹ Bu olayın üzerinden çok geçmeden Ocak 1985 tarihinde Cumhuriyet gazetesi tarafından Emekli Büyükelçi Semih Günver’le yapılan bir mülakatta Türkiye-İsrail ilişkileri ele alınmıştır. Mülakatta Türkiye’nin düşük düzeyde dahi olsa İsrail’le ilişkilerini devam ettirdiğini belirten Semih Günver, o yıllarda Türkiye’nin Arap davasına karşı desteğinin de teorik düzeyde kaldığı ifade etmiştir.⁶⁰ Çok geçmeden Dünya Ekonomik Forumu’nun 2 Şubat 1985 tarihli Davos zirvesinde bir konuşma yapan Başbakan Turgut Özal da, bir yandan Türkler için Filistin’in manevi bir değeri olduğunu vurgularken, diğer yandan da Türkiye’nin İsrail’le olan diplomatik ilişkilerini asgari seviyede dahi olsa sürdürmesi gerektiğine dikkat çekerek Arap-İsrail anlaşmazlıklarına karşı tarafsız yaklaştığını ifade etmiştir.⁶¹ Turgut Özal’ın bu açıklamaları üzerine İsrail Dışişleri Bakanı İzak Şamir de, 10 Temmuz 1985 tarihinde Kudüs’te Türk gazetecilere verdiği röportajda, İsrail’in terör örgütlerine karşı Türkiye’ye yardım etmeye hazır olduğunu ifade etmiştir. İzak Şamir’in aynı zamanda Türkiye’nin Arap ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmesinin normal olduğunu, Türkiye-İsrail ilişkilerinin de ekonomik, politik ve kültürel alanlarda daha sıkı olması gerektiğini ve ikili ilişkilerin o anki durumundan memnun olmadığını ifade etmesi iki ülke arasındaki buzların erimesine sebep olmuştur. Bu açıklamalar Türk tarafında memnuniyetle karşılanmıştır.⁶² Çok geçmeden iki ülkenin dışişleri bakanları ABD’de Birleşmiş Milletler çalışmaları kapsamında görüşme yapmayı planlamışlardır. Ne var ki, Birleşmiş Milletler Genel Kurul toplantıları sürerken İsrail uçaklarının 1 Ekim 1985’te Tunus’ta bulunan FKÖ karargâhını bombalaması üzerine görüşme gerçekleşmemiştir.⁶³ Bu saldırıyla dünya basınından ciddi tepkiler toplayan İsrail’e, Türk basınında da tepki gösterilmiş ve 73 kişinin öldüğü Tunus saldırısı 2 Ekim 1985 tarihli Milliyet gazetesinde “En Büyük Terörist İsrail” başlığıyla yer almıştır.⁶⁴ Birleşmiş Milletler toplantıları kapsamında New York’ta bulunan Dışişleri Bakanı Vahit Halefoğlu da aynı tarihte (2 Ekim 1985) Güvenlik Konseyi’nde saldırıyı şiddetle kınamış ve Başbakan Özal’ın tavsiyesi üzerine İsrail Dışişleri Bakanı İzak Şamir’le olan randevusunu iptal etmiştir.⁶⁵

59 “İsrail, 3 HP’liyi Kutladı”, *Cumhuriyet*, 25 Eylül 1984, s. 1.

60 “Dış Politikada: Üçüncü Köprü ve Liderlik”, *Cumhuriyet*, 19 Ocak 1985, s. 2.

61 Başbakan Turgut Özal’ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları, *Başbakanlık Basımevi*, Ankara, 2 Şubat 1985, s. 116.

62 Ergun Balcı, “İsrail’den Türkiye’ye İşbirliği Önerisi”, *Cumhuriyet*, 10 Temmuz 1985, s. 6.

63 Gencer Özcan, “Türkiye-İsrail İlişkileri”, s. 810.

64 “En Büyük Terörist İsrail”, *Milliyet*, 2 Ekim 1985, s. 5.

65 Tanju Akerson, Sedat Ergin, “Halefoğlu, Şamir İle Görüşmüyor”, *Cumhuriyet*, 2 Ekim 1985, s. 11; “Arafat: İsrail’e Gereken Cevap Verilecek”, “İsrail jetleri 2. 400 Km Boyunca Nasıl Görülmedi” *Hürriyet*, 3 Ekim 1985, s. 10-19; Sami Kohen, “İsrail’e Randevu Tokadı”, *Milliyet*, 3 Ekim 1985, s. 9.

Türk tarafında bu saldırıya tepkiler devam ederken, ABD’de bulunan Türk heyeti 3 Ekim’de İsrail Dışişleri Bakanı Şamir’in Birleşmiş Milletler Genel Kurulu’ndaki konuşması sırasında salonu terk etmiştir. Başbakan Özal ise aynı tarihte (3 Ekim 1985) yaptığı açıklamada saldırıyı “üzüntü verici bir olay” olarak tanımlamış⁶⁶ ve 16 Ekim’de ABD’ye yapacağı ziyaret esnasında İsrail Başbakanı Şimon Peres’in kendisinden talep ettiği görüşmeyi iptal ettiğini açıklamıştır.⁶⁷ Ancak, Özal ABD’ye gerçekleştirdiği ziyaret esnasında hem Türk-Amerikan ilişkileri üzerinde lobilerden kaynaklanan olumsuzlukları gidermek hem de Yahudi lobisinin desteğini almak için⁶⁸ Yahudi lobisiyle görüşmüş ve İsrail’le temas kanallarını açık tutmuştur.⁶⁹ Bu paralelde Turgut Özal 22 Ekim 1985 tarihinde Birleşmiş Milletler Genel Kurulu’nda yaptığı konuşmada bölgede Filistin halkının bir vatan sahibi olması gerektiğini belirtirken, aynı zamanda bölgede kalıcı barış için Arap devletlerinin İsrail’in varlığını kabullenmeleri gerektiğine işaret etmiştir. Özal bu esnada Arap-İsrail anlaşmazlıklarına karşı dengeli bir politika izlemeye çalışmıştır.⁷⁰ Ancak, söz konusu olay Cumhurbaşkanı Kenan Evren’in ciddi anlamda tepkisine neden olmuştur. Çankaya Köşkünde Bangladeş Devlet Başkanı Hüseyin Muhammed Erşad onuruna verdiği yemekte İslam âleminin her zamankinden daha fazla birlik ve beraberliğe ihtiyacı olduğunu vurgulayan Cumhurbaşkanı Evren, İsrail’in Tunus’a yaptığı saldırıyı sert bir dille kınamıştır.⁷¹

Tunus saldırısının üzerinden çok geçmeden Libya’dan Suriye’ye dönmekte olan bir yolcu uçağının 5 Şubat 1986’da İsrail savaş uçakları tarafından Hayfa’da bir askerî üsse indirilerek aranması Arap çevrelerinde geniş yankı uyandırdığı gibi⁷² Türkiye-Libya ilişkilerini de etkileyen sonuçlar doğurmuştur. Libya Halk Bürosu tarafından yapılan açıklamada “Türkiye NATO’dan çıksın, tüm petrol ihtiyacını biz karşılarız” ifadelerine yer verilmiştir.⁷³ Bu açıklama üzerine uçak olayı Türk Hükümeti tarafından kınanmıştır. Başbakan Turgut Özal bu gibi korsanlıkların bir devlet tarafından yapılmaması gerektiğini ifade ederken, Türk Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Yalım Eralp İsrail’in sivil havacılık kurallarını açıkça ihlâl ettiğini belirtmiştir.⁷⁴

66 Sedat Ergin, “Halefoğlu: İsrail Bu Kez Cezalandırılınsın”, *Cumhuriyet*, 3 Ekim 1985, s. 11.

67 “En Büyük Terörist İsrail”, *Milliyet*, 2 Ekim 1985, s. 5; Sedat Ergin, “Halefoğlu: İsrail Bu Kez Cezalandırılınsın”, *Cumhuriyet*, 3 Ekim 1985, s. 11.

68 Çağrı Erhan, “Türkiye’nin İsrail İle İlişkileri (1948-2001)”s. 438; Gencer Özcan, “Türkiye-İsrail İlişkileri”, s. 810.

69 Faruk Sönmezoglu, *II. Dünya Savaşından Günümüze...*, s. 449.

70 Başbakan Turgut Özal’ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 22 Ekim 1985, s. 680.

71 Sedat Ergin, “Halefoğlu: İsrail Bu Kez Cezalandırılınsın”, *Cumhuriyet*, 3 Ekim 1985, s. 11; “Görüşmeler Bitti”, *Milliyet*, 3 Ekim 1985, s. 8.

72 Hayri Birler, “İsrail Esad’ın Yardımcısını Kaçırıyor Yine Devlet Terörü”, *Milliyet*, 5 Şubat 1986, s. 5.

73 Hayri Birler, “İsrail’i İçinden Vuracağız”, *Milliyet*, 7 Şubat 1986, s. 13.

74 “Türkiye’den İsrail’e Tepki”, *Milliyet*, 6 Şubat 1986, s. 5.

Her ne kadar bu olay Türkiye’de İsrail’e karşı bir tepkiye sebep olsa da, Dışişleri Bakanlığı yapmış olduğu kınamada ölçülü ifadeler kullanmaya dikkat etmiştir.⁷⁵ Başbakan Özal ABD ziyareti sonrasında İsrail’le ikili ilişkileri geliştirme konusunda yoğun çaba göstermiştir. Özal Ekim 1985’de parti üyelerinden Mehmet Keçeciler’i İsrail’le ilişkilerin geliştirilmesine karşı partisinden ve ülkedeki muhafazakâr gruplardan gelebilecek muhtemel tepkiyi dindirmek amacıyla görevlendirmiştir. Mehmet Keçeciler İsrail’le ilişkilerin geliştirilmesinden rahatsız olabilecek ANAP’lı siyasetçiler ile Türkiye’de o yıllarda önde gelen cemaat liderlerini de ziyaret ederek İsrail’le ilişkilerin normalleşmesi gerektiğini anlatmıştır.⁷⁶

Türkiye’de bu adımlar atılırken İsrail Dışişleri Bakanı Şamir de 11 Kasım 1985 tarihinde Cumhuriyet gazetesinden Cüneyt Arcayürek’e verdiği röportajda iki ülke arasındaki ilişkilerin sınırlı olduğunu ve bu durumdan üzüntü duyduğunu belirtmiştir. Dışişleri Bakanı Şamir Türkiye’nin, Arap ülkeleriyle yakın ilişkiler kurmasını anlayışla karşıladıklarını da belirterek Türkiye ve İsrail ilişkilerinin de gelişmesi gerektiğini ifade etmiştir.⁷⁷ Hemen akabinde İsrail’in üst düzey diplomatlarından Zvi Kedar da yapmış olduğu bir açıklamada, Türkiye-İsrail ilişkilerini ele almış ve ikili ilişkilerin donma derecesine indirilmesinin yanlış olduğuna dikkat çekmiştir. Konuşmasında bölgede iki istikrarlı devlet olan Türkiye ve İsrail’in işbirliği yapmasının Orta Doğu’ya istikrar getireceğini vurgulayan Zvi Kedar, iki ülke ilişkilerinin gelişmesini ABD’nin de çok istediğini ifade etmiştir.⁷⁸

Her iki tarafın devlet adamlarının ikili ilişkileri geliştirmek için gerekli adımları atmaya hazırlandığı bu dönemde Arap kökenli eylemcilerin Türkiye’deki yabancı diplomatlara yönelik saldırılar başlatması⁷⁹ Türk siyasi çevrelerinde güvenlik kaygılarının oluşmasına sebep olmuştur. Bu ortamda Türkiye’de FKÖ karşıtlığı artarken, Türkiye-İsrail yakınlaşmasını sağlayan etkenler gün yüzüne çıkmıştır.⁸⁰ İsrail’in 1985 yılının sonbaharında Yehuda Millo’yu Ankara’ya Maslahatgüzar olarak atmasıyla birlikte iki

75 Gencer Özcan, *Türkiye-İsrail İlişkilerinde Dönüşüm: Güvenliğin Ötesi*, TESEV Yayınları, İstanbul, 2005, s. 63.

76 Erkan Ertoşun, “Özal’ın Orta Doğu Barışı Perspektifi”, *Turgut Özal: Değişim, Dönüşüm*, ed.: Erkan Ertoşun, Erkan Demirbaş, Turgut Özal Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2016, s. 201; Hale Gönültaş, *Mehmet Keçeciler: Merkez Siyasetin Perde Arkası*, Hayyikitap, İstanbul, 2014, s. 204.

77 Cüneyt Arcayürek, “Türk-İsrail İlişkilerinin Sınırlı Olması Çok Üzücü”, *Cumhuriyet*, 15 Kasım 1985, s. 15.

78 Cüneyt Arcayürek, “ABD’nin İsteği Türk-İsrail Yakınlaşması”, *Cumhuriyet*, 16 Kasım 1985, s. 8.

79 Temmuz 1985’te Ürdün Büyükelçliği başkatibi Ziat Sadi’nin Ankara’da öldürülmesi (Cengiz Çandar, “Kral Hüseyin’in Çantasında Neler Var”, *Cumhuriyet*, 26 Haziran 1987, s. 10), 19 Nisan 1986’da Ankara Gaziosmanpaşa’daki Amerikan Subay Kulübü’ne bombalama girişiminde bulunulması ve 21 Nisan 1986’da da İstanbul Bahçelievler ve Kabataş’ta ABD aleyhinde birtakım pankartların asılması Türkiye’de tepkilere sebep olmuştur (ABD bilgi istedi. ABD’ye Karşı Sahte Bombalı Pankart”, *Cumhuriyet*, 22 Nisan 1986, s. 8).

80 Ali Balcı, *Türkiye Dış Politikası...*, s. 184; Gencer Özcan, *Türkiye-İsrail İlişkilerinde...*, s. 58.

ülke arasındaki diplomatik ilişkilerin seviyesi orta elçilik düzeyine yükseltilmiştir.⁸¹ Yehuda Millo Maslahatgüzar olarak atandıktan sonra Türkiye'deki diplomatik, siyasi ve ekonomik çevrelere nezaket ziyaretleri gerçekleştirmiştir.⁸² Bir yıl sonra da İsrail'in Ankara'daki diplomatik temsilciliğine atışe konumunda başka bir diplomat daha göndermesine karşılık,⁸³ Türkiye de Ocak 1986'da Libya'nın Fez şehrinde yapılan İslam Konferası Örgütü'nün Dışışleri Bakanları Zirvesi'nde Arap ülkelerinin "İsrail'le diplomatik ilişkilerin kesilmesi" yönündeki önerisini kabul etmemiştir.⁸⁴

2.2. Türkiye-İsrail İlişkilerinde Dalgalanma

1980'li yılların ilk yarısında Türk ve İsrail devlet adamlarının karşılıklı yapmış oldukları açıklamalar iki ülke ilişkilerinde bir yumuşama döneminin yaşanmasını sağlasa da, ilerleyen süreçte diplomatik ilişkilerde dalgalanmalar yaşanmıştır. Şubat 1986'da İsrail'in Gazze açıklarında bulunan *Laros-I* adlı bir Türk balıkçı gemisine ateş açması ve geminin kaptanının hayatını kaybetmesi (12 Şubat 1986) ikili ilişkilerde yeni bir gerilime sebep olmuştur. İsrail tarafından dur ihtarına uymadığı için ateş edilen Türk gemisi, Ashod Limanı'na çekilmiş ve mürettebatı da gözaltına alınmıştır. Bunun üzerine açıklama yapan Yehuda Millo, İsrail'in kimliği belirsiz gemiler konusunda çok hassas olduğunu ve geçmişte İsrail karasularına sızan bu tür gemilerden yapılan pek çok terör saldırısına maruz kaldıklarını ifade etmiştir. Buna karşılık Devlet Bakanı Mesut Yılmaz, İsraili yetkililerle bu konu hakkında görüşmelerin devam ettiğini açıklamıştır.⁸⁵ İsrail Hükümeti sonradan geminin kaptanının ölümünden üzüntü duyduğunu ifade etmişse de, Türk Dışışleri Bakanlığı İsraili yetkililer tarafından *Laros-I* hakkında yapılan iddiaları kabul etmeyerek⁸⁶ sivil bir tekneye ateş açılmasını "vahim bir sorumsuzluk" olarak değerlendirmiş⁸⁷ ve 14 Şubat 1986 tarihinde İsrail'i protesto etmiştir.⁸⁸

Her ne kadar bu olay Türkiye-İsrail ilişkilerinde kısa süreli bir gerilime yol açmış olsa da, Türkiye'nin İsrail'le olan diplomatik ilişkilerini yükseltmesine engel olmamıştır. Türkiye 6 Ağustos 1986 tarihinde tecrübeli diplomatı Ekrem Güvendiren'i İsrail'e

81 Mahmut Bali Aykan, "The Palestinian question in Turkish foreign policy from 1950s to the 1990s", *Middle East Studies*, S. 2, 1993, s. 104.

82 Ahmet Tan, "Gürkan'ın Eli", *Cumhuriyet*, 16 Ocak 1986, s. 7.

83 Gencer Özcan, *Türkiye-İsrail İlişkilerinde...*, s. 64.

84 "İsrail'le İlişkileri Kesin", *Hürriyet*, 8 Ocak 1986, s. 10; "İslam Konferansı'nda Halefoğlu Konuştu Dertli Çok, Çare Yok", *Milliyet*, 8 Ocak 1986, s. 5.

85 "Akdenizde Esrarlı Tekne", *Cumhuriyet*, 13 Şubat 1986, s. 8.

86 "İsrail'i Protesto Ettik", *Cumhuriyet*, 15 Şubat 1986, s. 10.

87 "İsrail'i Protesto Ettik", *Milliyet*, 15 Şubat 1986, s. 7.

88 "İsrail'i Protesto ettik", *Cumhuriyet*, 15 Şubat 1986, s. 10.

Maslahatgüzar olarak atanmıştır. Ekrem Güvediren'in İsrail'e atanması İsrail gazetelerinde geniş bir şekilde yer almış⁸⁹ ve İsrailli bir yetkili bu karar üzerine yaptığı açıklamada, Türkiye'nin havayı yumuşatmak için attığı adımların büyük önem taşıdığını belirtmiştir.⁹⁰ Buna karşılık, Türk Dışişleri Bakanlığı da Türkiye'nin İsrail'e yönelik politikasında bir değişiklik olmadığını belirterek kararın siyasi bir karar olmadığını ve temsil düzeyinin yine ikinci kâtip düzeyinde korunduğunu ifade etmiştir.⁹¹ Türkiye'nin bu hareketi 1980'li yıllarda ne İsrail'i ne de Arapları küstürmemek için attığı bir adım olarak görmüş ve hile-i şeriyye olarak değerlendirilmiştir.⁹² Dışişleri Bakanlığı kararın alınmasına gerekçe olarak da, eskiden Tel Aviv'de genç diplomatların bulunduğunu ve bu durumun birtakım sıkıntılar yarattığını belirtmiştir.⁹³ Türkiye'nin bu kararının üzerinde 1980'li yıllarda Araplardan beklediği desteği bulamamasının ve Amerikan Kongresi'nde etkin bir güce sahip olan Yahudi lobisinin desteğini kazanmak istemesinin de etkili olduğu gözlerden kaçmamıştır.⁹⁴

Türkiye'nin böyle bir adım atması üzerine İsrail Dışişleri Bakanı İzak Şamir Ağustos 1986'da Milliyet gazetesine bir röpotaj vermiş ve bu esnada Türkiye-İsrail ilişkilerini ele almıştır. İsrail'in Türk topraklarında gözü olduğu yönündeki iddiaları yalanlayan Şamir, İsrail'in hem Türkiye hem de Kıbrıs Türk halkı ile dost olduğunu ve iki ülke arasında güçlü ilişkilerin olması gerektiğini vurgulamıştır. Şamir ayrıca Türkiye ve İsrail arasında tartışmalı hiçbir konunun olmadığını belirterek Türkiye'nin kendileri için dost bir ülke olduğunu ifade etmiştir.⁹⁵

Türkiye-İsrail ilişkilerinin her iki tarafın devlet adamlarının açıklamalarıyla yumuşamaya başladığı bu dönemde beklenmedik bir olay vuku bulmuştur. Ekrem Güvendiren'in İsrail'e gideceği 6 Eylül 1986 tarihinde⁹⁶ İstanbul Kuledibi'nde bulunan Neve Şalom Sinagogu'na 2 silahlı eylemci tarafından saldırı düzenlenmesi ve bu saldırı sonucunda Şabat duası⁹⁷ yapan 24 Türk Musevisi'nin hayatını kaybetmesi⁹⁸ Güvendiren'in seyahatini

89 “Tel Aviv İkinci Katipliğine Kıdemli Elçi Atandı”, *Cumhuriyet*, 6 Ağustos 1986, s. 10.

90 Nur Batur, “İsrail’le İlişkiler İsmiyor”, *Milliyet*, 12 Ağustos 1986, s. 7.

91 “Tel Aviv İkinci Katipliğine Kıdemli Elçi Atandı”, *Cumhuriyet*, 6 Ağustos 1986, s. 10.

92 “İsrail’le İlişkilerimiz”, *Hürriyet*, 8 Ağustos 1986, s. 17.

93 “İsrail Politikamızda Değişiklik Yapmadık”, *Cumhuriyet*, 9 Ağustos 1986, s. 14.

94 Nur Batur, “İsrail’le İlişkiler İsmiyor”, *Milliyet*, 12 Ağustos 1986, s. 7.

95 “Türk-İsrail İlişkileri”, *Milliyet*, 11 Ağustos 1986, s. 7.

96 Nezih Tavlaş, “Türkiye-İsrail Güvenlik ve İstihbarat İlişkileri”, s. 92.

97 “İş bırakma” anlamına gelen Şabat, Yahudilere göre haftanın en kutsal günü ve aynı zamanda yedinci günü olarak kabul edilen Cumartesi gününde yapılan duadır. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Şevket Özcan, “Yahudi Dualarında Kudüs”, *Hittit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 18, S. 35, 2019, s. 36.

98 Alon Liel ve Can Yirik, *Türkiye-İsrail...*, s. 95; Erhan Keleşoğlu, “Türk Dış Politikasında Filistin Sorunu ve Türkiye-İsrail İlişkileri”, s. 661.

48 saat geciktirmiştir.⁹⁹ Bu olay Türkiye’de her kesimden insanın tepkisini çekerken Türk ve Yahudi toplumları arasında da bir tür dayanışma ortamı oluşturmuştur. Saldırıdan hemen sonra Türkiye’de çeşitli siyasi parti liderleri İstanbul Hahambaşı David Aseo’ya başsağlığı telgrafi çekerek saldırıyı kınamışlardır.¹⁰⁰ Sinagog saldırısının gerçekleştiği günlerde İsrail savunma eski Bakanı Ariel Şaron’un bir akrabasının düğününe katılmak bahanesiyle Türkiye’ye bir seyahat gerçekleştirmesi gözlerden kaçmamıştır.¹⁰¹

Saldırı üzerine İsrail Hükûmeti tarafından yapılan açıklamada İsrail, Türkiye’nin katilleri bulmak ve adalet önüne getirmek için gerekli her şeyi yapacağına inandığını belirtmiştir. İsrail Cumhurbaşkanı Haim Herzog da İstanbul Hahambaşılığı’na bir mesaj göndererek saldırıyı nefretle kınadığını bildirmiştir.¹⁰² Cumhurbaşkanı Herzog ayrıca Türkiye Cumhurbaşkanı Kenan Evren’e de bir mesaj göndererek Türk yetkililere uluslararası teröre karşı izledikleri tutumdan dolayı teşekkürlerini iletmiştir.¹⁰³ Bunun üzerine saldırıyla ilgili bir mesaj yayımlayan Kenan Evren, olaydan üzüntü duyduğunu belirtmiş ve saldırının Türkiye’de millet çapında nefretle karşılandığını vurgulamıştır.¹⁰⁴ Saldırıdan bir gün sonra açıklama yapan İsrail Savunma Bakanı İzak Rabin’in, İsrail’in saldırıyı kimin yaptığını bulacağını ve misilleme yapacağını belirtmesi Türk tarafında karşılık bulmuştur. Dönemin İçişleri Bakanı Yıldırım Akbulut, Türkiye’nin olayı aydınlatmak için her türlü yardıma açık olduğunu ve Türk Hükûmeti’nin dünya ülkelerini sürekli teröre karşı işbirliğine çağırdığını açıklamıştır.¹⁰⁵ Ne var ki, olaydan sonra Türkiye’nin yapmış olduğu işbirliği çağrısı İsrail tarafından karşılık bulmadığı gibi, İsrail Hükûmeti saldırıyı araştırmak amacıyla Türkiye’ye herhangi bir yetkili de göndermemiştir. Sonradan İsrail’in Ankara malahatgüzarı tarafından yapılan açıklamada, saldırıda ölenler için yapılması planlanan törene İsrail’in bakan düzeyinde katılım göstermesi dile getirilmişse de, bu kez de Türk Dışişleri Bakanı Vahit Halefoğlu ölenlerin Türk vatandaşı olduğunu ve İsrail’in fırsatçılık yapmaması gerektiğini açıklamıştır. Bunun üzerine İsrail törene katılmak için Hahambaşı Robay Eliah’ı göndermiştir. Türkiye’den de hükûmet adına İçişleri Bakanı Yıldırım Akbulut’un ve Devlet Bakanı Kazım Oksay’ın törene katılması planlanmıştır.¹⁰⁶

99 Nezh Tavlş, “Türkiye-İsrail Güvenlik ve İstihbarat İlişkileri”, s. 92.

100 “Teröre Sert Kınama. Sinagog Baskını İsrail’de Hükümet Bunalımına Yol Açtı”, *Cumhuriyet*, 8 Eylül 1986, s. 13.

101 Nezh Tavlş, “Türkiye-İsrail Güvenlik ve İstihbarat İlişkileri”, s. 92.

102 “Teröre Sert Kınama. Sinagog Baskını İsrail’de Hükümet Bunalımına Yol Açtı”, *Cumhuriyet*, 8 Eylül 1986, s. 13.

103 “Misilleme Zinciri” *Milliyet*, 12 Eylül 1986, s. 12.

104 “Sinagogta Katliam”, *Milliyet*, 7 Eylül 1986, s. 13.

105 “Misilleme Yapacağız, Ankara İsrail’li Bakan İstemedi”, *Cumhuriyet*, 9 Eylül 1986, s. 11; Namık Koçak, “İsrail’le Paslaşma”, *Hürriyet*, 9 Eylül 1986, s. 19.

106 “Misilleme Yapacağız, Ankara İsrail’li Bakan İstemedi”, *Cumhuriyet*, 9 Eylül 1986, s. 10; “İsrail Fırsatçılık Yapmasın”, *Milliyet*, 9 Eylül 1986, s. 14.

10 Eylül'de düzenlenen törende konuşma yapan Türkiye Musevi Cemaati Başkanı Jak Veissid tüm dünyada barış temennisinde bulunmuştur.¹⁰⁷ Bu aralık İsrail Savunma Bakanlığı görevini yürüten İzak Şamir'in, saldırının Ebu Nidal Grubu¹⁰⁸ tarafından yapıldığını iddia etmesi üzerine,¹⁰⁹ İsrail savaş uçakları 10 Eylül'de Lübnan'ın Sayda kentini, 11 Eylül'de de Güney Lübnan'daki Şii gerilla üslerini bombalamıştır. İsrail her ne kadar bu saldırıların İsrail'e sızma girişiminde bulunan Filistinli gerillaları püskürtme amacıyla yapıldığını iddia etse de, BBC radyosu ve bölgede bulunan gazeteciler Lübnan'a yapılan saldırıların İstanbul'daki sinagog baskınına karşı misilleme olarak yapıldığını açıklamışlardır.¹¹⁰ Bunun üzerine Türk Dışişleri Bakanlığı, Türkiye'nin böyle cezalandırmalara karşı olduğunu ve İstanbul'daki sinagog saldırısının failleri bulunursa Türkiye tarafından cezalandırılacaklarını açıklamıştır.¹¹¹ Nitekim saldırının üzerinden çok geçmeden Ebu Nidal hakkındaki suçlamaları dikkate alan Türkiye, FKÖ mensubu birçok kişiyi sınır dışı etmiştir. Ebu Firas bu olayın bir provokasyon olduğunu ve Türkiye-FKÖ ilişkilerine zarar vermek isteyenler tarafından yapıldığını açıklasa da, Dışişleri Bakanı Vahit Halefoğlu Yaser Arafat'ı uyarılmış ve Türkiye saldırıdan sonra İsrail'le ilişkilerini geliştirmeye öncelik vermiştir.¹¹²

Sinagog saldırısından iki gün sonra (8 Eylül 1986) daha önce İsrail'e Maslahatgüzar olarak atadığı elçi genel müdür konumundaki tecrübeli diplomatı Ekrem Güvendiren'i ikinci kâtip düzeyindeki Bülent Meriç'ten devralmak üzere Tel Aviv'e gönderen Türkiye, İsrail'le 1980 yılından beri düşük seviyede tuttuğu diplomatik temsil düzeyini *de facto* (fiilen) olarak yükseltmiştir.¹¹³ İleriki yıllarda da her iki tarafın yetkilileri tarafından ikili ilişkilerin seviyesinin *de jure* (hukuki) olarak yükseltilmesi dile getirilmeye başlanmıştır.¹¹⁴ Keza 1986 yılının Eylül ayında iki ülkenin dışişleri bakanları Birleşmiş Milletler çalışmaları kapsamında buluşmayı kararlaştırmışsa da, Vahit Halefoğlu'nun randevuya gecikmesi üzerine görüşme gerçekleşmemiştir.¹¹⁵

107 Tunca Begin, Atilla Güner ve Hakan Türkkuşu, "Hazin Tören", *Milliyet*, 11 Eylül 1986, s. 1.

108 Kelime anlamı mücadelenin babası olan Ebu Nidal, 2 Haziran 1964 tarihinde kurulan Filistin Kurtuluş Örgütü'nün bir kolu olup laik ve sol görüşü savunmakta ve İsrail ile barış yapılmasını da reddetmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Veyssel Ayhan, "HAMAS: Filistin Direnişinde Politik İslam" *Orta Doğu Etütleri*, C. 1, S. 1, 2009, s. 99-134.

109 Cengiz Çandar, "İzak Rabin'den 5 İlginç İddia", *Cumhuriyet*, 14 Kasım 1986, s. 11.

110 Tunca Begin, Atilla Güner ve Hakan Türkkuşu, "Hazin Tören", *Milliyet*, 11 Eylül 1986, s. 12; "Misilleme Zinciri", *Milliyet*, 12 Eylül 1986, s. 12.

111 "Misillemeye Karşıyız", *Milliyet*, 13 Eylül 1986, s. 7.

112 Cengiz Çandar, "İzak Rabin'den 5 İlginç İddia", *Cumhuriyet*, 14 Kasım 1986, s. 11; Erhan Keleşoğlu, "Türk Dış Politikasında Filistin Sorunu ve Türkiye-İsrail İlişkileri", s. 661-662.

113 Süha Bölükbaşı, "Türkiye ve İsrail: Mesafeli Yakınlıktan Stratejik Ortaklığa", s. 260; Gencer Özcan, "Türkiye-İsrail İlişkileri", s. 810

114 Hüner Tuncer, *Özal'ın...*, s. 51.

115 Gencer Özcan, *Türkiye-İsrail İlişkilerinde...*, s. 63.

Türkiye'nin İsrail'e karşı hassas bir politika takip ettiği bu dönemde Dışişleri eski Bakanlarından Hayrettin Erkmen'in terörizme karşı mücadele konusunda görüşmeler yapmak üzere İsrail'e gönderilmesi ve İsrail'li yetkililerle üst düzey temaslarda bulunması iki ülke arasındaki yakınlığı artırmıştır.¹¹⁶ Hemen akabinde Birleşmiş Milletler'in 2 Ekim 1986 tarihli toplantısına katılan Dışişleri Bakanı Vahit Halefoğlu, toplantıda bir yandan Filistin halkına meşru haklarının tanınması gerektiğini vurgularken, diğer yandan da bölgede İsrail'in de çıkarlarının dikkate alınması gerektiğini belirtmiştir.¹¹⁷ Türk Dışişleri Bakanının yapmış olduğu açıklama bu süreçte Türkiye'nin uluslararası ilişkilerde atacağı adımları belirgin bir şekilde etkilemiş ve Türkiye'nin, İsrail Devleti'nin hassasiyetlerini dikkate alarak hareket etmesini sağlamıştır. Nitekim İslam Konferansı Örgütü'nün Ekim 1986 tarihli toplantısında konferans üyesi ülkelerin hazırlamış olduğu raporların birine “İstanbul'daki sinagog saldırısını takbih ediyoruz,¹¹⁸ ancak bu baskın İsrail'in Müslümanlara ait bazı kutsal yerlere saldırmak için zemin hazırlamak amacını gütmektedir” şeklinde bir madde eklemeleri ve İsrail'in kınanmasını talep etmeleri Türkiye'nin tepkisini çekmiştir. Toplantıda Türkiye'yi temsil eden büyükelçi İlter Türkmen ilgili maddeye karşı çıkmış ve Sinagog saldırısına yönelik araştırmanın hâlen devam ettiğini belirterek maddenin tasarıdan çıkarılmasını talep etmiştir. İlter Türkmen'in talebi üzerine madde metinden çıkarılmıştır.¹¹⁹

Türk yetkililerin İsrail'e karşı olumlu tavır sergilemesi bu yıllarda askerî ilişkileri de olumlu yönde etkilemiştir. Bu aralık 90 adet F-4 uçağının modernizasyonu konusunda araştırma yapan Türk askerî yetkililerin İsrail'in modernizasyon için daha ileri teknolojiye sahip olduğunu öğrenmeleri İsrail'e karşı ilgiyi artırmıştır. Ne var ki, ANAP Hükûmeti'nin İsrail'le askerî alanda kesinlikle işbirliği yapılmaması gerektiği konusunda askerî yetkilileri uyarması üzerine askerî alanda gerekli adımlar atılmamıştır. Bundan sonra İsrail tarafından Türk yetkililere projeyi yerinde görme ve inceleme için bir davet teklif edilmiştir. Bunun üzerine İsrail'e bir grup askerî yetkili gönderilmiştir. Ardından iki ülke arasındaki askerî ilişkiler Genelkurmay ve Savunma Sanayii Müsteşarlıklarının koordinesiyle yürütülmeye başlanmıştır.¹²⁰

İki ülke ilişkilerinde önemli gelişmelerin kaydedildiği bu yıllarda İsrail'in Ankara Maslahatgüzarı Yehuda Millo Ekim 1986'da Anadolu Ajansı'na bir demeç vermiş ve bu

116 “Erkmen, İsrail'de Terörü Görüşüyor”, *Cumhuriyet*, 17 Eylül 1986, s. 11.

117 “Halefoğlu Üslup Değiştirdi”, *Milliyet*, 3 Ekim 1986, s. 5.

118 Takbih etmek, diplomatik dilde çok ağır tepki göstermektir.

119 “Halefoğlu Üslup Değiştirdi”, *Milliyet*, 3 Ekim 1986, s. 5.

120 Nezhir Tavlaş, “Türkiye-İsrail Güvenlik ve İstihbarat İlişkileri”, s. 93.

esnada Türkiye-İsrail ilişkilerini ele almıştır. İkili ilişkilerin kültürel, akademik ve ekonomik alanlarda da geliştirilmesi gerektiğini işaret eden Yehuda Millo, aynı zamanda Türkiye'nin Orta Doğu siyasetinde daha büyük bir rol üstlenmesi gerektiğini dile getirmiş ve Orta Doğu barış görüşmelerinde tarafsız bir ülke olarak süreci hızlandırabileceğine temas etmiştir. Yehuda Millo bir yandan da Türkiye'nin Arap ülkeleriyle ilişkilerinin yasal ve anlaşılabilir olduğunu, Araplarla iyi ilişkilerinin olmasının İsrail'le ilişkilerini alt düzeyde tutmayı gerektirmediğini ve bu yüzden Türkiye-İsrail ilişkilerinin kâğıt üzerinde kalmaması gerektiğini belirtmiştir.¹²¹

Çok geçmeden İsrail Dışişleri Bakanı Şimon Peres de Cumhuriyet gazetesinden Cengiz Çandar'a verdiği bir röportajda Türkiye-İsrail ilişkilerini ele almıştır. Benzer şekilde Türkiye'nin, İsrail'le diplomatik ilişkilerinin düşük düzeyde tutulmasından duyduğu memnuniyetsizliği dile getiren Şimon Peres, diplomatik temsil düzeyinin yükseltilmesinde çeşitli yararların olduğunu ifade ederek güvenlik sorunları olan Türkiye'nin hem Sovyet tehdidine karşı İsrail'le işbirliği yapabileceğini hem de İsrail'in ABD ve Avrupa ile ilişkilerinden yararlanabileceğini belirtmiştir. Şimon Peres Türkiye'nin İsrail'le ikili ilişkilerinin açık ve net olması gerektiğine dikkat çekerek Orta Doğu'daki çatışmalara doğrudan taraf olmamasının iki ülke arasındaki diplomatik ilişkileri kolaylaştıracağını vurgulamıştır.¹²² Keza 14 Kasım'da Cumhuriyet gazetesine röportaj veren İsrail Savunma Bakanı İzak Rabin de, Orta Doğu'daki mevcut sorunları ele almış ve Türkiye'yi, İsrail açısından değerlendirmiştir. Türkiye'nin Orta Doğu'daki çatışmalara karşı tavrını açıkça ortaya koyması gerektiğini savunan Rabin, Türkiye ile İsrail'in iyi ilişkileri olmasını çok arzuladığını belirtmiş ve ikili ilişkilerde var olan kısıtlamaların İsrail'den değil, Türkiye tarafından kaynaklandığını dile getirmiştir.¹²³

İsrail'den gelen samimi açıklamalar Türk yetkililer tarafından da karşılıksız kalmamıştır. 25 Ocak 1987 tarihinde İslam Zirvesi'ne katılmak için Kuveyt'e giden Türk yetkililer "İslam Konferansı Kararları'na rağmen İsrail'le ilişkilerini doğrudan veya dolaylı yoldan sürdüren ülkelerin takbih edilmesi" yönündeki karara Ürdün ile beraber itiraz etmişlerdir. Bu itiraz sonucunda ilgili madde karar tasarisından çıkarılmıştır.¹²⁴ Mart 1987'de de iki ülke arasında dışişleri bakanlıkları müsteşarları düzeyinde "mesafeli" siyasi istişareler başlatılmıştır.¹²⁵ Bu süreçte İsrail de, Türkiye'nin 14 Nisan 1987'de

121 "İsrail'den İşbirliği Çağrısı", *Cumhuriyet*, 21 Ekim 1986, s. 12; "İsrail'den Sıcak Yaklaşım", *Hürriyet*, 21 Ekim 1986, s. 18.

122 Cengiz Çandar, "İlişkilerimiz Normalleşmeli", *Cumhuriyet*, 1 Kasım 1986, s. 7.

123 Cengiz Çandar, "İzak Rabin'den 5 İlginç İddia", *Cumhuriyet*, 14 Kasım 1986, s. 11.

124 Enis Berberoğlu, "Evren'den İslam Ülkelerine Çağrı", *Cumhuriyet*, 26 Ocak 1987, s. 8.

125 Lale Sarıbrahimoğlu, "İsrail'le İlişkiler İnişli-Çıkışlı Oldu", *Cumhuriyet*, 18 Kasım 1993, s. 8.

Avrupa Topluluğu'na yapmış olduğu tam üyelik başvurusunu memnuniyetle karşılamıştır. Bu konu üzerine açıklama yapan Ankara Maslahatgüzarı Yehuda Millo, ülkesinin Türkiye'nin Batı ile bütünleşmesini desteklediğini belirtmiştir.¹²⁶ Aynı dönemde Türkiye'nin İsrail'le ilişkilerini geliştirmesi konusunu açıkça tartışmaya açan Başbakan Turgut Özal da, Türkiye'nin Orta Doğu'daki sorunların çözümünde aktif rol oynaması hem Araplarla hem de İsrail'le ilişkilerini geliştirmesi gerektiğini ifade etmiştir.¹²⁷

Her iki tarafın devlet adamlarının samimi ve iyimser açıklamalar yaptığı bu yıllarda ABD'de bulunan Yahudi lobisi Ağustos 1987'de Temsilciler Meclisi'nde "Sözde Ermeni Soykırımı" hakkında yapılan oylamada Türkiye'nin yanında yer almıştır.¹²⁸ Aynı yılın Eylül ayında iki ülkenin dışişleri bakanları Birleşmiş Milletler çalışmaları çerçevesinde Orta Doğu barışı, terörizm sorunu ve ikili ilişkiler hakkında görüşmek üzere New York'ta buluşmayı kararlaştırmışlardır.¹²⁹ Görüşme hakkında değerlendirme yapan İsraili bir diplomat, iki milletin tarihî perspektif içerisinde doğal müttefik olarak sayılabileceğini ifade etmiş ve Türkiye gibi nüfusunun ezici çoğunluğu Müslüman olan bir ülkenin İsrail'le ilişkilerini geliştirmesini anlayışla karşılamak gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca 1980'li yıllarda Balkan Türkleri'nin çektiği sıkıntılara da temas eden İsraili diplomat, Türkiye ve İsrail'in anavatan dışında kalmış ve eziyet gören azınlıklara sahip olmasının iki ülkeyi birbirine yaklaştırdığına dikkat çekmiştir.¹³⁰

Dönemin Türk Dışişleri Bakanı Vahit Halefoğlu görüşmeden önce 19 Eylül'de yaptığı açıklamada "Türkiye'nin İsrail ile diplomatik ilişkilerini sürdürmesi Orta Doğu konusunda şimdiye kadar savunduğu görüşleri muhafaza etmesine engel teşkil etmemektedir" ifadesine yer vererek İsrail'le temas kanallarının açılması gerektiğine dikkat çekmiştir.¹³¹ 30 Eylül 1987 tarihinde New York'taki Türk Evi'nde gerçekleşen görüşme sonrasında açıklama yapan İsrail Dışişleri Bakanı Şimon Peres, iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesi hususunda anlaşmaya varıldığını belirterek ekonomik ve endüstriyel alanlarda işbirliği beklediğinin altını çizmiştir.¹³² Ancak, Türk Dışişleri Bakanlığı yetkilileri tarafından yapılan açıklamada,

126 "AT Üyeliğimize İsrail Desteği", *Cumhuriyet*, 15 Mayıs 1987, s. 6.

127 Meliha Benli Altunışık, "Türkiye'nin İsrail Politikası", *Türkiye'nin Yeni Dünyası*, der.: Alan Maykovsky, Sabri Sayarı, Alfa Yayınları, İstanbul, 2002, s. 80.

128 Faruk Sönmezoglu, *II. Dünya Savaşından Günümüze...*, s. 450-451.

129 Ufuk Güldemir, "Türk-İsrail Diyalogu", *Cumhuriyet*, 16 Eylül 1987, s. 13; Gencer Özcan, "Türkiye-İsrail İlişkileri", s. 810.

130 Ufuk Güldemir, "Türk-İsrail Diyalogu", *Cumhuriyet*, 16 Eylül 1987, s. 13.

131 Semih İdiz, "Halefoğlu BM Genel Kurulu Öncesi Cumhuriyet'in Sorularını Yanıtladı. Rum Atağına Hazır Yanıt", *Cumhuriyet*, 19 Eylül 1987, s. 13.

132 Şebnem Atiyas, "Sessiz Diploması", *Cumhuriyet*, 1 Ekim 1987, s. 8; İskender Songur, "Musevi Lobisinden Türkiye'ye Destek", *Milliyet*, 1 Ekim 1987, s. 4.

Türkiye'nin, İsrail'le ekonomik ve endüstriyel alanlarda işbirliği yapmayı planlamadığı ifade edilmiştir. Sonradan yapılan başka bir açıklamada ise İsrail Dışişleri Bakanı ile yapılan görüşmenin diğer ülkelerin dışişleri bakanlarıyla yapılan görüşmelerden farksız olduğu ve bu durumun iki ülke arasındaki diplomatik temsil düzeyinin yükseltileceği şeklinde yorumlanmaması gerektiği vurgulanmıştır.¹³³ Ayrıca görüşme esnasında Orta Doğu Barış Konferansı adıyla bir konferansın toplanması yeniden gündeme gelmiş ve Türk Dışişleri Bakanı Vahit Halefoğlu böyle bir konferansın toplanması hâlinde Türkiye'nin gereken desteği vereceğini açıklamıştır. Vahit Halefoğlu bir yandan da Orta Doğu sorununun çözümü için Filistinlilere meşru haklarının tanınmasının ve İsrail'in Kudüs dâhil 1967'den beri işgal ettiği topraklardan çekilmesi gerektiğinin altını çizmiştir.¹³⁴

Görüldüğü gibi Türkiye-İsrail ilişkileri I. Turgut Özal hükûmeti döneminde büyük oranda Başbakan Özal'ın İsrail'e bakış açısı çerçevesinde şekillenmiştir. Özal'ın başbakan olmadan önce İsrail'i Orta Doğu'da istikrarsızlığın en büyük kaynağı olarak tanımlamasına karşılık, başbakan olduktan sonra İsrail'in de bölgede varlığının tanınması gerektiğini önemle belirtmesi Araplar ve İsrail arasında tarafsız bir politika izlendiğini göstermektedir. Bu yıllarda iki ülke arasındaki diplomatik temsil seviyesinin yükseltilmesine ABD'nin de önemli katkıları olmuştur. Özal ABD'ye yapmış olduğu ziyaretler sonrasında Türkiye-İsrail ilişkilerinin düzelmesi ve iki ülke arasındaki diplomatik temsil seviyesinin yükseltilmesi konusunda yoğun çaba göstermiştir. Nitekim onun döneminde Türkiye-İsrail arasındaki diplomatik temsil seviyesi ikinci kâtiplikten Maslahatgüzarlığa çıkarılmıştır. İki ülke arasındaki olumlu hava II. Turgut Özal Hükûmeti döneminde de belirli süre bir devam etse de, bu yıllarda vuku bulan intifada hareketi ve Türkiye'nin yeni kurulan Filistin Devleti'ni tanınması iki ülke arasında sorunlu bir siyasi atmosfer oluşturacaktır.

3. II. Özal Hükûmeti Döneminde Türkiye-İsrail Siyasi İlişkileri (1987-1989)

29 Kasım 1987'de yapılan seçimlerde Anavatan Partisi'nin tekrar birinci parti olmasının ardından Turgut Özal 21 Aralık'ta 46. Türkiye Cumhuriyeti hükûmetini kurmuştur.¹³⁵ Türkiye bu yıllarda da önceki yıllarda olduğu gibi, Arap-İsrail anlaşmazlığına karşı dengeli tutumunu sürdürmeye çalışsa da, taraflar arasındaki çatışma ve anlaşmazlıklar Türkiye-İsrail ilişkilerini olumsuz etkilemiştir.¹³⁶

133 Şebnem Atiyas, "Sessiz Diplomasi", *Cumhuriyet*, 1 Ekim 1987, s. 8

134 Şebnem Atiyas, "Halefoğlu, New York Temaslarını Tamamladı. Kıbrıs İçin Pazarlık Yok", *Cumhuriyet*, 3 Ekim 1987, s. 8.

135 Kemal Karpat, *Türk Dış Politikası Tarihi*, 1. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2015, s. 223.

136 Faruk Sönmezoğlu, *II. Dünya Savaşından Günümüze...*, s. 451; Hüner Tuncer, *Özal'in...*, s. 40.

8 Aralık 1987’de 4 Filistinli işçinin bir İsrail aracının neden olduğu trafik kazasıyla hayatını kaybetmesi Filistin halkının İsrail’e karşı “intifada hareketi” adıyla bir hareket başlatmasına sebep olmuştur. Olayın devamında yaşanan gelişmeler Türkiye-İsrail ilişkileri üzerinde olumsuz etkiler bırakmıştır. Filistinlilerin İsrail işgaline karşı başlattıkları direniş olarak bilinen intifada hareketi, Türk halkının Filistin’e karşı sempatisini artırırken,¹³⁷ Türkiye-İsrail ilişkilerinde 1986’dan beri var olan yakınlaşmayı bir süre engellemiştir.¹³⁸ Türkiye “intifada” süresince İsrail’in tutumunu “Filistinlilerin haklarının ihlâli” olarak değerlendirmiş ve İsrail’i kınamıştır.¹³⁹ 22 Ocak 1988 tarihinde İsrail’in Ankara Maslahatgüzarı Yehuda Millo Dışişleri Bakanlığı’na çağırılarak işgal altındaki topraklarda yaşayan Filistinlilerin haklarını ihlâl eden davranışlara bir an önce son verilmesi ve İsrail’in uluslararası sözleşmeler uyarınca kendisine düşen sorumlulukları yerine getirmesi gerektiği konusunda uyarılarda bulunulmuştur.¹⁴⁰ Türk Parlamenterler Birliği tarafından yapılan açıklamada ise İsrail askerlerinin vahşetinin yalnızca Filistinlilere değil, taş devrinden beri insanoğlunun oluşturduğu manevi birikime yöneldiği dile getirilmiştir.¹⁴¹ Bu durum Türk halkının da tepkisini çekmiş ve İsrail’in Filistinlilere uygulamış olduğu şiddeti TRT ekranlarından izleyen Türk halkı, Bursa, İstanbul ve Siirt gibi illerde gösteriler düzenlemiş ve “Kahrolsun İsrail”, “Filistin’e Özgürlük” ve “Mücahit Filistin” sloganlarıyla İsrail protesto edilmiştir.¹⁴²

İsrail’in bu vahşetine karşı Türkiye’de her kesimden tepki gösterilmesi siyaset cephesini harekete geçirmiştir. 17 Mart 1988’de ANAP (Anavatan Partisi), SODEP (Sosyaldemokrat Halkçı Parti) ve DYP (Doğru Yol Partisi) tarafından ortaklaşa bir önerge hazırlanarak TBMM Genel Kurulu’na sunulmuştur. Önergede Siyasi Partiler işgal altındaki Arap topraklarında vuku bulan olayları büyük bir endişeyle izlediklerini, İsrail’in bölgede yaşayan Filistinlilerin haklarını acımasızca ihlâl eden şiddet hareketlerini kınadıklarını ve İsrail’in uluslararası sözleşmeler uyarınca kendisine düşen görevleri yerine getirmesi gerektiğini vurgulamışlardır.¹⁴³

İntifada hareketinden kaynaklı olarak Arap-İsrail çatışmalarının devam ettiği dönemde İsrail askerlerinin Lübnan’a saldırması Türkiye’nin yoğun tepkisine neden

137 Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze...*, s. 837; Hüner Tuncer, *Özal’ın...*, s. 40.

138 Efraim Inbar, *Türkiye-İsrail Stratejik Ortaklığı*. Ankara, Avrasya Stratejik Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2001, s. 9.

139 Süha Bölükbaşı, “Türkiye ve İsrail: Mesafeli Yakınlıktan Stratejik Ortaklığa”, s. 260.

140 “İsrail’i Uyardık”, *Milliyet*, 23 Ocak 1988, s. 7.

141 “Mecliste İsrail’e Kınama”, *Cumhuriyet*, 10 Mart 1988, s. 7.

142 “İsrail’i Protesto”, *Cumhuriyet*, 19 Mart 1988, s. 13; “Filistin Halkıyla Dayanışma”, *Cumhuriyet*, 21 Mart 1988, s. 9;

“İsrail Lanetlendi”, *Hürriyet*, 12 Mart 1988, s. 16.

143 *T.B.M.M. Tutanak Dergisi*, Dönem: 18, Toplantı: 36, C. 4, s. 180-181.

olmuştur. Bu esnada Türkiye İsrail'i kınarken, Türk Dışişleri Bakanlığı da yapmış olduğu açıklamada Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 425 sayılı kararının uygulanması gerektiğini vurgulamıştır.¹⁴⁴ İntifada ve devamında yaşanan olaylar süresince İsrail, Türkiye'den yoğun tepki almış olsa da, bu durum önceki yıllarda olduğu gibi iki ülke ilişkilerinde bir soğumaya yol açmamıştır.¹⁴⁵ 1988 yılında Türkiye İsrail'le daha önce rafa kaldırdığı F-4 jet filosunun 2 milyar ABD doları karşılığında yenilenmesi için anlaşmaya varmıştır.¹⁴⁶ Aynı yıl İsrail'in Birleşmiş Milletler'e katılması konusunda yapılan oylamada İsrail'in lehine oy kullanmıştır.¹⁴⁷ Başbakan Turgut Özal da, 22 Haziran 1988 tarihinde Yugoslavya Başbakanı Branko Mikulić onuruna verdiği yemekte bölgedeki sorunlara değinerek Filistinlilerin kendi kaderini tayin etme haklarının olduğu gibi İsrail'in de bölgede tanınmış sınırlar içinde var olma hakkının olduğunu belirtmiştir.¹⁴⁸

15 Kasım 1988'e gelindiğinde Filistin Devleti'nin kurulması ise Türkiye-İsrail ilişkileri üzerinde olumsuz etkiler bırakmıştır.¹⁴⁹ Türkiye'nin Filistin Devleti'ni bağımsızlığını ilân ettiği 6 saat içinde tanınması¹⁵⁰ İsrail'le ikili ilişkilerini etkileyen birtakım sonuçlar doğurmuştur. Öyle ki, Filistin Devleti'nin ilânından sonra diplomatik bir savaş başlatan İsraili yetkililer,¹⁵¹ Türkiye'nin Filistin'i tanınmasını üzüntüyle karşıladıklarını bildirmişler ve Türkiye'nin tanıma kararından duydukları memnuniyetsizliği dile getirmişlerdir.¹⁵² Çok geçmeden Türkiye'nin Tel Aviv Maslahatgüzarı Ekrem Güvendiren İsrail Dışişleri Bakanlığı'na çağırılarak Türkiye'nin tanıma kararından duyulan kaygılar dile getirilmiştir. İsrail Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Alon Liel de, bu kararın bölgede barış ve istikrara katkıda bulunmayacağı gibi, terörist örgütlerin meşrulaşmasına yol açacağına dikkat çekmiştir.¹⁵³ İsrail Dışişleri Bakanlığı'ndan başka bir diplomat da Cumhuriyet gazetesine bu konu ile ilgili yaptığı açıklamada, Türkiye'nin Filistin'i tanıma konusunda İsrail'le istişare yapmadığını ve bu kararın İsrail'de hayal kırıklığı yarattığını ifade etmiştir.¹⁵⁴

144 "İsrail Askeri Lübnan'dan Çekiliyor", *Milliyet*, 5 Mayıs 1988, s. 4

145 Çağrı Erhan, "Türkiye'nin İsrail İle İlişkileri (1948-2001)", s. 438.

146 Merve İrem Yapıcı, "Soğuk Savaş döneminde Türkiye ve Orta Doğu", s. 52.

147 M. Hakan Yavuz ve Mujeeb R. Khan, "Turkish Foreign Policy toward the Arab-Israeli Conflict: Duality and the Development (1950-1991)", *Arab Studies Quarterly*, C. 14, S. 4, 1992, s. 81.

148 *Başbakan Turgut Özal'ın Yurtdışı Temaslarındaki Konuşmaları*, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 22 Haziran 1988, s. 37-38.

149 Faruk Sönmezoğlu, *II. Dünya Savaşından Günümüze...*, s. 451; Hüner Tuncer, *Özal'ın...*, s. 41.

150 "Filistin Devleti'ne Hoşgeldin", *Hürriyet*, 16 Kasım 1988, s. 12.

151 "Karar, Türk Milletinin", *Milliyet*, 17 Kasım 1988, s. 4.

152 Sebatay Varol, "Filistin Tarihinde Yeni Sayfa", *Cumhuriyet*, 16 Kasım 1988, s. 15; "Filistin Devletine Hoşgeldin", *Hürriyet*, 16 Kasım 1988, s. 12.

153 Semih İdiz, "İsrail'den Tepki", *Cumhuriyet*, 17 Kasım 1988, s. 15; "Karar, Türk Milletinin", *Milliyet*, 17 Kasım 1988, s. 4.

154 Hadi Uluengin, "Türkiye Düş Kırıklığı Yarattı", *Cumhuriyet*, 27 Aralık 1988, s. 13.

Türkiye bu tepkiler üzerine Filistin temsilciliğini İsrail temsilciliği gibi Maslahatgüzarlık seviyesinde bırakarak taraflar arasındaki eşit mesafeli konumunu korumaya çalışmıştır. Bu kararın alınmasında Başbakan Özal'ın ABD'yi ve Yahudi lobisini gücendirmek istememesi yönündeki düşünceleri de etkili olmuştur.¹⁵⁵ Bu aralık (1988) İsrail temsilciliği orta elçilikten elçiliğe, ataşe konumundaki ikinci diplomat da ikinci kâtipliğe yükseltilmiştir.¹⁵⁶ Ardından Birleşmiş Milletler Genel Kurul çalışmaları kapsamında ABD'de bulunan Türk Heyeti de örgütün Aralık 1988 tarihli oturumunda yapılan oylamada “ABD ile İsrail arasındaki askerî ve ekonomik işbirliği barışı engelliyor” ve “İsrail barışsever bir ülke değildir” yönündeki maddelere çekince koymuştur.¹⁵⁷ Dönemin Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz İsraili mevkidaşı Moşe Arens'le 7-11 Ocak 1989 tarihleri arasında Paris'te düzenlenen Kimyasal Silahların Yasaklaması Konferansı sırasında bir görüşme yapmış ve bu esnada iki ülke arasındaki temsil düzeyinin yükseltilmesi üzerinde durulmuştur.¹⁵⁸ Mesut Yılmaz görüşme sonrasında yaptığı açıklamada İsrail'le diplomatik temsil düzeyinin yükseltilmesine ilişkin soruya verdiği cevapta Türkiye'nin genel tutumunun yapıcı olmak ve barışa katkıda bulunmak olduğunu belirtmiştir.¹⁵⁹ Ardından 10 Şubat 1989 tarihinde Türk-Mısır Ortak Komisyonu'nun toplantısına katılmak amacıyla Kahire'ye giden Mesut Yılmaz, Filistin'in Ankara Temsilciliği'nin büyükelçilik düzeyine yükseltilmesiyle ilgili yaptığı açıklamada, İsrail'e koz verilmemesi gerektiğini dile getirmiştir.¹⁶⁰ Mesut Yılmaz bir yandan da Şubat 1989 tarihinde Amerikan Yahudi Komitesi'yle yaptığı görüşmelerde Türk yetkililerin İsrail'le diplomatik temsil düzeyini *de jure* (hukuki) olarak yükseltmeyi düşündüklerini açıklamışsa da, bu adım ancak sonraki yıllarda atılabilmektedir.¹⁶¹

Türkiye'de İsrail'le diplomatik ilişkilerin yükseltilmesine yönelik tartışmalar devam ederken, Başbakan Özal 15 Şubat 1989 tarihinde İran Başbakanı Mir Hüseyin Musevi onuruna bir yemek vermiş ve bu esnada Orta Doğu'da Araplar ve İsrail arasındaki sorunlara değinmiştir. Özal Orta Doğu'daki sorunların çözümü için Uluslararası Barış Konferansı adıyla bir konferansın kurulması gerektiğini yinelemiş ve Türkiye'nin böyle bir konferansın toplanması halinde üzerine düşen görevi üstlenmeye hazır olduğunu

155 Erhan Keleşoğlu, “Türk Dış Politikasında Filistin Sorunu ve Türkiye-İsrail İlişkileri”, s. 663; Gencer Özcan, “Türkiye-İsrail İlişkileri”, s. 810.

156 Gencer Özcan, *Türkiye-İsrail İlişkilerinde Dönüşüm...*, s. 64.

157 “Ankara'dan Arafat'a Destek”, *Milliyet*, 10 Aralık 1988, s. 4.

158 Semih İdiz, İsrail İçin Denge Atağı, *Cumhuriyet*, 6 Ocak 1989, s. 13.

159 “Yılmaz İsrail Dışişleri Bakanı Moşe Dayan İle”, *Cumhuriyet*, 11 Ocak 1989, s. 8.

160 Semih İdiz, “Yılmaz: İsrail'e Koz Vermemek Gerek”, *Cumhuriyet*, 10 Şubat 1989, s. 17; Murat Bardakçı, “İlişkilerde 3 Pürtüz”, *Hürriyet*, 10 Şubat 1989, s. 21.

161 Gencer Özcan, “Türkiye-İsrail İlişkileri”, s. 810.

ifade etmiştir.¹⁶² Özal'ın bu çağrısı İsrail tarafından mennuniyetle karşılanmıştır. 17 Mayıs 1989'da Cumhuriyet gazetesinde çıkan bir haberde, İsrail'in, Türkiye'den bu konuda destek beklediği belirtilmiştir. Hatta Ankara Maslahatgüzarı Yehuda Millo tarafından yapılan açıklamada, İsrail'in, Türkiye'den Başbakan İzak Şamir'in Mayıs 1989'da ortaya atmış olduğu ve Şamir Planı¹⁶³ olarak adlandırılan planı desteklemesini ve bu konuda Filistin tarafını da ikna edeceğini beklediklerini vurgulamıştır.¹⁶⁴

Şamir Planının tartışıldığı günlerde Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz ABD'ye bir ziyaret gerçekleştirmiş ve Yahudi lobisinin önde gelen temsilcileriyle görüşerek Ermeni Tasarısı konusunda destek istemiştir. Bunun üzerine İsrail Büyükelçiliği kongre üyelerine telefon ederek tasarıya karşı çıkılmasını talep etmiştir.¹⁶⁵ Aynı zamanda İsrail'in, ABD Büyükelçiliği de Türkiye'nin isteği üzerine 18 Ekim 1989'da ABD Senatosu'na sunulan Ermeni Tasarısı'nın önlenmesi için Yahudi lobisi yoluyla Kongre'ye baskı yapmıştır. Buna karşılık, Türkiye de 18 Ekim 1989 tarihinde İsrail'de yapılan Birinci Türkiye Yahudiliği Kongresi'ne diplomatik düzeyde katılım göstermiş ve Kongre'de Dışişleri Bakanlığı'nda görevli Rıza Türkmen ile Tel Aviv Maslahatgüzarı Ekrem Güvendiren Türkiye'yi temsil etmişlerdir.¹⁶⁶

Türkiye'nin, İsrail tarafıyla ilişkilerini geliştirme çabaları bu yıllarda Filistin'in rahatsızlık duymasına sebep olmuştur. Filistin'in Ankara Temsilcisi Ebu Firas Türkiye-İsrail ilişkilerinin gelişmeye başlaması üzerine yaptığı açıklamada, iki ülke arasındaki ilişkilerde meydana gelen gelişmeleri üzüntüyle izlediklerini dile getirmiş ve Türkiye'nin Filistin davasına verdiği desteğin giderek azaldığını iddia etmiştir.¹⁶⁷ Türkiye Araplardan gelen tepkilere rağmen, İsrail'le ikili ilişkilerini geliştirme kararlılığını devam ettirmiştir. Nitekim Ekim 1989'da başını İran'ın çektiği bir grup Arap devletinin, İsrail'in Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda temsil edilmemesi yönündeki önerisine karşı çıkan Türkiye, Arap devletleriyle birlikte hareket etmeyerek öneriyi reddetmiştir. Bu esnada ABD'de bulunan Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz da Yahudi lobisiyle yapmış olduğu görüşmede Türkiye'nin Birleşmiş Milletler bünyesinde İsrail'le

162 *Başbakan Turgut Özal'ın Yurtdışı Temaslarındaki Konuşmaları*, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 15 Şubat 1989, s. 4.

163 Mayıs 1989'da İsrail Başbakanı İzak Şamir tarafından ortaya atılan plana göre; Arap ülkeleriyle tek tek barış yapmak öngörülmüş, işgal altındaki Filistin topraklarında serbest seçimlerin yapılması planlanmış ve seçimleri kazananların da bölge halkını temsil edeceği ve böylelikle "özyönetimin" uygulanabileceği varsayılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. "İsrail, Türkiye'den Destek İstiyor", *Cumhuriyet*, 17 Mayıs 1989, s. 3.

164 "İsrail, Türkiye'den Destek İstiyor", *Cumhuriyet*, 17 Mayıs 1989, s. 3.

165 Ufuk Güldemir, "İsrail Lobisi Geri Adım Attı", *Cumhuriyet*, 31 Ekim 1989, s. 10.

166 "Kudüs'ten Ankara'ya Destek İddiası", *Cumhuriyet*, 20 Ekim 1989, s. 15.

167 "Kudüs'ten Ankara'ya Destek İddiası", *Cumhuriyet*, 20 Ekim 1989, s. 15.

ilgili yapılan oylamalarda oyunu artık İsrail lehine kullanacağını belirtmiştir.¹⁶⁸ Bunun üzerine İsrail Dışişleri Bakanı Moşe Arens Türkiye'ye teşekkürlerini iletmiştir.¹⁶⁹ Böylelikle iki ülke birbirlerini uluslararası ortamda da desteklemeye başlamıştır.¹⁷⁰ Bu süreçte İsraili yetkililer önemle Türkiye-İsrail ilişkilerinin normalleşmesi gerektiğini belirtmişlerdir. İsrail Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Yossef Amihud Kasım 1989'da yaptığı açıklamada Türkiye ve İsrail arasında ikili düzeyde bir sorunun olmadığını, ikili ilişkilerde görülen sorunların Arap-İsrail çatışmalarından kaynaklandığını ve Türkiye ile ilişkilerini normalleştirmeye hazır olduklarını ifade etmiştir.¹⁷¹

II. Turgut Özal hükûmeti döneminde Türkiye-İsrail ilişkilerinde önceki yıllara oranla kısmî bir canlılık görülsede, önceki yıllarda olduğu gibi bu dönemde de iki ülke ilişkileri Araplar ve İsrail arasındaki çatışmalardan olumsuz etkilenmiştir. Özellikle İsrail'in, Türkiye'nin Filistin Devleti'ni tanımasına tepkisi gecikmezken, buna karşılık Türkiye'nin İsrail ve Filistin temsilciliklerini eş zamanlı olarak orta elçiliğe yükseltmesi dikkatlerden kaçmamıştır. Bu durum Özal'ın Araplar ve İsrail arasında izlediği tarafsız politikayı devam ettirdiğini göstermektedir. Ancak onun başbakan olduğu yıllarda iki ülke arasındaki siyasi ilişkiler gelişme imkânı bulamamıştır. İki ülke ilişkilerindeki beklenen gelişme Özal'ın cumhurbaşkanı olarak görev yaptığı ve Türkiye'de bir koalisyon hükûmetinin kurulduğu yıllarda gerçekleşecektir.

4. Turgut Özal'ın Cumhurbaşkanlığı Döneminde Türkiye-İsrail Siyasi İlişkileri (1989-1993)

4.1. Yıldırım Akbulut Hükûmeti Döneminde Türkiye-İsrail Siyasi İlişkileri (1989-1991)

20-31 Ekim 1989 tarihleri arasında gerçekleştirilen ve üç tur süren seçimlerin ardından cumhurbaşkanı seçilen Turgut Özal, 9 Kasım 1989'da 8. Cumhurbaşkanı olarak görevi devralmıştır. Turgut Özal cumhurbaşkanı seçilmesinin ardından Yıldırım Akbulut'u 47. Hükûmeti kurmakla görevlendirmiştir.¹⁷² Özal, cumhurbaşkanı seçilmesiyle birlikte

168 Şebnem Atıyas, "İsrail'e İlk Kez Evet", *Cumhuriyet*, 25 Ekim 1989, s. 19-20; Nezh Tavlâş, "Türkiye-İsrail Güvenlik ve İstihbarat İlişkileri", s. 95

169 Semih İdz, "İsrail'den Türkiye'ye Sıcak Mesaj", *Cumhuriyet*, 14 Kasım 1989, s. 3.

170 Nezh Tavlâş, "Türkiye-İsrail Güvenlik ve İstihbarat İlişkileri", s. 95.

171 Semih İdz, "İsrail'den Türkiye'ye Sıcak Mesaj", *Cumhuriyet*, 14 Kasım 1989, s. 3.

172 Süleyman Aşık, "Turgut Özal'ın Cumhurbaşkanı Seçilmesi Sürecinde ve Sonrasında Yaşanan Bazı Gelişmeler", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 17, S. 34, 2017, 454-455.

Türkiye'nin dış politika yapım sürecinde daha etkin bir aktör olmuş ve bu durum 1991 yılına kadar devam etmiştir.¹⁷³

Özal'ın cumhurbaşkanlığı döneminde Türkiye ve İsrail arasındaki yakınlaşma eğilimi devam etmiştir. Kasım 1989'da Filistin Ulusal Konseyi'nin İsrail'in bölgedeki varlığının temeli sayılan 242 sayılı Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi Kararı'nı tanıması İsrail-Filistin ilişkilerinde iyimser bir havanın oluşmasını sağladığı gibi, Türkiye-İsrail ilişkilerinin gelişmesi için de uygun bir zemin oluşturmuştur.¹⁷⁴ Aynı dönemde Balkanlar ve Doğu Avrupa'daki sosyalist rejimlerin yıkılmaya başlaması ve yeni kurulan rejimlerin İsrail'le üst düzey diplomatik ilişkiler kurması da Türkiye'yi harekete geçirmiştir. Özellikle Türkiye'nin "ezeli rakip" olarak gördüğü Yunanistan'ın, İsrail'le diplomatik temsil düzeyini büyükelçilik düzeyine çıkarması Türk yetkililerde İsrail'le ikili ilişkileri geliştirme düşüncesinin ağırlık kazanmasına sağlamıştır.¹⁷⁵ Bununla birlikte, 1990'lı yılların başlarında Sovyetler Birliği'nin çöküşü ve Soğuk Savaş'ın sona ermesi gibi gerek uluslararası gerekse bölgesel boyutta meydana gelen gelişmeler devletlerin dış politika yapım süreçlerinde önemli değişikliklerin meydana gelmesine sebep olmuştur. Bu süreçte Türkiye'nin Batı savunma sistemindeki öneminin azaldığı düşünen Türk siyasi karar vericileri, Türkiye'nin dünyadaki üzerindeki konumunu yeniden değerlendirmeye başlamışlardır.¹⁷⁶ Türkiye'nin Orta Doğu'ya yönelik dış politik yaklaşımında ciddi değişiklikler meydana geldiği bu ortamda¹⁷⁷ iki ülkenin bölgedeki güvenliğini tehdit altında görmesi her iki tarafı birbirine yaklaştırmış ve ikili ilişkilere stratejik bir boyut kazandırmıştır.¹⁷⁸

Türkiye-İsrail ilişkilerinin gelişmeye başlaması, Türkiye'nin 1 Mayıs 1990 tarihinde Ankara'da yapılan İsrail'in 42. Bağımsızlık Günü Kutlamalarına Dışişleri Bakanı düzeyinde katılım göstermesini ve dış temsilciliklerine de misyon şefi düzeyinde katılım gösterilmesi konusunda talimat vermesini sağlamıştır. Türkiye'nin bu hareketi o yıllarda

173 Ali Balcı, *Türkiye Dış Politikası...*, s. 212.

174 Faruk Sönmezoglu, *II. Dünya Savaşından Günümüze...*, s. 451.

175 Çağrı Erhan, "Türkiye'nin İsrail İle İlişkileri (1948-2001)", s. 438.

176 Samuel Huntington'un 1993'te yazmış olduğu "Uygurluklar Çatışması" adlı makalesinde Türkiye'nin Brüksel'e mi Taşkent'e mi yoksa Mekke'ye mi ait olduğu konusunu tartışmaya açması ve Türkiye'den "bölünmüş ülke sendromuna" sahip bir ülke olarak söz etmesi bu yıllarda Türk siyasi çevrelerinde ciddi tartışmalara sebep olmuştur. Bu psikolojik ortamda Türk yetkililer, ABD ve İsrail'e ciddi biçimde yakınlaşma ihtiyacı hissetmişlerdir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Samuel P. Huntington, "Medeniyetler Çatışması mı?", *Medeniyetler Çatışması*, der.: Murat Yılmaz, Vadi Yayınları, Ankara, 2001, s. 41-44.

177 Raphael Israeli, "The Land Of Many Crossroads The Turkish-Israeli Odd Couple", *ORBIS*, C. 45, S.1, 2001, s. 71; Mustafa Tüter, "Türkiye-İsrail İlişkilerinde Süreklilik ve Değişim", *21. Yüzyılda Çağdaş Türk Dış Politikası ve Diplomasisi*, ed.: Hasret Çomak, Umutepe Yayınları, Kocaeli, 2010, s. 405.

178 Meliha Benli Altunışık, "Türkiye'nin İsrail Politikası", s. 72-91.

Türkiye-İsrail ilişkilerinin büyükelçilik düzeyine yükseltilmesi yönünde bir adım olarak değerlendirilmiştir. Buna yönelik olarak Türk tarafından diplomatik temsil düzeyinin yükseltilmesiyle ilgili çalışmaların sürdürüldüğü yönünde açıklama yapılmıştır. İki ülke arasındaki olumlu atmosfer hem Türk basınında hem de dünya basınında geniş yankı uyandırmıştır. Bu durum 2 Mayıs 1990 tarihli Cumhuriyet gazetesinde “Ankara-Tel Aviv: Diplomasinde Bahar” başlığıyla yer alırken,¹⁷⁹ İngiliz Reuter Ajansı’nda da “Türkiye-İsrail ilişkileri ısınıyor” başlığıyla yer almıştır.¹⁸⁰ Bir İsrail gazetesi olan Jerusselam Post’ta yer alan bir haberde ise Türkiye-İsrail ilişkilerinde 10 yıldır süren soğukluğun sona erdiği ve 10 yıldan beri ilk kez Türkiye’nin Tel Aviv Maslahatgüzarı’nın İsrail Dışişleri Bakanı’yla görüştüğü bildirilmiştir.¹⁸¹ Akabinde Cumhuriyet gazetesinde yer alan bir habere göre, iki ülke arasında ticaret, turizm ve diplomatik alanlarda ilişkilerin gelişmesini takiben temsil düzeyinin de büyükelçilik seviyesine çıkarılacağı belirtilmiştir. Diğer taraftan bir Türk yetkili tarafından yapılan açıklamada, Türkiye’nin, İsrail Devleti’ni daha en başta cesurca adım atarak tanıdığı ve şimdi de gerekli adımları atmaktan geri kalınmayacağı belirtilmiştir. Buna karşılık, Mayıs 1990’da İsrail’in Ankara Maslahatgüzarı Yehuda Millo da Reuter Haber Ajansı’na verdiği demeçte ikili ilişkilerin düzeyinin yükseltilmesinin yakında gerçekleşeceğini belirtmiştir.¹⁸²

Türkiye bu dönemde önceki yıllarda izlemiş olduğu denge politikasından ziyade, İsrail ve Arap devletleri arasındaki sorunlara önem vermeyerek Araplar’dan gelen eleştirileri göz ardı etmiştir.¹⁸³ Bununla birlikte, Filistin’e olan ilgisini tamamıyla kaybetmeyen Türkiye, Haziran 1990-Şubat-Mayıs 1991 tarihlerinde Filistin’e gönderilen insani yardımların bölgeye ulaşması için İsrail’i ikna etmeyi başarmıştır.¹⁸⁴

Türkiye ve İsrail ilişkilerinde olumlu gelişmeler yaşanırken, 1989 yılından itibaren Sovyetler Birliği’nde yaşayan Yahudilerin Türkiye üzerinden İsrail’e göç etmeye başlaması iki ülke arasında tartışma konusu olmuştur. Bu konu üzerine Türk yetkililer tarafından yapılan açıklamada, Sovyetler Birliği’nde yaşayan Yahudilere Türkiye üzerinden geçiş izni verilmeyeceğinin belirtilmesi İsrail tarafının rahatsızlık duymasına sebep olmuştur. İsrail’in Ankara Maslahatgüzarı Yehuda Millo 12 Haziran 1990’da yaptığı basın açıklamasında, Türk yetkililerin böyle bir girişim olması durumunda geçiş izni

179 “Ankara-Tel Aviv: Diplomasinde Bahar”, *Cumhuriyet*, 2 Mayıs 1990, s. 3.

180 “Orta Doğu’da Savaşa Bile Neden Olabilir”, *Hürriyet*, 18 Mayıs 1990, s. 22.

181 “Türkiye-İsrail Yakınlaşması”, *Cumhuriyet*, 16 Mayıs 1990, s. 3.

182 “Türkiye-İsrail İlişkilerinde Yumuşama”, *Cumhuriyet*, 18 Mayıs 1990, s. 16.

183 Meliha Benli Altunışık, “Türkiye’nin İsrail Politikası”, s. 79.

184 Gencer Özcan, “Türkiye-İsrail İlişkileri”, s. 811.

verilmeyeceğini açıklamalarını “rahatsız edici” olarak nitelendirmiştir.¹⁸⁵ Ağustos 1990’da İsrail tarafından yapılan açıklamalarda ise Türkiye’nin Orta Doğu’da istikrarın sağlanması noktasında kaçınılmaz bir rolü olduğu ve bu rolün son dönemde yaşanan gelişmelerle açıkça ortaya çıktığı vurgulanmıştır.¹⁸⁶

2 Ağustos 1990 tarihine gelindiğinde Irak’ın Kuveyt’i işgaliyle başlayan Körfez Savaşı esnasında Türkiye’nin İsrail’le birlikte ABD’nin tarafında yer alması iki ülke arasında bir tür stratejik ittifak meydana getirmiştir. Türkiye’nin İsrail’e yönelik yaklaşma hamlesini kolaylaştığı¹⁸⁷ bu savaş esnasında Cumhurbaşkanı Özal, ordunun ve muhalefetin “Orta Doğu’da ikinci bir İsrail olmayalım” ikazlarına rağmen,¹⁸⁸ ABD’nin direktiflerini dikkate alarak birtakım adımlar atmıştır. Özal, ABD’nin direktifleri doğrultusunda 7 Ağustos 1990’da Türkiye’ye günde 1,5 milyon varil petrol akışını sağlayan Kerkük-Yumurtalık boru hattını kapatmış,¹⁸⁹ Irak sınırına yüz bin asker yığmış ve Türkiye içindeki NATO üslerinin ABD tarafından kullanılmasına izin vermiştir.¹⁹⁰ Hatta bir Fransız haber ajansı olan “Agence France Press” tarafından yapılan açıklamada, İncirlik Üssü’ne İsrail uçaklarının da konuşlandığı iddia edilmişse de, bu haber sonradan dönemin Dışişleri Bakanı Ali Bozer tarafından yalanlanmıştır.¹⁹¹

Türk siyasi karar vericileri Körfez Harekâtı esnasında ABD ve İsrail yanlısı bir tavır sergilese de Türkiye’deki belirli kesimler Körfez Harekâtı’na tepki göstermiştir. Türkiye’nin çeşitli illerinde protesto gösterileri düzenlenerek “Kahrolsun İsrail, Kahrolsun ABD” sloganları atılmıştır.¹⁹² Bundan sonra Cumhurbaşkanı Özal, Mart 1991’de Moskova’ya gerçekleştirdiği ziyaret esnasında Orta Doğu barışı için uluslararası bir konferansa ev sahipliği yapma önerisini dile getirerek Türkiye’nin taraflar ile iyi ilişkiler içinde bulunan bir aktör olarak âdil bir arabuluculuk yapabileceğine dikkat çekmiş ve İsrail tarafına da “barış için toprak” formülünü önermiştir.¹⁹³ Buna karşılık, İsrail’in Ankara Maslahatgüzarı Uri Gordon Ağustos 1991’de Cumhuriyet gazetesine

185 “Türkiye İle Aramızız Bozmak İstiyorlar”, *Cumhuriyet*, 13 Haziran 1990, s. 3.

186 Semih İdiz, “Türkiye Bölgede İstikrar Unsuru”, *Cumhuriyet*, 17 Ağustos 1990, s. 17.

187 Süha Bölükbaşı, “Türkiye ve İsrail: Mesafeli Yakınlıktan Stratejik Ortaklığa”, s. 261; Faruk Sönmezoğlu, *II. Dünya Savaşından Günümüze...*, s. 451.

188 “İkinci İsrail Olmayalım”, *Cumhuriyet*, 23 Ağustos 1990, s. 10.

189 Lale Dünder, “Özal Dönemi Türk Dış Politikasında Turgut Özal’ın Kişisel Özelliklerinin Rolü”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 58, 2016, s. 12.

190 Erhan Keleşoğlu, “Türk Dış Politikasında Filistin Sorunu ve Türkiye-İsrail İlişkileri”, s. 663; Mustafa Tüter, “Türkiye-İsrail İlişkilerinde Süreklilik ve Değişim”, s. 407-408.

191 “İsrail Uçakları Geldi”, *Cumhuriyet*, 21 Ocak 1991, s. 17; “Türkiye’de İsrail Uçağı Yok”, *Milliyet*, 5 Eylül 1990, s. 14.

192 “Cami Çıkışı ABD’yi Protesto”, *Cumhuriyet*, 19 Ocak 1991, s. 4.

193 Erkan Ertoşun, “Özal’ın Orta Doğu Barışı Perspektifi”, s. 202-203.

verdiği mülakatta Türkiye-İsrail ilişkilerini ele almış ve iki ülkenin canlı bir köprü ile birbirine bağlı olduğunu dile getirmiştir. Ülkesinin Türkiye ile olan diplomatik temsil düzeyinin büyükelçilik düzeyine yükseltilmesini talep eden Uri Gordon, iki ülkenin bölgede ortak tehdit ve çıkarları paylaştığını belirtmiştir.¹⁹⁴ Uri Gordon aynı zamanda Türkiye'nin İsrail'deki imajının oldukça olumlu olduğuna dikkat çekerek Türkiye'den İsrail'e göç eden Yahudilerin Türkiye'nin reklamcısı gibi çalıştığının altını çizmiştir.¹⁹⁵ Bu açıklamalar iki ülke dışişleri bakanlarının görüşmesine zemin hazırlamıştır. Eylül 1991'de Birleşmiş Milletler'in olağan yıllık açılışına katılmak için New York'a giden dönemin Dışişleri Bakanı Sefa Giray, İsraili mevkidaşıyla bir araya gelmiştir. Sefa Giray bu esnada İsraili mevkidaşına Türkiye'nin İsrail'le diplomatik ilişkilerini büyükelçilik düzeyine yükseltmeye karar verdiğini ifade etmiştir.¹⁹⁶ Daha sonra Türk Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Yardımcısı Ferhat Ataman da (Ekim 1991) Anadolu Ajansı'na yaptığı açıklamada, Türk Dışişleri Bakanlığı tarafından İsrail ile diplomatik ilişkilerin büyükelçilik düzeyine çıkarılması yönündeki çalışmaların uzun süredir devam ettiğini ve şartlar olgunlaştığında bu adımın atılacağını dile getirmiştir.¹⁹⁷

Ekim 1991'da Madrid'de yapılan Barış Konferansı ile Arap-İsrail ilişkilerinin normalleşmeye başlaması,¹⁹⁸ Türkiye ve İsrail'in birbirine yaklaşma hamlesini kolaylaştırmıştır.¹⁹⁹ Ne var ki, Cumhurbaşkanı Özal'ın daha önce taraflara önermiş olduğu barış için toprak formülü karşılık bulmadığı gibi, Türkiye 30 Ekim 1991'de Madrid'de toplanan konferansa da davet edilmemiştir. Dolayısıyla Özal'ın Madrid Barış Konferansı'na katılmak için harcadığı bütün diplomatik girişimler sonuçsuz kalmıştır.²⁰⁰ Bununla birlikte, Madrid Barış Konferansı Arap-İsrail sorununa çözüm üretmesinin yanında, Türkiye'de İsrail'le diplomatik ilişkilerin seviyesinin yükseltilmesi görüşünün ağırlık kazanmasını sağlamıştır.²⁰¹ Bu süreçte İsrail ve Türkiye Dışişleri Bakanları Moskova'ya yaptıkları ziyaret esnasında Türk Büyükelçiliği'nde bir araya gelerek iki ülke arasındaki diplomatik temsil seviyesinin "büyükkelçilik" düzeyine çıkarılmasına karar vermişlerdir.²⁰²

194 "İsrail Maslahatgüzarı Uri Gordon'un Cumhuriyet'e Demeci: Orta Doğu Konferansı. Çözüm İçin Bir Adım", *Cumhuriyet*, 27 Ağustos 1991, s. 8.

195 Yasemin Çongar, "İlişkilerimiz Büyükelçilik Düzeyine Çıkmalı", *Cumhuriyet*, 28 Ağustos 1991, s. 10.

196 Yalçın Doğan, "Dış Politikada İlk Atak: İsrail", *Milliyet*, 30 Kasım 1991, s. 16.

197 "Türkiye-İsrail İlişkileri", *Cumhuriyet*, 24 Ekim 1991, s. 10.

198 Erhan Keleşoğlu, "Türk Dış Politikasında Filistin Sorunu ve Türkiye-İsrail İlişkileri", s. 664.

199 Onur Gökçe, "The Dynamics of Turkish-Israeli Relations", *All Azimuth*, C. 1, S. 2, 2012, s. 59.

200 Lütfü Tokathoğlu, "Hadi Bakalım Barışa", *Milliyet*, 30 Ekim 1991, s. 4.

201 Barçın Yinanç, "İsrail'e Büyükelçilik Gündemde", *Milliyet*, 30 Ekim 1991, s. 10.

202 Yusuf Besalal, *Yahudi Tarihi*, Universal Dil Hizmetleri ve Yayıncılık, İstanbul, 2000, s. 302; Ekrem Güvendirin, "Turkish-Israeli Relations", *Cemoti*, S. 28, 1999, s. 178.

4.2. DYP-SHP Koalisyon Hükûmeti Döneminde Türkiye-İsrail İlişkileri

20 Ekim 1991’de yapılan genel seçimlerin ardından Türkiye’de Süleyman Demirel’in başkanlığında bir koalisyan hükûmetinin (DYP-SHP Koalisyon Hükûmeti) kurulması Cumhurbaşkanı Turgut Özal’ın dış politikadaki etkisini azaltırken, Türkiye’nin İsrail’le ikili ilişkilerini geliştirmesini hızlandırmıştır.²⁰³ Yeni kurulan Demirel Hükûmeti’nin en önemli gündem maddelerinden birisi İsrail ve Türkiye arasındaki diplomatik temsil düzeyinin büyükelçilik düzeyine yükseltilmesi olmuştur.²⁰⁴ Demirel Hükûmeti ilk olarak Birleşmiş Milletler’in 17 Aralık 1991 tarihli toplantısında Siyonizm’in ırkçılık olarak tanımlanmasıyla ilgili yapılan oylamada çekimsiz oy kullanmış ve İsrail’i küstürmekten kaçınmıştır. Başbakan Süleyman Demirel bu konu üzerine yapmış olduğu açıklamada 111 devletin kararın kaldırılmasını desteklediğini, 13 devletin çekimsiz kaldığını, Türkiye’nin de çekimsiz kaldığını belirtmiştir. Türkiye’nin menfaatlerinin bunu gerektirdiğini ifade eden Başbakan Demirel, dünya ülkelerinin iştiraki ile kaldırılacak bu kararın karşısında durmanın anlamsız olduğunu dile getirmiştir.²⁰⁵ Yine Demirel Hükûmeti döneminde (19 Aralık 1991) Türkiye, İsrail’le arasındaki diplomatik temsil düzeyini Filistin’le eş zamanlı olarak büyükelçilik seviyesine yükseltmiştir.²⁰⁶ İki ülke arasındaki diplomatik temsil düzeyinin yükseltilmesiyle birlikte Türkiye, Tel Aviv Elçiliği’nde Maslahatgüzar statüsüyle görev yapan Ekrem Güvendiren’i Dışişleri Bakanlığı’nın 15 Ocak 1992 tarihli ve 499 sayılı kararıyla İsrail’e büyükelçi olarak atamıştır.²⁰⁷ 2 Şubat 1992 tarihinde de Ekrem Güvendiren merkeze çağırılmış ve onun yerine Birleşmiş Milletler Cenevre Ofisi Türkiye Daimi Temsilciliği Müsteşarı Onur Gökçe büyükelçi olarak atanmıştır.²⁰⁸ Ardından Türk Büyükelçiliği askerî, ticari, turizm ve enformasyon ataşelerinin atamalarıyla takviye edilmiştir.²⁰⁹ İsrail tarafından da gerekli adımların atılmasıyla birlikte, Ocak 1992’de İsrail Büyükelçisi Uri Gordon Cumhurbaşkanı Turgut Özal’a güven mektubu sunmuştur.²¹⁰

203 Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze...*, s. 643-644; Erhan Keleşoğlu, “Türk Dış Politikasında Filistin Sorunu ve Türkiye-İsrail İlişkileri”, s. 663.

204 Barçın Yinanç, “İsrail’e Büyükelçilik Gündemde”, *Milliyet*, 30 Ekim 1991, s. 10.

205 Şebnem Atıyas, “Türkiye, Tutumunu Değiştirdi”, *Cumhuriyet*, 18 Aralık 1991, s. 10.

206 Gencer Özcan, “Türkiye-İsrail İlişkileri”, s. 811; Faruk Sönmezoğlu, *II. Dünya Savaşından Günümüze...*, s. 579.

207 Atama Kararı, *T.C. Resmî Gazete*, 21139, 11 Şubat 1992.

208 Atama Kararları, *T. C. Resmî Gazete*, 21196, 11 Nisan 1992.

209 Onur Gökçe, “The Dynamics Of Turkish-Israeli Relations”, s. 59.

210 Alon Liel ve Can Yirik, *Türkiye-İsrail...*, s. 103.

İkili ilişkilerin hızla geliştiği bu dönemde İsrail'in 12 Filistinliyi sınır dışı etmesi (7 Ocak 1992'de) Türk Dışişleri Bakanlığı'nın tepkisine neden olmuştur. Bu esnada Türk Dışişleri Bakanlığı Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin almış olduğu kınama kararına uyarak 14 ülke ile birlikte İsrail'i kınamıştır.²¹¹ Bu olayın üzerinden çok geçmeden Ankara'daki İsrail Büyükelçiliği'nde görevli Güvenlik Şefi Ehud Sadan'ın arabasına yerleştirilen bir bombayla öldürülmesi (7 Mart 1992) Türk Dışişleri Bakanlığı tarafından şiddetle kınanmıştır.²¹² İsrail hükûmeti de saldırıyı sert bir dille kınamıştır.²¹³ Bunun üzerine Türkiye, hem İsrail'in tepkisini çekmemek hem de iki ülke arasında bir krizin doğmasını engellemek için İsrail Gizli Servisi MOSSAD'la işbirliği yaparak olayı aydınlatmaya çalışmıştır. Yapılan araştırma sonucunda Ehud Sadan'ın aracına konulan plastik bomba ile öldürüldüğü tespit edilmiştir.²¹⁴

Ehud Sadan'ın öldürülmesi olayı Türkiye-İsrail ilişkilerini olumsuz etkilememiş ve bu süreçte iki ülke arasında askerî ve turizm alanlarındaki işbirliği hızla gelişmeye başlamıştır. Nisan 1992'de iki ülkenin savunma bakanlıkları arasında işbirliğini öngören bir belgenin imzalanmasıyla birlikte askerî alanda işbirliği başlatılmıştır.²¹⁵ 1-4 Haziran 1992 tarihleri arasında da Turizm Bakanı Abdülkadir Ateş'in İsrail ziyareti üzerine²¹⁶ iki ülke arasında "Turizm İşbirliği Antlaşması" imzalanmıştır.²¹⁷ 15 Temmuz 1992'de ise İsrail Cumhurbaşkanı Haim Herzog'un, Yahudilerin İspanya'dan göçünün 500. yıldönümü kutlamaları kapsamında Türkiye'yi ziyaret etmesi, üst düzey görüşmelerle birlikte resmi bir nitelik kazanmıştır. Cumhurbaşkanı Turgut Özal'la da bir görüşme gerçekleştiren Herzog,²¹⁸ 16 Temmuz akşamı Dolmabahçe Sarayı'nda Yahudilerin İspanya'dan göç edişlerinin 500. yılı münasebetiyle düzenlenen galaya katılmıştır.²¹⁹ Herzog bu esnada yaptığı konuşmasında Türkiye ve İsrail'in Orta Doğu'da işbirliği potansiyeli yüksek iki ülke olduğuna işaret etmiştir.²²⁰ Bununla birlikte, Türkiye'nin dünya sorunları karşısında birçok yerde olayların içinde yer aldığı belirten Herzog, Türkiye'nin Orta Doğu'da önde gelen bir devlet olduğunu dile getirmiş ve önemle Türkiye-İsrail ilişkilerinin

211 "Gazze Yine Karıştı", *Milliyet*, 9 Ocak 1992, s. 4.

212 "Başkent'te Bomba", *Milliyet*, 8 Mart 1992, s. 13.

213 "Bomba Olayı DGM'de", *Milliyet*, 9 Mart 1992, s. 19.

214 "MOSSAD'la İşbirliği", *Milliyet*, 13 Mart 1992, s. 14.

215 Efraim Inbar, *Türkiye-İsrail...*, s. 27.

216 Gencer Özcan, "Türkiye-İsrail İlişkileri", s. 811.

217 Süha Bölükbaşı, "Türkiye ve İsrail: Mesafeli Yakınlıktan Stratejik Ortaklığa", s. 262.

218 "İsrail'den Önemli Konuk", *Cumhuriyet*, 16 Temmuz 1992, s. 17.

219 Mehmet Saraç ve Ayşe Yıldırım, "Bush'tan Videolu Mesaj", *Cumhuriyet*, 17 Temmuz 1992, s. 17.

220 "Küskünler Barıştı", *Cumhuriyet*, 18 Temmuz 1992, s. 16.

geliştirilmesi gerektiğinin altını çizmiştir.²²¹ Buna karşılık, Turgut Özal da dünyanın ve insanlığın geldiği bu aşamada toplumların ırk, din ve dil yüzünden kan dökmekte olmasının anlaşılması gerektiğini ifade ederken,²²² Başbakan Demirel ise Türkiye ve İsrail arasındaki ilişkilerin bölgenin menfaatine uygun şekilde geliştirilmesini arzu ettiğini ifade etmiştir.²²³

İsrail Cumhurbaşkanı Herzog'un Türkiye ziyareti esnasında iki ülkenin siyasileri samsimi açıklamalarda bulunsalarda, bu ziyaret Türkiye'deki belli çevrelerde rahatsızlık uyandırmıştır. Herzog'un ziyaretini protesto etmek için İstanbul Beyazıt Meydanı'nda Cuma Namazı sonrası toplanan 500 kişilik bir grup, ABD ve İsrail bayraklarını yakarak "Kahrolsun İsrail, Herzog Defol" şeklinde sloganlar atmışlardır.²²⁴ Bu gelişmeler Türk halkının İsrail'e yönelik tepkisini gösterirken, iki ülke arasındaki ilişkiler gelişmeye devam etmiştir. Eylül 1992'de Kudüs'te bulunan Türk Başkonsolosluğu yeniden açılmış ve Işık Akın buraya başkonsolos olarak atanmıştır.²²⁵ Bunun üzerine Cumhurbaşkanı Özal İsraili gazetecilere yapmış olduğu açıklamada, İsrail'in sınırlarının güvenlik içinde olması ve herkesin İsrail'i tanıması gerektiğini belirtmiştir.²²⁶

29 Eylül-1 Ekim 1992 tarihleri arasında Dışişleri Bakanlığı Müsteşar Yardımcısı Bilgin Unan'ın Orta Doğu ve Afrika ile İlişkiler Genel Müdür Yardımcısı Solmaz Ünaydın'la birlikte ikili siyasi istişarelerde bulunmak üzere İsrail'i ziyaret etmeleri iki ülke arasındaki diplomatik ilişkilerin gelişimi bakımından önemli bir adım olmuştur.²²⁷ Bu ziyarete karşılık, İsrail Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Joseph Haddass da Ekim 1992'de Türkiye'yi ziyaret etmiş ve Türk yetkililerle görüşmeler yapmıştır. Türkiye-İsrail ilişkilerinin ele alındığı görüşmeler esnasında Haddas, Türkiye'nin Orta Doğu Barış Süreci'nde daha etkin rol alması gerektiğini dile getirmiştir. Haddas, Türkiye ile İsrail arasında barış suyu projesi, bölgesel ve nükleer silahların yayılmasına karşılık işbirliğinin yanında, ekonomik ve sosyal alanlarda da işbirliğinin artırılmasını teklif

221 Ergun Balcı, "Türkiye-İsrail", *Cumhuriyet*, 19 Temmuz 1992, s. 9; Namık Koçak, "Galada Barış Çağrısı", *Milliyet*, 18 Temmuz 1992, s. 17.

222 "Küskünler Barıştı", *Cumhuriyet*, 18 Temmuz 1992, s. 16.

223 "Sarayda Başbaşa", *Milliyet*, 18 Temmuz 1992, s. 17.

224 "Hezog Korkusu", *Hürriyet*, 16 Temmuz 1992, s. 28; Namık Koçak, "Galada Barış Çağrısı" *Milliyet*, 18 Temmuz 1992, s. 17.

225 Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze...*, s. 641; Umut Uzer, "Türkiye-İsrail İlişkilerinde Bunalım", *Orta Doğu Etütleri Dergisi*, C. 2, S. 2, 2011, s. 146.

226 Volkan Doğan, *Cumhuriyet Dönemi Türk-İsrail İlişkileri*, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla, 2004, s. 64.

227 *BCA*, Fon Kodu: 30-18-12, Yer No: 727-365-1 (Dışişleri Bakanlığı Müsteşar Yardımcısı Büyükelçi Bilgin Unan'ın, ikili siyasi istişarelerde bulunmak üzere beraberindeki kişiyle birlikte Hükümetimizi temsilen 29 Eylül-1 Ekim 1992 tarihlerinde İsrail'e gönderilmesi).

etmiştir.²²⁸ Ne var ki, Türkiye-İsrail ilişkilerinin pek çok alanda gelişmesine yönelik adımların atıldığı dönemde Genelkurmay Başkanlığı'nın Ekim 1992'de yapmış olduğu bir açıklamada, Türkiye'nin bir İslam ülkesi olarak Orta Doğu gerçekleri ışığında İsrail ve Arap ülkeleriyle ilişkilerinde dengeli olmaya özen gösterdiğini belirtmesi, Türkiye'nin Körfez Savaşı'ndan sonra Orta Doğu sorunlarına karşı etkin bir şekilde katılma politikasından vazgeçmesine sebep olmuştur. Türkiye bundan sonra İsrail'le ilişkilerinin gelişimini Araplar ve İsrail arasındaki barış sürecine bağlamıştır.²²⁹

Ocak 1993'e gelindiğinde İsrail Parlamentosu'nun FKÖ ile temas kurulmasını yasaklayan yasayı iptal etmesiyle birlikte İsrail-FKÖ ilişkilerinde iyimser bir havanın oluşması Türkiye-İsrail ilişkilerini de olumlu yönde etkilemiştir.²³⁰ Keza 24 Ocak'ta gazeteci Uğur Mumcu'nun öldürülmesi iki ülke arasında bir tür istihbarat işbirliğini doğurmuştur. Uğur Mumcu cinayetiyle ilgili başlatılan soruşturmada İsrail Gizli Servisi MOSSAD, MİT'e Türkiye'deki Hizbullahçıların faaliyetleriyle ilgili ayrıntılı bilgi vermiştir.²³¹ Ardından Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın 17 Nisan 1993 tarihinde ölümü münasebetiyle 21 Nisan'da Türkiye'ye gelen İsrail Dışişleri Bakanı Şimon Peres, Türk yetkililerle temaslarda bulunmuş ve bu görüşmeler esnasında Türkiye-İsrail ilişkileri masaya yatırılmıştır. Türk mevkidaşı Hikmet Çetin'le de görüşen Şimon Peres, Türkiye'nin Orta Doğu Barış Süreci'nde oynadığı rolden memnun kaldıklarını dile getirmiştir. Şimon Peres aynı zamanda iki ülke arasında ekonomik, kültürel ve sosyal güvenlik alanlarında da işbirliği yapılmasını gündeme getirmiş ve Hikmet Çetin'i İsrail'e davet etmiştir.²³² Bu daveti memnuniyetle kabul eden Hikmet Çetin 29 Haziran'da İsrail'i ziyaret etmeyi planlamışsa da, o dönem Türkiye'deki hükümet kurma çalışmaları ve TBMM'de gerçekleşecek güven oylaması gibi nedenlerle ziyaret ertelenmiştir. İsrail tarafına hükümetin kurulmasıyla ilgili çalışmalar sona erince ziyaretin gerçekleşeceği bildirilmiştir.²³³

Hikmet Çetin'in 27 Temmuz'da ikili ilişkiler ve bölgesel konularda görüşmeler yapmak üzere Ürdün üzerinden İsrail'i ziyaret etmesi planlanmış, ancak bu seferde İsrail'in, Güney Lübnan'da bulunan Hizbullah kamplarını bombalaması üzerine İsrail ziyareti ikinci kez ertelenmiştir. İsrail tarafıyla ziyaretin 13-15 Kasım 1993 tarihleri

228 "İsrail'den Ankara'ya Etkin Rol Çağrısı", *Cumhuriyet*, 16 Ekim 1992, s. 11.

229 Meliha Benli Altunışık, "Türkiye'nin İsrail Politikası", s. 83.

230 "İsrail-FKÖ İlişkilerinde Yeni Sayfa Açıldı", *Cumhuriyet*, 21 Ocak 1993, s. 8.

231 Soner Gürel ve Tolga Şardan, "Mossad'dan MİT'e Bilgi", *Milliyet*, 27 Ocak 1993, s. 11.

232 Haluk Geray, "Ankara-Tel Aviv Yakınlaşması", *Cumhuriyet*, 27 Nisan 1993, s. 9.

233 "İsrail Gezisi Ertelendi Çetin'e Check-Up", *Milliyet*, 26 Haziran 1993, s. 12.

arasında gerçekleştirilmesi için mutabakat sağlanmıştır.²³⁴ Bu aralık Türk basınında Hikmet Çetin'in İsrail gezisini Arap ülkelerinden çekindiği için gerçekleştirmediği haberleri yayılınca, Hikmet Çetin bir açıklama yaparak gezinin ertelenmesinde hiçbir ülkenin etkili olmadığını belirtmiştir. İsrail gezisinin ertelenmesi dünya basınında da yankı uyandırmıştır. İngiltere'de yayımlanan *Finacial Times* gazetesinde yer alan bir haberde, Türkiye'nin Orta Doğu'daki etkisinin arttığı ve aynı zamanda bölgedeki ağırlığını hissettirdiği belirtilmiş, buna örnek olarak da Hikmet Çetin'in İsrail gezisini ertelenmesi gösterilmiştir.²³⁵

İlerleyen süreçte İsrail tarafında düş kırıklığı yaratan İsrail ziyaretinin ertelenmesi, İsrail'i harekete geçirmiştir. İsrail Hükümeti bu esnada Lübnan'da gerçekleştirilen operasyonların terör odaklarına karşı yapıldığını dile getirerek Türkiye'nin ziyareti ertelenmesine tepki gösterirken²³⁶ sonradan Türkiye ile ikili ilişkilerini geliştirme yönünde adımlar atmıştır. Ekim 1993'te Ankara eski Maslahatgüzarı Yehuda Millo ve Dışişleri Bakanlığı Müsteşar Yardımcısı Eytan Bentsur'un da içinde bulunduğu bir heyeti Türkiye'ye gönderilmiştir. İsrail heyeti Ankara ve İstanbul'da hükümet yetkilileri ve işadamları ile görüşmeler yapmıştır.²³⁷ Bu görüşmeler esnasında Cumhuriyet gazetesine bir değerlendirmede bulunan Eytan Bentsur, Türkiye'den Müslüman ülkeler üzerinde nüfuzunu kullanarak Orta Doğu Barış Süreci'nde daha aktif bir rol oynamasını belediklerini açıklamıştır.²³⁸

Türkiye ise buna karşılık 2-4 Kasım 1993 tarihleri arasında İsrail'de gerçekleşen Türkiye-İsrail İş Haftası'na Turizm Bakanı Abdülkadir Ateş'in öncülüğünde iş dünyasından bir grup hâlinde katılım göstermiştir. Bu esnada ekonomik ilişkileri geliştirmek için bakanlar düzeyinde görüşmeler yapılmıştır.²³⁹ 13 Kasım 1993 tarihinde de iki kez ertelenen İsrail gezisi gerçekleşmiş ve Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin İsraili mevkidaşı Şimon Peres tarafından havaalanında karşılanmıştır. Şimon Peres bu esnada yaptığı konuşmada, Türk Dışişleri Bakanının Osmanlı İmparatorluğu döneminden bu yana İsrail'i ziyaret eden en üst düzey yetkili olduğunu belirterek ziyareti Türkiye-İsrail ilişkileri açısından “önemli bir an” olarak nitelendirmiştir.²⁴⁰ Buna karşılık, Hikmet Çetin de iki

234 *BCA*, Fon Kodu: 761-50-97, Yer No: 935-00-7 (Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin'in ikili ve bölgesel konularda görüşmelerde bulunmak üzere bir heyetle birlikte İsrail'e gönderilmesi).

235 “Çetin: Onlar Bizden Korksun Türkiye'nin Orta Doğu'da Etkinliği Arttı”, *Cumhuriyet*, 29 Temmuz 1993, s. 9.

236 Örsan Kunter Öymen, “İsrail'de Düş Kırıklığı”, *Milliyet*, 29 Temmuz 1993, s. 14.

237 “Türkiye İle İsrail'in Frekansları Uyuştur”, *Milliyet*, 28 Ekim 1993, s. 7.

238 “İsrail, Türkiye'den Daha Aktif Rol Bekliyor”, *Cumhuriyet*, 28 Ekim 1993, s. 8.

239 “Türkiye İle İsrail'in Frekansları Uyuştur”, *Milliyet*, 28 Ekim 1993, s. 7.

240 Nur Batur, “İlişkilerde 4 Hedef”, *Milliyet*, 15 Kasım 1993, s. 21.

ülke arasındaki ilişkilerde zaman zaman iniş-çıkışlar olsa da, Türkiye'nin her dönem İsrail'le ilişkilerini sürdürdüğünü ve bu durumun iki ülke halklarından değil de, bölgede yaşanan politik gelişmelerden kaynaklandığını belirtmiştir. Aynı zamanda iki bakan olarak Türkiye-İsrail ilişkilerinde yeni bir dönem açtıklarını da vurgulayan Hikmet Çetin, her alanda işbirliği yapmak için çaba gösterdiklerini ifade etmiştir.²⁴¹ Ardından Şimon Peres Hikmet Çetin'in onurunu bir yemek vermiş ve bu esnada Türkiye'nin İslam dünyası için model bir ülke olduğunu belirtmiştir.²⁴²

İsrail ziyareti bir yandan Türkiye-İsrail ilişkileri üzerindeki Arap ipoteğinin kalkmasını sağlarken, diğer yandan da ikili ilişkilerin gelişmesine önemli oranda katkı sağlamıştır. Bu esnada iki ülke arasında “Karşılıklı Anlayış ve İşbirliği İlkeleri” adıyla bir protokol imzalanmıştır. Böylelikle iki ülke ilişkilerini siyasi, ekonomik, ticari ve güvenlik alanlarında geliştirmeyi amaçlayan uygun bir zemin oluşmuştur.²⁴³ İki ülke arasındaki eğitim, bilim ve kültür alanlardaki işbirliğini artırmak amacıyla bir de “Kültür, Bilim ve Eğitim İşbirliği Anlaşması” imzalanmıştır.²⁴⁴ Aynı zamanda iki ülke arasındaki siyasi diyalogun en üst düzeye çıkarılması hedeflenirken, ticaret hacminin de üç yıl içinde 1 milyar dolara çıkarılması kararlaştırılmıştır. Ne var ki, Türk yetkililerin İsrail tarafına önermiş olduğu teröre karşı işbirliği anlaşması İsraili yetkililer tarafından kabul görmemiştir.²⁴⁵ Buna karşılık, Hikmet Çetin de İsraili yetkililerin önermiş olduğu uyuşturucu kaçakçılığı konusunda işbirliğini öngören anlaşmayı yanıtızsız bırakmıştır.²⁴⁶

Söz konusu dönemde İsrail'in tekrar FKÖ ile masaya oturarak Noveç'in arabuluculuğu ile Oslo Anlaşması²⁴⁷ adıyla bir antlaşma imzalanması (13 Eylül 1993) İsrail ve

241 Kürşat Akyol, “Türkiye-İsrail İlişkilerinde Yeni Dönem”, *Cumhuriyet*, 15 Kasım 1993, s. 15.

242 Kürşat Akyol, “Çetin: Orta Doğu Terörizme Serbest Bölge Olmamalı”, *Cumhuriyet*, 16 Kasım 1993, s. 15.

243 Nur Batur, “İlişkilerde 4 Hedef”, *Milliyet*, 15 Kasım 1993, s. 21.

244 Kürşat Akyol, Türkiye-İsrail İlişkilerinde Yeni Dönem, *Cumhuriyet*, 15 Kasım 1993, s. 15.

245 Hikmet Çetin ve beraberindeki Türk heyeti ziyaret esnasında İsrail tarafına PKK terörüyle mücadele konusunda işbirliği yapmayı önermiştir. Ne var ki, İsrail’li yetkililer bu yıllarda Kürtlere karşı açıkça bir girişimde bulunmak istemediklerini Türk tarafına belirterek böyle bir işbirliğine sıcak bakmamışlardır. Bununla birlikte, İsraili yetkililer iki ülke arasındaki istihbarat paylaşımını sürdüreceklerini de ifade etmişlerdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Nur Batur, “İlişkilerde 4 Hedef”, *Milliyet*, 15 Kasım 1993, s. 21; “İsrail Kürtlere Karşı Girişim İstemiyor” *Milliyet*, 15 Kasım 1993, s. 21.

246 “Arap İpoteği Kalktı”, *Cumhuriyet*, 17 Kasım 1993, s. 8; Nur Batur, “İlişkilerde 4 Hedef” *Milliyet*, 15 Kasım 1993, s. 21.

247 Oslo Antlaşması, 20 Ağustos 1993'te Norveç'in başkenti Oslo'da FKÖ lideri Yaser Arafat ile İsrail Başbakanı İzak Rabin arasında başlayan barış görüşmelerinin 13 Eylül 1993 tarihinde Washington'da halka açık bir törenle imzalanması sonucu Filistin-İsrail arasında elde edilen barış ortamını sağlamıştır. “İlkeler Bildirgesi” olarak da bilinen anlaşma, tarafların birbirini tanımasını sağlamakla birlikte, Filistin-İsrail çatışması için de bir dönüm noktası olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Antony Best, Jussi M. Hanhimäki, Joseph A. Maiolo ve Kirsten E. Kirsten, “Arap-İsrail Çatışmasının Kökenleri 1900-1949”, *20. Yüzyılın Uluslararası Tarihi*, çev.: Taciser Ulaş Belge, Siyasal Kitapevi, Ankara, 2015, s. 480.

FKÖ'nün birbirlerini tanımalarını ve Orta Doğu Bölgesi'nde bir barış ortamının doğmasını sağladığı gibi²⁴⁸ bu süreç Türkiye-İsrail ilişkilerini de olumlu yönde etkilemiştir. Türkiye bu süreçte hem Orta Doğu'da aktif bir politika izleme hem de İsrail'le ikili ilişkilerini geliştirebilme fırsatı yakalamıştır.²⁴⁹ Dolayısıyla bu süreçte Türkiye, hem Arap devletleri hem de İsrail'le ilişkilerini bozmadan taraflarla daha yakın ilişkiler kurabilmiştir.²⁵⁰ Başka bir ifadeyle İsrail'in kuruluşundan beri bu devletle ilişkilerini gizli olarak sürdürmek zorunda olan Türkiye, Araplar ve İsrail arasında başlayan barış süreciyle birlikte Arapları gücendirme ve karşısına alma korkusuyla değil, açıktan açığa İsrail'le ilişkilerini geliştirme düşüncesiyle hareket etmeye başlamıştır.²⁵¹

Sonuç

Turgut Özal dönemi (1983-1993) Türkiye-İsrail ilişkilerinin siyasi boyutuyla ve Türk basınına yansıdığı kadarıyla incelendiği bu araştırmada, Türkiye'nin 1990'lı yılların başlarına kadar Arap-İsrail çatışmalarına bağlı olarak İsrail'le ikili ilişkilerini geliştirme imkânı bulamadığı ve her iki tarafın devlet adamlarının ikili ilişkilerin geliştirilmesi adına basına yapmış olduğu açıklamaların söylem düzeyinde kaldığı görülmüştür. Bu durum Turgut Özal'ın iktidara geldiği 1983 yılından itibaren İslam ülkeleriyle ikili ilişkileri geliştirmeye öncelik vermesiyle yakından ilişkilidir. Turgut Özal söz konusu yıllarda Türkiye'nin içinde bulunduğu ekonomik krizi dikkate alarak İslam ülkeleriyle ekonomik ilişkileri geliştirmeye öncelik vermiştir. Bu suretle Türkiye'nin bölgede lider ülke olmasını amaçlayan Özal, İslam ülkelerine yönelik ziyaretlere ağırlık vermiştir. Bu ziyaretlerin sonucunda Türkiye'nin İslam ülkeleriyle ilişkileri gelişirken, aynı gelişmenin İsrail'le ikili ilişkilerinde görülmemesi dikkatlerden kaçmamıştır. Türkiye'nin İsrail'le ikili ilişkilerini geliştirmede istekli davranmaması Araplardan gelen tepkileri göz ardı etmediğini göstermektedir. Söz konusu durum İsrail tarafında bir hayli rahatsızlık uyandırmış ve bu dönemde İsraili yetkililer önemle Türkiye-İsrail ilişkilerinin gelişmesi gerektiğini vurgulamışlardır. İsraili yetkililer tarafından dile getirilen bu açıklamalar zaman içerisinde Turgut Özal'ın, hem İsraille ikili ilişkilerin geliştirilmesi gerektiğini anlamasını hem de ABD ile ikili ilişkileri geliştirme noktasında İsrail'in kilit rol oynadığının farkına varmasına sağlamıştır. Özal'ın bu durumun farkına varması 1980'li yılların ikinci yarısında Türkiye-İsrail ilişkilerinin gelişmesi gerektiğini açıkça

248 *Türkiye-İsrail İlişkilerinin Dünü Bugünü Yarın*, Harp Akademileri Basım Evi, İstanbul, 1997, s. 107-108.

249 Erhan Keleşoğlu, "Türk Dış Politikasında Filistin Sorunu ve Türkiye-İsrail İlişkileri", s. 665; Gencer Özcan, *Türkiye-İsrail İlişkilerinde...*, s. 69-70.

250 Onur Gökçe, "The Dynamics of Turkish-Israeli Relations", s. 59.

251 *Türkiye-İsrail İlişkilerinin...*, s. 107.

tartışmaya açarak bu dönemde gerek partisinden gerekse ülkedeki muhafazakâr kesimlerden gelebilecek muhtemel tepkiyi dindirme adına Mehmet Keçeciler’i görevlendirmesinden anlaşılmaktadır. Bunun bir sonucu olarak 1985 ve 1986 yılları arasında iki ülke arasındaki diplomatik temsil düzeyi Maslahatgüzarlık seviyesine yükselmiştir.

Turgut Özal’ın ikinci kez başbakanlık görevinin yürüttüğü dönemde iki ülke ilişkilerindeki ılımlı hava devam ederken, bu yıllarda Filistin halkının İsrail’e karşı başlatmış olduğu intifada hareketi Türkiye’de hem halk kesiminden hem de siyasi kesimden önemli oranda destek bulmuştur. İntifada süresinde İsrail’i yoğun bir şekilde eleştiren Türkiye’nin, bu ülkeyle ikili ilişkileri bu yıllarda da Arap-İsrail çatışmalarının gölgesinde kalmıştır. Söz konusu dönemde iki ülke ilişkilerini etkilen bir başka gelişme ise Filistin Devleti’nin kurulması olmuştur. İsrail’i kurulduğu tarihten yaklaşık bir yıl sonra diplomatik olarak tanıyan (28 Mart 1949) Türkiye’nin, 15 Kasım 1988’de kurulan Filistin Devleti’ni tanımakta aceleci davranması İsraili yetkililerin gözünden kaçmamıştır. Türkiye bu aralık İsrail’den resmi düzeyde tepkiler almıştır. Bu tepkilerin dönemin başbakanı Turgut Özal tarafından göz ardı edilmediği Özal’ın Filistin temsilciliğini İsrail temsilciliği gibi Maslahatgüzarlık düzeyinde bırakmasından anlaşılmaktadır. Özal böylelikle İsrail ve Filistin arasında tarafsız bir politika takip ettiğini açıklığa kavuşturmayı istemiştir.

1989’da cumhurbaşkanı seçilen Turgut Özal, Türk dış politikasındaki etkisini 1991 yılında Demirel-İnönü koalisyonu kuruluncaya kadar sürdürmüştür. 1991 yılında Demirel-İnönü koalisyon hükûmetinin kurulması Özal’ın Türk dış politikasındaki etkisini azaltırken, söz konusu dönemde İsrail’le ilişkilerin de hızlı bir gelişme sürecine girdiği ve 19 Aralık 1991 tarihinde Türkiye-İsrail diplomatik temsil düzeyinin büyükelçilik seviyesine yükseltildiği görülmüştür. İki ülke ilişkilerinde görülen hızlı gelişme mevcut dönemde dünyada meydana gelen gelişmelerle de yakından ilişkilidir. 1991 yılında Sovyetler Birliği’nin dağılması Türk siyasi çevrelerinde Türkiye’nin dünya üzerindeki konumunu yeniden değerlendirme düşüncesinin ağırlık kazanmasını sağlamış ve Türkiye’nin İsrail’le ilişkilerini geliştirmesi için uygun zemini oluşturmuştur. Aynı dönemde imzalanan Oslo Anlaşması’nın İsrail ve Filistin arasında bir barış dönemini meydana getirmesi Türkiye’nin İsrail’le ikili ilişkilerini geliştirme hamlesini de kolaylaştırmıştır. Bu durum 1993 yılının sonlarında “Karşılıklı Anlayış ve İşbirliği İlkeleri” adıyla bir protokolün ve “Kültür, Bilim ve Eğitim İşbirliği Anlaşmasının” imzalanmasıyla taçlandırılmıştır.

Turgut Özal'ın başbakan ve cumhurbaşkanı olarak görev yaptığı 1983-1993 yılları arasında Türkiye'nin İsrail'le siyasi ilişkilerine genel olarak bakıldığında söz konusu dönemde Özal'ın ekonomik temelli dış politika anlayışının yansımaları olarak Türkiye'de İslam ülkeleriyle ilişkilerin geliştirilmesi düşüncesinin hâkim olduğu görülmektedir. Her ne kadar Özal başbakan ve cumhurbaşkanı olarak görev yaptığı yıllarda Araplar ve İsrail arasındaki sorunlara tarafsız yaklaştığını dile getirirse de, Türkiye'nin İslam ülkeleriyle yakınlaşma eğilimi 1990'ların başlarına kadar devam etmiştir. Türkiye'nin İslam ülkeleriyle yakınlaşma eğiliminin devam ettiği dönemde İsrail'le ilişkiler gelişme imkânı bulamamış ve 1991 yılına kadar ikili ilişkileri geliştirme düşüncesi de söylem düzeyinde kalmıştır. İki ülke ilişkilerinde beklenen gelişme Turgut Özal'ın Türk dış politikası üzerindeki etkisinin azaldığı 1991 yılından itibaren görülmüştür.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Kaynakları²⁵²

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

2. Resmî Yayınlar²⁵³

Dışişleri Bakanlığı Belleteni

T.B.M.M. Tutanak Dergisi

T.C. Resmi Gazete

3. Süreli Yayınlar²⁵⁴

Cumhuriyet

Güneş

252 Kullanılan belgelerin ayrıntılı künyceleri dipnotlarda gösterilmiştir.

253 Kullanılan resmî yayınların ayrıntılı künyceleri dipnotlarda gösterilmiştir.

254 Kullanılan süreli yayınların ayrıntılı künyceleri dipnotlarda gösterilmiştir.

Hürriyet
Milliyet

4. Araştırma Eserler

- Akdevelioğlu, Atay, Ömer Kürkçüoğlu: “Orta Doğu’yla İlişkiler”, *Türk Dış Politikası Kuruluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980)*, C. 1, ed.: Baskın Oran, İletişim Yayıncılık, 2009, s. 357-369.
- Altunışık, Meliha Benli: “Türkiye’nin İsrail Politikası”, *Türkiye’nin Yeni Dünyası*, der. Alan Maykovsky ve Sabri Sayarı, Alfa Yayınları, İstanbul, 2002, s. 79-99.
- Arı, Tayyar: *Geçmişten Günümüze Orta Doğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, 2. Baskı, Alfa Basım Yayıncılık, İstanbul, 2004.
- Arım, Reşat: “Türkiye ve Kudüs Sorunu”, *Türkiye ve Orta Doğu Tarih Kimlik Güvenlik*, der.: Meliha Benli Altunışık, Boyut Yayınları, İstanbul, 1999, s. 149-178.
- Aşık, Süleyman: “Turgut Özal’ın Cumhurbaşkanı Seçilmesi Sürecinde ve Sonrasında Yaşanan Bazı Gelişmeler”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 17, S. 34, 2017, s. 431-465.
- Ayhan, Veysel: “HAMAS: Filistin Direnişinde Politik İslam”, *Orta Doğu Etütleri*, C. 1, S. 1, 2009, s. 99-134.
- Aykan, Mahmut Bali: “The Palestinian question in Turkish foreign policy from 1950s to the 1990s”, *Middle East Studies*, S. 2, 1993, s. 91-110.
- Balcı, Ali: *Türkiye Dış Politikası İlkeler, Aktörler ve Uygulamalar*, 2. Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul, 2017.
- Başbakan Turgut Özal’ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları*, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 29 Kasım 1984.
- Başbakan Turgut Özal’ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları*, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 7 Ocak 1984.
- Başbakan Turgut Özal’ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları*, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 18 Şubat 1984.
- Başbakan Turgut Özal’ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları*, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 2 Şubat 1985.
- Başbakan Turgut Özal’ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları*, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 22 Ekim 1985.
- Başbakan Turgut Özal’ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları*, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 22 Haziran 1988.

- Başbakan Turgut Özal'ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları*, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 15 Şubat 1989.
- Baykal, Ömer: “Türkiye’de Siyasetin Konsolidasyonu: Turgut Özal Dönemi”, *Akademik Hassasiyetler*, C. 6, S. 12, 2019, s. 143-179.
- Besalal, Yusuf: *Yahudi Tarihi*, Universal Dil Hizmetleri ve Yayıncılık, İstanbul, 2000.
- Best, Antony, Jussi M. Hanhımaki, Joseph A. Marolo ve Kirsten E. Kirsten: “Arap-İsrail Çatışmasının Kökenleri 1900-1949”, *20. Yüzyılın Uluslararası Tarihi*, çev.: Taciser Ulaş Belge, Siyasal Kitapevi, Ankara, 2015, s. 465-490.
- Bölükbaşı, Süha: “Türkiye ve İsrail: Mesafeli Yakınlıktan Stratejik Ortaklığa”, der.: Şaban Çalış, İhsan Dağı, Ramazan Gözen, *Türkiye'nin Dış Politika Gündemi Kimlik, Demokrasi, Güvenlik*, Liberte Yayınları, Ankara, 2001, s. 243-270.
- Demiray, Muhittin: “Turgut Özal Dönemi Türkiye Cumhuriyeti'nin Dış Politikası” (1983-1993), *Türk Dış Politikası I*, ed.: Mustafa Bıyıklı, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul, 2008, s. 239-284.
- Doğan, Volkan: *Cumhuriyet Dönemi Türk-İsrail İlişkileri*, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla, 2004.
- Dündar, Lale: “Özal Dönemi Türk Dış Politikasında Turgut Özal'ın Kişisel Özelliklerinin Rolü”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 58, 2016, s. 1-20.
- Eminoğlu, Ayça: “Türkiye-İsrail İlişkileri”, *Türk Dış Politikası Aktörler, Krizler, Tercihler, Çözümler*, ed.: Sertif Demir, Poyraz Gürson, Ayça Eminoğlu, Barış Kitapevi, Ankara, 2017, s. 570-589.
- Erhan, Çağrı: “Türkiye'nin İsrail İle İlişkileri (1948-2001)”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 17, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 430-445.
- Ertosun, Erkan: “Dış Politikada Özallı Yıllar: 1983-1993”, *İç ve Dış Gelişmelerle Türkiye'nin Demokrasi Tarihi*, ed.: Cihat Göktepe ve Tuğba Ünlü Bilgiç, Ufuk Yayınları, İstanbul, 2014, s. 292-315.
- Ertosun, Erkan: “Özal'ın Orta Doğu Barışı Perspektifi”, *Turgut Özal: Değişim, Dönüşüm*, ed.: Erkan Ertosun ve Erkan Demirbaş, Turgut Özal Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2016, s. 191-217.
- Gökçe, Onur: “The Dynamics Of Turkish-Israeli Relations”, *All Azimuth*, C. 1, S. 2, 2012, s. 55-68.
- Gönültaş, Hale: *Mehmet Keçeciler: Merkez Siyasetin Perde Arkası*, Hayykitap, İstanbul, 2014.
- Gürbey, Gülistan: “Özal'ın Dış Politika Anlayışı”, *Kim Bu Özal, Siyaset, İktisat, Zihniyet*, ed.: İhsan Sezel, İhsan Dağı, Boyut Yayıncılık, 2001, İstanbul, s. 287-305.

- Güvendiren, Ekrem: “Turkish-Israeli Relations”, *Cemoti*, S. 28, 1999, s. 173-180.
- Huntington, Samuel P: “Medeniyetler Çatışması mı?”, *Medeniyetler Çatışması*, der.: Murat Yılmaz, Vadi Yayınları, Ankara, 2001.
- Inbar, Efraim: *Türkiye-İsrail Stratejik Ortaklığı*, Avrasya Stratejik Araştırmaları Merkezi Yayınları, Ankara, 2001.
- Israeli, Raphael: “The Land Of Many Crossroads The Turkish-Israeli Odd Couple”, *ORBİS*, C. 45, S. 1, 2001, s. 65-79.
- Karpat, Kemal: *Türk Dış Politikası Tarihi*, 1. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2015.
- Keleşoğlu, Erhan: “Türk Dış Politikasında Filistin Sorunu ve Türkiye-İsrail İlişkileri”, *XXI. Yüzyılda Türk Dış Politikasının Analizi*, ed.: Faruk Sönmezoğlu, Nurcan Özgür Baklacıoğlu ve Özlem Terzi, Der Yayınları, İstanbul, 2012, s. 655-675.
- Kılıç-Walter, Pınar: *Tarih Boyunca İsrail-Filistin Sorunu ve Türkiye'nin 1983 Yılından İtibaren İsrail-Filistin İlişkilerine Bakış Açısı*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1997.
- Liel, Alon ve Can Yirik: *Türkiye-İsrail ilişkileri 1949-2010*, İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010.
- Özcan, Gencer: “Türkiye-İsrail İlişkileri”, *XX. Yüzyılda Türk Dış Politikasının Analizi*, der. Faruk Sönmezoğlu, Der Yayınları, İstanbul, 2016, s. 801-828.
- Özcan, Gencer: *Türkiye-İsrail İlişkilerinde Dönüşüm: Güvenliğin Ötesi*, TESEV Yayınları, İstanbul, 2005.
- Özcan, Şevket: “Yahudi Dualarında Kudüs”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 18, S. 35, 2019, s. 23-48.
- Sönmezoğlu, Faruk: *II. Dünya Savaşından Günümüze Türk Dış Politikası*, Der Yayınları, İstanbul, 2006.
- Tavlaş, Nezi: “Türkiye-İsrail Güvenlik ve İstihbarat İlişkileri”, *Avrasya Dosyası Dergisi*, C. 5, S. 1, 1999, s. 76-101.
- Tuncer, Hüner: *Özal'ın Dış Politikası*, 1. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2015.
- Türkiye-İsrail İlişkilerinin Dünü Bugünü Yarını*, Harp Akademileri Basım Evi, İstanbul, 1997.
- Tüter, Mustafa: “Türkiye-İsrail İlişkilerinde Süreklilik ve Değişim”, *21.Yüzyılda Çağdaş Türk Dış Politikası ve Diplomasisi*, ed. Hasret Çomak, Umuttepe Yayınları, Kocaeli, 2010. s. 405-426.
- Uzer, Umut: “Türkiye-İsrail İlişkilerinde Bunalım”, *Orta Doğu Etütleri Dergisi*, C. 2, S. 2, 2011, s. 137-168.

- Yapıcı, Merve İrem: “Soğuk Savaş döneminde Türkiye ve Orta Doğu”, *Türkiye'nin Orta Doğu Politikası*, ed.: Sedat Aybar, Kadir Has Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008.
- Yaraç-Laçınok, Nevra: “Turgut Özal”, *Türk Dış Politikasında Liderler*, ed.: Ali Faik Demir, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 537-639.
- Yavuz, M. Hakan ve Khan Mujeeb R: “Turkish Foreign Policy Toward The Arab-Israeli Conflict: Duality And The Development (1950-1991)”, *Arab Studies Quarterly*, C. 14, S. 4, 1992, s. 69-94.
- Yavuz, M. Hakan: “İkicilik (Duality): Türk-Arap İlişkileri ve Filistin Sorunu”, *XX. Türk Dış Politikasının Analizi*, der. Faruk Sönmezoğlu, Der Yayınları, İstanbul, 2016, s. 715-746.
- Yılmaz, Türel: “Türkiye-İsrail İlişkileri: Tarihten Günümüze”, *Akademik Orta Doğu*, C. 5, S. 1, 2010, s. 9-24.

5. İnternet Kaynakları

- Dışişleri Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı Bütçesi İle İlgili Tenkit ve Telkinlere Dışişleri Bakanının Cevabı, (Çevrimiçi), <http://diad.mfa.gov.tr/diad/belleteni/1967-sayi-28-39.pdf>, Erişim Tarihi: 31 Ocak 1967.

Klasik Türk Müziği Kategorisinin Doğuşu ve Rauf Yekta: Öteki Müzikler Karşısında Klasik Türk Müziği

The Emergence of the Category of Turkish Classical Music and Rauf Yekta: Turkish Classical Music Versus Other Musics

Onur Güneş AYAS*

*Doç. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, İstanbul, Türkiye

ORCID: O.G.A. 0000-0001-5317-271X

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Onur Güneş Ayas,
Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen-Edebiyat
Fakültesi, İstanbul, Türkiye
E-posta/E-mail: gunesayas@gmail.com

Başvuru/Submitted: 26.01.2024

Kabul/Accepted: 07.05.2024

Atıf/Citation: Ayas, Onur Güneş. "The Emergence of the Category of Turkish Classical Music and Rauf Yekta: Turkish Classical Music Versus Other Musics." *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-Recent Period Turkish Studies* 45 (2024): 363-400.
<https://doi.org/10.26650/YTA2024-1426432>

ÖZ

Bu çalışma, Rauf Yekta'nın klasik Türk müziğini ayrı bir kategori olarak inşa ederken diğer müzikler karşısında nasıl konumlandığını incelemektedir. Geleneksel Osmanlı musikisinin elit beğeniye hitap eden unsurları ilk kez on dokuzuncu yüzyılın sonunda klasik müzik kategorisiyle ilişkilendirilmeye başlamıştır. Klasik Türk müziği kategorisi, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde beğeni hiyerarşileri içindeki yeri belirsizleşen ve bir meşruiyet krizi yaşayan Osmanlı-Türk yüksek müzik kültürünün statüsünü korumak, sınırlarını çizmek ve onu millî musiki söyleminin bir parçası olarak yeniden tarif etmek amacıyla yaratılmıştır. Bu çalışma, Rauf Yekta'nın bu süreçte klasik Türk musikisi kategorisini inşa eden, sözcülüğünü üstlenen, sınırlarını çizen ve diğer müziklerden üstünlüğü konusunda argümanlar üreten öncü isim olduğunu iddia etmektedir. Buradan hareketle Rauf Yekta'nın ilk yazılarının yayınlandığı 1890'ların sonundan 1935'teki ölümüne kadar kaleme aldığı metinler ve yaptığı röportajlar, geç Osmanlı ve erken Cumhuriyet dönemi tartışmalarının bağlamı içine oturtularak müzik sosyolojisi perspektifiyle tahlil edilmiştir. Rauf Yekta'nın çizdiği düşünsel çerçevenin Cumhuriyet dönemi müzik kültürü içinde klasik Türk musikisinin konumunu şekillendirmede çok önemli bir rol oynadığı sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Klasik Türk müziği, Osmanlı müziği, müzik sosyolojisi, beğeni sosyolojisi, Türk müziği tarihi

ABSTRACT

This study examines how Rauf Yekta positioned Turkish classical music in contrast to other musical genres while formulating it as a distinct category. Elements of traditional Ottoman music that appealed to elite tastes were associated with the

category of classical music for the first time at the end of the nineteenth century. The category of Turkish classical music was established to preserve the status and demarcate the boundaries of Ottoman-Turkish high music culture, whose place in hierarchies of taste had become blurred and which experienced a crisis of legitimacy during the transition from the Ottoman Empire to Republican Türkiye. This reformulation was also part of the efforts to incorporate it into the discourses of national music. This study argues that Rauf Yekta played a pivotal role in constructing the category of Turkish classical music, delineating its boundaries, and developing arguments to establish its superiority over other music genres. Accordingly, the primary texts written by Rauf Yekta, spanning from the late 1800s to his death in 1935, as well as the interviews with him, were analyzed from the perspective of music sociology within the framework of the late Ottoman and early Republican discussions. It is concluded that the position of Turkish classical music throughout Republican Türkiye's history has been significantly shaped by Rauf Yekta's intellectual framework.

Keywords: Turkish classical music, Ottoman music, sociology of music, sociology of taste, history of Turkish music

Extended Abstract

The elements of traditional Ottoman music that appealed to elite tastes were associated with the category of classical music for the first time at the end of the nineteenth century. This new category emerged as an attempt to maintain and elevate the status and demarcate the boundaries of this music, whose place in hierarchies of taste had become blurred and which was beginning to experience a crisis of legitimacy. This reformulation was also part of the efforts to incorporate it into the discourses of national music. Unlike many popular music genres, critics, intellectuals, and writers are essential in shaping the values and standards of highbrow cultures, such as classical music traditions. Through the discourses they generate, they demarcate the boundaries between the genre and the other music cultures, define its canons, and formulate arguments to maintain and elevate its position in the hierarchies of taste. This study argues that Rauf Yekta played a pivotal role in constructing the category of Turkish classical music, delineating its boundaries, and developing arguments to establish its superiority over other music genres. Rauf Yekta's social and educational background, his upbringing in elite music circles, his knowledge and authority in various fields of music, the public duties he undertook at the Istanbul Conservatory and official boards, his reputation in Türkiye as well as in the international community as a respected musicologist, and his influential polemical articles in newspapers made him the best person to assume this role. This does not mean that he completely invented the category of Turkish classical music. Rather, this article argues that he reformulated components that had already existed for centuries in the oral and written traditions of elite music culture to which he belonged.

In this context, the primary documents written by Rauf Yekta, spanning from the late 1800s to his death in 1935, as well as his interviews and polemics, were analyzed from

the perspective of music sociology. This allowed for the identification of the taste hierarchies he established between Turkish classical music and other music cultures along different axes. On the horizontal axis, Rauf Yekta compares highbrow music cultures, which he believes are somewhat equivalent to each other. On the vertical axis, he contrasts these highbrow musical genres with popular and folk music cultures, which he considered to be beneath them in the hierarchy of taste. Finally, he evaluates whether these musical genres have a national character, contrasting them along the nationality axis. In each of these axes, which contrast various music cultures along binary oppositions, he places Turkish classical music at the top of the hierarchy of taste.

When he refers to Western classical music as the counterpart of Turkish classical music, he makes positive statements about it, viewing both as superior to popular music genres. However, because he was always skeptical about the mutual understanding and enjoyment of musical cultures by listeners from different societies, he labeled Western music as something totally alien to the Turkish soul. He reformulated Ottoman/Turkish classical music as the national music of new Türkiye, positioned folk music as a primitive and plebeian branch of national music, and classified Western music and Western-oriented Turkish polyphonic music, which he called “the new school of composition,” as non-national. Although he justifiably opposed the Eurocentric approach, arguing for the non-hierarchical coexistence of different musical systems with their own values and standards, he developed an ethnocentric approach motivated by his polemical language, conservative/nationalist leanings, and prejudices against Western music culture. Accordingly, he attempted to prove the superiority of Turkish classical music over Western music by reversing the Eurocentric scheme and contrasting polyphonic and maqam-based music cultures from a dichotomous perspective.

In his early writings, he was relatively more favorable towards innovations in Turkish music using Western music techniques. However, he gradually hardened his stance against all Western-oriented musical practices. Regarding popular music, he was rigorously strict about demarcating the boundaries between popular and classical music, viewing commercialized popular music- which he frequently referred to with derogatory terms like “market,” “tavern,” or “vulgar” music, etc.- as lacking aesthetic value and not deserving of inclusion in national music. Throughout the Republican era, the Turkish classical music community’s mentality patterns have been influenced by Rauf Yekta’s framework. As a result, this community transformed into an insular, conservative group that adopted a hostile attitude towards popular music, restricted its repertoire to specific eras in a way that extols the old while being skeptical of anything new, and set rigid

boundaries between Turkish classical music and other musical genres and styles. On the other hand, Rauf Yekta's efforts played a pivotal role in maintaining the aesthetic standards and values of the classical tradition, preventing its assimilation into popular entertainment culture, and reinforcing its status and group identity at a time when its symbolic status and legitimacy were declining.

Giriş

Osmanlı müzik geleneğinin havas beğenisine hitap eden örnekleri, ilk kez on dokuzuncu yüzyılın sonunda klasik müzik kategorisiyle ilişkilendirildi ve zamanla bu kategori altında toplandı. Bu yeni kategori, meşruiyet problemleri yaşamaya başlamış bir müzik geleneğinin beğeni hiyerarşileri içindeki yerini yeniden tanımlama ihtiyacının bir ürünü olarak ortaya çıktı ve hızla kabul gördü. Klasik Batı müziği kategorisinin muadili olarak inşa edilen klasik Türk müziği¹; sosyologların yüksek kültür başlığı altında sınıflandırdığı, entelektüel eğilimli ve seçkin gruplara hitap eden müzik kültürlerinin bir örneği olarak görülebilir.² Bu tip yüksek müzik kültürlerinin değer ve standartlarının oluşmasında, popüler müzik kültürlerine kıyasla, eleştirmen ve yazarlar daha merkezi bir rol oynar. Yüksek müzik kültürlerinin sözcülüğünü üstlenen entelektüeller ürettikleri söylemlerle ilgili müzik türünün sınırlarını çizerek, tür içindeki kanonları tanımlarlar ve bu müziğin beğeni hiyerarşisinde yüksek bir konuma yerleşmesi veya bu konumunu koruması için argümanlar üretirler.³ Bunu yaparken sözcülüğünü üstlendikleri müzik türünün sınırlarını çizmek, kimliğini inşa etmek ve kimi zaman üstünlüğü göstermek için, başka müzik türleri ve beğeni kültürleriyle kıyaslamalar yapmaları kaçınılmazdır. Bu makale, klasik Türk müziği kategorisinin doğuşunda bu rolü üstlenen öncü ismin Rauf Yekta (1871-1935)⁴ olduğunu iddia etmektedir.

Osmanlı musiki geleneğinden yetişmiş modern dönemdeki ilk ciddi müzik eleştirmeni ve müzikolog olarak kabul edebileceğimiz Rauf Yekta, çeşitli dergilerdeki yazıları, polemikleri ve kitaplarıyla, bugün “klasik Türk müziği/musikisi” olarak adlandırılan

-
- 1 Avrupa’da doğmuş olan klasik müzik kategorisinin Avrupa dışındaki toplumlardaki benzer müzik kültürleri için de kullanılabilmesini savunan ve bunun için evrensel ölçütler öneren bazı çalışmalar için bkz. Karl Signell, “Turkey’s Classical Music, a Class Symbol”, *Asian Music*, C. XII, S. 1, 1980, s. 164-169; Harold S. Powers, “Classical Music, Cultural Roots, and Colonial Rule: An Indie Musicologist Looks at the Muslim World”, *Asian Music*, C. XII, S. 1, 1980, s. 5-39; Michael Church, *The Other Classical Musics: Fifteen Great Traditions*, Boydell Press, Woodbridge, 2015.
 - 2 Sosyolojik anlamda yüksek kültür kategorisinin tanımı ve popüler kültürle ilişkisi hakkında klasikleşmiş bir çalışma için bkz. Herbert J. Gans, *Popüler Kültür ve Yüksek Kültür*, çev. E. O. İncirlioğlu, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2012.
 - 3 Entelektüel eğilimli müzik kültürlerinde müzik eleştirmeni ve yazarlarının merkezi rolü hakkında bkz. Morten Michelsen, “Music Criticism and Taste Cultures”, *The Routledge Reader on the Sociology of Music*, ed. J. Shepherd-K. Devin, Routledge, New York&London, 2015, s. 214.
 - 4 Soyadı kanunundan sonra ailenin Yektay ismini aldığı bilirse de Rauf Yekta bütün metinlerinde ya Rauf Yekta veya Rauf Yekta Bey imzasıyla karşımıza çıkmaktadır. Bu makalede “bey kelimesi bu muhterem simaya kendi isminden daha yüksek bir fazilet bahşedemiyor” diyen Ali Rifat Çağatay’ın tavsiyesine uyarak ondan Rauf Yekta olarak bahsetmeyi tercih ettik: “Ali Rifat Bey (...) nasıl Namık Kemal, Abdülhak Hamid diyorsak bunun da ismini sadece Bey’siz zikredelim. Bey kelimesi bu muhterem simaya kendi isminden daha yüksek bir fazilet bahşedemiyor demişti. O vakitten beri üstad yalnız kendi ismiyle yad olunmaktadır.” Bkz. A. Cehri, “Musiki Üstadları 3, Ehl-i Hibre”, *Tiyatro ve Musiki Mecmuası*, S. 11, 5 Nisan 1928, s. 5.

türün sınırlarını çizen kişidir. Bu çalışma, Rauf Yekta'nın metinlerinden yola çıkarak⁵ klasik Türk müziği kategorisi inşa edilirken, bu müziğin diğer müzik türleri ve beğeni kültürleri karşısında nasıl konumlandırıldığını göstermeyi amaçlıyor.⁶ Klasik Türk müziği dünyasındaki öncü rolü, itibarı ve kalıcı etkisi göz önüne alındığında, Rauf Yekta'nın metinleri üzerinde yapılacak bir yakın okuma, bu müzik dünyasının Cumhuriyet dönemi boyunca kendi dışındaki müzikler hakkındaki kalıplaşmış yargıların kökenini keşfetmemize yardım edebilir.

Rauf Yekta'nın yetiştiği sosyal çevre, müziğin çeşitli alanlarındaki bilgi ve otoritesi, üstlendiği kamusal görevler ve gerek Türk müziği camiasında gerekse uluslararası alandaki itibarı, klasik Türk müziği kategorisinin tanımlanmasında merkezi bir rol üstlenmesini kolaylaştırmıştır. Reisülküttâbzadeler diye anılan bir ailenin mensubu olan ve babası gibi kendisi de Osmanlı bürokrasisinde önemli görevler üstlenen Rauf Yekta⁷, yaşadığı dönemin standartlarına göre oldukça iyi bir eğitim görmüş, resmî eğitiminin yanı sıra devrin yüksek kültür merkezlerinden olan Mevlevihane'de ve zürefa konaklarında yetişmiştir. Müzikle ilgili yazmaya çok erken başlamış, henüz yirmi yaşına girmeden kapsamlı makaleleriyle son dönem Osmanlı müzik hayatına ilişkin tartışmaların merkezine yerleşmiştir. Gerek yazılarının kapsam ve derinliği gerekse oluşturduğu külliyyatın büyüklüğü açısından, kendi dönemindeki Türk müziği tartışmalarında rakipsiz bir etkisi ve ağırlığı olduğu söylenebilir. Müzik eleştirimenliğinin yanı sıra Yenikapı Mevlevihanesi'nde neyzenbaşılık mertebesine yükselecek düzeyde bir neyzen, klasik üslupta az ama öz eserleri olan bir besteci ve günümüz Türk musikisi sisteminin temellerini atan bir nazariyatçıdır. Bir polemik yazısında kendisini müzikolog-sosyolog

-
- 5 Rauf Yekta'nın makaleleriyle ilgili ilk kapsamlı bibliyografya Süleyman Erguner tarafından hazırlanmıştır. Bkz. Süleyman Erguner, *Rauf Yekta Bey Neyzen-Müzikolog-Bestekar*, Kitabevi, İstanbul, 2003, s. 69-80. Bu makalede Rauf Yekta'nın yazılarıyla ilgili mümkün olduğunca orijinal nüshaya başvurulmuş, orijinaline ulaşılamayan bazı yazılar için aşağıdaki tezlerde yer verilen çeviriyazı metinlerden faydalanılmıştır: Anıl Nejat Sekmen, *Yeni Ses Gazetesinin 'Alaturka-Alafranga Meselesi' Başlıklı Anketinde Yayımlanan Yazıların Çeviriyazım ve İncelemesi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2021; Mehmet Öncel, *Rauf Yekta Bey'in Atı, Yeni Mecmua, Resimli Kitap ve Şehbal adlı Mecmualarda Musiki ile İlgili Makalelerinin İncelenmesi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2010; Hüseyin Özdemir, *Rauf Yekta Bey'in Resimli Gazete, Yeni Ses ve Vakit Gazetelerinde Musiki ile İlgili Makalelerinin İncelenmesi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2010; Muhammet Ali Çergel, *Rauf Yekta Bey'in İkdam Gazetesinde Neşredilen Türk Musikisi Konulu Makaleleri*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2007; Mehmet Hadi Duran, "Millî Mecmua" ve "Tiyatro ve Musiki" Adlı Dergilerdeki Türk Musikisi ile İlgili Makaleler, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2001.
- 6 Bu makalede Rauf Yekta'nın estetik yargıları hakkındaki bölümlerde kullanılan malzemenin bir kısmı, 6-8 Ocak 2024 tarihleri arasında gerçekleşen Uluslararası Rauf Yekta Sempozyumu'nda bu makalenin yazarı tarafından "Rauf Yekta'nın Metinlerinde Estetik Yargılar ve Beğeni Hiyerarşileri" başlığıyla sözlü olarak sunulmuştur.
- 7 Rauf Yekta'nın hayatı ve eserleri hakkında bkz. Murat Bardakçı, "Rauf Yekta Bey'in Hayatı ve Eserleri", *Türk Musikisi*, Rauf Yekta, çev. Orhan Nasuhioğlu, Pan Yayıncılık, İstanbul, 1985, s. 8-16; Süleyman Erguner, *Rauf Yekta Bey...*, s. 15-21; Duygu Taşdelen, Nilgün Doğrusöz Dişiaçık, "Yeni Kaynaklar Işığında Yeni Bir Rauf Yekta Bey Biyografisi", *Rast Müzikoloji Dergisi*, C. 9, S. 2, 2021, s. 2805-2822.

olarak takdim eden Rauf Yekta⁸, dünyaca tanınmış müzik ansiklopedilerinden biri olan Albert Lavignac'ın *Musiki Ansiklopedisi ve Konservatuar Lugatı*'nda yayımlanan ve temel başvuru kaynağı olma özelliğini bugün bile kaybetmeyen, son derece kapsamlı, Fransızca Türk müziği monografisinin yazarıdır.⁹ İlk Türk konservatuarı olan Darülelhan'ın Türk musikisi bölümünde kapatılana kadar *Şark Musikisi Tarihi ve Türk Musikisi nazariyatı* dersleri vermiş, 1926'dan 1935'e kadar klasik musiki külliyatını notaya alıp yayımlayan komisyonun başkanlığını yapmıştır. Bütün bunlardan başka, polemikçi yanıyla da kamuoyunda Türk musikisi camiasının sözcüsü olarak görülmüştür. Darülelhan'ın Türk musikisi şubesinin kapatılmasıyla ilgili sert tartışmaların ardından *Tiyatro ve Musiki* dergisinde çıkan bir yazı, Rauf Yekta'nın bütün hücumlara karşı tek başına Türk musikisini savunduğunu hatırlattıktan sonra, onun bir davanın sözcüsü olarak görüldüğünü veciz bir şekilde ifade eder: "Herkes biliyordu ki üstadı mat etmekle Türk musikisi davası da mağlup olacaktı."¹⁰

Rauf Yekta'nın öncelikli amacı klasik musikiyle piyasa musiki arasındaki sınırları belirginleştirmek ve böylece klasik Türk musikisinin de tıpkı klasik Batı müziği gibi piyasanın taleplerine ve geniş kitlelerin tercihlerine bağımlı olmayan özerk bir estetik değere sahip olduğunu göstermekti. Ayrıca bunu, sözcülüğünü üstlendiği müziğin itibarını arttırmanın ve kamusal destek görmesini sağlamanın bir yolu olarak gördüğü anlaşılıyor. Rauf Yekta'nın klasik Türk müziğinin sınırlarını çizme ve meşruiyetini artırma yönündeki çabası, kaçınılmaz olarak öteki müzik türleriyle kıyaslamalar yapmasını gerektirmiştir. Rauf Yekta'nın kıyaslamaları klasik Türk müziğinin en tepede yer aldığı çeşitli beğeni hiyerarşilerine dayanır. Bu hiyerarşiler içinde yüksek kültür kategorisindeki müzikler yatay eksen, yüksek kültürle popüler kültür ve halk kültürü kategorisindeki müzikler dikey eksen karşı karşıya gelir. Yatay eksen kendi toplumlari içinde birbirinin muadili olan sosyal tabanlara hitap eden ve beğeni hiyerarşisinde benzer konumlarda bulunan müzikleri bir araya getirir. Dikey eksen ise bir toplum içindeki sınıfsal ve estetik hiyerarşiye göre birbirinin üstünde veya altında yer alan müziklerin sıralanmasına hizmet eder. Modern ulus inşa sürecinin bir parçası olarak bu ikisine millilik

8 Rauf Yekta, "Bedii Bey'in Mugalataları", *Yeni Ses*, 25 Kasım 1926, s. 2

9 Rauf Yekta, "La Musique Turque", *Encyclopédia de La Musique et Dictionnaire du Conservatoire V*, Paris, 1922, s. 2945-3064.

10 A. Cehri, "Ehl-i Hibre", s. 5.

ekseni de eklenmiştir, zira dönemin tartışmalarında en çok ön plana çıkan temalardan biri modern Türkiye'nin millî musikisinin nasıl tanımlanması gerektiğidir.¹¹

Bu bağlamda Rauf Yekta yatay ekseninde klasik Türk müziğini klasik Batı müziğinin muadili ve eşiti olarak tanımlar, ama bir yandan da niçin ondan daha değerli sayılması gerektiğini göstermeye çalışır, dikey eksenindeyse onu halk müziğiyle (örneğin türkülerle) ve piyasa müziğiyle (örneğin piyasadaki eğlenceye dönük alaturka musiki şarkıları ve kantolar vb.) karşı karşıya getirir. Millîlik eksenini söz konusu olduğundaysa ikili karşıtlık yön değiştirir ve bu kez Rauf Yekta, bir tarafa klasik Türk müziği ve halk müziğini koyarken diğer tarafa Batı müziği ve çoksesli müzik denemelerini yerleştirir. Klasik Türk müziğini millî musiki olarak yeniden formüle etmeye çalışır. Kısacası klasik Türk müziğinin sembolik değeri ve sınırlarını, farklı eksenlerde ikili karşıtlıklar şeklinde sıraladığı anlam çiftlerinden türetilir. Dolayısıyla Rauf Yekta'nın öteki müzik kültürleri hakkındaki beğeni yargılarının her biri, aslında klasik Türk müziği dünyasının değerlerini, beğeni standartlarını ve kimliğini tanımlayan köşe taşları olarak görülebilir.

1. Bir Yüksek Beğeni Kültürü Olarak Klasik Türk Musikisi

Rauf Yekta'nın metinlerine geçmeden önce, bu yazıda kullanacağımız yüksek kültür, meşru beğeni ve klasik müzik gibi akraba kavramları müzik sosyolojisi perspektifiyle tanımlamak ve Osmanlı müzik kültürü içinde bu tanıma uyan unsurları tespit etmek faydalı olabilir. Sosyolojide yüksek kültür, bir toplumda diğer kültürel ürünlerden daha üstün ve itibarlı görülen ve genellikle toplumun eğitimli ve seçkin gruplarıyla ilişkilendirilen kültürel ürünleri ifade eder. Bourdieu bu yüksek kültür ürünlerine yönelik beğeniye meşru beğeni olarak adlandırır. Bourdieu'ye göre meşru beğeni, üst sınıfların beğenisidir ve yüksek kültürel sermaye gerektirdiği için bu grupları toplumun geri kalanından ayırt etmeye yarar. Bu yönüyle toplumsal eşitsizlikleri görünür kılar ve yeniden üretir. Aynı zamanda, diğer kültürel formlardan farklı olarak, toplumsal işlevlere ya da duyuşal zevklere hizmet etmediği, saf estetik güdülerle yaratıldığı, sadece sanatsal amaçlarla üretildiği ve ancak entelektüel açıdan belli araçlara, yatkınlıklara ve birikime sahip kişiler tarafından kavranıp takdir edilebileceği varsayılır.¹² Herbert J. Gans'a göre yüksek kültürün ayırt edici özelliği yaratıcı merkezli bir kültür olmasıdır. Yüksek kültürün

11 Geç Osmanlı ve erken Cumhuriyet dönemi ideolojik tartışmalarının klasik Türk müziği üzerindeki etkisi hakkında tarihsel sosyolojik bir tahlil için bkz. Güneş Ayas, *Müziği Boğan Gürültü: İdeolojinin Kıskaçında Musiki*, İthaki Yayınları, İstanbul, 2018; Güneş Ayas, *Musiki İnkılabı'nın Sosyolojisi: Klasik Türk Müziği Geleneğinde Süreklilik ve Değişim*, İthaki Yayınları, İstanbul, 2020 [2014].

12 Pierre Bourdieu, *Ayırım: Beğeni Yargısının Toplumsal Eleştirisi*, çev. Derya Fırat-Günce Berkurt, Heretik Yayınları, Ankara, 2015.

standartlarını onun yaratıcıları (örneğin besteciler, icracılar) veya yaratıcıların amaçlarını en doğru şekilde anladığı varsayılan kuramcılar, eleştirmenler, entelektüeller belirler. Kullanıcıların (dinleyicilerin) ise bu standartları benimsemeleri, yaratıcıların taleplerine boyun eğmeleri ve kendi beğenilerini buna göre eğitmeleri beklenir. Popüler kültür ise kullanıcı (dinleyici) merkezlidir, başka bir deyişle geniş kitlelerin talep ve beğenilerine göre şekillenir. Uzman olmayan dinleyiciler, kültürün üretiminde söz sahibidir.¹³

Müzikte yüksek kültür kategorisiyle en çok ilişkilendirilen türler sanat müziği veya klasik müzik olarak adlandırılan müziklerdir. Sanat müziği olarak sınıflandırılan müziklerin ortak özelliği, bir müzik kültürü içindeki en yüksek standartları yansıtan bilinçli bir kuramsal temelden doğmuş olmaları ve tarihsel süreklilik iddiasındaki bir yapıtlar kanonuna dayanmalarıdır.¹⁴ Her müzik bir şekilde sanat olarak görülebileceği için sanat müziği yerine günümüzde daha çok klasik müzik kavramı kullanılmaktadır. Avrupa-merkezci dünya görüşünün etkisiyle bir dönem klasik müzik deyince sadece Avrupa'nın klasik müziği anlaşılrsa da toplumların kendi "Büyük Gelenek"leri olarak gördüğü ve diğer müziklerden daha büyük itibar attığı tarihsel müzik geleneklerinin hepsini klasik müzik olarak adlandırmak mümkündür. Başka bir deyişle klasik müzikten değil, klasik müziklerden söz edebiliriz.¹⁵

Powers, geleneksel sanat müziğini (*traditional art music*) veya klasik müziği (*classical music*) tanımlamak için sanatın veya klasiğin ne olduğuna ilişkin *apriori* soyut kavramları sürmektense, bizzat bilgi sahibi olduğu üç farklı müzik kültüründen (Batı, Hint ve Cava) yola çıkarak bazı pratik tanımlayıcı ölçütler önerir. Bir toplumda uzun bir usta çırak eğitiminden geçmiş ve kendilerini usta olarak gören ve başkaları tarafından da böyle görülen usta müzisyenler tarafından icra edilen bir müzik tarzı varsa, bu müzik tarzı bir 'Büyük Gelenek'in parçası olan bir müzik teorisine dayandığı iddiasındaysa, icra edilen müzik yüksek kültürün diğer sahalarıyla ilişkilense, buna karşılık özerk ve bağımsız bir yapıtlar kanonuna dayanıyorsa ve toplumun elit sınıfına mensup ve bu sanatın erbabı olma iddiasındaki birey ve gruplar tarafından desteklenip talep görüyorsa, Powers'a göre bu müziği geleneksel sanat müziği veya klasik müzik olarak adlandırabiliriz.¹⁶ Feldman, Türk (Osmanlı) "klasik" musikisinin, bestecisi bilinen eserlerden oluşan ve icra edilmeye devam eden bir repertuarla yazılı metinlerde izi sürülebilen

13 Herbert J. Gans, *Popüler Kültür...*, s. 49, 86, 110.

14 Olman Alfaro, "Art music", *The Sage International Encyclopedia of Music and Culture V*, Sage Publications, Thousand Oaks, 2019, s. 203.

15 Michael Church, *The other classical musics...*, s. 3-6.

16 Harold S. Powers, "Classical Music, Cultural Roots, and Colonial Rule: An Indic Musicologist Looks at the Muslim World", s. 10-11.

bir müzik kuramı arasında yakın bir ilişkiye dayanması açısından Batı Asya’da benzer-siz bir konuma sahip olduğuna dikkat çeker.¹⁷ Keza Signell, klasik müzik kategorisini Powers’a çok benzer ölçütler getirerek tanımladıktan sonra, Türkiye’nin musiki tarihinde bu ölçütlere uyan bir türün var olduğu sonucuna varır ve makaleyi kaleme aldığı 1980 yılı itibariyle bu musikinin, bizzat icracıları ve dinleyicileri tarafından da “klasik musiki” olarak görüldüğünü kaydeder.¹⁸

Signell’in klasik müzik kategorisini tanımlamak için kullandığı ölçütler arasında Osmanlı müziği açısından problemlili olabilecek tek madde, klasik Batı müziğini esas alarak listeye eklemiş olduğu notasyondur. Zira birkaç istisnai nota külliyyatını saymazsak, Osmanlı müziğinin on dokuzuncu yüzyılın ortalarına kadar notaya alınmadığı, notanın yakın zamana kadar bu müzik kültüründe merkezi bir rol oynamadığı açıktır. Ancak güfte mecmuları üzerinde yapılan çalışmalar, on yedinci yüzyıldan itibaren klasik musiki kanonunun ve belli makamlara ait çekirdek repertuarın oluşmaya başladığını¹⁹, eserlerle besteci arasındaki ilişkinin ve makam/usul/form bilgisinin doğru bir şekilde kaydedilmesine büyük önem verildiğini, daha on yedinci yüzyılda tertip edilmiş olan *Hafız Post* mecmualarında bile eserlerin klasik fasıl düzenindeki sıraya riayet edilerek kaydedildiğini²⁰, kısacası nota kullanımının yaygınlaşmasından önce de belli bir fasıl düzenine bağlı olarak kuşaktan kuşağa aktarılan bir başyapıtlar kanonunun şekillenmiş olduğunu göstermektedir.²¹ Bu repertuar on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren önce matbu mecmualarda toplanacak, daha sonra, tam da klasik musiki kategorisinin doğmaya başladığı on dokuzuncu yüzyıl sonunda notaya alınmaya başlayacaktır. Cumhuriyet döneminde notayı yücelten yeni müzik kültürünün de etkisiyle klasik Türk musikisi kanonu, nota külliyyatlarına referansla tanımlanmaya başlar. Ancak bu nota külliyyatlarının da temel dayanağının nesilden nesle notaya alınmadan meşk yoluyla

17 Walter Feldman, “Cultural Authority and Authenticity in the Turkish Repertoire”, *Asian Music*, C. XX, S. 1, 1990-1991, s. 73.

18 Karl Signell, “Turkey’s Classical Music, a Class Symbol”, s. 164.

19 Harun Korkmaz, *Türk Musiki Tarihinin Kaynağı Olarak Güfte Mecmuaları*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2021, s. 185-186.

20 Harun Korkmaz, *The Catalog of Music Manuscripts in Istanbul University Library (İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi’ndeki Musiki Yazmalarının Kataloğu)*, Harvard University, The Department of Near Eastern Languages and Civilizations, 2015, s. 54-55.

21 Feldman, Wright ve Ekinci’nin notaya alınmış Osmanlı saz eserleri repertuarı hakkındaki çalışmaları, her ne kadar bir dönüşüm sürecinde olsalar da bestelenmiş saz eserlerinin de daha on sekizinci yüzyılda bir ölçüde kanonlaşmış olduğunu göstermektedir. Bkz. Walter Feldman, *Music of the Ottoman Court: Makam, Composition and the Early Ottoman Instrumental Repertoire*, Brill, Leiden, 2024 [1996]; Owen Wright, *Demetrius Cantemir: The Collection of Notations. Volume 2: Commentary*, Ashgate, Aldershot, 2001; Mehmet Uğur Ekinci, “The Keverseri Meccmüası Unveiled: Exploring an Eighteenth-Century Collection of Ottoman Music”, *Journal of the Royal Asiatic Society*, C. XXII, S. 2, 2012, s. 199-225.

aktarılmış eserlerden oluştuğunu kaydetmek gerekir. Başka pek çok güfte mecmuası ve nota yayını olmasına karşın, Cumhuriyet döneminde, Darülelhan Külliyyatı'nın klasik Türk musikisi kanonunun somut ifadesi ve cisimleşmiş hâli olarak ayrıcalıklı bir önem kazandığı söylenebilir.

Klasik musiki kategorisinin modernleşme sürecinde ortaya çıkan yeni ideolojik tartışmaların ve ayırım stratejilerinin bir parçası olarak doğduğu, daha önce Osmanlı müzik kültüründe iç içe geçmiş bazı kültürel formlara daha katı bir düzen getirmeye çalışmış olduğu veya bu kategoriye inşa edenlerin zaman zaman popüler şehir kültürünün bir parçası olan eserleri soylulaştırarak bunlara yapay bir aristokratik hava vermeye çalıştıkları doğrudur. Ancak bu durum, klasik musiki kategorisinin işaret ettiği ayırımın Osmanlı musiki kültürüne tamamen yabancı, Batıdan ithal edilmiş, adeta yoktan var edilmiş olduğu anlamına gelmez. Osmanlı musiki tarihinin en eski kaynaklarından itibaren, klasik musiki kategorisine temel oluşturabilecek unsurlar sıklıkla karşımıza çıkar. Örneğin Evliya Çelebi'nin on yedinci yüzyılda Osmanlı sarayı ve çevresindeki musiki hayatına ilişkin tanıklıkları, Osmanlı eliti arasında, büyük bir itibar atfettikleri musiki kültürlerinin kadim bir Büyük Gelenek'in devamı ve mirasçısı olduğu bilincinin sağlam bir şekilde yerleşmiş olduğunu göstermektedir.²²

Osmanlı musikisine ait ilk nota külliyyatının müellifi olan Ali Ufki, tahminen 1665'te kaleme aldığı saray hatıratında, Osmanlı musikisini tanıtırken, “en makbul sayılan” ve daha “eğitilmiş ve medeni” kesimlere hitap eden murabba, kâr ve semaillerle, “cahil” kesimlere hitap ettiğini söylediği “basit” türküler arasında bir ayırım yapar.²³ Benzer şekilde, Kantemiroğlu, 1700'lerin başında kaleme aldığı *Edvar*'ında nispeten standartlaşmış kurallara ve icra düzenine sahip olan fasıl musikisini “usul-u musikiye girmedikleri sebebiyle musiki kaidesinden hariç olup” tarifleriyle uğraşmanın “beyhude zahmet” olduğunu ileri sürdüğü “karadüzen ve çöğür havaları”ndan ayırır ve beste, nakış ve semaillere kıyasla avamî gördüğü şarkıları küçümser.²⁴ Osmanlı musikisi hakkında yazan Avrupalı seyyahların önemli bir kısmı, müzikler arasında bir hiyerarşi tesis edilmiş olduğuna, ney ve tanbur gibi sazlar tarafından icra edilen fasıl musikisinin diğer

22 Bu konuda bkz. Jacob Olley, “Evliya’s Song: Listening to the Early Modern Ottoman Court”, *Journal of the American Musicological Society*, C. LXXVI, S. 3, 2024, s. 669-670.

23 Bkz. Ali Ufki Bey, *Saray-ı Enderun: Topkapı Sarayında Yaşam*, çev. Türkis Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2013, s. 49. Lehçe tercümesi için bkz. Agata Pawlina, *Bobovius-Ali Ufki: życie Wojciecha Bobowskiego między faktami a legendą: w świetle wspomnień zawartych między wierszami Serai Enderun (1665) oraz polskich źródeł archiwalnych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków, 2023, s. 131. “Cahil” nitelemesi Pawlina'nın Lehçe tercümesinde yer almaktadır. Beni bu yeni tercümeden haberdar eden ve bir kopyasını gönderen dostum Hulusi Özbay'a minnettarım.

24 Cem Behar, *Kan Dolaşımı, Ameliyat ve Musiki Makamları: Kantemiroğlu ve Edvarı'nın Sradışı Müzikal Sertiveni*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2017, s. 58, 60.

müziklerden daha üstün konumdaki bir tür yüksek musiki olarak algılandığına işaret ederler.²⁵ Şeyhülislam Esad Efendi, kaleme aldığı musikişinaslar tezkiresini (*Atrab'ül Âsâr*), sadece “ilm-i musikinin kurallarına uygun” olan ve “ehil kişilerden oluşmuş kolektif bir jüri”nin onayını almış eserler (özellikle murabbalar) bestelemeyi başarmış müzisyenlerle sınırlar ve bunun dışındaki müzikleri dikkate almaz.²⁶

Gerçi bugün klasik musiki kategorisi altında topladığımız Osmanlı bestekârları arasında, şehir folklorunun ve popüler eğlence kültürünün bir parçası olan eserler bestelemiş, toplumun alt sınıflarından gelen veya saray ve çevresindeki üst tabakayla doğrudan ilişkili olmayan pek çok müzisyene de rastlamak mümkündür. Ancak günümüzün klasik repertuarının en itibarlı örneklerini yaratan bestekârlar genellikle ya saray ve çevresindeki yüksek kültür muhitiyle ya da eğitilmiş gruplara hitap eden Mevlevihanelerle ilişkili isimlerdir. Bu repertuarın çekirdeğini oluşturan murabba, beste, kâr, semai türündeki sözlü eserler, rahatlıkla yüksek kültür kategorisine dâhil edebileceğimiz Divan şiirine dayanır.²⁷ Klasik musiki kategorisinin henüz doğmadığı dönemlerde bile bu seçkin repertuara özel bir değer verildiği anlaşılmaktadır. Zira bunların kaydedildiği mecmualar musikişinas sultanlar ve eğitilmiş üst tabaka tarafından hürmetle muhafaza edilmiştir.²⁸ Yine bu musikinin estetik standartları, *Atrab'ül Âsâr*'da Esad Efendi'nin yazdıklarında da anlaşıldığı üzere, geniş kitlelerin tercihlerine göre değil ustalıkları tescillenmiş uzman bir müzik kamuoyunun takdirine bağlı olarak şekillenmiştir.²⁹ Bütün bunlar göz önüne alındığında, geleneksel Osmanlı musiki kültüründe klasik musikinin ismi değilse de cisminin varlığından bahsetmek pek de yanlış olmaz. Bununla birlikte tıpkı Avrupa'da olduğu gibi Osmanlı'da da klasik musiki kategorisi, eski himaye ilişkilerinin zayıfladığı, piyasa ilişkilerinin genişlediği, orta sınıfın yükseldiği, yüksek kültürün uzantılarının ticarileşerek daha geniş kitlelere açıldığı ve üst sınıfların kültürel ayrıcalıklarının korumak için yeni ayırım stratejileri geliştirmeye başladığı modern kültürel ortamın bir ürünü olarak doğmuştur. Bu küresel etkilerin yanı sıra Osmanlı'nın yaşadığı Batılılaşma ve uluslaşma süreci de klasik Türk müziğinin doğuşuna kendine özgü bir bağlam sağlamıştır.

25 Bülent Aksoy, *Avrupalı Gezginlerin Gözüyle Osmanlılarda Musiki*, Pan Yayıncılık, İstanbul, 2003, s. 177-178.

26 Cem Behar, *Şeyhülislamın Müziği*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 95, 99.

27 Geleneksel Osmanlı musiki kültüründe klasik üslubun oluşumunu “havas beğenisine mahsuiyet” bağlamında inceleyen tarihsel sosyoloji/müzikoloji perspektifiyle yapılmış bir çalışma için bkz. Okan Murat Öztürk, “Osmanlı Müsikisinde ‘havas beğenisine mahsuiyet’in tezâhürü olarak klasik üslup”, *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, C. XXXVII, S. 2, 2017, s. 343-378.

28 Örneğin İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'ndeki musiki yazmaları ve güfte mecmualarının büyük bir çoğunluğu padişahlar tarafından bir araya getirilmiş olan Yıldız Sarayı Koleksiyonu'ndaki eserlerden oluşmaktadır. Diğerlerinin önemli bir kısmı da son dönem Osmanlı üst tabakasına mensup önde gelen kişilere aittir. Bkz. Harun Korkmaz, *The Catalog of...*, s. 6-7.

29 Harun Korkmaz, *The Catalog of...*, s. 95-101.

Sonuç olarak Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş döneminde klasik Türk musikisi kategorisinin, belli başlı üç gelişmeye bir cevap olarak doğduğu söylenebilir. Bu gelişmelerden ilki Osmanlı yüksek müzik kültürünün, Tanzimat'la başlayan ve yüzyılın son çeyreğinde iyice belirgin hâle gelen şekilde, Batı müziği karşısında statü kaybetmesidir. Bu müziğin savunucuları, bu statü kaybını telafi etmek için onu klasik Batı müziğinin muadili ve eşiti olacak şekilde klasik musiki kategorisi altında yeniden tanımlama ihtiyacını hissetmiştir. Bu statü kaybının bir diğer yüzü ise bu müziğin uzantılarının aynı dönemde piyasaya açılarak Osmanlı eğlence kültürünün bir parçası hâline gelmesi, böylelikle Osmanlı müziğinin beğeni hiyerarşileri içindeki konumunu bulanıklaştırmalarıdır.³⁰ Klasik Türk (Osmanlı) musikisi kategorisini doğuran etkenlerden biri de bu bulanıklığı giderme ve Osmanlı musikisi içinde gereğinden fazla iç içe geçtiği düşünülen yüksek kültür ve popüler kültür damarları arasındaki sınırları yeniden çizme kaygısıdır. Klasik Türk musikisi kategorisinin içeriğini şekillendiren üçüncü gelişmeye Türk uluslaşmasının bir parçası olarak gündeme gelen “millî musiki” tartışmalarıdır. Osmanlı klasik musikisini Türkiye'nin millî musikisi olarak yeniden tanımlama çabası, onu gayri-millî ve kozmopolit bir kültür olarak kodlayan ve millî musikinin tek kaynağı olarak halk musikisini gören resmî anlayışa bir cevaptır.

2. Klasik Türk Musiki: Kalcı, “Âlimâne”, “Sanatkârâne”

Osmanlı musikisini klasik kavramıyla ilişkilendiren ilk Rauf Yekta metni, 1898'de kaleme aldığı “Osmanlı Musikisi Hakkında Birkaç Söz” başlıklı makaledir.³¹ Burada Rauf Yekta, doğrudan klasik Osmanlı (veya Türk) musikisi ifadesini kullanmasa da “Hoca Abdülkadirler'in, Itriler'in, Şeyda Hafızlar'ın... âsâr-ı kıymettârı”ndan “musiki-i Osmanimizin klasikleri” diye bahseder. Yine nispeten erken tarihli bir yazısında³² Itriler'in, Dede Efendiler'in bestelerini “klasik mûsikimizi teşkil eden âsâr” olarak isimlendirir. Rauf Yekta'nın ilk yazılarından itibaren Osmanlı musikisinin bütününe değil, sadece belli bir kısmını klasik müzikle ilişkilendirdiği görülür. Örneğin 1899'da Fevziye Kıraathanesi'ndeki bir incesaz takımıyla ilgili eleştiri yazısında³³ büyük usullerle ölçülen nakışlar, murabbalar ve semailerle şarkılar ve kantolar arasında bir ayırım yapar, faslın başındaki Muhammes besteden “eser-i bîbedel” diye bahseder ve bir “musiki dehası” tarafından bestelenmiş bu “nefis nakış”ın piyasa müzisyenleri tarafından “şarkı

30 Osmanlı yüksek müzik kültürünün uzantılarının piyasaya açılma sürecinin sosyolojik bir analizi için bkz. Onur Güneş Ayas, “Direklerarası Müzik Sahnesi ve İncesaz Takımları: Müzisyenler, Repertuar, Dinleyiciler ve Beğeni Yapısı”, *Türkiyat Mecmuası*, C. XXXIII, S. 2, 2023, s. 647-652.

31 Rauf Yekta, “Osmanlı Müsikisi Hakkında Birkaç Söz”, *İkdam*, 25 Mart 1314 (1898).

32 Rauf Yekta, “İlm-i İkâ”, *İkdam*, 19 Kanunusani 1322 (1907).

33 Rauf Yekta, “İncesaz Takımlarımız”, *İkdam*, 12 Teşrinisani 1315 (1899), s. 2-3.

derekesine indirilmesini” eleştirir. 1906’da gramofonla ilgili bir yazısında³⁴, reklam ve ilanlarda “musiki üstatları” tarafından kaydedilmiş “nefais-i musiki” oldukları iddia edilen ilk gramofon kayıtlarının arasında “Osmanlı musikisinin klasik âsârından hemen hiçbir parça” bulunmadığından, kaydedilen müziklerin hepsinin “asar-ı mübtezele”den (değersiz, bayağı eserlerden) ibaret olduğundan yakındır. Osmanlı’daki gramofon kayıtlarını Avrupa’dakilerle kıyaslar ve Avrupa’da gramofonlara kaydedilecek eserlerin çoğunlukla klasik musiki eserleri arasından seçtiğini söyler. Klasik terimini de ilk kez bu vesileyle tanımlar: “Mürur-i zaman ile kıymet ve itibarlarına halel gelmeyip bilakis daha ziyade takdir edilen enâfis-i âsâr-ı edebiyeye ve fenniyyeye Avrupa’da klasik namı verilmektedir.” Yazıda klasik musikinin ne anlama geldiği hakkında bir dipnot verme ihtiyacı, terimin henüz o tarihte yaygınlaşmadığına işaret eder. Yine bu terimin, ilk kez klasik Batı müziğinin muadili olarak anılması da manidardır. Adeta, Avrupa’nın klasik musikisi karşısında Osmanlıların da bir klasik musikisi olduğu gösterilmek istenir.

Rauf Yekta 1913’te kaleme aldığı ve 1922’de Fransızca olarak yayımladığı meşhur Türk musikisi monografisinde³⁵ bu kez doğrudan “klasik Türk musikisi” tabirini kullanır ve III. Selim devrinde mükemmeliyetinin zirvesine ulaştığını söylediği klasik Türk musikisini sadece repertuarıyla değil, sazlarıyla da diğer musiki pratiklerinden ayırır.³⁶ Örneğin lavtanın klasik musiki topluluklarına alınmadığı, alınmasının da uygun olmadığını söyler, üflemeli sazlar arasında sadece *neyin* klasik sazlar topluluğunun bir parçası olduğuna dikkat çekerek zurna, kaval ve çığırta gibi nefesli sazların “bu imtiyazdan mahrum” olduklarını belirtir.³⁷ Piyasadaki incesaz takımlarının “klasik musikimizden yani mevcudiyet-i musikimiz namına kemâl-i iftiharla irâe olunabilecek (gösterilebilecek) enâfis-i âsârdan (en nefis eserlerden) hiçbir” parçayı “vezniyle, usulüyle icra” edemedikleri için musikimizi temsil edemediklerini söyler.³⁸ Kısacası Rauf Yekta’ya göre Osmanlı makamlarıyla yapılan her müzik, klasik musiki ismini almaya hak kazanamaz. Bir tarafta “avama mahsus (...) halk şarkıları” vardır, diğer tarafta “havassa mahsus üslub-u âli ile yazılmış ve Türk hiss-i bediisinin yarattığı sınaatın bütün incelikleriyle işlenmiş (...) yüksek ve âlimâne musiki.”³⁹ Başka bir yazısında bu yüksek ve âlimâne musikiyi “klasik dediğimiz sanatkârâne mûsikî” olarak tanımlar ve bundan sadece

34 Rauf Yekta, “Gramofon ve Musiki-i Osmani”, *İkdam*, 24 Şubat 1321 (1906).

35 Rauf Yekta, “La Musique Turque”, *Encyclopédia de La Musique et Dictionnaire du Conservatoire* 5, Paris, 1922, s. 2945-3064.

36 Rauf Yekta, *Türk Musikisi...*, s. 86.

37 Rauf Yekta, *Türk Musikisi...*, s. 92.

38 Rauf Yekta, “Şark Sanâyi-i Nefisesinden: Osmanlı Mûsikîsi”, *İkdam*, 8 Kanunuevvel 1322 (1906).

39 Rauf Yekta, “Ziya Gökalp ve Milli Musikimiz Hakkındaki Fikirler I”, *Servet-i Fünun*, 1925, s. 89-91

ilmen ve irfânen yükselmiş münevver zevâtın zevk alabileceğini belirtir.⁴⁰ Bu müzik “klasik Türk musiki üstatları” tarafından yaratılan ve “memleketin münevver ricâli”ne hitap eden “âlimâne bir musiki”dir.⁴¹

Rauf Yekta'nın klasik Türk müziği deyince ne tip bir repertuarı anladığını görmek için 1927'de “İstanbul Türk Ocağı Klasik Türk Musikisi Korosu” veya “İstanbul Türk Ocağı Musiki İhtifal Heyeti” tarafından verilen meşhur konsere bakabiliriz.⁴² Klasik Türk musikisinin ciddi meşruiyet problemleriyle karşı karşıya kaldığı bir dönemde, konservatuarda Türk musikisi eğitimine son verilmesinden kısa bir süre sonra düzenlenen bu konserin amacı hem camianın resmî müzik politikalarına karşı tepkisini ifade etmek hem de klasik Türk müziğinin klasik Batı müziğine denk bir sanatsal seviyede olduğunu kanıtlamaktır. Konsere öyle büyük bir değer ve anlam yüklenir ki Hakkı Süha Gezgin onu “musikimizin Sakarya'sı” olarak adlandırır.⁴³ Konserin açılış konuşmasını üstlenen Rauf Yekta, icra edilecek eserlerin “klasik Türk musikisinin kıymetdâr abideleri” olduğunu söyler ve bu vesileyle klasik kavramını şöyle tanımlar: “Zamanın tahripkâr tesirinden kurtularak temin-i mevcudiyet eden eserlere klasik denir. O halde bizim bu ihtifâlimizde dinleyeceğiniz bütün eserlerin Türk musikisinin hâlis klasikleri olduğuna hiç şüphe etmeyiniz. Çünkü memleketimizde minel-kadim nota kullanılmadığı halde bu eserlerin ağızdan ağıza intikal suretiyle zamanımıza kadar yaşayabilmesi Türk milletinin ruhunda bu parçaların ne kadar derin makesler yaptığını gösteren delâildir.”⁴⁴

Repertuara baktığımızda, konserin birinci bölümü, Zeki Mehmet Ağa'nın Neva Peşrev'i, Itri'nin Neva Kâr'ı ve Nühüft Ağır Semai'si, Ebubekir Ağa'nın Nühüft Yürük Semai'si, Seyyid Nuh'un Şehnaz Beste'si, Eyyübi Mehmet Bey'in Ferahfeza, Dede'nin Bestenigar, Zekai Dede'nin Acemaşiran besteleri, Dede'nin Acemaşiran Yürük Semai'si, Şevkefza Saz Semai'si gibi geniş bir dönemi kapsayan ve hepsi peşrev, kâr, beste, semai gibi bugün klasik fasıl düzeninin bir parçası olarak sınıflandırdığımız eserlerden oluşmaktadır. Şarkılardan oluşan ikinci bölümdeyse, yine Dede Efendi, Zekai Dede ve Kemani Ali Ağa gibi üstat kabul edilen isimler tarafından bestelenmiş, günümüze kadar intikal ederek kanonun parçası hâline gelmiş eserler icra edilmiştir.⁴⁵

40 Rauf Yekta, “Nâmık İsmail Bey'e Cevap”, *Vakit*, 9 Ekim 1926, s. 2.

41 Rauf Yekta, “Millî Musikimize Karşı Yanlış Telakkiler”, *Yeni Ses*, 19 Ekim 1926, s. 2.

42 Bu heyetin ve konserin belgelere dayanan hikâyesi için bkz. Coşkun Bağır, “Türk Ocakları ve Türk Musikisi Tarihinde - Unutulmuş- Bir İlk - İstanbul Türk Ocağı Klasik Türk Musikisi Korosu- veya- “İstanbul Türk Ocağı Musiki İhtifal Heyeti” (1927)”, *Türk Yurdu*, C. XXXIII, S. 306, 2013, s. 55-60.

43 Hakkı Süha Gezgin, “Musikimizin Sakaryası Musiki İhtifali Münasebetiyle”, *Vakit*, 30 Temmuz 1927.

44 “Türk Mûsikîsi Üstadlarının İhtifâli Mahşeri Bir Kalabalık Huzurunda Yapıldı”, *Vakit*, 30 Temmuz 1927, s. 1-2.

45 “Türk Mûsikîsi Üstadlarının İhtifâli Mahşeri Bir Kalabalık Huzurunda Yapıldı”, s. 1-2.

Rauf Yekta'nın murabba, semai ve nakışlarla şarkılar arasında bir hiyerarşi kurmakla birlikte şarkı bestekârlarını klasik musiki dışında görmediğinin bir diğer işareti de Hacı Arif Bey hakkındaki yazısıdır.⁴⁶ Rauf Yekta Hacı Arif Bey'in "klasik musikimizin en sanatlı ve muteber parçaları" olan ve "bestelenmesi herkesin harcı olmayan" murabba türünde eser bestelemeyi başaramadığını söylese de bir şarkı bestekârı olduğu için küçümsenmesine karşı çıkar.⁴⁷ Bu yargısına temel oluşturacak kıstas da yine yüksek beğeni kültürlerine özgüdür. Rauf Yekta'nın gözünde Hacı Arif Bey şarkılarını değerli kılan, halk tarafından çok beğenilmesi değil Haşim Bey ve Dellalzade gibi üstatların bile bunları takdire mecbur kalmış olmasıdır. Ayrıca Hacı Arif Bey'in "mükemmel denebilecek bir talim ve terbiye-i musikiye görmüş" ve "en meşhur esatizeden (üstatlardan) klasik asarımızın en müntehablarından (seçilmişlerinden) bir hayli parçalar temeşşuk etmiş (öğrenmiş, meşk etmiş)" olduğunu vurgulamaktan da geri durmaz.

1922'deki bir röportajında "eski musikimiz"den ne anladığını, doğrudan bir eser külliyyatına atıfla ifade eder: "Haşim Bey Mecmuası'nı dolduran birkaç yüz parça kâr, nakış, murabba, semai, şarkı gibi nefâis (kıymetli eserler)."⁴⁸ Buradan yola çıkarak, Rauf Yekta'nın, bestelendikleri dönemin popüler musikisinin bir parçası olan pek çok şarkıyı da kalıcı olmayı başardıkları ölçüde klasik musikinin bir parçası olarak gördüğünü söyleyebiliriz. Çünkü bu eserler Haşim Bey gibi bir usta tarafından beğenilerek külliyyata dâhil edilmiş ve böylelikle kanonun parçası hâline gelerek günümüze ulaşmıştır. Haşim Bey Mecmuası'ndaki 1063 eserin 521'i, aslında klasik faslın bir parçası olmayan şarkı türünde eserlerdir. Üstelik bu külliyyat içinde nispeten az sayıda olsa da maniler (25 adet), köçekçeler (12 adet), Aydın havaları (7 adet), koşmalar (6 adet) da bulunmaktadır.⁴⁹ Kendi çağının avama dönük popüler musiki örneklerinin, ustalar tarafından kanona dâhil edildikleri ve kalıcılık kazandıkları ölçüde klasik musikinin bir parçası hâline gelebilmeleri, klasik musiki kategorisinin sınırlarının da ne kadar değişken olabildiğini gösterir. Rauf Yekta'nın aynı röportajdaki bazı ifadeleri, eski ve kalıcı olana yeni olan karşısında bir üstünlük atfettiğine işaret eder. Zamanında seçkin bir musikinin parçası olarak görülmeyen kimi eserlerin "klasikleşmesi", bu açıdan, kalıcılıklarını ispat etmelerinin bir sonucudur.

46 Rauf Yekta, "Şark Müsikisi- Hacı Ârif Bey", *Şehbâl*, S. 53, 28 Mayıs 1912, s. 92.

47 Örneğin Asaf Halet Çelebi, Türk musikisinde Hacı Arif Bey'den sonra başlayan şarkı iptilasından şikâyet eder, "Muallim Naci Efendi Galib Dede'yi tebcil ettiği halde onu nasıl hiç anlamamış ve bayağı gazeller düzmüşse" Hacı Arif'in de "İsmail Dede Efendi'nin arkasından aynı şeyi musikide" yaptığını ve Balık Pazarı meyhaneleri "ezkiyâ"sına hitap ettiğini söyler. Bkz. Asaf Halet Çelebi, "Todi Musikisi", *Yeni Adam*, S. 360, 1941, s. 4-5.

48 Süleyman Cevad, "Rauf Yekta Bey ile Mülakat", *Dergâh Mecmuası*, S. 38, 5 Teşrinisani 1338 (1922), s. 19-22'den akt. Süleyman Erguner, *Rauf Yekta Bey...*, s. 181.

49 Fatma Nur Duran, *Haşim Bey'in Güfte Mecmuası*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2019, s. 207.

Sonuç olarak, Rauf Yekta'nın klasik Türk müziği kategorisini tanımlamada kullandığı kıstaslar, sosyolojideki yüksek beğeni kültürü ve müzikoloji sahasındaki klasik müzik kategorilerini tanımlamakta kullanılan kıstaslarla uyumludur. Rauf Yekta'nın klasik Türk musikisinin sınırlarını çizerken, üstat kabul edilen bestekârlara ve müzik otoritelerine verdiği merkezi rol, bu müziğin toplumun seçkin gruplarıyla yakın ilişkisi üzerindeki vurgusu, geniş kitlelerin beğeni yargılarına şüpheyle ve küçümsemeyle yaklaşması, müziğin sanat yönünü eğlence yönünden ayıran ve bilimsel-entelektüel bir tutumla ilişkilendiren “âlimâne” veya “sanatkârâne” musiki tanımlaması, sosyolojide yüksek beğeni kültürünün tanımlayıcı unsurlarına uymaktadır. Benzer şekilde, Rauf Yekta'nın klasik musiki kavramını kullanma şekli de müzikoloji literatüründeki kullanımla uyumludur. Nitekim Rauf Yekta Türk musikisinin klasik eserlerinden bahsederken “zamanın tahripkâr tesirinden kurtularak” bugüne kalmış olduklarına, belli usul ve kurallara göre bestelendiklerine, “abidevi” eserlerden oluşan bir kanonun parçası olduklarına, “münevver zevata hitap ettiklerine” vs. dikkat çeker. Rauf Yekta, klasik musiki kavramını Avrupa'dan almış olsa da bu kavrama tekabül eden unsurları ve zihniyet yapılarını, mensubu olduğu Osmanlı musiki geleneği içinde hazır bulmuştur. Onun yaklaşımını kendinden önceki zihniyet dünyasından farklı kılan, klasik Türk musikisini klasik Batı müziğine referansla ve Türk uluslaşmasının ihtiyaçlarına göre tanımlamasıdır.

3. Klasik Batı Müziği Karşısında Klasik Türk Müziği

Rauf Yekta klasik Batı müziğini klasik Türk müziğinin Avrupa'daki muadili olarak andığında ondan hep saygıyla bahseder. Mesela 1927'del, Türk Musikisi İhtifal Heyeti Konseri'nin açılış konuşmasında Neva Kâr'ı tanıtırken İtri'nin bu eserinin çok muhteşem bir eser olduğunu ve ancak “Garpta Beethoven'in senfonileri hakkında yapıldığı gibi (...) sayfeler dolusu tahlillerle” açıklamasının yapılabileceğini belirtir.⁵⁰ 1906 tarihli bir yazısında, gramofon plaklarına kaydedilmeye değer Türk musikisi eserlerinin, gerçek üstatlar tarafından icra edilecek klasik eserler olduğunu savunurken, önerisini desteklemek için Avrupa'yı örnek gösterir. Avrupa'daki gramofon plaklarında “Paris Büyük Operası'nın birinci tenörü, Opera Komik Tiyatrosu'nun baritonu veya birinci kemânîsi gibi hakikaten dehâ-yı mûsikileriyle teferrüd eden (sivriyen)” meşhur sanatçıların icra ettiği klasik musikiye ait “nefâis-i âsâr” kaydedilmektedir.⁵¹ Rauf Yekta'ya göre nasıl ki Avrupa'da diğer müziklerden daha özel bir itibar ve himayeye layık bir klasik musiki varsa, Türkiye'de de vardır ve kaydedilmeye layık olan budur.

50 “Türk Mûsikîsi Üstadlarının İhtifâli Mahşeri Bir Kalabalık Huzurunda Yapıldı”, s. 1-2.

51 Rauf Yekta, “Gramofon ve Mûsikî-i Osmânî”, 24 Şubat 1321 (1906).

Ancak Rauf Yekta'nın klasik Batı müziğiyle ilgili bu olumlu referanslarını, onun Batı müziğine hayranlığının bir ifadesi olarak görmek doğru olmaz. Gerek kendi yazdıkları gerekse bizzat kendisi yaşarken hakkında kaleme alınmış yazılar, Rauf Yekta'nın aslında Batı müziğinden pek hazzetmediğini gösterir. *Tiyatro ve Musiki* dergisinde Rauf Yekta'yı musiki camiasının bilir kişisi (*ehl-i hibre*) olarak tanıtan bir makalede A. Cehri, Rauf Yekta'nın tekzip etmediği şu ifadeleri kullanır: “Üstad Frenk musikisini hiç sevmeyiz, onu dana gibi bağırma veya kedi gibi miyavlama diye tavsif eder ve Frenkane bir konserden ‘valeryan’ (yatıştırıcı ilaç olarak kullanılan bir ot, kediotu) koklamış gibi tiksindir.”⁵² Daha yirmili yaşlarında bir vapur gezisinde Osmanlı musikisinden hoşlanmayan bir İngiliz dostuna, kendisinin de Avrupa musikisini bir o kadar sevmediğini söyler: “Küçük yaşımdan beri gerek Beyoğlu’nda gerek tiyatrolarda Avrupa musikisini dinleye dinleye o dereceye çıkmışım ki eğer ülfet mümkün olsa idi şimdiye kadar çoktan telezüz edebileceğim (zevk alabileceğim) derkâr (belli) iken bilakis dinledikçe teneffürüm (nefretim) artmakta ve bir türlü bu garip musikiye ısınmamaktayım!”⁵³

Rauf Yekta, Batı müziğine karşı bu öznel yargılarını gerekçelendirecek rasyonel temeli partikülarist (tikelci) bir müzik anlayışında bulur. Rauf Yekta'nın çıkış noktası, aslında o yıllarda hâkim olan Avrupa-merkezci bir görüşün eleştirisidir; ancak o da nihayetinde tersine çevrilmiş bir etno-santrizme ulaşır. Dönemin hâkim görüşü, klasik Batı müziğinin üzerine kurulduğu temellerin bütün toplumlar için geçerli evrensel ve en ileri müzik tekniğini teşkil ettiğini, dolayısıyla Türk müziğinin de bu teknikle uyumlu olmayan özelliklerinden vazgeçerek kendisini Batı tekniğine uyarlaması gerektiğini iddia ediyordu. Rauf Yekta ise müzikte bütün toplumlar için geçerli tek bir bilimsel kurallar bütünü olmadığını, ortada Garp ve Şark musikisini birbirinden ayıran “iki ayrı fen”, “iki ayrı sanat” olduğunu iddia eder. Rauf Yekta'ya göre Şark ve Garp musikisi iki ayrı lisan benzer, nasıl ki her lisanı ancak o lisanın gramerine göre anlayabilirsek, musiki kültürlerini de ancak kendi kurallarına göre anlayabiliriz. Türk müziğini Batı müziği kalıplarına sokmak, Türkçeyi Fransızcanın gramerine göre konuşmak gibidir.⁵⁴

Aslında bu görüşü mantıki sonuçlarına götürdüğümüzde, insanların farklı toplumların müziklerini, her birinin kendine özgü kurallarını gözeterak öğrenebileceği ve ondan zevk alabileceği sonucuna varırız. Ancak Rauf Yekta bunu kabul etmeye yanaşmaz. İnsanların içine doğdukları toplumun müziğine adeta fitri olarak bağlandıklarını ve başka müziklerden bu derece zevk almalarının mümkün olmadığını varsayar. Yirmili

52 A. Cehri, “Ehl-i Hibre”, s. 5.

53 Gönül Paçacı, “Rauf Yekta Bey’in Gezi Günlüğünün Tıpkıbasımı ve Çevrimyazısı”, *Musikişinas*, S. 12, 2012, s. 24.

54 Rauf Yekta, “Türk Müsikisi Müzeyeye Kaldırılmaz”, *Vakit*, 24 Mart 1926, s. 3.

yaşlarındaki gezi notlarından itibaren hayatı boyunca yazdıklarına bakıldığında, bunu bir sabit fikir olarak taşımaya hep devam ettiği anlaşılmaktadır. Rauf Yekta'ya göre bir Osmanlı'nın "kanun-u fitrat muktezasından (yaradılışının gereği) olarak kendi musikisini beğenmesi" ve "daha beşikte yattığı zamandan beri kulağının alıştığı o nermîn, o rakik terennümât-ı gaşyâveri (o yumuşak, o nazik, insanı kendinden geçirici terennümleri) Frenkler'in –bize göre– müz'ic (rahatsızlık veren), sakil olan (bunaltıcı) teğaniyâtına (nağmelerine) tercih etmesi" gayet doğaldır. Bunu Türkçe bilmeyen Avrupalıların Türk şiiirinden zevk almasının mümkün olmamasına benzetir. Şark musikisinin en nefis parçalarının bile Avrupalılar tarafından anlaşılammaması ve takdir edilememesi de Rauf Yekta'ya göre aynı sebepten kaynaklanır.⁵⁵ Bizim musikimiz Avrupalılara hitap etmediği gibi, onlarınki de bize hitap edemez, "Türk'ün ruhuna, bedii zevkine külliyyen yabancı"dır,⁵⁶ "Türk ruhunu" bizim eserlerimiz kadar "okşamayı" mümkün değildir.⁵⁷ Gerçi Rauf Yekta'nın varsayımının aksine, bazı Türkler, pekâlâ kendi musikilerinden ziyade Batı musikisinden zevk alabilmektedir. Rauf Yekta, bunu da "Garp musikisine akan bu ruhlar"ın "ne aradıklarını bilmeyen avareler" olmasına bağlar. Rauf Yekta'ya göre bunlar istisna oldukları için kaideyi bozmazlar: "Varsın aramızda birkaç kişi de Garp musikisinden mütelezziz olsun. Herkesin zevkine müdahale edecek değiliz ya..."⁵⁸

Gelgelelim pozitivist eğilimlere sahip bir müzikolog olan Rauf Yekta, kültürel göreliliğe dayanan bu öznel tutumla yetinmez ve Klasik Türk müziğinin üstünlüğünü kanıtlayacak "objektif", "bilimsel" açıklamalar da arar. Rakipleri klasik Batı müziğinin çokseslilik, "ilm-i ahenk", armoni vb. terimlerle ifade edilen gelişmiş müzik tekniklerine dayalı olması sebebiyle Türk müziğinden üstün olduğunu iddia etmekteydi. Rauf Yekta ise aksine Türk musikisinin "Avrupa musikisinin elhân-ı mahdûdesine (sınırlı ezgilerine) ezher cihet mütefevvik (her bakımdan üstün) bulunan" bir fenn-i bedi olduğunu iddia eder.⁵⁹ Rauf Yekta'ya göre Batıda gelişen çoksesli müzik teknikleri, Batılı bestekârların melodi ("lahn") üretmekteki "nasipsizliği"ni başka yollarla telafi için buldukları bir çaredir.⁶⁰ Batılı bestekârlar "telif-i lahn hususundaki iktidarsızlıklarını zahiren parlak görünen armonilerle" örtmüşlerdir.⁶¹ Rauf Yekta bu görüşünü kanıtlamak için, "opera-

55 Rauf Yekta, "Edhem Bey Efendi'ye Cevab", *İkdam*, 15 Kanunuevvel 1314 (1898).

56 Rauf Yekta, "Yeni Türk Beste Mektebi", *Tiyatro ve Musiki Mecmuası*, S. 5, 16 Şubat 1928, s. 1-2.

57 Süleyman Cevad, "Rauf Yekta Bey ile Mülakat"tan akt. Süleyman Erguner, *Rauf Yekta Bey...*, s. 181.

58 Rauf Yekta, "Nâmık İsmail Bey'e Cevap", *Vakit*, 9 Ekim 1926, s. 2.

59 Rauf Yekta, "Tenkidât-ı Mûsikiyîye", *İkdam*, 19 Eylül 1314 (1898).

60 Rauf Yekta, "Yeni Türk Beste Mektebi", s. 1-2.

61 Rauf Yekta, "İlm-i Âhenk ve Şark Mûsikîsine Tatbiki", *İkdam*, 22 Kanunuevvel 1322 (1907).

lardaki hanendelere mahsus teganniyatı havi bulunan” notaların, Türk musikisindeki ezgilerle kıyaslandığında ne kadar basit olduğuna işaret eder.⁶² Rauf Yekta’ya göre tampe-re sisteme geçiş Batı müziğinde majör ve minör denilen iki “makam” dışındaki bütün makamların yok olmasına, bu da melodik açıdan büyük bir fakirleşmeye yol açmıştır.

Rauf Yekta, adeta çoksesli/tekseleli karşıtlığına dayanan Batı müziği lehindeki estetik hiyerarşiyi tersine çevirerek çokmakamlı/az makamlı karşıtlığına dayanan Türk müziği lehinde yeni bir estetik hiyerarşi kurmaya çalışır. Rauf Yekta’ya göre Türk musikisi bu melodik zenginlik dışında başka bir avantaja daha sahiptir. Majör ve minör dizilere te-kabül eden makamlar zaten Türk müziğinde mevcuttur, bu yüzden Türkler Batı müziği-nin ezgisel yapısını daha kolay kavrayabilirler, buna karşılık Batılılar kendilerinde ol-mayan pek çok makama ve perdeye sahip olan Türk musikisini layıkıyla kavrayamazlar. Bu açıdan Rauf Yekta Türk musikisinin daha evrensel ve kapsayıcı olduğu sonucuna varır.⁶³ Yine de Batı tekniğinden faydalanarak Türk musikisi modernleştirilemez mi? Şayet bu mümkünse nasıl yapılabilir? Rauf Yekta bu soruya cevap verirken bu kez tar-tışmaya milliyetçi unsurlar ekler. Böylelikle klasik Türk musikisi kategorisini millî mu-siki söyleminin çerçevesi içine sokmaya çalışır.

4. “Yeni Beste Mektebi” Karşısında Klasik Türk Musikisi

Rauf Yekta’nın 1920’lerden önce kaleme aldığı metinlerde Türk musikisinin armo-nize edilmesine kategorik olarak karşı çıkmadığını görürüz. Örneğin 1912 tarihli bir yazısında⁶⁴, ilerde çok sert bir şekilde karşı çıkacağı Rus modelini, yani millî motiflere dayalı bir çoksesli müzik yaratılmasını, bizzat kendisi önerir, tabii ki esasen halk mu-sikisine değil klasik Türk musikisine dayalı olması şartıyla. Ancak burada bile, klasik Türk musikisinin zengin makam ve perdelerinin feda edilmemesi gerektiğinin altını çiz-er ve Rusların melodik olarak çok daha fakir olan müziklerine kıyasla klasik Türk mu-sikisinin armonize edilmesinin çok daha zor olacağını ve bu alanda çok uzun yıllar har-camaya hazır olmak gerektiğini vurgular. Türk musikisi monografisinde de Türk musikisinin armonize edilmesini kategorik olarak reddetmez, ama Türk musikisinin kendine özgü makamları ve perdeleri feda edilecekse bunun zenginlikten çok fakirleş-meye yol açacağını, Türk musikisinin yapısına uygun bir armonik sistem kurulana kadar dikkatli ve temkinli olunmasını önerir.⁶⁵

62 Rauf Yekta, “Âlât-ı Müsikiyemiz -2- Tanbur”, *İkdam*, 4 Mayıs 1323 (1907).

63 Rauf Yekta, “Şark ve Garb Müsikileri Arasında Bir Mukayese”, *İkdam*, 15 Kanunuevvel 1322 (1906).

64 Rauf Yekta, “Şark Müsikisine Ait Bir Mühim Teşebbüs”, *Şehbâl*, S. 48, 1912, s. 472.

65 Rauf Yekta, *Türk Musikisi...*, s. 134-136.

1920’lerde Rauf Yekta’nın bu konudaki tutumu gitgide sertleşir ve muhafazakarlaşır. Cumhuriyet dönemindeki yazılarında, dönemin sert tartışma ortamının da etkisiyle, Türk musikisinin armonize edilmesi çabalarına karşı son derece olumsuz, saldırgan ve küçümseyici bir tutum benimser. Hedefinde özellikle “yeni beste mektebi” olarak adlandırdığı senfonik eser bestecileri vardır. İlk olarak bu bestecilerin millî musikiyi temsil etmediğini, aksine gerçekte musikimizi “ecnebi kalıba dökmeyi” amaçladıklarını ileri sürer.⁶⁶ Millî musiki olarak adlandırılan bu yeni besteler, Rauf Yekta’ya göre Türk ruhuna yabancı olan ve halkın hoşlanmadığı Garp musikisini esas almaktadır, bu yüzden bizim millî harsımıza uygun değildir. “Yeni çıkma Türk musikisi” olarak adlandırdığı bu yeni besteler “halk şarkılarımızı Garp sistemiyle armonize ederek gülünç bir şekle” sokmaktadır. Ezgileri “zeybek havaları veya popüler şarkılarla sınırlı” olan bu eserler “üslupsuz, melez bir musiki”dir⁶⁷, “ne Türk musikisine ne de Garp musikisine benzeyen ucubeler”dir.⁶⁸

Rauf Yekta’nın, bir kısmı dostu ve çalışma arkadaşı olan bu grup için böylesine sert ifadeler kullanması, dönemin şartlarıyla da yakından ilişkilidir. Zira her ikisi de toplumun seçkinlerine hitap eden ve varlıklarını sürdürmek için belli düzeyde kamusal fon ve himayeye ihtiyaç duyan klasik Türk musikisi ve senfonik Türk musikisi çevreleri, bu yıllarda itibar ve himaye kaynaklarını elde edebilmek uğruna kıyasıya bir mücadele içindedir. Devletin taraflardan biri lehine sert müdahalesi aradaki dengeyi tamamen bozmuş, klasik Türk musikisi çevresini umutsuzluğa sürüklemiştir. Alınan yıkıcı kararlar ve muhatap olunan hoyrat tutumun etkisiyle aralarındaki rekabeti sıfır toplam bir mücadele olarak görmeye başlayan Rauf Yekta, rakibinin meşruiyetini zedelemek için bütün silahlarını kullanır.

Rauf Yekta’ya göre Garp musikisi kalıbına sokulmuş Türk ezgileri karakterlerini kaybetmekte, bozulmaktadır. Örneğin tampere sisteme göre akort edilmiş bir piyanoda “hakiki Türk nağmelerini duymak imkansızdır.”⁶⁹ Rauf Yekta piyanoda çalınan Türk musikisini Rum garsonların konuştuğu bozuk Türkçeye benzetir. Türk ezgilerinin Türk müziğindeki perde ve aralıkları içermeyen piyanoda çalındığında, bu müzikte alıştığı sesleri bulamayan Türk dinleyicinin kulaklarını tırmalayacağını, üstelik Batı müziği dinleyicisine de hitap etmeyeceğini düşünür. Rauf Yekta’ya göre “halk şarkılarımızı Garp sisteminin sesleriyle piyanoda çalmak ve yine Garp kavaidine göre armonize

66 Rauf Yekta, “Bir Münekkid-i Nev-peydâ-yı Mûsiki”, *Vakit*, 23 Ağustos 1923, s. 3-4.

67 Rauf Yekta, “Musiki Tarihinde Türkler’in Mevkisi”, *Tiyatro ve Musiki Mecmuası*, 12 Mart 1928, 8, s. 2.

68 Rauf Yekta, “Nâmık İsmail Bey’e Cevap”, s. 2.

69 Rauf Yekta, “Yeni Türk Beste Mektebi”, s. 1-2.

etmek gibi tıflane (çocuksu) teşebbüsler”, Cemal Reşit Rey’in Paris’te umduğu başarıyı elde edememesinin de gösterdiği gibi, sadece Türkiye’de değil Garp mahfillerinde de “fena bir tesir” hâsıl etmektedir.⁷⁰

Rauf Yekta çoksesli Türk müziği çalışmalarından beklenen sonuçların elde edilememesini üç temel sebebe bağlar. Bunlardan birincisi Garp ve Şark musikisi sistemlerinin farklılığını dikkate alan bir armonik yapı yaratılamaması, bu yüzden Türk müziğinin kendine özgü perde ve aralıklarının feda edilmesidir. İlkiyle bağlantılı olan bir diğer sebepse, bu işe girişenlerin her iki musikiyi de layığınca bilmiyor olmalarıdır. Rauf Yekta’ya göre genellikle Batı müziği içinden yetişmiş olanlar Türk müziğini, Türk müziğinden yetişmiş olanlar Batı müziğini iyi bilmemekte, yarım yamalak bir bilgiyle büyük bir işe girişmektedirler. Her iki musikiyi iyi bilen Türk bestecilerine Ali Rıfat Çağatay ve Sadettin Arel’i, Batı müziğinde inkılap yapan bestekârlara da Wagner’i örnek verir. Wagner’in “eskilerin eserine iktifa ve maziye istinad etmeden yeni sanat yolunda ileri gitmenin imkanı yoktur” sözüne atıf yaparak, “müceddidlik (yenileycilik) hevesine kapılan” bestekârların başarısız olmasının sebebinin “klasik musiki terbiyesindeki noksanlıkları”na bağlar.⁷¹ “Yeni Türk beste mektebi”nin temsilcisi olarak gördüğü Cemal Reşit Rey’in Türk musikisinin ne nazariyatına ne de ameliyatına vakıf olduğunu, gerek besteleriyle gerekse Anadolu Halk Şarkıları derlemesinin dördüncü fasikülüne yazdığı takrizle bu konudaki bilgisizliğini gösterdiğini ileri sürer ve ona birkaç yıl bir üstattan Türk musikisi meşk etmesini tavsiye eder. Rauf Yekta’ya göre nasıl ki klasik Batı müziği seviyesindeki bir müzik kültürünü öğrenmek için yurtdışında yıllarca ustalardan ders almak gerekiyorsa, en az onun kadar zengin ve gelişmiş bir müzik olan klasik Türk musikisini öğrenmek için de bu zahmete katlanmak gerekir.⁷²

Rauf Yekta’nın Türk musikisinde “inkılap yapmak sevdasında olanlar” için çok basit bir ön şartı vardır. Bu işe kalkışacak olanlar “her şeyden evvel Türk musikisine vukuflarını, isterlerse klasik vadide eserler yazabileceklerini ispata muktedir olmalıdırlar.”⁷³ Bunu yapabilmek için de sadece Chopin’i, Wagner’i değil, Itri’yi ve Sadullah Ağa’yı da iyi bilmeleri ve incelemeleri gerekir. Aksi takdirde verdikleri eserler ya tamamen Batı müziğinin kopyası olacaktır, ya da melodik açıdan klasik Türk müziği kadar zengin olmayan basit halk ezgilerinin armonize edilmesiyle sınırlı kalacaktır. Rauf Yekta millî musikinin önemi konusunda rakipleriyle aynı fikirdedir; ancak millî musikinin esas

70 Rauf Yekta, “Türk Musikisi Nasıl Terakki Eder?”, *Tiyatro ve Musiki Mecmuası*, S. 9, 19 Mart 1928, s. 3.

71 Rauf Yekta, “Türk Musikisinde Teceddüt Hareketleri”, *Tiyatro ve Musiki Mecmuası*, S. 7, 5 Mart 1928, s. 2-3.

72 Rauf Yekta, “Yeni Türk Beste Mektebi”, s. 1-2.

73 Rauf Yekta, “Türk Musikisinde Teceddüt Hareketleri”, s. 2-3.

kaynağının rakiplerinin gayri-millî ve kozmopolit bir müzik olarak damgalamaya çalıştığı klasik Türk musikisi olduğunu iddia eder. Milliyetçiliğe milliyetçilikle cevap verir. “Millî üstatlarımız” dediği klasik musiki bestekârlarını “tebcil etmek” (ululamak), Rauf Yekta’ya göre “hususat-ı sairede (diğer hususlarda) göstermeye başladığımız milliyetperverlik haslet-i memduhesini musikimize de tatbik etmek” anlamına gelmektedir.⁷⁴

Rauf Yekta’ya göre millî musikinin tek kaynağı olarak halk musikisinin görülmesi, Türk musikisi kültürüne uygun olmayan Batı deneyiminin ezbere taklit edilmesinden kaynaklanmaktadır. Tampere sisteme geçerek majör ve minör olmak üzere iki diziyeye mahkûm olan Batı müziği, melodi bulma istidadını büyük ölçüde kaybetmiş, bu konudaki “iktidarsızlığı zahiren parlak görünen armoniler”le örtmeye çalışmıştır.⁷⁵ Yeni ezgiler “yaratılmadaki nasipsizliklerini gören Batılı bestekârların” bunu telafi etmek için başvurdukları yollardan biri “halk musikisinde herkesin hoşuna giden küçük bir” ezgiyi alıp “etrafını münasip cümlelerle” doldurarak “halkın kulağına güzel bir tesir yapacak bir beste meydana getirmek”tir.⁷⁶ Rauf Yekta’ya göre Türk bestekârların, çaresizliğin bir ürünü olan bu yola başvurmalarına gerek yoktur. Elinin altında klasik Türk musikisinin her biri bir “nağme şelalesi” olan şaheserlerinden oluşan “zengin bir musiki hazinesi” bulunan hakiki Türk bestekârları, “müptezel (bayağı, değersiz) bir havayı developpe etmeğe (geliştirmeye) bittabi tenezzül etmezler.”⁷⁷ Rauf Yekta’ya göre herhangi bir sahadada, kalıcı bir sanat değeri taşıyan bir Türk musikisi yaratmanın vazgeçilmez şartı klasik Türk musikisiyle derin bir ilişki kurmaktır. Türk halk musikisi motiflerinden faydalanmak, sanat değeri yüksek bir millî musiki yaratmak için yeterli değildir.

5. Halk Musikisi: Millî Musikinin “Avama Mahsus” Kolu

Her şeyden önce halk musikisi Rauf Yekta’ya göre piyasa musikisinden farklı olarak millî musikinin bir parçasıdır. Bu noktada polemik yürüttüğü kişilerle aynı fikirdedir. Hatta 1898’deki erken dönem yazılarından birinde⁷⁸ “asıl millî musikimiz”i “her türlü tekellüfattan âzâde olan” halk şarkılarında arayan ifadelerle bile rastlarız. Yine bu yazıda Anadolu’nun çeşitli yerlerinde ve “bilhassa Urfa, Musul, Erzurum taraflarında” insanı kendinden geçirecek derecede tesirli müziklere rastlandığını söyler, bunların derlenip notaya alınmasını, yayımlanmasını, hatta belki yerli operalarda bunlardan faydalanılmasını teklif eder. Ne var ki, zamanla bu fikirden uzaklaştığını ve millî musikinin

74 Süleyman Cevad, “Rauf Yekta Bey ile Mülakat”, s. 181.

75 Rauf Yekta, “İlm-i Âhenk ve Sark Müsikisine Tatbiki”, *İkdam*, 22 Kanunuevvel 1322 (1907).

76 Rauf Yekta, “Yeni Türk Beste Mektebi”, s. 1-2.

77 Rauf Yekta, “Yeni Türk Beste Mektebi”, s. 1-2.

78 Rauf Yekta, “Osmanlı Müsikisi Hakkında Birkaç Söz”, *İkdam*, 25 Mart 1314 (1898).

merkezine klasik musikiyi yerleştirdiğini görürüz.⁷⁹ Nadir de olsa, zaman zaman halk musikisi örneklerine ilişkin hayranlık ifade eden bazı değerlendirmelerde bulunmaya devam eder. Örneğin 1910'daki bir yazısında “sanatlarında pek mahir” olan ve İstanbul'daki kahvelerde artık pek rastlanmasa da Anadolu'da rastlanabilen “saz şairleri”ni över.⁸⁰ Ancak yazılarının genelindeki vurguya baktığımızda halk musikisini “irfan seviyesi o kadar yükselmeyen ahali ve köylüler”e hitap eden⁸¹ “avama mahsus”⁸² bir müzik olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Bir tarafta “ilmen ve irfanen yükselmiş münevver zevat”a hitap eden ve “sanatkârâne, âlimâne” bir müzik olan “klasik musiki” vardır, diğer tarafta “sanatkârâne bir meziyeti bulunmayan hoşâyende (hoşa giden) parçalardan ibaret” ve “köylüye hitap eden” halk musikisi.⁸³

Rauf Yekta'ya göre “Anadolu havaları millî musikiden mülhem” olmakla birlikte “Türk musikisi ilminin incelikleriyle işlenmiş” değildir.⁸⁴ Bu yüzden, toplumun “irfan seviyesi yükselmiş” kesimleri için estetik bir değer taşımaz, sadece folklorik bir malzeme olarak değerlidir. Burada da Rauf Yekta'nın yüksek beğeni kültürlerine has elitist değer yargılarının bir örneğini görmek mümkündür. Zira Rauf Yekta türkülerin insanı derinden etkilediğini, hoşla gittiğini kabul etmekle birlikte bunu yeterli görmez. Tıpkı hoşlanmakla estetik beğeniyi birbirinden kesin çizgilerle ayıran Kant gibi, sanatsal değeri yalnızca entelektüel çaba ve tefekkürle kavranabilecek bir şey olarak görür. Bourdieu'nün üst sınıf beğenisini tarif ederken ifade ettiği gibi, meşru beğeniyi saf entelektüel ve estetik bakışla sınırlar.

Türk musikisi monografisinde halk musikisine çok az bir yer ayırması da bu açıdan manidardır ve Fuat Köprülü⁸⁵, Halil Bedii Yönetken⁸⁶ vb. önemli isimler tarafından eleştirilmiştir. Rauf Yekta Türk musikisi maddesinde eski Türk musikisi sazlarından bahsederken halk musikisi sazlarına hiç yer vermez, yeni sazlar kategorisindeyse sadece zurna ve meydan sazından bahseder.⁸⁷ Meydan sazı başlığı altındaki ilk cümlesine “bu

79 Rauf Yekta'nın halk müziği hakkındaki görüşlerini kronolojik bir düzen içinde bir araya getiren kapsamlı bir çalışma için bkz. Ünsal Deniz, “Rauf Yekta Bey'in Türk Halk Müziği Hakkındaki Görüşleri”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, S. 71, 2018, s. 249-276.

80 Rauf Yekta, “Âhiretlik Unvanlı Neşide-i Müsikiyye Münâsebetiyle”, *Resimli Kitap*, S. 3, 1324 (1910), s. 286-291.

81 Rauf Yekta, “Namık İsmail Bey'e Cevap”, s. 2.

82 Rauf Yekta, “Ziya Gökalp ve Milli Musikimiz Hakkındaki Fikirleri I”, s. 89-91.

83 Rauf Yekta, “Millî Müsikiğimiz Yok mudur?”, *Vakit*, 13 Şubat 1926, s. 5.

84 Rauf Yekta, “Namık İsmail Bey'e Cevap”, s. 2.

85 Fuad M. Köprülü, “Türk Musikisi Tarihi”, *Tevhid-i Efkâr*, 28 Kânunusani 1924.

86 Halil Bedii Yönetken, “Rauf Yekta Bey'e Verilen Bir Cevap”, *Yeni Ses*, 27 Ekim 1926, s. 2.

87 Tokel, bu bağlamda Rauf Yekta'yı “halk musikisine yer vermeyen bir Türk musikisi tarihi” yazmakla eleştirir. Bayram Bilge Tokel, *Sarayın Sesi Halkın Nefesi*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2019, s. 170-176.

çalgı klasik topluluklara ve kahvelerde icrayı ahenk eden incesaza dahil edilmemiştir” diye başlaması, ansiklopedi maddesini hangi mantıkla kaleme aldığına da bir göstergesidir.⁸⁸ Yapılan eleştirilere cevaben belirttiği gibi, Türk musikisi maddesini “Türk’ün klasik musikisi”ni anlatmak amacıyla kaleme almıştır.⁸⁹ Böyle bir incelemede halk müziğine yer verilmemiş olması Rauf Yekta Bey’e göre gayet doğaldır, çünkü halk musikisi klasik musikinin bir parçası değildir. Türk müziğinin avama, köylülere hitap eden, gelişmemiş bir koludur. Arel’de daha net bir ifadesini bulduğumuz bu yaklaşıma göre halk musikisi klasik musikinin “iptidai (ilkel), rustai (köylü) ve sadedilane (safça)” bir şeklidir.⁹⁰ Bu mantıktan hareketle Rauf Yekta, iyi yetişmiş şehirli müzisyenlerin halk müziği etkisi altına girmesini lüzumsuz, hatta yanlış bulur. Örneğin Tanburi Cemil Bey’e getirdiği temel eleştiri, tanburu bağlama gibi çalmasıdır. Seçkin bir mecliste bağlama çalarken dinlediği Sadi Yaver Ataman’ı, “bırak şu avam sazını da tanbur çal” diye ikaz eder.⁹¹ Çoksesli eser bestecilerini, klasik musikinin nağme zenginliği dururken, halk müziğinin ilkel ve basit melodilerine yöneldikleri için eleştirir.

Halk müziğine ait bazı unsurları tarif ederken zaman zaman nesnellikten çok uzaklaştığı ve sert ifadeler kullandığı da olur. Mesela halk musikisi sazlarına örnek olarak verdiği iki sazdan biri olan ve “Kıptiler tarafından icra edilen bir nevi obua” olarak tarif ettiği zurnanın Van ve Erzurum’daki Kürt ve Ermeniler tarafından çalınan bir çeşidini “gayrikâbili tahammül, kaba ve cırtlak” olarak değerlendirir. “Bu kadar hatalı seslerle bu adamların saatlerce oynamasına”, böyle bir müzikten zevk alabilmelerine şaşar.⁹² Rauf Yekta zaman zaman tepeden baksa da halk musikisini millî musikinin bir parçası olarak görmüş, 1898’deki ilk yazısıyla birlikte fikir babalarından biri olduğu derleme gezilerine bizzat katılmış, Anadolu’dan derlenen halk şarkılarının toplandığı defterlere açıklamalar yazmıştır.⁹³ Rauf Yekta’nın türkülere özellikle folklorik bir değer atfettiği, derleme çalışmalarını uluslararası folklor bilimi çalışmalarının bir parçası olarak gördüğü, bu yüzden de bugünün müziğine kaynak olabilecek veya başlı başına değer taşıyan canlı bir unsur olarak değil de en saf hâliyle tespit edilip notaya alınması gereken bir folklor malzemesi olarak değerlendirdiği anlaşılmaktadır.

88 Rauf Yekta, *Türk Musikisi...*, s. 89.

89 Rauf Yekta, “Bedii Bey’in Mugalataları”, s. 2

90 Hüseyin Sadettin Arel, *Türk Musikisi Üzerine İki Konferans*, İleri Türk Musikisi Konservatuvarı, İstanbul, 1964’den akt. Bayram Bilge Tokel, *Sarayın Sesi...*, s. 281-282.

91 Süleyman Şenel, *Sadi Yaver Ataman*, Safranbolu Belediye Başkanlığı Yayınları, Safranbolu, 1995, s. 3.

92 Rauf Yekta, *Türk Musikisi...*, s. 92.

93 Bkz. Rauf Yekta, *Dârü’l-Elhân Külliyyatı Anadolu Halk Şarkıları 1. Defter*, Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası, İstanbul, 1926; Rauf Yekta, *Dârü’l-Elhân Külliyyatı Anadolu Halk Şarkıları 2. Defter*, Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası, İstanbul, 1926.

6. Piyasa Musikisine Karşı: “Mütereddi” Musikiyle Yolları Ayırmak

Rauf Yekta'nın metinlerinde, estetik açıdan meşru müzik kültürünü klasik Türk musikisi temsil eder. Millîlik vasfı açısından halk musikisinin de kültürel meşruiyeti vardır. Ticarileşmiş popüler müzik kültürleriniyse genellikle meşru görmediği anlaşılıyor. Örneğin 1926'da Darüelhan'ın Türk musikisi bölümünün kapatılmasıyla ilgili polemikler sırasında “iptizalin (bayağılaştırma, adileşme) son derecesine gelmiş (...) mütereddi (soysuzlaşmış) bir musiki” diye tanımladığı piyasa musikisini “mevki-i tedavülünden kaldırılabirseniz kararınızı alkışlayacak ilk ben olurum” diyecek kadar ileri gider.⁹⁴ “Fasıl musikisi” veya “meyhane musikisi” namı verilen piyasa şarkılarına millî musiki denmesi Rauf Yekta'ya göre “millî izzet-i nefsi rencide” edecek bir şeydir.⁹⁵ Buna fasıl musikisi denmesi de yanlıştır. Çünkü hakiki fasıl musikisi Rauf Yekta'ya göre tıpkı Viyana operasındaki konserleri “vecd içinde” dinleyen “münevver tabaka” gibi, “ricâl ve kibâra mahsus mehâfilde (mahfillerde)”, bir şeyler yiyip içmeden, adeta “bir mabette dini ayin icra ediliyormuş gibi” huşu ile dinlenir.⁹⁶

1907'deki erken tarihli yazılarından birinde⁹⁷ klasik musikinin gerçek mahiyetini gösterecek saz takımı ve icra şeklini tanımlarken de benzer bir ortama işaret ettiğini görürüz. Ney, tanbur, sinekemanından oluşan bir saz takımı eşliğinde üç hanendenin klasik eserler icra ettiği ve bu seçkin konseri huşu içinde dinleyenlerin “lakırdı etmek değil hızlıca nefes almaktan bile” çekindikleri bir ortamdır bu. Ancak bu tür bir musikiden zevk alabilmek için belli bir kültür, görgü ve kulak eğitimi gerekmektedir. Peki, bu “üstadane eserler”den “bir şey anlamayanlar, anlamaya terbiyeyi semiyeleri (kulak terbiyeleri) henüz müsait olmayanlar” ne yapacaktır? Onlar için de böyle “sanatkârâne” olmayan “hafif, şen, şâtır (neşeli)” parçalar vardır.⁹⁸ Rauf Yekta müzikten anlamayan, kulağını eğitmemiş kitlelerin beğendiği bu müziklerde herhangi bir sanat değeri görmez.

1906 tarihli bir yazısında plaklara kaydedilen ve “nefais-i musiki namı verilen” eserlerin çoğunlukla “kabak kantosu, çiftetelli, çingene kantosu (...) gibi âsâr-ı mübtezeleden”, yani değersiz, bayağı eserlerden ibaret olduğunu ve musiki üstatlarının bunları dinlemeye bile tahammül edemeyeceğini söyler. Rauf Yekta'ya göre ahlak, edep, nezahet, sanat ve letafetten mahrum olan bu parçaları musiki üstatlarının ağızlarına alması

94 Rauf Yekta, “Namık İsmail Bey'e Cevap”, s. 2.

95 Rauf Yekta, “Namık İsmail Bey'e Cevap”, s. 2.

96 Rauf Yekta, “Namık İsmail Bey'e Cevap”, s. 2.

97 Rauf Yekta, “Âlât-ı Mûsikiyemiz -2- Tanbur”, *İkdam*, 4 Mayıs 1323 (1907).

98 Rauf Yekta, “Âlât-ı Mûsikiyemiz -2- Tanbur”.

mümkün değildir. Bunlar “kıymet-i fenniyeleri sıfır” olan ve yalnız avamın hoşuna gidecek parçalardır.⁹⁹ Özellikle kantolar söz konusu olduğunda Rauf Yekta iyice öfkelenir. 1899’daki ilk yazılarından birinde Kanto denen “bu zırlıtlardan” hoşlananların “musiki namı verilen sanat-ı âliye ve ruhaniyyeden zerre kadar haz ve nasipleri” olmadığını söyler.¹⁰⁰ Çünkü bu kantoların hangi makamdan oldukları tam olarak anlaşılamadığı gibi alafangaya da tam olarak benzememektedirler. Yüksek beğeni kültürlerinde olduğu gibi, popüler müzikleri gelenek ve kurallara uygunluğu açısından değerlendiren bu yazıda, bir kanto şarkısını sözleri, vezni, prozodisi, melodik yapısı, makam kullanımı ve usulü açısından inceleyen Rauf Yekta, kusurlarını tek tek gösterir. Hiçbir kurala uymayan, daha da kötüsü meşru müzik kültüründen ödünç aldığı unsurları bozan, tanınmaz hâle getiren bu tip eserler, Rauf Yekta’ya göre “dünyanın en zengin bir musikisi olma istinadına sahip” Osmanlı musikisi sahasında hiç işitilmemesi gereken “adi şeyler”dir.¹⁰¹

Rauf Yekta’nın popüler müziklere ve müzisyenlere karşı tutumu iki temel tema etrafında şekillenir. İlk olarak bir müziğin çeşitli unsurları açısından kurallara ne ölçüde uygun olduğuna bakar. İkinci olarak da sanat kaygısıyla yapılan ciddi musikiyle eğlenmeye dönük musiki arasındaki sınırları belirginleştirmeye çalışır ve ikincisinin yaygınlaşmasını birincisini varlığını tehdit eden, hakiki musikiyi bozan bir tehdit olarak görür. Kurallara uygunluktan genellikle makam ve usulün doğru kullanılması, perdelerin doğru basılması, güftelerin iyi seçilmesi, vezin hatası yapılmaması gibi unsurları anladığı görülür. Bu ölçütler açısından geçer not alan bir müziğe kategorik olarak karşı çıkmaz. Örneğin kantoları hangi makama ait olduklarının anlaşılamadığı, güftelerinin bozuk olduğu vb. gerekçelerle eleştirirken, yeni tarzdaki eserler bestelenmesine karşı olmadığını özellikle belirtir: “Yalnız beste, semai, şarkı vadisinde eserler tanzim edilsin fikrinde değiliz”; ancak bestelenecek yeni tarzdaki eserlerin “güfteleri (...) manidar şiirlerden intihap olunmalı, saniyen usul ve kavâid-i musikiyemiz (musikimizin kuralları) ayaklar altına alınmamalıdır.”¹⁰²

Aynı kıstas piyasadaki popüler fasıl musikisi örnekleri için de geçerlidir. Örneğin Fevziye Kıraathanesi’nde dinlediği piyasa müzisyenlerinden oluşan incesaz takımını, sazlarını yenmiş sazendelerden ve piyasada nadiren rastlanan “erbab-ı hüner” hanendelerden oluşan bir topluluk olarak tanımladıktan sonra, Kanuni Şemsi’nin akort konusundaki titizliğini vurgular ve Batı müziği dinleyenlerin genellikle ayırt edemeyeceği segha

99 Rauf Yekta, “Gramofon ve Musiki-i Osmani”, 24 Şubat 1321 (1906).

100 Rauf Yekta, “Kantolar”, *İkdam*, 26 Teşrinisani 1315 (1899), s. 3.

101 Rauf Yekta, “Kantolar”, s. 3.

102 Rauf Yekta, “Kantolar”, s. 3.

ve buselik perdeleri arasındaki bir komalık farkı bile kolaylıkla ayırt edebilecek hassas bir kulağı olduğunu söyler.¹⁰³ Benzer şekilde piyasa hanendelerinden Hanende Karakaş'ın da makam bilgisindeki sağlamlığı ve “şed yollarındaki hakimiyeti”ni över. Bir gün hicaz makamında gazel okurken, muhayyer perdesinde şehnaz yapıp, muhayyeri evc farzederek düğah perdesine kadar evcli inişinden hayret ve övgüyle bahseder ve bu akla hayale gelmeyecek makam geçkisinin, bu tür inceliklerden anlayan dinleyicileri nasıl kendinden geçirdiğini anlatır. Hatta ertesi hafta, dinlemeye gelecek okuyucuların da şahit olması için bu makam geçkisini bir kez daha tekrar etmesini ister¹⁰⁴ ve gerçekten bir hafta sonra Karakaş Efendi Hicaz faslında aynı makam geçkisini başarıyla icra eder.¹⁰⁵ Buna karşılık bu mahareti sebebiyle övdüğü Hanende Karakaş'ı, Hüseyini makamında ve muhammes usulünde bir klasik eseri usulünü bozarak şarkı gibi okuduğu için eleştirir ve bir ustadan büyük usulleri meşk etmesini, aksi takdirde klasik eserleri bozmamasını söyler. Aynı fasılda okunan Tatyos'un bir şarkısını da hem güftesi besteye yanlış taksim edildiği hem de bozuk bir telaffuzla okunduğu için eleştirir.¹⁰⁶

Piyasada icra edilen popüler müziklerin hepsini kategorik olarak dışlamasa da bunları klasik musikiden ayırma konusunda son derece titizdir. 1906'daki bir yazısında bazı kıraathanelerde sahneye çıkan incesaz takımlarına bakıp da Osmanlı müziği hakkında bir fikre varılmaması gerektiği konusunda okurlarını uyarır, “çünkü bu takımlarda klasik musikimizden (...) kemâl-i iftihârla irâe olunabilecek enâfis-i âsârdan hiçbir parçanın vezniyle, usulüyle icrâ” edilmediğini belirtir.¹⁰⁷ Cumhuriyet döneminde bu konudaki yargılarının daha da keskinleştiği görülür. Örneğin 1933 yılında Hikmet Feridun'la yaptığı röportajda “Adalardan, Modalardan, Kadıköylü dilberlerden bahseden” piyasa şarkılarının Şark musikisiyle karıştırılmasına şiddetle itiraz eder. Rauf Yekta'ya göre her sanatta böyle “döküntü” bir taraf vardır. “Plakta, radyoda Şark musikisi diye” dinletilen bu eserlerin, “sanatla hiçbir alakası” yoktur. “Hakiki” Şark musikisi “300-400 senelik klasiklerimiz”dir ve bu musikiyi dinleme fırsatı çok nadirdir.¹⁰⁸ Klasik musikinin yeterince rağbet görmemesinin sebebi, Rauf Yekta'ya göre dinleme fırsatının nadir olmasıdır: “Dinleten yoktur ki halk dinlesin.”¹⁰⁹ Halka klasik musiki dinletilmedikçe, dinleyenler azalmakta, dinleyenler azaldıkça anlayanlar azalmakta, böylelikle halkın zevki

103 Rauf Yekta, “İncesaz Takımlarımız”, s. 2-3.

104 Rauf Yekta, “İncesaz Takımlarımız”, s. 2-3.

105 Rauf Yekta, “Suriye ve Beyrut Vilayetlerinde Bir Seyahat-ı Musikiye”, *İkdam*, 19 Teşrinisani 1315 (1899).

106 Rauf Yekta, “Suriye ve Beyrut Vilayetlerinde Bir Seyahat-ı Musikiye”.

107 Rauf Yekta, “Şark Sanayi-i Nefise'sinden: Osmanlı Müsikisi”, *İkdam*, 8 Kanunuevvel 1322 (1906).

108 Hikmet Feridun, “Yeni Şarkıların Şark Musikisiyle Alakası Yoktur”, *Akşam*, 11 Ağustos 1933.

109 Süleyman Cevad, “Rauf Yekta Bey ile Mülakat”tan akt. Süleyman Erguner, *Rauf Yekta...*, s. 181.

bozulmakta ve “ila-nihaye yalnız kendisine dinletilen adi ve müptezel eserlerden zevk almaya” başlamaktadır. Gençler bir dükkândan aldıkları alelade bir bibloyu “üzerinden asırlar geçmiş bir eser-i sanata tercih ediyorlarsa her şeyden evvel gençlerimizin zevk-i bediyesi bozulduğuna hükmolunur.”¹¹⁰

Rauf Yekta da tıpkı kıyasıya eleştirdiği resmî müzik politikasının savunucuları gibi, kültürel demokrasiye son derece mesafelidir. Belli bir müzik türünün (klasik Türk musiki) sanatsal değer ve kültürel meşruiyet açısından diğerlerinden üstün olduğuna ve bu yargının kişilerin zevkinden bağımsız objektif bir olguya tekabül ettiğine inanır. Bu mantığa göre insanlar meşru beğeni kültürünün dışında tercihlerde bulunuyorlarsa, bu onların zevklerinin gelişmemiş veya bozulmuş olduğuna işaret eder. Belli bir müzikten geniş kitlelerin hoşlanması, zevk alması, onun meşruiyet kazanmasını garanti etmez. Rauf Yekta'nın Kahire Kongresi'nde tuttuğu, ama yayınlamadığı günlüğündeki bazı satırlar, kendi kişisel zevklerine bile bu açıdan istisna tanımadığını gösterir. Kongrede uzun saatler boyunca, çeşitli Arap ülkelerinin klasik musikilerini dinleyen Rauf Yekta, bunlar hakkında fikir sahibi olma fırsatına sahip olduğu için sevinse de kimi zaman sıkılır ve geceleri “asıl zevkyab olduğu” çalgılı kahvelerdeki piyasa takımları dinlemeye can atar.¹¹¹ Üstelik bu programlarda Arap kızları Rauf Yekta'nın hiçbir yazısında hakkında tek olumlu kelime sarfetmediği “kanto gibi şeyler” ve Arapça şarkılar söylemektedir.¹¹²

Rauf Yekta'nın, tıpkı kendisinden sonraki birçok elitist sanat görüşüne temel oluşturan Kant gibi, hoşlanmayla estetik yargı arasında bir ayırım yaptığı anlaşılmaktadır. Hakkında estetik yargıda bulunmaya değer müzikler, bu yaklaşıma göre bizim duyu durumumuza ve kişisel zevkimize bağlı olmayan, objektif olduğu varsayılan estetik kriterlere göre entelektüel araçlarla güzelliği tespit edilebilen müziklerdir. Bourdieu'nün toplumdaki seçkin grupların sınıfsal ayırım stratejileriyle ilişkilendirdiği bu “saf estetik bakış”¹¹³, entelektüel zevkler geliştirmeyi mümkün kılan kültürel sermayeyi biriktirmemiş geniş kitlelerin beğenisini değerlendirme dışı bırakır ve meşru beğenin dışına atar. Hâlbuki farklı ekonomik ve kültürel sermayelere sahip beğeni kamuları (*taste publics*) tarafından takip edilen farklı beğeni kültürlerinin (*taste cultures*) farklı beğeni

110 Süleyman Cevad, “Rauf Yekta Bey ile Mülakat”tan akt. Süleyman Erguner, *Rauf Yekta...*, s. 181.

111 İsmail Hakkı Süreksan, “Rauf Yektâ Bey'in Kahire Şark Musikisi Kongresine Dâir Notları-IV”, *Musiki ve Nota*, C. III, S. 31, Mayıs 1972, s. 4-6.

112 İsmail Hakkı Süreksan, “Rauf Yektâ Bey'in Kahire Şark Musikisi Kongresine Dâir Notları-III-”, *Musiki ve Nota*, C. III, S. 30, Nisan 1972, s. 4-6.

113 Pierre Bourdieu, *Ayırım: Beğeni...*, s. 715-716.

standartları vardır.¹¹⁴ Bunları birbiriyle karşılaştırmak yerine, kendi içinde değerlendirebilir ve her beğeni kültürünün hitap ettikleri topluluğun beğeni standartlarını ne derece karşılayıp karşılayamadığını sorabiliriz. Üstelik beğeni sosyolojisinin bu temel kavramlarını yaratan Gans'ın de vurguladığı gibi, insanlar tercihlerini tek bir beğeni kültüründen yapmazlar, zaman zaman kendi sınıfsal aidiyetiyle ve estetik alışkanlılarıyla uyumsuz görünen beğeni kültürlerinden de tercihte bulunurlar.¹¹⁵ Tıpkı Rauf Yekta'nın, estetik bir değerlendirmeye layık görmediği bazı popüler müzik türleriyle zaman zaman gönül eğlendirebildiği gibi. Beğeni kültürleri arasındaki doğurgan karşılaşma ve etkileşimler çoğu zaman insanların tercih yelpazelerini genişletecek bu tip geçişler yapması sayesinde mümkün hâle gelir. Kısacası klasik Türk müziği gibi yüksek kültür kategorisi altında toplanan müzikleri değerli görmek ve beğenmek, aslında popüler müzikleri yok saymayı ve değersizleştirmeyi gerektirmez.

Peki, Rauf Yekta popüler beğeni kültürlerine karşı neden bu kadar tahammülsüzdür? Klasik musiki ve popüler musiki farklı dinleyici gruplarına hitap ettiğine, farklı estetik kıstaslara sahip olduklarına, kısacası farklı kulvarlarda yer aldıklarına göre Rauf Yekta pekâlâ popüler musikiye kayıtsız kalmayı da tercih edebilirdi. Ne var ki, Rauf Yekta popüler musikinin kültürel meşruiyetini artırmasını, klasik Türk musikisi için bir tehdit olarak görür. Belli ki, bu tutumu benimsemesinde, iki musiki kültürü arasındaki sınırların o yıllarda epey bulanıklaşmış olmasının önemli bir payı vardır. Klasik musiki kültürü itibarını, meşruiyetini ve hamilerini kaybettikçe, piyasa musikisiyle ortak kurumları ve mekânları paylaşmak ve ortak bir dinleyici kitlesine hitap etmek zorunda kalmış, bu durum iki müzik kültürünün iyice iç içe geçmesine yol açmıştır. Bu iç içe geçme, popüler musikinin sürekli olarak klasik musikiden belli unsurlar ödünç alıp piyasaya uyarlanmasında, hatta kimi zaman insanların önüne klasik musikinin uzantısı, hatta temsilcisi olarak çıkmasında da kendini gösterir. Nitekim Rauf Yekta'nın “Alafrangacı” rakipleri, erken Cumhuriyet dönemi polemikleri sırasında bu olguyu çarpıtarak, “alaturkacılar”ı “meyhane musikisi”ni savunmakla suçlamıştır.¹¹⁶ Rauf Yekta'nın iki müzik tarzını bu kadar kesin hatlarla birbirinden ayırma konusundaki hassasiyeti biraz da bu saldırıya cevap verme kaygısından kaynaklanır. Elitist grupların, dünyanın başka yerlerinde de popüler kültürün yüksek kültürden ödünç aldığı unsurları kendi meşrebince uyarlamasını genellikle yüksek kültürün değer kaybetmesi olarak gördüklerini ve yüksek kültürü popüler kültürün “yozlaştırıcı” etkilerinden koruyacak bir duvar inşa etmeye

114 Herbert J. Gans, *Popüler Kültür...*, s. 142.

115 Herbert J. Gans, *Popüler Kültür...*, s. 25.

116 Bu konuda bkz. Güneş Ayas, *Musiki İnkılabı'nın...*, s. 195-199.

çalıştıklarını biliyoruz.¹¹⁷ Mesud Cemil'in "eski sanat musikisinden soysuzlaşmış" piyasa musikisini "büsbütün kaldırmak mümkün olmayacaksa (...) yiyinti içinti yerlerine sıkıştırma"yı, kendi repertuarı içinde çemberleyip, "içeriden dışarıya dışarıdan içeriye kaçak ses sızmasına amansız beçilik, gözcülük" edilmesini önermesi,¹¹⁸ Rauf Yekta'nın da büyük ölçüde paylaştığı bu elitist tutumun çarpıcı bir örneğidir.

Daha önce de altını çizdiğimiz gibi, yüksek beğeni kültürleri, estetik anlayış ve eleştiri ilkeleri açısından yaratıcı merkezlidir, yüksek kültür ürünlerinin kullanıcı (dinleyici) talebine bağımlı olmadığını varsayar. Buna karşılık her beğeni kültürü gibi, aslında o da kendisini talep eden bir gruba ihtiyaç duyar. Hedef kitlesi, popüler beğeni kültürlerinden farklı olarak sayıca küçük ama eğitilmiş ve genellikle ekonomik, siyasal ve sembolik açıdan güçlü gruplardır. Yüksek kültürün geniş kitlelerin beğeni ve taleplerine bağlı olmadan ayakta kalabilmesini ve böylelikle özerk estetik standartlarını koruyabilmesini mümkün kılacak şey, bu güçlü grupların sağlayacağı veya aracılık edeceği kamusal ve özel fonlardır. Yüksek kültür mensupları bu desteği kaybetmeye başladıklarında, ayakta kalabilmek için ister istemez piyasaya yönelir, daha geniş kitlelerin taleplerini dikkate almaya ve ürünlerini bu doğrultuda uyarlamaya başlarlar. Gans'ın da dikkat çektiği gibi, bu şartlar, dinleyicilerini ve üreticilerini "daha düşük nitelikli sayacağı bir kültürle yetinmek" veya kurumlarını "daha az kültürlü" gördüğü gruplarla paylaşmak zorunda bırakır.¹¹⁹ Bu durumdan memnun olmayanlar, piyasanın taleplerinden özerkleştirmek istedikleri yüksek kültürü daha aşağıda konumlandıkları bir popüler beğeni kültürüyle kıyaslamaya başlar, piyasadaki gelecek tehditleri abartır ve kitlelerin beğenisinden bağımsız bir estetik değer atfettiği klasik müzik kültürünün sınırlarını daha koyu çizgilerle rakibinden ayırmaya çalışırlar. Bu müziğin, piyasanın ayartıcı ve yıkıcı etkileriyle bozulmaması için korunması ve kamusal fonlarla desteklenmesi gerektiğini iddia ederler.

Nitekim Rauf Yekta da gençlerin estetik zevkinin bozulmasını, halkın "adi ve müptel eserlerden" zevk almaya başlamasını, klasik eserler gibi sanatsal değeri yüksek eserlerin artık yaratılamaması ve rağbet görmemesini hep aynı olguya bağlar: Patronaj (himaye) eksikliği. Rauf Yekta'ya göre nasıl ki Mimar Sinan'ın ortaya çıkması için onu destekleyecek bir Kanuni Süleyman'a ihtiyaç varsa, yeni Dede Efendiler'in çıkması için de III. Selim, II. Mahmut gibi yöneticilere ihtiyaç vardır: "Bugün içimizde bir Mimar Sinan yetişecek olsa ancak harikizedegan (evi barkı yanmış olanlar) apartmanları

117 Herbert J. Gans, *Popüler Kültür...*, s. 51-52.

118 Mesud Cemil, *Hep Bu Toprakta*, s. 6, Eylül 1945, s. 28-32'den akt. Hüseyin Kıyak, *Mesud Cemil Mızrabı, Yayın ve Kalemiyle*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul, 2018, s. 260.

119 Herbert J. Gans, *Popüler Kültür...*, s. 29.

inşasında istihdam olunurdu.”¹²⁰ Sonuç olarak Rauf Yekta’ya göre müzikte yüksek bir seviye için yapılması gereken bellidir: Özerk estetik standartlara sahip bir yüksek müzik kültürü tanımlamak ve onu piyasanın insafına bırakmayarak kültürel, kurumsal, siyasal ve ekonomik olarak desteklemek.

Sonuç

Karmaşık bir iş bölümüne dayanan hemen hemen her gelişmiş ve farklılaşmış toplumda, toplumun daha eğitimli kesimlerine hitap eden, diğer müziklerden daha itibarlı bir konuma sahip olan, kuşaktan kuşağa aktarılan bir kanona ve yerleşmiş kurallara dayanan ve toplumun elitleri tarafından himaye edilen yüksek müzik geleneklerine rastlarız. Bunların bir kısmı günümüzde klasik müzik veya geleneksel sanat müziği gibi kategoriler altında toplanmış durumdadır. On dokuzuncu yüzyılda Avrupa’da doğan ve başlangıçta sadece Avrupa sanat müziğini ifade edecek şekilde kullanılan klasik müzik terimi, zamanla Avrupa dışı toplumlar tarafından da kendi ülkelerindeki benzer müzik geleneklerini isimlendirmek için kullanılmaya başlamıştır.

Bu yeni kategori öncelikle müziğin ticarileşmesi ve demokratikleşmesiyle birlikte iç içe geçmeye başlayan sanat müziğiyle eğlence müziği arasındaki sınırları çizmeyi amaçlar. Klasik müzik kategorisi, yüksek müzik kültürlerini piyasanın taleplerinden özerkleştirmenin, böylelikle estetik standartlarını ve dayandığı sosyal tabanın statüsünü korumanın bir yolu olarak ortaya çıkmıştır. Türkiye’de ise bu işlevinin yanı sıra, geleneksel müzik kültürünün Batı müziği karşısında yaşadığı statü kaybını telafi edecek meşrulaştırma stratejilerine de hizmet etmiş, uluslaşma süreciyle ilişkili yeni anlam ve işlevler de üstlenmiştir. Ancak bu durum Rauf Yekta gibi isimlerin bu kategoriyi yoktan var ettikleri, ideolojik amaçlarla masa başında uydurdukları anlamına gelmez. Rauf Yekta, klasik Türk musikisi kategorisinin tanımlayıcı özelliklerine tekabül eden unsurların çoğunu, bizzat içinde yetiştiği seçkin musiki muhiti içinde hazır bulmuş, yeniden formüle ederek sözcülüğünü yaptığı müzik kültürüne meşruiyet ve itibar kazandıracak bir stratejinin parçası hâline getirmiştir.

Yeni bir kategorinin yaratılması ve belli bir müzik tarzının sınırlarının çizilmesi çoğu zaman başka müziklerle kıyaslamalar yapılmasını, daha önce iç içe geçmiş bazı unsurların birbirinden ayrılmasını, rakip müziklere karşı bazı söylemler geliştirilmesini zorunlu kılar. Rauf Yekta’nın da klasik Türk musikisini tanımlamak için attığı her adımda

120 Süleyman Cevad, “Rauf Yekta Bey ile Mülakat”tan akt. Süleyman Erguner, *Rauf Yekta Bey...*, s. 181.

onu başka müziklerle kıyaslaması gayet doğaldır. Ancak, bu sürecin Osmanlı geleneksel müzik kültürünün tarihindeki en ciddi meşruiyet kriziyle karşı karşıya geldiği ve yoğun bir sembolik şiddete maruz kaldığı bir döneme denk gelmesi, Rauf Yekta'nın ayırım stratejilerinin son derece katı, hırçın ve dışlayıcı bir tona bürünmesine yol açmıştır. Dönemin ideolojik temelli sert tartışma ortamı ve zaten son derece sınırlı olan kamusal fon ve himaye imkânlarını elde etmek için rakip müzik kültürleri arasında yaşanan yoğun mücadele, Rauf Yekta'yı kimi zaman müzikolog soğukkanlılığından uzaklaştırmış, hırçın bir ideolog hâline getirmiştir. Buna karşın Rauf Yekta'nın en sert polemiklerinde bile yargılarına bilimsel ve akılcı gerekçeler arama çabasından vazgeçmediği görülür. Bu durum Rauf Yekta'nın ideolojik niteliği ağır basan ve bir kısmı son derece öznel yargılara dayanan görüşleriyle bilimsel incelemelerinin sık sık iç içe geçmesine yol açmıştır.

Rauf Yekta birbirinin muadili olarak gördüğü yüksek kültür kategorisindeki müzikleri yatay eksende birbiriyle kıyaslar. Onların aşağısında gördüğü popüler müzik ve halk müziği kültürlerini ise dikey eksende bunlarla karşı karşıya getirir. Son olarak bütün bu müzikleri millîlik ekseninde birbiriyle karşılaştırır ve bu karşılaştırmalardan her birinde klasik Türk musikisini beğeni hiyerarşisinin tepesine yerleştirir. Klasik Türk musikisini yeni Türkiye'nin millî musikisi olarak yeniden formüle etmeye çalışır. Klasik Türk musikisinin muadili olarak ele aldığı klasik Batı müziği hakkında olumlu ifadeler kullanır ve sanatsal açıdan değersiz gördüğü piyasa musikisi karşısında bu iki musiki kültürünü sanat değeri taşıyan ciddi musikiler olarak değerlendirir. Öte yandan, bireylerin başka toplumların müzik kültürlerinden tam anlamıyla zevk alabilmesine şüpheyle yaklaştığı için, Batı müziğini Türk ruhuna yabancı görür. Halk musikisini millî musikinin ilkel ve avama hitap eden bir şubesi olarak konumlandırır. Batı müziğini ve Batı müziği etkisindeki müzikleri ise millî olmayan müzikler olarak değerlendirir. Avrupa-merkezci yaklaşıma haklı olarak karşı çıkmasına rağmen, kullandığı polemikçi dilin ve Batı müziğine karşı önyargılarının etkisiyle bizzat kendisi etno-santrist bir yaklaşım benimser. Avrupa-merkezci şemayı tersine çevirerek klasik Türk müziğinin Batı müziğinden üstünlüğünü kanıtlamaya çalışır.

Batı müziği tekniklerinden faydalanarak Türk müziğinde gerçekleştirilecek yeniliklere erken dönem yazılarında nispeten daha olumlu yaklaşırsa da gitgide tutumunu sertleştirmiştir. Genellikle piyasa musikisi, meyhane musikisi vb. isimlerle andığı ticarileşmiş popüler müzikleri sanat değerinden yoksun ve millî musikinin parçası olmaya layık olmayan müzikler olarak görür ve bu müziklerle klasik musiki arasındaki sınırların net bir şekilde çizilmesi konusunda ısrarlıdır. Ciddi bir kurumsal destekten mahrum kalan

ve toplumun elitleri arasında sembolik gücü zayıflayan klasik musiki çevresinin ayakta kalmak için piyasaya açılmak zorunda kaldığı ve popüler musiki kültürü içinde erime tehlikesi yaşadığı bir süreçte Rauf Yekta'nın bu ısrarını anlamak mümkündür. Klasik musikinin bozulmasını engellemek, bunun için de onu eski repertuarı ve geleneksel tarzı içinde çerçevelemek, zamanla Rauf Yekta'nın birinci önceliği hâline gelmiştir. Rauf Yekta'nın çizdiği çerçeve, Cumhuriyet dönemi boyunca klasik musiki çevresinin zihniyet kalıplarını da şekillendirmiştir. Klasik musiki camiasının eskiyi yücelten ve yeniye hep şüpheyle bakan, repertuarını belli bir dönemle sınırlayan, başka müzik türleri ve tarzlarıyla arasına katı sınırlar çizen, popüler müzik türlerine karşı düşmanca bir söylem benimseyen, içe dönük, muhafazakâr bir topluluğa dönüşmesinde bu düşünsel çerçevenin önemli bir payı vardır. Bununla birlikte klasik musikinin estetik standartlarının korunması, popüler eğlence kültürü içinde eriyip gitmesinin önüne geçilmesi ve sembolik gücünü kaybetmekte olduğu bir dönemde yeniden kimlik ve itibar kazanmaya başlaması da büyük ölçüde Rauf Yekta'nın gayretlerinin bir sonucudur.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA

1. Araştırma Eserler

- A. Cehri: “Musiki Üstadları 3, Ehl-i Hibre”, *Tiyatro ve Musiki Mecmuası*, S. 11, 5 Nisan 1928.
- Aksoy, Bülent: *Avrupalı Gezginlerin Gözüyle Osmanlılarda Musiki*, Pan Yayıncılık, İstanbul, 2003.
- Alfaro, Olman: “Art music”, *The Sage International Encyclopedia of Music and Culture V*, Sage Publications, Thousand Oaks, 2019, s. 204-207.
- Ali Ufki Bey: *Saray-ı Enderun: Topkapı Sarayında Yaşam*, çev. Türkiş Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2013.
- Arel, Hüseyin Sadettin: *Türk Musikisi Üzerine İki Konferans*, İleri Türk Musikisi Konservatuvarı, İstanbul, 1964.
- Asaf Halet Çelebi: “Todi Musikisi”, *Yeni Adam*, S. 360, 1941, s. 4-5.

- Ayas, Güneş: *Müziği Boğan Gürültü: İdeolojinin Kıskaçında Musiki*, İthaki Yayınları, İstanbul, 2018.
- Ayas, Güneş: *Musiki İnkılabı'nın Sosyolojisi: Klasik Türk Müziği Geleneğinde Süreklilik ve Değişim*, İthaki Yayınları, İstanbul, 2020 [2014].
- Ayas, Onur Güneş: “Direklerle Müzik Sahnesi ve İncesaz Takımları: Müzisyenler, Repertuar, Dinleyiciler ve Beğeni Yapısı”, *Türkiyat Mecmuası*, C. XXXIII, S. 2, 2023, s. 641-679.
- Bağır, Coşkun: “Türk Ocakları ve Türk Musiki Tarihinde - Unutulmuş- Bir İlk - İstanbul Türk Ocağı Klasik Türk Musikisi Korosu- veya- “İstanbul Türk Ocağı Musiki İhtifal Heyeti” (1927)”, *Türk Yurdu*, C. XXXIII, S. 306, 2013, s. 55-60.
- Bardakçı, Murat: “Rauf Yekta Bey'in Hayatı ve Eserleri”, *Rauf Yekta, Türk Musikisi*, çev. Orhan Nasuhioğlu, Pan Yayıncılık, İstanbul, 1985, s. 8-16.
- Behar, Cem: *Kan Dolaşımı, Ameliyat ve Musiki Makamları: Kantemiroğlu ve Edvarı'nın Sıradışı Müzikal Serüveni*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2017.
- Behar, Cem: *Şeyhülislam'in Müziği*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010.
- Bourdieu, Pierre: *Ayırım: Beğeni Yargısının Toplumsal Eleştirisi*, çev. Derya Fırat-Günce Berkurt, Heretik Yayınları, Ankara, 2015.
- Church, Michael: *The Other Classical Musics: Fifteen Great Traditions*. Boydell & Brewer, New York, 2015.
- Çergel, Muhammet Ali: *Rauf Yekta Bey'in İkdam Gazetesi'nde Neşredilen Türk Musikisi Konulu Makaleleri*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2007.
- Deniz, Ünsal: “Rauf Yekta Bey'in Türk Halk Müziği Hakkındaki Görüşleri”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, S. 71, 2018, s. 249-276.
- Duran, Fatma Nur: *Haşim Bey'in Güfte Mecmuası*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2019.
- Duran, Mehmet Hadi: “*Millî Mecmua*” ve “*Tiyatro ve Musiki*” Adlı Dergilerdeki *Türk Musikisi ile İlgili Makaleler*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2001.
- Ekinci, Mehmet Uğur: “The Kevserî Mecmûası Unveiled: Exploring an Eighteenth-Century Collection of Ottoman Music”, *Journal of the Royal Asiatic Society*, C. XXII, S. 2, 2012, s. 199-225.
- Erguner, Süleyman: *Rauf Yekta Bey Neyzen-Müzikolog-Bestekâr*, Kitabevi, İstanbul, 2003.
- Es, Hikmet Feridun: “Yeni Şarkıların Şark Musikisiyle Alakası Yoktur”, *Akşam*, 11 Ağustos 1933.

- Feldman, Walter: “Cultural Authority and Authenticity in the Turkish Repertoire”, *Asian Music*, C. XX, S. 1, 1990-1991, s. 73-111.
- Feldman, Walter: *Music of the Ottoman Court: Makam, Composition and the Early Ottoman Instrumental Repertoire*, Brill, Leiden, 2024 [1996].
- Gans, Herbert J.: *Popüler Kültür ve Yüksek Kültür*, çev. E. O. İncirlioğlu, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2012.
- Hakkı Süha: “Musikimizin Sakaryası Musiki İhtifali Münasebetiyle”, *Vakit*, 30 Temmuz 1927.
- Kıyak, Hüseyin: *Mesud Cemil Mızrabı, Yayıt ve Kalemiyle*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul, 2018.
- Korkmaz, Harun: *The Catalog of Music Manuscripts in Istanbul University Library (İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi’ndeki Musiki Yazmalarının Kataloğu)*, Harvard University, The Department of Near Eastern Languages and Civilizations, 2015.
- Korkmaz, Harun: *Türk Musiki Tarihinin Kaynağı Olarak Güfte Mecmuaları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2021.
- Köprülü, Fuad M.: “Türk Musikisi Tarihi”, *Tevhid-i Efkâr*, 28 Kânunusani 1924.
- Michelsen, Morten: “Music Criticism and Taste Cultures”, *The Routledge Reader on the Sociology of Music*, der. J. Shephard-K. Devin, Routledge, New York&London, 2015, s. 211-219.
- Olley, Jacob: “Evliya’s Song: Listening to the Early Modern Ottoman Court”, *Journal of the American Musicological Society*, C. LXXVI, S. 3, 2024, s. 645–703.
- Öncel, Mehmet: *Rauf Yekta Bey’in Atı, Yeni Mecmua, Resimli Kitap ve Şehbal adlı Mecmualarda Musiki ile İlgili Makalelerinin İncelenmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2010.
- Özdemir, Hüseyin: *Rauf Yekta Bey’in Resimli Gazete, Yeni Ses ve Vakit Gazetelerinde Musiki ile İlgili Makalelerinin İncelenmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2010.
- Öztürk, Okan Murat: “Osmanlı Mûsikîsinde ‘Havas Beğenisine Mahsusiyet’in Tezâhürü Olarak Klasik Üslûp”, *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, C. XXXVII, S. 2, 2017, s. 343-378.
- Pawlina, Agata: *Bobovius-Ali Ufkî: życie Wojciecha Bobowskiego między faktami a legendą: w świetle wspomnień zawartych między wierszami Serai Enderum (1665) oraz polskich źródeł archiwalnych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków, 2023.

- Powers, Harold S.: "Classical Music, Cultural Roots, and Colonial Rule: An Indic Musicologist Looks at the Muslim World", *Asian Music*, C. XII, S. 1, 1980, s. 5-39.
- Rauf Yekta: "Tenkîdât-ı Mûsikîyye", *İkdam*, 19 Eylül 1314 (1898).
- Rauf Yekta: "Osmanlı Mûsikîsi Hakkında Birkaç Söz", *İkdam*, 25 Mart 1314 (1898).
- Rauf Yekta: "Edhem Bey Efendi'ye Cevab", *İkdam*, 15 Kanunuevvel 1314 (1898).
- Rauf Yekta: "Suriye ve Beyrut Vilayetlerinde Bir Seyahat-ı Musikiyye", *İkdam*, 19 Teşrinisani 1315 (1899).
- Rauf Yekta: "İncesaz Takımlarımız", *İkdam*, 12 Teşrinisani 1315 (1899), s. 2-3.
- Rauf Yekta: "Gramofon ve Musiki-i Osmani", *İkdam*, 24 Şubat 1321 (1906).
- Rauf Yekta: "Şark Sanâyi-i Nefîsesinden: Osmanlı Mûsikîsi", *İkdam*, 8 Kanunuevvel 1322 (1906).
- Rauf Yekta: "Şark ve Garb Mûsikîleri Arasında Bir Mukayese", *İkdam*, 15 Kanunuevvel 1322 (1906).
- Rauf Yekta: "İlm-i İkâ", *İkdam*, 19 Kanunusani 1322 (1907).
- Rauf Yekta: "Âlât-ı Mûsikîyyemiz -2- Tanbur", *İkdam*, 4 Mayıs 1323 (1907).
- Rauf Yekta: "İlm-i Âhenk ve Şark Mûsikîsine Tatbîki", *İkdam*, 22 Kanunuevvel 1322 (1907).
- Rauf Yekta: "Âhîretlik Unvanlı Neşîde-i Mûsikîyye Münâsebetiyle", *Resimli Kitap*, S. 3, 1324 (1910), s. 286-291.
- Rauf Yekta: "Şark Mûsikîsi- Hacı Ârif Bey", *Şehbâl*, S. 53, 28 Mayıs 1912, s. 92.
- Rauf Yekta: "Şark Mûsikîsine Ait Bir Mühim Teşebbüs", *Şehbâl*, S. 48, 1912, s. 472.
- Rauf Yekta: "La Musique Turque", *Encyclopédia de La Musique et Dictionnaire du Conservatoire V*, Paris, 1922, s. 2945-3064.
- Rauf Yekta: "Bir Münekkid-i Nev-peydâ-yı Mûsikî", *Vakit*, 23 Ağustos 1923, s. 3-4.
- Rauf Yekta: "Ziya Gökalp ve Millî Musikimiz Hakkındaki Fikirler I", *Servet-i Fünun*, 1925, s. 89-91.
- Rauf Yekta: *Dârü'l-Elhân Külliyyatı Anadolu Halk Şarkıları 1. Defter*, Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası, İstanbul, 1926.
- Rauf Yekta: *Dârü'l-Elhân Külliyyatı Anadolu Halk Şarkıları 2. Defter*, Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası, İstanbul, 1926.
- Rauf Yekta: "Türk Mûsikîsi Müzeyeye Kaldırılmaz", *Vakit*, 24 Mart 1926, s. 3.
- Rauf Yekta: "Millî Musikimize Karşı Yanlış Telakkiler", *Yeni Ses*, 19 Ekim 1926, s. 2.
- Rauf Yekta, "Bedii Bey'in Mugalataları", *Yeni Ses*, 25 Kasım 1926, s. 2.
- Rauf Yekta: "Nâmık İsmail Bey'e Cevap", *Vakit*, 9 Ekim 1926, s. 2.
- Rauf Yekta: "Türk Musikisinde Teceddüt Hareketleri", *Tiyatro ve Musiki Mecmuası*, S. 7, 5 Mart 1928, s.2-3.

- Rauf Yekta: “Musiki Tarihinde Türkler’in Mevkisi”, *Tiyatro ve Musiki Mecmuası*, S. 8, 12 Mart 1928, s.2.
- Rauf Yekta: “Türk Musikisi Nasıl Terakki Eder?”, *Tiyatro ve Musiki Mecmuası*, S. 9, 19 Mart 1928, s. 3.
- Rauf Yekta: “Yeni Türk Beste Mektebi”, *Tiyatro ve Musiki Mecmuası*, S. 5, 16 Şubat 1928, s.1-2.
- Rauf Yekta: *Türk Musikisi*, çev. Orhan Nasuhioğlu, Pan Yayıncılık, İstanbul, 1985.
- Sekmen, Anıl Nejat: *Yeni Ses Gazetesinin ‘Alaturka-Alafranga Meselesi’ Başlıklı Anketinde Yayımlanan Yazıların Çevriyazım ve İncelemesi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2021.
- Signell, Karl: “Turkey’s Classical Music, a Class Symbol”, *Asian Music*, C. XII, S. 1, 1980, s. 164-169.
- Süleyman Cevad: “Rauf Yekta Bey ile Mülakat”, *Dergah Mecmuası*, S. 38, 5 Teşrinisani 1338 (1922), s. 19-22.
- Sürelsan, İsmail Hakkı: “Rauf Yektâ Bey’in Kahire Şark Musikisi Kongresine Dâir Notları III”, *Musikî ve Nota*, C. III, S. 30, Nisan 1972, s. 4-6.
- Sürelsan, İsmail Hakkı: “Rauf Yektâ Bey’in Kahire Şark Musikisi Kongresine Dâir Notları IV”, *Musikî ve Nota*, C. III, S. 31, Mayıs 1972, s. 4-6.
- Şenel, Süleyman: *Sadi Yaver Ataman*, Safranbolu Belediye Başkanlığı Yayınları, Safranbolu,1995.
- Taşdelen, Duygu; Doğrusöz Dişiaçık, Nilgün: “Yeni Kaynaklar Işığında Yeni Bir Rauf Yekta Bey Biyografisi”, *Rast Müzikoloji Dergisi*, C. 9, S. 2, 2021, s. 2805-2822.
- Tokel, Bayram Bilge: *Sarayın Sesi Halkın Nefesi*, Kapı Yayınları, İstanbul.
- Wright, Owen: *Demetrius Cantemir: The Collection of Notations. Volume 2: Commentary*, Ashgate, Aldershot, 2001.
- Yönetken, Halil Bedii: “Rauf Yekta Bey’e Verilen Bir Cevap”, *Yeni Ses*, 27 Ekim 1926, s. 2.

A Music-Oriented Analysis of the Cultural Relations between Türkiye and the USSR

Türk-Sovyet Kültürel İlişkilerine Müzik Yönlü Bir Bakış

Esra ÖZKAN KOÇ* , Hanife SARAÇ**

*Assist. Prof., Karadeniz Technical University, Faculty of Letters, Department of Art History, Trabzon, Türkiye
**Assoc. Prof., Karadeniz Technical University, Faculty of Letters, Department of Russian Language and Literature, Trabzon, Türkiye

ORCID: E.Ö.K. 0000-0001-8440-3920;
H.S. 0000-0001-8280-4624

Corresponding author/Sorumlu yazar:
Esra Özkan Koç,
Karadeniz Technical University, Faculty of Letters, Department of Art History, Trabzon, Türkiye
E-mail/E-posta: ozkanesra2@gmail.com

Submitted/Başvuru: 04.03.2024
Revision Requested/Revizyon Talebi: 29.04.2024
Last Revision Received/Son Revizyon: 02.05.2024
Kabul/Accepted: 05.06.2024

Citation/Atrif: Özkan Koç, Esra., Saraç, Hanife. "A Music-Oriented Analysis of the Cultural Relations between Türkiye and the USSR" *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-Recent Period Turkish Studies* 45 (2024): 401-424.
<https://doi.org/10.26650/YTA2024-1447010>

ABSTRACT

Cultural interactions are as significant as political relations in fostering proximity between nations. Many states utilize cultural events to serve their own aims, ideologies, and interests due to their broad appeal and lasting impact. The 1930s marked a period when relations between the Union of Soviet Socialist Republics (USSR) and Türkiye were culturally diverse and numerous. The present study aims to analyze the relations between the two countries, with a special focus on the art of music in its cultural dimension. The cultural relations between Türkiye and the USSR in the 1930s, and the VOKS organization, through which the USSR conducted cultural diplomacy activities with foreign countries, are outlined, and the mobility in the field of music between both countries are analyzed. This study seeks to answer questions such as how the USSR and Türkiye incorporated music into their foreign policies and the impact of these efforts on political relations. The study employed sources such as the Ulus newspaper, formerly known as *Hâkimiyet-i Milliye* until 1934, the State Archives of the Presidency of the Republic of Türkiye, and contemporary sources from Russia and Türkiye.

Keywords: Cultural Diplomacy, Cultural Relations, Türkiye-USSR Relations, VOKS, Music

ÖZ

Ülkelerin birbirleri arasında yakınlık kurmasında siyasi ilişkiler kadar kültürel ilişkiler de önem arz etmektedir. Hatta daha geniş bir kitleye hitap etmesi ve kalıcı olması nedeniyle pek çok devlet, kendi amaçları, ideolojileri ve çıkarları doğrultusunda kültürel faaliyetlerden yararlanma yoluna gitmişlerdir. 1930'lu yıllar, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) ile Türkiye arasındaki ilişkilerin kültürel bakımdan çeşitlilik ve sayıca fazla olduğu bir sürece işaret etmektedir. Bu çalışmada her iki ülke arasındaki ilişkileri kültürel boyutuyla müzik sanatı özelinde ele almak amaçlanmıştır. 1930'lu yıllarda Türk-SSCB kültürel ilişkilerine ve SSCB'nin yabancı ülkelerle kültürel diplomasi faaliyetlerini

yürüttüğü VOKS teşkilatına ana hatlarıyla değinilerek, her iki ülke arasındaki müzik sanatı alanındaki hareketlilik mercek altına alınmıştır. SSCB ve Türkiye'nin dış politikalarında müzik sanatının olanaklarından ne şekilde yararlandığı ve söz konusu faaliyetlerin siyasi ilişkileri ne yönde etkilediği gibi sorulara yanıtlar aranmıştır. Çalışma kapsamında 1934 tarihine kadar adı *Hâkimiyet-i Milliye* olan *Ulus* gazetesinden, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivlerinden ve konuyla ilgili Rusya ve Türkiye'de yayımlanan güncel kaynaklardan yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kültürel Diplomasi, Türkiye-SSCB Arasındaki Kültürel İlişkiler, VOKS, Müzik

Introduction

The foundations of the close and intimate friendship between Türkiye and the Moscow government were laid in 1919 when the Turkish War of Independence in Anatolia broke out. The representatives of both sides maintained contact during the process of founding their respective countries. The negotiations held by the Turkish Grand National Assembly committees that visited Moscow in the summer of 1920 and the winter of 1921 resulted in the conclusion of a “Treaty of Amity and Brotherhood” on March 16, 1921¹. The collaboration that emerged between the two countries during the war persisted with the influence of various developments such as the 1929 World Economic Depression that had repercussions in the international conjuncture in the wake of the war.² The 1921 Treaty under which Russia denounced the Treaty of Sèvres and recognized the National Pact borders of the Ottoman Empire became the baseline of the relations between the two countries for long years³. The state of war conditions in Türkiye and the civil war in the USSR following the October Revolution became a driving force for the cooperation⁴. The Russo-Turkish relations that gained an official character during Lenin’s rule continued with the foundation of the Soviet Union in 1922, Stalin’s succession following the death of Lenin and the presidency of Mustafa Kemal upon the declaration of the republican regime in Türkiye. Concluded between Chicherin and Tevfik Rüştü in Paris on 17 December 1925 and later extended with the supplementary protocols in 1929, 1931 and 1935, the “Treaty of Neutrality and non-Aggression” regulated the relations between the Turks and the Soviet Union until the World War II and guided all the political developments in this frame thereafter⁵. The official visits between the representatives of the two countries helped to establish the political relations on amicable grounds. The reciprocal relations were reinforced with the visit of a Turkish committee led by Prime Minister İsmet İnönü in 1932 and the return visit by a Soviet committee led by B. Voroshilov in 1933 so as to attend to the Tenth Anniversary of the Republic of Türkiye⁶.

-
- 1 Erel Tellal, “Sovyetlerle İlişkiler”, ed. Baskın Oran, *Türk Dış Politikası*, S. 2, 1919-1980, İletişim Yayınları, İstanbul, 2019, p. 173-174.
 - 2 Tünay Aras, *Erken Dönem Türkiye SSCB İlişkilerinde Kültürel Faaliyetlerin Rolü (1923-1935)*, Unpublished master thesis, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2021, p. 45.
 - 3 Çağatay Benhür, “Stalin Dönemi Türk-Sovyet İlişkileri”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 15, 2004, p. 326.
 - 4 Tünay Aras, “Erken Dönem Türkiye SSCB İlişkilerinde Kültürel Faaliyetlerin Rolü (1923-1935)”, p. 41.
 - 5 Çağatay Benhür, “1920’li Yıllarda Türk-Sovyet İlişkileri: Kronolojik Bir Çalışma”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 24, 2008, p. 277-313.
 - 6 “Türk Sovyet Dostluğu”, *Ulus*, 12 Kasım 1935, p. 2.

Both the USSR and Türkiye established a common identity on their revolutionist and populist qualities and took great care to celebrate each other's special days via both telegrams and messages published in newspapers that announced friendship and intimacy. By virtue of the Tenth Anniversary celebrations of the Republic of Türkiye, Soviet newspapers, especially *Izvestia*, published editorial articles to make an outline of the ten-year activities of the Republic of Türkiye and mentioned the achievements as education, industry, culture and art in various fields⁷. Turkish newspapers, on the other hand, published articles that spoke of Soviet-Turkish friendship on special days such as Labour Day on May 1 and the anniversaries of 1917 October Revolution which were enthusiastically celebrated in Moscow every year⁸. Moreover, parties were held at the embassy building in Ankara on the anniversaries of the foundation of the Soviet Union where many members of parliament, diplomats and journalists partook and gave friendship messages to the USSR⁹.

In their earlier periods, the USSR and the Republic of Türkiye engaged in a cultural interaction with each other which coincides with the 1930s. Both countries intended to further their political and economic relations with these events and actually obtained the chance to get to know each other more closely. The cultural events fall within the scope of cultural diplomacy owing to its role in the international relations.

Cultural Diplomacy: The Instance of the USSR-Türkiye

The insufficiency of conventional diplomacy in the maintenance of the international relations especially after the World War II was compensated with the engagement of and intensive application to alternative foreign policy tools such as public diplomacy, cultural diplomacy and propaganda¹⁰. Knowing the significance of cultural events, the political powers wished to control this sphere in line with their goals so as to influence both their own and foreign citizens. As one of the most important elements that help a nation grab attention of other nations, culture was promoted through cultural diplomacy. Cultural diplomacy, a means of public diplomacy, is one of the soft power methods employed without posing a military or economic threat against a target country. Having coined the concept, Joseph Nye defines soft power in his book "Soft Power" as "*the*

7 "Dost Sovyetler Birliğinin Büyük Başları Bugün Geliyorlar", 27 Ekim 1933, *Hakimiyeti Milliye*, p. 1-3; "Cumhuriyetimizin Onuncu Yıl Dönümünü Cihan Nasıl Karşılıyor?", *Hakimiyeti Milliye*, 31 Ekim 1933, p. 2.

8 "Moskova'da 1 Mayıs Şenlikleri", *Hakimiyeti Milliye*, 3 Mayıs 1934, p. 2; "Moskova'da Yıldönümü Merasimi", *Hakimiyeti Milliye*, 8 Ekim 1934, p. 1-2; Falih Rıfki Atay, "Sovyetler Bayramı". *Hakimiyeti Milliye*, 7 Ekim 1934, p. 1, 5; Falih Rıfki Atay, "Türk Sovyet Dostluğu 15 Yaşında", *Ulus*, 16 Mart 1936, p. 1.

9 "Sovyet Bayramı", *Hakimiyeti Milliye*, 8 Ekim 1934, p. 1.

10 Tünay Aras, "Erken Dönem Türkiye SSCB İlişkilerinde Kültürel Faaliyetlerin Rolü (1923-1935)", p. 15.

ability to shape the preferences of others” and emphasizes that soft power consists of political values, culture and foreign policy. Nye suggests two types of cultures: superior culture which involves literature, art and education that address the elites, and popular culture which is based on entertainment¹¹.

With cultural diplomacy, it is possible to benefit from all cultural tools of a nation such as cinema, dance, music, painting, sculpture, exhibitions, language training programs, scientific, educational and artistic exchanges, translation of national and popular activities, all cultural programs and expressions. The use of a certain tool is determined by knowing a target audience well¹². Cultural diplomacy does not only address a target group of people nationwide but also aims to create a long-lasting effect on the public through individual relations established with personages who lead a society such as political leaders, intellectuals and artists. However, not all international cultural relations can be evaluated as part of cultural diplomacy. Cultural diplomacy gains validity when a cultural sphere is used by a state or official bodies in accordance with certain goals¹³. Cultural diplomacy is one of the methods employed by governments in order to influence other countries in the international arena and to gain legitimacy at the international level so that they can develop political relations¹⁴. The communication and dialog achieved with cultural diplomacy ensure reciprocal respect and trust as well as the adoption of new ideas and methods¹⁵.

Having acquired the power in 1917 after the revolution by the Bolsheviks, the Soviets experienced difficulties in maintaining their relations with capitalist countries. At the end of 1923 when the hopes of spreading the socialist revolution first to Europe and then to the whole world shattered, the Communist Party sought out the ways of recovering from isolation in the international arena. Although the Soviets took their time to build diplomatic relations, their political isolation significantly weakened towards the mid-1920s despite no state in the world approved the idea of a new socialist country. During this process that witnessed the recognition of the Soviets by the Western

11 Joseph Samuel Nye, *Soft Power: The Means To Success In World Politics*, Public Affairs, New York, 2004, p. 5-11.

12 Hakan David Rodirik, *Rusya'nın Kültürel Diplomasi Çalışmaları: Castell'in Kültürel Nod Kavramı Üzerinden Rusya'nın Kültürel Diplomasi Uygulamaları ve Ruskiy Mir Örneği*, Unpublished Master Thesis, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2019, p. 11-12.

13 Simon Mark, “A Greater Role For Cultural Diplomacy”, *Discussion Papers in Diplomacy*, eds. Ingrid d’Hooghe & Ellen Huijgh, Cligendael, Netherlands Institute of International Relations, 2009, p. 14-18.

14 Aslı Yağmurlu, “Kültürel Diplomasi: Kuram ve Pratikteki Çerçevesi”, *Selçuk İletişim*, C.12, S. 2, 2019, p. 1184.

15 Fırat Purtaş, “Türk Dış Politikasının Yükselen Değeri: Kültürel Diplomasi”, *Gazi Akademik Bakış*, C. 7, S. 13, 2013, p. 2.

countries, intercultural dialog appeared as a promising path to ensure contact with other countries¹⁶.

Emerged in the 1930s in Soviet Russia, cultural diplomacy initially reminded propaganda since it characterized the policy of the USSR. Beyond strengthening the reputation of the country, the motivation behind the emergence of cultural diplomacy was completely different in effect. Among other tools, cultural diplomacy also became a necessity in line with the need for foreign technologies and engineering personnel as a result of industrialization¹⁷. In the following years, the USSR would focus on various goals of cultural diplomacy which allow, such as, improving the country's reputation through cultural elements (e.g. art, science, education and know-how), establish partnerships, reinforce relations, ensure sociocultural cooperation, and protect and enhance national interests. Deeming it necessary to benefit from the advantages of "public diplomacy" in the international politics, the USSR executed it through the party organs and various public institutions with a separate mission defined for each¹⁸.

The perception of both countries that considered the use of such spheres necessary as a requirement of new political regimes in the early 1920s in accordance with their ideologies and the development of cultural and artistic activities¹⁹ gained momentum in the 1930s and resulted in a consolidated cooperation. In this period, no agreement or a written document was concluded to organize the cultural domains or create a cultural cooperation between the two countries. However, it is thought that the Turkish committee, which was led by İsmet İnönü and visited Moscow in 1932, dwelt seriously on this subject and brought cultural cooperation to the agenda during the meetings with the Soviet officials. Furthermore, an inter-ministerial committee created in 1936 would attempt to expand the cultural relations with the Soviets²⁰.

The Soviets used culture and art in line with two main goals, which were to emplace socialism at home and to spread the ideology abroad by developing cultural relations

16 Grigori Aleksandroviç Zaharov, "Naçal'nıy Etap Deyatel'nosti Leningradskogo Otdeleniya Vsesoyuznogo Obşçestva Kul'turnoy Svyazi s Zagranitsey (1954–1955 Godı)", *Nauçno-Tehniçeskiye Vedomosti Spbgpu, Gumanitarnıye i Obşçestvenniye Nauki*, 8/1, 2017, p. 11-18.

17 Yelena Vladimirovna Vasilenko, "Kul'turnaya Diplomatiya Kak Instrument "Myagkoy Sılı" Gosudarstva" *Perspektivi*, 2016, p. 67.

18 Grigori Aleksandroviç Zaharov, "Naçal'nıy Etap Deyatel'nosti Leningradskogo Otdeleniya Vsesoyuznogo Obşçestva Kul'turnoy Svyazi s Zagranitsey (1954–1955 Godı)", p. 10.

19 Oğuz Erdur, "Türk-Sovyet Kültürel İlişkilerinde Muhsin Ertuğrul", *Karadeniz Araştırmaları*, C. 16, S. 61, 2019, p. 67.

20 Dimitır Vandov, *Atatürk Dönemi Türk Sovyet İlişkileri*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2014, p. 253.

with foreign countries²¹. The aftermath of the October Revolution witnessed long governmental efforts to help masses benefit from literature, theatre, music and, in general, fine arts. The government controlled all the fields of art and adopted the ideology of an art revolution²². The themes and the formal language to be used by the artists, who came together to serve the state and the party, when producing a work of art were determined according to the party's principles. Starting with the early 1930s, there were attempts to produce works according to the "Social Realist" sense of art dictated by the Communist Party, and to guide the public through art²³. In other words, here the government wanted to institutionalize all branches of art by linking them to an ideology through the socialist realism movement. The creation of Gosizdat, which would control all publishing works and gather them in a single center with the intention of spreading social culture based on Marxist ideology through art, is an example of this institutionalization²⁴.

As of the foundation of the republican regime, Türkiye desired to make use of the power of art in the creation of a new nation and a modern society. Secluded from being only an aesthetic question, art assumed a determinative role in the appropriation of revolutions and the improvement of the society's level of culture²⁵. The motive behind it was to strengthen the relations with other states while helping the republican regime and ideology to gain legitimacy and create a positive image abroad. Ranging from theatre to opera, music, cinema, exhibitions and publications, these cultural and art events played an effective role in the consolidation of the political, social and economic relations between the USSR and Türkiye and the initiation of the required steps. These events made it possible for the officers as well as the intellectuals and artists of both countries to get to know each other more closely and exchange opinions as to their respective countries and nations.

There were quite a number of reciprocal or mutual events organized. Among these were the joint work carried out by Soviet painter Kirichenko and İbrahim Çallı in 1930

21 Yalçın Lüleci, "Erken Cumhuriyet Döneminde Türkiye Cumhuriyeti ile Sovyetler Birliği Arasındaki Sanatsal İlişkiler: "Ankara: Türkiye'nin Kalbi" Belgeseli Örneği", *İnsan&İnsan*, S. 2, 2014, p. 40-61.

22 "Sovyet Rusya'da Sanat Çalışmaları", *Ulus*, 9 Aralık 1937, p. 7.

23 Yalçın Lüleci, "Erken Cumhuriyet Döneminde Türkiye Cumhuriyeti ile Sovyetler Birliği Arasındaki Sanatsal İlişkiler: "Ankara: Türkiye'nin Kalbi" Belgeseli Örneği", p. 42.

24 Badegül Can Emir, "20. Yüzyıl Rus Edebiyatında Politik Müdahale", *I. Uluslararası Dil, Sanat ve İktidar Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Giresun Üniversitesi Yayınları, Giresun, 2018, p. 58.

25 Nilüfer Öndin, *Cumhuriyet'in Kültür Politikası ve Sanat*, İnsancıl Yayınları, İstanbul, 2003, p. 69; Suna Aydın Altay, *Erken Cumhuriyet Dönemi Kültür ve Sanat Yaşamında Ankara İmgesi* Unpublished Doctoral Thesis, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2021, p. 43.

at the Fine Arts Academy of Istanbul, the shooting of the movie “Ankara: the Heart of Türkiye” by Sergei Yutkevitch and Lev Arnshtam in 1933²⁶ and its screening in the biggest movie theatre of Moscow on 2 May 1934²⁷, the donation of various agricultural and hunting artefacts of the Altai Turks to the Ethnography Museum of Türkiye by the Ethnography and Anthropology Institute of Leningrad Academy of Sciences²⁸ the 1930 and 1933 visits of two Turkish education committees paid upon the invitation of Soviet Educational Commissariat in order to examine educational and cultural institutions in the USSR²⁹, the visit of Maxim Gorky to Istanbul in May 1933³⁰, the participation of two Russian intellectuals, Samilovich and Mesfinkal, in the Second Turkish Linguistic Assembly held in Istanbul in 1934³¹, the exchange between the two countries of books, newspapers and journals relating to various fields³², the participation of Yakup Kadri Karaosmanoğlu and Falih Rıfkı Atay in the Moscow Literature Congress on 17 August 1934 which hosted various renowned authors from the world of literature (such as T. Dreiser, Andre Malraux and Y. R. Bloch)³³, the visit of three Soviet medical professors (Danisevski, Luray and Burdenkoyu) paid to the Sixth National Medical Assembly at the Ankara Medical Congress upon the invitation by Turkish Ministry of Health³⁴, the Soviet painting exhibition held in Ankara and Istanbul in 1935 and the return Turkish painting exhibition held in Moscow next year³⁵, the 1937 Pushkin concerts and conferences held in Ankara Community Centre (*Ankara Halkevi*) and the Music Teachers’ School as well as the radio broadcasts on the centenary of the writer’s death³⁶, and the Soviet Books and Artistic Photography Exhibition organized by the Soviet Embassy at Ankara Community Centre³⁷.

26 Yalçın Lülecı, “Erken Cumhuriyet Döneminde Türkiye Cumhuriyeti ile Sovyetler Birliği Arasındaki Sanatsal İlişkiler: “Ankara: Türkiye’nin Kalbi” Belgeseli Örneği”, p. 44-50.

27 “Türkiyenin Kalbi Ankara”, *Hakimiyeti Milliye*, 3 Mayıs 1934, p. 1.

28 “Sovyet İlimler Akademisinin Müzemize Armağanı”, 22 Aralık 1933, *Hakimiyeti Milliye*, p. 1-4.

29 Mahad Sofiev Mahmudoğlu, “Sovyet Kültürünün Türkiye Üzerindeki Olumlu Etkileri”, *Toplumsal Tarih*, VIII/48, 1997, p. 30-38.

30 Dimitır Vandov, Atatürk Dönemi Türk Sovyet İlişkileri, p. 261.

31 “İki Rus Bilgini İstanbulda”, *Hakimiyeti Milliye*, 5 Ağustos 1934, p. 1.

32 “Türk-Sovyet Kültür Münasebetleri”, *Ulus*, 10 Kasım 1936, p. 2; Mahad Sofiev Mahmudoğlu, “Sovyet Kültürünün Türkiye Üzerindeki Olumlu Etkileri”, p. 32.

33 Burhan Asaf, “Moskova Edebiyat Kongresinde Türk Tezi”, *Hakimiyeti Milliye*, 6 Eylül 1934, p.1

34 “Üç Sovyet Profesörü Geliyor”, *Ulus*, 3 Ekim 1935, p. 3; Sovyet Profesörlerinin Konferansları, *Ulus*, 15 Ekim 1935, p. 3.

35 “Moskovada Türk Resim Sergisi”, *Ulus*, 8 Ocak 1936, p. 6.

36 “Puşkin’in Yıldönümü”, *Ulus*, 11 Şubat 1937, p. 4.

37 “Sovyet Kitap ve Artistik Fotoğraf Sergisi”, *Ulus*, 31 Mayıs 1939, p. 8.

In the Soviet Union, many fields of art (such as sports, cinema, painting, sculpture, photography, music, theatre and literature) were treated as part of the foreign policy. In this sense, VOKS, an abbreviated form of “*Vsesoiuznoe Obshchestvo Kul'turnoi Svyazi s Zagranitsey*”, was established on 8 August 1925 to build and develop scientific and cultural ties between the USSR and foreign institutions, public organizations and culture labourers. VOKS was not intended only as a tool of propaganda but was also an association that encouraged dialog with visitors who desired to experience the developing Soviet society and potentially take part in its creation. Containing departments that engage in scientific, technical and cultural activities as well as book exchanges, exhibitions and acceptance of foreigner representatives, VOKS ensured a multi-dimensional cooperation between the USSR and other countries for cultural, scientific and educational ends. Keeping in touch with many countries in the early stages of its foundation, VOKS promoted the USSR throughout the world and maintained a positive image in the international arena³⁸.

Among the founding members of the organization were the People's Foreign Affairs Commissariat, USSR Academy of Sciences, All-Union Central Council of Trade Unions (VTsSPS), RSFSR People's Commissariat for Education, Academy of Arts, Revolution Museum, All-Union Book Chamber as well as other institutions and the leading representatives from the worlds of science and culture³⁹. While the delegates of foreign associations and the leading scientists and intellectuals arrived in the USSR upon its invitation, VOKS also took initiatives to send scientists, musicians and theatre companies as well as representatives of education, science and art. VOKS ensured a reciprocal cultural diplomacy between the USSR and other countries and organized various cultural events in various platforms both at home and abroad. The visits hosted by VOKS aimed to introduce the social, technological and cultural advances in the USSR and to conclude reciprocal cooperations⁴⁰.

Culture provided a secure resort knowing that communist propaganda could cause a backlash in a period when the USSR was isolated from the Western world, and Soviet Russia employed the organization to introduce its socioeconomic and cultural structure and the lifestyle to Türkiye rather than the ideology⁴¹. Known as “the Cultural Relations

38 Alla Leoridovna Verchenko, “Vsesoyuznoye Obshchestvo Kul'turnoy Svyazi S Zagranitsey İ Stanovleniye Sovetsko-Kitayskih Kul'turnih Svyazey V 1920-E Godi”, *Vostochnaya Aziya: Fakti İ Analitika*, 1, 2023, p. 8.

39 O Rossotrudničestve, (Çevrimiçi), <https://rs.gov.ru/>, 26 Ocak 2017.

40 Ville Laamanen, “Voks, Cultural Diplomacy and The Shadow of The Lubianka: Olavi Paavolainen's 1939 Visit to The Soviet Union”, *Journal Of Contemporary History*, 52/4, 2017, p. 1025.

41 Tünay Aras, “Erken Dönem Türkiye SSCB İlişkilerinde Kültürel Faaliyetlerin Rolü (1923-1935)”, p. 132.

of Union Societies with Foreign Countries” (*Umum İttifak Toplumunun Yabancı Ülkelerle Kültürel İlişkileri*) in Türkiye, VOKS helped the invitation of and close contacts with politicians and elites. VOKS mediated the organization of countless exhibitions, screenings, concerts and theatre performances especially in Ankara, the capital of the Republic of Türkiye, and became one of the important building blocks of the Turkish-Soviet cultural relations and the associated cooperation particularly in the 1930s⁴².

VOKS undertook various moves such as the communication with and invitation of Muhsin Ertuğrul, Turkish stage and movie director, to Moscow within a short time after its foundation so as to develop the cultural relations with Türkiye in theatre and cinema⁴³, the visit of a Turkish Education Committee to the USSR in June and July 1930 so as to study the Soviet education system, the invitation of N. Ya. Marr and R.L. Samoilvich in March 1933 upon the request of Mustafa Kemal so that they would carry out Turcology studies⁴⁴, the expedition of a Turkish committee involving art historian Burhan Toprak to the fifteenth anniversary festival of Soviet cinema which hosted various countries and was celebrated in Moscow on 20 February 1935 and the art museum, theatre and opera visits held thereunder, the acceptance of Turkish teachers visiting Moscow with the participation of Alexandr Arosev in a banquet given in their honour in September 1936⁴⁵, and the invitation of a Turkish committee to the agriculture exhibition organized by Soviet Russia in 1939⁴⁶.

That these reciprocal visits played a role in the reinforcement of Turkish-Soviet relations was emphasized in both the statements of state officials and newspapers. For example, Yaşar Nabi Nayır⁴⁷, remarked that international interaction in culture and art bore great significance in the cultural progress and convergence of nations as well as the establishment of eternal peace, and that intellectuals and artists played a great role for their maintenance. Therefore, intellectuals and artists from different nations should cooperate and introduce the results of their studies to each other.

42 Gonca Yıldırım, “Kültürel Diplomasi ve Uluslararası Halkla İlişkiler Çerçevesinde Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türk Kültürü ve Sanatının Uluslararası Alanda Tanıtımı”, *Aydın İnsan ve Toplum Dergisi*, C. 2, S. 4, 2016, p. 243, 247.

43 Tünay Aras, “Erken Dönem Türkiye SSCB İlişkilerinde Kültürel Faaliyetlerin Rolü (1923-1935)”, p. 117-119.

44 Raşid Tacibayev, *Kızıl Meydan'dan Taksim'e*, Truva Yayınları, İstanbul, 2004, p. 96.

45 “Muallimlerimizin Sovyet Rusyadaki Tetkik Seyahatleri”, *Ulus*, 19 Eylül 1936, p. 3.

46 “Moskovadaki Heyetimiz Şerefine Kabul Resmî”, *Ulus*, 22 Ekim 1939, p. 1; Burhan Toprak, “Arsulusal Birinci Sovyet Sinema Festivali”, *Ulus*, 20 Nisan 1935, p. 3.

47 Yaşar Nabi Nayır, “Kültürel Münasebetlerin Değeri”, *Ulus*, 17 Nisan 1935, p. 3.

“Music” in Cultural Diplomacy

Music is one of the most influential cultural diplomacy tools used for reflecting the cultural values of societies and accordingly influencing a target country. Following the declaration of the republican regime, Türkiye attached a special importance to music policies as part of the creation of national identity and culture⁴⁸. Together with intensive efforts in music studies, Türkiye endeavoured to transform Turkish music as an internationally-accepted genre and help Turkish society adopt polyphonic music. Studies on folk music gained speed especially in mid-1930s⁴⁹.

The initial years of the Soviet power also meant a demanding process in terms of the birth of a new musical culture. Despite the state intervention and oppressive policy in culture and arts, one of the priorities of the government was to realize a cultural revolution in the country while the other was to carry out events that would fulfil the need for intelligentsia and specialists in various fields including music. In addition to enacted laws, legislations and regulations, newly-opened educational institutions were also a part of the vigorous efforts to create and improve musical culture⁵⁰.

Music functioned as the most important step in the cultural and art relations between Türkiye and the USSR. Formed with the attempts by VOKS in the 1920s, cooperation in music, the most efficient component of culture and arts, gained momentum in the 1930s. While VOKS sent the compositions of renowned Soviet musicians to Türkiye many times, Turkish composers also offered their own works to their Soviet colleagues for evaluation⁵¹. As an effective communication tool of the period, radio played an essential role in the improvement and spread of music. This ensured the communication of music events to society. The concert program delivered by Moscow State Theatre with the initiatives of VOKS on the tenth anniversary of the foundation of Türkiye was also broadcasted in Türkiye through radio⁵².

In 1933, Yusuf Ziya Bey, director of Istanbul Conservatory, proposed an exchange of musical literature owing to his contacts with Soviet music authorities and institutions. The authorities of Turkish music schools requested books, programs and other materials

48 Özgür Balkılıç, *Cumhuriyet, Halk ve Müzik*, Tan Yayınları, Ankara, 2009, p. 106.

49 Seda Bayındır Uluskan, *Atatürk'ün Sosyal ve Kültürel Politikaları*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2017, p. 299-368.

50 Lyudmila Valeryevna Tolmatskaya, *Gosudarstvennaya Politika SSSR v Oblasti Muzikal'noy Kul'turi v 20-e - 30-e gg. XX v.* (Unpublished doctoral thesis), Moskva: Rossiiski Universitet Drujbi Narodov, 2002, p. 4-5.

51 Raşid Tacibayev, *Kızıl Meydan'dan Taksim'e...*, p. 209.

52 Raşid Tacibayev, *Kızıl Meydan'dan Taksim'e...*, p. 205.

from Soviet countries and, in particular, from Azerbaijan. Again, in 1933, Moscow Conservatory submitted its education plans and programs for music and concert events to Ankara and Istanbul conservatories⁵³. Cultural interaction achieved expansion to a great extent owing to the visits paid by the leading musicians of both countries. These travels for giving concerts played an efficient part in the introduction of visiting country's musical culture and gaining insight as to host country's music. In 1933, Dmitri Smirnov, renowned Russian opera singer, was invited by Turkish government and gave a highly-acclaimed concert at Istanbul French Theatre⁵⁴. On 19 February 1934 was the radio broadcast of "Contemporary Turkish Music Night" which was played by Ulvi Cemal Erkin, Ekrem Zeki Bey and Cemal Reşit Rey together with Soviet composers⁵⁵.

Having travelled to Moscow in response to the invitation by VOKS so as to closely analyse the developments in music and fine art activities, Zeki Bey, director of Ankara Conservatory, and Ekrem Zeki Bey, his son and a violinist, performed their first concert at Moscow Radio Theatre on 16 April 1934. The concert drew great attention from people and hosted the Turkish ambassador, the representatives of the Foreign Affairs Commissariat, the President of VOKS, Turkstroï⁵⁶ officers, Turkish students and the press⁵⁷. The next day, Zeki Bey and Ekrem Zeki Bey gave the second concert in Moscow with the attendance of many Turkish and Soviet guests⁵⁸. The musicians then perform a third and a highly-praised symphonic concert at the Red Army House which was conducted by Zeki Bey⁵⁹.

In Moscow, VOKS hosted two special events for Turkish musicians: one was reserved for Soviet composers and musicians while the other served as a farewell concert and was sung by Soviet solo singers and conducted by Ekrem Bey. Aiming to familiarize composers and musicians with each other, the events drew many composers and music-lovers from all the segments of the Soviet society young and old alike. The event was scene to discussions on Turkish music and also hosted Professor Ippolitov-Ivanov, the famous composer who had long efforts to apply modern methods to Oriental music and whose "Caucasian Suite" was included in the repertoire of the Turkish

53 Mahad Sofiev Mahmudoğlu, "Sovyet Kültürünün Türkiye Üzerindeki Olumlu Etkileri", p. 36.

54 Dimitir Vandov, *Atatürk Dönemi Türk Sovyet İlişkileri*..., p. 264.

55 Seda Bayındır Uluskan, *Atatürk'ün Sosyal ve Kültürel Politikaları*..., p. 381; Raşid Tacibayev, *Kızıl Meydan'dan Taksim'e*..., p. 206.

56 "Turkstroï" was the name of a trust that was established in Russia in 1934 in order to carry out commercial relations between the Republic of Türkiye and the USSR (see Semiz, Y. & Toplu, G., 2019, p. 29-59).

57 "Musikişinaslarımız Moskova'da", *Hakimiyeti Milliye*, 17 Nisan 1934, p. 1.

58 "Moskova Konserleri", *Hakimiyeti Milliye*, 21 Nisan 1934, p. 5.

59 "Musikişinaslarımız Konserlerine Devam Ediyorlar", *Hakimiyeti Milliye*, 24 Nisan 1934, p. 2.

Presidential Philharmonic Orchestra (CFO). The works and collections of the musicians that dwelt on national music were reviewed after the concert of the Soviet composers. The other event held in the VOKS halls, on the other hand, was the second assembly with composers and virtuosos and involved a farewell concert where all the Turks in Moscow were invited to. The audience had a pleasant time with the performance of Soviet musicians and the violin recital by Ekrem Bey⁶⁰. The Odessa concert by Turkish musicians was also given in the VOKS halls. The night was marked by the performances of young Russian pianists and opera singers as well as the violin recital by Ekrem Bey. After the event in Moscow, composers, virtuosos and music authorities celebrated the joy of coming together once more. Following the concert, Zeki Bey made a speech on Turkish music and remarked his sincere thanks to the authorities who allowed the opportunity to see the development of Soviet art and especially the importance attached to music with the invitation by VOKS⁶¹. VOKS presented to Turkish musicians a collection of the works of Soviet composers carrying their signatures. On 27 April 1934, Zeki Bey and Ekrem Zeki Bey set out to Türkiye from Moscow after accompanied to the station by all the Turkish embassy officers led by Ambassador Ragıp Bey, and Soviet artists⁶².

Zeki Bey⁶³ related to his observations in *Hakimiyeti Milliye* newspaper with regard to the Moscow journey with his son, and mentioned the shown interest as well as his satisfaction in meeting with Soviet musicians He also drew attention to the high level of musical knowledge, that music was offered to the whole public rather than being restricted to an elite group and that the state provided all kinds of support to promote it⁶⁴.

As of the early 1930s, many parts of Anatolia, particularly Ankara and Istanbul, became destinations frequented by foreign art groups with many balls, concerts and music festivals being organized⁶⁵. The visits to cultural events held by VOKS were not limited only with state officials and the public concerts and festivals. Foreign guests were accepted and sent off intimately pursuant to diplomacy, and excursions and entertainment programs were organized during their stay. In 1934, violinist D. F. Oistrakh, pianist Guinsbourg, singer M. Kiritchek, Leningrad's leading female opera singer Mme. Preobrajenskaia and accompanist M. Grinberg went to Türkiye in order to

60 Zeki., "Sanat Bahisleri: Moskova Musiki Seyahatinin İntibaları", *Hakimiyeti Milliye*, 17 Mayıs 1934, p. 5.

61 Zeki., "Sanat Bahisleri: Moskova Musiki Seyahatının İntibaları", *Hakimiyeti Milliye*, 18 Mayıs 1934, p. 5.

62 "Musikişinaslarımız Geliyor", *Hakimiyeti Milliye*, 28 Nisan 1934, p. 3.

63 Zeki., "Sanat Bahisleri: Moskova Musiki Seyahatının İntibaları", *Hakimiyeti Milliye*, 16 Mayıs 1934, p. 5.

64 Zeki., "Sanat Bahisleri: Moskova Musiki Seyahatinin İntibaları", *Hakimiyeti Milliye*, 17 Mayıs 1934, p. 5.

65 Seda Bayındır Uluskan, *Atatürk'ün Sosyal ve Kültürel Politikaları...*, p. 379.

give three concerts in Ankara and Istanbul in aid of Turkish Red Crescent, formerly known as *Hilal-i Ahmer* before 1935⁶⁶.

M. Kemal Atatürk's speech⁶⁷ at the parliamentary assembly of 1 September 1934 indicating that folk songs and melodies should be compiled and reworked according to the rules of contemporary music sparked the preparations for later revolution in music in Türkiye. Although, in 1935, Atatürk requested of Soviet Official L. M. Karahan to send two musicians to Türkiye as guides and directors, these Soviet music trainers didn't go to Türkiye. Nevertheless, a committee consisting of the composers and musicians of VOKS Radio and the USSR Grand Theatre broadcasted concerts special to Türkiye and sent records of Soviet songs. Towards the end of 1934, VOKS aired two radio concerts especially for Türkiye⁶⁸.

In mid-April of 1935, a crowded group of musicians including those from the USSR State Academy Ballet and Theatre and Leningrad S. M. Kirov Opera and Ballet Theatre visited Türkiye to give concerts that addressed everyone from state officials to public. Among the musicians were M.P. Maksakova, V.V. Barsova, P.M. Nartsov and A.S. Pirogov as well as ballets N.M. Dudinskaya, A.M. Messerer, violinist D.F. Oistrakh, pianist L.N. Oborin, conductor and composer L.P. Steinberg, composer D.D. Shostakovich and concert-meister M.I. Saharov⁶⁹. In honour of the artists that were to go to Türkiye, a banquet was given at the Turkish Embassy in Moscow with the participation of Education Commissariat M. Bubnov, Assistant Foreign Affairs Commissariat N. Krestinsky and various other diplomats as well as theatre and movie actors and musicians. Taking the scene to make a speech, Ambassador Vasıf Çınar remarked that the musicians would be welcomed and appreciated in Ankara and that Turkish-Soviet friendship would be reinforced. In his warm response, Soviet official N. Krestinsky suggested that each of his fellow citizens would feel at home in Türkiye and made a toast for the health of Atatürk. In a letter addressed to Turkish Foreign Affairs, Ambassador Çınar stated that the committee bound to Türkiye consisted of the most important Soviet artists and that it would be to the benefit of Türkiye if the necessary hospitality and intimacy were shown⁷⁰. Arkanov head of the Soviet committee of artists, explained the purpose of their visit and said the following on behalf of his country: "We

66 "Sovyet Sanatkarları", *Hakimiyeti Milliye*. 21 Nisan 1934, p. 3.

67 Utkan Kocatürk, *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri...*, p. 132-133.

68 Raşid Tacibayev, *Kızıl Meydan'dan Taksim'e...*, p. 207.

69 "Sovyet Artistleri Bugün Geliyorlar", *Ulus*, 14 Nisan 1935, p. 2.

70 *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)*, Fon Kodu: 571 Yer No: 35962/141904/11, (Ankara'ya gelen Sovyet Artistler Heyeti için düzenlenen ziyafet)

came to Türkiye to show the Soviet art. This group consists of the best artists of our country. The initial goal we wish to get from this journey is to introduce Soviet art in Türkiye while the second is to help Türkiye, a friendly country, about art and music. We are deeply moved for being sent as messengers to Türkiye by our government”⁷¹.

In the morning of April 14, the Soviet artists were welcomed at the station by the Ministry of Culture, the Community Centre, the Ambassador of the USSR, the leading representatives of the embassy and journalists. Having visited B. Abidin Özmen, Minister of Culture, before noon, Arkanov called upon the Music Teachers’ School and Ankara Community Centre. The ballet dancers who visited the Community Centre, on the other hand, closely examined the centre and the concert hall. The dancers rehearsed until the day of the concert⁷². A great banquet was given in honour of the guest artists at the Soviet Embassy in the evening of their arrival in Ankara. Attended by Prime Minister İnönü, ministers, parliament members, recognized intellectuals, the musical performance of the Soviet artists was strongly acclaimed by the participants⁷³.

In the evening of April 17, the Soviet musicians gave their first concert for public at Ankara Community Centre. The concert hall accommodated a great crowd as President M. Kemal Atatürk and Prime Minister İsmet İnönü were among the audience who came to see the musicians. Following the chants of Turkish and Soviet national anthems, the Turkish Presidential Philharmonic Orchestra (CFO) played a part from the “Ruslan and Lyudmila” opera by Glinka, one of the leading composers of Russian national music, and “Turkmen Suite” by Shakhter, renowned Soviet composer, as directed by Soviet composer L. P. Steinberg⁷⁴. Concerning “Turkmen Suite” by Shakhter, painter Celal Esad Arseven said: “This piece put us into the atmosphere of Asian lands. It made us yearn for a yet-to-born Turkish music. The melodies of the violins perfumed with the flowers of Turkmen plateaus reminded us of Turkmen girls with golden pendants on their necks and boys playing with their silver weapons when suddenly a wind instrument was heard as if heralding the silence of steppes and made me dream of a shepherd herding his sheep. After that point, all the instruments in the orchestra were emanating different sounds. It was not music but a painting⁷⁵.

71 “Sovyet Artistleri Bugün Geliyorlar”, *Ulus*, 14 Nisan 1935, p. 2.

72 “Sovyet Artistleri Dün Ankara’ya Geldiler”, *Ulus*, 15 Nisan 1935, p. 1-3.

73 “Rus Artistleri”, *Ulus*, 16 Nisan 1935, p. 1-2.

74 “Dün Akşamki Büyük Konser”, *Ulus*, 18 Nisan 1935, p. 1-2.

75 Celal Esad Arseven, “Sovyet Artistlerinin Konseri”, *Ulus*, 19 Nisan 1935, p. 3.

Having assumed the conduct of CFO and contributed Western European compositions and Russian and Soviet symphonic music to the repertoire of the orchestra, L. P. Steinberg announced that he was honoured to be given the chance of introducing European symphonic tradition to CFO⁷⁶. As the concerts of the Soviet musicians went on, Ankara Community Centre hosted an exhibition demonstrating the historical processes, current affairs and the mode of operation of Grand Moscow Theatre. Comprising of around 300 images, the exhibition showed the stage photographs of both Turkish and great Soviet artists at the Grand Theatre in different costumes⁷⁷.

In the evening of April 18, the Soviet artists performed their art after attending the ball organized by Turkish Education Association in the Community Centre halls⁷⁸. Adorned with flowers, the halls accommodated many guests during the event which was described as one of the most joyous and crowded balls of the season. The guests further rejoiced as President Mustafa Kemal Atatürk attended the ball after midnight. Here, Atatürk invited the Soviet artists at his table and conveyed his appreciation⁷⁹. Among the Soviet musicians, pianist Lev Oborin and composer Shostakovich gave a piano concert on April 19 at the Music Teachers' School. On 20 April, the *Ulus* newspaper published the news "Last Night's Concert by Soviet Artists" (*Sovyet Artistlerinin Dünkü Konseri*) with the drawings by Saip Tuna depicting the musicians⁸⁰. Performed in the evening of April 20 in the hall of Ankara Community Centre, the fifth concert of the same musicians was reserved only for the military officers. During the performance, Arkanov took the stage and expressed their happiness for they had a chance to give a concert in Türkiye, a friendly nation⁸¹. On April 21, pianist L. N. Oborin, composer D.D. Shostakovich and violinist D.F. Oistrakh gave a concert at the Music Teachers' School. That same night, a banquet was organized at the Marmara Mansion of the Ministry of Foreign Affairs in honour of the musicians⁸². In the evening of April 24, the musicians performed another concert at the Community Centre Hall for its members. The performance started with the pieces led by L. P. Steinberg, the CFO conductor, and concluded in a storm of applause⁸³.

76 Aleksandr Kolesnikov, *Atatürk Dönemi Türk-Rus İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık, Ankara, 2010, p. 88.

77 "Sovyet Tiyatro Sergisi", *Ulus*, 19 Nisan 1935, p. 3.

78 "Türk Maarif Cemiyeti Balosu", *Ulus*, 17 Nisan 1935, p. 3.

79 "Mustafa Kemal Atatürk'ün Türk Maarif Cemiyeti Balosunda Sovyet Konuklarla Görüşmesi", *Ulus*, 20 Nisan 1935, p. 1.

80 "Sovyet Artistlerinin Dünkü Konseri", *Ulus*, 20 Nisan 1935, p. 5.

81 "Sovyet Artistleri Dün Gece Ordu İçin Konser Verdiler", *Ulus*, 21 Nisan 1935, p. 3.

82 "Sovyet Artistlerinin Dünkü Konseri", *Ulus*, 22 Nisan 1935, p. 3.

83 "Sovyet Artistlerinin Dünkü Konseri", *Ulus*, 25 Nisan 1935, p. 5.

In the last evening of April, a tea party was launched for the Soviet artists who visited Ankara and stayed there about a fortnight. During the meeting that hosted the Minister of Culture, the Soviet Ambassador and various renowned figures from the circle of art, various folk dances from Aydın, İzmir, Konya and Ankara regions were performed and Erzurum and Köroğlu plays were staged. The *zeibek* dance played by boys and girls drew particular attention. Following the performances, the representatives of both countries made a reciprocal speech of gratitude⁸⁴. Having given 15 concerts in Ankara⁸⁵, the Soviet musicians proceeded to İzmir on May 1 for the same purpose and were welcomed by the notable people of the city. On May 4, a lunch was organized for the acclaimed musicians at the İzmir Municipality City Club where Turkish and Soviet flags adorned the building. During his speech, the Mayor of İzmir pointed out that both revolutionary nations were of sister countries, the Soviets showed the greatest attention to the Turkish nation during a period when Atatürk guided Turkish culture, life and musical revolution, and the epitome for this was the visits paid to the country. He also expressed his gratitude for the musicians for their efforts to familiarize both nations through an important tool like music⁸⁶. After giving 3 concerts in İzmir⁸⁷, the musicians moved to İstanbul on May 8 on board the *Dumlupınar* ferry. In İstanbul, they were able to perform their concerts and travel to historical and touristic sites where the representatives of the municipality, the Community Centre, the conservatory and the Child Welfare Agency, welcomed them⁸⁸.

On 11 May 1935 at the Perapalas Hotel, M. Kemal Atatürk presented thirteen gold tobacco boxes to the musicians while Prime Minister İsmet İnönü sent three silver frames as a gift to female musicians⁸⁹. The Soviet musicians, on the other hand, donated around two hundred music sheets to Ankara Community Centre before leaving for İzmir on May 1⁹⁰. After returning from Türkiye, the musicians gave a performance at the Grand Moscow Theatre where they also sang Turkish songs. Turkish Ambassador Vasif Çınar and distinguished officials from the embassy and the Foreign Affairs Commissariat were present at the concert as well as the press. Arkanov, leader of the committee of Soviet musicians, made a speech and emphasized the intimate and sympathetic

84 “Sovyet Artistleri”, *Ulus*, 1 Mayıs 1935, p. 1-3.

85 Dimitir Vandov, *Atatürk Dönemi Türk Sovyet İlişkileri...*, p. 266.

86 “Sovyet Artistleri İzmirde”, *Ulus*, 5 Mayıs 1935, p. 2.

87 Dimitir Vandov, *Atatürk Dönemi Türk Sovyet İlişkileri...*, p. 266.

88 “Sovyet Artistleri İstanbulda”, *Ulus*, 8 Mayıs 1935, s. 2; “Sovyet Artistlerin Konseri”, *Ulus*, 13 Mayıs 1935, p. 2.

89 *BCA*, Fon Kodu: 30-10-0-0, Yer No: 248-680-11-431, (Sovyet artistlerine verilmek üzere Atatürk tarafından hediye edilen 13 altın tütün tabakası ile 3 gümüş çerçevenin takdim edildiği)

90 “Sovyet Artistleri”, *Ulus*, 1 Mayıs 1935, p. 1-3.

hospitality shown throughout their stay in Türkiye. In response, Turkish Ambassador Çınar mentioned the admiration of Turkish people towards Soviet musicians and thanked for the visit of such important artists. Following the concert, a banquet was given where the representatives of both countries had an opportunity to come together⁹¹. In December 1935, Moscow Comintern, one of the most powerful radio stations in the USSR, broadcasted the Carmen opera performed by Maksakova, an opera artist who played Carmen the preceding year in Ankara. The performance included Turkish explanations with regard to the opera and musicians between the acts and received positive criticisms. On this opportunity, Şükrü Kaya, Deputy Minister of Internal Affairs, conveyed his gratitude to Zekai Apaydın, Turkish Ambassador in Moscow⁹².

In the evening of 12 April 1936, the Soviet musicians who visited Türkiye the previous year gave a concert for Türkiye at the Moscow Radio⁹³. A previously established radio system at Cağaloğlu Community Centre in Istanbul was employed for the public to listen to the concert⁹⁴. In the summer of 1936, a Turkish committee went to Moscow for a music festival. This committee included composer Ahmet Adnan Saygun, Ulvi Cemal Erkin, Cemal Reşit Rey, pianist Ferhunde and Halil Bedi Yönetken, the leader of Ankara Community Centre Choir⁹⁵. In February 1937, a concert was given at the Music Teachers' School with a radio broadcast on the centenary of Pushkin's death. The same month witnessed a second concert that comprised of Pushkin's works composed by Soviet musicians. While this concert was aired on radio, H. Ali Yücel, a Member of Parliament from Izmir, gave a conference on account of the concert⁹⁶.

The Turkish press reflected the positive atmosphere under the headlines such as "Friendly Soviet Artists", "Soviet-Turkish Friendship", "Greetings to Our Great Friends", "Our Soviet Guests", "and Farewell by Our Friends" and "A New Performance by the Turkish-Soviet Friendship". Another positive effect the press created was to provide information and improve the attendance of public in the events. *Ulus*, one of the most-widely circulated Turkish newspapers of the period, featured articles owing to the

91 "Türk-Sovyet Dostluğunun Yeni Bir Gösterisi", *Ulus*, 30 Mayıs 1935, p.1; *BCA*, Fon Kodu: 571, Yer No: 35962/141904/2, (Türkiye'ye gelip konser veren Rus artistleri)

92 "Moskova Operası", *Ulus*, 9 Aralık 1935, p. 1-2.

93 "Memleketimize Gelen Sovyet Artistlerinin Vereceği Konser", *Ulus*, 4 Mart 1936, p. 2; Seda Bayındır Uluskan, *Atatürk'ün Sosyal ve Kültürel Politikaları...*, p. 383.

94 Serhat Batur, *Atatürk Döneminde Devletçilik Modelinin Uygulanması Evresinde Türk ve Sovyetler Birliği İlişkileri (1934-1938)* (Unpublished master thesis), İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 2008, p. 99.

95 Raşid Tacibayev, *Kızıl Meydan'dan Taksim'e...*, p. 209.

96 Arzu Boy, *İki Savaş Arası Basında Türk-Rus İlişkileri*, Fenomen Yayıncılık, Ankara, 2020, p. 222.

1935 visits of the Soviet musicians that introduced Soviet art and called attention to the significance and possible advantages of these visits for both countries. With regard to the 1935 visits of the Soviet musicians, Kazım Nami Duru⁹⁷ said that the Soviet music which had emerged around a hundred and fifty years ago acquired a unique and national quality after the examples from the most cultivated nations that lived in the USSR were reinterpreted with the western methods. He also claimed that Türkiye had much to learn from the friendly nation's art as the former was in an attempt to create a national art, and suggested that many of the nations in the USSR were affiliated with Türkiye in terms of both race and culture and that especially their music bore the traces of Turkish culture. Yaşar Nabi Nayır⁹⁸, on the other hand, remarked that the visit to Türkiye by the committee consisting of the most renowned Soviet musicians, ballet dancers and singers carried a deeper meaning than an ordinary art event, and expressed his wishes for the continuation of these attempts with the other neighbouring countries. In another article, the author wrote a critique about the conductorship of CFO and asserted that the orchestra proved a meticulous work and improved its quality under the leadership of L. P. Steinberg, one of the Soviet musicians who came to Türkiye to give a concert in 1935, Therefore, an orchestra would require conductors and leaders who would assemble and organize musicians and would prevent them from wasting their energy. Defending that a strengthened team under the guidance of a skilled conductor would help CFO play a great role in the new musical revolution of Türkiye, the author suggested that CFO should focus more on folklore studies and perform national compositions by harmonizing folk music as in the USSR as well as the Balkan and other neighbouring countries⁹⁹.

The news "Musical Life in the Soviet Union" described the great changes the October Revolution caused in Russian music and discussed the developments in musical life in the wake of the revolution. In this sense, the greatest change occurred in the audience profile. The report pointed out that the public in former Russia had been deprived of also music as had been the case with all the spheres of cultural life. Therefore, the first mission of the revolution became to help the majority of people benefit from music which had been previously kept away from the public and appealed to a limited class. In consequence, salon music was abandoned whereas forgotten and lesser-known classical pieces regained popularity. The state approached music according to a plan after the revolution and founded many concert unions. Opera, in particular,

97 Kazım Nami Duru, "Rus Arı Üzerine", *Ulus*, 17 Nisan 1935, p. 3.

98 Yaşar Nabi Nayır, "Kültürel Münasebetlerin Değeri", *Ulus*, 17 Nisan 1935, p. 3.

99 Yaşar Nabi Nayır, "Filarmonik Orkestramız", *Ulus*, 22 Nisan 1935, p. 4.

played the most efficient role in the development and popularity of music among the public. The short conferences and program descriptions before concerts illuminated the people and ensured a stronger tie between the stage and the audience¹⁰⁰. Another article referred to the steps to enhance the musical culture and improve the love for music among the Soviet people. This primarily required the training of new composers and expanding the number of active musicians. Although the number of composers ranged from 20 to 30 before the revolution, post-revolutionary Moscow and Leningrad alone were home to 300 members of the Union of Soviet Composers¹⁰¹.

On 21 April 1935, the *Ulus* newspaper published an interview with Oistrakh, a violinist from the committee that gave a concert in Türkiye. Having left his mark despite being at the age of 27, Oistrakh said the following with regard to music in Soviet Russia¹⁰²: "...First of all, we removed the principle that music is for the elite. Concerts, on the other hand, cannot be restricted to conservatory. Concerts are given all the time and to the widest groups of people at the military, factory and student clubs. A great importance is attached to expand the love of and interest in music among the public. The results of these attempts acquired within a short time are self-evident. It has been observed that the general level of music is continuously escalating. The public takes pleasure in deeper and more quality works and require that such works are included in the programs". Concerning the Soviet concerts in Türkiye, Journalist Zeki Mesud also mentioned the important role of cultural activities in reinforcing political ties and of the cultural convergences that would take place at the international level. Referring to the art environment in Soviet Russia, he asserted that art had been a luxury before the revolution and that both theatre and music had only served to the needs of the court and aristocracy while ordinary people could only have limited access to them. Drawing a comparison between Türkiye and pre- and post-revolutionary Russia with regard to approach towards art, he claimed that both countries relied on populism so as to achieve their goals¹⁰³.

Conclusion

Cultural attempts have proved effective in ensuring intimacy and maintained relations in which political attempts mostly remain unsuccessful. The Turkish-Soviet

100 "Sovyetler Birliğinde Musiki Hayatı", 16 Nisan 1935, *Ulus*, p. 5.

101 "Sovyet Kompozitörleri" 18 Nisan 1935, *Ulus*, p. 4.

102 "Sovyet Artistleri Dün Gece Ordu İçin Konser Verdiler", 21 Nisan 1935, *Ulus*, p. 3.

103 Zeki Mesud Alsan, "Dost Artistler", *Ulus*, 18 Nisan 1935, p. 1-3.

relations witnessed a wide range of cultural events in the 1930s and 1940s with regard, among others, to cinema, painting, literature, theatre and publication. The intensive interaction in music, on the other hand, was of particular importance. Ensured with the endeavours of bureaucrats, this convergence had repercussions in the social sphere and evoked positive impressions among the audience. The reciprocal visits during this process received a considerable attention from the administrations and people of host countries. The top officials of host countries walked guest officials and accompanying people the industrial and educational institutions as well as the historical and cultural places. This allowed them to get to know the institutions, economy, culture and art of respective destination countries better. Banquets and balls were held in the evenings in honour of guests where representatives of both countries gave address with friendship messages. Similarly, musicians travelled to perform concerts and got the opportunity to examine the developments in music, conservatory studies, museum and exhibitions and to meet with the administrators of music schools and notable personages from the world of music.

During this period, the USSR tried to have Türkiye adopt communist propaganda using cultural relations, a form of soft power, since they were unable to openly advocate it so as not to cause reactions. Having appeared as an internationally isolated country for long years, the USSR thus achieved to introduce its developing aspects, lifestyle and culture. The cultural activities carried out through VOKS after its establishment in 1925 played a significant role in the improvement of cultural diplomacy between the two countries and also influenced the strengthening of political and economic relations. Following the declaration of the republican regime, Türkiye refrained from conflicts in foreign relations and pursued a peaceful policy. The country enhanced the reformist movements in order to consolidate the new regime and sought to benefit from more advanced countries. The USSR was among the countries that responded to Türkiye's requests for help in education, science and culture. In addition to individual contacts due to the lack of an institution like VOKS in Türkiye, the two sides also communicated officially through state agencies to carry out events. The exchange in music between the USSR and Türkiye in a period when musical reforms had already started greatly contributed to the improvement of musical culture and to the discussions in art circles in Türkiye. Especially the arrival of the crowded group of Soviet musicians in 1935 attracted attention as a big cultural event and led to various articles underlining the amicable terms in the Turkish-Soviet relations.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The authors have no conflict of interest to declare.

Grant Support: The authors declared that this study has received no financial support.

REFERENCES

1. Archival Documents

*Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)*¹⁰⁴

2. Periodicals¹⁰⁵

Hakimiyeti Milliye

Ulus

3. Books and Articles

Aras, Tünay: *Erken Dönem Türkiye SSCB İlişkilerinde Kültürel Faaliyetlerin Rolü (1923-1935)*, Unpublished master thesis, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2021.

Aydın Altay, Suna: *Erken Cumhuriyet Dönemi Kültür ve Sanat Yaşamında Ankara İmgesi*, Unpublished Doctoral Thesis, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2021.

Balkılıç, Özgür: *Cumhuriyet, Halk ve Müzik*, Tan Yayınları, Ankara, 2009.

Batur, Serhat: *Atatürk Döneminde Devletçilik Modelinin Uygulanması Evresinde Türk ve Sovyetler Birliği İlişkileri (1934-1938)*, Unpublished Master Thesis, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 2008.

Bayındır Uluskan, Seda: *Atatürk'ün Sosyal ve Kültürel Politikaları*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2017.

Benhür, Çağatay: "Stalin Dönemi Türk-Sovyet İlişkileri", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 15, 2004, s. 325-337.

¹⁰⁴ Kullanılan belgelerin küneleri dipnotlarda gösterilmiştir.

¹⁰⁵ Kullanılan süreli yayınların küneleri dipnotlarda gösterilmiştir.

- Benhür, Çağatay: “1920’li Yıllarda Türk-Sovyet İlişkileri: Kronolojik Bir Çalışma”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 24, 2008, pp. 277-313.
- Boy, Arzu: *İki Savaş Arası Basında Türk-Rus İlişkileri*, Fenomen Yayıncılık, Ankara, 2020.
- Can Emir, Badegül: “20.yüzyıl Rus Edebiyatında Politik Müdahale”, *I. Uluslararası Dil, Sanat ve İktidar Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Giresun Üniversitesi Yayınları, Giresun, 2018, pp. 55-65.
- Erdur, Oğuz: “Türk-Sovyet Kültürel İlişkilerinde Muhsin Ertuğrul”, *Karadeniz Araştırmaları*, 16/61, 2019, pp. 66-77.
- Kocatürk, Utkan: *Atatürk’ün Fikir ve Düşünceleri*, Turhan Kitabevi, Ankara, 1984.
- Kolesnikov, Aleksandr: *Atatürk Dönemi Türk-Rus İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık, Ankara, 2010.
- Laamanen, Ville: “Voks, Cultural Diplomacy and The Shadow of The Lubianka: Olavi Paavolainen’s 1939 Visit to The Soviet Union”, *Journal Of Contemporary History*, 52/4, 2017, pp. 1022-1041.
- Lüleci, Yalçın: “Erken Cumhuriyet Döneminde Türkiye Cumhuriyeti ile Sovyetler Birliği Arasındaki Sanatsal İlişkiler: “Ankara: Türkiye’nin Kalbi” Belgeseli Örneği”, *İnsan&İnsan*, 2, 2014, pp. 40-61.
- Mahmudoğlu, Mahad Sofiev: “Sovyet Kültürünün Türkiye Üzerindeki Olumlu Etkileri”, *Toplumsal Tarih*, VIII/48, 1997, pp. 33-38.
- Mark, Simon: “A Greater Role For Cultural Diplomacy”, *Discussion Papers in Diplomacy*, ed. Ingrid d’Hooghe, Ellen Huijgh, Netherlands Institute Of International Relations, Clingendael: 2009, pp. 14-18.
- Nye Jr., Joseph Samuel: *Soft Power: The Means To Success In World Politics*, Public Affairs, New York, 2004.
- Öndin, Nilüfer: *Cumhuriyet’in Kültür Politikası ve Sanat*, İnsancıl Yayınları, İstanbul, 2003.
- Purtaş, Fırat: “Türk Dış Politikasının Yükselen Değeri: Kültürel Diplomasi”, *Gazi Akademik Bakış*, 7/13, 2013, pp. 1-14.
- Rodirik, Hakan David: *Rusya’nın Kültürel Diplomasi Çalışmaları: Castell’in Kültürel Nod Kavramı Üzerinden Rusya’nın Kültürel Diplomasi Uygulamaları ve Ruskiy Mir Örneği*, Unpublished Master Thesis, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2019.
- Semiz, Yaşar, Toplu, Güngör: “Cumhuriyet Döneminde Devlet Tarafından Kurulan İlk Sanayi Kuruluşu Kayseri Sümerbank Bez Fabrikası”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 45, 2019, pp. 29-59.

- Tacibayev, Raşid: *Kızıl Meydan'dan Taksim'e*, Truva Yayınları, İstanbul, 2004.
- Tellal, Erel: 'Sovyetlerle İlişkiler', *Türk Dış Politikası*, Volume 2: 1919-1980, ed. B. Oran, İletişim Yayınları, İstanbul, 2019.
- Tolmatskaya, Lyudmila Valeryevna: *Gosudarstvennaya Politika SSSR v Oblasti Muzikal'noy Kul'turu v 20-e - 30-e gg. XX v.*, Unpublished doctoral thesis, Rossiyskiy Universitet Drujby Narodov, Moskva, 2002.
- Bayındır Uluskan, Seda: *Atatürk'ün Sosyal ve Kültürel Politikaları*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2017.
- Vandov, Dimitir: *Atatürk Dönemi Türk Sovyet İlişkileri*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2014.
- Vasilenko, Yelena Vladimirovna: "Kul'turnaya Diplomatiya Kak Instrument "Myagkoy Silı" Gosudarstva", *Perspektivi*, 2016, pp. 67-79.
- Verchenko, Alla Leonidovna: "Vsesoyuznoye Obshestvo Kul'turnoy Svyazi s Zagranitsey i Stanovleniye Sovetsko-Kitayskih Kul'turnih Svyazey V 1920-E Godı", *Vostochnaya Aziya: Faktı İ Analitika*, 1, 2023, pp. 6-17.
- Yağmurlu, Aslı: "Kültürel Diplomasi: Kuram ve Pratikteki Çerçevesi", *Selçuk İletişim*, 12/2, 2019, pp. 1182-1210.
- Yıldırım, Gonca: "Kültürel Diplomasi ve Uluslararası Halkla İlişkiler Çerçevesinde Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türk Kültürü ve Sanatının Uluslararası Alanda Tanıtımı", *Aydın İnsan ve Toplum Dergisi*, 2/4, 2016, pp. 221-256.
- Zaharov, Grigori Aleksandroviç: "Naçal'nıy Etap Deyatel'nosti Leningradskogo Otdeleniya Vsesoyuznogo Obşçestva Kul'turnoy Svyazi s Zagranitsey (1954-1955 Godı)", *Nauçno-Tehniçeskiye Vedomosti Spbgpu*, Gumanitarniye i Obşçestvenniye Nauki, 8/1, 2017, pp. 9-18.

4. Online Sources

O Rossotrudniçestve, (Çevrimiçi), <https://rs.gov.ru/>, 26 Ocak 2017.

AMAÇ VE KAPSAM

Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-Recent Period Turkish Studies, yılda iki defa yayınlanan (Aralık-Haziran) bilimsel, açık erişimli ve hakemli bir dergidir. Dergi, yakın dönem Türk ve Dünya Tarihini ilgilendiren tarih, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi, Osmanlı Tarihi, sosyoloji, edebiyat, sanat tarihi, hukuk, siyaset bilimi, iktisat disiplinlerinden özgün araştırmalara dayanan çalışmaları yayınlanmakta, bu sayede ulusal ve uluslararası düzeyde bilim dünyası ile akademisyenler arasında bir köprü görevi görmektedir.

Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-Recent Period Turkish Studies dergisinin amacı Türkçe ve İngilizce araştırma makaleleri ve inceleme yazıları yayınlamak suretiyle bilime katkı sağlamaktır.

Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-Recent Period Turkish Studies dergisinin kapsamını yakın dönem Türk ve Dünya Tarihini ilgilendiren tarih, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi, Osmanlı Tarihi, sosyoloji, edebiyat, sanat tarihi, hukuk, siyaset bilimi, iktisat disiplinleri oluşturur. Dergi odaklandığı alanlarda boşluğu dolduracak özgün araştırmalara dayanan makaleler; incelenen konuları zengin bir kaynakçaya dayanarak değerlendiren, eleştiren ve bu konuda yeni ve dikkate değer görüşler ortaya koyan araştırma, inceleme ve derleme yazıları yayımlar. Alanla ilgili çeviriler ve durumun belirtilmesi koşulu ile daha önce bir bilimsel kongrede sunulmuş ancak yayınlanmamış bildirilerin metinleri; Milli Mücadele ve Türkiye Cumhuriyeti ile ilgili eser, şahsiyet ve ilmi faaliyetlerin tanıtım yazıları da dergide yayınlanır.

EDİTÖRYAL POLİTİKALAR VE HAKEM SÜRECİ

Yayın Politikası

Dergi yayın etiğinde en yüksek standartlara bağlıdır ve Committee on Publication Ethics (COPE), Directory of Open Access Journals (DOAJ), Open Access Scholarly Publishers Association (OASPA) ve World Association of Medical Editors (WAME) tarafından yayınlanan etik yayıncılık ilkelerini benimser; Principles of Transparency and Best Practice in Scholarly Publishing başlığı altında ifade edilen ilkeler için: <https://publicationethics.org/resources/guidelines-new/principles-transparency-and-best-practice-scholarly-publishing>

Gönderilen makaleler derginin amaç ve kapsamına uygun olmalıdır. Orijinal, yayınlanmamış ve başka bir dergide değerlendirme sürecinde olmayan, her bir yazar tarafından içeriği ve gönderimi onaylanmış yazılar değerlendirmeye kabul edilir.

Makale yayınlanmak üzere Dergiye gönderildikten sonra yazarlardan hiçbirinin ismi, tüm yazarların yazılı izni olmadan yazar listesinden silinemez ve yeni bir isim yazar olarak eklenemez ve yazar sırası değiştirilemez.

İntihal, duplikasyon, sahte yazarlık/inkar edilen yazarlık, araştırma/veri fabrikasyonu, makale dilimleme, dilimleyerek yayın, telif hakları ihlali ve çıkar çatışmasının gizlenmesi, etik dışı davranışlar olarak kabul edilir. Kabul edilen etik standartlara uygun olmayan tüm makaleler yayından çıkarılır. Buna yayından sonra tespit edilen olası kuraldışı, uygunsuzluklar içeren makaleler de dahildir.

İntihal

Ön kontrolden geçirilen makaleler, iThenticate yazılımı kullanılarak intihal için taranır. İntihal/kendi kendine intihal tespit edilirse yazarlar bilgilendirilir. Editörler, gerekli olması halinde makaleyi değerlendirme ya da üretim sürecinin çeşitli aşamalarında intihal kontrolüne tabi tutabilirler. Yüksek benzerlik oranları, bir makalenin kabul edilmeden önce ve hatta kabul edildikten sonra reddedilmesine neden olabilir. Makalenin türüne bağlı olarak, bunun oranın %15 veya %20'den az olması beklenir.

Çift Kör Hakemlik

İntihal kontrolünden sonra, uygun olan makaleler baş editör tarafından orijinallik, metodoloji, işlenen konunun önemi ve dergi kapsamı ile uyumluluğu açısından değerlendirilir. Editör, makalelerin adil bir şekilde çift taraflı kör hakemlikten geçmesini sağlar ve makale biçimsel esaslara uygun ise, gelen yazıyı yurtiçinden ve /veya yurtdışından en az iki hakemin değerlendirmesine sunar, hakemler gerek gördüğü takdirde yazıda istenen değişiklikler yazarlar tarafından yapıldıktan sonra yayınlanmasına onay verir.

Açık Erişim İlkesi

Dergi açık erişimlidir ve derginin tüm içeriği okura ya da okurun dahil olduğu kuruma ücretsiz olarak sunulur. Okurlar, ticari amaç haricinde, yayıncı ya da yazardan izin almadan dergi makalelerinin tam metnini okuyabilir, indirebilir, kopyalayabilir, arayabilir ve link sağlayabilir. Bu BOAI açık erişim tanımıyla uyumludur.

Derginin açık erişimli makaleleri Creative Commons Atıf-GayrıTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) olarak lisanslıdır.

İşleme Ücreti

Derginin tüm giderleri İstanbul Üniversitesi tarafından karşılanmaktadır. Dergide makale yayını ve makale süreçlerinin yürütülmesi ücrete tabi değildir. Dergiye gönderilen ya da yayın için kabul edilen makaleler için işleme ücreti ya da gönderim ücreti alınmaz.

Telif Hakkında

Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) olarak lisanslıdır. CC BY-NC 4.0 lisansı, eserin ticari kullanım dışında her boyut ve formatta paylaşılmasına, kopyalanmasına, çoğaltılmasına ve orijinal esere uygun şekilde atıfta bulunmak kaydıyla yeniden düzenleme, dönüştürme ve eserin üzerine inşa etme dâhil adapte edilmesine izin verir.

Hakem Değerlendirme Politikaları

Daha önce yayınlanmamış ya da yayınlanmak üzere başka bir dergide halen değerlendirmede olmayan ve her bir yazar tarafından onaylanan makaleler değerlendirilmek üzere kabul edilir. Gönderilen ve ön kontrolü geçen makaleler iThenticate yazılımı kullanılarak intihal için taranır. İntihal kontrolünden sonra, uygun olan makaleler baş editör tarafından orijinallik, metodoloji, işlenen konunun önemi ve dergi kapsamı ile uyumluluğu açısından değerlendirilir.

Seçilen makaleler en az iki ulusal/uluslararası hakeme çift taraflı kör hakemlik ile değerlendirmeye gönderilir; yayın kararı, hakemlerin talepleri doğrultusunda yazarların gerçekleştirdiği düzenlemelerin ve hakem sürecinin sonrasında baş editör tarafından verilir.

Hakem Süreci

Daha önce yayınlanmamış ya da yayınlanmak üzere başka bir dergide halen değerlendirmede olmayan ve her bir yazar tarafından onaylanan makaleler değerlendirilmek üzere kabul edilir. Gönderilen ve ön kontrolü geçen makaleler iThenticate yazılımı kullanılarak intihal için taranır. İntihal kontrolünden sonra, uygun olan makaleler baş editör tarafından orijinallik, metodoloji, işlenen konunun önemi ve dergi kapsamı ile uyumluluğu açısından değerlendirilir. Baş editör, makaleleri, yazarların etnik kökeninden, cinsiyetinden, uyruğundan, dini inancından ve siyasi felsefesinden bağımsız olarak değerlendirir. Yayına gönderilen makalelerin adil bir şekilde çift taraflı kör hakem değerlendirmesinden geçmelerini sağlar.

Seçilen makaleler en az iki ulusal/uluslararası hakeme değerlendirmeye gönderilir; yayın kararı, hakemlerin talepleri doğrultusunda yazarların gerçekleştirdiği düzenlemelerin ve hakem sürecinin sonrasında baş editör tarafından verilir.

Hakemlerin değerlendirmeleri objektif olmalıdır. Hakem süreci sırasında hakemlerin aşağıdaki hususları dikkate alarak değerlendirmelerini yapmaları beklenir.

- Makale yeni ve önemli bir bilgi içeriyor mu?
- Öz, makalenin içeriğini net ve düzgün bir şekilde tanımlıyor mu?
- Yöntem bütünlüklü ve anlaşılır şekilde tanımlanmış mı?
- Yapılan yorum ve varılan sonuçlar bulgularla kanıtlanıyor mu?
- Alandaki diğer çalışmalara yeterli referans verilmiş mi?
- Dil kalitesi yeterli mi?

Hakemler, gönderilen makalelere ilişkin tüm bilginin, makale yayınlanana kadar gizli kalmasını sağlamalı ve yazar tarafında herhangi bir telif hakkı ihlali ve intihal fark ederlerse editöre raporlamalıdır. Hakem, makale konusu hakkında kendini vasıflı hissetmiyor ya da zamanında geri dönüş sağlaması mümkün görünmüyorsa, editöre bu durumu bildirmeli ve hakem sürecine kendisini dahil etmemesini istemelidir.

Değerlendirme sürecinde editör hakemlere gözden geçirme için gönderilen makalelerin, yazarların özel mülkü olduğunu ve bunun imtiyazlı bir iletişim olduğunu açıkça belirtir. Hakemler ve yayın kurulu üyeleri başka kişilerle makaleleri tartışamazlar. Hakemlerin kimliğinin gizli kalmasına özen gösterilmelidir.

ETİK

Yayın Etiği Beyanı

Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları- Recent Period Turkish Studies, yayın etiğinde en yüksek standartlara bağlıdır ve Committee on Publication Ethics (COPE), Directory of Open Access Journals (DOAJ), Open Access Scholarly Publishers Association (OASPA) ve World Association of Medical Editors (WAME) tarafından yayınlanan etik yayıncılık ilkelerini benimser; Principles of Transparency and Best Practice in Scholarly Publishing başlığı altında ifade edilen ilkeler için adres: <https://publicationethics.org/resources/guidelines-new/principles-transparency-and-best-practice-scholarly-publishing>

Gönderilen tüm makaleler orijinal, yayınlanmamış ve başka bir dergide

değerlendirme sürecinde olmamalıdır. Yazar makalenin orijinal olduğu, daha önce başka bir yerde yayınlanmadığı ve başka bir yerde, başka bir dilde yayınlanmak üzere değerlendirmede olmadığını beyan etmelidir. Uygulamadaki telif kanunları ve anlaşmaları gözetilmelidir. Telifle ilgili materyaller (örneğin tablolar, şekiller veya büyük alıntılar) gerekli izin ve teşekkürle kullanılmalıdır. Başka yazarların, katkıda bulunanların çalışmaları ya da yararlanılan kaynaklar uygun biçimde kullanılmalı ve referanslarda belirtilmelidir. Her bir makale editörlerden biri ve en az iki hakem tarafından çift kör değerlendirilmeden geçirilir. İntihal, duplikasyon, sahte yazarlık/inkar edilen yazarlık, araştırma/veri fabrikasyonu, makale dilimleme, dilimleyerek yayın, telif hakları ihlali ve çıkar çatışmasının gizlenmesi, etik dışı davranışlar olarak kabul edilir.

Kabul edilen etik standartlara uygun olmayan tüm makaleler yayından çıkarılır. Buna yayından sonra tespit edilen olası kuraldışı, uygunsuzluklar içeren makaleler de dahildir.

Araştırma Etiği

Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları- Recent Period Turkish Studies araştırma etiğinde en yüksek standartları gözetir ve aşağıda tanımlanan uluslararası araştırma etiği ilkelerini benimser. Makalelerin etik kurallara uygunluğu yazarların sorumluluğundadır.

- Araştırmanın tasarlanması, tasarımın gözden geçirilmesi ve araştırmanın yürütülmesinde, bütünlük, kalite ve şeffaflık ilkeleri sağlanmalıdır.
- Araştırma ekibi ve katılımcılar, araştırmanın amacı, yöntemleri ve öngörülen olası kullanımları; araştırmaya katılımın gerektirdikleri ve varsa riskleri hakkında tam olarak bilgilendirilmelidir.
- Araştırma katılımcılarının sağladığı bilgilerin gizliliği ve yanıt verenlerin gizliliği sağlanmalıdır. Araştırma katılımcıların özerkliğini ve saygınlığını koruyacak şekilde tasarlanmalıdır.
- Araştırma katılımcıları gönüllü olarak araştırmada yer almalı, herhangi bir zorlama altında olmamalıdır.
- Katılımcıların zarar görmesinden kaçınılmalıdır. Araştırma, katılımcıları riske sokmayacak şekilde planlanmalıdır.
- Araştırma bağımsızlığıyla ilgili açık ve net olunmalı; çıkar çatışması varsa belirtilmelidir.
- İnsan denekler ile yapılan deneysel çalışmalarda, araştırmaya katılmaya karar veren katılımcıların yazılı bilgilendirilmiş onayı alınmalıdır. Çocukların ve vesayet altındakilerin veya tasdiklenmiş akıl hastalığı bulunanların yasal vasisinin onayı alınmalıdır.
- Çalışma herhangi bir kurum ya da kuruluşta gerçekleştirilecekse bu kurum ya da kuruluştan çalışma yapılacağına dair onay alınmalıdır.

- İnsan ögesi bulunan çalışmalarda, “yöntem” bölümünde katılımcılardan “bilgilendirilmiş onam” alındığının ve çalışmanın yapıldığı kurumdan etik kurul onayı alındığı belirtilmesi gerekir.

Yazarların Sorumluluğu

Makalelerin bilimsel ve etik kurallara uygunluğu yazarların sorumluluğundadır. Yazar makalenin orijinal olduğu, daha önce başka bir yerde yayınlanmadığı ve başka bir yerde, başka bir dilde yayınlanmak üzere değerlendirilmediği konusunda teminat sağlamalıdır. Uygulamadaki telif kanunları ve anlaşmaları gözetilmelidir. Telife bağlı materyaller (örneğin tablolar, şekiller veya büyük alıntılar) gerekli izin ve teşekkürle kullanılmalıdır. Başka yazarların, katkıda bulunanların çalışmaları ya da yararlanılan kaynaklar uygun biçimde kullanılmalı ve referanslarda belirtilmelidir.

Gönderilen makalede tüm yazarların akademik ve bilimsel olarak doğrudan katkısı olmalıdır, bu bağlamda “yazar” yayınlanan bir araştırmanın kavramsallaştırılmasına ve dizaynına, verilerin elde edilmesine, analizine ya da yorumlanmasına belirgin katkı yapan, yazının yazılması ya da bunun içerik açısından eleştirel biçimde gözden geçirilmesinde görev yapan birisi olarak görülür. Yazar olabilmenin diğer koşulları ise, makaledeki çalışmayı planlamak veya icra etmek ve / veya revize etmektir. Fon sağlanması, veri toplanması ya da araştırma grubunun genel süpervizyonu tek başına yazarlık hakkı kazandırmaz. Yazar olarak gösterilen tüm bireyler sayılan tüm ölçütleri karşılamalıdır ve yukarıdaki ölçütleri karşılayan her birey yazar olarak gösterilebilir. Yazarların isim sıralaması ortak verilen bir karar olmalıdır. Tüm yazarlar yazar sıralamasını Telif Hakkı Anlaşması Formunda imzalı olarak belirtmek zorundadırlar.

Yazarlık için yeterli ölçütleri karşılamayan ancak çalışmaya katkısı olan tüm bireyler “teşekkür / bilgiler” kısmında sıralanmalıdır. Bunlara örnek olarak ise sadece teknik destek sağlayan, yazıma yardımcı olan ya da sadece genel bir destek sağlayan, finansal ve materyal desteği sunan kişiler verilebilir.

Bütün yazarlar, araştırmanın sonuçlarını ya da bilimsel değerlendirmeyi etkileyebilme potansiyeli olan finansal ilişkiler, çıkar çatışması ve çıkar rekabetini beyan etmelidirler. Bir yazar kendi yayınlanmış yazısında belirgin bir hata ya da yanlışlık tespit ederse, bu yanlışlıklara ilişkin düzeltme ya da geri çekme için editör ile hemen temasa geçme ve işbirliği yapma sorumluluğunu taşır.

Editör ve Hakem Sorumlulukları

Baş editör, makaleleri, yazarların etnik kökeninden, cinsiyetinden, uyruğundan, dini inancından ve siyasi felsefesinden bağımsız olarak değerlendirirler. Yayına gönderilen

makalelerin adil bir şekilde çift taraflı kör hakem değerlendirmesinden geçmelerini sağlar. Gönderilen makalelere ilişkin tüm bilginin, makale yayınlanana kadar gizli kalacağını garanti eder.

Baş editör içerik ve yayının toplam kalitesinden sorumludur. Gereğinde hata sayfası yayınlamalı ya da düzeltme yapmalıdır.

Baş editör; yazarlar, editörler ve hakemler arasında çıkar çatışmasına izin vermez. Hakem atama konusunda tam yetkiye sahiptir ve dergide yayınlanacak makalelerle ilgili nihai kararı vermekle yükümlüdür.

Hakemler, araştırma, yazarlar ve/veya araştırmaya fon sağlayanlarla çıkar çatışması içinde olmamalıdır. Hakemler değerlendirmelerinin sonucunda tarafsız bir yargıya varmalıdırlar. Gönderilmiş yazılara ilişkin tüm bilginin gizli tutulmasını sağlamalı ve yazar tarafında herhangi bir telif hakkı ihlali ve intihal fark ederlerse editöre raporlamalıdırlar.

Hakem, makale konusu hakkında kendini vasıflı hissetmiyor ya da zamanında geri dönüş sağlaması mümkün görünmüyorsa, editöre bu durumu bildirmeli ve hakem sürecine kendisini dahil etmemesini istemelidir.

Değerlendirme sürecinde editör hakemlere gözden geçirme için gönderilen makalelerin, yazarların özel mülkü olduğunu ve bunun imtiyazlı bir iletişim olduğunu açıkça belirtir. Hakemler ve yayın kurulu üyeleri başka kişilerle makaleleri tartışamazlar. Hakemlerin kimliğinin gizli kalmasına özen gösterilmelidir. Bazı durumlarda editörün kararıyla, ilgili hakemlerin makaleye ait yorumları aynı makaleyi yorumlayan diğer hakemlere gönderilerek hakemlerin bu süreçte aydınlatılması sağlanabilir.

YAZIM KURALLARI

Aksi belirtilmedikçe gönderilen yazılarla ilgili tüm yazışmalar ilk yazarla yapılacaktır. Makale gönderimi online olarak ve <http://rpts.istanbul.edu.tr> adresinden erişilen <http://dergipark.gov.tr/login> üzerinden yapılmalıdır. Gönderilen yazılar, makale türünü belirten ve makaleyle ilgili detayları içeren (bkz: Son Kontrol Listesi) kapak sayfası; editöre mektup, yazının elektronik formunu içeren Microsoft Word 2003 ve üzerindeki versiyonları ile yazılmış elektronik dosya ve tüm yazarların imzaladığı Telif Hakkı Anlaşması Formu eklenerek gönderilmelidir. Kapak Sayfası ve Telif Hakkı Anlaşması Formu eksiksiz doldurulmalıdır.

1. Çalışmalar, A4 boyutunda, sol taraftan 4 cm, üst, alt ve sağ taraftan 2,5 cm. boşluk bırakılarak, 12 punto Times New Roman harf karakterleriyle ve 1,5 satır

aralık ölçüsü ile ve iki yana yaslı olarak hazırlanmalıdır. Dipnotlar var ise, bu sınırlar içinde kalmalıdır ve 10 punto ile yazılmalıdır. Paragraflardan önce ve sonra 6 punto boşluk bırakılmalıdır.

2. Makalenin çeşitli, kısım, bölüm, altbölümlerinin başlıkları 14 punto ile yazılmalıdır. Başlıklardan önce ve sonra 6 punto boşluk bırakılmalıdır.
3. Başlık ve alt başlıklar sayfanın son satırı olarak yazılmamalıdır; sonraki sayfada yer almalıdır. Bir paragrafın ilk satırı sayfanın son satırı, paragrafın son satırı sayfanın ilk satırı olarak yazılmamalıdır.
4. Kısaltmalar, tablo, şekil ve sembol listeleri, önsöz, özetler, kaynaklar, ekler, metin içindeki tablo ve şekillerin isim ve açıklamaları ve dipnotlar 1 satır aralık ölçüsü ile yazılmalıdır.
5. Yazar/yazarların adları ve bilgileri çalışma metninde yer almamalı, yazara/yazarlara dair tüm bilgiler makale dosyası ve Telif Hakkı Anlaşması Formu ile birlikte sisteme yüklenecek olan Kapak Sayfasında belirtilmelidir. Kapak sayfasında, makalenin başlığı, yazar veya yazarların bağlı oldukları kurum ve unvanları, kendilerine ulaşılabilecek adresler, cep, iş ve faks numaraları, ORCID ve e-posta adresleri yer almalıdır.
6. Giriş bölümünden önce 100-200 kelimelik çalışmanın kapsamını, amacını, ulaşılan sonuçları ve kullanılan yöntemi kaydeden Türkçe ve İngilizce öz ile 600-800 kelimelik İngilizce genişletilmiş özet yer almalıdır. Çalışmanın İngilizce başlığı İngilizce özün üzerinde yer almalıdır. İngilizce ve Türkçe özlerin altında çalışmanın içeriğini temsil eden, 5 adet Türkçe, 5 adet İngilizce anahtar kelime yer almalıdır.
7. Çalışmaların başlıca şu unsurları içermesi gerekmektedir: Makale dilinde başlık, öz ve anahtar kelimeler; İngilizce başlık, öz ve anahtar kelimeler; İngilizce genişletilmiş özet, ana metin bölümleri, kaynaklar, tablolar ve şekiller.
8. Çalışmalarda tablo, grafik ve şekil gibi göstergeler ancak çalışmanın takip edilebilmesi açısından gereklilik arz ettiği durumlarda, numaralandırılarak, tanımlayıcı bir başlık ile birlikte verilmelidir. Demografik özellikler gibi metin içinde verilebilecek veriler, ayrıca tablolar ile ifade edilmemelidir.
9. Dergide yayınlanan yazıların tüm sorumluluğu ve belirtilen görüşler yazarlara aittir; İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü bir sorumluluk yüklenmez.

10. Yayın kurulu ve hakem raporları doğrultusunda yazarlardan, metin üzerinde bazı düzeltmeler yapmaları istenebilir.

Atıflar (Referans, Gönderme)

Makalede, başka kaynaklardan yapılan alıntılar, ya aynen aktarılır veya özü değiştirilmemek kaydıyla kaynak çalışmayı yapanın kendi cümleleriyle özetlenerek yahut yorumlanarak verilir. Her iki durumda da alıntı yapılan kaynağa (metin, tablo, şekil ve benzeri dahil) mutlaka atıfta bulunulmalıdır. Bu konuda aşağıdaki ilkeler uygulanır:

- a. Kaynaktan aynen alınan bilgiler (alıntı), çift tırnak içinde (“....”) gösterilirler. Makaleyi hazırlayanın, kaynaktaki bilginin özünü değil, biçimini değiştirerek yaptığı alıntılar ise, çift tırnak arasına alınmadan gösterilirler. Her iki alıntı türünde de ilgili kaynağa mutlaka atıf yapılır ve atıfların her birine, sayfa altı dipnot şeklinde birbirini izleyen numara verilir.
- b. Makalede, kaynaktan aynen aktarılan bilgilerin tamamı verilebileceği gibi, örneğin cümle, paragraf veya sayfalar halindeki bilgilerin sadece belli kısımları da verilebilir. Bu durumda, cümlelerde belli kelimelerin, çeşitli cümlelerin, paragraf ve sayfaların atlanarak verildiğini göstermek üzere, atlanan yerler üç nokta (...) ile belirtilir.
- c. Başka kaynaklardaki bilgilerin aynen aktarılması durumunda, kaynaklarda noktalama işaretleri ve çeviri yanlışları dahil olmak üzere harf, cümle, tarih, yer vb. gibi yanlışlıklar da tekrarlanır. Makale yazarı, kaynak metindeki yanlışlıkları düzelterek vermek isterse, o zaman doğru bilgi, yanlış bilgidan hemen sonra bir parantez içinde gösterilir.
- d. Kaynaklardan aynen yapılan alıntılar, bir cümleyi aşmayacak uzunluktaysa, makale metni içinde verilirler. Daha uzun alıntılarda, alıntının ilk ve son satırları ile makale metni arasında en az çift aralıklı boşluk bırakılarak, alıntı ile metnin ayırt edilmesi sağlanır. Bu tür alıntılar için, makale metninde kullanılan puntodan daha küçük punto kullanılır.

Referans Dipnotları İle İlgili Kurallar

Referans dipnotlarında, ilgili kaynağa ilk kez referans veriliyorsa, eserin tam künyesi (yazar adı soyadı, eser adı, varsa çeviren/editör/derleyen bilgisi, yayınlandığı yer, yayınevi ve tarih) verilmelidir. Şöyle ki:

Salahi Ramazan Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1973, s. 10.

Erol Güngör, *Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik*, 2. Baskı, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1984, s. 24.

Eğer referans dipnotlarında, aynı kaynağa ikinci veya daha fazla atıfta bulunuluyorsa, yukarıdaki bilgiler uygun şekilde kısaltılarak verilir:

Erol Güngör, *Kültür Değişmesi ...*, s. 35.

Editörlü kitapta yazarın makalesine/kitap bölümüne referans:

İlk referans:

Hüseyin Bağcı, “Demokrat Parti’nin Ortadoğu Politikası”, *Türk Dış Politikasının Analizi*, der. Faruk Söylemezoğlu, Der Yayınları, İstanbul, 1994, s. 93-94.

Sonraki referanslar:

Hüseyin Bağcı, “Demokrat Parti’nin Ortadoğu Politikası”, s. 98.

Sürelî yayında makaleye referans:

İlk referans:

Fahrettin Kırzioğlu, “Mustafa Kemal Paşa-Erzurum İlişkileri (1919-1920)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, VII/20, 1991, s. 223-266.

Mustafa Budak, “Ermeni Meselesi Açısından Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nin Önemi”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, C. 17, S. 34, 2018, s. 209.

Sonraki referanslar:

Fahrettin Kırzioğlu, “Mustafa Kemal Paşa-Erzurum İlişkileri (1919-1920)”, s. 225.

Gazetelerdeki makale ve haber yazıları aşağıdaki gibi gösterilmelidir:

“Hükümet-i Osmaniye’nin Sulh Konferansına Teklifâtını Hâvi Muhtıra”, *İkdam*, 3 Mart 1335 (1919), s. 1.

“DP Kongresi Saat 10’da Açıldı”, *Vakit*, 15 Ekim 1955, s. 1-2.

“İnönü ve Gülek’in Menderes’e Geçmiş Olsun Telgrafları”, *Ulus*, 19 Şubat 1959, s. 1-2.

Arşiv belgelerine referans:

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Bab-ı Âlî Evrak Odası (BEO), 3733/236781 (Sadaret'ten Harbiye Nezareti'ne gönderilen 1 Teşrin-i Sâni 1326 [14 Kasım 1910] tarihli tezkire).

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 030-01-37/222-1 (6-7 Eylül olaylarında zarar görenlere maddi destekler hakkında).

Aynı arşiv ve fon isimleri, ikinci ve sonraki atıflarda kodlarıyla yazılmalıdır: *BOA, BEO, 3733/236781.*

Elektronik/internet kaynağa referans:

TBMM, Süreli Yayınlar, *III. Menderes Hükümeti*, (Çevrimiçi), www.tbmm.gov.tr, 8 Aralık 2013.

Ayhan Kamel, “İkinci Dünya Savaşı'nın Bitiminden Günümüze Kadar Türk-Rus İlişkileri”, (Çevrimiçi), www.dispolitika.org.tr, 7 Aralık 2013.

John N. Berry, “Educate Library Leaders,” *Library Journal*, February 15, 1998 (Çevrimiçi), <http://www.epnet.com/ehost>, 3 Nisan 2019.

Kaynakça

Kaynakçada kitap ve makaleler aşağıdaki şekilde gösterilmelidir:

Satan, Ali: *Türk ve İngiliz Belgelerinde Halifeliğin Kaldırılması*, Yazıgen Yayıncılık, İstanbul, 2017.

Türkmen, Zekeriya: “Mustafa Kemal Paşa ve Yıldırım Orduları Grup Komutanlığı”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XVI, S. 47, Temmuz 2000, s. 395-419.

Ek/Ekler

Makalenin ek kısmında, metinle ilgili resimler, tablolar, formlar, anket sorularının listeleri, önemli belgelerin kopyaları, fotoğraf, harita vb. gibi malzemeler bulunur. Bu tür tek bir malzeme için sadece bir ek, birden çok malzeme için de gerekli görülürse, birden çok ek yer alır. Ekler, birbirinden ayırt edilmesi gerekecek sayıda ise Ek-1, Ek-2 vb. şekilde birbirini izleyecek biçimde numaralanır. Her numaranın karşısına, Ek'in içeriğini belirten bir başlığın konulması önerilir.

Ek'te yer alan bilgiler, başka kaynaklardan aktarıldığı takdirde, bu kaynaklara ilişkin referanslar dipnotta mutlaka belirtilmelidir.

SON KONTROL LİSTESİ

Aşağıdaki listede eksik olmadığından emin olun:

- Editöre mektup
 - ✓ Makalenin türü
 - ✓ Başka bir dergiye gönderilmemiş olduğu bilgisi
 - ✓ Sponsor veya ticari bir firma ile ilişkisi (varsa belirtiniz)
 - ✓ Kaynakların derginin kullandığı referans sistemine uygun düzenlendiği
 - ✓ İngilizce yönünden kontrolünün yapıldığı
 - ✓ Yazarlara Bilgide detaylı olarak anlatılan dergi politikalarının gözden geçirildiği
- Telif Hakkı Anlaşması Formu
- Daha önce basılmış materyal (yazı-resim-tablo) kullanılmış ise izin belgesi
- Kapak sayfası
 - ✓ Makalenin kategorisi
 - ✓ Makale dilinde ve İngilizce başlık
 - ✓ Yazarların ismi soyadı, unvanları ve bağlı oldukları kurumlar (üniversite ve fakülte)
 - ✓ bilgisinden sonra şehir ve ülke bilgisi de yer almalıdır), e-posta adresleri
 - ✓ Sorumlu yazarın e-posta adresi, açık yazışma adresi, iş telefonu, GSM, faks nosu
 - ✓ Tüm yazarların ORCID'leri
- Makale ana metni
 - ✓ Makale dilinde ve İngilizce başlık
 - ✓ Özetler: 100-200 kelime makale dilinde ve 100-200 kelime İngilizce
 - ✓ Anahtar Kelimeler: 5 adet makale dilinde ve 5 adet İngilizce
 - ✓ İngilizce olmayan makaleler için İngilizce genişletilmiş Özet (Extended Abstract) 600-800 kelime
 - ✓ Makale ana metin bölümleri
 - ✓ Teşekkür (varsa belirtiniz)
 - ✓ Son notlar (varsa belirtiniz)
 - ✓ Kaynaklar
 - ✓ Tablolar-Resimler, Şekiller (başlık, tanım ve alt yazılarıyla)

İLETİŞİM İÇİN:

Baş Editör: Prof. Dr. Mustafa Budak

rpts@istanbul.edu.tr

Tel: + 90 212 440 00 00 / 10626/10437

Adres: İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Süleymaniye Mahallesi, Süleymaniye Caddesi, No:17/1, Fatih, İstanbul - Türkiye

AIM AND SCOPE

Recent Period Turkish Studies – Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları is a scientific, open-access and peer-reviewed journal published biannually (June & December). The journal publishes original articles and studies from the disciplines of history, History of the Republic of Turkey, Atatürk's Principles and History of Turkish Reforms, Ottoman History, sociology, literature, art history, law, political science and economics within the framework of Modern Turkish and World History. Thus it serves as a bridge between the world of science and academicians at the national and international levels.

The objective of the journal is to contribute to science by publishing research articles and reviews in Turkish and English.

Recent Period Turkish Studies – Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları has a scope that covers the disciplines of history, History of the Republic of Turkey, Atatürk's Principles and History of Turkish Reforms, Ottoman History, sociology, literature, art history, law, political science and economics within the framework of Modern Turkish and World History.

The journal publishes, research articles and reviews evaluating and criticizing the studied subjects and presenting new and remarkable opinions on the basis of a rich bibliography. Translations related to the field and texts of unpublished papers that were previously presented at a scientific congress; introductory letters about treatises, personalities and scientific activities about the Turkish National Campaign and Republic of Turkey are included in the journal as well.

EDITORIAL POLICIES AND PEER REVIEW PROCESS

Publication Policy

The journal is committed to upholding the highest standards of publication ethics and pays regard to Principles of Transparency and Best Practice in Scholarly Publishing published by the Committee on Publication Ethics (COPE), the Directory of Open Access Journals (DOAJ), the Open Access Scholarly Publishers Association (OASPA), and the World Association of Medical Editors (WAME) on <https://publicationethics.org/resources/guidelines-new/principles-transparency-and-best-practice-scholarly-publishing>

The subjects covered in the manuscripts submitted to the Journal for publication must be in accordance with the aim and scope of the Journal. Only those manuscripts approved by every individual author and that were not published before in or sent to another journal, are accepted for evaluation.

Changing the name of an author (omission, addition or order) in papers submitted to the Journal requires written permission of all declared authors.

Plagiarism, duplication, fraud authorship/denied authorship, research/data fabrication, salami slicing/salami publication, breaching of copyrights, prevailing conflict of interest are unethical behaviors. All manuscripts not in accordance with the accepted ethical standards will be removed from the publication. This also contains any possible malpractice discovered after the publication.

Plagiarism

Submitted manuscripts that pass preliminary control are scanned for plagiarism using iThenticate software. If plagiarism/self-plagiarism will be found authors will be informed. Editors may resubmit manuscript for similarity check at any peer-review or production stage if required. High similarity scores may lead to rejection of a manuscript before and even after acceptance. Depending on the type of article and the percentage of similarity score taken from each article, the overall similarity score is generally expected to be less than 15 or 20%.

Double Blind Peer-Review

After plagiarism check, the eligible ones are evaluated by the editors-in-chief for their originality, methodology, the importance of the subject covered and compliance with the journal scope. The editor provides a fair double-blind peer review of the submitted articles and hands over the papers matching the formal rules to at least two national/international referees for evaluation and gives green light for publication upon modification by the authors in accordance with the referees' claims.

Open Access Statement

The journal is an open access journal and all content is freely available without charge to the user or his/her institution. Except for commercial purposes, users are allowed to read, download, copy, print, search, or link to the full texts of the articles in this journal without asking prior permission from the publisher or the author. This is in accordance with the BOAI definition of open access.

The open access articles in the journal are licensed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) license.

Article Processing Charge

All expenses of the journal are covered by the Istanbul University. Processing and publication are free of charge with the journal. There is no article processing charges or submission fees for any submitted or accepted articles.

Copyright Notice

Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International license (CC BY-NC 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>) and grant the Publisher non-exclusive commercial right to publish the work. CC BY-NC 4.0 license permits unrestricted, non-commercial use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

Peer Review Policies

Only those manuscripts approved by its every individual author and that were not published before in or sent to another journal, are accepted for evaluation.

Submitted manuscripts that pass preliminary control are scanned for plagiarism using iThenticate software. After plagiarism check, the eligible ones are evaluated by editor-in-chief for their originality, methodology, the importance of the subject covered and compliance with the journal scope.

The editor hands over the papers matching the formal rules to at least two national/international referees for double-blind peer review evaluation and gives green light for publication upon modification by the authors in accordance with the referees' claims.

Peer Review Process

Only those manuscripts approved by its every individual author and that were not published before in or sent to another journal, are accepted for evaluation.

Submitted manuscripts that pass preliminary control are scanned for plagiarism using iThenticate software. After plagiarism check, the eligible ones are evaluated by Editor-in-Chief for their originality, methodology, the importance of the subject covered and compliance with the journal scope. Editor-inChief evaluates manuscripts for their scientific content without regard to ethnic origin, gender, citizenship, religious belief or political philosophy of the authors and ensures a fair double-blind peer review of the selected manuscripts.

The selected manuscripts are sent to at least two national/international external referees for evaluation and publication decision is given by Editor-in-Chief upon modification by the authors in accordance with the referees' claims.

Editor-in-Chief does not allow any conflicts of interest between the authors, editors and reviewers and is responsible for final decision for publication of the manuscripts in the journal.

Reviewers' judgments must be objective. Reviewers' comments on the following aspects are expected while conducting the review.

- Does the manuscript contain new and significant information?
- Does the abstract clearly and accurately describe the content of the manuscript?
- Is the problem significant and concisely stated? - Are the methods described comprehensively? - Are the interpretations and conclusions justified by the results?
- Is adequate references made to other Works in the field?
- Is the language acceptable?

Reviewers must ensure that all the information related to submitted manuscripts is kept as confidential and must report to the editor if they are aware of copyright infringement and plagiarism on the author's side.

A reviewer who feels unqualified to review the topic of a manuscript or knows that its prompt review will be impossible should notify the editor and excuse himself from the review process.

The editor informs the reviewers that the manuscripts are confidential information and that this is a privileged interaction. The reviewers and editorial board cannot discuss the manuscripts with other persons. The anonymity of the referees is important.

ETHICS

Publication Ethics and Malpractice Statement

Recent Period Turkish Studies- Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları is committed to upholding the highest standards of publication ethics and pays regard to Principles of Transparency and Best Practice in Scholarly Publishing published by the Committee on

Publication Ethics (COPE), the Directory of Open Access Journals (DOAJ), the Open Access Scholarly Publishers Association (OASPA), and the World Association of Medical Editors (WAME) on <https://publicationethics.org/resources/guidelines-new/principles-transparency-and-best-practice-scholarly-publishing>

All submissions must be original, unpublished (including as full text in conference proceedings), and not under the review of any other publication synchronously. Authors must ensure that submitted work is original. They must certify that the manuscript has not previously been published elsewhere or is not currently being considered for publication elsewhere, in any language. Applicable copyright laws and conventions must be followed. Copyright material (e.g. tables, figures or extensive quotations) must be reproduced only with appropriate permission and acknowledgement. Any work or words of other authors, contributors, or sources must be appropriately credited and referenced.

Each manuscript is reviewed by one of the editors and at least two referees under double-blind peer review process. Plagiarism, duplication, fraud authorship/denied authorship, research/data fabrication, salami slicing/salami publication, breaching of copyrights, prevailing conflict of interest are unethical behaviors.

All manuscripts not in accordance with the accepted ethical standards will be removed from the publication. This also contains any possible malpractice discovered after the publication. In accordance with the code of conduct we will report any cases of suspected plagiarism or duplicate publishing.

Research Ethics

Recent Period Turkish Studies- Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları adheres to the highest standards in research ethics and follows the principles of international research ethics as defined below. The authors are responsible for the compliance of the manuscripts with the ethical rules.

- Principles of integrity, quality and transparency should be sustained in designing the research, reviewing the design and conducting the research.
- The research team and participants should be fully informed about the aim, methods, possible uses and requirements of the research and risks of participation in research.
- The confidentiality of the information provided by the research participants and the confidentiality of the respondents should be ensured. The research should be designed to protect the autonomy and dignity of the participants.
- Research participants should participate in the research voluntarily, not under any coercion.
- Any possible harm to participants must be avoided. The research should be planned in such a way that the participants are not at risk.

- The independence of research must be clear; and any conflict of interest or must be disclosed.
- In experimental studies with human subjects, written informed consent of the participants who decide to participate in the research must be obtained. In the case of children and those under wardship or with confirmed insanity, legal custodian's assent must be obtained.
- If the study is to be carried out in any institution or organization, approval must be obtained from this institution or organization.
- In studies with human subject, it must be noted in the method's section of the manuscript that the informed consent of the participants and ethics committee approval from the institution where the study has been conducted have been obtained.

Author's Responsibilities

It is authors' responsibility to ensure that the article is in accordance with scientific and ethical standards and rules. And authors must ensure that submitted work is original. They must certify that the manuscript has not previously been published elsewhere or is not currently being considered for publication elsewhere, in any language. Applicable copyright laws and conventions must be followed. Copyright material (e.g. tables, figures or extensive quotations) must be reproduced only with appropriate permission and acknowledgement. Any work or words of other authors, contributors, or sources must be appropriately credited and referenced.

All the authors of a submitted manuscript must have direct scientific and academic contribution to the manuscript. The author(s) of the original research articles is defined as a person who is significantly involved in "conceptualization and design of the study", "collecting the data", "analyzing the data", "writing the manuscript", "reviewing the manuscript with a critical perspective" and "planning/conducting the study of the manuscript and/or revising it". Fund raising, data collection or supervision of the research group are not sufficient roles to be accepted as an author. The author(s) must meet all these criteria described above. The order of names in the author list of an article must be a co-decision and it must be indicated in the Copyright Agreement Form. The individuals who do not meet the authorship criteria but contributed to the study must take place in the acknowledgement section. Individuals providing technical support, assisting writing, providing a general support, providing material or financial support are examples to be indicated in acknowledgement section.

All authors must disclose all issues concerning financial relationship, conflict of interest, and competing interest that may potentially influence the results of the research or scientific judgment.

When an author discovers a significant error or inaccuracy in his/her own published paper, it is the author's obligation to promptly cooperate with the Editor-in-Chief to provide retractions or corrections of mistakes.

Responsibility for the Editor and Reviewers

Editor evaluates manuscripts for their scientific content without regard to ethnic origin, gender, sexual orientation, citizenship, religious belief or political philosophy of the authors. Editor provides a fair double-blind peer review of the submitted articles for publication and ensures that all the information related to submitted manuscripts is kept as confidential before publishing.

Editor is responsible for the content and overall quality of the publication and must publish errata pages or make corrections when needed.

Editor does not allow any conflicts of interest between the authors, editors and reviewers. Only editor has the full authority to assign a reviewer and is responsible for final decision for publication of the manuscripts in the Journal.

Reviewers' judgments must be objective. Reviewers must ensure that all the information related to submitted manuscripts is kept as confidential and must report to the Editor if they are aware of copyright infringement and plagiarism on the author's side.

A reviewer who feels unqualified to review the topic of a manuscript or knows that its prompt review will be impossible should notify the Editor and excuse himself from the review process.

The editor informs the reviewers that the manuscripts are confidential information and that this is a privileged interaction. The reviewers and editorial board cannot discuss the manuscripts with other persons. Unless the authors and editor permit, the reviews of referees cannot be published or disclosed. The anonymity of the referees is important. In particular situations, the editor may share the review of one reviewer with other reviewers to clarify a particular point.

AUTHOR GUIDELINES

All correspondence will be sent to the first-named author unless otherwise specified. Article is to be submitted online via <https://dergipark.org.tr/login> that can be accessed at <http://rpts.istanbul.edu.tr>. It must be accompanied by a title page

specifying the article category (i.e. research article, review etc.) and including information about the essay (see the Submission Checklist), and a cover letter. Articles should be prepared in Microsoft Word 2003 and upper versions. In addition, Copyright Agreement Form that has to be signed by all authors must be submitted. The Cover Page and Copyright Form must be completed in full.

1. Studies should be in A4 paper standards: having 4 cm margin from left and 2.5 cm margins from right, bottom and top, Times New Roman font style in 12 font size, line spacing of 1.5 and “justify align” format. If there are footnotes, they must remain within these limits and be written in 10 font size. Before and after paragraphs, 6 point space should be left.
2. The headings of sections and subsections of the article should be in 14 font size. Before and after headings, 6 point space should be left.
3. Headings and subheadings should not be in the last line of a page; in such a case they should be on the next page. The first line of a paragraph should not be the last line of a page and the last line of a paragraph should not be the first line of page.
4. Abbreviations, table, figure and symbol list, preface, abstract, references list, appendix and explanations of tables and captions of figures should be written in 1 line spacing.
5. The author/authors’ names and information should not be included in the text of the article, and all information about the author/authors should be indicated on the Cover Page that will be uploaded to the system along with the Full Text and Copyright Form. The Cover Page should include the title of the article, the author or authors’ affiliations and titles, the addresses where they can be reached, mobile, business and fax numbers, ORCID and e-mail addresses.
6. Before the introduction part, there should be an abstract of 100-200 words both in Turkish and in English. An extended abstract in English between 600-800 words, summarizing the scope, the purpose, the results of the study and the methodology used is to be included following the abstracts. Underneath the abstracts, 5 keywords that inform the reader about the content of the study should be specified in Turkish and in English.
7. The article should contain mainly these components: Title, abstract and keywords in the language of the article; English title, abstract and keywords; extended abstract in English, main sections of article, references and tables and figures.

8. Tables, graphs and figures can be given with a number and a defining title if and only if it is necessary to follow the idea of the article. Otherwise, data that can be given in the text, such as demographic characteristics, should not be expressed in separate tables.
9. All responsibility for the articles/writings published in the journal and the opinions expressed belong to the authors; Istanbul University Institute of Atatürk's Principles and Revolution History does not assume any responsibility.
10. In line with the editorial board and referee reports, authors may be asked to make some corrections on the text.

Citations (Reference, Cross Reference)

In the article, quotations from other sources are either quoted exactly or summarized or interpreted by the author's own words, provided that the essence is not changed. In both cases, the cited source (including text, table, figure etc.) must be referenced. The following principles are applied in this regard:

- a. Information taken exactly from the source (quotation) is shown in double quotes ("....."). Quotations made by the author by changing the format, not the essence of the information in the source, are shown without double quotes. In both types of citations, reference is made to the relevant source and each citation is given a consecutive number in the form of footnotes on the bottom of the page.
- b. In the article, the whole of the information quoted from the source can be given, but for example, only certain parts of the information in the form of sentences, paragraphs or pages can also be given. In this case, the omitted places are indicated with three dots (...) to show that certain words, various sentences, paragraphs and pages are omitted in the sentences.
- c. If the information in other sources is quoted verbatim, inaccuracies such as letters, sentences, dates, places, etc. in the sources are also repeated, including punctuation marks and translation errors. If the author of the article wants to give correction of inaccuracies in the source text, then the correct information is indicated in a parenthesis immediately after the incorrect information.
- d. Exact quotations from the sources are given within the text of the article, if they are not longer than one sentence. In longer quotations, at least double-spaced space is left between the first and last lines of the quotation and the text of the

article, so that the quotation and the text are distinguished. For such citations, a smaller font size than the font used in the article text is used.

Rules about Reference Footnotes

In the reference footnotes, if a reference is made to the relevant source for the first time, the full bibliography of the work (author's name, surname, name of the work, translator/editor/compiler information, if any, place of publication, publisher and date) should be given. Namely:

Salahi Ramazan Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1973, s. 10.

Erol Güngör, *Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik*, 2. Baskı, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1984, s. 24.

If a second or more reference is made to the same source in reference footnotes, the above information is abbreviated accordingly:

Erol Güngör, *Kültür Değişmesi ...*, s. 35.

Reference to the author's article/book chapter in the edited book:

First reference:

Hüseyin Bağcı, "Demokrat Parti'nin Ortadoğu Politikası", *Türk Dış Politikasının Analizi*, der. Faruk Söylemezoğlu, Der Yayınları, İstanbul, 1994, s. 93-94.

Next references:

Hüseyin Bağcı, "Demokrat Parti'nin Ortadoğu Politikası", s. 98.

Reference to the article in the periodical:

First reference:

Fahrettin Kırzioğlu, "Mustafa Kemal Paşa-Erzurum İlişkileri (1919-1920)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, VII/20, 1991, s. 223-266.

Mustafa Budak, "Ermeni Meselesi Açısından Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin Önemi", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, C. 17, S. 34, 2018, s. 209.

Next references:

Fahrettin Kırzioğlu, "Mustafa Kemal Paşa-Erzurum İlişkileri (1919-1920)", s. 225.

Articles and news in newspapers should be displayed as follows:

“Hükümet-i Osmaniyye’nin Sulh Konferansına Teklifâtını Hâvi Muhtıra”, *İkdam*, 3 Mart 1335 (1919), s. 1.

“DP Kongresi Saat 10’da Açıldı”, *Vakit*, 15 Ekim 1955, s. 1-2.

“İnönü ve Gülek’in Menderes’e Geçmiş Olsun Telgrafları”, *Ulus*, 19 Şubat 1959, s. 1-2.

Reference to archival documents:

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Bab-ı Âlî Evrak Odası (BEO), 3733/236781 (Sadaret’ten Harbiye Nezareti’ne gönderilen 1 Teşrin-i Sâhî 1326 [14 Kasım 1910] tarihli tezkire).

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 030-01-37/222-1 (6-7 Eylül olaylarında zarar görenlere maddi destekler hakkında).

The names of the same archives and fonds should be written with their codes in the second and subsequent citations:

BOA, BEO, 3733/236781.

Reference to the electronic/internet source:

TBMM, Süreli Yayınlar, *III. Menderes Hükümeti*, (Çevrimiçi), www.tbmm.gov.tr, 8 Aralık 2013.

Ayhan Kamel, “İkinci Dünya Savaşı’nın Bitiminden Günümüze Kadar Türk-Rus İlişkileri”, (Çevrimiçi), www.dispolitika.org.tr, 7 Aralık 2013.

John N. Berry, “Educate Library Leaders”, *Library Journal*, February 15, 1998 (Çevrimiçi), <http://www.epnet.com/ehost>, 3 Nisan 2019.

Bibliography

In the bibliography, books and articles should be shown as follows:

Satan, Ali: *Türk ve İngiliz Belgelerinde Halifeliğin Kaldırılması*, Yazıgen Yayıncılık, İstanbul, 2017.

Türkmen, Zekeriya: “Mustafa Kemal Paşa ve Yıldırım Orduları Grup Komutanlığı”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XVI, S. 47, Temmuz 2000, s. 395-419.

Appendix/Appendices

The appendix section of the article contains text-related pictures, tables, forms, lists of survey questions, copies of important documents, photographs, maps, etc. For such a single material, only one annex is included, and for more than one material, if deemed necessary, multiple annexes are included. If the appendices are to be distinguished from each other, they shall be numbered consecutively as “Appendix-1”, “Appendix-2”, and so on. It is recommended that each number be followed by a title indicating the content of the each appendix. A title describing the contents of the appendix is recommended to be put next to each number.

If the information in the appendix is conveyed from other sources, references to these sources must be indicated in the footnote.

SUBMISSION CHECKLIST

Ensure that the following items are present:

- Cover letter to the editor
 - ✓ The category of the manuscript
 - ✓ Confirming that “the paper is not under consideration for publication in another journal”.
 - ✓ Including disclosure of any commercial or financial involvement.
 - ✓ Confirming that last control for fluent English was done.
 - ✓ Confirming that journal policies detailed in Information for Authors have been reviewed.
 - ✓ Confirming that the references cited in the text and listed in the references section are in line with notes and bibliography system.
- Copyright Transfer Form
- Permission of previous published material if used in the present manuscript
- Title page
 - ✓ The category of the manuscript
 - ✓ The title of the manuscript both in Turkish and in English
 - ✓ All authors’ names and affiliations (institution, faculty/department, city, country),
 - ✓ e-mail addresses
 - ✓ Corresponding author’s email address, full postal address, telephone and fax number
 - ✓ ORCIDs of all authors.
- Main Manuscript Document
 - ✓ The title of the manuscript both in Turkish in English
 - ✓ Abstracts (100-200 words) both in the language of article and in English
 - ✓ Key words: 5 words both in the language of article and in English
 - ✓ Extended Abstract (600-800 words) in English for the articles which are not in English
 - ✓ Acknowledgement (if exists)
 - ✓ References
 - ✓ All tables, illustrations (figures) (including title, description, footnotes)

CONTACT INFO:

Editor in Chief: Prof. Mustafa Budak

rpts@istanbul.edu.tr

Phone: + 90 212 440 00 00 / 10626/10437

Address: İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Süleymaniye Mahallesi, Süleymaniye Caddesi, No:17/1, Fatih, İstanbul-Türkiye

TELİF HAKKI ANLAŞMASI FORMU / COPYRIGHT AGREEMENT FORM

İstanbul Üniversitesi
Istanbul UniversityYakın Dönem Türkiye Araştırmaları
Recent Period Turkish StudiesTelif Hakkı Anlaşması Formu
Copyright Agreement Form

Sorumlu yazar Responsible/Corresponding author	
Makalenin başlığı Title of manuscript	
Kabul Tarihi Acceptance date	
Yazarların listesi List of authors	

Sıra No	Adı-Soyadı Name - Surname	E-Posta E-mail	İmza Signature	Tarih Date
1				
2				
3				
4				
5				

Makalenin türü (Araştırma makalesi, Derleme, v.b.) Manuscript Type (Research Article, Review, etc.)	
---	--

Sorumlu yazarın, Responsible/Corresponding author's,	
--	--

Çalıştığı kurum	(University/company/institituton)	
Posta adresi	(Address)	
e-posta	(e-mail)	
Telefon no; GSM	(Phone / mobile phone)	

<p>Yazar(lar) aşağıdaki hususları kabul eder: Sunulan makalenin yazar(lar)ın orijinal çalışması olduğunu ve intihal yapmadıklarını, Tüm yazarların bu çalışmaya aslı olarak katılmış olduklarını ve bu çalışma için her türlü sorumluluğu aldıklarını, Tüm yazarların sunulan makalenin son halini gördüklerini ve onayladıklarını, Makalenin başka bir yerde basılmadığını veya basılmak için sunulmadığını, Makalede bulunan metnin, şekillerin ve dokümanların diğer şahıslara ait olan Telif Haklarını ihlal etmediğini kabul ve taahhüt ederler. İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ'nin bu fikri eseri, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) Lisansı ile yayınlamasına izin verirler. Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansı, eserin ticari kullanım dışında her boyut ve formatta paylaşılmasına, kopyalanmasına, çoğaltılmasına ve orijinal esere uygun şekilde atıfta bulunmak kaydıyla yeniden düzenleme, dönüştürme ve eserin üzerine inşa etme dâhil adapte edilmesine izin verir. Yazar(lar)ın veya varsa yazar(lar)ın işverenin telif dâhil patent hakları, fikri mülkiyet hakları saklıdır. Ben/Biz, telif hakkı ihlali nedeniyle üçüncü şahıslarca vuku bulacak hak talebi veya açılacak davalarda İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ ve Dergi Editörlerinin hiçbir sorumluluğunun olmadığını, tüm sorumluluğun yazarlara ait olduğunu taahhüt ederim/ederiz. Ayrıca Ben/Biz makalede hiçbir suç unsuru veya kanuna aykırı ifade bulunmadığını, araştırma yapıldığı kanuna aykırı herhangi bir malzeme ve yöntem kullanılmadığını taahhüt ederim/ederiz. Bu Telif Hakkı Anlaşması Formu tüm yazarlar tarafından imzalanmalıdır/onaylanmalıdır. Form farklı kurumlarda bulunan yazarlar tarafından ayrı kopyalar halinde doldurularak sunulabilir. Ancak, tüm imzaların orijinal veya kanıtlanabilir şekilde onaylı olması gerekir.</p>
--

<p>The author(s) agrees that: The manuscript submitted is his/her/their own original work and has not been plagiarized from any prior work, all authors participated in the work in a substantive way and are prepared to take public responsibility for the work, all authors have seen and approved the manuscript as submitted, the manuscript has not been published and is not being submitted or considered for publication elsewhere, the text, illustrations, and any other materials included in the manuscript do not infringe upon any existing copyright or other rights of anyone. İSTANBUL UNIVERSITY will publish the content under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) license that gives permission to copy and redistribute the material in any medium or format other than commercial purposes as well as remix, transform and build upon the material by providing appropriate credit to the original work. The Contributor(s) or, if applicable the Contributor's Employer, retain(s) all proprietary rights in addition to copyright, patent rights. I/We indemnify İSTANBUL UNIVERSITY and the Editors of the Journals, and hold them harmless from any loss, expense or damage occasioned by a claim or suit by a third party for copyright infringement, or any suit arising out of any breach of the foregoing warranties as a result of publication of my/our article. I/We also warrant that the article contains no libelous or unlawful statements and does not contain material or instructions that might cause harm or injury. This Copyright Agreement Form must be signed/ratified by all authors. Separate copies of the form (completed in full) may be submitted by authors located at different institutions; however, all signatures must be original and authenticated.</p>

Sorumlu yazarın; Responsible/Corresponding author's;	İmza/Signature	Tarih/Date
	/...../.....

